DAVID I. KERTZER

RĂPIREA LUI EDGARDO MORTARA

Scandalul care a provocat prăbușirea puterii politice a Vaticanului

LITERA

KRONIKA

DAVID I. KERTZER

RĂPIREA LUI EDGARDO MORTARA

Scandalul care a provocat
prăbușirea puterii politice a Vaticanului

LITERA
KRONIKA

DAVID I. KERTZER

RĂPIREA LUI EDGARDO MORTARA

David I. Kertzer s-a născut în anul 1948, la New York. În 1986 a obținut Bursa Guggenheim, a primit de două ori, în 1985 și în 1990, Premiul Marraro din partea Societății pentru Studierea Istoriei Italiei, pentru cea mai bună lucrare despre istoria Italiei. În prezent, este profesor universitar de științe sociale și profesor de antropologie și istorie la Universitatea Brown. Locuiește împreună cu familia sa în Providence.

DAVID I. KERTZER

RĂPIREA LUI EDGARDO MORTARA

Scandalul care a provocat
prăbușirea puterii politice a Vaticanului

Traducere din limba engleză de
MONICA PÎRVULESCU

LITERA
București
2019

The Kidnapping of Edgardo Mortara

David I. Kertzer

Copyright © 1997 David I. Kertzer

Copyright hărți © 1997 David Lindroth, Inc.

Traducere publicată prin înțelegere cu Alfred A. Knopf, un imprint al The Knopf Doubleday Group, o divizie a Penguin Random House, LLC.

Toate drepturile rezervate.

Editura Litera

O.P. 53; C.P. 212, sector 4, Bucureşti, România

tel.: 021 319 63 90; 031 425 16 19; 0752 548 372

e-mail: comenzi@litera.ro

Ne puteţi vizita pe

www.litera.ro

Răpirea lui Edgardo Mortara

Scandalul care a provocat prăbuşirea puterii politice a Vaticanului

David I. Kertzer

Copyright © 2019 Grup Media Litera

pentru versiunea în limba română

Toate drepturile rezervate

Traducere din limba engleză:

Monica Pîrvulescu

Editor: Vidraşcu şi fiii

Redactori: Isabella Prodan, Aloma Ciomâzgă-Mărgărit

Corector: Ionel Palade

Copertă: Flori Zahiu

Tehnoredactare şi prepress: Mihai Suciu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

KERTZER, DAVID I.

Răpirea lui Edgardo Mortara/ David I. Kertzer; trad.: Monica Pîrvulescu – Bucureşti: Litera, 2019

ISBN 978-606-33-4086-4

ISBN EPUB 978-606-33-6426-6

I. Pîrvulescu, Monica (trad.)

821.111-31=135.1

Tatălui meu, Morris Norman Kertzer,
și fiicei mele, Molly Emilia Kertzer,
cu dragoste și prețuire

Italia în 1858

Prolog

Era sfârșitul unei epoci. Regimuri care rezistaseră vreme de secole aveau să fie înlăturate. În Peninsula Italică, vechea orânduire a puterii papale și a autorității tradiționale se confrunta, în mod neplăcut, cu efectele disparate ale Iluminismului, ale Revoluției Franceze și ale susținătorilor industriei, științei și comerțului modern. Mândrii apărători ai vechiului și ai noului se priveau cu dușmănie, cu totală lipsă de înțelegere reciprocă. Fiecare tabără flutura propriile steaguri, propăvăduia propriile adevăruri, se închina la propriile icoane, cânta imnuri de slavă pentru propriii eroi și-și batjocorea dușmanii. Revoluționarii visau un viitor utopic, cu totul diferit de prezentul tiranic; liberalii aveau viziunea unei noi ordini politice bazate pe guvernare constituțională; și până și conservatorii începură să se întrebe cât avea să mai reziste vechea orânduire. Se născură noi zei, noi obiecte de adulație. În Italia, din amestecătura de ducate, casele de Bourbon și de Savoia, avanposturile austriece și însuși statul pontifical, avea să prindă contur un nou stat, ale cărui hotare rămâneau încă necunoscute și ale cărui trăsături erau încă de neimaginat. Supușii aveau să devină, în curând, cetățeni. Însă, pentru marea masă de țărani analfabeți, nu aveau să se schimbe prea multe.

Nicăieri, în Occident, diferența dintre vechea și noua orânduire nu era atât de mare ca pe meleagurile regelui-papă. Sigur, unde altundeva putea să fie atât de adânc înrădăcinată conducerea întemeiată pe dreptul divin, atât de bine argumentată ideologic, atât de dezvoltată la nivel ceremonial? Papa fusese un principe mondial, un conducător al supușilor săi vreme de multe secole, iar hotarele teritoriului său din 1858 – care se întindea de la Roma înspre nord-est, cuprinzând partea din jurul Marelui Ducat al Toscanei, și până la al doilea oraș al Statelor Papale, Bologna, în nord – erau, în mare parte, la fel ca în urmă cu trei secole și jumătate. Papa se afla în fruntea statului pentru că aceasta era dorința lui Dumnezeu. Ideile revoluționare potrivit cărora oamenii ar fi trebuit să-și aleagă singuri conducătorii, să fie liberi să gândească ce vor, să creadă ce-și doresc nu numai că erau niște aiureli, dar erau de-a dreptul eretice, uneltele diavolului, scornelile

masonilor și ale altor dușmani ai lui Dumnezeu și ai religiei. Lumea era așa cum o orânduise Dumnezeu. Progresul era o erezie.

Însă, chiar dacă statul pontifical încă mai rezista, în 1858, acesta nu supraviețuise nevătămat în cele șapte decenii anterioare. Când soldații francezi invadaseră Peninsula Italică, în anii 1796–1797, Statele Papale fuseseră ocupate; în anii care au urmat, doi papi fuseseră goniți de la Roma, într-un exil rușinos, iar proprietățile Bisericii fuseseră vândute ofertantului care dăduse cel mai mult, fiind umplute, astfel, sipetele lui Napoleon. Chiar dacă, după căderea lui Napoleon, papa Pius al VII-lea s-a întors în Orașul Sfânt, în 1814, iar Statele Papale fuseseră restabilite, ceea ce pe vremuri păruse trainic – produsul ordinii divine a lucrurilor –, acum părea îngrozitor de fragil. S-au înmulțit conspirațiile împotriva guvernării lumești a papei; au izbucnit revolte. Pe la jumătatea secolului, a fost silit să fugă de la Roma încă un papă, de această dată de frica mulțimilor atât de furioase, că respectivul a trebuit să recurgă la ajutorul armatelor străine pentru a redobândi puterea și a se proteja de supușii răzvrătiți.

Printre supușii cu pricina – deși, în general, nu erau nici pe departe răzvrătiți – se numărau și evreii, „evreii Papei“. Deși aceștia erau în Italia încă dinaintea creștinilor, totuși nu puteau scăpa de statutul de străini și căutau să aibă în continuare privilegiul de a rămâne în acest loc. Erau puțini la număr – sub 15 000 în toate Statele Papale[1] –, dar clericii erau foarte conștienți de prezența lor, întrucât ocupau un loc important, dar deloc de invidiat, în teologia catolică: erau ucigașii lui Iisus, iar existența lor abjectă le aducea aminte, în continuare, credincioșilor de acel eveniment, dar până și ei aveau să vadă, într-o zi, lumina și aveau să devină parte din adevărata religie, contribuind la întoarcerea mai rapidă a Mântuitorului. Din secolul al XVI-lea, papii îi băgaseră în ghetouri, pentru a reduce contaminarea. Creștinii nu aveau voie să intre în casele lor; aceștia formau o societate aparte. Însă viața din ghetou avea propriile bucurii și consolări. Evreii se bucurau, în ele, de o bogată viață comunitară, aveau propriile instituții, propriile sinagogi, rabini și conducători, propriile conflicte și victorii, propriile ceremonialuri conforme cu ordinea divină, care le ordonau fiecare zi din viață și fiecare anotimp din an.

Până și evreii, așadar, întrevăzuseră începutul unei noi ordini, odată cu pătrunderea pe continent a trupelor franceze, care răspândiseră laica trinitate *liberté, égalité, fraternité*, apoi se opriseră la porțile ghetourilor și

le arseseră, iscând o vâlvătaie purificatoare, pentru edificarea populară. În urma soldaților, uneori sub privirile amenințătoare ale vecinilor creștini, evreii – unii învigorați, alții îngroziți – începură să facă primii pași împleticiți în afara unei lumi care era singura pe care aceștia, ca și strămoșii lor, o cunoșteau.

Evenimentele relatate în cartea de față, care constituie un capitol uitat, în mod straniu, din lupta care a atras sfârșitul vechiului regim, își au începutul în orașul cu porticuri al Bolognei, chiar în inima centrului său medieval cu străduțe pietruite și piațete, în anul 1858. La Roma, papa Pius al IX-lea stătea pe tronul Sfântului Petru, în timp ce trupele franceze patrulau prin Orașul Etern. Doi dintre cei mai puternici trei oameni din Bologna erau cardinali: arhiepiscopul, conducătorul spiritual al orașului, și cardinalul-legat, care reprezenta guvernarea papală, fiind conducătorul laic. Al treilea era un militar, un general austriac, ale cărui trupe (împreună cu efectivele franceze de la Roma) aveau grijă să nu se prăbușească șubredul guvern papal.

Vizavi de sediul generalului se afla, pe drept, faimoasa biserică dominicană San Domenico, în care murise însuși Sfântul Dominic și unde-i sunt păstrate, cu mult respect, oasele până în ziua de astăzi. Acolo locuia inchizitorul, care era însărcinat de Congregația Sfântului Oficiu de la Roma să lupte împotriva ereziei și să apere credința. Printre atribuțiile sale se număra și asigurarea respectării restricțiilor impuse evreilor.

Vreme de două secole, inchizitorii de la Bologna nu avuseseră motive de îngrijorare în privința evreilor, pentru că, în anul 1593, papa îi alungase din oraș și din împrejurimi pe toți cei 900 de evrei. Ca urmare a ocupației franceze din anii 1790, doar câțiva, mai aventurieri, se întorseseră, însă, după reinstaurarea Statelor Papale, statutul acestora redevenise fragil, iar dreptul lor de a locui în oraș, tot mai îndoielnic. Cu toate acestea, până în 1858 ajunseseră să locuiască în Bologna aproape 200, majoritatea negustori, care încercau să deschidă o breșă pentru propriile familii. Cum autoritățile bisericești aveau păreri împărțite în privința prezenței acestora în orașul care le fusese odinioară interzis, evreii nu aveau nici cea mai mică dorință să iasă în evidență, așa că nu aveau nici sinagogă, nici rabin.

Ca mulți dintre evreii de aici, imigranți veniți din ghetourile din alte orașe, Momolo Mortara și Marianna Padovani Mortara se mutaseră și ei la Bologna din învecinatul Ducat de Modena. Locuiau cu copiii și cu

servitoarea lor catolică, în centrul orașului. Anonimatul lor avea să se sfârșească în mod dureros.

Capitolul 1

Un ciocănit la ușă

Ciocănitul s-a auzit la lăsarea întunericului. Era miercuri, 23 iunie 1858. Anna Facchini, o servitoare în vârstă de 23 de ani, a coborât scările, de la apartamentul familiei Mortara până jos, să deschidă ușa de la intrare a clădirii. În față, un ofițer de poliție în uniformă și un al doilea bărbat, de vârstă mijlocie, cu înfățișare războinică.[1]

„Aici locuiește signor Momolo Mortara?“ a întrebat mareșalul Lucidi.

„Da“, a răspuns Anna, deși *signor* Mortara nu era acasă. Era plecat cu fiul său cel mare.

După plecarea bărbaților, Anna a închis ușa și s-a întors în casă, unde i-a povestit stăpânei sale, Marianna Mortara, despre vizita îngrijorătoare. Marianna stătea la masa din sufragerie, brodând de zor împreună cu fiicele sale gemene în vârstă de 11 ani, Ernesta și Erminia. Cei cinci copii ai săi, mai mici, Augusto, de 10 ani, Arnoldo, de 9 ani, Edgardo, de 6 ani, Ercole, de 4 ani, și Imelda, care se născuse cu doar șase luni înainte, dormeau deja. Marianna, care era destul de emotivă din fire, și-ar fi dorit ca soțul ei să fi fost acasă.

După câteva minute, a auzit pași pe scările din spate, la care se putea ajunge din apartamentul vecinilor săi. Marianna s-a oprit din brodat și a ascultat cu atenție. Ciocănitul din ușă i-a întărit temerile. S-a apropiat de ușă și, păstrând o oarecare distanță, a întrebat cine este.

„Poliția“, i-a răspuns o voce. „Deschideți!“

Nădăjduind că polițiștii nimeriseră acolo din greșeală, dar fără să fie convinsă de acest lucru, Marianna le-a spus ceea ce spera, în sinea sa, că ei nu știau: că se aflau la ușa din spate a aceluiași apartament unde se înfățișaseră cu doar câteva minute mai înainte.

„Nu contează, *signora*. Suntem de la poliție și vrem să intrăm. Nu vă temeți; nu vrem să vă facem rău.“

Marianna a deschis ușa, lăsându-i pe cei doi bărbați să intre. Nu i-a observat pe restul polițiștilor din detașamentul papal, dintre care unii

rămăseseră pe scări, în timp ce alții erau în stradă.

Pietro Lucidi, șef al corpului de carabinieri papali și conducătorul detașamentului de poliție, a intrat urmat de brigadierul Giuseppe Agostini. Pe Marianna a îngrozit-o vederea forțelor de poliție militară a Statelor Papale, care veniseră fără motiv, în toiul nopții, la ei acasă.

Deloc încântat de misiunea pe care o avea de îndeplinit și observând că femeia era deja îngrijorată, Lucidi a încercat s-o liniștească. A scos din haină o bucățică de hârtie, i-a spus că are nevoie de niște lămuriri cu privire la familia sa și a rugat-o să-i spună numele tuturor celor care locuiau în casă, începând cu soțul său și cu ea însăși și continuând, apoi, cu toți copiii, de la cel mai în vârstă și până la cel mai mic. Marianna a început să tremure din toate încheieturile.

În acea seară de iunie, întorcându-se acasă pe sub faimoasele porticuri ale Bolognei, însoțit de Riccardo, fiul său în vârstă de 13 ani, Momolo a fost surprins să-i vadă pe polițiști dând târcoale ușii de la intrarea în locuința sa. A urcat în grabă până la apartamentul său, unde i-a găsit pe ofițerul de poliție și pe un alt necunoscut, stând de vorbă cu soția lui vizibil speriată.

Când Momolo a intrat în apartament, Marianna a exclamat: „Auzi ce vor oamenii aceștia de la familia noastră!“

Șeful poliției, Lucidi, a înțeles atunci că aveau să i se adeverească cele mai rele temeri legate de misiunea aceea, dar a simțit o oarecare ușurare că acum avea de-a face cu Momolo, care măcar era bărbat. A repetat că fusese însărcinat să stabilească cine locuia în casa familiei Mortara. Momolo, fără să înțeleagă rostul acelei investigații rău prevestitoare, a început să-i spună, pe rând, numele său, al soției și al fiecăruia dintre cei opt copii ai lor.

Șeful poliției a marcat, pe rând, toate numele pe listuța sa. După ce i-a consemnat pe toți cei zece membri ai familiei, a anunțat că vrea să-i vadă, unul câte unul, pe toți copiii. Această cerere a transformat teama Mariannei în groază.

Momolo a arătat spre Riccardo, Ernesta și Erminia, care se strânseseră în jurul părinților lor, apoi a spus că restul copiilor dorm și că era mai bine să-i lase în pace.

Înduioșat, poate, însă la fel de hotărât, șeful poliției a rămas pe poziții. În cele din urmă, soții Mortara i-au condus pe polițiști în dormitor, urmați de cei trei copii mai mari și de servitoare. Acolo, pe o canapea, dormea

Edgardo, băiețelul de 6 ani. Părinții nu știau că, pe lista pe care o avea la el șeful carabinierilor, numele lui Edgardo era subliniat.

Lucidi i-a spus Annei să-i scoată din cameră pe ceilalți copii. După plecarea acestora, Lucidi s-a întors din nou către Momolo și i-a spus: „*Signor* Mortara, cu regret vă anunț că sunteți victima unei trădări".

„Ce trădare?", a întrebat Marianna.

„Fiul dumneavoastră, Edgardo, a fost botezat", a răspuns Lucidi, „iar eu am primit ordin să-l iau."

Țipetele Mariannei răsunară în toată clădirea, făcându-i pe polițiști să dea năvală în dormitor. Copiii mai mari ai familiei Mortara, înspăimântați, se strecurară din nou în cameră. Plângând isteric, Marianna s-a aruncat în patul lui Edgardo, strângându-l la piept pe băiatul adormit.

„Dacă vreți să-mi luați fiul, va trebui, mai întâi, să mă omorâți!"

„Trebuie să fie vorba de o greșeală", a spus Momolo. „Fiul meu nu a fost niciodată botezat… Cine spune că Edgardo a fost botezat? Cine spune că trebuie să-l luați?"

„Eu doar execut niște ordine", a insistat șeful carabinierilor. „Eu doar îndeplinesc ordinele inchizitorului."

Lucidi era tot mai disperat, pe măsură ce situația părea să-i scape de sub control. În raportul pe care avea să-l întocmească ulterior, va scrie: „N-am cuvinte să descriu ce efect a avut tragicul anunț. Vă asigur că aș fi preferat de o mie de ori să mă fi confruntat cu pericole mai grave în exercițiul funcțiunii, decât să asist la o asemenea scenă dureroasă."

Marianna urla din patul lui Edgardo, Momolo repeta că este vorba de o greșeală cumplită, copiii plângeau, iar Lucidi nu mai știa ce să facă. Amândoi părinții căzură în genunchi în fața șefului carabinierilor, vizibil rușinat, implorându-l să dea dovadă de omenie, să nu le ia copilul. Oarecum înduplecat (și gândindu-se că aceasta era, cu siguranță, doar o greșeală a inchizitorului), Lucidi i-a propus lui Momolo să-și însoțească fiul până la inchizitor, aflat în apropiere, la Mănăstirea San Domenico.

Momolo a refuzat, de teamă să nu-l lase pe Edgardo să ajungă pe mâna inchizitorului.

Lucidi avea să-și amintească: „În timp ce așteptam ca mama disperată și tatăl să-și stăpânească îngrozitoarea agonie, să-și revină, ca să punem, inevitabil, capăt acelei povești, au început să sosească diverși inși, fie din proprie inițiativă, fie pentru că fuseseră chemați".

De fapt, cu permisiunea lui Lucidi, Momolo îl trimisese pe Riccardo să-i anunțe pe fratele și pe unchiul Mariannei și să-l aducă pe bătrânul lor vecin evreu, Bonajuto Sanguinetti, care, prin situația materială și prin poziția sa în comunitate, spera să contribuie la prevenirea dezastrului.

Revenind în fugă la cafeneaua de unde plecaseră el și tatăl său, cu mai puțin de o oră în urmă, Riccardo îi găsi acolo pe cei doi unchi ai săi, Angelo Padovani, fratele mamei sale, și Angelo Moscato, soțul surorii mamei sale. Moscato avea să descrie, mai târziu, acel moment: „Cum stăteam eu și cumnatul meu la Caffè del Genio, de pe *via* Vetturini, nepotul meu, Riccardo Mortara, a intrat în fugă, plâns și speriat, și mi-a spus că la el acasă veniseră carabinieri care voiau să-l răpească pe fratele său, Edgardo".

Cei doi bărbați s-au înființat degrabă la apartamentul familiei Mortara: „Am găsit-o pe mamă răvășită și într-o stare deplorabilă, greu de descris. L-am întrebat pe șeful polițiștilor ce se întâmplă, iar acesta mi-a răspuns că primise ordin – deși nu mi l-a arătat – de la inchizitor, părintele Pier Gaetano Feletti, să-l ia pe Edgardo, pentru că fusese botezat."

Marianna era „disperată, copleșită", după spusele fratelui său, Angelo Padovani. „Stătea întinsă pe canapeaua pe care o foloseau și drept pat, canapeaua pe care dormea Edgardo, ținându-l strâns la piept, ca să nu i-l poată lua nimeni."

Încercând să găsească o modalitate de a-i împiedica pe polițiști să-l ia pe Edgardo, Padovani și cumnatul său l-au convins pe Lucidi să aștepte puțin, pentru ca ei să se poată sfătui cu unchiul lor care locuia în apropiere. Unchiul, fratele tatălui Mariannei, care se numea tot Angelo Padovani, era încă la serviciu, la o mică bancă pe care o conducea și care se afla în clădirea în care și locuia.

După ce nepoții i-au povestit evenimentele dramatice care se petreceau în casa familiei Mortara, *signor* Padovani a hotărât că singura lor speranță era să se ducă la inchizitor. În vreme ce tânărul Padovani a dat fuga să-l anunțe pe șeful poliției că mai aveau nevoie de timp, ceilalți doi bărbați s-au îndreptat spre mănăstire.

La ora 11 seara, aceștia au ajuns în fața porții impunătoare a Mănăstirii San Domenico și au cerut să fie conduși la inchizitor. În ciuda orei târzii, au fost duși imediat în camera inchizitorului. L-au implorat pe părintele Feletti să le spună de ce dăduse ordin poliției să-l ia pe Edgardo. Pe un ton calm și cu speranța că avea să-i liniștească, inchizitorul le-a spus că Edgardo fusese

botezat pe ascuns, dar a refuzat să dea detalii despre cine anume îl botezase pe copil sau cum aflase despre botez. Imediat ce auziseră despre botez, autoritățile dăduseră ordinul pe care îl executa acum: băiatul era catolic și nu putea fi crescut într-o casă de evrei.

Padovani a protestat cu amărăciune. Era un gest de mare cruzime, a susținut acesta, să ordoni ca un copil să fie luat de lângă părinții săi, fără ca acestora să li se dea posibilitatea de a se apăra. Părintele Feletti le-a răspuns simplu că nu avea puterea de a încălca ordinele primite. Bărbații l-au implorat să le spună motivul pentru care credea că fusese băiatul botezat, în condițiile în care nimeni din familie nu știa nimic despre așa ceva. Inchizitorul le-a spus însă că nu le putea oferi nici o explicație în acest sens, întrucât chestiunea era confidențială, dar i-a asigurat că totul se întâmpla conform procedurilor. Era în interesul tuturor, a adăugat acesta, ca membrii familiei să accepte ceea ce avea să urmeze. „N-am acționat nicidecum superficial în această chestiune“, le-a spus el, „am procedat cu bună-credință, totul realizându-se meticulos, potrivit canoanelor sfinte.“

Văzând că nu reușeau să-l convingă pe părintele Feletti să schimbe ordinul dat, bărbații au insistat să lase familiei un răgaz înainte de a le lua băiatul. L-au rugat să suspende orice acțiune, cel puțin pentru o zi.

„La început“, avea să-și amintească Moscato mai târziu, „omul cu suflet de piatră a refuzat, așa că a trebuit să-i descriem imaginea tristă a mamei care mai avea un copil mic, a tatălui care aproape că-și pierduse mințile și a celor opt [sic!] copii agățați de părinții lor și de genunchii polițiștilor, rugându-i să nu-l ia pe fratele lor de lângă ei.“

În cele din urmă, inchizitorul chiar s-a răzgândit și le-a acordat o amânare de 24 de ore, în speranța că, între timp, mama înnebunită avea să fie convinsă să plece din apartament, fiind evitată, astfel, ceea ce se preconiza a deveni o nefericită tulburare a ordinii publice. I-a pus pe Moscato și pe Padovani să promită că nimeni nu va încerca să-l ajute pe băiat să fugă, iar aceștia i-au dat asigurări în acest sens, fără prea mare tragere de inimă.

Părintele Feletti avea să-și aducă aminte de ceea ce-i trecuse prin minte în timp ce cântărea riscurile acordării amânării. Cunoștea foarte bine, spunea acesta, „superstițiile adânc înrădăcinate ale evreilor“, așa că se temea atât „că cineva ar fi putut fugi cu băiatul“, dar și că acesta putea să fie chiar „sacrificat“. Era o părere larg răspândită în Italia pe vremea aceea: lumea credea că evreii preferau mai degrabă să-și ucidă copiii, decât să-i vadă

devenind catolici. Nu voia să riște. În biletul pe care Padovani urma să i-l dea lui Lucidi, inchizitorul i-a ordonat șefului poliției să-l supravegheze în permanență pe Edgardo.

Între timp, în apartamentul familiei Mortara veghea continua, pe măsură ce tot mai mulți prieteni și vecini soseau aici. Printre aceștia se număra și Bonajuto Sanguinetti, un vecin în vârstă de 71 de ani, care, la fel ca Momolo, venise din comunitatea evreiască din învecinata localitate Reggio Emilia, din Ducatul de Modena. Sanguinetti dormea când Riccardo venise la el acasă, după ce-i adusese pe cei doi unchi de la cafenea, și-i povestise servitoarei cele întâmplate.

Sanguinetti și-a descris astfel primele reacții, când a fost trezit de servitoare: „M-am dus la fereastră și am văzut cinci sau șase carabinieri care se plimbau pe sub portic și, la început, am fost derutat, crezând că veniseră să-l ia pe vreunul dintre nepoții mei“.

A dat fuga acasă la familia Mortara: „Am văzut acolo o mamă înnebunită de durere, plină de lacrimi, și un tată care-și smulgea părul din cap, în vreme ce copiii erau pe jos, în genunchi, implorându-i pe polițiști să se îndure de ei. Era o scenă atât de emoționantă, încât nu am cuvinte s-o descriu. Într-adevăr, l-am auzit chiar și pe polițistul-șef, pe nume Lucidi, spunând că ar fi preferat să i se dea ordin să aresteze 100 de infractori, decât să-l ia pe băiat.“

La douăsprezece și jumătate noaptea, sinistra veghe din casa familiei Mortara a fost întreruptă de sosirea lui Moscato și a lui Padovani, care fluturau bucata de hârtie pe care o obținuseră de la părintele Feletti. Șeful Lucidi s-a arătat uimit de faptul că evreii reușiseră să-l înduplece pe inchizitor. Fusese sigur că nu avea să părăsească apartamentul în acea seară fără să-l ia pe băiat cu el. „Mi-am dat seama“, avea să-și amintească mai târziu șeful poliției,

> că *signor* Padovani era o persoană erudită, cu purtare demnă, un bărbat apreciat și respectat de cei de aceeași religie cu el, care îi acordau mare încredere. Și chiar aveau motive s-o facă, pentru că numai cineva foarte influent ar fi putut să obțină suspendarea ordinului și, după părerea mea, altcineva nu ar fi putut s-o facă, cu atât mai mult cu cât știam că ordinul venise de la cel mai înalt nivel și că nici părintele inchizitor în sine nu era în măsură să-l schimbe.

La plecare, Lucidi a lăsat în urmă o scenă pe care a descris-o drept *teatro di pianto e di afflizione*, un „teatru de lacrimi și jale“. Pe lângă cei zece membri ai familiei Mortara și cei doi polițiști care îl păzeau pe Edgardo, în casă au rămas și fratele Mariannei, cumnatul, unchiul ei și doi prieteni de familie.

Momolo s-a simțit ușurat la vestea rămânerii lui Edgardo, mărturisind, mai târziu, că vestea le dăduse „o rază de speranță“. Nu prea s-a bucurat însă să descopere că, pentru a implementa măsurile de precauție ale inchizitorului privind păzirea strictă a lui Edgardo, șeful Lucidi dăduse ordin ca doi polițiști să rămână cu băiatul în dormitor. A fost o noapte cumplită pentru Momolo și Marianna: „Doi polițiști stăteau în dormitorul nostru, fiind înlocuiți, din când în când, de alții. Vă imaginați cum am petrecut noaptea aceea. Băiețelul nostru, deși nu înțelegea ce se întâmplă, a dormit cu întreruperi, suspinând și tresărind din senin, cu soldații aproape.“

Singura speranță rămasă familiei era să găsească un factor de decizie la nivel mai înalt decât inchizitorul, care să anuleze ordinul. Existau doar doi oameni în Bologna care, în opinia bărbaților din familiile Mortara și Padovani, puteau avea o asemenea putere: cardinalul-legat Giuseppe Milesi și celebrul, dar controversatul arhiepiscop al orașului, Michele Cardinal Viale-Prelà. Încurajați de succesul diplomatic de care se bucuraseră cumnatul și unchiul Mariannei la San Domenico, Momolo și Marianna i-au rugat pe aceștia să preia noua misiune. În dimineața zilei de 24 iunie, cei doi au pornit la drum.

Nu aveau de mers prea mult. Angelo Moscato era la doi pași de clădirea impozantă în care lucra cardinalul-legat, cu o seară în urmă, când Riccardo îi dăduse, gâfâind, vestea despre Edgardo.

Uriașul palat guvernamental, vechiul Palazzo Comunale, se contura deasupra pieței centrale a orașului, Piazza Maggiore. Folosită ca sediu al guvernului din 1336, această construcție la care se lucrase vreme de 200 de ani era mai mult o fortăreață, decât un centru administrativ. Inaugurarea sa coincisese cu finalizarea vastului și impunătorului zid care înconjura orașul, înalt de 9 metri, care forma un cerc înclinat de 7 600 de metri, în jurul vechiului oraș. În fiecare noapte, giganticele porți se închideau pentru a-i proteja pe locuitorii (și pe conducătorii) orașului. Când palatul și zidul exterior fuseseră ridicate, Bologna era un oraș-stat autonom care se lupta, printre altele, cu forțele papale care încercau să și-l supună. Fusese o luptă

pe care orașul o pierduse în cele din urmă, iar odată cu pătrunderea triumfală a papei Iulius al II-lea în Bologna, în 1506, orașul și teritoriile sale fuseseră anexate statului pontifical.

Giuseppe Milesi Pironi Ferretti venise la Bologna cu doar două luni înainte, fiind numit, la vârsta de 41 de ani, și cardinal, și nunțiu papal, în provincia Bolognei. Sosind ca să-și preia noile atribuții, în seara de 30 aprilie 1858, a fost întâmpinat cu onorurile cuvenite, în drumul său spre biroul și spre apartamentul din clădirea guvernului. Trupele austriece staționate în oraș au tras salve de salut.

Însă nu toată lumea din Bologna s-a bucurat de sosirea cardinalului-legat, pentru că orașul era dominat de ostilitate față de conducerea papală și de trupele austriece care o impuseseră cu forța. Enrico Bottrigari, unul dintre bolognezii influențați de ideile din Risorgimento, mișcarea națională de unificare, care într-un viitor nu foarte îndepărtat avea să contribuie la alungarea lui Milesi din oraș, descria astfel sosirea cardinalului-legat:

> Abia a ajuns la sediu, că senatorul senior al Bolognei a și venit să-l salute în manieră diplomatică, fiind urmat de o mulțime de alte personaje nobile și de cetățeni, dintre cei care vin de fiecare dată să facă temenele în fața puterii! Aceia care l-au văzut susțin că noul legat, cel puțin la prima vedere, părea un om rece, o persoană înzestrată cu puțină inteligență.[2]

Inchizitorul îi anunțase dinainte și pe cardinalul Milesi, și pe arhiepiscop despre planul său de a-l lua cu forța pe copilul evreu. Când Angelo Padovani și Angelo Moscato au ajuns la intrarea în sediul cardinalului-legat, li s-a spus că Eminența Sa nu era la Bologna. Neavând de ales, cei doi au pornit spre cealaltă persoană despre care credeau că ar fi putut să-i ajute: arhiepiscopul Bolognei, temutul Michele Viale-Prelà.

Nici de data asta nu au fost nevoiți să meargă prea departe, pentru că sediul arhidiocezanului, care era legat de catedrala San Pietro, se afla la o aruncătură de băț de palatul guvernamental. Cei doi evrei nu erau prea optimiști, pentru că în scurta perioadă de când se afla în Bologna, cardinalul își crease reputația de conducător al mișcării Bisericii împotriva liberalismului, de cruciat pentru purificarea religioasă și moralitate, de prieten al Inchiziției și de luptător convins pentru protejarea poziției papei în calitate de conducător laic.

Cu o noapte în urmă, când rudele și prietenii din micuța comunitate evreiască din Bologna se adunaseră la casa familiei Mortara, căutând cu disperare o modalitate prin care să împiedice poliția să-l ia pe Edgardo, Sanguinetti venise cu propunerea de a mitui pe cineva din conducerea Bisericii. Ideea nu li s-a părut șocantă, pentru că era o metodă pe care evreii italieni o mai folosiseră uneori, cu succes, chiar și cu papi. Cu toate acestea, toți credeau că Viale-Prelà nu era genul care să accepte mită.

Oricum, Padovani și Moscato nici măcar nu au avut ocazia să încerce, pentru că au primit același răspuns pe care-l auziseră la poarta cardinalului-legat: arhiepiscopul era plecat din Bologna și nu avea să se întoarcă în ziua aceea.[3] Preotul cu care au stat de vorbă, când a aflat motivul insistenței lor de a vorbi cu arhiepiscopul, și-a pus mâinile-n cap și le-a spus că habar n-avea ce să-i sfătuiască să facă.

Era deja ora prânzului și nu mai aveau mult timp la dispoziție. Angelo Moscato cedă: „Văzându-ne lipsiți de speranță, am decis să lăsăm lucrurile să-și urmeze cursul nefericit. M-am hotărât să nu mă întorc acasă la familia Mortara, pentru că m-aș fi întristat și mai mult.“

În apartamentul familiei Mortara, tensiunea era de nesuportat. Sora Mariannei, Rosina, venise dimineață și o găsise pe Mariana strângându-l încă la piept pe Edgardo și oftând. Când Rosina se duse să-l liniștească pe cel mic, acesta își sărută mătușa, arătând spre polițistul care nu se mișca de lângă el, și spuse, pur și simplu: „Vor să mă ia“.

Rosina făcu singurul lucru de ajutor care-i veni în minte. Îi luă acasă la ea pe ceilalți nepoți și nepoate, ca să stea cu cei șase copii ai ei. „Nu voiam să-și mai vadă mama într-un asemenea hal“, avea să spună aceasta.

După ce Rosina îi luă pe copii, bărbații care se adunaseră în casă deciseră că trebuie să facă ceva și în privința Mariannei. Aceasta își petrecuse toată noaptea pe canapeaua lui Edgardo, ținându-l strâns în brațe, și încă nu voia să-i dea drumul. Se temeau de reacția ei dacă avea să fie acasă în seara aceea la venirea carabinierilor, care aveau să-i smulgă copilul din brațe. Și erau îngrijorați și de Imelda, ale cărei plânsete de foame fuseseră total ignorate de mama sa tulburată.

Momolo avea să explice: „Pe măsură ce se scurgea ziua, cuprins fiind de neliniște și teamă, văzându-mi soția într-o stare deplorabilă, efectiv aproape înnebunit, am decis că e mai bine să fie luată din casă, ca să nu fie nevoită să asiste la despărțire, imagine care, cu siguranță, ar fi ucis-o“. Giuseppe

Vitta, prietenul în vârstă de 52 de ani al familiei Mortara, un amic evreu din Reggio, care locuia aproape de Mortara la Bologna, s-a oferit s-o ducă pe Marianna la el acasă, unde aștepta soția lui. Vitta, împreună cu Momolo și cu fratele Mariannei, a încercat două ore s-o convingă că e mai bine pentru ea să plece: nu putea să facă nimic dacă rămânea, iar sănătatea Imeldei depindea de plecarea sa de acolo.

În cele din urmă, Marianna s-a lăsat înduplecată, însă în timp ce Vitta o aștepta, ea nu a contenit să-l sărute pe Edgardo. Bărbații au fost nevoiți s-o ducă în afara clădirii și s-o urce în trăsura închisă, pentru că o lăsaseră puterile. Când au scos-o din casă, femeia jelea atât de amarnic, după spusele servitoarei familiei, încât le-a frânt inimile tuturor celor care au auzit-o. Mai mult, în scurtul drum până la Vitta acasă, hohotele de plâns ale Mariannei au fost atât de sfâșietoare, încât, chiar și cu trăsura închisă, vaietele ei i-au făcut pe oamenii din cartier să fugă la ferestre.

Momolo mai avea o singură speranță: inchizitorul. Numai el putea pune capăt dezastrului iminent. Însoțit de fratele Mariannei, Angelo, Mortara a pornit spre San Domenico.

La ora cinci, cei doi bărbați au ajuns la mănăstire și au fost conduși în apartamentul inchizitorului. Momolo, cu voce tare, dar ezitant, i-a spus că trebuie să fie vorba de o greșeală cu privire la presupusul botez al fiului său și l-a rugat pe părintele Feletti să-i spună de ce credea că fusese fiul său botezat. Inchizitorul nu a răspuns direct. Fusese respectat întocmai regulamentul Sfântului Tribunal, a spus acesta, așa că nu mai era nevoie de lămuriri suplimentare. La rugămintea lui Momolo, de a le acorda o nouă amânare, părintele Feletti i-a spus că un astfel de demers era complet inutil.

Momolo nu trebuia să-și facă griji, a spus inchizitorul, pentru că fiul său urma să fie bine tratat; micul Edgardo avea să fie chiar sub protecția papei. L-a sfătuit pe Momolo să pregătească niște haine pentru băiețel; urma să trimită pe cineva să le ia. O eventuală scenă neplăcută, când poliția o să-l ia pe Edgardo, l-a avertizat inchizitorul, n-ar fi fost în interesul nimănui.

Când s-a întors acasă, Momolo și-a dat seama că nu mai avea timp. Casa se golise. Marianna și micuța Imelda fuseseră duse la Vitta; restul copiilor erau la mătușa lor. Celelalte rude și ceilalți prieteni considerau că atmosfera din casa familiei Mortara era prea apăsătoare, așa că rămăseseră în casele lor, așteptând să primească vești despre ce avea să urmeze. Pe lângă cei doi polițiști, care nu-l lăsau pe Edgardo să se ducă singur nici măcar la toaletă,

mai rămăseseră doar Momolo, cumnatul său, Angelo, și Giuseppe Vitta, care revenise, după ce o lăsase pe Marianna în grija soției sale.

Între timp, mareșalul Lucidi se pregătise meticulos pentru plecarea băiatului. Brigadierul Agostini, însoțitorul tăcut al lui Lucidi din noaptea precedentă, fusese însărcinat să-l însoțească pe Edgardo și, în acest scop, primise cea mai bună trăsură pe care o avea poliția din Bologna. Lucidi a venit cu o altă trăsură, cu un detașament de poliție de ajutor. Acesta a sosit la apartament în jurul orei opt. Șeful poliției a urcat scările însoțit de câțiva dintre oamenii săi. În casă, Momolo îl ținea în brațe pe Edgardo; băiatul era în continuare calm, neînțelegând, probabil, ce se întâmpla. Când Lucidi l-a smuls pe Edgardo din brațele tremurânde ale tatălui său, polițiștilor care-l păzeau pe cel mic li s-au umplut ochii de lacrimi.

Vitta a fugit primul pe scări în jos, urmat fiind de polițiști și apoi de Momolo, copleșit de durere. Imaginea fiului său cărat între umerii polițiștilor l-a lăsat pe Momolo și fără ultimul strop de putere care-i mai rămăsese și, mergând în urma lui Edgardo, s-a prăbușit ca mort. După ce băiatul a fost urcat în trăsura brigadierului Agostini, Vitta a încercat să-l liniștească. „Nu-ți face griji, i-a spus, eu și tatăl tău o să te urmăm cu altă trăsură.“

Vitta își închipuia, la fel precum ceilalți din familia Mortara, că Edgardo nu avea să fie dus departe, că destinația era undeva înăuntrul zidurilor orașului. Însă se înșelau amarnic în această privință.

De pe trotuar, înnebuit, Vitta a văzut un vecin catolic, pe Antonio Facchini, un negustor de 31 de ani, care trecea întâmplător pe-acolo. Facchini povestește despre acea întâlnire neașteptată:

> Cum mergeam pe *via* Lame, am văzut o trăsură în fața casei în care locuia, pe atunci, familia Mortara și am zărit și un polițist stând la ușă. Am fost surprins, cu atât mai mult cu cât am auzit țipete dinspre scări și apoi am văzut o altă persoană venind în fugă spre mine și strigându-mi: „Vino! Vino să vezi, Facchini! Ce scenă dureroasă!“ Era evreul Vitta, un prieten de-al meu. Când l-am întrebat ce se întâmplă, mi-a spus să intru. Am intrat cu el în clădire și am văzut, la jumătatea scării, un polițist care cobora cu un băiat în brațe și, chiar în urma lui, încremenit și zăcând pe scări, era evreul Mortara… Ne-am grăbit să-l ajutăm și l-am dus în casă, unde l-am întins pe o canapea.

Când Vitta i-a povestit cele întâmplate, Facchini s-a înfuriat și a dat fuga să zvonească totul la Caffè del Commercio, care se afla în apropiere. Acolo, după cum avea să spună mai târziu, „dacă aș fi găsit vreo 12 prieteni de-ai mei, aș fi încercat să urmăresc trăsura, s-o opresc și să-l iau pe băiat, ca să-l duc înapoi părinților săi“. Nu se știe dacă aceste vorbe n-au fost o simplă lăudăroșenie din partea lui Facchini.

CAPITOLUL 2

Evrei în țara papilor

Bologna la grassa, Bologna la dotta – Bologna cea grasă, Bologna cea învățată. A doua după Roma, ca populație și importanță socială, politică și economică, Bologna nu a fost asimilată niciodată pe deplin de Statele Papale. Loc al înfloritorului comerț internațional dinainte de a fi efectiv împresurată de forțele papale, la începutul secolului al XVI-lea, și căminul celei mai vechi universități din Europa – ai cărei mii de studenți de pe întreg continentul își angajau propriii profesori și își conduceau școlile, până la preluarea conducerii de către clerici –, Bologna, și nu Roma, a fost locul pe care și l-a ales Carol al V-lea pentru întronarea ca împărat al Sfântului Imperiu Roman, în anul 1530.

Pe când Carol primea binecuvântarea papei Clement al VII-lea, în masiva bazilică San Pentronio, din Piazza Maggiore, Bologna avea o comunitate activă de evrei, care erau implicați în faimosul comerț al orașului. Existau 11 sinagogi în cartierul central, unde locuiau cei 600 de evrei din oraș. Publiciștii de cărți în ebraică și faimoșii învățați evrei contribuiau la reputația Bolognei de centru al educației.

Cu toate acestea, secolul al XVI-lea nu a fost foarte bun pentru evrei. Asediată în nordul Europei de luterani, calviniști și de alți reformatori eretici, Biserica Romei a contraatacat. Printre victimele campaniei de revigorare a credinței s-au numărat și evreii, ce reprezentau de mult timp o anomalie a Europei creștine.

Pentru evreii din Bologna, consecințele au fost catastrofale. În 1553, cărțile evreiești, printre care și sute de exemplare ale sfântului Talmud, au fost arse în public la ordinul papei și al Sfântului Oficiu al Inchiziției. După trei ani, evreilor li s-a cerut să se mute toți într-o anumită zonă înconjurată de ziduri, în apropierea celor două faimoase turnuri ale Bolognei. Bula papală din 1555, *Cum nimis absurdum*, prin care se decreta recluziunea evreilor, a fost rezultatul principiilor de bază enunțate de Biserică: „Este absurd și total de neacceptat ca evreii, care, din propria lor vină, au fost

condamnați de Dumnezeu la veșnică sclavie, să poată, pe motiv că sunt protejați de dragostea creștină și lăsați, din acest motiv, să trăiască printre noi, să arate asemenea nerecunoștință față de creștini“. Evreii nu mai aveau dreptul să se amestece cu creștinii; aceștia aveau să fie închiși în ghetouri.[1]

Abia reușiseră să se adapteze la această viață de recluziune, când, în 1569, a fost emisă prima bulă papală privind expulzarea lor din Bologna. 1 000 de evrei au părăsit orașul, ducându-și în spate avuțiile lumești sau bălăbănindu-se în vârful căruțelor de lemn. Printre pachetele cu haine, cărți și ustensile de bucătărie, se aflau oasele strămoșilor lor. Papa Pius al V-lea le oferise Cimitirul Evreiesc din Bologna în dar călugărițelor de la Mănăstirea Sfântul Petru Martirul, spunându-le „să distrugă toate mormintele evreilor și să le ia inscripțiile, plăcuțele comemorative, marmura de pe morminte și să le distrugă complet, să le dărâme… și să dezgroape cadavrele, oasele și bucățile de cadavre și să le ducă unde or vrea“.[2] După 17 ani de exil, evreilor din oraș li s-a dat voie să se întoarcă, în anul 1586, însă, în 1593, papa Clement al VIII-lea le-a ordonat din nou să plece din Bologna și chiar i-a expulzat de pe teritoriul statului pontifical, cu excepția capitalei Roma și a orașului Ancona, de la Marea Adriatică, unde s-a permis păstrarea ghetourilor. Conducătorii spanioli de Bourbon din sudul Italiei, luând exemplul Spaniei, îi expulzaseră pe evrei ceva mai devreme, în același secol, de pe întreg teritoriul lor, de la Napoli la Palermo. Sudul, care, până în secolul al XI-lea, fusese căminul celor mai înfloritoare comunități evreiești din Italia, nu mai adăpostea acum nici un evreu.

Din fericire pentru evreii deposedați din Bologna, chiar la nord-est și la nord-vest de Bologna se aflau Ferrara și Modena, teritorii controlate încă de ducii D’Este. Când au fost obligați, pentru a doua oară, să plece din Bologna, mulți dintre evreii strămutați nu s-au îndreptat spre Roma sau spre Ancona, ci în afara Statelor Paple, căutându-și refugiu pe teritoriile ducilor D’Este. Cu toate că și Ferrara a fost, în curând, preluată de Statele Papale, papii i-au lăsat pe evreii din oraș să rămână în continuare acolo, iar comunitățile evreiești din Ferrara – înghițite de imigranții din Bologna și din alte teritorii de unde fuseseră expulzați evreii – au rămas acolo.

Când ducii D’Este au pierdut controlul asupra orașului Ferrara, în 1598, familia ducală și-a stabilit reședința la Modena. Ducatul de Modena cuprindea atât orașul cu același nume, aflat la o distanță de 39 de kilometri de Bologna, cât și orașul Reggio nell’Emilia, aflat la o distanță de 24 de

kilometri spre nord-vest, în Valea Po. În secolele în care evreilor le fusese interzis să locuiască la Bologna, atât Modena, cât și Reggio aveau comunități evreiești înfloritoare, familia lui Edgardo Mortara provenind din una dintre acele comunități. În 1858, Bologna, capitala neoficială a teritoriilor din nord ale statului pontifical, cunoscute drept legații, era condusă de papa Pius al IX-lea. Modena și Reggio se aflau pe teritoriul ducelui Francesco al V-lea.[3]

Momolo Mortara s-a născut la Reggio, după numai doi ani de la revenirea la putere a ducelui D'Este la Modena, ulterior căderii lui Napoleon și retragerii trupelor franceze din ducat. Tatăl lui Momolo, Simon, născut în anul 1797, nu se prea confruntase cu restricțiile vieții de ghetou, pentru că nașterea sa coincisese cu sosirea trupelor franceze, cu arderea porților ghetoului și cu abolirea tuturor restricțiilor impuse evreilor.[4] La fel ca mulți din cei 750 de evrei din Reggio, Simon era proprietarul unui mic magazin, fiind ajutat de soția sa și de cei patru copii ai lor. Familia sa trăia la Reggio de mai mult de un secol, având sentimentul apartenenței la o comunitate evreiască mai mare. Împreună cu ceilalți evrei din peninsulă, se confruntau cu legile date împotriva lor și cu sentimentul că erau niște musafiri nedoriți pe un tărâm care le aparținea altora. Îi uneau, pe toți, și numeroasele obiceiuri pe care le respectau, precum și învățămintele din textele lor sfinte.

Când a revenit ducele de Modena la putere, în anul 1814, a reimpus vechile reguli discriminatorii. Potrivit legilor respective, evreii nu puteau petrece noaptea în afara ghetoului și nici nu puteau să dețină magazine în afara granițelor acestuia. Creștinilor le era interzis să se aventureze în ghetou după lăsarea întunericului și să lucreze ca servitori pentru familiile de evrei. Pe de altă parte însă, creștinii erau avertizați să nu îi hărțuiască pe evrei și să nu își bată joc de ei. Aceasta era o mare problemă în ducat, la fel ca în întreaga Italie, în perioada Carnavalului și a postului Paștelui, când, potrivit tradiției populare, lumea îi batjocorea pe evrei. Ca să evite provocarea creștinilor, legea le interzicea evreilor să părăsească ghetoul pe durata Săptămânii Mari.

Decretul ducal din 1814, după ce îi condamna pe evrei pentru colaborarea cu regimul instalat de francezi, repropunea vechiul cod de legi, dar abroga cele mai deranjante prevederi ale sale, printre care și obligația de a închide porțile ghetoului la apusul soarelui și întoarcerea în ghetou înainte de lăsarea nopții. A mai fost abrogată și obligația veche de secole a evreilor de

a purta pe haine un semn distinctiv, pentru ca toată lumea să știe că sunt evrei. La Modena, semnul respectiv era o panglică roșie pe care evreii o purtau la vedere, la pălărie. Deși interdicția privind reședința evreilor și deținerea de magazine rămăsese, teoretic, în vigoare, aceasta a fost suspendată în schimbul unei remunerații anuale generoase, pe i-o plăteau evreii ducelui. Și astfel, după înfrângerea francezilor, familia Mortara era printre familiile evreiești din Reggio care locuiau în continuare în oraș și dețineau magazine în afara zidurilor ghetoului.[5] Una peste alta, evreilor din ducat nu le mergea chiar așa de rău. La Roma, reinstaurarea puterii papale, din anul 1814, nu numai că a condus la revenirea în ghetouri, dar rabinii din oraș au fost obligați să-și facă din nou apariția, în mod umilitor, la Carnaval. Obligați să poarte haine grotești, în pantaloni scurți și pelerinuțe, aceștia erau forțați să defileze pe străzi în cadrul festivităților populare, cravatele lor desfăcute fiind ținta alimentelor stricate și a altor proiectile azvârlite de mulțimea zeflemitoare.[6]

Când venea vremea să-și găsească soț sau soție, evreii din Reggio aveau posibilitatea de a alege dintr-o densă rețea de neamuri, rețea care depășea orice granițe politice. Evident că se căsătoreau numai cu evrei, nu numai pentru că așa cerea legea evreiască, ci și pentru că statul interzicea căsătoriile dintre evrei și creștini.

Femeia se muta în casa soțului după căsătorie. Bunicul lui Momolo se căsătorise cu o femeie din Mantua, care se mutase la Reggio în 1789; tatăl său se căsătorise cu o femeie din Verona în 1815 și se mutase și aceasta. Când îi venise rândul lui Momolo să se căsătorească, în 1843, mireasa sa, Marianna Padovani, care provenea și ea dintr-o familie de negustori prosperi, se mutase de la Modena, ca să locuiască împreună cu soțul.

Adesea, evreii din Modena și din Reggio locuiau cu familiile lor numeroase. Momolo a urmat această tradiție, aducându-și proaspăta soție în casa părintească. Căsătoria le-a fost binecuvântată cu mulți copii. La nașterea celui de-al patrulea copil, Augusto, în anul 1848, nu mai încăpeau în casă. Pe lângă Momolo, Marianna și copiii lor, în casă mai locuiau tatăl și mama lui Momolo, fratele său burlac, în vârstă de de 26 de ani, pe nume Abram, și încă un frate, Moise Aaron, împreună cu proaspăta sa soție, Ricca Bolaffi. La numai o lună după nașterea lui Augusto, li se născu primul copil lui Moise și Riccăi, așa că, probabil, Momolo și Marianna au simțit nu

numai că locuința nu mai era destul de încăpătoare, ci și că magazinul de pe urma căruia trăiau cu toții nu le mai era de ajuns. Venise vremea să se mute.

Generații întregi de căsătorii care uniseră bărbați și femei din diverse ghetouri au creat rețele întinse, de la Roma și Ancona, incluzând Livorno și Florența și ajungând până la Ferrara, Torino și Veneția. Ca să se hotărască unde să se mute, Momolo și Marianna au procedat exact ca restul evreilor, exact ca strămoșii lor: au apelat la respectivele rețele. Tot discutând cu rude și prieteni, le-a surâs tot mai mult Bologna.

Tânărul cuplu cunoștea câteva familii de evrei, printre care și vecinii lor înstăriți de la Modena, soții Sanguinetti, care se mutaseră de curând la Bologna. Mult mai întinsă decât Reggio și decât Modena și fiind un centru comercial semnificativ mai important, Bologna îi oferea mai multe ocazii unui tânăr antreprenor precum Momolo. Simplul fapt că nu prea erau evrei în oraș – ca urmare a două secole de surghiun, începând din 1593, și a restricțiilor reintroduse de guvern împotriva evreilor, în perioada Restaurației – însemna că evreilor din Italia le era deschisă o nișă comercială foarte mare. Desigur că acest lucru însemna că nu se găsea, la Bologna, rețeaua consistentă de instituții sociale, economice și religioase cu care se obișnuiseră Momolo și Marianna. Dar familia Mortara nu avea să fie singură în noua casă. Era o decizie de familie. Cam în aceeași perioadă în care sosiseră aici Momolo și Marianna cu copiii lor, se mutaseră în oraș și părinții Mariannei, unchiul ei, fratele și sora ei, care erau căsătoriți.

În timp ce discutau despre planificata mutare, nu puteau ignora evenimentele dramatice care se desfășurau în lume. Anul 1848 a fost un an al transformărilor și al revoltelor în întreaga Europă, an în care mulți conducători au fost izgoniți din palatele lor. La Modena și la Bologna lumea s-a revoltat, revoluțiile armate combinându-se cu un haos general. Chiar în luna în care l-au avut pe fiul lor, Augusto, ducele de Modena, Francesco al V-lea, și-a părăsit capitala, alarmat fiind de vestea că forțe de insurecție din întregul ducat se îndreptau spre Modena, odată cu sute de rebeli înarmați care veneau dinspre Bologna. Atât la Bologna, cât și la Reggio, trupele civile au umplut golul astfel format, instaurând un guvern angajat să respecte dreptul constituțional și drepturile individuale.

Centrul revoltei a fost chiar orașul Bologna. Deși făcea parte dintr-un alt stat, acesta exercita o influență considerabilă asupra Modenei. Cu aproape trei decenii în urmă, în timpul primilor ani de conducere franceză, cele două

regiuni fuseseră reunite sub o guvernare unică.[7] Când fusese reinstaurată puterea papală, în 1814, la sfârșitul războaielor napoleoniene, Biserica încercase să impună un control mai strâns asupra legațiilor rebele din nord. Eforturile sale au întâmpinat însă opoziția bolognezilor: anii ocupației franceze lăsaseră în urmă o moștenire de idei liberale în rândul claselor superioare, iar un grup tot mai mare din rândul persoanelor educate, în acest oraș universitar, considerau conducerea laică a papei drept un anacronism insuportabil.

Rezistența organizată în mod public era, evident, considerată de autorități drept trădare, așa că opoziția politică a înființat societăți secrete, printre care se număra și faimoasa Carbonari. Revoltele împotriva vechii orânduiri din Napoli și Torino, din 1820–1821, l-au determinat pe papa Pius al VII-lea să-i excomunice pe membrii societății Carbonari. În urma investigațiilor efectuate de poliție, în legătură cu societățile secrete, unul dintre numele care apărea cel mai des la Modena era al unui membru din familia de bancheri Sanguinetti.[8]

Leon al XII-lea, ales papă în 1823, a hotărât că se impunea luarea de măsuri excepționale. În cursul domniei sale de cinci ani, acesta a revocat modestele reforme ce fuseseră inițiate de predecesorii săi și a impus o supraveghere intensă din partea poliției. A cerut să se pună din nou în aplicare vechile măsuri împotriva evreilor și să fie urmărit îndeaproape și restul populației, pentru a se asigura respectarea perceptelor Bisericii privitoare la post și la obiceiurile religioase. Au fost combătute orice acțiuni considerate moderne – considerate contrare căilor ordinii divine. Încetaseră chiar și vaccinările împotriva variolei.[9]

Ca să se ocupe de frământările din zona Romagna – zona din legații care se întindea de la Bologna și cuprindea Ravenna și Ferrara –, papa l-a numit pe Agostino Cardinal Rivarola drept *legato straordinario*. Cardinalul urma să aibă puteri nelimitate și, în curând, va deveni cunoscut pentru brutalitatea și pentru represaliile sale. În 1825, după niște procese scurte, acesta a coordonat condamnarea a 500 de bărbați din Romagnola, pentru participarea la *carbonarisimo* și la conspirație. După un an, drept răsplată a strădaniilor sale, cardinalul-legat a fost ținta unei tentative de asasinat la Ravenna; scăpând ca prin urechile acului, acesta a fugit din legații, însă înlocuitorul lui a continuat politica sa de mână de fier, executând patru bărbați care fuseseră găsiți vinovați pentru a fi atentat la viața cardinalului.

În ciuda campaniei de inhibare a opoziției politice, deceniul următor a debutat cu un nou val de frământări în legații. La începutul anului 1831, elitele locale au condus o revoltă al cărei scop era dobândirea unei libertăți mai mari și instaurarea unei guvernări constituționale. În februarie, cardinalul-legat a părăsit, nervos, Bologna, iar oamenii au ieșit imediat în Piazza Maggiore ca să sărbătorească sfârșitul guvernării papale. Au sfâșiat însemnele papale de deasupra ușii palatului guvernamental și au pus, în locul lor, un tricolor național italian. În mijlocul vâltorii revoluționare, trupele papale au fugit din oraș, înființându-se un guvern provizoriu, condus de remarcabilul jurist local Giovanni Vicini. Când a auzit despre reușita revoltei de la Bologna, ducele Francesco al IV-lea de Modena a părăsit imediat capitala. La Reggio, tricolorul a luat locul steagului ducelui și, deși ofițerii i se alăturau în luptă, majoritatea trupelor au trecut de partea rebelilor.

La data de 6 februarie 1831, chiar în ziua în care s-au reunit cardinalii la Roma, ca să-l instaleze pe Grigore al XVI-lea ca nou papă, acesta a primit vestea despre revolta de la Bologna. Două zile mai târziu, guvernul provizoriu al lui Vicini a declarat sfârșitul conducerii papale în Bologna. Pe 19 februarie, văzând că îi scapă din mână legațiile, Grigore a cerut Austriei să trimită trupe pentru a înăbuși revolta. Două săptămâni mai târziu, mii de soldați austrieci au pătruns în ducatul Modenei, ca să i-l redea ducelui, care avea legături de sânge cu tronul Habsburgilor. Pe 24 martie, trupele austriece au intrat în Bologna, iar Vicini și camarazii săi au fugit.[10]

Nu era prima dată când Vicini stârnea furia autorităților papale. Cu numai cinci ani înaintea revoltei din 1831, acesta fusese pedepsit pentru celebra apărare publică a drepturilor evreilor din Statele Papale. Acțiunea sa a fost declanșată de o predică ținută în timpul postului Paștelui de Ferdinando Jablot, un călugăr cunoscut pentru zelul său oratoric, la Biserica San Petronio din Bologna. Ca să pună la dispoziția unui număr cât mai mare de credincioși mesajul predicii, călugărul l-a publicat. Tema predicii o constituiau evreii, care erau, potrivit spuselor sale, ciuma umanității, o adunătură de uzurpatori împuțiți și de tâlhari nelegiuiți, care meritau din plin pedeapsa divină ce le fusese hărăzită.

Diatriba lui Jabolot își avea originea în secole întregi de dogmă a Bisericii referitoare la evrei. În teologia catolică, ce se regăsea în declarații papale de diverse genuri, făcute de-a lungul secolelor, evreii erau un neam care

trebuia tolerat, dar numai în condiții stricte. Fiind poporul din care se trage Iisus și *Biblia* constituind una dintre cărțile sfinte ale Bisericii, evreii se bucurau de un loc aparte, față de celelalte popoare. Totuși, aceștia purtau și o vină, pentru că erau răspunzători de crucificarea lui Iisus. Deși fuseseră, odinioară, poporul preferat al lui Dumnezeu pe Pământ, evreii deveniseră dușmanii Lui. Templele lor din Palestina fuseseră distruse, ca pedeapsă divină, și ei fuseseră osândiți de Dumnezeu să fie veșnic pribegi, ducând o viață jalnică.

Până la jumătatea secolului al XVI-lea, politica Bisericii față de evrei a indicat anumite rețineri. Acestora li se permitea să-și practice tradițiile, să aibă propriile sinagogi, pentru că erau un popor care jucase un rol important în ceea ce privește lucrarea lui Dumnezeu pe Pământ, iar supraviețuirea lor era o dovadă a rolului istoric avut. Dar avea să vină ziua în care poporul evreu o să vadă calea cea adevărată, o să se alăture Bisericii lui Dumnezeu și o să contribuie la A Doua Venire. Însă această atitudine s-a schimbat radical odată cu declarația din 1555 a papei Paul al IV-lea, care spunea că evreii trebuiau să fie închiși în ghetouri. Nu mai avea rost să aștepte pasiv convertirea acestora; trebuia să acționeze în acest sens în mod energic.[11]

Vicini, ca reacție la campania antisemită din Bologna și la legile discriminatorii îndreptate împotriva evreilor din Statele Papale, și-a publicat opiniile în 1827, sub forma unui compendiu pe o temă juridică spinoasă care apăruse cu puțin timp înainte. Giuseppe Levi, un evreu convertit, murise fără să lase un testament. În urma sa rămăseseră trei frați: unul se convertise și el, însă ceilalți doi rămăseseră evrei. Opinia juridică predominantă în Statele Papale era că numai fratele convertit ar fi avut dreptul la moștenire, pentru că, potrivit codului canonic, prin botez persoanele convertite pierd legătura cu rudele evreiești. După cum arăta Vicini în analiza sa de caz de 154 de pagini, problema principală era „dacă botezul unui membru al unei familii evreiești rupe legăturile de rudenie și de sânge pe care acesta le are cu ceilalți membri de familie, care rămân evrei“. Opinia lui Vicini era că aceste legături nu se rup și că astfel frații evrei ar fi trebuit să poată beneficia de moștenire.[12]

Juriștii din Bologna sau, cel puțin, cei care erau de partea guvernului au fost scandalizați de ceea ce susținea Vicini. Cel mai distins specialist în drept civil din oraș, Vincenzo Berni degli Antonj, profesor la Universitatea din Bologna, a pregătit o replică acuzatoare, care a fost publicată în anul

următor. Potrivit vechii concepții a Bisericii față de evrei, acesta a negat, înainte de toate, dreptul evreilor la cetățenie. A respins iudaismul, pe motiv că era o religie vicioasă, și pe evrei, ca fiind un popor condamnat de Dumnezeu să rătăcească fără casă pe Pământ, batjocoriți printre popoarele cu frica de Dumnezeu.

În continuare, profesorul enumera următoarele principii juridice:

1. Că evreii din Statele Papale sunt doar niște sclavi care trebuie tolerați.
2. Că nu au dreptul să vină în concurs cu creștinii la succesiunile fără testament ale rudelor creștine.
3. Că înșiși evreilor, ca să respecte exigențele infame impuse de o religie marcată de ură implacabilă față de creștini, li se cere ca, în comportamentul față de ei, să recurgă la înșelăciune, trădare și tortură și să încerce în mod neobosit să-i aducă pe creștini la sclavie eternă.
4. Că sunt absolut necesare condițiile de trai impuse de creștini evreilor, pentru a se evita consecințele nefaste ale religiei lor.[13]

Inchiziția din Bologna, care își reluase numai de puțin timp activitatea la mănăstirea dominicană, după desființarea sa, în perioada ocupației franceze, nu vedea cu ochi buni erezia lui Vicini. Atât el, cât și tipograful care îi publicase pledoaria în favoarea evreilor au fost găsiți vinovați și condamnați să petreacă opt zile închiși la o mănăstire, ca să mediteze la propriile păcate.[14] La trei ani de la acea sentință, Vicini a avut satisfacția – deși de scurtă durată – proclamării sfârșitului conducerii papale în Bologna.

Soldații austrieci care au reocupat Bologna au rămas în oraș vreme de șase ani, ca să se asigure că nu va mai fi contestată conducerea cardinalului-legat. Însă, după numai un deceniu de la plecarea acestora, Bologna s-a răsculat din nou, de această dată odată cu restul peninsulei.

Răscoalele italiene din anii 1848–1849 au avut loc după insurecțiile din alte părți ale Europei, din acel an fatidic. În luna februarie, la Paris, o răscoală a dat naștere unei noi republici; în luna următoare, la Berlin, o revoluție a condus la elaborarea unei constituții și la instalarea unui guvern liberal în Prusia. Lucrul cel mai important pentru Italia – care a venit în mare parte, într-un fel sau altul, prin influența austriacă – a fost faptul că, la Viena, o revoltă care a avut loc în luna martie a condus la căderea redutabilului prinț Metternich și, totodată, la formarea unui guvern liberal.

Chiar și în Italia sicilienii erau în plină revoltă, încercând să-și dobândească libertatea față de incapabilii conducători de Bourbon ai Regatului Celor Două Sicilii. Când revolta s-a întins până în capitala Napoli, regele Ferdinand al II-lea a fost silit să elaboreze o constituție, iar exemplul său a fost urmat de ceilalți conducători din peninsulă, care se temeau de perspectiva unei revolte populare: Carol Albert, regele Sardiniei, care avea capitala la Torino, Leopold al II-lea al Toscanei, dar și papa însuși, Pius al IX-lea, care fusese întronat la Sf. Petru cu numai doi ani în urmă.

Răscoala vieneză din martie a inspirat o revoltă împotriva conducerii austriece de la Milano, care era centrul teritoriului austriac Lombardia-Veneto, ce se întindea în nord-estul a ceea ce avea să devină noul stat italian. Cei care visau la o Italie unită, fără tirani străini, au făcut apel la regele savoiard al Sardiniei, ca să-i ajute să-i alunge pe austrieci și pe lacheii acestora. Părea posibilă crearea unei națiuni italiene conduse numai de italieni. La Milano, oamenii au ridicat baricade și au început să lupte împotriva trupelor austriece. La 14 zile de la nașterea lui Augusto, ducele Francesco al V-lea de Modena a fugit din ducat. Înainte de sfârșitul lunii martie, trupele austriece au fost izgonite de la Milano și de la Veneția, fiind înființate guverne provizorii, menite să înlocuiască fostele regimuri. Regele Carol Albert a decis să-și trimită soldații în Lombardia, în speranța de a-i alunga pe austrieci și de a-și lărgi regatul. Guvernele proaspăt înființate din Modena până la Veneția au hotărât anexarea teritoriilor lor la regatul Sardiniei și numirea lui Carol Albert ca rege al întregii Italii. La începutul lui aprilie, voluntarii de la Modena și Bologna se îndreptau deja spre nord, pentru a participa la lupta împotriva austriecilor.

Războiul pentru unificare națională, sfârșitul conducerii străine și întemeierea unui stat bazat pe principiile constituționale care le garantează cetățenilor săi drepturile de bază au fost privite, la început, de către majoritatea partizanilor unificării Italiei, ca având binecuvântarea papei. Când devenise papă, în urmă cu doi ani, Pius al IX-lea fusese considerat de către majoritatea un susținător al reformelor și al modernității. Unii chiar se gândiseră că putea să servească drept conducător onorific al unei confederații de state constituționale care aveau să formeze, împreună, națiunea italiană. Aceste visuri au fost însă spulberate o dată pentru totdeauna, când, la sfârșitul lui aprilie 1848, Pius al IX-lea și-a anunțat

dezaprobarea față de participarea Statelor Papale la războiul împotriva austriecilor. La Roma și peste tot în Statele Papale, rebelii au considerat că își găsiseră o nouă țintă: însuși regele-papă.

La Bologna a domnit un mare entuziasm față de războiul împotriva Austriei, până când anunțul papei, de la sfârșitul lui aprilie, a zdruncinat opiniile moderaților, care propăvăduiau compatibilitatea dintre o Italie unită și continuarea conducerii papale. Când, ulterior, în primăvara aceea, trupele austriece au început să atace și au ajuns primele vești cu privire la înfrângerile trupelor piemonteze, Bologna era în plină fierbere. Orașul era luat cu asalt de tot mai mulți soldați înfrânți, iar vestea că trupele austriece se îndreaptă spre Modena și Romagna a semănat îngrijorare și teamă în rândul populației.

La începutul lui august, austriecii au intrat în Modena și l-au readus pe duce la putere. După aceea s-au îndreptat spre Bologna, unde, după o cumplită luptă împotriva unor forțe adunate în grabă, în majoritate civile, au fost izgoniți din oraș. Poveștile despre cruzimea austriecilor din timpul retragerii – cum că au jefuit case și au ucis oameni în calea lor – au fost menite să alimenteze ura oamenilor.

Controlul tot mai șubred al Romei asupra Bolognei a cedat în toamnă, când, după asasinarea prim-ministrului și confruntându-se cu o revoltă populară, papa Pius al IX-lea a lăsat în urmă Roma și toate Statele Papale, refugiindu-se la Gaeta, un oraș fortificat aflat pe coastă la nord de Napoli. Demonstrațiile de la Bologna au silit consiliul local conservator să demisioneze. În februarie 1849, după sosirea lui Giuseppe Garibaldi la Roma, rebelii victorioși au anunțat nașterea unei noi Republici Romane, timp în care, la Bologna, apărea primul decret al Adunării Constituționale Romane:

> Articolul I. Se declară încetarea conducerii și a puterii laice a papalității asupra Statului Roman.
>
> Articolul II. Pontiful roman va avea toate garanțiile necesare pentru a se bucura de exercițiul autorității spirituale.
>
> Articolul III. Forma de guvernământ a Statului Roman va fi democrația pură și va purta denumirea glorioasă de Republica Romană.

La Bologna – deși conservatorii au avertizat cu privire la iminența anarhiei –, demonstranții s-au îndreptat repede către clădirile publice din oraș, au îndepărtat însemnele papale de pe intrări, le-au aruncat unele peste altele în Piazza Maggiore și au făcut un foc de toată frumusețea.[15]

Trei zile mai târziu, proaspăt alesul consiliu al Bolognei a proclamat, cu mândrie, aderarea orașului la Republica Romană. Însă, chiar dacă noaptea următoare a fost plină de bucuria sărbătorii, aceasta nu putea estompa convingerea larg răspândită potrivit căreia, având în vedere opoziția austriecilor și a francezilor, noul guvern nu avea să reziste mult.

Și, într-adevăr, Bologna, cu excepția zidurilor sale, chiar avea o apărare slabă în fața trupelor austriece, care, în numele papei, au cucerit repede orașul. După un asediu de opt zile, la jumătatea lui mai 1849, austriecii au intrat în Bologna, au reinstalat însemnele papale, au interzis orice fel de adunări publice, le-au cerut tuturor locuitorilor să nu stea pe străzi după miezul nopții, au reintrodus cenzura presei și au interzis orice formă de etalare a tricolorului național. Bologna devenea, încă o dată, parte a Statelor Papale. După două săptămâni, Francesco al V-lea a recucerit Modena, recăpătându-și, astfel, ducatul. O lună mai târziu, trupele franceze au cucerit Roma, distrugând și ultimele rămășițe ale republicii și izgonindu-i pe Giuseppe Garibaldi și pe Giuseppe Mazzini în exil.[16]

Fiind prea slabă ca să reziste singură, conducerea papală de la Bologna era asigurată, acum, prin prezența unor efective numeroase, permanente, de trupe austriece și prin domnia represiunii. În 1850, odată cu revenirea vechii ordini, familia Mortara s-a mutat de la Reggio, într-o casă din centrul Bolognei. Deși urmăreau cu interes evoluția evenimentelor politice, erau preocupați de asigurarea traiului celor cinci copii mici pe care îi aveau și de demararea unei noi afaceri. Evitau, pe cât posibil, să atragă atenția trupelor austriece și a poliției papale.

CAPITOLUL 3

În apărarea credinței

Cât timp au rămas trupele austriece în Bologna, Marianna Mortara a făcut copil după copil. După nașterea lui Arnoldo cu puțin înainte de a se muta la Bologna, primul copil pe care l-a născut Marianna la Bologna, în 1851, a fost Edgardo. La numai câteva luni de la nașterea lui Edgardo, familia a angajat o nouă servitoare, pe Anna Morisi, o fată din comuna învecinată, San Giovanni in Persiceto. Anna, care, la fel ca toate rudele și toți prietenii ei, era analfabetă, avea 18 ani, deși ea nu își cunoștea cu exactitate vârsta.

Nici o familie respectabilă de negustori din Bologna nu-și permitea să nu aibă o servitoare. Servitoarea trebuia să se ocupe de curățenie, să spele rufe și să facă majoritatea cumpărăturilor zilnice, plus diverse alte treburi prin gospodărie și să ajute la îngrijirea copiilor. În timp ce bogătașii și aristocrații aveau, pe post de servitori, și bărbați, și femei, clasa mijlocie coopta numai femei, cel mai adesea necăsătorite și tinere. Așa era și Anna. Părinții acesteia, trimițându-le pe Anna și pe cele trei surori ale sale la oraș ca să lucreze ca servitoare, scăpau de cheltuielile legate de hrănirea acestora, iar fetele puteau să strângă, din mica lor remunerație, bani pentru trusou și pentru zestre, ca să se poată mărita într-o bună zi. Toate surorile Morisi au urmat această cale, trei dintre ele întorcându-se la San Giovanni, să se mărite. Numai ghinionista de Maddalena nu s-a mai întors: a murit din cauza mușcăturii unui câine turbat.

După nașterea lui Edgardo, la 27 august 1851, Marianna a rămas din nou însărcinată, aducându-l pe lume pe Ercole, la sfârșitul anului 1852, și apoi, în 1856, după o pauză de patru ani, pe nefericitul Aristide, care avea să moară un an mai târziu. Familia se mărise, odată cu venirea pe lume a celor șase băieți și a celor două surori gemene. Riccardo, cel mai mare dintre cei opt copii, avea numai 12 ani. Între timp, la Bologna revenise stabilitatea, deși persista o puternică ură împotriva trupelor austriece de ocupație. În anul 1855, Carlo Cardinal Oppizzoni, care ocupase funcția de arhiepiscop de Bologna pentru o incredibilă perioadă de 52 de ani, muri cu două zile

înainte de a împlini vârsta de 86 de ani. După ce supraviețuise prădării bisericilor din oraș, de către trupele lui Napoleon – care transformaseră unele biserici în staule pentru cai –, la începutul secolului, după ce trecuse prin revoltele izbucnite în deceniile următoare și după ce făcuse față cu bine criticilor venite din partea membrilor mai intransigenți din ierarhia Bisericii, pentru atitudinea sa de tipul „trăiește și lasă-i și pe alții să trăiască“, Oppizzoni reprezenta, pentru oamenii din Bologna, latura benignă a autorității Bisericii, Biserica făcând, în mod inextricabil, parte din viața lor.

Succesorul său era un om foarte diferit. Pe vremea când fusese numit arhiepiscop de Bologna, Michele Viale-Prelà era unul dintre cei mai cunoscuți cardinali de pe continent. În calitate de nunțiu papal la Viena – adică ambasador al papei în Imperiul Austriac –, acesta încheiase recent un concordat între Austria și Vatican, care era ridicat în slăvi ca fiind un mare triumf al Bisericii. O realizare care încununa o minunată carieră în diplomația papală.

Pe 1 noiembrie, de Ziua Tuturor Sfinților, în 1856, noul arhiepiscop și-a făcut apariția triumfală în Bologna, care a culminat cu intrarea sa solemnă în catedrală. A doua zi de dimineață, au bătut toate clopotele din oraș, însoțite de sunetele focurilor de salvă ale artileriei austriece, timp în care o lungă procesiune de preoți, călugări și demnitari locali, împreună cu toți membrii facultății, îmbrăcați în ținute academice, au mărșăluit până la San Petronio, în Piazza Maggiore, pentru a-l întâmpina pe noul arhiepiscop și pentru a-l însoți înapoi la catedrala aflată în apropiere.

Viale-Prelà a făcut o impresie deosebită, în mantia sa purpurie. Înalt și suplu, cu ochi care emanau inteligență, acesta dădea senzația că se controla întotdeauna foarte bine, comportându-se cu demnitate bine măsurată. Avea fruntea lată și chipul subțire. Se îmbrăca cu grijă deosebită. Deși zâmbea cu bunăvoință, când o impunea situația, cunoscuții nu își aminteau să-l fi văzut vreodată zâmbind. După ce se învârtise ani de zile prin cercurile diplomatice, Viale-Prelà era vestit pentru erudiția sa, pentru cunoștințele de istorie, artă și literatură. Era un om serios; unii considerau că era chiar prea serios, un om care nu se abătea de la credința sa față de Biserică.[1]

La intrarea în catedrală a arhiepiscopului a fost de față și Enrico Bottrigari, un observator fin, chiar dacă nu prea indulgent: „S-a organizat o liturghie solemnă, cu muzică înălțătoare. În mijlocul liturghiei, Eminența sa

a citit o predică, plină de repetiții și cât se poate de plictisitoare nu numai prin conținut, ci și din cauza vocii monotone a oratorului. La sfârșit, acesta a dat cuvântarea papei numerosului public.“ Apoi, arhiepiscopul s-a retras la reședința sa oficială, în timp ce un cor adunat afară a intonat o cântare în cinstea lui. În noaptea aceea palatul său a rămas luminat cu felinare cu gaz.

Bottrigari a concluzionat: „Reputația cu care vine noul nostru păstor nu este tocmai măgulitoare. Se spune că îi plac prea mult iezuiții și că este un preot prea plin de zel. Munca din Austria, inclusiv faimosul Concordat, reprezintă tot ce trebuie să știm despre el!“ Într-un oraș care suferise șapte ani de pe urma ocupației trupelor austriece, faimoasa prietenie a arhiepiscopului cu prințul Metternich și cu conducătorii Imperiului Austriac nu îl ajuta să fie prea îndrăgit de noua sa turmă.[2]

Michele Viale-Prelà era al doilea dintre cei patru fii ai unei bogate familii corsicane de origine genoveză. Născut la Bastia, Corsica, în 1798, acesta fusese, practic, sortit unei înalte cariere clericale. Unchiul său din partea mamei, Tomaso Cardinal Prelà, fusese doctorul a doi papi, Pius al VI-lea și Pius al VII-lea. Din respect pentru rolul jucat de unchiul său în raport cu educația sa, Michele și-a adăugat numele de domnișoară al mamei la cel al tatălui, Paolo Viale. După hirotonisirea sa din 1823, Michele a ajuns rapid în corpul diplomatic papal, fiind, din 1828 până în 1836, asistentul nunțiului papal în Confederația Elvețiană. După ce a revenit, vreme de doi ani, la Roma, unde a lucrat cu secretarul papal de stat, Viale-Prelà a fost trimis la München, devenind, la rândul său, nunțiu și fiind numit episcop. În final, în 1845, s-a mutat la Viena, pentru a deveni nunțiu la Curtea Imperială a Austriei. În timpul șederii sale acolo, în 1853, a primit vestea că fusese numit cardinal.[3]

Vestea despre numirea sa ca arhiepiscop de Bologna i-a fost trimisă lui Viale-Prelà la Viena, odată cu adunarea episcopilor din toată Europa Centrală, pentru a semna concordatul pe care îl negociase. Însoțită de un bilet personal din partea papei Pius al IX-lea, știrea a fost o supriză nedorită. Cardinalul se gândea că, după atâția ani de activitate în străinătate, venise vremea să se întoarcă la Roma. Abia așteptase, și asta, nu numai din motive profesionale, ci și din motive personale. Trăise în cea mai mare parte a tinereții la Roma și i-ar fi plăcut să-și petreacă ultimii ani de viață în Cetatea Eternă. Îl atrăgea și gândul că o să fie aproape de fratele său,

Benedetto, care era profesor la Medicină, la Universitatea de la Roma, și, continuând tradiția familiei, doctorul lui Pius al IX-lea.

Numirea lui Viale-Prelà ca părinte spiritual al arțăgoasei dioceze Bologna era neașteptată și din alt motiv, și anume pentru că, în cursul strălucitei sale cariere, preotul corsican nu îndeplinise niciodată atribuții pastorale. Era, clar, un om potrivit pentru cele mai înalte funcții din cadrul serviciilor guvernamentale ale Vaticanului; chiar circulase zvonul că era candidatul favorit care să-l înlocuiască pe mult hulitul, dar puternicul secretar de stat, Giacomo Antonelli. Cei care și-ar fi dorit să aibă loc înlocuirea au bănuit că în spatele neașteptatei numiri a lui Viale-Prelà la Bologna se afla nimeni altul decât vicleanul secretar de stat însuși. Aceștia erau convinși că Antonelli își folosise mult regretata influență pe lângă un papă naiv într-ale politicii, ca să-și țină concurentul corsican departe de colegii cardinali, zădărnicindu-le, astfel, acestora încercarea de a complota împotriva lui.

Deși nici noul arhiepiscop de Bologna nu era mai entuziasmat de sosirea sa în orașul cu turnuri, decât mulți dintre enoriașii săi, totuși el a trecut imediat la treabă. După cum a constatat, predecesorul său, bine intenționat fiind, dar prea indulgent și având, în ultimii ani, sănătatea șubredă, îi lăsase moștenire o populație care se îndepărtase în mod îngrijorător de respectarea riguroasă a religiei.[4]

Drept urmare, potrivit părerii unor bolognezi iubitori de hiperbole, a avut loc o schimbare care amintea de cele mai negre zile ale Inchiziției. Printr-o notă oficială, cardinalul Viale-Prelà a fost însărcinat să colaboreze îndeaproape cu inchizitorul dominican, părintele Pier Gaetano Feletti, pentru a realiza un control mai eficient asupra populației. Cardinalul a scris lungi manifeste, care au fost atârnate la ușile tuturor bisericilor din diocezã, amintind turmei despre obligația de a ține post vinerea. Se spune că trimitea spioni prin dioceză în zilele de vineri, ca să depisteze oalele puse la fiert din care se răspândea mirosul cărnurilor interzise. Faima privind spiritul autoritar al lui Viale-Prelà era întărită de tot felul de povestiri, cum ar fi aceea potrivit căreia, într-o zi, la scurt timp după sosirea sa, văzând un om care nu-și scosese pălăria la trecerea sa, cardinalul a oprit alaiul și i-a ordonat omului să-și descopere capul.[5]

Viale-Prelà s-a mai evidențiat și prin repulsia sa față de răspândirea teatrului popular la Bologna. Nu s-a bucurat să afle că, la sosirea sa la cârma diocezei, toți cei din oraș discutau despre senzaționala americancă

Miss Ella, care juca la Teatro Corso. Bolognezii erau fascinați de numerele acrobatice extraordinare pe care le făcea aceasta – cu grație de balerină –, în timp ce călărea un cal.[6]

Imaginea religiozității austere promulgate de arhiepiscop se desprinde din scrisorile sale pastorale anuale. În scrisoarea pe care acesta le-a trimis-o tuturor clericilor din dioceză pentru a o citi credincioșilor cu ocazia Crăciunului din 1858, acesta își expunea opinia cu privire în învățăturile bisericești. „Nu“, își sfătuia Viale-Prelà turma, „viața aceasta nu ne-a fost dată ca s-o folosim pentru a ne bucura de plăcerile acestei lumi, plăceri care ne îndepărtează de Dumnezeu, care ne întinează inima, ne întunecă mintea, ne copleșesc voința, plăceri care, din păcate, nu produc decât agitație, ranchiună, concurență, gelozie, năpastă și nefericire.“

În același mesaj de sfârșit de an, arhiepiscopul sublinia că nu există activitate umană mai înălțătoare sau mai nobilă decât cucerirea sufletelor necredincioșilor întru mila lui Iisus Hristos, prin botez. Nu pomenea despre cazul din apropierea sa, deși, la data la care a apărut scrisoarea, controversa legată de botezul lui Edgardo Mortara și de răpirea acestuia stârnea deja valuri.

Programul de botezuri vizat de arhiepiscop nu îi avea ca țintă pe puținii evrei din Bologna, dar se baza pe aceeași concepție care stătea la baza răpirii băiatului. Încă de la sosirea sa în oraș, Viale-Prelà căutase o modalitate de a-i implica pe copiii din dioceză în misionarism, fiind foarte frământat de situația morală tristă a tineretului. Cu siguranță că aceștia aveau mare nevoie de educație religioasă. Își începuse lucrarea imediat după venirea în oraș, iar în scrisoarea trimisă tuturor preoților din dioceză, în septembrie 1858, la trei luni după ce fusese luat Edgardo, Viale-Prelà a dat ordin tuturor parohiilor să se implice.

În scrisoare, acesta își avertiza turma cu privire la un obicei barbar al chinezilor de a-și abandona pruncii, tot mai întâlnit printre necreștinii din întreaga lume. „Acest obicei execrabil este atât de răspândit în rândul hoardelor mișunătoare“, scria acesta, „încât vedem sute de mii de mici creaturi amărâte, imediat după naștere, înecate în mare sau în râuri ori mâncate de animale sau lovite de trăsuri ori de cai.“ A făcut apel la toți copiii din dioceză să aibă o minoră contribuție săptămânală la încercarea Bisericii de a-i salva pe acești copii nedoriți. Nu numai că, astfel, le-ar fi salvate viețile, dar „în plus, aceștia se pot reface prin apele Sfântului Botez,

astfel încât, dacă mor la vârste fragede, devin mici îngeri care zboară sus la cer, iar dacă supraviețuiesc, vor fi educați în adevărata credință, având menirea a răspândi creștinismul pe tărâmurile în care domnește o idolatrie atât nelegiuită, cât și stupidă…“ Ah, ce binecuvântare le va da Dumnezeu familiilor ale căror contribuții aveau să trimită Îngeri în Rai![7]

Arhiepiscopul și-a adus micuța contribuție modestă, așa cum era de așteptat, la câștigarea sufletelor păgâne, în anul răpirii lui Edgardo, victorie care i-a dat o satisfacție deosebită, pentru că venea să compenseze exact genul de faptă publică indecentă pe care își propusese s-o combată. Unul dintre multele circuri care treceau din oraș în oraș prin Italia se pregătise să-și prezinte, la Bologna, spectacolul cu animale sălbatice și minuni. Printre cele mai mari atracții ale sale, se număra un tânăr negru despre care se spunea în gura mare că era un canibal adevărat. Și chiar părea fioros, îmbrăcat în haine de piele de animal care duhneau a sălbatic. Vestea despre spectacol ajunse și la urechile arhiepiscopului, iar acesta a cerut să fie verificat zvonul. S-a dovedit că respectivul „canibal“ era un băiat analfabet în vârstă de 16 ani. Investigațiile au demonstrat că acesta chiar provenea din Africa și că nu fusese botezat. Ca să-l ia pe băiat de la proprietarii săi francezi – pentru că era vorba despre o trupă franțuzească de circ –, arhiepiscopul a trebuit să achite un preț considerabil.

Odată cumpărat, băiatul a fost trimis la institutul local al Bisericii, unde a fost educat în spiritul catehismului și al principiilor religiei catolice și a fost botezat. În vara următoare, în anul 1859, directorul circului i-a făcut arhiepiscopului o vizită neașteptată. Se pare că circul suferea în urma pierderii celei mai exotice atracții ale sale, însă i-au fost respinse rugămințile de a i se înapoia „canibalul“. Tânărul convertit, descris de preotul care se ocupa de educația sa ca fiind binecuvântat cu o fire blândă și loială, devenise servitorul uneia dintre cele mai ilustre familii din Bologna.[8]

Venirea lui Viale-Prelà a fost o binefacere pentru grupul de catolici conservatori din Bologna. Printre încercările sale cele mai ambițioase s-a numărat înființarea unui ziar, *L'osservatore bolognese*, menit să combată ideile liberale care câștigaseră atât de mult teren. Primul număr al săptămânalului a apărut pe 9 aprilie 1858, cu două luni și jumătate înainte ca mareșalul Lucidi să-și facă apariția acasă la familia Mortara. Primul articol despre cazul Mortara a apărut abia la începutul lui octombrie, când ziarul și-a exprimat uimirea față de proporțiile la care ajunseseră protestele

împotriva răpirii lui Mortara, proteste care puseseră stăpânire pe toată Europa și chiar mai mult. Intitulat „Evreul din Bologna“, articolul respingea sutele de relatări critice dedicate cazului, pe motiv că erau un amestec de „fantezie, povești născocite, insolență, blasfemii“, și eticheta ziarele care le publicaseră drept „nereligioase, eretice, iudaice“.[9]

Pentru a alimenta renașterea angajamentului religios, arhiepiscopul a organizat și o campanie de misiuni în parohiile diocezei sale. Prin aceasta, s-a alăturat unei mișcări mai ample care cuprinsese Europa catolică. Oratori catolici talentați – de obicei, iezuiți – mergeau din parohie în parohie, organizând scurte sesiuni de predici și de rugăciune. Reputația lui Viale-Prelà, în rândul criticilor săi, referitoare la atașamentul său excesiv față de iezuiți, a fost întărită de rolul important jucat de ordinul iezuiților în cadrul campaniei sale inițiate în aprilie 1857. Iezuiții și-au început lucrarea de prozelitism și de reînnoire spirituală vizitând pe rând fiecare biserică parohială din oraș. Opiniile liberalilor bolognezi cu privire la campanie au fost prezentate, în mod concis, în jurnalul lui Bottrigari: iezuiții, scria acesta, răspândeau „idei care erau nu numai învechite, ci și complet contrare progresului civil și moral al oamenilor“.[10]

La debutul campaniei de regenerare spirituală a arhiepiscopului, acesta a primit o veste revigorantă: papa decisese să facă o călătorie în legații și avea să stea două luni întregi la Bologna, din dorința de a arăta lumii cât de mult îl îndrăgeau supușii săi și cât de puternic susțineau aceștia continuarea conducerii pontificale.

Fusese ideea secretarului papal de stat să se facă un astfel de tur. Cardinalul Antonelli nu numai că spera să obțină susținerea internă privind conducerea papei în legații, dar era, totodată, îngrijorat de poziția diplomatică precară a Sfântului Scaun. Cu un an în urmă, în 1856, principalele puteri ale Europei se întruniseră la Congresul de la Paris, unde le fuseseră prezentate proteste oficiale în numele locuitorilor Bolognei și ai celorlalte legații. Petiționarii acuzau regimul papal de incompetență administrativă, de proastă gestionare financiară și de incapacitatea de a reduce numărul tot mai mare al infracțiunilor. Numai prezența trupelor lor, susțineau austriecii, îi împiedica pe supușii enervați ai papei să se răscoale. Prelații nu mai erau în stare să guverneze; teritoriile trebuiau să fie eliberate de sub conducerea papei. La aceeași conferință, contele Camillo di Cavour, reprezentând regatul Sardiniei, făcuse presiuni pentru anexarea ducatelor de

Modena și de Parma la statul piemontez și pentru retragerea trupelor austriece din peninsulă.

Papa a fost afectat de aceste atacuri și de reproșurile venite din partea delegaților englezi și francezi la conferință, care acuzau Vaticanul de incompetență, făcându-se vinovat pentru ocupația austriacă prelungită asupra legațiilor. Pius al IX-lea era îngrijorat și de mișcarea de unificare națională, care dădea semne de revigorare în peninsulă. De fapt, în 1857, s-a constituit Societatea Națională, cu sediul la Torino și având drept scop unirea națiunii italiene sub coroana lui Victor Emanuel al II-lea, regele Sardiniei.[11]

Evident că ideea unei caravane purtând un conducător numit prin dorința divină, pentru a-și binecuvânta supușii răspândiți până departe, este o idee veche, fiind modalitatea preferată de-a lungul evoluției regale de „a le demonstra scepticilor ce înseamnă suveranitatea“, potrivit expresiei elocvente a lui Clifford Geertz.[12] Papa a urmat exemplul recent, de la începutul lui 1857, al împăratului austriac Franz Josef, care își vizitase supușii agitați din Lombardia și Veneția. Pe scurt, ideea era să stimuleze entuziasmul popular din întregul teritoriu papal și să convingă Anglia, Franța și Piemontul de tăria puterii sale.

Bologna avea să fie principala destinație a călătoriei lui Pius al IX-lea, iar arhiepiscopul, cardinalul-legat și comandantul militar austriac local s-au străduit foarte mult ca evenimentul să fie cât mai măreț. Generalul austriac a dorit să instaleze artileria grea în Piazza Maggiore, pentru a-i ține la distanță pe potențialii protestatari în cursul vizitei papei, însă conducătorii Bisericii, conștienți că acest lucru n-ar fi dat bine, îl convinseră să găsească un loc mai puțin vizibil ca să-și pună tunurile.

Procesiunea de intrare a lui Pius al IX-lea în Bologna, în seara zilei de 9 iunie, a fost cât se poate de grandioasă. Călărind în fața frumoasei calești trase de cai, care îl ducea pe papă pe vechiul drum roman, Strada Maggiore, trompetiștii militari au anunțat apropiata sosire a pontifului. Trăsura acestuia era înconjurată de o suită de nobili, cu un înalt funcționar din miliția pontificală călărind în dreptul unei uși și un funcționar austriac în dreptul celeilalte. În urma trăsurii veneau călare, într-un grup impresionant, generali în uniforme impecabile, urmați de trăsuri în care se aflau membrii curții nobiliare papale și apoi, întinzându-se pe șosea, până departe, un șir de trăsuri care îi transportau pe nobilii locali veniți să-l salute pe Papă.

Înainte de a intra în oraș, procesiunea a ajuns la un arc de triumf construit cu ocazia evenimentului, acoperit cu steaguri în culorile Bolognei și ale papalității. Acolo trăsurile s-au oprit, iar papa a fost întâmpinat de o delegație a nobililor locali, care i-au înmânat cheia orașului așezată pe o pernuță de pluș. Pius al IX-lea a urcat pe un tron luxos aflat lângă arc și i-a binecuvântat pe demnitarii adunați acolo. Apoi s-a întors la trăsura sa, în care îl așteptau arhiepiscopii de Ferrara și Pisa. Procesiunea papală s-a pus din nou în mișcare, intrând în oraș pe marea Porta Maggiore, străbătând străzile împodobite cu afișe și steaguri viu colorate. În cele din urmă, trăsura papală s-a oprit la catedrala din Bologna, unde cardinalul Viale-Prelà a întins brațul pentru a-l ajuta pe Pontif să coboare din trăsură. Au intrat împreună în biserică, unde au fost întâmpinați de 14 episcopi.

Este greu de spus cu exactitate ce impresie le-a făcut sosirea papei locuitorilor Bolognei. O relatare hagiografică a venirii sale triumfale, publicată de Biserică după vizită, descria o imagine emoționantă de adulație și devotament. De pildă, străzile erau descrise ca fiind încadrate de o mulțime de oameni „plini de viață, energici, fericiți, care se prosternau în semn de reverență religioasă, în timp ce trecea trăsura papală“. Autorul povestea că oamenii păreau „niște copii fericiți care întindeau mâinile în sus, spre tatăl lor, și își exprimau bucuria în toate felurile posibile“. S-a observat, cu tristețe, prezența „câtorva suflete supărate care au încercat oarecum să tulbure respectiva bucurie“, aceasta fiind comparată cu prezența regretabilă, chiar și în cele mai bune case, a unui copil care este din când în când nedisciplinat.[13]

Enrico Bottrigari, care a asistat și el la evenimentele din acea seară, descria o cu totul altă imagine. „În sufletul mulțimii“, remarca acesta, „se putea observa o pornire de curiozitate, mai degrabă decât de devotament, cu atât mai puțin de entuziasm.“[14]

Seara a continuat minunat și asurzitor. După slujba de la catedrală, clericii adunați acolo s-au îndreptat spre Piazza Maggiore din apropiere, unde cântau mai multe fanfare militare și civile. Festivitățile au fost întrerupte pentru a-i permite papei să-și binecuvânteze supușii, din balconul de deasupra pieței centrale. Reprezentațiile care au urmat au fost de-a dreptul impresionante, trupele austriece mărșăluind prin piață călare pe cai împodobiți, purtând felinare și torțe colorate. Spectacolul i-a plăcut papei,

care zâmbea încântat de la fereastră, cu mâna ridicată în semn de binecuvântare.

Deși autoritățile guvernamentale de la Roma interziseseră orice tip de protest în orașele de pe traseul papei, la Bologna fusese întocmită o petiție de nemulțumiri, semnată de 100 de persoane din elita orașului. Planul petiționarilor era acela de a-i înmâna documentul pontifului în cursul vizitei sale, dar acesta eșuă.[15]

Papa a primit însă și câteva critici dure pe durata ședерii sale la Bologna, de la oameni care îl implorau să reformeze Statele Papale, înainte de a fi prea târziu. Printre aceștia se număra și contele Giuseppe Pasolini, care avea să devină membru al noului guvern italian, câțiva ani mai târziu. Însă pe vremea aceea, papa îl considera un prieten loial. Și, într-adevăr, contele îndeplinise pentru scurt timp funcția de ministru al Comerțului, în 1848. Întâlnirea lor a fost emoționantă, doi aștri ai unei lumi vechi încercând, nesiguri, să facă față lumii noi.

Pentru Pius al IX-lea a fost greu să audă opinia lui Pasolini, potrivit căreia pontiful se afla pe un drum dezastruos marcat de intransigență, lăsându-se, în mod neînțelept, pe mâinile revoluționarilor hotărâți să distrugă vechea orânduire. La sfârșitul tristei întâlniri, criticat și emoționat, papa l-a întrebat, cu ochii în lacrimi: „Deci mă părăsești și tu, dragul meu conte?“

„Nu, Sanctitatea Voastră“, a răspuns Pasolini, „nu eu vă părăsesc pe dumneavoastră, ci dumneavoastră ne abandonați pe noi.“

În timp ce papa se afla la Bologna, călugării de la San Domenico l-au invitat să sărbătorească împreună ziua Sfântului Dominic, pe 8 august. Împreună cu frații săi dominicani, părintele Feletti – până de curând stareț al mănăstirii, precum și mult timp inchizitorul acesteia – a fost încântat să afle că Sfântul Părinte chiar urma să vină.

Dominicanii au fost și mai bucuroși de vizita papei, pentru că sperau că acesta avea să-i ajute. De când armata lui Napoleon îi alungase din biserică și din mănăstire, la sfârșitul secolului anterior, aceștia reușiseră să redobândească numai o parte din vastul lor fost complex. Din nefericire, cartierul general militar al austriecilor de la Bologna se afla exact vizavi și mare parte din clădirile dominicanilor fuseseră transformate în barăci pentru trupe.

După oficierea unei slujbe în onoarea fondatorului lor, dominicanii l-au însoțit pe papă într-un tur al bibliotecii. Odinioară una dintre cele mai

importante colecții de cărți din Italia, aceasta fusese îngrozitor de redusă, ca urmare a prădăciunilor napoleoniene. Pe lângă faptul că francezii își însușiseră foarte multe părți din aceasta, multe dintre cele rămase fuseseră luate și duse la biblioteca municipală a orașului. La sfârșitul vizitei, călugării l-au condus pe papă la o recepție organizată în cinstea sa. Acolo l-au rugat să ordone plecarea trupelor austriece din mănăstire.

Pentru a-și exprima recunoștința, părintele Feletti și ceilalți conducători ai mănăstirii i-au oferit pontifului un frumos relicvariu în care fuseseră depuse o parte din oasele Sfântului Dominic. Un cadou mai de preț nici că ar fi putut fi ales. Deși San Domenico se lăuda cu multe bogății, nici una nu era mai valoroasă pentru călugări, decât rămășițele sfinte ale fondatorului lor.[17]

Pius al IX-lea a acceptat relicvariul cu recunoștință, pentru că era un om care aprecia foarte mult obiectele sfinte și care credea cu adevărat în puterea unei împărății spirituale. Doi ani mai târziu, dorința dominicanilor avea să se îndeplinească și toate trupele austriece din complexul acestora aveau să plece, deși nicidecum în felul în care s-ar fi așteptat ei în acea glorioasă dimineață de august.

O săptămână mai târziu, Pius al IX-lea a plecat din Bologna. Vechiul său prieten Pasolini a descris scena cu tristețe:

> O plecare emoționantă și însingurată. Se vedea mâna lui Pius al IX-lea ieșită din caleașca papală, binecuvântând trupele germane, care stând în poziție de drepți pe un șir, au prezentat armele în tăcere. Nu mai era nimeni altcineva pe străzi.[18]

CAPITOLUL 4

Zile de disperare

Vineri, pe 25 iunie 1858, a doua zi după ce Edgardo, în vârstă de 6 ani, se îndepărtase pe străzile pietruite ale Bolognei, fiind luat cu forța de polițiști, Momolo era încă uluit. Nu știa cine îi botezase fiul, când sau cum aflase inchizitorul despre acest lucru. Singurul lucru pe care îl știa – credea el – era că fiul său se afla încă în oraș, cel mai probabil chiar la Mănăstirea San Domenico. Chiar înainte de a-l lua mareșalul Lucidi pe Edgardo, prietenul lui Momolo, Vitta, îi ceruse o dovadă de primire a băiatului. În bilețelul mâzgălit de Lucidi scria: „L-am primit și mi l-a predat Sig. Momolo Mortara pe fiul său Edgardo, în vârstă de 7 ani [sic!], care, prin ordinul Sfântului Părinte Inchizitorul General, urmează să fie lăsat la acea mănăstire“.[1]

La momentul respectiv, unica speranță a lui Momolo de a lua legătura cu fiul său era prin intermediul părintelui Feletti. Momolo și-a amintit de sfatul părintelui de a pregăti niște haine pentru băiat și, deși inchizitorul spusese că avea să trimită pe cineva să ia pachetul, Momolo s-a hotărât să se ducă în persoană la mănăstire și să vadă dacă poate afla ceva despre fiul său.

După prânz, a pregătit o mică boccea – băiatul plecase numai cu hainele de pe el – și l-a rugat pe cumnatul său, Angelo Moscato, să-l însoțească din nou la San Domenico. Când cei doi au ajuns în superba grădină a bisericii, un frate dominican laic le-a spus că părintele Feletti era plecat și i-a sfătuit să revină a doua zi. Când au venit din nou a doua zi de dimineață, tot cu hainele lui Edgardo în mână, au fost conduși în apartamentul inchizitorului.

Părintele Feletti i-a primit cu deschidere, însă lui Momolo i-a spus că fiul său nu avea, de fapt, nevoie de haine. Edgardo era bine, însă nu se putea spune unde se afla. Inchizitorul l-a asigurat pe Momolo că fiul său fusese încredințat unui bun familist, un om de care putea fi sigur că avea să-l trateze pe Edgardo cu grijă paternă. Ceea ce nu i-a spus inchizitorul lui Momolo era că familistul despre care vorbea era o persoană pe care o întâlnise de curând – brigadierul Agostini.

Momolo și cumnatul său nu au reușit să obțină mai multe informații de la inchizitor, așa că s-au întors profund mâhniți acasă, unde au aflat de la prieteni și vecini că trăsura cu care plecase Edgardo fusese văzută ieșind în viteză din oraș. Nici vorbă să fi ajuns la San Domenico.

Momolo era uluit. Potrivit unor povestiri, soția sa, Marianna, își pierdea mințile. Înțeleseseră prea bine ce le rezervase soarta pentru că era exact lucrul de care se temuseră toată viața și ei, și rudele lor, și prietenii lor evrei.

Odată botezați, copiii evrei nu mai erau considerați de Biserică drept evrei și nu mai puteau rămâne cu părinții lor. Potrivit preceptelor catolice, botezul era considerat un obicei instituit de Iisus însuși; acesta având efect instantaneu și ireversibil. Cel botezat devenea parte din corpul mistic al lui Iisus Hristos, deci membru al adevăratei Biserici. Botezul îl elibera pe cel botezat de păcatul originar și de toate celelalte păcate comise până la data botezului și îi permitea beneficiarului să se bucure de viața eternă. Cerințele practice ale ceremoniei erau minimale. Trebuia turnată apă peste capul persoanei, în timp ce se rosteau următoarele cuvinte: „Te botez în numele Tatălui, al Fiului și al Sfântului Duh“. Deși se recomanda folosirea apei sfințite, botezul era valabil indiferent de apa folosită. În condiții normale, botezul trebuia săvârșit de un preot, însă oricine putea să boteze, atât timp cât o făcea cu această intenție. Ba, mai mult, nu numai că botezul putea fi înfăptuit de persoane care nu erau preoți, dar putea fi dus la bun sfârșit chiar și de persoane care nu erau creștine.[2]

La Reggio și la Modena, unde crescuseră Momolo și Marianna, erau cunoscute cazuri în care poliția apăruse în toiul nopții pentru a revendica predarea copiilor evrei care fuseseră botezați. Nu puteau să uite ce se întâmplase la Reggio, cu mai puțin de o lună înainte de nașterea primului lor copil.

În seara zilei de 12 iulie 1844, poliția venise acasă la Abram Maroni și soția sa, Venturina, și îi anunțase că fiica acestora, Pamela, în vârstă de 19 luni, fusese botezată în secret. Polițiștii o smulseseră pe fetiță din brațele părinților și apoi plecaseră. Abram aflase că așa-zisul botez fusese efectuat de către o tânără catolică ce lucrase în casa lor câteva zile. Protestele familiei – către arhiepiscop, ducele de Modena și chiar către Sfântul Oficiu al Inchizitorului de la Roma – fuseseră zadarnice. Pamela fusese dusă la Casa dei Catecumeni, din zonă – Casa Catehumenilor, o instituție a Bisericii înființată în secolul al XVI-lea pentru convertirea evreilor și a altor

necredincioși –, iar părinților săi li se interzisese s-o vadă, înainte de a deveni adultă.[3]

Un alt caz din Reggio trebuia să fi ajuns, de asemenea, la urechile lui Momolo, deși el nu își dădea seama încă de ciudatele asemănări ale cazului cu propria situație nefericită. Într-o zi de noiembrie din 1814, guvernatorul de Reggio ordonase ca o fetiță de 7 ani, Saporina De'Angeli, să fie luată de la părinții săi evrei. La câteva zile după ce o luase poliția, comunitatea evreiască de la Reggio îl ajutase pe tatăl înnebunit să-i trimită o petiție guvernatorului provinciei. Aceasta începea astfel: „Un om amărât, dar sincer, respectând cu sfințenie Legile lui Moise, dar și principiile propăvăduite de creștinism, Abram a fost binecuvântat de providență cu șapte copii, din care cel mai în vârstă abia a împlinit zece ani. Dar în acest timp, se punea la cale un mare complot, ce avea să-l ducă la dezolare și la lacrimi."

În acest caz, făptuitoarea, la fel ca și în cazul Pamelei Maroni, din același oraș, dar trei decenii mai târziu, fusese o tânără catolică, analfabetă:

> Potrivit spuselor, o femeie de cea mai joasă speță, ale cărei nume și morală bietul om nu le cunoștea, susține că, în împrejurări de care își amintește vag, a botezat-o pe ascuns pe fiica sa, pe nume Saporina. Iar această afirmație a fost suficientă ca să fie trimisă poliția s-o smulgă pe fiică din brațele mamei sale înlăcrimate și s-o ducă la Casa Catehumenilor.

Femeia menționată era o fostă servitoare a familiei. Aceasta susținea că ar fi botezat-o pe Saporina cu mulți ani în urmă, pe când era bebeluș. Desfășurase ritualul, spunea ea, pentru că fetița fusese bolnavă și se temuse de ce s-ar fi întâmplat dacă ar fi murit nebotezată. Protestele părinților Saporinei au fost zadarnice și chiar și delegații comunității evreiești, care îi ajutaseră, fuseseră aspru mustrați de secretarul cabinetului ducelui de Modena, pentru amestecul lor în chestiunea respectivă.[4]

Fără să fie doar un simplu vestigiu rămas din zilele întunecate ale Contrareformei, luarea copiilor evrei era un obicei des întâlnit în Italia secolului al XIX-lea. Astfel de cazuri deveniseră atât de frecvente, încât în octombrie 1851, la câteva săptămâni de la nașterea lui Edgardo, conducătorii comunităților evreiești din Reggio și Modena întocmiseră o petiție, pe care i-o înmânaseră lui Francesco al V-lea, ducele de Modena.

Rugămintea lor începea cu obișnuitul legământ de loialitate și respect, dar continua cu apelul la duce să facă ceva în legătură cu „un rău extrem de grav care ne-a afectat de multe ori, în ultimii ani“. Continuau astfel:

> Ne referim la pericolul oribil cu care ne confruntăm chiar și azi, de a ne trezi dintr-o clipă într-alta că ni se iau vlăstarele, din cauza unor botezuri secrete. Am văzut că ochii mei cum și cea mai abjectă și infamă persoană poate, într-o clipă, să arunce o întreagă familie în brațele disperării, să învăluie o întreagă nație în doliu și teamă.[5]

Apariția poliției în pragul casei familiei Mortara în acea seară de iunie, precum și solicitarea mareșalului de a le vedea copiii nu fuseseră nicidecum inexplicabile, ci cât se poate de ușor de descifrat, pentru Marianna și Momolo. Mai mult, bătaia în ușă a carabinierilor avusese loc după un alt caz întâmplat nu departe de locuința lor, neobișnuit numai prin faptul că fusese dezbătut public la cel mai înalt nivel al guvernului.

Pe 8 iunie 1858, cu aproape două săptămâni mai devreme, un membru al parlamentului piemontez, adică parlamentul prezidat de Cavour și aflat în subordinea regelui Victor Emanuel al II-lea, s-a ridicat să ia cuvântul: „La Modena“, le-a spus acesta colegilor deputați,

> sunt multe cazuri în care copiii evrei au fost botezați din răzbunare, sau din prostie, sau din cauza fanatismului unor servitoare. Dacă această acțiune extrajuridică ar avea drept efect doar stropirea cu puțină apă de către cineva care n-ar trebui s-o facă, nu ar fi o problemă.

Însă, din nefericire, a continuat bărbatul, lucrurile nu stăteau așa, pentru că din cauza unei scurte stropiri cu apă făcute de mâna vreunei servitoare, era trimis un echipaj de poliție să pătrundă în casă și să desprindă copilul de familia sa, ca să fie educat în spirit catolic. Era, tună acesta, „cea mai mare fărădelege împotriva celor mai nevinovate sentimente ale firii, împotriva celor mai elementare reguli morale, provocând cea mai mare opresiune imaginabilă“. La auzul acestor vorbe, răsunară strigăte de protest dinspre băncile din partea dreaptă, unde stăteau membrii conservatori, susținători ai Bisericii.

Deputatul s-a uitat spre aceștia și a continuat:

> Ca să îmi scutesc adversarii de alte eforturi, am să vă spun, din capul locului, că am aflat de toate acestea și am primit documente

corespunzătoare de la prietenii mei evrei din Modena. Într-adevăr, există astăzi în Torino o familie de evrei care a trebuit să fugă din Modena, împreună cu fiica lor, de groază că aceasta putea să le fie luată, din cauză că tânăra lor servitoare susține că ar fi botezat-o.

Deputatul a conchis, în mod patriotic:

Am vorbit deschis despre asta ca despre o chestiune de conștiință. Am vorbit pentru că o asemenea fărădelege împotriva legilor naturii și ale moralității trebuie, în secolul al XIX-lea, să fie cel puțin stigmatizată, în singurul parlament italian, în singurul loc din Italia care, prin efortul poporului și prin loialitatea conducătorului, este încă liber.

Când a coborât de pe podium, a fost întâmpinat cu urale din partea deputaților care se aflau în stânga și cu epitete și huiduieli, din partea dreaptă.[6]

În zilele de după plecarea lui Edgardo, micuța comunitate evreiască din Bologna – mulți dintre membri fiind, într-un fel sau altul, înrudiți cu băiatul – s-a mobilizat și, prin intermediul rețelelor sale, au fost răspândite detalii despre cele întâmplate în toate comunitățile evreiești din întreaga Italie. Probabil că singura evreică din Bologna care nu aflase vestea cumplită era bunica lui Edgardo, mama Mariannei. Nimeni nu se încumeta să-i spună. Deși până și Papa, prim-miniștri și chiar și împăratul erau afectați de drama nepotului său, aceasta avea să afle de ea multe luni mai târziu.

Din surse neoficiale, familia Mortara a aflat zvonul că Edgardo fusese dus tocmai la Roma. Venise momentul să apeleze la conducătorii ghetoului din Roma, nu numai pentru că aceștia se aflau cel mai aproape de Edgardo, dar și pentru că erau singurii evrei italieni care aveau efectiv acces la papă.

Rudele și prietenii lui Momolo l-au ajutat, mai întâi, să redacteze o cerere oficială prin care solicita ca fiul să-i fie restituit familiei. Sarcina le-a fost ușurată, întrucât comunitățile evreiești de la Reggio și Modena păstrau dosarele cererilor anterioare, pregătite pentru cazuri similare. Pe 4 iulie, la patru zile de la răpirea lui Edgardo, au fost trimise scrisori nu numai părintelui Feletti, dar și secretarului de stat al Vaticanului, cardinalul Antonelli, și, prin intermediul acestuia, însuși papei Pius al IX-lea.

Scrisoarea introductivă a familiei Mortara adresată secretarului de stat conținea înfloriturile de rigoare, având un stil reverențios:

> Eminente Prinț,
>
> Nevoit să fac apel la bunătatea nemărginită a Sanctității Voastre, Momolo Mortara, evreu născut la Reggio, se adresează Eminenței voastre Venerabile cu cel mai profund respect, fiind papa Pius al IX-lea, ca să implore, ca tată și soț cât se poate de dezolat, providența sa suverană, și neștiind cum să aducă în atenția Augustului Tron aceste rugăminți umile, s-a gândit să le adreseze Ministerului Suprem aflat în subordinea Dumneavoastră.

Pe lângă faptul că i-a trimis papei această lungă epistolă, în aceeași zi, cardinalul Antonelli a primit o copie după scrisoarea trimisă părintelui Feletti. Neștiind încă cine și când ar fi putut să-l boteze pe Edgardo, familia Mortara nu putea contesta faptele cazului. Au apelat, în schimb, la argumente mai generale. Îl rugau pe inchizitor să țină cont de valoarea care se acordă drepturilor paterne în legea bisericească, în special de dreptul de *protestà paterna,* dreptul legal al tatălui asupra propriilor copii. Chiar dacă Edgardo fusese botezat, argumentau aceștia, ar fi trebuit să i se dea voie să rămână cu părinții săi până la vârsta maturității, când avea să decidă singur „dacă vrea să păstreze religia paternă sau să adere la creștinism“.

Scrisoarea lor către papă, semnată doar de Momolo, era mult mai lungă, pentru că, pe lângă argumentația canonică pentru revenirea fiului lor, se relata scena dureroasă a capturării lui Edgardo, în speranța că, înduioșat de cruzimea îndurată, bunul papă avea să le vină în ajutor.

Scrisoarea începea, după exprimarea umilă a respectului, cu descrierea evenimentelor din noaptea de 23 iunie. Fuseseră „ca trăsniți“, își amintea Momolo. Marianna, sfâșiată de suferință, se întorsese, după aceea, la familia sa din Modena, unde suferea, în continuare, „grav de angoasă“. „Consternat“, continua scrisoarea lui Momolo către papă, „băiatul a fost smuls din brațele tatălui său de către poliție și trimis în capitală. Este de neconceput, pentru mine, ca un copil să fie însușit astfel.“ Sigur, mai scria, trebuie să fi fost vorba de o neînțelegere, de vreo greșeală. Își încheia scrisoarea lăudându-l pe papă și exprimându-și convingerea că, având în vedere renumita bunătate a pontifului, acesta le va înapoia copilul părinților îndurerați.[7]

Pledoaria scrisă adresată părintelui Feletti nu a avut nici un efect; inchizitorul a informat familia Mortara că nu avea nici o putere în chestiunea respectivă. Singura speranță pe care o mai aveau era la Roma, însă acolo lucrurile se profilau mult mai complicate. Când Sabatino Scazzocchio, secretarul comunității evreiești de la Roma, a preluat rolul de a coordona intervențiile în numele soților Mortara la Vatican, acesta i-a rugat să facă tot posibilul să afle detalii legate de cele întâmplate. Trebuiau să descopere împrejurările așa-zisului botez dacă voiau să aibă vreo șansă ca să pregătească un apel reușit. Cine îl botezase pe Edgardo?

Atenția familiei Mortara și a celorlalți evrei din Bologna s-a îndreptat, în mod firesc, către femeile catolice care lucraseră ca servitoare în casa familiei Mortara. Evreii din Italia, mai ales cei cu resurse modeste care își puteau permite să aibă un astfel de ajutor, aveau, de mult, relații ambivalente cu tinerele care lucrau în gospodăriile lor. Evreii le alegeau din afara comunității, nu numai pentru că acolo erau mai multe, dar mai ales pentru că serviciul cel mai important pe care îl furnizau acestea era acela de a lucra de Sabat, când de vineri, de la apusul soarelui, evreii nu mai aveau voie, potrivit preceptelor religioase, să aprindă lămpile care le dădeau lumină, flăcările care le dădeau căldură sau să gătească. Familiile care nu aveau neevrei care să îndeplinească aceste sarcini și altele, de Sabat, nu duceau un trai confortabil.

Însă autoritățile bisericești nu au fost niciodată încântate de obiceiul creștinilor de a munci în casele evreilor. Scopul Bisericii era acela de a-i ține pe creștini departe de evrei, existând convingerea că puteau știrbi credința și întina convingerile creștinilor care se apropiau prea mult de ei. Încă din 417, conducătorii creștini din Imperiul Roman le interziseseră evreilor să angajeze servitori creștini. Arhiva declarațiilor oficiale papale și ale discursurilor inchizitoriale care se referă la evrei era înțesată de reluarea și de reiterarea acestei interdicții.[8]

Ilustrativ, în acest sens, este „Edictul despre evrei“, emis la Bologna la data de 6 iunie 1733, o declarație amplă care a fost lipită pe ușile bisericilor din întreaga dioceză. Semnat de părintele de Andujar, inchizitorul dominican al Bolognei, acesta cuprindea zeci de restricții impuse evreilor, una fiind că „evreii nu pot avea servitori creștini, nici bărbați, nici femei“. Unsprezece zile mai târziu, portalurile Bolognei au fost acoperite cu o altă versiune a aceluiași edict, aceasta fiind semnată de cardinalul Lambertini,

arhiepiscop de Bologna, care avea să devină în curând, la rândul său, papă. În edicte se preciza că evreii trebuiau să rămână în ghetou în fiecare noapte, nu aveau voie să citească Talmudul și nici o altă carte interzisă, trebuiau „să poarte semnul de culoare galbenă, prin care se deosebeau de ceilalți, și aceasta tot timpul și peste tot, atât în ghetou, cât și în afara acestuia“. Edictul avertiza că „evreii nu au voie să se joace, să mănânce, să bea sau să întrețină cine știe ce alte activități prietenoase sau conversații cu creștinii“. În acesta se insista destul de mult asupra faptului că era rău să li se permită creștinilor să muncească în casele evreilor și se menționa că tații care își lăsau copiii să facă acest lucru aveau să fie pedepsiți sever, iar copiii, închiși.

Poate părea ciudată toată această atenție acordată evreilor din Bologna, în 1733, de vreme ce aceștia fuseseră alungați din oraș și din împrejurimi cu 140 de ani înainte. Nu mai existau ghetouri ale căror porți să se poată închide noaptea. Însă edictul provenea de la Sfântul Oficiu al Inchiziției de la Roma, iar arhiepiscopii și inchizitorii din întreaga Italie erau sfătuiți să răspândească propriile versiuni, fie că aveau sau nu de-a face cu evrei. Așa funcționau meticulozitatea și logica birocratică a Bisericii.[9]

După revenirea la putere a papei, în anii 1814–1815, printre vechile restricții impuse din nou evreilor s-a numărat cea cu privire la servitorii creștini. Cu toate acestea, era o interdicție care se mai aplica doar sporadic. Din când în când, câte un inchizitor cu exces de zel sau vreun episcop conștiincios ordona să se pună capăt păcătuirii și atunci se luau măsuri. La Ancona, în 1843, de exemplu, inchizitorul a emis un edict prin care femeilor catolice care munceau ca servitoare în marele ghetou al orașului li se impunea să-și lase imediat slujbele.[10] Însă, în general, până la jumătatea secolului, autoritățile bisericești au închis ochii în privința acestui obicei. Așa stăteau lucrurile și la Bologna, unde preotul din San Gregorio, parohia în care locuiau familia Mortara și alte câteva familii de evrei, număra, an de an, în recensământul gospodăriilor pe care le avea în grijă, servitoarele care locuiau în casele evreilor, cu mențiunea *servente cattolica*.[11]

Însă nu numai autoritățile Bisericii erau îngrijorate de pericolul de a le lăsa pe catolice să muncească în casele evreilor. Nici evreii, chiar dacă nu se îndurau să renunțe la ajutor, nu erau încântați de situație, neliniștea acestora crescând în anii Restaurației. Problema consta în faptul că evreii considerau prezența catolicelor printre ei drept o posibilă sursă de dezastru, pentru că,

deși se aflau într-o poziție de subordonare din toate punctele de vedere, totuși aveau o unică mare putere: acestea puteau, când nu le vedeau părinții, să boteze vreun prunc neștiutor și să distrugă, astfel, o întreagă familie. Însă, deși evreii și evreicele vorbeau neîncetat despre pericolul cu care se confruntau, nu prea există dovezi cum că ar fi încercat, din proprie inițiativă, să renunțe la servitoarele catolice. Era efectiv de neconceput să li se permită evreilor să îndeplinească sarcini interzise de Sabat, din cauza convingerilor religioase și a atitudinii rabinilor.

În 1817, poliția papală a fost trimisă la locuința unor evrei din ghetoul din Ferrara, aflat la circa 50 de kilometri la nord-est de Bologna. Ajunși acolo, polițiștii au luat-o pe fiica acestora, în vârstă de cinci ani. De răpire se făcea vinovată o tânără creștină care susținea că, în urmă cu cinci ani, pe când avea grijă de fetiță, care era, pe atunci, bebeluș, o botezase în secret. După evenimentul respectiv, comunitatea evreiască din Ferrara trimise o delegație la Roma, să pledeze în fața papei pentru înapoierea copilului, însă se pare că încercarea eșuase. Evreii din Ferrara, îngroziți acum de pericolul pe care îl reprezentau pentru ei servitoarele creștine, au început să le ceară acestora ca, înainte de a-și încheia slujba, să semneze (cu un X) o declarație notarială cum că nu botezaseră nici un copil al familiei. Ideea inovatoare a acestora s-a răspândit și în celelalte ghetouri din Statele Papale.[12]

Inchizitorul fiind înștiințat că Edgardo fusese botezat, cu siguranță că primul loc în care avea s-o caute pe persoana care făcuse botezul secret era în rândul femeilor care munciseră în casa familiei Mortara. După ce Anna Facchini, servitoarea actuală a familiei Mortara, negase cu vehemență că ar fi avut legătură cu povestea, familia a început să verifice în rândul fostelor servitoare, întrebând pe toată lumea dacă auzise ceva de la vreuna dintre ele cu privire la vreun botez secret.

Curând au început s-o bănuiască pe Anna Morisi. Aceasta se mutase la ei în casă pe vremea când Edgardo avea numai câteva luni și plecase în scurt timp, ducându-se să lucreze la o altă familie din Bologna. Au aflat că Anna se căsătorise recent și se mutase definitiv din oraș.

Într-o zi de sfârșit de iulie, când Momolo se afla la Modena, fratele Mariannei, Angelo, a trecut pe la ea, pe la prânz. După ce s-au așezat la masă, un musafir neașteptat a sosit la ușa lor: Ginevra Scagliarini. Ginevra era acum căsătorită și locuia în afara Bolognei, însă aceasta lucrase mai mulți ani ca servitoare la familia surorii Mariannei, Rosina, cea care îi luase

pe copiii Mariannei în ziua răpirii lui Edgardo. Rosina și soțul său, Cesare De Angelis, aveau și ei șase copii, iar Ginevra lucrase pentru ei în perioada în care li se născuseră aproape toți copiii. Aceasta era foarte atașată de familie și trecea adesea s-o vadă pe Rosina și pe surorile ei, când venea la Bologna.

În cea mai mare parte a perioadei în care Ginevra lucrase pentru Rosina, Anna Morisi lucrase pentru Marianna. În plus, Ginevra și Anna erau ambele din San Giovanni in Persiceto. Cele două tinere se împrieteniseră, iar Angelo și-a amintit numaidecât de asta, în secunda în care intră Ginevra pe ușă. Gândindu-se că, din prietenie, Ginevra ar fi încercat s-o protejeze pe Anna, Angelo a recurs la un mic șiretlic. Pretinzând că aflase deja că Anna Morisi îl botezase pe Edgardo, acesta a spus, pe un ton ironic: „Grozavă treabă a mai făcut și Nina, nu?“ Apoi a adăugat: „Pur și simplu, a distrus familia asta“.

Ginevra a mușcat momeala: „Da, așa e“, a spus ea. „Am aflat toată povestea de la Monica, sora ei. Mi-a spus că, într-adevăr, Anna l-a botezat pe Edgardo.“

Când a aflat despre răpirea lui Edgardo de către poliție, a povestit Ginevra, Anna a fost copleșită de teama răzbunării familiei Mortara.

Mai târziu, în aceeași zi, la întoarcerea lui Momolo, Angelo i-a povestit emoționat ce descoperire făcuse și l-a îndemnat să-l ia pe Cesare De Angelis, cumnatul său și fostul stăpân al Ginevrei, să facă o călătorie până la San Giovanni in Persiceto, ca să-i pună întrebări Annei Morisi și să afle ce se întâmplase în realitate.

Angelo și Cesare au ajuns la San Giovanni două zile mai târziu. Era miercuri, zi de târg în marea comunitate rurală, astfel încât sosirea lor a trecut neobservată în toiul agitației negustorilor care își promovau produsele și a cumpărătorilor care veneau la oraș din cătunele învecinate.

Cei doi bărbați au mers mai întâi la casa Ginevrei, unde erau așteptați de aceasta și de Monica, sora Annei Morisi. Cele două femei i-au condus pe Angelo și pe Cesare la clădirea în care locuia Anna. Au urcat scările până la etajul al treilea, unde Anna și soțul său ocupau o cameră decomandată din casa unei alte surori a Annei, Rosalia. Era 11 dimineața.

Monica și Ginevra o avertizaseră pe Nina, după cum era cunoscută Anna, cu privire la sosirea bărbaților, cu doar câteva minute înainte de intrarea în

oraș a diligenței cu care veniseră aceștia. Angelo a descris astfel scena întâlnirii:

Am găsit-o pe Nina plângând și tremurând printre suspine de necontrolat. Abia când am reușit s-o liniștim, asigurând-o că nu am venit să-i facem rău, ci doar ca să aflăm adevărul pentru a găsi o soluție la trista situație creată, ne-a povestit despre botez. Ne-a spus următoarele lucruri: „Cu câțiva ani în urmă, eram la Bologna, unde lucram la familia Mortara, al cărei fiu, pe nume Edgardo, care avea un an pe vremea aceea, s-a îmbolnăvit. Într-o zi, când starea i s-a înrăutățit tare și mă temeam că avea să moară, am vorbit despre asta cu *signor* Cesare Lepori [care avea băcănia de lângă casa lui Mortara], povestindu-i cât eram de tristă, cu atât mai mult cu cât era un copilaș frumos și mi-ar fi părut rău să moară.

Signor Lepori m-a sfătuit să-l botez, văzând însă că am rețineri, cu atât mai mult cu cât nu știam cum s-o fac. M-a învățat el și m-am dus acasă cu un pahar, l-am umplut cu apă din găleată și, apropiindu-mă de băiatul bolnav, l-am stropit cu puțină apă, în timp ce spuneam: „Te botez în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh“, după care am adăugat câteva cuvinte pe care nu mi le amintesc acum. Băiatul s-a simțit mai bine și nu m-am mai gândit apoi la asta, imaginându-mi că nu avea nici o importanță, de vreme ce o făcusem fără să știu exact ce făceam.

Abia anul trecut, când unul dintre fiii familiei Mortara, Aristide, a murit, m-am pomenit desăinuindu-mi tristețea Reginei, servitoarea vecinilor noștri, familia Pancaldi, iar ea mi-a spus că ar fi trebuit să-l botez. I-am spus că nu ar fi ajutat și i-am povestit despre boala lui Edgardo și despre cum îl stropisem cu apă, fără nici un efect. Auzind acestea, Regina mi-a spus că ar fi trebuit să vorbesc cu un preot, însă nu am făcut-o.

Iarna trecută am fost chemată la Mănăstirea San Domenico din Bologna, iar acolo sfântul inchizitor m-a interogat în legătură cu ce îi făcusem lui Edgardo, silindu-mă să-i povestesc totul. Plângând, i-am povestit, în timp ce secretarul său a notat ce spuneam, iar inchizitorul m-a pus să jur pe crucifix că nu am să spun nimic nimănui. Am bănuit atunci că fusesem chemată la mănăstire din cauza Reginei, pentru ceea ce îmi scăpase pe când vorbisem cu ea.

Am fost totuși surprinsă când l-au luat pe Edgardo și, dându-mi seama că era din vina mea, m-am mâhnit foarte tare și încă mai sunt supărată. Sper doar să constituie o circumstanță atenuantă faptul că, pe vremea când am făcut ce am făcut aveam numai 14 ani și nu prea mă ducea mintea.

Auzind povestea Annei, Angelo Padovani s-a simțit copleșit de emoții: „Nu a mai spus nimic, însă vorbele sale, expresia și lacrimile pe care le avea în ochi încă dinainte de a-și începe povestea, m-au convins că spunea adevărul“.

În timp ce o ascultau pe Anna povestind, cumnații s-au gândit dacă pot folosi ceva din cele relatate ca să convingă autoritățile papale să-i dea drumul lui Edgardo. Dacă ar fi existat un asemenea detaliu, s-au gândit aceștia, nu le-ar fi fost de folos decât dacă aveau să obțină declararea sa în formă juridică. După ce Anna și-a terminat relatarea, Angelo a întrebat-o dacă era dispusă să-și reia povestirea în prezența unui martor. A fost o ușurare pentru toți să audă consimțământul femeii.

Angelo și Cesare au fugit apoi la notarul local și, deși demersul acesta a durat ceva mai mult, la ora două fix s-au întors cu notarul și cu doi martori. Au găsit camera Annei goală. În apartamentul surorii sale, cineva le-a spus că femeia plecase din oraș.

Anna nu părăsise, de fapt, San Giovanni, dar, după întâlnirea dramatică avută cu cei doi bărbați, cele două surori ale sale, Rosalia și Monica, o sfătuiseră să nu le mai spună nimic celor doi evrei. Ca s-o convingă, o duseseră la un preot parohial. Don Luigi, când aflase despre interogarea Annei de către inchizitor și despre evenimentele ulterioare, i-a ordonat să nu mai spună nimic.

Angelo și Cesare au plecat descumpăniți înapoi la Bologna, ducând cu ei doar o poveste, o poveste nouă pentru ei, însă cât se poate de cunoscută tuturor celorlalți.

CAPITOLUL 5

Mezuza şi Crucea – Călătoria lui Edgardo la Roma

Secolele întregi de viață în ghetouri îi făcuseră pe evreii din Italia să dezvolte anumite canale speciale de comunicare cu autoritățile, un fel de serviciu diplomatic evreiesc. În general, evreii nu abordau puterea de stat sau bisericească în mod direct ori singuri, ci prin intermediul comunității evreiești locale organizate, care, prin reprezentanții săi oficiali (aceștia nefiind niciodată femei), trimitea conducătorului cererile în numele tuturor evreilor care se aflau în jurisdicția sa.

Evreii din Bologna, date fiind numărul lor foarte mic, sosirea lor recentă aici și, mai ales, statutul lor juridic îndoielnic, nu aveau nici un fel de organizație. Nu dispuneau de sinagogă și, pentru că nu aveau rabin, au rămas sub autoritatea religioasă a rabinului din Cento, un orășel aflat la jumătatea distanței dintre Bologna și Ferrara, care, pentru că se afla pe domeniul lui D'Este, pe vremea când papa Clement al VIII-lea îi izgonise pe evrei din majoritatea Statelor Papale, reușise să-și păstreze micuța comunitate evreiască.

În lipsa unei organizații oficiale la Bologna, încercările de reprezentare a familiei Mortara au ajuns pe mâna câtorva evrei influenți, apropiați ai familiei. Aceștia au fost primii care au răspândit în comunitățile evreiești din Italia vestea tulburătoare, ei i-au ținut în permanență la curent pe evreii din întreaga Italie și din afara acesteia cu privire la evoluția evenimentelor și tot ei au organizat acțiunea de strângere de fonduri menite să acopere cheltuielile pentru campania de eliberare a lui Edgardo.

Familiarizați fiind cu acest gen de crize, evreii italieni erau experți în răspândirea veștilor proaste. Căsătoriile dintre evrei provenind din ghetouri diferite, mutarea familiilor dintr-un ghetou într-altul, folosirea dibace a relațiilor evreilor pentru promovarea comerțului care se confrunta cu barierele unor obiceiuri învechite, precum și populația totală din peninsulă, care, fiind în jur de 30 000, abia atingea numărul locuitorilor unui orășel,

toate acestea conturau o comunitate prosperă, dar nelocalizată precis. Având o lungă istorie comună de supunere în fața puterilor statului creștin ostil și interzicându-li-se să stabilească relații cu vecinii lor creștini, evreii au fost uniți de presiunile externe. Dar erau întăriți și de credința în identitatea lor de bază, ca popor al Cărții Sfinte, fiind uniți – cel puțin teoretic – cu evreii de pretutindeni.[1]

Vestea nenorocirii abătute asupra familiei Mortara s-a răspândit repede în ghetourile din Italia, în Ferrara, Ancona, Cento și în Roma, aflate sub conducerea papei, precum și în Modena și Reggio nell'Emilia, unde locuiau încă multe dintre rudele lui Momolo și ale Mariannei – aceste regiuni se aflau sub conducerea ducelui de Modena. Veștile au ajuns imediat și la Florența și Livorno, aflate sub autoritatea ceva mai benignă a marelui duce de Toscana, precum și la Torino și în alte comunități evreiești ale regatului de Sardinia, care se emancipaseră recent.

Pentru evreii din Italia care încă trăiau ca niște musafiri nepoftiți în locuri unde mai opera Inchiziția, nenorocirea familiei Mortara era ca și cum ar fi fost propria lor nenorocire. După ce încercaseră puțin gustul egalității, în timpul ocupației franceze, și erau conștienți de recenta emancipare a fraților lor din Piemont, Franța și Marea Britanie, ei au reacționat la vestea poveștii Mortara nu numai cu teamă, ci și cu furie. Cu toate acestea, evreii din Statele Papale au rămas – așa cum fuseseră evreii neemancipați de-a lungul secolelor – incapabili de proteste publice, temându-se să nu stârnească furia conducătorilor. În Peninsula Italică, protestul public s-a limitat numai la Piemont, din cauză că doar acolo aveau evreii drepturi constituționale de bază, care le fuseseră garantate cu numai un deceniu în urmă. Însă, în Franța și Marea Britanie, ca să nu mai menționăm Statele Unite, evreii aveau libertatea de a se organiza politic. La fel de important a fost faptul că dezvoltarea unei prese relativ libere, destinată publicului larg, schimbase înainte de 1858 echilibrul de putere din cea mai mare parte a Europei Occidentale. O parte din această mișcare o reprezentase înființarea de ziare evreiești. În vreme ce unele dintre acestea, adepte ale unui curent mai tradițional, s-au limitat la discutarea strictă a chestiunilor religioase și rămăseseră sub controlul rabinilor, altele, care aveau editori laici, au ales o nouă orientare. Dezbătând subiecte sociale și politice mai ample, acestea le-au conferit evreilor o voce publică pe care nu o avuseseră niciodată, până atunci.[2]

Cazul Mortara a căpătat rezonanță internațională devenind celebru datorită, și asta, nu în mică măsură, proaspăt dobânditei capacități a evreilor de a-și face cunoscute doleanțele în public și de a comunica și de a se organiza repede, dincolo de granițele naționale. Evreii emancipați au profitat nu numai de libertatea de expresie și de libertatea presei, ambele proaspăt dobândite, ci și de influența lor politică în creștere, în timp ce se răspândea tot mai mult ideologia iluministă potrivit căreia cetățenii aveau dreptul să se bucure de anumite drepturi fundamentale. Evreii din Europa aveau de mult senzația că formează împreună un singur popor, însă în trecut le fusese destul de greu să influențeze acțiunile propriilor conducători civili și nu trăseseră nădejde ca aceștia să intervină pentru frații lor din altă parte. Solidaritatea evreiască dobândise, de-acum, și o dimensiune politică.

La numai câteva zile de la vizita mareșalului Lucidi acasă la Mortara, au fost convocate întâlniri de urgență ale liderilor comunității evreiești în toată Italia. Tații evrei au relatat cazuri similare care le afectaseră comunitatea. Mamele își priveau copiii cu mai mare îngrijorare și pe servitoare – cu mai multă teamă.

La sinagoga centrală de la Roma, din ghetoul de pe malul Tibrului, unde se afla vechea comunitate evreiască încă din secolul al XVI-lea, Sabatino Scazzocchio, tânărul secretar al comunității cu 4 000 de membri, cunoscută sub numele oficial de Università Israelitica, a fost asaltat în curând de scrisori de la omologii săi din întreaga Italie, prin care i se cerea să acționeze. O astfel de cerere a primit de la Livorno; documentul datat 7 iulie 1858 era trimis de *signor* Alatri, pe care Scazzocchio îl cunoștea bine, fiind rudă cu una dintre cele mai influente familii din ghetoul roman.

„Aș vrea să vă aduc la cunoștință“, scria Alatri, „numeroasele cereri și recomandări urgente pe care le-am primit de la persoanele cele mai respectabile, atât de la Florența, cât și de aici, ca să vă ocupați de această problemă.“ Continua spunându-le liderilor de la Roma ce trebuie să facă, enumerând opt puncte pe care să le includă în cererea lor către Vatican, trecând de la argumente în favoarea supremației drepturilor paterne asupra copilului până la a cere ca Biserica să prezinte detaliile concrete ale așa-zisului botez.

Momolo aflase, scria Alatri, că legea bisericească impunea pedepse corporale asupra celor care botezau copii evrei fără acordul părinților. (Deși acest lucru era adevărat, totuși el nu menționa deloc dificultatea de a

descoperi vreun caz în care să se fi aplicat efectiv o asemenea pedeapsă.) Momolo a cerut să se aplice această pedeapsă în cazul său, pentru a-i descuraja pe cei cu exces de zel de a mai boteza copii evrei în viitor. Alatri a mai povestit că, deși alții îi sugeraseră ideea de a solicita ajutor guvernelor străine, el a considerat că aceasta nu era o idee bună. Cel mai bine era ca respectiva chestiune să fie gestionată de evreii din Roma, așa cum se întâmplase dintotdeauna.[3]

La două zile de la redactarea scrisorii de la Livorno, familia Mortara i-a trimis prima epistolă secretarului evreu de la Roma. Aceasta era scrisă de unchiul Mariannei, Angelo Padovani, ale cărui abilități diplomatice îl impresionaseră enorm pe mareșalul Lucidi. În zilele imediat următoare răpirii, familia a apelat la Angelo, rugându-l să conducă acțiunile.

Conștient că Scazzocchio știa deja despre răpire, Padovani i-a scris acestuia de la Bologna, ca să-l informeze cu privire la ultimele acțiuni întreprinse în încercarea de recuperare a copilului. După ce fusese respinsă cererea familiei adresată inchizitorului de la Bologna, scria acesta, singura lor speranță rămânea Roma. Și continua astfel:

> Pe când cercetam de zor cărțile sfinte în încercarea de a descoperi argumente cu scopul de a aduna material pentru o nouă cerere, am fost sfătuiți de către unii să încercăm mai degrabă să mergem în instanță. V-am spus deja că sunt mari frământări în oraș [în legătură cu răpirea] și nu am exagerat. Știu că aceasta a constituit și încă mai constituie subiectul unor comentarii aspre din partea înaltei societăți de aici. Și am aflat că marchizul Zampieri, care abia a ajuns aici miercuri, a spus că subiectul reprezintă tema principală de discuții la Roma și că a fost resimțit acut de către generalul [francez] Goyon, care, mai mult, a spus că așa ceva, având în vedere că sunt în joc onoarea și gloria Bisericii, merită atenția miniștrilor puterilor străine, pentru a dovedi că respectiva persecuție nu corespunde vremurilor noastre.

Padovani l-a întrebat pe Scazzocchio dacă nu ar fi fost util să meargă Momolo în persoană la Roma. Cum Momolo nu era nici pe departe bogat, a adăugat acesta, își punea problema în ce mod ar fi putut să fie ajutat de comunitatea evreiască de la Roma. În încheiere, Padovani a întrebat dacă Scazzocchio putea să-i liniștească pe părinți, spunându-le câte ceva despre starea lui Edgardo, pentru că băiatul se afla deja la Roma de câteva zile.

Comitetul neoficial al evreilor de la Bologna a început să caute cu frenezie un consilier expert în drept canonic, în speranța că avea să găsească citatele care să ducă la rezolvarea cazului și să-l convingă pe papă să-l elibereze pe Edgardo. Între timp, s-a desfășurat o cercetare și la sinagoga romană, iar Scazzocchio a trimis comitetului rezultatele investigației inițiale asupra doctrinei Bisericii cu privire la botezarea copiilor evrei. La două săptămâni de la prima scrisoare către Scazzocchio, Padovani i-a scris din nou acestuia, povestindu-i despre îngrijorarea sa crescândă, din cauză că, de fapt, canoanele Bisericii nu erau în favoarea lui Momolo, precum și despre neliniștea comitetului față de lipsa vreunui răspuns din partea secretarului de stat la cererea lui Momolo.

Padovani i-a scris și că îl pregăteau pe Mortara pentru călătoria la Roma, pe care o stabiliseră la sfârșitul lui iulie. Pentru a acoperi cheltuielile, fusese expediată o scrisoare în comunitățile evreiești din întreaga Italie, în care se făcea apel pentru o colectă în sprijinul cauzei Mortara. Sperau să găsească și un consilier juridic – iar în această privință considerau că un avocat catolic ar fi fost cel mai potrivit – care să-l însoțească pe Momolo și să acționeze drept reprezentant al său, în relația cu autoritățile papale. S-au confruntat însă cu dificultăți de nedepășit. Nu au găsit pe nimeni la Bologna dornic să facă această călătorie și să-i reprezinte pe evrei, iar apelurile lor urgente adresate evreilor din Ancona și din Ferrara, Pesaro și Florența, de a găsi o astfel de persoană, au rămas fără ecou.

Scazzocchio nu a fost prea încântat de scrisoarea de la Bologna. Ar fi fost mai bine, s-a gândit acesta, dacă el și colegii săi de la Roma ar fi fost lăsați să gestioneze situația cum găseau de cuviință, apelând la propriile rețele și metode. Ideea că Momolo avea să vină cu propriul consilier juridic – care era și creștin –, ca să abordeze singur autoritățile romane, era cu adevărat deranjantă. Trebuia evitat orice care ar fi putut să facă Vaticanul să-i considere pe evrei ca fiind lipsiți de respect față de Biserică, pentru că evreii de la Roma ar fi avut de suferit cel mai mult dacă papa s-ar fi supărat.

Pe 29 iulie, Scazzocchio a trimis o scrisoare urgentă la Bologna, încercând să-l convingă pe Momolo să-și anuleze călătoria. În momentul respectiv, scria acesta, prezența sa la Roma nu era deloc presantă; chestiunea „pierzându-și deja din noutatea inițială, diluându-se deja, în mare parte, efectul pe care l-ar fi produs expunerea durerii sale de tată“.

La finalul scrisorii, Scazzocchio a adăugat un post-scriptum plin de îngrijorare, prezentându-i anumite fapte care luaseră amploare în ultimele zile. Apărătorii Bisericii începeau să răspândească propria variantă asupra celor întâmplate. Potrivit versiunii acestora, băiatul plecase de la părinții săi fără să se opună și îi însoțise, bucuros, pe polițiști la Roma. În post-scriptum, Scazzocchio scria următoarele: „Trimite-mi neîntârziat, astăzi, descrierea detaliată a răpirii“. Voia să știe cuvintele exacte pe care le murmurase băiatul când fusese luat.

Chestiunea era atât de urgentă, încât Scazzocchio, neliniștit, i-a trimis o telegramă și lui Padovani, în ciuda temerilor sale legate de ochii scrutători ai poliției papale. Ambii au încercat să facă în așa fel încât să ascundă subiectul comunicării. Răspunsul lui Padovani a sosit la Roma prin telegramă, cu confirmare de primire, în aceeași zi: „Individul mut, plângând convulsiv, înspăimântat. Răvășit, dornic de companie paternă.“

Principalul eveniment care a avut loc la Bologna în timp ce Momolo încerca să-și pună treburile în ordine, pregătindu-se pentru lunga sa călătorie la Roma, a fost descoperirea, prin prisma mărturisirii Annei Morisi, a ceea ce se ascundea în spatele ordinului inchizitorului de a-l lua pe Edgardo. Imediat după întoarcerea cumnatului lui Momolo de la întâlnirea acestora cu femeia, Angelo Padovani a trimis la Roma o scrisoare cu relatări complete. Padovani a decis să-i scrie unei rude de la Roma, Iacob Alatri, în loc să-i scrie lui Scazzocchio, în parte pentru că nu era pe deplin mulțumit de modul în care se ocupa acesta din urmă de problemă. Tonul scrisorii sale din 30 iulie reflecta frustrarea tot mai mare a familiei.

Padovani se plângea că nici el, nici confrații săi din Bologna nu puteau înțelege de ce refuza Scazzocchio să trimită noi cereri autorităților papale, după cum îl rugaseră. În privința materialelor despre legea Bisericii pe care le trimitea Scazzocchio, acestea erau efectiv inutile, de vreme ce nici unul dintre ei nu știa latină și nu găsiseră, la Bologna, nici un avocat care să-i ajute. Deși găsiseră doi specialiști în legea bisericească relevantă, unul, scria Padovani, era copleșit de „superstiții exagerate“, iar celălalt era prieten cu inchizitorul.

A pomenit apoi de mărturia emoționantă a Annei Morisi, pe care nepotul său o consemnase și pe care o anexase în scrisoare:

Nu este nevoie să comentez cu privire la declarația femeii. Înțelegeți că, la vârsta de numai 14–15 ani, a aruncat niște apă de fântână, luată dintr-o găleată, pe un copil de 12 sau 14 luni, care suferea de o infecție ce nu îi punea viața în pericol (anexăm declarația doctorului). Nu avea nici cea mai mică idee despre gravitatea faptei sale, care, din acest motiv, probabil că nu îndeplinește condițiile impuse de Biserică. Aceasta a acționat în urma sfatului băcanului Lepori, care e posibil să i-l fi dat în glumă.

Dându-și seama că era posibil să fie pusă la îndoială autenticitatea celor spuse de Morisi, pentru că declarația acesteia nu fusese autentificată și nici semnată, Padovani le-a propus să încerce să facă în așa fel încât s-o trimită pe tânără la Roma pentru a depune mărturie. Era încântat de perpsectiva unei astfel de confruntări și de ceea ce își imagina că avea să urmeze: „un Decret de anulare și revenirea fiului la tată și, în plus, pentru gloria Bisericii, în interesul moralei publice și pentru liniștea tuturor, o lege care avea să impună controlul și pedepsirea tuturor celor care, prin astfel de mijloace ascunse, încearcă să fure copii de la părinții lor“. A încheiat exprimându-și speranța că primul care avea să fie adus în fața justiției, în baza noii legi, avea să fie „instigatorul“, Cesare Lepori.

Înainte de plecarea lui Momolo din Bologna la Roma, pe 31 iulie, relațiile dintre evreii din Bologna și conducătorii ghetoului roman deveniseră tensionate. Ultima scrisoare trimisă de Scazzocchio începea cu următoarea remarcă: „Speram să vă spun astăzi că am făcut un pas important, dar sper s-o pot face lunea viitoare“. Răspunsul de la Bologna exprima exasperarea celor de aici: „Ne-ați scris pe 27 că sperați ca, în curând, să ne dați vești de extremă importanță, ceea ce ne-a dat mari speranțe, și încă mai așteptăm cu nerăbdare veștile, pe care se pare că încă nu sunteți în măsură să ni le furnizați. V-am rămâne recunoscători dacă ne-ați spune cum stau lucrurile, atât cât știți în momentul de față, și ce acțiuni sunt în derulare“.

Momolo a pornit la drum. Potrivit spuselor unui prieten, era foarte trist, cu moralul la pământ, iar energia sa, odinioară debordantă, era acum secătuită.

În timp ce conducătorii evrei de la Roma voiau să gestioneze procedurile cu autoritățile papale în felul lor, evreii de la Bologna preferau o abordare mai agresivă. În scrisoarea de la sfârșitul lui iulie, aceștia propuneau o

strategie cu mai multe direcții de acțiune. Prima dintre ele se referea la activitățile pe care avea să le desfășoare Momolo după sosirea sa la Roma. A doua, propuneau aceștia, consta în încercarea comună a tuturor comunităților evreiești din Statele Papale să facă apel la papă, ca să acționeze în sensul „scăpării a mii dintre supușii cei mai pașnici și ascultători ai statului de neliniști mai greu de suportat decât dacă ar trăi cu frică pentru propriile vieți și avuții". Însă a treia direcție de acțiune a iscat un conflict deschis între neamurile și familia din Bologna ale lui Momolo și Scazzocchio și colegii săi, pentru că în scrisoare se cerea mobilizarea „celor mai eminenți evrei străini, pentru a atrage atenția opiniei publice, a națiunilor și a guvernelor europene asupra cazului".

În aceeași zi în care a fost redactată această scrisoare, o alta a fost trimisă la Università Israelitica de la Roma, de către Crescenzo Bondi, un evreu din Roma care se afla, întâmplător, într-o călătorie de afaceri la Senigallia, un oraș de 24 000 de locuitori, aflat în regiunea central-adriatică a Statelor Papale. Bondi povestea despre o întâlnire care avusese loc cu o zi înainte, o adunare a reprezentanților din toate comunitățile evreiești principale din zonă – Ancona, Urbino, Pesaro și Senigallia – care veniseră la întâlnirea cu Angelo Moscato, cumnatul Mariannei. Moscato îi informase cu privire la recenta evoluție a evenimentelor și îi rugase să participe la o campanie de strângere de fonduri pentru familia Mortara. Știind că această veste nu va fi primită călduros la Roma, Bondi i-a rugat pe confrații săi de la Roma să fie înțelegători cu prietenii lor din Bologna, care erau disperați să facă ceva și organizaseră campania de strângere de fonduri „fără să se sfătuiască, mai întâi, cu comunitatea noastră, după cum ar fi trebuit s-o facă".

Comunitatea evreiască de la Roma se putea lăuda că era cea mai veche din Europa, pentru că evreii locuiseră acolo neîntrerupt, vreme de două milenii. Amplasarea sa în centrul puterii din Statele Papale și, mai mult, în centrul creștinătății mondiale îi conferea un anumit ascendent asupra evreilor din Italia – onoare care însă a costat mult. Evreii de la Roma au resimțit din plin puterea papei și a ierarhiei Bisericii, iar prezența lor în imediata apropiere a puterii bisericești însemna că aceștia fuseseră mult mai controlați decât evreii din alte părți.

Evreii de la Roma aveau și ei amintirile lor neplăcute, care le-au revenit în minte odată cu primirea veștii de la Bologna. Cea mai dureroasă era o poveste pe care le-o spuseseră părinții și bunicii, și anume povestea

dramaticei confruntări de pe 9 decembrie 1783, când se deschise pe neașteptate poarta ghetoului, după ce fusese închisă pe timpul nopții. Și-a făcut loc o trăsură însoțită de mulți polițiști. Locuitorii și-au pus repede pălăriile galbene, pe care trebuiau să le poarte tot timpul, iar trăsura și-a continuat drumul pe caldarâm și s-a oprit în centrul ghetoului. Din ea au ieșit doi funcționari guvernamentali, care au cerut să fie conduși la rabini și la conducătorii laici ai comunității.

Când conducătorii ghetoului și-au croit, plini de suprindere, drum până la trăsură, li s-a explicat motivul vizitei. Cei doi bărbați căutau doi orfani, un băiat în vârstă de 11 ani și pe sora sa, în vârstă de 7 ani, care locuiau la bunica lor. Aceștia urmau să fie duși la Casa Catehumenilor, pentru a fi pregătiți de botez.

Alarmați și indignați, conducătorii evrei au solicitat explicații și li s-a spus ce se întâmplase. Cu câteva decenii în urmă, o strămătușă a copiilor fugise din ghetou, se convertise și se căsătorise cu un catolic. Fiul său, văr cu tatăl copiilor, era acum om în toată firea. Acesta decisese ca rudele sale de mult înstrăinate să beneficieze de avantajele convertirii și le ceruse autorităților să aranjeze botezul.

Escorta înarmată primise ordin să-i găsească pe copii și să-i ia. Între timp, familia aflase despre musafirii nepoftiți, iar copiii erau de negăsit.

Încercările de a-i ascunde dădură greș, până la urmă. Polițiștilor li s-a ordonat să prindă toți copiii pe care îi găseau și să-i țină ostatici, până aveau să apară cei căutați. Au fost reținuți zeci de copii. Evreii nu au avut încotro și i-au scos pe cei doi frați din ascunzătoare. Trăsura în care fuseseră băgați copiii a pornit înapoi pe caldarâm, iar poarta ghetoului s-a închis cu zgomot surd, în urma lor.

Dar lucrurile nu s-au încheiat aici. Când șeful poliției de la Roma a aflat despre insolența evreilor, a dat ordin unui efectiv înarmat să se ducă la ghetou, iar 60 de tineri evrei au fost bătuți și aruncați în lanțuri, în carcere subterane. Abia după patru luni a reușit comunitatea evreilor să strângă suma cerută pentru eliberarea bărbaților. Între timp, copiii fuseseră botezați și n-au mai călcat niciodată prin ghetou.[4]

Din astfel de confruntări, liderii ghetoului de la Roma au învățat să se poarte precaut cu Biserica, mai ales când era vorba despre chestiuni de doctrină. Și încă aveau vii în minte amintiri legate de vulnerabilitatea lor. Cu numai nouă ani înainte de răpirea lui Edgardo, după ce trupele franceze

recuceriseră Roma, în 1849, evreii fuseseră acuzați că ar fi cumpărat obiecte sfinte furate din bisericile romane în anul anterior revoluției. Într-o seară, ghetoul a fost invadat de soldați, care i-au încuiat pe evrei vreme de trei zile și trei nopți, intrând din casă în casă și percheziționându-le, în căutarea lucrurilor furate. Enervați că nu au găsit obiectele furate pe care le căutau, soldații au luat obiecte din aur care le aparțineau evreilor, ca să nu fie în zadar efortul depus.[5]

În pofida unor astfel de incidente, evreii de la Roma îi erau recunoscători papei Pius al IX-lea, pentru a-i fi scutit de unele dintre cele mai enervante și rușinoase restricții care le fuseseră impuse. Imediat după ce devenise papă, acesta a abrogat *predica coatta*, o obligație veche de secole a evreilor de a participa la slujba de sâmbătă, ținută de un preot care încerca să demonstreze dezavantajele iudaismului și bucuriile convertirii. Pius al IX-lea ordonase și să se dărâme porțile ghetoului, în ciuda protestelor din partea plebei romane.

Cu toate acestea, evreii de la Roma trăiau, în continuare, aproape exclusiv în vechiul ghetou și erau încă supuși multor restricții. Dintre toate comunitățile evreiești importante din Italia anului 1858, cea de la Roma era cea mai săracă, iar cei care vizitau ghetoul erau îngroziți de condițiile de aici. Un călător spaniol, Emilio Castelar, care nu simpatiza cu autoritatea papală, ne-a lăsat o imagine elocventă – chiar dacă puțin exagerată – a înfățișării ghetoului, pe care l-a vizitat în anii 1860. Acesta și-a început descrierea prezentând cadrul general, pentru că, scria el, în afară de frumoasa Piață Sfântul Petru, Roma „este un oraș împuțit… Mormane de gunoi zac la orice colț de stradă… Tibrul este o adevărată canalizare deschisă; apele sale de un galben bolnăvicios dau impresia unei imense vome de bilă.“

Însă, chiar și în condițiile mizeriei generale, scria Castelar, ghetoul Romei era ceva ieșit din comun. Când intrai, „ți se afundau picioarele într-un strat de excremente care păreau a fi fost făcute de vreun porc sau hipopotam. Peste tot se târau copii pe jumătate goi, acoperiți cu pojghiță de mizerie, care semăna cu niște răni cangrenoase de leproși. Câțiva oameni în vârstă, cu pielea ridată, de culoarea icterului, cu păr alb, ochi sticloși, epuizați, cu zâmbete sinistre, stăteau de pază la ușile caselor, care păreau adevărate găuri de șoareci. Și toate vizuinile emană un miros respingător.“[6]

Plângerile potrivit cărora evreii de la Roma trăiau în condiții mizere și Biserica era de vină pentru acest lucru au fost respinse ca fiind propagandă anticatolică de clasă, făcută de către dușmanii Bisericii. Într-o încercare oficială de apărare din anii 1860, un biograf al lui Pius al IX-lea susținea că nu există loc în lume în care evreii să fi suferit mai puțin decât la Roma. Acum, că bunul papă deschisese porțile ghetoului, singurul motiv pentru care evreii continuau să locuiască acolo, scria acesta, era „sentimentul lor de excluziune și de separare". Acesta continua astfel: „Dacă, în trecut, ghetoul era murdar și dezgustător, dacă este și astăzi insalubru, cu siguranță că nu este din vina papilor". În această relatare și în mii de altele, părinții Bisericii erau descriși ca și cum le-ar fi făcut evreilor o mare favoare băgându-i în ghetou, pentru că acesta era singurul mod de a-i proteja de mânia oamenilor. „Evreii au trăit fericiți și liniștiți la Roma, fiindu-le efectiv protejate averea, siguranța și credința."[7]

Văzând viața din perspective atât de diferite, încât se conturau două lumi cu totul diferite, susținătorii Bisericii și evreii erau întotdeauna la un pas de conflict. Subiectele legate de învățămintele religioase ale Bisericii sau de cele mai elementare teorii – superioritatea creștinismului și protecția divină de care se bucurau cei botezați – constituiau cadrul perfect pentru confruntări pe care, din punct de vedere istoric, evreii nu le puteau câștiga.

În cazul Mortara, ciocnirea dintre cele două realități a echivalat cu elaborarea a două relatări, a două povești. Relatarea evreiască, abordată nu numai de către evrei, ci și de opozanții puterii laice a Bisericii Catolice, descria o familie iubitoare distrusă de fanatismul religios al regimului papal. După această variantă, poliția papală smulsese un băiețel disperat din brațele neajutoratului său tată, forțându-l pe copil, în ciuda rugăminților sale sfâșietoare de a se întoarce la părinții săi, să plece singur, fără ei, spre o destinație necunoscută. Chiar dacă băiatul juca rolul principal în această piesă, părinții jucau și ei un rol important, pentru că erau principalele victime.

Când au început să răzbată din ghetou primele proteste în numele familiei Mortara, susținătorii Bisericii au căutat să îmblânzească povestea copilului răpit și a părinților îndurerați, propunând o variantă diferită asupra celor întâmplate. În varianta Bisericii, părinții jucau un rol secundar. Accentul cădea pe Edgardo. Nu era povestea unei răpiri, povestea clasică a străinilor răi care vin noaptea, cu puteri superioare, și răpesc un copil de lângă părinții

lui iubitori. Era, mai degrabă, o poveste înduioșătoare despre ispășire, o poveste motivațională despre salvarea prin menire divină a unui băiat care până atunci fusese supus unei vieți de greșeli și unei ulterioare condamnări eterne. Smuls din strânsoarea răului și punându-i-se la dispoziție fericirea eternă, băiatul fusese așezat alături de cel mai sfânt și mai adorat conducător din întreaga lume, papa însuși.

Însă, dacă Edgardo fusese binecuvântat de miracolul care este marca botezului, trebuia să existe un semn. Era, până la urmă, anul 1858, anul în care și-a făcut prima dată apariția Maria la Lourdes. Dumnezeu avea să-și arate, cu siguranță, mulțumirea.

Când Scazzocchio a cerut familiei Mortara, în iulie, să-i trimită detalii despre comportamentul lui Edgardo când fusese luat, a făcut-o ca urmare a primelor relatări ale Bisericii, potrivit cărora Dumnezeu chiar trimisese un semn, unul atât de spectaculos, încât era aproape miraculos. Băiețelul suferise o schimbare supranaturală, se spunea, în drum spre Roma, drum care avea să capete, în curând, trăsătura mitică a trecerii de la greșeală la iluminare. A plecat din Bologna evreu, a ajuns la Roma, după câteva zile, catolic pios.

Deși Scazzocchio aflase în iulie despre aceste lucruri, abia în toamnă au apărut primele relatări în presa catolică. Într-un lung articol publicat în *L'osservatore bolognese*, ziar înființat de arhiepiscopul Viale-Prelà pentru a apăra credința în lupta împotriva liberalilor, era subliniată transformarea miraculoasă a băiatului pe parcursul călătoriei. Articolul debuta povestind despre preluarea lui Edgardo: „Îi asigurăm pe cititorii noștri", scria în ziar, „că, pe durata îndeplinirii ordinelor primite de la Roma, nu s-a recurs deloc la violență și totul s-a produs cu grijă, numai prin puterea de convingere." Este adevărat că, la început, când au aflat că avea să le fie luat Edgardo, părinții acestuia au fost supărați, însă mama a fost convinsă, în cele din urmă, de către soțul ei să-și lase fiul să plece, iar Edgardo „s-a urcat singur, liniștit și calm, în trăsura care îl aștepta".

Ziarul a dezvăluit cu însuflețire „detalii emoționante" de la martori oculari, referitoare la călătoria spre Roma care a urmat. Două femei evlavioase îl însoțiseră pe băiat și i-au dat acestuia o carte de rugăciuni, ca să citească. „A citit toate rugăciunile cu mare plăcere și, ori de câte ori venea vorba despre religia creștină, acesta devenea foarte atent. Chiar întreba adesea despre anumite aspecte ale credinței noastre, manifestând un

interes atât de mare, încât era evident ce important era pentru el să cunoască adevărurile religiei noastre sfinte.“ Și asta nu era tot. „De câte ori se oprea trăsura în vreun sat sau în vreun oraș, primul lucru pe care îl cerea era să meargă la biserică, iar când intra, rămânea mult timp acolo, manifestând un mare respect și o pioșenie cât se poate de emoționantă.“[8]

Scazzocchio l-a rugat pe Momolo să-i furnizeze detalii contradictorii, ca să poată repara pagubele pe care le făceau aceste relatări despre băiatul care plecase mulțumit cu poliția papală și descoperise iluminarea divină în drum spre Roma. După ce și-a întâlnit, în sfârșit, fiul în Casa Catehumenilor de la Roma, în august, Momolo și-a pregătit propria relatare, pe care i-a trimis-o papei.

În scurtul document al lui Momolo se povestește că, în timp ce discutase, în prezența rectorului Catehumenilor, cu fiul său despre ce se întâmplase, Edgardo „și-a amintit de uimirea și de uriașul șoc pe care le simțise când aflase că îl căutau carabinierii să-l ia cu ei“. Iar rectorul, a spus Momolo, aflase de la Edgardo că se temea că motivul pentru care poliția voia să-l ia de lângă familia sa era pentru că voiau să-i taie capul.

Momolo a furnizat, în plus, o altă variantă a călătoriei fiului său la Roma, decât cea răspândită de credincioșii creștini. În locul rugăminților de a vizita biserici, erau rugăminți de a-și primi mezuza:

> Edgardo a adăugat că, atunci când l-au luat, ofta și voia la tatăl și la mama sa. Pe drum, i-a cerut întruna persoanei care îl însoțea mezuza sa, pe care o purta în mod normal la gât, ca simbol al religiei evreiești. Dar, în locul acesteia, bărbatul i-a oferit un fel de medalion, ca să-l folosească în același scop. Însă Edgardo a refuzat, până când, în cele din urmă, bărbatul l-a asigurat că era exact același lucru ca și obiectul pe care îl cerea. Pe durata călătoriei, bărbatul a tot încercat să-l liniștească, asigurându-l că părinții săi erau aproape, în urma lor. Când a ajuns al Roma și a descoperit că acest lucru nu era adevărat, și-a schimbat buna părere pe care o avea despre bărbat, opinie bazată pe comportamentul său prevenitor și lingușitor, pe care omul îl avusese față de el pe parcursul întregii călătorii.[9]

Sursa povestirii furnizate de Biserică, privind călătoria lui Edgardo, era Giuseppe Agostini, ofițerul de poliție care îl dusese de la Bologna la Roma. Când cardinalul Antonelli a aflat versiunea foarte diferită a lui Momolo

Mortara și când a constatat că aceasta se distribuia în ziarele simpatizante din întreaga Europă, i-a cerut brigadierului Agostini să redacteze propriul raport scris.

Datat 2 noiembrie, documentul a fost scris la patru luni după controversata călătorie. Descrierea lui Agostini legată de scena din casa în care se duseseră acesta și Lucidi și anunțaseră ce misiune aveau corespundea variantei susținte de familia Mortara. A fost, relata acesta, o scenă extrem de emoționantă, o imagine chinuitor de dezolantă. Părinții băiatului, mai ales mama, erau „epuizați de plâns și protestau“. Mai scria: „Părea că nu or să-i dea drumul, indiferent de câtă forță aveam să folosim“.

Brigadierul a povestit cum, a doua zi, pe durata suspendării de 24 de ore a măsurii, se întorsese la San Domenico, pentru a obține informații suplimentare de la inchizitor. Acolo, părintele Feletti îi dăduse două medalioane franțuzești cu Binecuvântata Fecioară Neprihănită, având imaginea Mariei pe o parte și a lui Iisus pe cruce pe cealaltă parte. Îi spusese lui Agostini ca, pe cât posibil, să pună unul dintre medalioane la gâtul „noului creștin“, după ce porneau spre Roma.

Agostini nu a povestit scena finală din casa lui Mortara („casa evreului“, cum o numea brigadierul), ci a trecut la călătoria cu Edgardo, din micul oraș Fossombrone, unde, dis-de-dimineață, în timp ce băiatul se îmbrăca, Agostini îi arătase unul dintre medalioanele pe care i le dăduse inchizitorul:

> I-am cerut cu blândețe să și-l pună la gât și să-l sărute, iar eu am făcut la fel. La început, a părut dezgustat, spunând ca mama nu îl lasă să sărute Crucea. Dar, recurgând la toată bunătatea posibilă, i-am spus copilului că de-acum trecea de la orbire la vederea lucrurilor Divine, la lumina adevărată, și că nu era un necredincios, ci făcea parte din Religia Creștină. Cedând, în final, a sărutat medalionul și l-a pus la gât.

Agostini l-a luat de mână pe Edgardo și l-a dus la catedrala din Fossombrone, unde, după relatarea brigadierului, acesta l-a rugat, cu blândețe, pe Edgardo să intre. „La început, a refuzat cu încăpățânare“, și-a amintit Agostini, „dar văzându-i pe ceilalți jandarmi că intră la slujbă, a intrat și el.“ Atunci a avut loc miracolul. De cum a intrat în biserică – era prima dată, în viața lui, când intra într-o biserică – „mulțumită minunilor Raiului, se petrecu o schimbare instantanee. Lăsându-se în genunchi, acesta asistă, tăcut, la Sacrificiul Divin, ascultând cu interes toate explicațiile“ pe

care i le dădea Agostini. Primul gând al brigadierului a fost să-l învețe pe băiat cum să facă semnul crucii. După ce a reușit, l-a învățat, apoi, să recite „Ave Maria“.

Transformarea a fost, într-adevăr, miraculoasă: „Din acel moment, a manifestat o dorință puternică de a vedea și alte biserici de acolo. După prânz, în timp ce eram în vizită la o altă biserică, nu a putut să-și ia ochii de la o pictură ce reprezenta patimile Mântuitorului“, așa că Agostini i-a vorbit despre pictură. De atunci, susținea brigadierul, „Edgardo și-a uitat părinții și, continuându-ne călătoria, la fiecare oprire primul lucru pe care îl cerea era să viziteze Casa lui Dumnezeu, unde își putea face semnul crucii, cu apă sfințită, și putea să recite «Ave Maria», pe care tocmai o învățase“.

Când au ajuns la Spoleto, povestea Agostini, l-a dus pe Edgardo la o biserică unde, după ce i-a spus să se așeze în genunchi, l-a pus să recite „Tatăl nostru“. Un preot din biserică, aflând povestea tulburătoare a băiatului, l-a luat în sacristie, unde, cu multă blândețe, i-a dat un guler al Sfintei Maria și i l-a pus la gât, spunându-i să-l sărute de mai multe ori. În restul timpului cât a durat călătoria, au continuat să viziteze biserici, până când Edgardo, ca novice, a fost lăsat la Catehumenii din Roma.

Pentru brigadierul Agostini, căruia părintele Feletti îi dăduse deja o recompensă în semn de recunoștință pentru munca depusă și pentru povestea sa plină de inspirație, cererea de a întocmi un raport despre cele întâmplate pentru cardinalul Antonelli, secretarul de stat, era o ocazie unică în viață de a se face auzit la cele mai înalte niveluri ale Bisericii și ale statului. Raportul lui Agostini despre succesul său remarcabil l-a bucurat, cu siguranță, tare mult pe cardinal, însă este greu de spus cât din povestea sa a crezut acesta, până la urmă – cardinalul fiind cunoscut în cercurile Bisericii pentru lipsa sa de credință.

CAPITOLUL 6

Casa Catehumenilor

Atât pentru credincioșii Bisericii, cât și pentru evreii din Italia, Casa dei Catecumeni, sau Casa Catehumenilor, era un loc extrem de important. Ea marca granița dintre cele două lumi, iar puterea sa extraordinară consta tocmai în această capacitatea de delimitare. Un evreu putea să ajungă la Catehumeni și să iasă de acolo catolic; aceasta însemna că lăsa în urmă o lume și pătrundea în alta. Cel convertit se năștea din nou, având o nouă identitate și un nume nou. Pentru credincioșii din rândul Bisericii, ceea ce se întâmpla la Catehumeni era lucrarea Domnului, care oferea cele mai de preț daruri spirituale, binecuvântând în mod supranatural un popor condamnat. Pentru evrei, dimpotrivă, Casa Catehumenilor era un loc de cumplită teroare.

Deși primele case ale catehumenilor datează din secolul al III-lea, povestea casei în care a fost dus Edgardo începe mai recent. Era prima dintre casele moderne de catehumeni, fiind înființată în 1540 de către Ignazio de Loyola, fondatorul ordinului iezuit, și avea drept scop convertirea evreilor și a musulmanilor. Exemplul acesteia a fost dus și în alte părți: Bologna a deschis una în 1568, Ferrara – în 1584, Modena și Reggio nell'Emilia – în jurul anului 1630. Oriunde erau evrei, se deschidea câte o casă a catehumenilor.[1]

Conducătorii Bisericii urmăreau cu mare interes cazurile de convertire din casele catehumenilor. Botezul unui necredincios, mai ales al unui evreu, contribuia la gloria Domnului și ajuta la îndeplinirea uneia dintre condițiile pregătirii celei de-a Doua Sosiri a lui Mesia. Botezul evreilor, în urma unei perioade în care aceștia erau închiși la Catehumeni – perioadă care era, de obicei, de 40 de zile pentru adulți, însă adesea mai lungă pentru copii –, constituia motiv de sărbătoare. La Roma, cardinalii conduceau adesea astfel de ritualuri, care se desfășurau în bisericile mai mari din oraș, în fața unor impresionante mulțimi admirative. În orașele în care nu exista cardinal, botezul era realizat de către episcopi, adesea chiar în catedrală.[2]

Potrivit doctrinei Bisericii, dacă un ins ajuta la salvarea sufletului unui necredincios, căpăta binecuvântarea divină, făcând o faptă care avea să fie amintită la poarta raiului. Astfel, familiile de nobili se întreceau pentru onoarea de a îndeplini rolul de naşi de botez pentru evrei, numărul celor convertiţi fiind redus, în comparaţie cu numărul masiv al nobililor. Pe listele naşilor de botez înregistrate în evidenţele diverselor case ale catehumenilor figurează cele mai distinse familii de nobili din Italia. Aceste familii aveau anumite obligaţii materiale faţă de protejaţii lor spirituali, fapt care le dădea evreilor şi motivaţie materială pentru convertire. Cei convertiţi primeau, de asemenea, chiar numele de familie al nobililor. Drept urmare, italienii care au astăzi nume de nobili celebri nu sunt neapărat descendenţi nobiliari, ci pot fi urmaşii unor evrei săraci care au căutat un trai mai bun, trecând pragul Catehumenilor.

De exemplu, din cei 262 de evrei botezaţi după o perioadă de pregătire la Catehumenii din Modena, între anii 1629 şi 1701, 115 au fost conduşi la cristelniţa sfântă de prinţi şi prinţese provenind chiar din familia D'Este. Ceremonia avea loc, în general, la catedrală şi era condusă de arhiepiscop, după o mare procesiune care începea la Catehumeni. Evreii, îmbrăcaţi complet în alb, înaintau spre catedrală în mijlocul unui grup de confraţi care purtau stindarde şi cântau imnuri pline de inspiraţie. La întoarcerea lor la Catehumeni, vocile oamenilor intonau, la unison, „Benedictus Dominus Deus Israel".[3]

Poveşti înălţătoare despre evrei care au văzut lumina după ce au intrat în Casa Catehumenilor, în ciuda încercărilor disperate ale familiilor lor de a-i împiedica, erau adesea publicate sub formă de broşuri, împreună cu descrieri pline de dragoste ale minunatelor ceremonii de botez care urmau. Marea mândrie cu care difuza Biserica ştirile despre botezul evreilor s-a manifestat până în perioada răpirii lui Edgardo.[4] Rubrica de ştiri a celui mai influent dintre ziarele catolice din acea vreme, *Civiltà Cattolica,* provoca valuri de entuziasm furnizând noutăţi cu privire la ultimele botezuri. Doar numele erau altele, povestea rămânând aceeaşi.

De exemplu, în sâmbăta dinaintea Paştelui din anul 1853, o tânără evreică din Galicia a fost botezată de un cardinal la Bazilica Lateran de la Roma, având-o alături pe naşa sa, prinţesa Torlonia. Încă de pe vremea când era mică, viitoarea convertită avusese o viziune în care îi apăreau două temple. Unul era împodobit cu turnuri frumoase, un loc magnific; celălalt era în

ruină. Interpretarea era clară, scria ziarul iezuit: primul era Vaticanul, iar al doilea, Sinagoga. Femeia a auzit o voce care o chema să se închine în templul superb. Mama sa, aflând despre viziunea sa, a făcut tot ce i-a stat în putință ca s-o convingă să și-o scoată din minte. Deși i s-a organizat o căsătorie aranjată, iar ea avea și copii, nu putea să uite imaginea pe care o avusese. A început, astfel, să învețe, în secret, tot ce putea despre creștinism.

Când, în cele din urmă, nu a mai putut să reziste atracției spirituale către Biserică, femeia a fugit împreună cu fiul ei, ducându-se mai întâi la Constantinopol și apoi la Roma. După nenumărate greutăți și pericole, aceasta a ajuns, în final, în Orașul Sfânt, unde, ca prin miracol, i-a apărut în față copia fidelă a frumosului templu din viziunea sa: era Biserica Sf. Pavel. După ani întregi de frământare, evreica și-a găsit, în cele din urmă, liniștea.[5]

În privința evreicelor, în general, povestirile despre convertirea acestora fac referire la vizite supranaturale timpurii în care își descoperă adevărata vocație creștină și la teama ulterioară a acestora de violența paternă, în eventualitatea că s-ar afla despre dorințele lor. Un astfel de caz a fost descris într-o relatare din 1856, din *Civiltà Cattolica,* cu ocazia botezului a două surori, în vârstă de 20 și, respectiv, de 22 de ani, botez oficiat de episcopul de Ascoli în catedrala din oraș. Când episcopul a aflat despre dorința lor de a fi botezate, se povestea în ziar, acesta le-a examinat cu atenție și s-a asigurat de sinceritatea lor. A fost precaut față de mutarea lor de acasă la mănăstire, fiind conștient de pericolele morale care le păsteau, dacă ar fi aflat familia lor. După o fugă eroică la mănăstire, fetele i-au scris mamei, povestindu-i cele întâmplate. În comunitatea evreiască s-a iscat un adevărat val de protest. Între timp, preotul, care aflase primul despre dorința ascunsă a fetelor de a deveni creștine, a primit o scrisoare de la verișoara mai tânără a acestora, care îi mărturisea propria „sete de apa botezului“ și disperarea sa, pentru că, după fuga verișoarelor sale, nu mai putea să fugă, din cauză că era foarte strict păzită. Însă, făcându-se voia Domnului, tânăra a găsit modalitatea de a scăpa de captivitatea propriei familii și li s-a alăturat verișoarelor sale, la mănăstire.

„Cele trei evreice“, scria *Civiltà Cattolica*, „repetaseră de mult timp acasă la ele rugăciunile specifice religiei noastre, precum «Tatăl Nostru», «Ave Maria», «Crezul». Spuneau Rozariul Fecioarei și făceau novene cu ocazia pregătirilor pentru serbările în cinstea Mariei.“ Într-o zi, tatăl uneia dintre

fete a descoperit-o purtând la gât un guler Carmin și ținând în mână o cărticică de învățăminte creștine, ceea ce l-a scos din minți, făcându-l s-o atace cu „lovituri și altele mai rele“. Când, în cele din urmă, a venit ziua în care episcopul le-a dat împărtășania celor trei tinere, au plâns și acestea, dar și mulți din marea tagmă de funcționari guvernamentali, de nobili și de alții asemenea.[6]

În timp ce majoritatea povestirilor provenite din rândul Bisericii, legate de convertirea evreicelor, se referă la vizite supranaturale și la treziri spirituale, se pare că bărbații erau dirijați mai degrabă de minte decât de inimă. O poveste concludentă datează din 1856, fiind spusă cu ocazia botezului, în capela Casei Catehumenilor de la Roma. Este povestea lui Alessandro Cagli, fiul rabinului din nord-estul orașului Udine. Calea tânărului spre convertire începuse cu șase ani înainte, când, după studii, nutrise îndoieli legate de religia în care se născuse. Cu cât a studiat mai mult, scria ziarul, cu atât a fost mai conștient de multele inadvertențe ale iudaismului, de la lipsa preoților și până la preocuparea pentru subterfugiile rabinilor, și mai puțin pentru respectarea legilor lui Moise. Însă ce l-a convins mai mult decât orice a fost „disprețul inexplicabil, cu excepția cazului în care era un blestem divin, față de un popor care avea bogății, avea minte, avea valori civice“. A părăsit Udine și s-a dus la Padova, să studieze matematica la universitate. Apoi a început să asiste la slujbe și să apere în gura mare adevărul religiei creștine. În cele din urmă, s-a dus la Casa Catehumenilor de la Roma și a ales calea salvării.[7]

Dacă majoritatea povestirilor catolice despre botezul evreilor se refereau la câțiva evrei inspirați care vedeau lumina și care făceau față, în mod curajos, celor mai cumplite amenințări și abuzuri, ca să poată adera la adevărata religie, povestirile evreilor erau complet diferite. Din punctul de vedere al locuitorilor ghetoului, adulții care se duceau de bunăvoie la Casa Catehumenilor erau trădători, niște inadaptați nenorociți și niște ingrați care afectau, din păcate, orice comunitate. Motivația acestora, departe de a fi spirituală, era exclusiv materială. Cadourile în bijuterii și haine frumoase, atenția pe care le-o acordau cardinalii și nobilii conturau, în această viziune complet diferită, nu o poveste de înălțare spirituală, ci o prostituare spirituală cât se poate de degradantă. Această variantă prezenta dublul avantaj de a sugera că numai cei mai imorali și de neîncredere evrei se

duceau la Catehumeni și, în plus, că nici un evreu nu putea să creadă cu adevărat că creștinismul ar fi fost superior credinței strămoșilor săi.[8]

Directorii de la Catehumeni, precum și episcopii și cardinalii care răspundeau de aceștia erau conștienți că măcar unora dintre candidații evrei le treceau prin cap asemenea motive. Adesea, clericii făceau eforturi considerabile să stabilească dacă evreii care voiau să se convertească erau sau nu sinceri, pentru că dorința autentică de a deveni creștin era o condiție pentru botezul adulților.[9] Însă dorința Bisericii de a converti evrei era atât de mare, senzația de triumf religios a convertirii era atât de măreață, iar superioritatea creștinismului asupra iudaismului atât de evidentă, încât era mare tentația de a accepta orice evreu care bătea la ușa Caethumenilor.

Biserica a avut soluții în privința evreilor care profitau de bunăvoința sa. În 1624, la Bologna, Moise Israel, care venea din Salonic, de dincolo de Marea Adriatică, a fost botezat de arhiepiscop și răsplătit pentru asta. Un an mai târziu, acesta s-a întors în Imperiul Otoman, unde și-a reluat vechile obiceiuri, ducând un trai de evreu. Nemulțumit cu viața de acolo, după 12 luni, s-a întors la Roma, unde s-a prezentat din nou la botez, de această dată sub alt nume. La scurt timp după aceea, el și un alt convertit s-au întors pe tărâm otoman, unde au intrat în comunitatea evreiască. Când Moise Israel a plecat, ulterior, la Vicenza, în nord-estul Italiei, și a fost botezat pentru a treia oară, a primit drept răsplată un permis de cerșit. La scurt timp după aceea, în 1636 – avea numai 40 de ani –, un coleg convertit l-a denunțat și a fost arestat. Moise a susținut, în propria apărare, că se întorsese în comunitățile evreiești numai ca să pună în practică cele învățate la Catehumeni și să facă ce îi stătea în putință ca să convertească alți evrei. În privința multiplelor sale convertiri, a spus că habar nu avea că nu era bine să primească binecuvântarea botezului de mai multe ori. Cu toate acestea, autoritățile nu l-au privit cu ochi buni și evreul botezat de trei ori a fost condamnat la șapte ani de galeră.[10]

Unul dintre motivele de la baza repulsiei intense resimțite de evreii din Italia față de confrații lor care se duceau de bunăvoie la Casa Catehumenilor era modul în care se folosea Biserica de astfel de convertiți. Cine putea fi mai bine pregătit decât o persoană convertită, care crescuse în ghetou și primise educație evreiască, să le arate evreilor cât de greșite erau căile lor și să-i convingă de calea cea bună a mântuirii?

Printre măsurile instituite în timpul contrareformei, s-a numărat și obligația evreilor de a participa la slujbe prin care se urmărea convertirea lor. Nu a existat obicei mai urât în ghetouri. La Roma, până la sfârșitul secolului al XVI-lea, în fiecare sâmbătă după-amiază, grupuri de evrei din Orașul Sfânt ieșeau, prin rotație, din ghetou și se duceau la o biserică sau la o sală din apropiere, în mijlocul strigătelor de batjocură ale populației din jur. Poliția papală le verifica numele pe liste și îi pedepsea pe cei care nu se prezentau. Când autoritățile bisericești au aflat că evreii își băgau ceară în urechi, lor și copiilor, înainte de chinurile de sâmbătă după-amiaza, au ordonat poliției să verifice urechile evreilor când aceștia treceau pragul bisericii.[11]

Liturghia satanică este concepută ca o inversare a liturghiei catolice; *predica coatta* era, de asemenea, o inversare a ceremoniilor sacre ale evreilor. De Sabat, rabinul, la slujbele de dimineață, comenta cu privire la fragmentele din Sfintele Scripturi care urmau să fie citite în ziua respectivă. După prânz, la ora 3 după-amiaza, evreii erau duși la biserica din apropiere, să asculte un preot care folosea exact aceleași fragmente din Tora, ca punct de pornire pentru propria slujbă, răstălmăcind vorbele rabinului.

Atunci intra în scenă cel convertit, mai ales dacă avea o solidă educație evreiască, un om capabil să citeze pasaje sfinte în original, în ebraică. Locuitorii ghetoului murmurau a dezaprobare la vederea gesticulațiilor făcute de fostul evreu, care, cu mare elan, critica falsitatea convingerilor religioase ale acestora și îi îndemna să vadă lumina. Publicul, cât se poate de nemulțumit, era cât se poate de conștient de faptul că salariul fostului lor coreligionar, precum și cheltuielile cu paza erau suportate de către evreii din ghetou, la fel și cheltuielile Casei Catehumenilor.[12]

Cazurile de copii aduși cu forța la Catehumeni, la fel ca Edgardo, i-au impresionat foarte tare pe evreii din Italia, însă majoritatea celor convertiți veneau de bunăvoie. Copiii care ajungeau la Catehumeni, în marea lor majoritate, își urmau efectiv părinții. Evreicele erau mai reticente față de mirajul convertirii, decât bărbații evrei, iar când soții veneau la Catehumeni fără soții, izbucneau, adesea, conflicte cu privire la soarta copiilor, deși acestea întotdeauna se finalizau în favoarea bărbatului.

Asemenea altor suverani pontifi, Benedict al XIV-lea, un papă de la mijlocul secolului al XVIII-lea și fost arhiepiscop de Bologna, a acordat o mare atenție activității Catehumenilor de la Roma. Convertirea evreilor era

extrem de bună, însă procedura trebuia reglementată cu atenție. Și, mai ales, convingerea populară larg răspândită potrivit căreia câștigurile spirituale dobândite de cei care botezau evrei conduceau, din câte știa acesta, la multe abuzuri. Unul dintre acestea i s-a adus la cunoștință în anul 1746. Un catolic, Antonio Viviani, s-a dus în ghetoul de la Roma și a intrat în casa Perlei Misani, ale cărei trei fiice, din care cea mai mare avea 9 ani, și fiul în vârstă de 12 ani erau singuri acasă. Viviani a luat puțin din apa pe care o avea la el și a stropit-o pe cap pe cea mai mare dintre fete, în timp ce recita o formulă de botez. A repetat procedura cu celelalte două fete, însă a rămas fără apă până să ajungă la băiat. Așadar, cele trei fete au fost duse la Casa Catehumenilor, mama rămânând cu un singur copil, cu fiul său.

Faptele lui Viviani au fost, în mod cert, ilegale, pentru că politica Bisericii spunea clar: copiii evrei aflați în grija părinților nu puteau fi botezați fără acordul părintesc, cu excepția cazului în care existau dovezi certe că erau pe cale să moară. Episcopul care i-a adus la cunoștință incidentul papei l-a informat pe acesta că se luaseră măsuri de pedepsire a lui Viviani. Însă, oricât de ilegal ar fi fost botezul, din punctul de vedere al Bisericii, acesta era valabil. Cele trei fete erau, de-acum, creștine și nu se puteau întoarce la mama lor evreică din ghetou.[13]

Evreii care se duceau la Catehumeni din proprie inițiativă și apoi se răzgândeau aveau dreptul să plece înainte de a fi botezați. Însă atmosfera de la Catehumeni nu încuraja astfel de scăpări. Succesul operațiunii depindea de ținerea la distanță a rudelor și a altor evrei, iar Biserica emitea repetat ordine prin care li se interzicea evreilor să se apropie de Casa Catehumenilor. Într-un edict din 1705 se vorbea de o pedeapsă cu trei lovituri de bici și de o amendă ridicată pentru evreii care se apropiau pe o rază de 60 de metri de clădire sau care, chiar și de la o distanță mai mare, încercau să atragă atenția cuiva care se uita pe fereastră. Aceste prevederi erau încă în vigoare la jumătatea secolului al XIX-lea. La scurt timp după ce Edgardo a ajuns la Catehumenii de la Roma, a fost arestat un evreu care stătea în fața clădirii și se uita la un proaspăt convertit aflat la fereastră.[14]

Când Edgardo a fost lăsat la ușa Catehumenilor de către brigadierul Agostini, acesta a pătruns într-o lume cu totul nouă pentru el, o lume necunoscută evreilor din afară. Spre deosebire de adulții care veneau acolo, el nu venise ca să se pregătească de botez, pentru că era deja botezat. Însă, precum ceilalți, se afla acolo ca să parcurgă distanța dintre cele două lumi,

să intre evreu și să iasă catolic. Rectorul avea sarcina de a-l învăța pe băiatul în vârstă de șase ani lucruri despre noua sa religie și, totodată, de a-i da o nouă identitate. Când prezența lui Edgardo la Catehumeni a început să atragă o atât de nedorită atenție publică, fiind contestat virulent însuși dreptul Bisericii de a și-l însuși, sarcina rectorului a devenit tot mai stresantă.

Un document de la jumătatea secolului al XVIII-lea ne oferă o imagine rară asupra activităților interne din Casa Catehumenilor, inclusiv asupra anumitor metode folosite pentru convertirea evreilor. Scris de către Anna Del Monte, o tânără evreică din ghetoul de la Roma, imediat după plecarea sa de la Catehumeni, documentul descrie cele 12 zile petrecute de aceasta acolo.

Chinul Annei a început într-o duminică după-amiază, imediat după Paștele evreiesc, când un echipaj de poliție a dat buzna în casa ei și apoi a băgat-o într-o căruță care aștepta și care a transportat-o la Casa Catehumenilor. Acolo a fost întâmpinată de stareță, care a condus-o într-o cămăruță, încuind-o înăuntru.

Anna fusese denunțată de un evreu recent botezat, Sabbato Coen, care voia s-o ia de nevastă. Sabbato anunțase autoritățile de la Catehumeni că Anna îi fusese promisă de nevastă – afirmație negată cu vehemență de Anna și de familia acesteia – și că îi mărturisise că vrea să-i urmeze exemplul și să se convertească. Acest lucru a fost suficient ca să fie dat ordin de prindere a fetei. Legea Inchiziției îi dădea directorului Catehumenilor un termen de 12 zile ca să stabilească adevărata dorință a potențialei novice. La expirarea termenului, dacă evreii insistau să-și păstreze religia, aveau voie să plece, chiar dacă ziua respectivă era considerată prilej de tristețe pentru Biserică.

Pe parcursul celor 12 zile de captivitate, Anna a fost ținută izolată în camera sa, unde a fost vizitată, pe rând, de mai mulți preoți, de persoane recent convertite și de călugărițe, care s-au rugat pentru sufletul său și au implorat-o să-și deschidă inima, ca să vadă lumina cea adevărată. În total, au venit 38 de persoane diferite ca s-o convingă, rugându-se, în total, timp de 80 de ore lângă ea.

Părintele predicator, omul care trebuia s-o convingă să accepte botezul, era, la rândul său, un evreu convertit, iar Anna a descris orele pe care le-au petrecut împreună drept chin pur. Ciufulit și prost îmbrăcat, acesta avea o

scânteiere nefirească în ochi, părând un om dus pe tărâmuri mai înalte. Tânăra scria că „avea o înfățișare atât de urâtă și de înfricoșătoare, încât părea un demon venit din Iad“. Când a fost clar că nu dădeau rezultate nici rugăciunile sale aprinse, nici amenințările că o va ține închisă pentru totdeauna, bărbatul a început să se autoflageleze, în timp ce deplângea răul din ea.

Relatarea Annei Del Monte reprezintă un caz clasic de trecere prin chinurile iadului, de preoți înnebuniți și de victime evreiești neputincioase. Relatarea sa privind ultima noapte petrecută la Catehumeni are trăsături de dramă eroică, incluzând o punere la încercare a credinței și victoria virtuții. Supraviețuise 12 zile pline de tensiune intensă, în care se ținuse cu dinții de propria religie, dar se părea că era pe cale de a pierde totul:

> La ora nouă seara l-am văzut din nou pe părintele predicator intrând în cameră împreună cu stareța și, imediat, am început să tremur. Apoi a început discursul:
>
> „Copila mea, vezi de câte ori am venit să te văd, spre binele trupului și al sănătății sufletului tău. A tebuit să-i spun cardinalului despre încăpățânarea ta, iar dânsul mi-a cerut să vin din nou la tine, pentru că astăzi este a douăsprezecea zi, ziua în care ți se asigură convertirea. Dacă încercările mele nu sunt de ajuns ca să te convingă să devii o bună catolică, va veni cardinalul în persoană, cu ordin de la Sfântul Pontif, ca să îți dea apa Botezului.“
>
> La auzul acestor vorbe, mi s-a tăiat răsuflarea, însă nu știu cum, cu ajutorul Maiestății Sale Divine, i-am răspuns că pot face ce vor, însă eu vreau să mor cum m-am născut. Auzind asta, s-a înfuriat ca un leu și i-a ordonat stareței să se ducă să aducă obiectul despre care vorbiseră, și aceasta a plecat, întorcându-se în scurt timp cu un crucifix mare, pe care el l-a așezat pe patul meu, în timp ce urla ca un câine.
>
> După aceea, plângând și urlând, a luat din nou apă și a stropit patul, m-a stropit pe față și pe spate, spunându-mi:
>
> „A venit momentul să te convertești la adevărata noastră credință; ai să vezi diseară această cruce în vis, așa că ți-o las în pat, lângă tine.“
>
> Apoi stareța a spus:
>
> „Dacă vei fi chemată să aderi la religia catolică diseară, nu uita că dorm chiar sub camera ta. Nu trebuie decât să bați cu pantoful sau cu

papucul în podea, la orice oră, și eu voi veni imediat să te îmbrățișez ca pe o fiică, atât de mare este dragostea ce ți-o port din prima zi în care ai sosit aici. Deci, copila mea, nu mă dezamăgi. Îți las acest crucifix ca să îți țină de urât și sper să devii una cu el și să ajungi catolică, la fel ca mine.“

La auzul acestor cuvinte, mi-a bubuit inima, m-a apucat plânsul și am început să țip la ea:

„Nu se va întâmpla niciodată așa ceva; poți să mă lași cu bucata asta de lemn și s-o pui pe mine, dar nu mă poți convinge așa! Dacă, într-adevăr, mă iubești ca pe o fiică, nu poți să-mi faci una ca asta!

Văzându-mă că plâng așa, a luat crucifixul din mila lui Dumnezeu, apoi predicatorul a reînceput să stropească cu aceeași apă peste tot, pe pat, pe fața mea, invocând nenumărate nume de sfinți. Mi-a spus:

„Ai să vezi că diseară vor apărea aici toți sfinții pe care i-am numit și or să te facă s-o chemi pe stareță, care o să te boteze pe loc.“

Și după alte trei ore de predică, plecă, în cele din urmă, prost dispus, lăsându-mă mai mult moartă decât vie și atât de speriată, încât am avut senzația că o să se deschidă pământul și o să mă înghită.

A doua zi, Anna Del Monte a fost lăsată să plece de la Catehumeni. A fost o zi de mare bucurie în ghetou.[15]

CAPITOLUL 7

Tatăl vechi şi tatăl nou

Momolo Mortara avea 41 de ani când a făcut călătoria la Roma. În anii care trecuseră de când se mutaseră el și Marianna de la Reggio la Bologna, acesta pusese pe picioare o afacere cu articole de tapiserie, pe care le vindea atât angro, cât și *en detail,* în magazinul dinspre stradă din locuința lor de pe *via* Lame, în centrul orașului. Cercul său de prieteni de la Bologna se limita, în general, la alți emigranți evrei din orașele învecinate, familii care se ocupau, la rândul lor, cu activități de comerț, chiar dacă uneori își petrecea serile într-o cafenea de cartier, unde se întâlnea și cu oameni care nu erau evrei. Un istoric de la începutul secolului, pornind de la mărturia fiului lui Momolo, Augusto, scria că toți cei care îl cunoșteau pe Momolo îl simpatizau, că acesta era popular în cartier.[1] Însă, potrivit altor surse, Momolo era mai degrabă un tip protocolar. La un an de la răpirea fiului său, unul dintre prietenii evrei ai lui Momolo, din Bologna, îl descria drept „un tip foarte cinstit, însă cam stingher".[2]

În copilărie, Momolo primise o bună educație evreiască. A învățat să scrie și în ebraică, și în italiană și își asezona vorbirea, cel puțin când se adresa prietenilor evrei, cu termeni ebraici. Însă se număra, cu siguranță, printre evreii care izbutiseră în viață, a căror existență fusese influențată de profundele curente din Risorgimento, fiind un om care lăsase bucuros în urmă multe dintre vechile obiceiuri de ghetou. Momolo avea 15 ani în anul 1831, când revolta inspirată de Carbonari l-a alungat pe duce din ducat și a facilitat imediat o perioadă palpitantă, dar amenințătoare, promovând conceptele noi ale egalității și drepturilor personale. Ciclurile emancipării evreilor, urmate de reaplicarea vechilor restricții, au zdruncinat universul închis în care trăiseră înaintașii lui Momolo, făcându-i pe acesta și pe prietenii săi să aibă o viziune mai lumească asupra lucrurilor.[3]

Povestea Mariannei este asemănătoare. La drept vorbind, la Modena, capitala ducatului, repetatele amenințări împotriva vechiului regim și a vechii mentalități se simțeau tot mai acut. Unchiul său, Angelo, abia

ajunsese la Bologna, când fusese prins în vârtejul revoltei împotriva puterii papale și fusese ales în consiliul local care preluase puterea după fuga cardinalului-legat. Când a căzut, din nou, regimul papal, un deceniu mai târziu, Angelo a candidat iar la consiliul local, câștigând alegerile nu numai în 1859, ci și după aceea, încontinuu, vreme de 19 ani. Iar când a venit la putere noul guvern, acesta a apelat la Angelo, care era bancher, ca să-l ajute cu împrumuturi prin care să-și acopere cheltuielile. Cu siguranță că erau evrei care duceau un mod de viață foarte diferit de cel al strămoșilor lor, trăind într-un oraș care nu avea nici sinagogă, nici rabin, ceea ce fusese de neconceput în trecut.

Modul în care s-au adaptat Momolo și Marianna la noua eră laică se întrevede din numele pe care le-au ales pentru copiii lor. În arhivele istorice ale comunității evreiești din Reggio, sunt menționate numele alese de diversele familii Mortara care au trăit în ghetoul de la Reggio în perioada anterioară lui Napoleon: Mazel-tov, Rahela, Isac, Giuditta, Avram, Salomone, Sara, Iacob. Și părinții lui Momolo îi puseseră numele Salomone David; Momolo era o poreclă primită ulterior. Frații săi se numeau Moise Aaron și Avram. Au vreo semnificație numele pe care Momolo și Marianna le-au ales pentru copiii lor: Riccardo, Erminia, Ernesta, Augusto, Arnoldo, Aristide, Edgardo, Ercole și Imelda? Din cele 8 nume, nici unul nu era din Biblie, nici unul nu era un nume tradițional de evreu italian.

Totuși, când mareșalul Lucidi și brigadierul Agostini au venit acasă la Mortara, în seara zilei de 23 iunie, au venit pentru că Momolo și Marianna erau evrei. Eforturile familiei Mortara de a se integra, de a-și însuși noua ordine universală a lucrurilor, fuseseră în contradicție cu realitatea unei vechi ordini care poate că era pe cale de dispariție, dar care încă mai rezista. Faptul că erau tratați ca niște evrei i-a făcut să se apropie de comunitate, de familie și de prietenii evrei. Nu numai că evreii din Bologna le-au devenit principalul sprijin social local, de fapt unicul, dar eforturile de a-l lua pe Edgardo de la Roma i-au apropiat de confrații evrei din capitală și de rețeaua evreiască ce se întindea efectiv dincolo de Statele Papale.

Lui Momolo i-a luat mai bine de o lună după ce fusese luat Edgardo să se ducă la Roma, interval în care, după cum aflăm din scrisoarea lui Scazzocchio de la sfârșitul lui iulie, scăzuse impactul imaginii pe care doreau evreii s-o prezinte: aceea a unui tată tulburat, profund rănit de pierderea fiului.

Însă întârzierea nu a fost nicidecum cauzată de faptul că nu voia să-și vadă fiul, pentru că Momolo ar fi făcut orice ca să-l aducă înapoi. Alte obstacole i-au stat în cale. Abia la începutul lui iulie a aflat unde îl duseseră pe Edgardo, iar în primele zile ale lui iulie a muncit din greu ca să redacteze plângeri către inchizitor, către secretarul de stat și către Papă. Redactarea petițiilor adresate acestuia din urmă nu era un lucru ușor, pentru că, după cum fusese sfătuit Momolo, trebuia să citeze din canoanele bisericești și din precedentele Bisericii, dacă dorea să aibă vreo șansă de izbândă, dar chiar mai mult trebuia să folosească anumite căi, ca să se asigure că petiția avea să ajungă unde trebuie. Cu timpul, lui Momolo și prietenilor săi din Bologna le-a devenit clar faptul că, fiind evrei, trebuiau să apeleze la comunitatea evreiască de la Roma ca să ajungă la papă. Persoanele lor de contact din capitală le-au cerut, între timp, să lucreze la partea de caz legată de Bologna, adică să strângă dovezi prin care să optimizeze lucrurile: de la certificatul de naștere al lui Edgardo și până la descoperirea persoanei care îl botezase. Momolo trebuia, de asemenea, să fie alături de familia sa îndurerată, inclusiv de soție, care, după răpirea fiului, se întorsese la rudele sale din Modena. Deși era copleșit și deprimat, din cauza nenorocirii care se abătuse asupra lui, totuși Momolo a ajuns la Roma plin de speranță. După cum avea să mărturisească mai târziu, pornise în această călătorie „cu ferma convingere că mi se va face dreptate“. Cum evreii nu aveau voie să privească înspre Casa Catehumenilor, cu atât mai puțin să bată la ușa ei cu speranța de a fi lăsați să intre, prima mișcare pe care a făcut-o Momolo a fost aceea de a se duce la secretarul de stat, cardinalul Giacomo Antonelli. Cardinalul l-a primit cum se cuvine, deși Momolo, micul negustor din Reggio, conștient de diferența de rang și de etichetă, a fost, probabil, intimidat de cadrul solemn.

Antonelli primise cu câteva săptămâni înainte cererea lui Momolo de a-i înainta petiția papei. Inițial, ca în multe alte cazuri asemănătoare de pe parcursul secolelor, nu s-a acordat nici o atenție petiției venite de la o familie supărată de evrei și nici nu s-a străduit nimeni să răspundă la aceasta. Cum însă presa europeană a început să prezinte cazul ca pe o barbarie a guvernării papale, atitudinea secretarului de stat față de caz s-a schimbat. Chestiunea nu a mai putut fi ignorată, pentru că o slăbire și mai mare a poziției diplomatice a Statelor Papale ar fi putut fi catastrofală. Întâlnirea acestuia cu Momolo a fost stabilită prin intermediul comunității

evreiești de la Roma și, până să vină Momolo, cardinalul fusese pus în temă cu privire la problemă. I-a promis lui Momolo că va discuta chestiunea cu papa, dar l-a sfătuit să mai redacteze un document, în care să descrie faptele și temeiul legal al cererii sale privind înapoierea lui Edgardo.

Cardinalul i-a aprobat lui Momolo cererea de a-și vedea în mod regulat fiul, pe durata ședерii sale la Roma. Momolo nu-și dădea prea bine seama ce noroc avea. Chiar dacă începuse să fie permisă câte o singură vizită a unui membru de familie și a unui reprezentant al comunității evreiești, la catehumenii de la Casa Catehumenilor, nu se mai auzise, până atunci, de aprobarea vizitelor regulate. Era primul semn că respectivul caz urma să aibă asupra Bisericii un impact care, în trecut, ar fi fost de neimaginat. Era clar că pe cardinal îl interesa mai mult să reducă eventualele pagube diplomatice asupra Bisericii, decât să respecte regula de mult încetățenită de a ține catehumenii la distanță de familiile lor.

Când a plecat de la întâlnire, Momolo avea motive de bucurie. Secretarul de stat se purtase frumos cu el, îi explicase ce putea să facă pentru ca petiția către papă să aibă rezultat, îi promisese că va transmite petiția papei și îi acordase dreptul, fără precedent, de a-și vedea fiul.

Cardinalul Antonelli era cât se poate de preocupat de răsunetul creat în jurul cazului, fapt evident dintr-un episod care avusese loc când Momolo se dusese pentru a treia oară să-l vadă pe Edgardo. La ușa Catehumenilor, o călugăriță a auzit ciocănitul lui Momolo și a ieșit să-l întâmpine. Văzând că evreul tot insista să-și vadă fiul, aceasta l-a alungat, trântindu-i ușa în nas. A doua zi, pe când Scazzocchio lucra în biroul său de la comunitatea evreiască din ghetou, a fost luat prin surprindere când au dat buzna peste el doi preoți, dintre care pe unul îl știa: Enrico Sarra, rectorul Catehumenilor. Rectorul venise să-și ceară scuze pentru modul în care fusese primit Momolo cu o zi înainte, explicându-i că măicuța care ieșise la ușă era din întâmplare în vizită la Catehumeni și nu cunoștea situația. Preotul Sarra l-a invitat pe Momolo să se ducă din nou, cât de curând, în vizită.

Între timp, Scazzocchio se implicase foarte mult în cazul Mortara. Se părea că nu prea mai avea timp de altceva. Când secretarul de stat îi sfătuise să pregătească o pledoarie completă menită să justifice eliberarea lui Edgardo, Scazzocchio simțise că era o sarcină demnă doar de el, pentru că era clar că aceasta îi depășea pe evreii din Bologna.

Pe 11 august, la scurt timp după întâlnirea cu secretarul de stat, dar înainte de prima întâlnire a lui Momolo cu Edgardo, Scazzocchio i-a scris lui Angelo Padovani din Bologna, care, în numele rudelor sale, îl rugase să-i trimită vești de la Roma, acum, că se afla acolo și Momolo. Cu toate că Momolo se găsea într-o dispoziție optimistă la momentul respectiv, Scazzocchio era îngrijorat de veștile pe care le primea. „Există două obstacole“, scria acesta, „pe care trebuie să le depășim astăzi: rezistența manifestată de Edgardo și faptul că deja a avut loc botezul.“ În privința celui de-al doilea aspect, Scazzocchio și ceilalți specialiști de la Roma știau prea bine că Biserica rar renunța la copiii evrei botezați, chiar dacă se demonstra că aceștia nu ar fi trebuit, de fapt, să fie botezați. Primul obstacol era însă mai jenant. Multe relatări din surse bisericești susțineau că Edgardo era fericit la Catehumeni, că își dorea să fie catolic și că nu voia să se întoarcă la părinții săi evrei.

Scriindu-le rudelor lui Mortara despre îndoielile sale, secretarul evreu de la Roma a încercat să atenueze puțin durerea, adăugând că atitudinea lui Edgardo „poate fi lesne explicată prin nepăsarea firească a copilului atras de ideea unei vieți cu totul noi“. Scazzocchio își exprima în continuare speranța că „extazul“ băiatului avea să fie spulberat la prima întâlnire cu tatăl său, care urma să aibă loc peste câteva zile. Totuși, era clar că își făcea probleme în privința reîntâlnirii celor doi, ținând cont că aceasta avea loc în condiții neprielnice unei eventuale răzgândiri, pentru care se rugau cu toții.

La scurt timp după ce această scrisoare a fost trimisă la Bologna, Momolo a participat la prima întâlnire cu Edgardo, la Catehumeni. Momolo avea mari emoții la gândul că urma să-și revadă fiul pentru prima dată de când fusese dus de acasă, cu atât mai mult cu cât auzise că Edgardo era mulțumit acolo unde se afla. La prima întâlnire, la fel ca la toate întâlnirile care au urmat, lângă Edgardo a stat rectorul. Mai mult, adesea au mai fost prezenți și diverși alți angajați credincioși de la Catehumeni, printre care și fratele și sora rectorului.

Cum au decurs aceste întâlniri tensionate nu se știe sigur. Potrivit lui Momolo și relatărilor publicate în presa evreiască și liberală, Edgardo i-a spus, drăgăstos, tatălui său că dorința lui cea mai arzătoare era să se întoarcă acasă, fiind apoi liniștit de Momolo că acesta nu avea să plece de la Roma fără el. Momolo s-a plâns și că Sarra și colegii săi din cadrul Bisericii, care nu îl lăsau niciodată singur cu fiul său, îl intimidau pe Edgardo și acestuia îi

era, astfel, imposibil să spună ce simțea cu adevărat. Lui Momolo nu îi plăceau nici predicile de convertire care îl vizau, acestea reprezentând un refren permanent pe durata vizitelor sale la Catehumeni și a vizitelor ulterioare ale soției: există o soluție simplă și binecuvântată la suferința ta. Dacă deveniți catolici, vă veți recăpăta fiul iubit și vă veți bucura, împreună cu acesta, de salvarea eternă.

Pentru presa catolică și pentru credincioșii a căror părere despre evenimente era formată de această presă, întâlnirile inițiale ale lui Edgardo cu tatăl său au urmat forma narativă tradițională a triumfului creștinismului și dreptății. După ce fusese binecuvântat cu lumina divină, pe când se afla în drum spre Roma, Edgardo, deși avea numai șase ani, a fost dotat cu o tărie spirituală mult peste cea specifică vârstei sale. Mai mult, această poveste era atât de inspirată, încât avea să fie intens relatată vreme de multe decenii – cu multe variații în privința detaliilor, însă având mereu aceeași idee de bază.

În toate variantele poveștii, Edgardo, după ce a ajuns la Catehumeni, a căutat cu ardoare să afle tot ce se putea afla despre noua sa religie. În cele mai multe relatări se regăsește scena dramatică în care ochii lui Edgado rămân fixați, cu uimire, asupra picturii reprezentând-o pe Mater Dolorosa, scenă care s-ar fi petrecut în drumul său spre Roma. Potrivit altor variante, scena ar fi avut loc după sosirea sa la Catehumeni. Conform unei variante, Edgardo îl întreabă pe rector cine este femeia din tablou și de ce plânge. Rectorul îi răspunde că este cea mai sfântă Madona, mama lui Iisus Hristos, și că plânge pentru evrei, întrucât refuză să devină creștini, și pentru toate păcatele lor.

„Atunci plânge și pentru mine“, a răspuns băiatul.

„Nu“, i-a răspuns rectorul, „pentru că tu ești creștin și o să-ți meargă bine.“

„Ah, atunci plânge pentru tatăl și pentru mama mea.“[4]

Jozef Pelczar, episcop polonez și biograful papei Pius al IX-lea de la începutul secolului, relatează confruntarea epică dintre tată și fiu. Imediat după sosirea băiatului la Roma, povestește Pelczar, convertirea lui Edgar a fost confirmată, cu putere, de prima sa vizită la papă. „Strângându-l cu afecțiune la piept“, Pius al IX-lea „îi făcu sfântul semn al Crucii pe frunte.“ Întărit spiritual, băiatul își putea vedea, de-acum, tatăl fără nici o teamă.

Când a dat prima oară cu ochii de fiul său, potrivit spuselor episcopului, Momolo „a izbucnit în hohote de plâns și, strângându-l pe băiat la piept, spunea întruna că toată familia era nefericită până avea să-l vadă întors acasă. Băiatul nu se putea opri din plâns, dar se ținea tare. După câteva momente, i-a spus tatălui său:

«De ce plângi? După cum vezi, mă simt bine aici.»“

Deși tatăl său a încercat să-l convingă de contrariu, băiatul nu a cedat. Mai mult, până să plece Momolo, Edgardo a sperat ca tatăl său să vadă lumina și să se convertească și el. La aceasta, Pelczar adăugă: „Dar avea să fie dezamăgit“.[5]

Interpretarea dată de Pelczar primei întâlniri a lui Edgardo cu tatăl său seamănă, în mod straniu, deși e puțin probabil să fie o coincidență, cu o poveste din Noul Testament referitoare la însuși Iisus. În Luca, 2:41-50, Iisus, în vârstă de 12 ani, își lasă părinții și se duce la Templul din Iersusalim, unde, după ce l-au căutat peste tot vreme de trei zile, părinții îl găsesc pe băiat participând la o discuție pe teme teologice cu savanți juriști. Mama îi spune: „Fiule, de ce Te-ai purtat așa cu noi? Nu vezi că eu și tatăl tău te-am căutat peste tot și am fost foarte îngrijorați în privința Ta?“

La care Iisus a răspuns: „De ce m-ați căutat atât? Nu știați că n-am unde să fiu, decât în casa Tatălui Meu?“

Aceste vorbe, potrivit lui Luca, nu au fost pe înțelesul părinților lui Iisus.[6]

Cititorii francezi erau ținuți la curent, pe atunci, despre primele întâlniri ale lui Momolo cu fiul său în paginile publicației *L'Univers*, vocea conservatorilor catolici și susținătoarea puterii laice a papalității, publicată de cel mai energic dintre toți apărătorii puterilor papei, Louis Veuillot, laic convertit la rândul său (fusese protestant). Veuillot avea să dedice sute de pagini cazului Mortara, urmând chiar să-l cunoască personal pe faimosul băiat la Roma.

În 1858, ziarul a prezentat ceea ce se susținea a fi relatarea unui martor ocular asupra primei vizite a lui Momolo la Catehumeni:

> Prima impresie pe care o avem despre acest om văzându-și fiul a fost cât se poate de puternică. Și-a pierdut, pe moment, cu totul simțul rațiunii. Însă, după câteva clipe, l-a strâns în brațe pe băiat, l-a învăluit în sărutări, mângâieri și lacrimi, spunându-i cât își doresc și el și mama băiatului, să-l vadă întors acasă, adăugând că toată familia suferea din

cauza lui de o dezolare cât se poate de cumplită. Până la urmă, puterea iubirii și a durerii paterne a fost atât de mare, încât pe obrajii băiatului au început să curgă lacrimi.[7]

Potrivit altei relatări făcute de catolici, cineva l-a întrebat pe băiat de ce vorbea atât de puțin când îl vizita tatăl său. Edgardo a răspuns că, de câte ori încerca să vorbească, îi tremura vocea și începea să plângă, pentru că vedea câtă durere îi provocau spusele sale tatălui. Copilul înțelegea cât îl iubeau părinții și frații săi, „însă dorința de a fi creștin era mai presus de toate".

Într-o zi, povestește același corespondent, Scazzocchio a mers cu Momolo la Catehumeni și, la plecare, s-a aplecat să-l sărute pe Edgardo. Plin de repulsie față de gestul nedorit de intimitate, băiatul de șase ani a spus, după ce Scazzocchio ieșise deja pe ușă: „Dacă omul acela mai vine vreodată cu tatăl meu și vrea să mă sărute, am să scot o poză a Maicii Domnului și am să-i spun s-o sărute pe ea, nu pe mine!"[8]

Potrivit tuturor acestor povestiri, de câte ori îl vizita Momolo la Catehumeni, Edgardo nu se gândea decât la cât de mult își dorea să se convertească și tatăl său. Unul dintre cele mai cunoscute ziare apropiate Bisericii, din Italia acelei epoci, *L'armonia della religione colla civiltà*, a publicat un articol intitulat „Știri despre tânărul creștin Mortara". Acesta relata cum s-a dus Edgardo la Catehumeni „extraordinar de fericit". Schimbarea băiatului a fost miraculoasă. Acesta venise la Catehumeni cu o singură idee deja „întipărită în minte și chiar și mai mult în inimă – marele avantaj de a fi creștin, unica binefacere pe care o primise prin botez și, prin contrast, marele nenoroc al părinților săi de-a fi și de-a dori să rămână evrei".

În această variantă de poveste asupra mântuirii, când Edgardo a aflat că urma să-și vadă tatăl pentru prima oară, a fost încântat pentru că „spera să reușească să-l convertească și să-l facă și pe acesta creștin, ca el". Însă, când a avut loc întâlnirea și Edgardo a descoperit că, în ciuda pledoariilor sale aprinse, tatăl își păstra cu încăpățânare religia, băiatul a izbucnit într-un plâns cu sughițuri.

L'armonia a prezentat relatarea unui martor ocular de la Catehumeni, care susținea că transformarea miraculoasă a băiatului continua într-un ritm uimitor. „În câteva zile, a învățat catehismul la perfecție și știe cu exactitate

toate ceremonialurile religioase. Le spune tot timpul rectorului și celorlalți cu care vorbește că evreii nu au altare, nici Madonă, nici papă și că ar vrea să știe toată lumea că evreii nu sunt creștini. Declară că vrea să-i convertească și că simte bunăvoința lui Dumnezeu vorbind, cu elocință, prin el.“

Era un copil-minune: „Papa a vrut să-l vadă și a fost încântat de el. Copilul o binecuvântează pe servitoarea care l-a botezat și care i-a deschis, astfel, ușa Bisericii Catolice.“ Când îl întreba cineva dacă știa cine este Iisus Hristos, se înroșea la față de rușine – rușinea strămoșilor săi – și răspundea: „Iisus Hristos este Mântuitorul omenirii, pe care l-au crucificat evreii“.

Ziarul catolic încheia cu o întrebare glumeață: „Și vor ca un băiat atât de credincios să se întoarcă în ghetou?“[9]

Astfel de relatări, care porneau în număr foarte mare de la Roma și erau reproduse de presa catolică din întreaga Europă, veneau ca răspuns la mișcarea de tot mai mare anvergură organizată în scopul eliberării lui Edgardo. Se schimbase, oare, chiar atât de mult băiatul? Momolo și Marianna au criticat cu furie relatările catolicilor, spunând că erau minciuni infame, însă unii dintre susținătorii lor, printre care și Scazzocchio, care asistase la câteva dintre controversatele întâlniri pe care le avusese Momolo cu Edgardo, nu erau foarte siguri spre cine se îndrepta acum devotamentul băiatului.

Din punctul de vedere al liberalilor din Europa, povestea Bisericii avea un punct nevralgic crucial: era vădit absurdă. Într-o broșură publicată la Bruxelles în 1859, în care era criticată Biserica pentru răpirea lui Edgardo, ni se face mai întâi o relatare a ceea ce se susține că s-ar fi întâmplat cu adevărat, pentru ca, mai apoi, să transpară următoarea versiune asupra întâmplărilor, după cum fusese publicată într-un ziar catolic belgian:

„Tatăl său îl urmează la Roma, unde i se dă voie să-și vadă copilul, care nu mai vrea să se despartă din nou de el. Băiatul se teme; vrea să-și vadă mama și surorile. Spune că este gata să călătorească toată noaptea, numai să le vadă. Vrea să plece, însă nu i-o permit canoanele Bisericii.“ Atunci Biserica întețește contraatacul: „S-a lansat o comedie în scopul mușamalizării scandalului: se spune că băiatul are o chemare căreia nu îi poate rezista. Plânge; nu mai este în brațele tatălui său, nu mai cere să-și vadă mama, ci preferă să stea la baza crucii, chemând-o pe Sfânta Fecioară.

Vrea să fie botezat din nou. Vrea să-i boteze pe toți evreii. Se va face misionar, ca să-i poată converti. Și toate acestea la vârsta de șase ani și jumătate!“

Era evident cine mințea și cine spunea adevărul:

> Între miracolul apostolului de șase ani care vrea să-i convertească pe evrei și plânsetul unui copil care cere întruna să-și vadă mama și surioarele, nu ezităm nici o clipă. Este cât se poate de evidentă realitatea, când aceasta este pusă față în față cu semne clare de păcăleală. Când apare firescul, când vorbește inima (și, la acea vârstă, numai inima poate să vorbească), convingerea vine de la sine. Nu există persoană care să-și iubească copiii, sau tatăl, sau mama, sau fratele, sau sora, care să creadă relatarea prezentată în *L'Indépendance*.[10]

Susținătorii Bisericii nu păreau să înțeleagă că, pentru mulți, povestea lor era prea frumoasă ca să fie adevărată. Unicul articol de mare impact al Bisericii despre răpirea lui Edgardo, care a apărut în *Civiltà Cattolica,* în noiembrie 1858, și din care, ulterior, au fost publicate extrase în ziare catolice din toată Europa, se referea la transformarea miraculoasă care se petrecuse cu băiatul din momentul în care păși în Casa Catehumenilor. Au apărut numaidecât efectele jurământului de botez:

„Are o minte mult mai dezghețată și este mult mai receptiv decât alți băieți care abia au împlinit șapte ani.“ Când a venit la Catehumeni, „a manifestat o fericire nemaipomenită. A mărturisit că nu vrea să fie altceva decât este, adică adept al creștinismului… În ceea ce privește atitudinea sa față de părinți, schimbarea care s-a petrecut cu el a fost, practic, instantanee.“ L-a implorat pe rector să nu îi lase pe părinți să-l ia de acolo: „A implorat să crească într-o casă catolică, pentru a evita tentațiile și, poate, chiar violența de care ar fi putut avea parte sub acoperișul patern“.

Povestirea din *Civiltà Cattolica* a schițat o temă principală a versiunilor catolice: Edgardo avea un tată nou – „Sunt botezat“, spunea el, „sunt botezat, iar tatăl meu este papa“.[11] Avea o mamă nouă, pe Sfânta Fecioară Maria, și o nouă familie, *grande famiglia cattolica*.

Într-o zi, potrivit unei alte versiuni catolice asupra primelor întâlniri ale lui Edgardo cu tatăl său la Catehumeni, „tatăl său i-a adus aminte de a patra dintre Cele Zece Porunci, potrivit căreia trebuia să-și asculte părinții și să se întoarcă acasă.

«Voi face exact cum spune Sfântul Părinte. Uite-l!»“, a răspuns el indicând spre bustul Sfântului Pontif în funcție.

Altă dată, văzând niște haine de măicuță undeva și știind că acestea îi aparțineau mamei altui băiat care era și el catehumen în Casă, a tăcut, preț de o clipă, apoi a spus gânditor: «Of, ce bine ar fi dacă ar purta și mama mea haine de măicuță!»“[12]

Dacă, într-adevăr, Edgardo i-a spus tatălui său că nu vrea să se întoarcă la el, că acum îl considera pe papă drept adevăratul său tată și că dorea să-și dedice viața convertirii evreilor, se părea că Momolo nu a înțeles acest mesaj. Impresiile lui Momolo despre întâlnirile cu fiul său erau cu totul altele decât cele prezentate de presa catolică, iar acesta nu era preocupat de devotamentul fiului său sau de așa-zisa lui convertire, ci de piedicile de care se lovea în încercarea de a convinge autoritățile bisericești să-l elibereze pe Edgardo din captivitate.

La începutul lui septembrie, după ce îl văzuse de câteva ori pe Edgardo, Momolo a primit și alte vești proaste. Specialiștii din comunitatea evreiască de la Roma pregătiseră un compendiu pentru papă, în care cuprinseseră referințe de la 20 de autorități catolice diferite, în scopul de a-l convinge pe Pontif să-l înapoieze pe Edgardo familiei sale. Pe 7 septembrie, o delegație a comunității evreiești i-a prezentat compendiul cardinalului Antonelli. Spre surprinderea delegaților, chiar înainte de a-l citi, secretarul de stat le-a zis să nu se aștepte la un răspuns pozitiv. După cum îi scria unul dintre delegați, a doua zi, baronului de Rothschild, la Paris, „Eminența Sa s-a exprimat în așa fel încât ne-a spulberat orice speranță cu privire la problemă“.[13]

O lovitură de altă natură a venit câteva zile mai târziu, când Momolo primi o scrisoare tulburătoare de la Bologna, redactată de fratele Mariannei, Angelo Padovani, și de cumnatul ei, Angelo Moscato. Nu se mai puteau abține, scriau aceștia, pentru că, „dacă până acum am încercat să te cruțăm de și mai multă durere, considerăm că e de datoria noastră să nu mai amânăm, de vreme ce vedem că numai prezența ta aici poate să îndrepte lucrurile“. Afacerea sa, îi spuneau aceștia, mergea dezastrous în lipsa lui și îl avertizau că, „dacă nu te întorci imediat, s-ar putea să dați faliment tu și familia ta. Întoarce-te cât mai ai timp, vino neîntârziat!“

Și asta nu era tot. Deși, mai scriau ei, li se rupea sufletul să-i dea și alte vești dureroase, considerau de datoria lor să-l informeze că Marianna,

care, din momentul fatal în care i-a fost luat fiul, a avut mereu o stare precară de sănătate, a ajuns acum în ultimul hal. Când era în stare să scrie, se străduia s-o facă într-un mod consolator, ca să nu te îngrijorezi de relatările ei și să nu te simți atât de prost, încât să îți pierzi din energia de care ai atât de mare nevoie acolo. Dar nu mai putem să întreținem această iluzie deșartă, pentru că, dacă am face-o, când te vei întoarce și o vei vedea în starea deplorabilă în care se află, ai să fii de două ori mai îndurerat.

Cunoști foarte bine medicamentul care ar readuce-o la viață! Vestea că îi aduci fiul înapoi și i-l pui în brațe! Ah, de-ai putea să ne trimiți o telegramă cu o asemenea veste, ai găsi-o într-o cu totul altă stare.

Știind că Momolo îi promisese lui Edgardo că nu va pleca de la Roma fără el și știind că ar fi fost dureros pentru Momolo să-și încalce promisiunea, Padovani și Moscato au adăugat: „Asigură-l pe fiul tău că vei lipsi doar pentru scurt timp și că te vei întoarce neîntârziat, ca să-l iei în brațe și să-l aduci înapoi în sânul familiei“. Au adăugat că Momolo putea să-l consoleze pe Edgardo promițându-i că, pe durata absenței sale, vor avea dreptul să-l viziteze alți membri ai comunității evreiești – ca Scazzacchio.[14]

Scrisoarea l-a zguduit pe Momolo și acesta a făcut imediat pregătirile necesare pentru lunga călătorie de întoarcere la Bologna cu diligența. Era nevoit să-l lase pe Edgardo acolo. Pe 25 septembrie, întors în orașul unde începuse toată povestea, Momolo i-a scris lui Scazzocchio la Roma. Scrisoarea arată un om covârșit de probleme, dar care nu era nici amărât, nici ros de furie, ci un tată iubitor și un soț devotat, care spera, în continuare, că papa îi va elibera fiul.

După ce am plecat de la Roma, cu inima frântă, și după o călătorie plăcută, am ajuns la loc în sânul sărmanei mele familii. Din păcate, i-am găsit pe toți într-o stare de disperare, iar afacerea – într-un haos de nedescris. Am să fac tot ce îmi stă în putință ca să dreg afacerea, însă în privința stării jalnice în care mi-am găsit soția, rămâne destul de îndepărtată posibilitatea lecuirii sale. Nu vrea decât vești despre fiul nostru răpit, nu îl vrea decât pe el și nu o să-și găsească pacea sau sănătatea până la întoarcerea acestuia. În privința aceasta, am o încredere de nezdruncinat în simțul impecabil al dreptății al Înaltului Pontif, în puterea argumentelor pe care i le-am prezentat deja și în noile

documente pe care i le vom trimite în curând și care, după cum se spune, vor înlătura orice îndoială. Cu voia lui Dumnezeu, mi se vor adeveri, în curând, presimțirile.

Momolo mai avea un motiv de îngrijorare, pentru că starea de tulburare a Mariannei o secătuise de laptele odinioară din belșug, iar micuța Imelda suferea din acest motiv. Chiar dacă nu ar fi suferit de pe urma morții băiețelului lor, cu un an în urmă, tot ar fi fost preocupați de sănătatea Imeldei, pentru că traversau o perioadă în care un sfert din copii mureau înainte de a împlini un an și nu exista o alternativă acceptabilă pentru laptele matern.

Acum mă consolez cu gândul că, deși soția mea a suferit și suferă în continuare, Providența Cerească nu o va lăsa pe fiica mea să sufere și, printr-un miracol, îi va asigura o creștere normală. Totuși, ca să ne asigurăm că nu o pierdem, doctorul crede că nu trebuie s-o mai chinuim, continuând să-i dăm un lapte care nu mai este de mult timp sănătos. Într-o săptămână, deși nu ne dorim asta, va trebui s-o înțărcăm. Rămâne să așteptăm și să vedem ce-o urma.

În privința afacerii, Momolo adăugă: „Ah! Stimate *signor* secretar, din păcate, un rău nu vine niciodată singur!“

„Mă rog din tot sufletul“, scria el, „să vă duceți să-l vedeți pe iubitul meu fiu, să-l copleșiți de sărutări din partea mea, să-l liniștiți și să-l asigurați de încercările mele neobosite de a-l aduce înapoi la mine și la mama sa, la frații și la surorile sale.“

CAPITOLUL 8

Papa Pius al IX-lea

Noul tată al lui Edgardo, Pius al IX-lea, a fost, poate, cel mai important papă din istoria modernă. Faptul că domnia sa, care a durat din 1846 până în 1878, a fost cea mai lungă domnie a unui papă de la Petru încoace a fost o simplă reușită demografică, datorată vârstei relativ tinere la care a preluat această funcție, precum și vieții sale lungi. Însă domnia sa a marcat un punct hotărâtor, o trecere grea de la papalitatea medievală depășită, care combina în mod neplăcut rolurile de prinț laic și de lider spiritual, către una care nu avea în subordine nici o armată, nici un stat. Tranziția spre modernitate nu s-a petrecut însă datorită efortului papei, ci în pofida acestuia.

Născut în 1792 la Senigallia, lângă Ancona, Giovanni Maria Mastai-Ferretti a fost ultimul din nouă copii, tatăl lor fiind conte. Pe vremea aceea, mezinii familiilor nobiliare se dedicau adesea carierei clericale la nivel înalt, iar în cazul lui Mastai-Ferretti existau mai multe indicii că o asemenea carieră i s-ar fi potrivit. Se vedea încă de mic că are calitățile spirituale necesare, iar dorința familiei de a-l încredința Bisericii a fost confirmată când, la vârsta de 15 ani, a făcut primele crize de epilepsie. Mastai-Ferretti nu a fost niciodată un elev silitor, iar revoltele provocate de războaiele și de ocupația napoleoniene i-au întrerupt studiile. Până și înțelegătorul său biograf, Roger Aubert, scrie că educația viitorului papă era redusă și că, „în materie de istorie, de drept canonic și chiar și de teologie, cunoștințele sale au fost tot timpul superficiale“.[1] În 1819, Mastai-Ferretti a primit o dispensă de la Biserică pentru a deveni preot în pofida crizelor de epilepsie, însă cu condiția să nu țină liturghia singur; trebuia să fie asistat de un coleg cleric.

Cariera lui Mastai-Ferretti semăna, în unele privințe, cu cea a lui Michele Viale-Prelà. Ambii proveneau din familii de elită din provincie, ambii erau mezinii familiei și ambii aveau relații strânse de rudenie cu persoane din conducerea Bisericii. Unul dintre unchii lui Mastai-Ferretti era episcop, iar un altul era preot la Sfântul Petru. Viitorul Pius al IX-lea a fost preot doar

câțiva ani, după care a fost numit în corpul diplomatic papal și, în 1823, trimis în Chile, pentru o perioadă de doi ani. Spre deosebire de Viale-Prelà însă, acestuia nu prea i se potrivea cariera diplomatică, nici în privința temperamentului, nici în privința calităților, și cu siguranță că s-a bucurat când, în 1827, la vârsta de 35 de ani, la numai opt ani de când devenise preot, a fost numit arhiepiscop de Spoleto, în Statele Papale. În 1845, cu un an înainte de a deveni papă, Mastai-Ferretti, ajuns, între timp, cardinal, fusese trimis să-i ia locul vecinului său, arhiepiscopul de Ferrara, și, în cadrul unei ceremonii pompoase, a botezat un tânăr evreu, pe Samuele Coen.[2]

Când a murit, pe 1 iunie 1846, papa Grigore al XVI-lea, după o domnie de 15 ani, a încolțit speranța că urmaș al reacționarului papă va fi cineva mai potrivit să răspundă noilor curente care se răspândeau în Europa, mișcării de îndepărtare de vechile regimuri ale autocraților și nobililor și de îndreptare spre un sistem de națiuni bazat pe guvernarea constituțională și pe separarea Bisericii de stat. După scurte deliberări, la numai două săptămâni de la moartea predecesorului său, Giovanni Maria Cardinal Mastai-Ferretti, episcop de Imola, a fost ales papă, alegându-și numele de Pius, în onoarea lui Pius al VII-lea, papa care îl ajutase în tinerețe la Roma și care, fiind arestat și trimis în exil de Napoleon, în 1809, apucase să revină la conducerea Statelor Papale după căderea corsicanului, cinci ani mai târziu.

Inițial, locuitorii Statelor Papale l-au considerat pe papa Pius al IX-lea drept răspunsul la rugăciunile lor. Printr-o serie de măsuri luate în primele 18 luni în funcția de papă, acesta a pornit-o pe drumul reformei. A dat o amnistie prin care a eliberat 1 000 de condamnați politici și a relaxat cenzura presei. Excelând prin introducerea iluminatului stradal cu gaz și prin răspândirea căilor ferate – două semne ale modernității, pe care predecesorul său nu le dorise –, papa și-a întărit, astfel, reputația. Mișcarea sa reformatoare s-a extins și asupra evreilor. Acesta a înființat o comisie la nivel înalt pentru a analiza condițiile din ghetou și, ca urmare a raportului astfel întocmit, printre alte odificări, a desființat atât de hulitele munci forțate și le-a dat voie locuitorilor mai înstăriți din ghetou să solicite permisiunea de a se stabili în afara vechilor ziduri ale acestuia.[3]

Reacția Bolognei a fost cea așteptată. După amnistia papală, mari mulțimi entuziaste au mărșăluit pe străzile orașului, purtând pancarte albe și torțe și

făcându-și auzită aprecierea față de noul papă. Copiile edictului papal de amnistie, împodobite cu flori și ghirlande, au fost expuse pe stâlpii din jurul orașului, iar pe efigiile apărute în centru au fost așezate coroane.[4]

Însă toate acestea aveau să se schimbe în scurt timp. Confruntându-se cu mișcările revoluționare apărute în Europa la începutul anului 1848, conducătorii de pe întregul continent s-au trezit în situația ingrată de a alege între a elabora constituții – transformându-și, astfel, supușii în cetățeni cu drepturi – și a fugi din țară. Pius al IX-lea era reformator în sensul că el considera anumite aspecte ale vechiului sistem drept viciate și necesitând schimbări, dar nu era nici pe departe democrat. Însă și el, la rândul său, s-a simțit constrâns să elaboreze o constituție la Roma, în martie 1848, ca urmare a constituțiilor date de regii Sardiniei și ai Celor Două Sicilii, cu o lună înainte.

În Italia, răscoalele antiabsolutiste urmăreau alt scop: alungarea străinilor din peninsulă și sfârșitul guvernării străine. Când, în martie, a izbucnit revoluția la Viena și Metternich a fugit, se părea că venise momentul ca austriecii să fie alungați și să se proclame Italia italienilor. Îmbătați de perspectiva nașterii unei noi ere, mulți l-au considerat pe papă drept un posibil naș al noii uniuni politice.

Însă, pe 29 aprilie 1848, la numai 12 zile de când ordonase să fie dărâmate porțile ghetoului din Roma, Pius al IX-lea a ținut o alocuțiune prin care îi condamna pe naționaliștii italieni, respingea Risorgimento și declara că Statele Papale nu se vor implica niciodată în războiul de alungare a trupelor austriece din Italia. Cei care îl consideraseră pe Pius al IX-lea un papă liberal care avea să-și ducă poporul spre o nouă epocă, au fost șocați. Toți miniștrii din noul guvern de la Roma și-au dat demisia în semn de protest, iar naționaliștii moderați, șocați, s-au alăturat mișcării republicane, ai cărei simpatizanți considerau de mult timp că puterea laică a papalității era anacronică, nepotrivită pentru epoca modernă a națiunilor.

Deși papa Pius al IX-lea inițiase anumite reforme când devenise papă, acesta împărtășea, în mare parte, mentalitatea catolică a epocii respective. Civilizația era sinonimă cu creștinismul și, potrivit spuselor istoricului Giovanni Miccoli, „singura civilizație adevărată a fost cea care s-a născut și s-a dezvoltat în Europa medievală“. Papa credea în valorile tradiției, ale ierarhiei și ale ordinii. Se temea de necunoscut și era rezervat față de nou. La fel ca și alții din conducerea Bisericii, Pius al IX-lea considera

schimbările introduse în Europa odată cu Iluminismul și, mai ales, cu Revoluția Franceză drept o amenințare la ordinea firească a lucrurilor – chiar o lucrare a diavolului. Biserica trebuia să oprească aceste mișcări de laicizare, să stopeze punerea la îndoială a autorității tradiționale.[5]

După ce Pius al IX-lea i-a condamnat pe naționaliști, la sfârșitul lui aprilie, valul opiniei publice s-a întors împotriva lui și controlul său asupra Romei și a Statelor Papale a slăbit vertiginos. Avea slabe speranțe că numirea capabilului Pellegrino Rossi, ca nou prim-ministru, avea să conducă la reafirmarea autorității papale, însă totul s-a spulberat în mod sângeros pe 15 noiembrie, în timp ce Rossi intra în clădirea parlamentului și niște asasini i-au tăiat gâtul. După demonstrații de amploare prin care s-au solicitat reforme democratice și război împotriva Austriei, papa, temându-se pentru propria viață, s-a îmbrăcat în niște veșminte de simplu preot, și-a pus o pereche de ochelari colorați care îi ascundeau fața bine cunoscută și a fugit din Orașul Sfânt. Era în noaptea de 24 noiembrie. A trecut granița în regatul Celor Două Sicilii, refugiindu-se în fortăreața din Gaeta. Nu au fost cele mai bune ore din viața papei. Inclusiv cei care au încercat, ulterior, să-l canonizeze pe papă ca sfânt au considerat fuga sa la Gaeta drept „unul dintre momentele cele mai triste și mai puțin glorioase ale papalității“.[6]

În luna următoare, Garibaldi a intrat mărșăluind în Roma, în fruntea unei armate de voluntari, iar mulțimile, bucuroase, s-au adunat în piețe, însuflețite fiind de entuziasmul proclamării republicii. După cum am văzut, în februarie 1849, în ciuda excomunicării, din ianuarie, de către Pius al IX-lea a tuturor celor care încercaseră să răstoarne puterea laică a papei, o Adunare Constituțională a proclamat sfârșitul puterii laice a papei și înființarea Republicii Romane. Printre primele articole ale constituției acesteia, s-a numărat acordarea de drepturi egale tuturor. Evreii au fost din nou eliberați, chiar dacă nu pentru mult timp.[7]

În replică, papa a făcut apel la puterile catolice – Austria, Franța, Spania și regatul Celor Două Sicilii –, ca să-și trimită armatele pentru a reinstaura conducerea papală. Pe 3 iulie, trupele franceze au intrat în marș în Roma, au înfrânt forțele Republicii Romane, cea de scurtă durată, și au reocupat Orașul Sfânt, pentru papă. Între timp, trupele austriece au pornit în marș prin aproape tot restul peninsulei, reinstaurând vechiul regim. Când, la un an după recucerirea Romei de către francezi, Pius al IX-lea a considerat că se putea întoarce în siguranță la Roma, revenirea i-a fost întâmpinată cu

răceală. Se spulberase puțina simpatie de care se bucurase papa înainte, pentru unele reforme liberale pe care le făcuse. Deci trebuia să-și redobândească prestigiul și puterea papală. Au fost abrogate reformele inițiate în 1848, a luat sfârșit experimentul cu guvernul constituțional restrâns și, sub protecția trupelor franceze de la Roma și a trupelor austriece din restul Statelor Papale, acesta s-a străduit să reinstaureze legea și ordinea pe teritoriul său.

Lupta sa nu a însemnat numai poliție, soldați și instanțe; aceasta se ducea și în plan ideologic. Valorile catolice corecte trebuiau să fie mai bine înrădăcinate în rândul populației și, pentru asta, Pius al IX-lea – al cărui exemplu avea să fie în curând preluat de cardinalul Viale-Prelà la Bologna – a apelat la iezuiți.

Promovată de un tânăr iezuit napolitan, părintele Carlo Curci, ideea de publicație bilunară în italiană, menită să comenteze pe marginea subiectelor zilei, l-a atras pe papă. În trecut, Biserica nu avusese nevoie de o publicație adresată laicilor, însă acum, după răspândirea presei populare critice, se simțea nevoia unui mijloc de combatere a propagandei liberale și de demonstrare a modului de aplicare a ideilor creștine. Ignorând protestele venite din partea conducerii ordinului iezuiților, care susținea că, potrivit constituției acestora, nu aveau voie să aibă ziare politice, Pius al IX-lea l-a susținut cu entuziasm pe părintele Curci și, astfel, a apărut primul număr al ziarului *Civiltà Cattolica,* în 1850. În curând, acesta avea să devină vocea neoficială a Sfântului Scaun.[8]

Papa, fiind un om foarte credincios, a considerat că înfrângerea rebelilor romani de către trupele franceze fusese lucrarea Domnului, un fel de răsplată divină. Și-a recunoscut eșecurile ca guvernant și ca diplomat și, revenind la puterea Statelor Papale, i s-a adresat unui om pe ale cărui calități politice și administrative ajunsese să se bazeze, în ultimul timp: cardinalul Giacomo Antonelli. Într-adevăr, pentru mulți dintre locuitorii Statelor Papale, care nu puteau accepta că întoarcerea opresivă a conducerii absolutiste se datora mâinii conducătoare a iubitului lor papă, cel care trebuia acuzat era Antonelli – numit secretar de stat de Pius al IX-lea pe vremea când se aflau în exil la Gaeta, în 1849.

Cei 27 de ani de experiență ai lui Antonelli erau la fel de impresionanți ca și experiența papei. Aceștia erau marcați nu numai de politica sa controversată, ci – spre deosebire de papă, despre care se putea spune că era

irascibil, însă nu și corupt – și de constantele zvonuri de scandal care planau în jurul său. Faptul că Antonelli a fost în stare să rămână la putere atât timp a fost considerat de mulți – nu numai de masele de credincioși care nu doreau să pună la îndoială bunăvoința papei, ci și de câțiva dintre colegii săi cardinali – drept o dovadă că acest secretar de stat viclean și lipsit de scrupule îl păcălea pe credulul papă.

Giacomo Antonelli s-a născut în 1806, într-o familie care locuia în partea cea mai de sud a Statelor Papale, lângă granița cu regatul Celor Două Sicilii. Tatăl său se îmbogățise pe când Giacomo era mic, administrând proprietățile unui mare moșier care fusese răpit de tâlhari în 1807 și apoi eliberat, în schimbul unui preț considerabil, atrăgându-și antipatia vechilor vecini și mutându-se la Roma. Domenico Antonelli avea cinci fii și trei fiice. În timp ce fiul său cel mai mare fusese pregătit să-l ajute la afaceri, Giacomo a fost pregătit pentru o carieră clericală. Acesta a avut o evoluție fulminantă în ierarhia Bisericii și a devenit cardinal înainte de a împlini 40 de ani. Însă Antonelli nu a fost niciodată preot. Era printre ultimii bărbați bogați, provenea din ultimele familii nobile care urmăriseră o carieră bisericească, era dintre cei predestinați pentru o înaltă funcție diplomatică, dar care nu prea aveau înclinații religioase sau interes față de religie sau față de obligațiile pastorale și cărora nu li se impunea să fie hirotonisiți ca preoți.[9]

Întâmplările din anii 1848–1849 au avut un efect traumatizant asupra lui Antonelli, dar și asupra papei, și concluzia sa a fost că puterea papală putea rezista numai dacă se reinstaurau metode absolutiste și se stabilea o alianță strânsă cu Austria, ale cărei trupe le-ar fi garantat stabilitatea. Parând nenumărate critici, Antonelli a reușit să adune în propriile mâini toată puterea în administrația internă și în relațiile diplomatice ale Statelor Papale, împiedicându-i pe ceilalți miniștri din guvern să ia decizii fără aprobarea sa.

Împreună, Pius al IX-lea și secretarul său de stat puteau să reconstruiască regimul papal. Tulburările au dispărut treptat, tentativele de asasinat asupra funcționarilor Bisericii au început să se rărească, iar condițiile economice s-au îmbunătățit. În perioada dintre 1851 și 1857, papa și-a redobândit o parte din popularitatea pierdută și a câștigat teren cultul conducătorului pios și cu simțul umorului. Pius al IX-lea putea să-și arate fața dură atunci când considera că este nevoie. Într-o zi din iunie 1855, de exemplu, pe când

cardinalul Antonelli cobora treptele Palatului Vatican, a observat un tânăr care aștepta, nervos, pe palier. Când a sesizat că bărbatul a băgat mâna în cămașă, cardinalul a luat-o la fugă pe scări în sus. Potențialul asasin tulburat, care flutura o spatulă mare, a fost prins de poliția papală înainte de a ajunge la țintă. Identificat ca fiind Antonio De Felici, pălărier roman în vârstă de 35 de ani, acesta era deja cunoscut de autorități pentru că frecventa cercurile republicane și ale carbonarilor. De Felici a fost judecat și condamnat la moarte. Deși secretarul de stat a solicitat ca sentința să-i fie cumutată la închisoare pe viață, papa a decis să-l folosească drept exemplu și, astfel, De Felici a fost decapitat, pe 10 iulie.[10]

Ura pe care o inspira Antonelli a fost frumos ilustrată de un raport secret al reprezentantului Marii Britanii la Vatican, Odo Russell, scris în ianuarie 1860. Russell scria că, în ciuda atribuțiilor lui Antonelli ca șef al diplomației Vaticanului, cardinalul nu călătorise niciodată în afara Italiei și era „foarte puțin la curent cu problemele altor țări“. Însă lacunele sale în materie de educație erau compensate din plin, potrivit lui Russell, de „obiceiuri laborioase, o minte logică, un comportament mieros, o conversație animată și experiența sa din saloanele diplomatice“. Russell încheia cu observația potrivit căreia cardinalul „controla cu totul mintea prietenoasă, dar slabă, a lui Pius al IX-lea“.

Potrivit diplomatului britanic, de când se întorsese Antonelli cu papa, din exilul din Gaeta, „acesta făcea obiectul unei uri generale, amare și neobosite… Tinerețea sa îi irită pe membrii venerabili ai Sfântului Colegiu, originea sa inferioară îi enervează pe aristocrați, duritatea sa exasperează partidul liberal, poziția sa de conducere stârnește invidia tuturor.“ În plus, circulau numeroase povești privind pasiunea lui pentru bani și mijloacele sale nepotiste. Aranjase ca fratele său să devină șeful Băncii Pontificale și cei doi, împreună, raporta reprezentantul britanic, „își sporiseră considerabil averile personale“.[11]

Nici istoricii mai recenți nu au fost mai blânzi cu secretarul de stat. Caracteristice, în acest sens, sunt comentariile lui J. Derek Holmes, care schițează o imagine îngrozitoare: „Antonelli nu avea nici principii, nici inteligență… iar minusurile din înțelegerea sa politică și teologică erau compensate prin instincte ascuțite și prin trai luxos. Hapsân, Antonelli își folosea funcția ca să adune averi personale mari, pentru sine și pentru relațiile sale.“ Și asta nu era tot, pentru că, potrivit zvonurilor larg

răspândite, cardinalul Antonelli avea o amantă. După moartea sa, într-un caz foarte jenant pentru Biserică, aflată în rolul de reclamantă, o femeie a depus cerere de chemare în judecată în instanța italiană, solicitând, în calitate de fiică nelegitimă a lui Antonelli, o parte din averea considerabilă a acestuia.[12] Faptul că nu lăsase nimic din averea sa Bisericii, nici măcar vreunuia dintre ordinele religioase al căror cardinal protector fusese, nu a făcut decât să întărească opinia generală cu privire la aviditatea și lipsa sa de cuviință.[13]

Sunt izbitoare asemănările dintre opinia generală de la Roma de pe vremea aceea, opinie potrivit căreia bunul papă era complet diferit de răul secretar de stat, și opinia promovată de istoricii din anii următori. Holmes descria un papă profund moral, care, deși avea anumite slăbiciuni, inclusiv un temperament aprins, era creionat ca fiind „un om de o evlavie profundă și autentică, cu o încredere tăcută în Dumnezeu“. Petrecând mult timp în fiecare zi în rugăciune, acesta era „o persoană atrăgătoare, înțelegătoare și fermecătoare, inteligentă și înțeleaptă“. Ca exemplu al trăsăturii din urmă, Holmes pomenea de întâlnirea papei cu un grup de clerici anglicani, pe care i-a binecuvântat – ca variațiune a binecuvântării cu tămâie de la Sfânta Liturghie –, spunându-le următoarele: „Să fiți binecuvântați de El, în onoarea căruia veți fi arși“.[14]

Un istoric italian mai puțin generos, de la începutul secolului XX, a atribuit imaginea blândă și binevoitoare a papei tremurului continuu al buzei acestuia, provocat de epilepsie și datorită căruia îi apărea un zâmbet dulce pe față, în mod constant. Totuși, spre deosebire de portretul lui Antonelli făcut de acest istoric, părerea lui despre papă era cât se poate de bună. Secretarul de stat, scria acesta, era „urât la înfățișare, dar franc… nu ținea niciodată liturghii, nici nu se confesa. Era rece, egoist, un intrigant.“[15]

Descrierea cardinalului ca demon și a papei ca sfânt, deși e foarte veche, mai degrabă ascunde, decât prezintă, adevărul despre cei doi bărbați și rolurile pe care le-au jucat aceștia în istorie. Chiar și istoricii care erau în favoarea papei au consemnat unele dintre trăsăturile sale mai puțin plăcute. Roger Aubert, care a scris un fel de biografie bisericească oficială a pontifului, l-a caracterizat pe Pius al IX-lea, pe lângă toate cele de mai sus, ca sensibil și impulsiv, trădând adesea o înclinație către irascibilitate și schimbări rapide de dispoziție. Sensibil față de tot ce considera a fi lipsă de respect, era cunoscut pentru că își speria vizitatorii ieșindu-și din fire,

rostind cuvinte pe care le regreta ulterior. În ultimii ani, una dintre acuzațiile cu care s-au confruntat cei care l-au propus spre sanctificare a fost tendința lui Pius al IX-lea de a-i ridiculiza pe cei care îl enervau, manifestând un sarcasm care uneori lăsa impresie proastă.[16]

Acestea fiind spuse, Aubert contura imaginea unui conducător al Bisericii ferm și cu principii. Singura ambiție a lui Pius al IX-lea, susținea biograful său, a fost să slujească Biserica, un devotament înrădăcinat în credința sa profundă și de nezdruncinat. Cu vocea melodioasă, cu zâmbetul blând și mereu gata să primească un lung șir de vizitatori, zi de zi, acordându-i fiecăruia atenția sa totală, papa căpătase reputația unui om profund credincios și mărinimos. Chiar dacă ezita uneori în ceea ce privește luarea deciziilor legate de problemele de stat, când era vorba despre rolul său de păstor și când vedea că dogma Bisericii era în pericol – ambii factori fiind puși în discuție în cazul Mortara –, era hotărât și de neclintit.[17]

La extrema opusă, August Hasler, preot elvețian eterodox și erudit – într-un studiu mai recent despre cum, sub conducerea lui Pius al IX-lea, infailibilitatea papală devenise, în mod oficial, doctrină –, nu acorda prea mare atenție ideii personalității prietenoase a papei și credinței sale de neclintit. Hasler contura imaginea deloc plăcută a unui bigot credul, superstițios și răutăcios. Nici despre inteligența pontifului nu vorbea mai frumos. Acesta cita o scrisoare scrisă de Mastai-Ferretti către papa Leo al XII-lea, în care viitorul papă, pe atunci în vârstă de 33 de ani, se plângea că, suferind mai devreme crize de epilepsie, „avea o memorie foarte slabă și nu se putea concentra prea mult asupra unei teme fără să se teamă că ideile sale erau foarte confuze“. Pius al IX-lea, susținea Hasler, era considerat de cunoscuții săi ca „ușor impresionabil, capricios, impulsiv și imprevizibil“.[18]

Orice variantă am alege, este evident că Antonelli avea o capacitate nelimitată de a-l determina pe papă să facă ce voia el. Pe Pius al IX-lea nu prea îl interesau administrația papală și diplomația, domenii în care îi dădea mână liberă secretarului său de încredere să facă ce dorea, dar în chestiunile care îl intereseau era foarte ferm cu propriile decizii. Multe dintre faptele pentru care este pomenit și respectat până astăzi de către Biserică erau rezultatul atitudinii sale intransigente în materie de chestiuni doctrinare: de remarcat cu precădere proclamarea Imaculatei Concepții ca dogmă în 1854 și Primul Conciliu de la Vatican, la care s-a susținut infailibilitatea papală, în 1870. În al doilea caz, Antonelli avea îndoieli serioase, prezicând cu

precizie daunele diplomatice pe care avea să le provoace respectiva hotărâre în întreaga Europă. Pius al IX-lea a înlăturat respectivele temeri, prin următorul comentariu: „O am de partea mea pe Binecuvântata Fecioară“.[19]

Papa se considera, în continuare, bine intenționat față de evrei, însă era vorba despre o bunăvoință motivată de puternica sa credință în superioritatea creștinismului, în pedeapsa divină acordată evreilor pentru rolul istoric al acestora legat de uciderea lui Iisus și de caracterul dăunător al propriilor credințe și al ceremoniilor religioase ale evreilor. Evenimentele din anii 1848–1849 nu au făcut decât să întărească opoziția lui Pius al IX-lea față de ideea de libertate religioasă. Acesta era fidel principiului statului catolic, în cadrul căruia orice altă religie trebuia privită cu suspiciune și reglementată cu strictețe, dacă nu chiar interzisă.[20] Acest principiu s-a extins nu numai asupra evreilor, dar și asupra celorlalte confesiuni creștine. Mai mult, papa era mai degrabă în favoarea evreilor, care nu reprezentau o amenințare la adresa Sfintei Biserici, decât în favoarea protestanților, care reprezentau o astfel de amenințare. Celor care se plângeau că evreii din Statele Papale nu erau bine tratați, papa și ceilalți susținători le puteau spune că, dimpotrivă, evreii beneficiau de tratament privilegiat, aveau dreptul la propriile sinagogi și să-și practice netulburați religia. Din contră, protestanții nu aveau asemenea libertăți, iar la Roma nu exista nici o biserică protestantă adevărată, în afară de un grânar din afara orașului, folosit de personalul diplomatic și de alți străini. Poliția papală stătea de pază la ușile sale, să se asigure că nu intrau localnici.[21]

Papa nu numai că a respins cererile din anii 1850 de a le acorda evreilor drepturi egale; acesta a criticat cu furie acțiunile altor state italiene care au făcut acest lucru. Când s-a reinstaurat fostul regim al Marelui Duce, în Toscana, și s-a abrogat noua constituție, papa s-a înfuriat aflând că rămăseseră în vigoare prevederile prin care li se acordau evreilor drepturi egale, inclusiv dreptul de a urma o facultate.[22] Într-o epocă în care statul absolutist ceda teren noțiunilor de drepturi personale și de libertate religioasă, Pius al IX-lea a rămas un adevărat susținător al ordinii laice dictate de divinitate a lumii, o lume în care evreii existau ca musafiri, bucurându-se de mila Bisericii, până când aveau să vadă lumina și să adere la adevărata credință.

CAPITOLUL 9

Acuzații la adresa papei

nebunia provocată de cazul Mortara l-a surprins pe papa Pius al IX-lea. Deși suferise de pe urma a tot felul de atacuri verbale și chiar revolte, în cei 12 ani de când era papă, relațiile cu evreii nu îi provocaseră greutăți deosebite. Cel mult trebuise să facă față ocazional vreunei scrisori enervante de la vreunul din familia Rothschild, care se plângea de restricțiile impuse evreilor din Statele Papale. În opinia sa, el fusese tot timpul bun prieten cu evreii.

Șirul evenimentelor care l-au adus pe băiat la Casa Catehumenilor de la Roma începuse atunci când părintele Feletti, inchizitorul de la Roma, dispusese de informația potrivit căreia o servitoare creștină botezase pe ascuns un copil evreu din oraș. Urmând procedura uzuală a inchiziției, Feletti îi scrisese, la data de 26 octombrie 1857, comisarului Sfântului Oficiu al Inchiziției de la Roma, cardinalul De Ferrari, cerându-i permisiunea de a porni o anchetă. Pe 9 noiembrie, cardinalul i-a răspuns printr-o scrisoare în care îi transmitea rezultatele ședinței Sfântului Oficiu, în cadrul căreia se discutase despre respectivul caz:

> Am vorbit astăzi despre scrisoarea din data de 26 octombrie, referitoare la botezul unui băiețel evreu, și s-a aprobat propunerea dumneavoastră de a aborda chestiunea cu prudență. Întrucât știm că aveți înțelepciunea necesară desfășurării interogatoriului de rigoare… vi se dă permisiunea de a acționa. Vă comunic în mod ferm, să începeți demersurile în această privință.[1]

După ce a primit aprobarea de la Roma, părintele Feletti a chemat-o pe Anna Morisi la San Domenico. Proba scrisă a interogatoriului său, pregătită de secretarul lui, a fost trimisă apoi la Sfântul Oficiu de la Roma, împreună cu solicitarea de a proceda la luarea copilului. Se pare că scrisoarea de răspuns a Sfântului Oficiu către părintele Feletti, cuprinzând și recomandarea acestuia, a fost arsă de inchizitor, când, la un an de la răpirea

lui Edgardo, cardinalul-legat a fost alungat din Bologna și regimul papal a fost răsturnat.

Ca papă, Pius al IX-lea era conducătorul titular al Sfântului Oficiu al Inchiziției și participa din când în când la ședințele acestuia. În majoritatea cazurilor, înainte de luarea unei decizii, era consultat papa. Însă, la data la care a ajuns la Sfântul Oficiu, cazul Mortara era, probabil, considerat unul aproape obișnuit, care presupunea aplicarea principiilor și a procedurilor folosite de mult timp, cu sfințenie, în acțiunile Inchiziției. De vreme ce cazul privea o familie care locuia în Statele Papale, nu exista nici o îndoială cu privire la capacitatea inchizitorului de a lua orice măsură considera aceasta ca fiind potrivită. Nu știm dacă papa a participat la vreuna dintre întrunirile Sfântului Oficiu în cadrul cărora s-a discutat despre cazul Mortara și nici dacă acesta a fost informat dinainte despre caz.[2]

În cadrul controversei care a urmat și care a fost prezentată în presa din întreaga Europă, s-a pus problema dacă papa a aprobat sau nu decizia inițială, precum și dacă, în cazul în care a aflat abia ulterior de aceasta, a considerat că Sfântul Oficiu și inchizitorul de la Bologna au procedat înțelept. Problema nu era doar o simplă speculație nefondată sau o curiozitate: convingerea soților Mortara și a celorlalți evrei care le susțineau cauza, că papa nu știuse nimic despre ordinul inchizitorial și că acesta fusese șocat să afle, ulterior, despre ordin, reprezenta elementul principal care îi făcea să spere că băiatul va fi eliberat. Momolo Mortara era convins de acest lucru, cel puțin în primele luni după răpirea lui Edgardo: bunul papă, gândea acesta, fusese, cu siguranță, îngrozit să audă ce se întâmplase la Bologna și, odată ce avea să afle toate informațiile, avea să aibă grijă ca lucrurile să revină la normal.

Dovada cea mai puternică privind convingerea lui Momolo se regăsea într-o scrisoare a marchizului de Villamarina, ambasadorul regatului Sardiniei la Paris, către contele Cavour din Torino, scrisoare datată 21 noiembrie 1858. Marchizul descria audiența furtunoasă avută de ambasadorul francez, ducele de Gramont, la Sfântul Scaun, la papă, cu câteva săptămâni înainte. La întâlnirea respectivă, ducele l-a avertizat pe papă că refuzul de a-l înapoia pe Edgardo familiei sale putea avea consecințe diplomatice cumplite. Villamarina a spus, potrivit surselor, că papa „era foarte supărat din cauza incidentului, pe care îl regreta foarte mult și față de care ar fi dat orice să-l fi putut evita. De vină este, a spus acesta,

neglijența cardinalului Viale-Prelà.“ Apoi, potrivit spuselor lui Villamarina, papa a adăugat: „Însă acum nu am ce face; nu pot să fac decât ceea ce îmi impun instituțiile Bisericii“.[3]

Există motive întemeiate să ne îndoim de corectitudinea acestei relatări. Cât a durat controversa legată de răpire, papa nu a ezitat deloc în convingerea sa că era îndreptățit să-și apere punctul de vedere. Tot ceea ce știm despre viziunea sa despre lume ne face să credem că, spre deosebire de secretarul de stat, Pius al IX-lea considera că avea obligația sfântă să-l ia pe Edgardo de lângă familia sa de evrei. La întâlnirea cu ambasadorul francez, era posibil ca papa să fi exprimat, la modul general, un fel de regret cu privire la incident, iar Gramont să fi interpretat spusele sale în sensul că papa ar fi procedat altfel, dacă ar fi aflat dinainte de ordinul inchizitorial de luare a lui Edgardo. Și era posibil ca papa să fi menționat ceva cu privire la rigoarea cu care își conducea cardinalul Viale-Prelà noua dioceză, făcându-l, astfel, pe ambasadorul francez să tragă încă o concluzie eronată. Însă încercările de convertire ale lui Viale-Prelà au corespuns întru totul luptei lui Pius al IX-lea împotriva liberalismului.[4]

Înțelegem mai bine modul de a gândi al papei dintr-o scrisoare pe care acesta a primit-o în preajma zilei în care a avut întâlnirea sa cu ambasadorul francez. Autorul îl ruga, în mod respectuos, pe papă să-l înapoieze pe Edgardo familiei sale. Pius al IX-lea și-a notat în grabă reacția, în josul paginii: „aberațiile unui catolic… care nu știe catehismul“.[5]

La numai câteva săptămâni de la răpirea lui Edgardo, campania organizată de evreii din Bologna a început să aibă un public receptiv în afara micii Italii și a îngrăditei comunități evreiești. În trecut, nici guvernele, nici cei care nu erau evrei nu manifestaseră interes față de problemele evreilor din alte țări, care se confruntau cu puterea Bisericii.[6] Însă, în 1858, situația internațională s-a schimbat în mod spectaculos. Dezbaterea legată de menținerea puterii laice a papalității și, de aici, de înțelepciunea păstrării unui stat teocratic în centrul Europei a devenit foarte aprinsă. O întreagă panoplie de forțe, de la regele conservator Victor Emanuel al II-lea și prim-ministrul său, contele Cavour, din Piemont, și până la naționalistul revoluționar Giuseppe Mazzini, aflat în exil la Londra, făcea tot posibilul pentru a submina credibilitatea conducerii papale. Iar răspândirea ideilor Iluminismului, de libertate religioasă și de separare a

Bisericii de stat, influența tot mai mult opinia publică, deși era opinia împărtășită mai mult de elita educată.

Însă încercările evreilor din Bologna de a implica guvernele Europei și Statelor Unite în problemă, cu scopul de a obliga Vaticanul să renunțe la copil, i-au stresat pe conducătorii de la Università Isaelitica de la Roma. Iar eforturile de a atrage critici publice împotriva Sfântului Scaun, prin presa publică, i-a îngrozit. În timp ce liderii comunității evreiești de la Roma s-au concentrat asupra redactării unei petiții respectuoase adresate Vaticanului, susținătorii familiei Mortara s-au străduit să declanșeze un val de indignare și de protest la nivel internațional, în scopul forțării papei să-l elibereze pe Edgardo.

Unul dintre evenimentele-cheie ale declanșării unei mișcări internaționale de protest a avut loc la începutul lui august, cu ocazia desfășurării, în orașul Alessandria, din Piemont, a unei întâlniri de urgență a reprezentanților tuturor comunităților evreiești din regatul Sardiniei. Delegații, care se bucurau de beneficiile statutelor din 1848 privind emanciparea evreilor, erau furioși din cauza condițiilor în care erau, în continuare, forțați să trăiască confrații lor din Statele Papale. Considerând răpirea lui Edgardo drept un afront adus evreilor de pretutindeni, un simbol al înrăutățirii situației pe care nu doreau s-o mai tolereze și neavând încredere că papa avea să-l înapoieze pe Edgardo de bunăvoie, aceștia au cerut ajutor nu numai de la propriul guvern, ci și de la guverne străine.

O scrisoare trimisă comunităților evreiești din Anglia și din Franța începea subliniind cât de nimerit era faptul că apelul pe care îl lansau provenea de la evreii din regatul Sardiniei, singurii evrei din Italia care erau liberi să-și exprime opinia. Scrisoarea continua astfel: „Din acest motiv, toate comunitățile evreiești importante din statele Sardiniei se unesc ca să protesteze, prin presă, împotriva faptei barbare săvârșite la Bologna“. Se făcea apel la confrații francezi și englezi, ca să „considere de datoria lor sfântă să facă apel la propriile guverne“, și se exprima speranța că intervenția acestora le va împiedica, o dată pentru totdeauna, pe „autoritățile de la Roma și de pretutindeni de a mai tulbura, fără să fie pedepsite, starea de bine și liniștea familiilor evreiești, în numele unei religii care susține că se bazează pe principiile solide ale umanității și ajutorului fratern“.[7]

După primirea acestei scrisori, organizația comunităților de evrei din Franța, a pregătit o petiție adresată împăratului Napoleon al III-lea:

„Consistoriul Central Israelit din Franța o imploră pe Maiestatea Voastră să vină în ajutorul unei familii străine, victima unei violențe odioase care a avut loc acum două luni la adăpostul steagului nostru plin de glorie și sub privirile soldaților noștri viteji“. Lăudându-l pe împărat ca fiind apărătorul celor oprimați și slabi, evreii din Franța au făcut apel la acesta să acționeze. Deși chestiunea se referea la niște străini, susțineau aceștia, faptul că băiatul era reținut la Roma, care era apărată de trupele franceze, însemna că însuși împăratul era implicat în problemă.[8]

Napoleon al III-lea primise, de fapt, deja informații cu privire la cazul Mortara de la vărul său, marchizul Gioacchino Pepoli, care locuia la Bologna. Deși nu era un lucru cunoscut încă de evreii din Bologna, Piemont sau Franța, este posibil ca răpirea să-l fi afectat deja pe Napoleon al III-lea și cursul evenimentelor mondiale, într-un mod de neimaginat.

Cu doi ani înainte, la Congresul de la Paris, contele Cavour pledase pentru extinderea teritoriului regatului Sardiniei, în parte în detrimentul austriecilor și al ducatelor aliate acestora și în parte în detrimentul Statelor Papale. Regatul Sardiniei nu putea să-și anexeze aceste teritorii fără ajutor din afară, atât politic, cât și militar. Împăratul francez susținea cauza italiană, deși evita să întreprindă vreo acțiune îndrăzneață în această privință, nu numai de teama consecințelor unui război cu Austria, dar și din cauza susținerii importante de care se bucura guvernarea laică a papei în rândul propriei populații catolice și al parlamentului francez.

Napoleon al III-lea, fiind împotriva anacronismului guvernului papei, încercase în zadar să-l convingă pe papă să-și modernizeze statul. Vestea capturării copilului evreu de la Bologna și a ținerii lui în captivitate la Roma l-a scos din minți. Vestea era cu atât mai supărătoare cu cât papa avea puterea să-l țină pe copil la Roma și datorită protecției oferite de soldații francezi.

După părerea lui Roger Aubert, cazul Mortara l-a determinat pe împărat să acționeze, făcându-l să se întoarcă împotriva statului pontifical. Asta nu numai că i-a confirmat convingerea privind anacronismul conducerii papale, dar a și diminuat entuziasmul public al francezilor față de puterea laică a papei, ceea ce i-a dat o mai mare libertate de acțiune. Pe 21 iulie 1858, la mai puțin de o lună de la răpirea lui Edgardo, Napoleon al III-lea a avut o întâlnire secretă cu Cavour, la Plombières. A fost o întâlnire decisivă. Împreună, cei doi au pus la cale un plan de alungare a austriecilor din Italia

și, totodată, de anexare a două treimi din Statele Papale, inclusiv Bologna și restul Romagnei, regatului Sardiniei.[9] În mai puțin de un an, planul a fost pus în aplicare.

Speranțele familiei Mortara și ale evreilor care urmăreau cu sufletul la gură încercările făcute pentru revenirea acasă a lui Edgardo se bazau, în principal, pe Franța și, mai ales, pe împăratul francez. Nu numai că aceștia considerau că Franța avea o influență deosebită asupra Vaticanului, având în vedere rolul jucat de trupele franceze, dar se gândeau și că francezii, moștenitorii Iluminismului și ai Revoluției, aveau să înțeleagă argumentele lor privind superioritatea legii naturale și a drepturilor paterne, în fața autorității religioase.[10] Evreii din Piemont care s-au întrunit în august la Alessandria erau și ei încrezători că propriul guvern din regatul Sardiniei avea să fie impresionat de necazul familiei Mortara. Totuși, aceștia erau conștienți că guvernul lor nu prea avea influență asupra papei, care, mai mult, privea cu mare suspiciune planurile regelui Victor Emanuel al II-lea și ale contelui Cavour. Dimpotrivă, Napoleon al III-lea era un om pe care papa nu prea își permitea să-l jignească.

Când Momolo se afla la Roma, în cursul primei sale vizite la fiul său, Sabatino Scazzocchio și alții de la Università Israelitica l-au ajutat să redacteze o scrisoare pe care s-o semneze și care să-i fie trimisă ducelui de Gramont, ambasadorul francez la Sfântul Scaun. Acest document prezintă un interes deosebit, constituind o excepție de la atitudinea rezervată pe care o aveau, în general, evreii de la Roma față de implicarea guvernelor străine în treburile evreilor. Totuși, aceasta a avut același stil de diplomație tăcută – departe de privirile publicului și, mai presus de orice, departe de ziare – și a urmărit să obțină ajutorul unui guvern apropiat Vaticanului.

În scrisoarea adresată lui Gramont se menționa că, în urmă cu o zi, pe 7 septembrie, evreii depuseseră un nou memoriu la cardinalul Antonelli, ca să i-l transmită lui Pius al IX-lea. Memoriul cuprindea fragmente din opiniile celor mai importante autorități ale Bisericii, adunate pentru susținerea eliberării lui Edgardo. Acesta era însoțit de o nouă cerere de eliberare a băiatului. În scrisoarea către duce, la care anexase copii după ambele documente, Momolo susținea că întoarcerea fiului său era în concordanță cu deciziile autorităților bisericești. Deciziile respective demonstrau, susținea acesta, că „așa-zisul botez al fiului meu trebuie să fie declarat nul și

neavenit, iar el trebuie să se întoarcă la familia sa, care a trecut prin chinuri groaznice în ultimele două luni“.

Scrisoarea lui Momolo către ambasadorul francez a marcat o nouă fază a încercărilor sale de a-și recăpăta fiul. Aceasta a ajuns a doua zi după ce cardinalul Antonelli a primit petiția în care Momolo își pusese atâtea speranțe, fiind cheia de boltă a planului său de acțiune, susținut de Scazzocchio și de Università Israelitica de la Roma. Reacția negativă a cardinalului la primirea petiției, i-a spus Momolo ambasadorului, „m-a făcut să nu mai sper în vreun folos al cererilor mele… Chiar dacă a primit cu bunătatea lui obișnuită documentele pe care i le-am dat, Eminența Sa ne-a spus că nimic nu putea schimba o decizie care deja întârziase, cu atât mai puțin să ducă la anularea unui act care era considerat valabil.“ Cunoscând interesul francezilor cu privire la cazul respectiv și fiind disperat la gândul eșecului cererilor sale directe către Vatican, Momolo a dorit să-l informeze pe ambasador, în speranța că francezii vor reuși ceea ce evreii nu putuseră.[11]

Încercarea familiei Mortara de a atrage sprijin străin nu numai că avea drept scop încurajarea guvernelor să acționeze, dar implica și altă abordare, mai tradițională. Când apărea nevoia unei intervenții pe lângă papă, evreii din Italia aveau obiceiul de a apela la ajutorul familiei Rothschild. Aceasta, al cărei imperiu bancar se întindea în cea mai mare parte a Europei și ai cărei membri controlau operațiunile din Austria, Germania, Franța, Anglia, Regatul Neapole și mai departe, erau, pentru Vatican, evrei de un soi deosebit. Frământat mult timp de probleme financiare, Vaticanul apelase adesea de-a lungul anilor la bancherii evrei, pentru împrumuturi, ca să-și păstreze guvernul pe linia de plutire sau ca să demareze proiecte noi. Era un aranjament care, deși avantaja ambele părți, din punct de vedere financiar, era totuși reciproc jenant. Pentru că era umilitor faptul că liderii catolicismului mondial se bazau pe bancherii evrei, în timp ce nu le permiteau evreilor de pe propriile teritorii să dețină proprietăți sau să aibă anumite profesii. Și, având în vedere doctrina catolică privind pedepsirea de către Dumnezeu a evreilor și încoronarea Sa în Biserica Romei, nevoia Sfântului Scaun de a apela la evrei ca să evite falimentul, risca să conducă chiar la subminarea credinței. Alta era problema bancherilor evrei. Oferind împrumuturi necesare menținerii în funcțiune a statului bisericesc, părea că aceștia se îmbogățeau pe seama confraților evrei, prin însuși faptul că susțineau un regim care îi oprima.

Pe la jumătatea secolului al XIX-lea, familia Rothschild își justifica împrumuturile acordate Vaticanului prin asumarea rolului de protectoare binevoitoare a evreilor pe lângă Sfântul Scaun. Michele Viale-Prelà, arhiepiscopul Bolognei, fusese și el implicat într-un astfel de episod, în februarie 1847, pe vremea când lucrase ca nunțiu papal la Viena. Întâmplarea a avut loc la scurt timp după ce Pius al IX-lea devenise papă. Baronul Solomon Rothschild îi prezentase lui Viale-Prelà o cerere adresată noului pontif, în care erau enumerate în detaliu greutățile cu care se confruntau evreii de la Roma. Rothschild s-a plâns în special în legătură cu închiderea evreilor în ghetou, cu interdicția ca aceștia să dețină proprietăți în afara ghetoului, cu interdicția exercitării de diverse profesii și ocupații, cu ceremoniile anuale rușinoase ținute cu ocazia carnavalului, cu birurile speciale anuale extrem de împovărătoare pe care aceștia trebuiau să le plătească, cu excluderea acestora din spitalele de la Roma, cu obligația de a participa la slujbele obligatorii de convertire (până atunci, doar de patru ori pe an) și multe astfel de corvoade. Viale-Prelà, căruia Rothschild i-a cerut să facă tot posibilul ca să obțină o hotărâre favorabilă din partea papei, și-a mărturisit într-o scrisoare către cardinalul Gizzi, secretarul de stat al Statelor Papale de pe vremea aceea, lipsa de susținere față de respectiva cerere. Cu toate acestea, a trimis cererea la Roma și cu un anumit efect, pentru că, după numai câteva zile, Gizzi i-a spus lui Viale-Prelà că papa decisese să abroge ceremonia publică de carnaval pentru evrei și că, în curând, avea să aprobe o serie de alte solicitări ale lui Rothschild, printre care și anularea deciziei de închidere în ghetou.[12]

Trei ani mai târziu, după ascensiunea și declinul Republicii Romane, Vaticanul a început negocierile cu James Rothschild, șeful sucursalei franceze a lanțului bancar, pentru un împrumut considerabil. Tot atunci, familia Rothschild a profitat de ocazie ca să solicite îmbunătățirea condițiilor de trai ale evreilor papei. Pius al IX-lea însă nu mai era dispus să acorde altfel de concesii și nu a făcut nimic.[13]

Simțindu-se neajutorați în fața puterii Vaticanului, evreii din Statele Papale considerau familia Rothschild drept susținătoarea lor pe lângă Sfântul Scaun. Familia Mortara – împreună cu alți evrei pe care îi interesa cauza acesteia – a așteptat cu nerăbdare ca familia Rothschild să intervină în favoarea sa.

Și nu au avut mult de așteptat. Pe 17 iulie, după numai trei săptămâni de când fusese luat Edgardo, James Rothschild îi scria secretarului de stat Antonelli, de la Paris: „În timpul călătoriei mele la Roma, am avut adesea ocazia să apreciez simțul dumneavoastră de dreptate și de bunătate, așa că azi nu mă tem să fac apel la acesta, în numele domnului Mortara, un proprietar evreu de magazin care locuiește la Bologna“. După ce i-a povestit pe scurt lui Antonelli cum asistase Momolo la luarea cu forța a fiului său în vârstă de șase ani „sub pretextul că acesta fusese botezat“, Rothschild a continuat să relateze despre încercările eșuate ale lui Momolo de a obține eliberarea fiului său, despre disperarea acestuia și despre „boala soției sale, care, practic, a înnebunit în urma celor întâmplate“. Rothschild încheia exprimându-și speranța că Antonelli avea să-l ajute pe „nefericitul tată“ în încercarea sa de a-și recăpăta fiul.[14]

O lună mai târziu, pe 24 august, a intervenit ramura engleză a familiei Rothschild, Lionel Rothschild scriind propria pledoarie către Antonelli. Cum devenise chiar în acel an primul evreu ales în parlamentul britanic, Lionel Rothschild era o persoană demnă de luat în seamă.

Spre deosebire de James, Lionel Rothschild nu îl cunoștea pe cardinalul Antonelli. După ce a povestit ce își amintea, destul de vag, despre cele întâmplate, Rothschild a scris: „Sunt sigur că acest fapt poate fi numai un abuz de putere sau un exces de zel prost calculat, de care Guvernul Statelor Papale nu a avut cunoștință, în condițiile în care reputația Eminenței Voastre, cu privire la ceea ce este drept, constituie, pentru mine, o garanție că nu veți tolera o asemenea faptă, care a adus la disperare o întreagă familie“. Rothschild a făcut apel la cardinalul Antonelli, să înceapă o investigație și să ia măsurile necesare pentru a repara nedreptatea.

În ultimul paragraf al scrisorii, Rothschild îi cerea iertare secretarului de stat pentru că își luase libertatea de a-i scrie în legătură cu respectiva chestiune. Se hotărâse să-i scrie, îi explica acesta, pentru că „primise diverse scrisori din diferite părți ale continentului, pe lângă mesaje de la unii dintre cei mai dragi prieteni ai mei“, și în consecință, „am simțit că este de datoria mea să apelez la Eminența Voastră, ca să vă aduc la cunoștință ce mare îngrijorare și interes a provocat acest fapt“.[15]

La scurt timp după primirea acestei scrisori, Antonelli a pregătit un răspuns precaut. Faptele la care se referea Rothschild, răspundea acesta, „nu îmi sunt necunoscute… mi-aș fi dorit să pot să răspund încrederii pe care

mi-ați acordat-o, dar, fiind vorba despre o problemă care nu intră în competența ministerului meu și care este, în sine, extrem de delicată, nu sunt în măsură să mă ocup de această chestiune, pe măsura dorinței dumneavoastră“. Cardinalul adăuga: „Aici ar fi util să precizez că, dacă vocea naturii este puternică, și mai puternice sunt îndatoririle sfinte ale religiei“.[16]

Deși vestea răpirii lui Edgardo s-a răspândit în toată Europa și dincolo de Ocean până în Statele Unite, iar comitetele de evrei din întregul Occident au organizat proteste și au strâns fonduri, iar tot mai multe guverne străine și-au făcut publică dezaprobarea, papa a rămas ferm pe poziție. Pentru Pius al IX-lea, era o chestiune de principiu.

Între timp, cum incursiunile în dreptul bisericesc și precedentele papale nu îi duseseră nicăieri, Momolo și prietenii săi din Bologna au decis să încerce o abordare diferită. Dacă Biserica nu putea accepta ca un copil botezat să fie dat înapoi părinților săi evrei, atunci ce-ar fi fost dacă puteau demonstra că, de fapt, copilul nici măcar nu fusese botezat?

CAPITOLUL 10

Viața amoroasă a unei servitoare

După ce a primit, la jumătatea lui septembrie, scrisoarea îngrijorată a cumnaților săi, prin care aceștia îl rugau să se întoarcă imediat la Bologna, ca să-și salveze afacerea și soția, Momolo a făcut un ultim apel la papă, înainte de a pleca. Tonul îi trăda disperarea.

Fiind datată 19 septembrie și adresată direct papei, scrisoarea începea astfel:

> Momolo Mortara, îngenuncheat la picioarele Sanctității Voastre, declară că, din ziua în care i-a fost luat fiul, nu a avut parte decât de nenorociri venite una după alta. Dezordinea în care și-a lăsat afacerea la Bologna, amplificată înfricoșător de lunga sa absență, aproape că l-a adus la sapă de lemn. Acesta a fost chemat de urgență acasă, nu numai din cauza stării precare de sănătate a soției sale, ci și din cauza sus menționatei catastrofe suferite în afaceri. Lăsând în urmă la Roma ce are mai bun [adică pe fiul său] și deplângându-și nenorocirea, subsemnatul îndrăznește s-o implore pe Sfinția Voastră, din adâncul sufletului, ca – prin marea milă pentru care sunteți renumit – să-i scutiți de marele chin înainte de revenirea sa în capitală și să le redați unor oameni care au pierdut totul cel puțin sfânta dulceață a familiei.[1]

Revenind la Bologna și văzând că starea soției sale nu era atât de gravă pe cât se temuse, Momolo a încercat să-și repună pe picioare afacerea, însă nu a reușit nicicum să se concentreze la nimic, în afară de cum să-l aducă înapoi pe Edgardo. Activitatea sa frenetică în acest sens se reflectă printr-o serie de scrisori trimise la Roma în ultimele zile ale lui septembrie, când Momolo și grupul său de susținători evrei de la Bologna și-au concentrat eforturile pentru a obține eliberarea băiatului.

Într-o scrisoare din data de 27 septembrie, adresată lui Scazzocchio, Momolo îi spunea cât de ocupat fusese să obțină diverse certificate și depoziții necesare pentru a-și întări poziția. Aflând, spre supărarea sa, că îi

interziseseră lui Scazzacchio să-l viziteze pe Edgardo în lipsa lui, Momolo redactă o cerere, spre a-i fi trimisă cardinalului Antonelli, prin care îl ruga pe secretarul de stat să intervină, ca să poată primi în continuare vești de la fiul său.

Într-o a doua scrisoare, din aceeași zi, Momolo îl informa pe Scazzocchio că avea să-i trimită în curând documente care urmau să facă lumină asupra Annei Morisi. Momolo i-a mai transmis acestuia și un zvon neliniștitor despre noi evenimente: primise o scrisoare de la un evreu din Livorno, în care bărbatul îi relata o conversație avută cu un prieten de la Roma (astfel funcționa rețeaua evreiască din Italia). Potrivit relatării, scria Momolo, „un alt botez fusese oficiat de curând pentru fiul nostru drag, Edgardo“. Acesta îl ruga pe Scazzocchio să verifice informația și, dacă aceasta era adevărată, să facă o reclamație oficială.

Momolo primise mai multe vești îmbucurătoare de pe frontul internațional. Aflase că 40 din cei mai renumiți rabini din Germania îi trimiseseră papei o plângere colectivă în numele familiei Mortara. Cu zece zile înainte, ca răspuns la solicitarea din Anglia de a primi mai multe detalii, prietenii săi din Bologna trimiseseră o relatare completă asupra cazului. Lumea manifesta interes tot mai mare față de băiatul evreu din Bologna.

Scrisoarea lui Momolo se încheia amintindu-i lui Scazzocchio să-l viziteze pe Edgardo cu regularitate și să-l informeze ce face fiul său. Însă, la Roma, secretarul de la Università Israelitica nu prea a avut noroc. Pe 29 septembrie, Scazzocchio i-a întocmit o scrisoare de protest lui Enrico Sarra, rectorul Casei Catehumenilor, prin care se plângea de modul umilitor în care fusese primit și îl informa pe acesta cu privire la zvonurile tulburătoare potrivit cărora Edgardo fusese botezat de curând la Casa Catehumenilor.

În ziua de 23 a lunii, își amintea Scazzocchio, se dusese la Catehumeni, la rugămintea lui Momolo, ca să-l vadă pe Edgardo. Când a bătut la poartă, a apărut rectorul la fereastră și l-a informat că, în urma unui nou ordin pe care îl primise, nu mai avea voie să-i lase pe evrei să intre. „Vă scriu“, îl informa Scazzocchio pe rector, „considerând că nu se cuvine să sufăr umilința de a fi din nou dat afară, fapt întărit de înțelegerea la care a ajuns cu dumneavoastră *signor* Mortara, înainte de a se întoarce acasă, ca, în lipsa sa, să pot să vin eu să-l văd pe fiul său și să-i transmit, din când în când, vești despre el.“

Apoi Scazzocchio trecu la al doilea subiect, care era și mai tulburător. „*Signor* Mortara îmi scrie că a aflat, la Bologna, că fiul său a fost botezat de curând, potrivit procedurii uzuale. Deși mi se pare de necrezut o asemenea veste, totuși, ca să-i îndeplinesc rugămintea de a vă întreba direct, vă rog să îmi confirmați acest lucru, ca să-l pot scuti pe bietul suflet de o astfel de îndoială dureroasă.“[2] De fapt, se pare că nu avusese loc un asemenea botez în primele luni de ședere la Catehumeni, în ciuda zvonurilor care circulau în rândul evreilor din Italia.

Certificatele pe care le aduna Momolo și în care își punea mari speranțe aveau drept scop să conteste faptele pe care își întemeiau cazul inchizitorul și celelalte autorități bisericești. Elementul central al poveștii era servitoarea Anna Morisi. Aceasta era singura martoră a botezului. În baza declarației sale, părintele Feleti ordonase capturarea lui Edgardo. Momolo era hotărât acum să facă tot posibilul ca să-i submineze credibilitatea, cercetând toate elementele povestirii acesteia legate de botez, elemente care puteau fi verificate, și încercând să demonstreze că avea un caracter atât de imoral, încât nu putea fi crezută de nimeni.

Un personaj-cheie al povestirii lui Morisi era Ceasare Lepori, băcanul din cartier. Acesta, susținea ea, o sfătuise să boteze copilul bolnav și îi spusese atunci cum să procedeze. Din anonimatul său de mic băcan, Lepori se trezi deodată că atrage o atenție nedorită, de dincolo de Bologna. Mai mult, în toate Statele Papale, opinia publică îl acuza de întregul dezastru produs.[3]

În 1858, Cesare Lepori avea 34 de ani și locuia lângă familia Mortara, împreună cu soția sa, cu fiica sa de 4 ani, Maria, cu fratele său necăsătorit, Raffaele, și cu tatăl său văduv, Franco, în vârstă de 72 de ani. Cu toții se născuseră la Bologna și erau bine cunoscuți în zonă, unde aveau o băcănie de famile împreună cu fratele mai mare al lui Cesare, Antonio, care locuia în apropiere, împreună cu cea de-a doua soție și cei doi copii ai lor.[4]

Când Momolo s-a întors de la Roma, s-a hotărât să discute cu Cesare Lepori. Trebuie să-i fost greu să-și stăpânească emoțiile, când a intrat în magazinul lui Lepori, pentru că pe atunci credea și el că tânărul băcan era de vină pentru tragedia care se abătuse asupra sa. Când Lepori l-a văzut pe Momolo intrând, la trei luni după asediul poliției de la locuința familiei Mortara, probabil că s-a speriat la rândul său, pentru că aflase deja că Anna Morisi îl numise instigator la botez.

Cea mai bună relatare asupra evenimentelor care au urmat provine dintr-o sursă neașteptată: un judecător ieșit la pensie, un catolic, Carlo Maggi, care locuia în cartier. Pe 6 octombrie, Maggi s-a prezentat la un notar din Bologna, care fusese angajat de Momolo ca să consemneze și să legalizeze relatarea sa. Declarația a fost, apoi, predată cardinalului Antonelli, spre a fi supusă atenției papei. Momolo avea mari speranțe că, după ce pontiful urma să afle adevărata poveste, putea să dispună eliberarea lui Edgardo.

Maggi a explicat:

> Cum mă opresc, adesea, la cafeneaua Genio, de pe *via* San Felice, care este frecventată de mulți evrei, printre care se numără și *signor* Momolo Mortara, am avut de multe ori ocazia să vorbesc cu acesta, mai ales despre fiul său mai mic. Este vorba despre băiatul care a fost luat în urmă cu câteva luni prin ordin guvernamental, pentru că a fost botezat. Vorbisem și cu Mortara legat de acest fapt, mai precis, despre opinia apărută ca urmare a susținerilor unei anume Nina [Nina fiind porecla Annei Morisi], fostă servitoare a sa, cu privire la un anume *signor* Cesare Lepori, un băcan care are un magazin pe *via* Vetturini. Aceasta îi spusese că el a pus-o și a învățat-o cum să-l boteze pe fiul lui, arătându-i cum să procedeze, de vreme ce îi mărturisise lui Lepori că nu știe s-o facă.
>
> Discuțiile noastre rămăseseră în acest punct, când, marți, pe cinci ale lunii acesteia, m-am oprit la cafenea să iau micul dejun. A intrat *signor* Mortara și mi-a spus ceva de genul:
>
> „N-ați auzit? Am fost la magazinul lui Lepori sâmbăta trecută. Când m-a văzut Cesare, după ce m-a salutat, m-a întrebat ce s-a ales de servitoarea Nina și i-am răspuns că prefer să nu-i mai aud numele și că ar fi bine să facă și el la fel, după ce îl compromisese în ochii opiniei publice spunând că el o făcuse să-l boteze pe băiat și că el îi arătase cum să procedeze. Auzind una ca asta, mi-a răspuns că este o minciună, că nu vorbise niciodată despre acest lucru cu tânăra.“ Eu i-am spus lui Mortara că mi-e greu să cred că… Lepori neagă cu vehemență ceva ce era cunoscut de toată lumea, potrivit spuselor Ninei.

Ca să-l convingă pe juristul pensionar, Momolo l-a invitat să-l însoțească la magazinul lui Lepori, să audă singur. Momolo avea, oricum, de gând să treacă pe-acolo, ca să ia declarația scrisă pe care o promisese Lepori.

Și, astfel, în jurul orei 8.30 dimineață, m-am dus cu Mortara la magazinul lui Lepori, unde i-am găsit pe acesta împreună cu tatăl său și cu angajatul lor și l-am auzit pe Mortara că l-a întrebat pe Cesare Lepori dacă redactase scrisoarea despre care vorbiseră sâmbătă. Însă Lepori i-a răspuns că, după ce s-a sfătuit cu cineva, s-a decis să nu întocmească scrisoarea, pentru că un asemenea document sub semnătură privată nu ar fi avut valoare juridică. Însă, a adăugat el, era gata să depună mărturie în fața oricărei autorități, oriunde ar fi fost chemat, și să repete tot ce îi spusese lui Mortara cu o sâmbătă în urmă. L-am auzit adăugând următoarele cuvinte: „Nu am vorbit niciodată cu Nina despre băiețelul tău și nici nu am sfătuit-o să-l boteze".

Băcanul a continuat, își amintea Maggi, spunând că nu era în măsură s-o învețe pe fată să boteze pe cineva, de vreme ce nici el nu știa exact cum se face acest lucru.

„Repet și acum ce ți-am spus sâmbătă [a continuat Lepori] și o voi repeta la nesfârșit, pentru că, fiind om de onoare, nu spun decât purul adevăr. Îmi pare rău, Mortara, că nu m-au chemat mai devreme, ca să mă întrebe despre toate astea, pentru că mi s-ar fi părut firesc s-o facă, dacă Nina a spus că eu am convins-o și am învățat-o să facă ceea ce a făcut, pentru că, dacă m-ar fi întrebat, ar fi aflat de mult ceea ce vă spun acum… în fața acestui *signore* [Lepori l-a indicat pe Maggi] și voi declara același lucru și mâine. Un singur aspect mă surprinde, dragă Mortara: dacă este adevărat că Nina a spus ceea ce se spune că a zis, cum se face că nu a venit la mine până acum nici măcar un funcționar oficial?"

Judecătorul pensionar și-a încheiat relatarea spunând că, după ce au plecat de la băcan, și-a dat seama că scepticismul său nu fusese deloc întemeiat; Lepori spunea adevărul.[5]

Mărturia lui Maggi a fost trimisă neîntârziat la Roma, unde Scazzocchio a legalizat-o la un notar roman, pe 11 octombrie, înainte de a i-o duce cardinalului Antonelli, ca să i-o dea papei. În scrisoarea de însoțire, redactată în numele lui Momolo, Pius al IX-lea era rugat să citească rezumatul care dovedea că Morisi minți în privința botezului.[6] Însă critica la adresa credibilității tinerei femei a mers mult mai departe decât acest

atac. Aceasta era descrisă nu numai drept o mincinoasă, ci și drept ușuratică și hoață.

Cu câteva zile înainte ca notarul din Bologna să-l primească pe fostul judecător pentru declarație, în biroul lui s-au adunat mai multe femei care nu prea erau obișnuite cu un asemenea cadru. Familia Mortara și susținătorii acesteia din Bologna auziseră ironii și șușoteli la adresa Annei Morisi, zvonuri repetate despre comportamentul său sexual, zvonuri care, dacă se dovedeau adevărate, ar fi discreditat-o în ochii Bisericii sau, cel puțin, așa sperau evreii. Astfel, membrii de familie și prietenii acestora au început să-i întrebe pe vecini dacă văzuseră sau auziseră ceva despre viața amoroasă secretă a Annei. I-au întrebat pe aceia care ar fi putut să știe ceva, pe femeile care făceau parte din rețeaua de servitoare din zonă, femeile care se întâlneau zilnic pe coridoare sau pe stradă, în drum spre piață, bârfindu-și șefii, vecinii și bârfindu-se una pe alta.

Momolo și Marianna știau și ei câte ceva despre acest subiect, pentru că, după ce Anna lucrase la ei trei ani, la începutul lui 1855, au descoperit că era însărcinată. Sarcinile servitoarelor necăsătorite nu erau deloc neobișnuite în Bologna pe vremea aceea; mai mult, era un fel de risc al meseriei. Tinerele servitoare se trezeau adesea singure la oraș, familiile lor rămânând la țară, și deveneau astfel prada bărbaților mai tineri sau mai puțin tineri, însurați sau neînsurați, unii care le seduceau cu promisiuni de căsătorie și alții care, pur și simplu, le violau. Printre cazurile frecvente, se numărau și avansurile sexuale venite chiar din partea șefilor lor sau, adesea, ale fiilor acestora.

La Bologna, ca, de altfel, în toată Italia, exista o soluție pentru situațiile disperate în care femeile nemăritate rămâneau însărcinate: căminele pentru copiii abandonați. Înființate cu câteva secole în urmă și cunoscute sub numele de „Bastardini“, casele de copii preluau nou-născuții femeilor necăsătorite, salvând astfel reputația femeilor și scutindu-le familiile de rușine. Predarea copiilor la *ospizio* se făcea în mare secret, pentru că numai dacă se păstra secretul reputația femeii putea fi protejată. Bebelușii nu erau aduși la Bastardini de mamele lor, care doreau să-și ascundă identitatea, ci de moașele care asistau la nașterea lor.

Pe vremea aceea, femeile necăsătorite nu numai că erau încurajate să-și abandoneze copiii la casa de copii, ci chiar li se impunea acest lucru. După părerea autorităților din Statele Papale, păstrarea unui asemenea copil

dezonora familia și o făcea pe femeie să trăiască tot restul vieții în păcat. Și acestea nu erau singurele consecințe neplăcute: simpla imagine a unei femei nemăritate cu un bebeluș putea da naștere unui scandal public. Era indecent până și gândul că un copil ar fi putut să crească în casa unei mame nemăritate. Iar după ce bebelușii erau lăsați la casa de copii, se încerca plasarea acestora la doici de la țară.[7]

Asemenea altor tinere aflate într-o astfel de situație, Anna Morisi nu dorise să se întoarcă la familia sa din San Giovanni in Persiceto, unde cu siguranță că ar fi fost privită cu suspiciune de vecini, odată ce burta ar fi început să se întrezărească pe sub rochia largă. Și, desigur, nu putea nici să rămână până la data nașterii în casa familiei Mortara, pentru că nu se cuvenea să fie lăsați copiii s-o vadă astfel și nici nu ar fi fost corect față de vecini să vadă că familia Mortara are o servitoare promiscuă.

În loc s-o concedieze pur și simplu, cum procedau mulți alți stăpâni, Momolo și Marianna au aranjat s-o trimită pe Anna la o moașă acasă, unde avea să-și petreacă ultimele patru luni de sarcină. I-au plătit toate cheltuielile de ședere și de naștere. Pentru a-i apăra reputația – și pentru protejarea propriei reputații, odată ce îi promiseseră că o vor primi înapoi după nașterea bebelușului și trimiterea lui la casa de copii –, le-au spus vecinilor și prietenilor că fata se îmbolnăvise și că se dusese acasă la părinții săi pentru a se recupera.

În septembrie 1858, familia Mortara nu a mai avut nici un interes să menajeze reputația Annei – ba dimpotrivă. Și-au dat seama că nu trebuie să depună eforturi prea mari ca să găsească femei dispuse să povestească despre comportamentul ei extrem de scandalos.

De pe 30 septembrie până pe 1 octombrie, notarul din Bologna a consemnat declarațiile a opt femei și pe aceea a unui bărbat, despre Anna Morisi. Relatările acestora au fost trimise, asemenea relatării lui Maggi, la Scazzocchio, la Roma, fiind apoi autentificate și înaintate, cu o scrisoare de însoțire, papei Pius al IX-lea. Este puțin probabil ca bunul papă să mai fi ținut în mâini până atunci asemenea descrieri privind sexualitatea feminină.

În scrisoarea de însoțire adresată papei se trecea direct la subiect: „Momolo Mortara îngenunchează la picioarele Augustului Tron al Sanctității Voastre, după ce tocmai am primit documente… privind comportamentul imoral al lui Morisi“. Îi trimitea materialul respectiv, scria el, pentru ca papa să decidă singur „câtă încredere poate prezenta cuvântul

unei femei care este o depravată de notorietate“. Acesta încheia cu rugămintea: „Nu mai ezitați, o, Sfinte Părinte, și emiteți hotărârea pe care v-o solicităm de atâta timp, redând astfel liniștea unei familii aflate în suferință, înlăturând teama a 10 000 de evrei care sunt supușii sinceri și liniștiți ai Sanctității Voastre“.[8]

Martorilor de la Bologna li s-a cerut să se refere la două aspecte. Unul privea moralitatea Annei Morisi, celălalt – cât de bolnav fusese Edgardo la data când se susținea că ar fi fost botezat. Soții Mortara doreau să afle detalii despre al doilea aspect, pentru că aflaseră că, fără consimțământul părinților, catolicii aveau voie să boteze copii evrei numai dacă exista motivul întemeiat că aceștia erau pe moarte. Într-un asemenea caz, potrivit dreptului canonic, a permite unui suflet să se ducă în rai era mai important decât normala respectare a autorității parentale (și, în special, a tatălui) asupra copilului. Familia Mortara obținuse deja un certificat de la doctorul lor de familie, Pasquale Saragoni, care îl îngrijise pe Edgardo pe perioada bolii, în care se preciza că băiatul nu fusese niciodată în pericol de moarte. Fiind datat 31 iulie 1858, certificatul descria boala pe care o avusese băiatul pe când avea un an, ca fiind o simplă infecție, frecventă în anii copilăriei. Declarația doctorului a fost, de asemenea, trimisă secretarului de stat și papei. Saragoni a declarat și că, în perioada în care Anna Morisi spunea că ar fi făcut botezul copilului bolnav, fusese ea însăși foarte bolnavă și țintuită la pat. Familia Mortara a încercat să întărească această mărturie și prin alți martori, știind că spusele lui Saragoni, cunoscut opozant al clerului și al guvernării papale, puteau să nu cântărească prea mult în balanța justiției Statelor Papale.[9]

Mărturiile trimise papei erau diverse, de la relatări vagi, indirecte, până la descrieri detaliate ale unor martori oculari. Toate declarațiile erau date de catolici. Cu siguranță că acestea aveau să cântărească mai mult și, în plus, declarațiile evreilor împotriva creștinilor nu erau admise de legea Statelor Papale.

Maria Capelli, o văduvă în vârstă de 44 de ani, a fost rugată să depună mărturie cu privire la gravitatea bolii lui Edgardo, din 1852. Faptul că au chemat-o să depună mărturie dovedește disperarea familiei Mortara, pentru că toate informațiile acesteia erau din auzite, bazate pe cele spuse de mama ei care lucrase ca servitoare în timpul zilei la părinții Mariannei Mortara.

„Cunosc foarte bine, de câțiva ani, cuplul de evrei format din *signor* Momolo și Marianna“, a spus aceasta.

Știu că, în urmă cu aproximativ șase ani, pe când familia Mortara locuia pe *via* Vetturini, unul dintre fiii săi mici, Edgardo, dacă nu mă înșel, a avut una dintre bolile copilăriei. Mama mea, cu care locuiam și care se întorcea în fiecare seară de la casa familiei Padovani, să doarmă la noi, mi-a povestit despre asta. Tot de la ea am aflat și că servitoarea familiei Mortara a fost și ea bolnavă în perioada aceea, fiind nevoită să stea în pat. Dar, dincolo de faptul că am aflat de la mama mea, care este moartă acum, că boala fiului lui Mortara nu era gravă, nu am auzit niciodată ca aceasta să se fi agravat și, cu atât mai puțin, că el ar fi fost în pericol de moarte. De fapt, boala i-a trecut în doar câteva zile.

După această mărturie, o altă femeie a venit să depună mărturie, femeie care îi știa pe soții Mortara de pe vremea când Edgardo era bebeluș. Ippolita Zacchini, în vârstă de 60 de ani, și-a început povestirea spunând că și ea îi cunoștea pe cei doi de pe vremea când locuiau pe *via* Vetturini. Lucra pe atunci ca servitoare la familia lui Solomon Ravenna, prietenii evrei ai familiei Mortara, care locuiau pe aceeași stradă. De fapt, și Solomon, în vârstă de 57 de ani, în 1852, și, practic, cu o generație mai în vârstă decât Marianna, care avea 33 de ani, se mutase de curând la Bologna, din ghetoul de la Modena, împreună cu fiul său, în vârstă de 17 ani.

Cum cele două familii erau în relații de prietenie și locuiau atât de aproape una de alta, a declarat Ippolita, aceasta era trimisă tot timpul cu mici treburi la familia Mortara. Așa că nu a fost surprinsă când, într-o zi de vară, a spus ea, în urmă cu cinci sau șase ani, soții Ravenna au trimis-o la locuința soților Mortara ca să stea acolo vreo trei sau patru zile și să-i ajute, pentru că servitoarea acestora, o anume Nina Morisi, era de vreo trei sau patru zile atât de bolnavă, încât nu se putea ridica din pat. Aceasta a continuat:

Îmi amintesc foarte bine că, în aceeași perioadă, fiul mai mic al familiei Mortara, Edgardo, care avea pe atunci un an sau doi, era și el bolnav, avea un fel de boală a copilăriei, așa că a trebuit s-o ajut pe mama lui să aibă grijă de el… Însă, chiar dacă boala copilului a durat patru sau cinci zile, iar părinții săi au fost supărați din cauza asta, pentru

că își iubeau foarte mult copiii, și au chemat mai mulți doctori, printre care îmi amintesc de dr. Saragoni, copilul nu a fost niciodată în pericol de moarte. De fapt, îmi aminesc că mama copilului l-a întrebat punctual despre asta pe dr. Saragoni, la care el a râs și i-a spus că nu era nimic, doar o boală obișnuită pe care o fac copiii.

Ippolita a adăugat: „Dați-mi voie să vă spun: mi-am crescut cei opt copii și am văzut și am avut grijă de mulți alții, așa că îmi amintesc foarte bine că Edgardo Mortara nu a avut nici unul dintre semnele pe care le vezi la copiii mici când sunt cu adevărat bolnavi și în pericol de moarte“.

După declarația Ippolitei, fiica sa, Marianna, în vârstă de 27 de ani, a venit la biroul notarului, să confirme cele spuse de mama sa. În 1852, mama sa muncea ca servitoare la familia Ravenna, unde lucrase și Marianna ca slujnică. Și-a amintit când mama sa îi ținuse locul Annei Morisi la familia Mortara, pentru câteva zile, și că îi spusese că unul dintre copiii familiei suferise de o boală ușoară a copilăriei. În cele din urmă, a fost adusă și Giuseppina Borghi, o cusătoreasă în vârstă de 41 de ani, care locuise în apartamentul aflat sub cel al familiei Mortara, în 1852. Și-a amintit de ceea ce devenise deja o poveste de familie despre un băiat cu o boală ușoară și de scurtă durată și despre o servitoare care era, pe atunci, și mai bolnavă și țintuită la pat.

Făcând tot posibilul ca să demonstreze că Anna Morisi nu avusese ocazia să înfăptuiască un botez acceptat de Biserică, de vreme ce Edgardo nu era pe moarte și, mergând și mai departe, punând sub semnul întrebării dacă Anna avusese măcar când să se ducă la băcan în starea în care se afla și să facă ceea ce susținea că făcuse, familia Mortara era gata să vorbească despre credibilitatea femeii de la momentul respectiv. I-au convocat, mai întâi, pe intermediarul lor de afaceri, Enrico Mattioli, care avea 30 de ani și care le-a povestit despre relația scandaloasă a Annei cu soldații austrieci care locuiau în cartier și despre reputația promiscuă a tinerei. Aceasta era considerată, a spus el, „o tânără dezgustătoare, cu un comportament realmente imoral și necinstit“.

Însă acest martor a reprezentat doar preambulul pentru relatările incendiare care au urmat. Prima mărturie i-a aparținut Elenei Pignatti, o femeie în vârstă de 22 de ani, care deținea o băcănie împreună cu soțul ei, Alessandro Santandrea, nu departe de familia Mortara. Aceștia o angajaseră

pe Anna Morisi ca servitoare, la scurt timp după plecarea ei de la familia Mortara, la începutul toamnei 1857. Declarația lui Pignatti a fost scurtă, dar tulburătoare:

> O cunoșteam foarte bine pe Anna, sau Nina Morisi, de când a venit să lucreze la mine, toamna trecută… și a stat la mine aproximativ trei luni. Nu am putut s-o mai țin, din cauza comportamentului ei reprobabil.

Mărturia *signorei* Pignatti conținea și câteva exemple: „De pildă, într-o seară când, având anumite bănuieli, am urcat pe furiș scările din locuința mea de pe via San Mamolo… care se află exact deasupra magazinului meu. Când am ajuns sus, am găsit-o pe Nina scoțând din casă un căpitan austriac. Când am certat-o pentru comportamentul său scandalos, m-a rugat s-o iert, recunoscând că ea îl învitase acolo."

Signora Pignatti a continuat: „Cam în aceeași perioadă a început să comploteze cu magazionerul din băcănia mea: el fura de mâncare, iar ea o ascundea. Când am descoperit ce făceau, am dat-o imediat afară. Dacă aș mai fi ținut-o, n-aș fi făcut decât să îmi atrag o rușine și mai mare; era evident ce soi rău era."

O poveste asemănătoare a spus și Anna Facchini, tânăra care îi urmase Annei Morisi ca servitoare a familiei Mortara, cea care îi deschisese prima ușa mareșalului Lucidi, cu patru luni în urmă.

Anna Facchini începuse să lucreze la familia Mortara în timp ce Anna Morisi era încă acolo. Pe atunci, aceasta venea doar în cursul zilei. După ce a plecat Morisi, cumnata sa, Assunta Buongiovanni, a venit s-o înlocuiască pentru două luni și, absolut întâmplător, Marianna Mortara a aflat că Nina era hoață.

Și Facchini o prinsese în flagrant pe Morisi de câteva ori: „Nu numai o dată", a declarat aceasta, „m-a rugat s-o ajut să fure vin din beciul familiei Mortara".

Însă, la scurt timp după plecarea Ninei, în timp ce spăla, Assunta a descoperit cu surprindere o pereche de ciorapi identici cu ai ei. I-a spus despre asta *signorei* Mortara și chiar i-a arătat cele două perechi de ciorapi. Erau ciorapii furați de la familia Mortara. Când a fost întrebată de unde îi avea, Assunta a răspuns că, înainte de a veni la familia Mortara, locuise pentru scurt timp cu Nina Morisi. Când împachetase bagajele, ca să plece la noua slujbă, Assunta luase din greșeală o pereche de ciorapi de-ai cumnatei

sale. *Signora* Mortara le spusese servitoarelor că îi lipseau, pe lângă perechea aceea de ciorapi, și câteva seturi de lenjerie intimă. Atunci și-a dat seama că Nina le furase.

Facchini și-a continuat relatarea referindu-se la un alt aspect pentru care era cunoscută Nina: relațiile sexuale cu ofițerii austrieci. Morisi profitase de faptul că niște ofițeri austrieci închiriaseră apartamentul de lângă cel al familiei Mortara. Obiceiul său de a strecura în casă soldați, bănuială care o făcuse pe stăpâna sa să urce scările în vârful picioarelor ca s-o prindă în flagrant, era binecunoscut. Facchini a spus că o văzuse de câteva ori pe Nina furișându-se cu ofițerii austrieci în casa familiei Mortara, și când soții Mortara se aflau în cealaltă parte a apartamentului, și când aceștia lipseau. „Am avertizat-o de multe ori să se abțină, să fie mai cumpătată și să nu se mai comporte cu atâta obrăznicie, ca să nu se facă de râs și să nu atragă disprețul familiei Mortara.“

Însă cele mai expresive relatări despre escapadele erotice ale Ninei au fost oferite de două femei de vârstă mijlocie.

Rosalba Pancaldi, o femeie de 44 de ani care avea o cafenea lângă biserica parohială locală, era cunoscută de prieteni drept Rosina. Aceasta a declarat că o cunoștea pe Nina Morisi de câțiva ani, pentru că locuise, până în urmă cu câteva luni, în apartamentul de deasupra familiei Mortara, împreună cu soțul și cu cei trei copii. Aceasta a explicat faptul că, lângă familia Mortara, locuia familia Moschini, ai cărei chiriași, ofițeri austrieci, ocupau camera lipită de apartamentul familiei Mortara. Aceasta o văzuse de multe ori pe Anna flirtând cu soldații și o auzise chiar spunând că făcuse mai mult decât atât.

„Într-o dimineață“, își amintea femeia, „un ofițer pe nume Paja sau Paolino a dus-o pe Morisi în camera lui, de unde, puțin mai târziu, aceasta a ieșit vociferând în felul caracteristic: «O! Ce mi-am mai tras-o, *signora* Rosina! O, ce mi-am tras-o.»“

Rosina a adăugat: „Îmi amintesc, deși detaliile s-au mai pierdut, că una dintre servitoarele pe care le aveam pe atunci, pe nume Elena, mi-a spus că îi văzuse pe cei doi în aceeași cameră, dar nu mai țin minte dacă îi văzuse pe gaura cheii sau în alt mod. În orice caz“, a precizat femeia, „după această întâlnire cu Morisi, ori de câte ori mă vedea spunea: «O! Ce mi-am mai tras-o!», râzând și clipind.“

Și asta nu era tot. Pancaldi a povestit cum o altă servitoare, Maria, îi spusese că se uitase într-o seară în jos, de pe terasă, și că o văzuse pe Nina „lăsându-i pe niște ofițeri germani să intre în apartamentul familiei Mortara… sărind de pe terasă pe fereastra ei. Nu îmi amintesc dacă au folosit vreo scândură ca să treacă sau, pur și simplu, au sărit.“ *Signora* Pancaldi și-a încheiat declarația dând o ultimă lovitură de grație la ceea ce mai rămăsese din reputația Annei Morisi: „Știu că această Morisi avea, în general, o reputație proastă din cauza relațiilor sale cu ofițerii austrieci și că îi lăsa efectiv s-o apuce de sâni, când stăteau la fereastra terasei despre care vă spuneam“.

De teamă că această declarație ar fi putut trece drept produsul imaginației înfierbântate a unei femei, familia Mortara a aranjat s-o coroboreze cu cea a unei ultime martore. Geltrude Foschini, o femeie de 50 de ani care locuia ușă în ușă cu familia Mortara, împreună cu soțul ei și cu chiriașii lor austrieci, care a spus cam aceeași poveste ca fosta sa vecină, inclusiv despre cum Nina folosise terasa ca să-i bage pe furiș pe soldați noaptea în apartamentul familiei Mortara și despre vizitele sale pe ascuns în camerele soldaților.

De fapt, Foschini a adăugat un amănunt care îi scăpase lui Pancaldi – identitatea celei care avea obiceiul de a spiona pe gaura cheii aventurile amoroase ale Ninei. Într-o zi, și-a amintit aceasta, Pancaldi i-a spus agitată că o văzuse pe Nina, ziua în amiaza mare, intrând în camera ofițerilor austrieci, unde o aștepta Paja.

„Împinsă de curiozitate“, a continuat Foschini, „*signora* Pancaldi s-a uitat pe gaura cheii și i-a văzut pe cei doi în pat, în toiul unui act obscen. Chiar atunci, *signor* Mortara urca scările, așa că Pancaldi a spus cu voce tare: «Nina, uite-l pe domnul Mortara». În câteva clipe, Morisi a ieșit și i-a spus lui Pancaldi: «Ce mi-am mai tras-o!» – o expresie pe care avea s-o repete de atunci înainte ori de câte ori o vedea pe Pancaldi. De fapt, și eu am auzit-o repetând aceste vorbe de multe ori și chiar am rugat-o la un moment dat pe *signora* Pancaldi să mi le explice.“

Este greu de spus ce a înțeles papa din toate acestea, când declarațiile au sosit la Vatican, la începutul lui octombrie.

CAPITOLUL 11

Întâmplări dramatice la Alatri

În timp ce adunau declarații, Momolo și Marianna au discutat dacă să rămână la Bologna sau să se ducă la Roma, ca să-l vadă pe Edgardo și să acționeze de acolo în scopul eliberării sale. Argumentul în favoarea rămânerii la Bologna era pericolul real că afacerea familiei putea să dea faliment, în lipsa lui Momolo, aceștia având șapte copii de hrănit și nici un alt mijloc de trai, în afara milei evreilor. Nici copiii, care fuseseră afectați de răpirea fratelui lui, nu doreau să-și vadă părinții plecând, chiar dacă nu duceau lipsă de rude care să aibă grijă de ei. Și un ultim semn de întrebare îl ridica starea de sănătate a Mariannei.

Nu se știe cu siguranță care era starea de sănătate a acesteia după plecarea lui Edgardo. Problema nu este lipsa surselor, pentru că în ziare erau publicate în fiecare lună știri medicale. Iar aceste știri nu se contraziceau între ele. În cea mai mare parte, toate anunțau cam același lucru. Însă semănau destul de mult cu poveștile spuse de secole de către evrei, despre tragedii asemănătoare, care ne fac să ne întrebăm cât de adevărate sunt. Am mai văzut asemenea mame evreice.

La câteva zile de la răpirea lui Edgardo, au circulat, în întreaga Europă, vești despre starea precară de sănătate a Mariannei. Ne amintim că James Rothschild, în scrisoarea sa de la Paris adresată cardinalului Antonelli, scrisă pe 17 iulie, menționa că, din cauza răpirii, Marianna se îmbolnăvise, de fapt era *presque folle* – practic, înnebunise. Și scrisoarea lui Lionel Rothschild către cardinalul Antonelli, trimisă de la Londra în luna următoare, conținea o descriere asemănătoare.

Pe măsură ce au început să apară relatări care criticau acțiunile Bisericii în presa evreiască și liberală din întreaga Europă, starea de sănătate a Mariannei devenise un subiect recurent. Cu toții erau alături de o sărmană mamă care înnebunise de durere și de disperare să-și vadă fiul luat de lângă ea. Mai mult, unele relatări sugerau că viața ei era în pericol. Una dintre primele astfel de relatări, publicată în *L'univers Israélite* de la Paris, în care

erau citați prietenii familiei Mortara de la Bologna, o prezentau pe Marianna drept „copleșită de tristețe“. Își abandonase copiii mici, precum și casa, și plecase la Modena. Acolo aveau grijă de ea rudele sale, însă „se îmbolnăvise grav de supărare și acum există temerea că și-ar putea pierde viața“.[1]

Acesta era un subiect important și gata să fie repetat ori de câte ori evreii cereau ajutor. După primirea scrisorii din august, de la evreii care se întâlniseră în Piemont, Consistoriul Central Israelit din Franța i-a trimis o cerere lui Napoleon al III-lea, solicitându-i să intervină, și i-au scris că mama lui Edgardo „înnebunise de atâta durere“. În cererea Consistoriului s-a adăugat că încercările neobosite ale lui Momolo da a-și ajuta soția să-și revină fuseseră în zadar.[2] Cam în aceeași perioadă, scrisoarea trimisă Vaticanului de 40 de rabini din Prusia – elaborată în franceză – se referea la „sărmana mamă“, care „aproape că își pierduse mințile“.[3]

Povestea mamei înnebunite atingea coarda sensibilă a Europei și era folosită ca o armă puternică de presiune pentru a convinge Sfântul Scaun să elibereze copilul. Numai prin eliberarea lui Edgardo putea Vaticanul să șteargă imaginea cutremurătoare a mamei înnebunite – care nu voia decât să-și strângă din nou în brațe copilul iubit –, Biserica ținându-l captiv.

Povestea era folosită și ca să-l influențeze pe Edgardo. Pentru că se temeau că sentimentele băiatului față de familia lui ar fi putut ceda cu timpul în fața ispitelor Bisericii, l-au convins pe Momolo să-l impresioneze pe Edgardo spunându-i cât de nefericită era mama sa de când fusese luat de lângă ea. Mai mult, i-a spus lui Edgardo că, dacă nu se întorcea mai repede acasă, aceasta ar fi putut să moară de durere.

În timp ce Momolo era la Roma, în luna august, Marianna i-a trimis o scrisoare fiului său, prin Università Israelitica. După ce au examinat-o, Scazzocchio și colegii lui l-au convins pe Momolo să nu îi trimită scrisoarea lui Edgardo. Se pare că problema ar fi fost tonul împăciuitor și firesc al Mariannei. Scazzocchio a explicat decizia pe care o luaseră, într-o scrisoare datată 25 august și care era adresată grupului de susținători ai lui Mortara de la Bologna: „Scrisoarea *signorei* Marianna nu va fi trimisă, pentru că nu corespunde cu ceea ce i-a spus deja [Momolo] Mortara băiatului… Vrem ca acesta să și-o închipuie ca pe o mamă care suferă amarnic, fizic și psihic, din cauza absenței îndelungate și dureroase a fiului

său.“ Trebuia să-l convingă pe Edgardo că întoarcerea sa acasă era „singurul leac pentru marea sa pierdere, ca mamă“.[4]

Știrile privind efectul pe care l-a avut răpirea lui Edgardo asupra mamei sale erau atât de alarmante, încât presa evreiască s-a văzut nevoită să-și asigure cititorii că femeia era, de fapt, încă întreagă la minte și la trup. Două articole din *Archives Israélites* de la Paris, din ianuarie 1859, sunt elocvente în acest sens. Primul cuprindea niște vești bune. Tocmai primiseră o scrisoare prin care erau informați „că sfânta mamă a copilului nu înnebunise, în urma loviturii pe care o suferise“. Durerea acesteia era mare și mută; „este emoționantă, este imensă, dar o va depăși“. Nefiind nici pe departe doborâtă, li se spunea cititorilor, mama împreună cu soțul său aveau să continue să lupte pentru fiul lor. „Tatăl și mama lui Edgardo Mortara i-au dat toate asigurările corespondentului nostru special că, orice s-ar întâmpla, nu vor înceta nici o clipă să urmărească lucrul pe care și-l doresc cel mai mult, întoarcerea fiului lor… nimic nu îi va opri.“[5]

În același număr, publicația *Archives Israélites* a publicat o scrisoare primită de la un prieten de-al familiei Mortara, de la Roma. Acesta menționa că era vorba de o familie foarte respectată la Bologna, cunoscută pentru integritatea sa și care avea o afacere înfloritoare. Însă răpirea lui Edgardo le schimbase, din păcate, statutul. Ceea ce era mai îngrijorător, informa corespondentul, era starea sufletească în care ajunseseră părinții, starea mamei fiind mai precară: „Tatăl manifestă mult curaj, însă mama cu greu face față situației. Deși nu mai plânge când o văd, îi poți vedea pe obraji urmele proaspete de lacrimi, iar efortul său de a se abține din plâns îi trădează, pur și simplu, și mai mult durerea și suferința. Dacă Sfântul Părinte ar vedea-o pe femeia aceasta așa cum am văzut-o eu, nu ar mai îndrăzni să-i țină fiul nici un moment în plus.“[6]

Nu se știe precis cât își dorea Marianna să plece în călătorie la Roma. Aceasta urma să fie destinația cea mai îndepărtată de casă la care avea să meargă, fiind orașul ce reprezenta toate lucrurile de care se temea. Era de datoria bărbaților să se lupte cu puterile Bisericii și ale statului, nu a femeilor ca ea. Și, chiar dacă starea sa fizică nu era atât de fragilă cum susțineau mulți dintre susținătorii familiei și combatanții Bisericii, era, cu siguranță, copleșită emoțional de încercarea prin care trecea. O speria ideea de a lăsa în urmă grija rudelor și a prietenilor, ca să nu mai vorbim de copii.

Însă și dorința de a-l revedea pe Edgardo, după 15 săptămâni de când îl sărutase la Bologna de la revedere, era cât se poate de mare.

Dacă mai exista vreo îndoială asupra deciziei Mariannei de a face această călătorie sau nu, aceasta a fost risipită de sfatul primit de la Università Israelitica, de la Roma. Scazzocchio și colegii săi considerau că venise momentul ca Marianna să-și facă apariția pe scenă. Nu numai că prezența nefericitei mame ar fi exercitat o presiune în plus asupra Bisericii, dar dacă l-ar fi îmbrățișat pe Edgardo, sperau cu toții, aceasta ar fi reușit să spulbere cel mai mare coșmar al lor: semnele pe care le dădea Edgardo că dorea să rămână la Casa Catehumenilor și să devină creștin.

Pe 10 octombrie, Momolo i-a informat pe cei de la Roma despre apropiata lor plecare: „Mă grăbesc… să vă anunț că, prin voia lui Dumnezeu, mâine seară, luni, voi porni cu diligența împreună cu persoana a cărei prezență a fost solicitată de către onorabilii domni înainte de plecarea mea [de la Roma]“. Urmau să sosească la Roma undeva înainte de miercuri seară, fiind o perioadă propice pentru călătorii, și rugaseră să li se pregătească o cameră în care să poată stea.[7]

Când a aflat că mama lui Edgardo venea la Roma să-și vadă copilul, Enrico Sarra, rectorul Casei Catehumenilor, a intrat în panică. Băiatul făcea față bine rugăminților stăruitoare ale tatălui, se gândea rectorul, dar era posibil să nu poată rezista îmbrățișării mamei sale înlăcrimate.

Speriat de perspectiva vizitei Mariannei Mortara, rectorul a apelat la familia sa pentru ajutor. A doua zi după venirea lor la Roma, abia sosiți după lunga călătorie, Momolo și Marianna s-au prezentat la Casa Catehumenilor, însă acolo li s-a spus că fiul lor plecase. Când a cerut să vorbească cu rectorul, Momolo a fost informat că și acesta plecase.

Momolo avea să afle foarte repede ce se întâmplase. Sarra îl luase pe băiat să-l ascundă în orașul său natal, Alatri, un orășel de 20 000 de locuitori, aflat la o distanță de 80 de kilometri de Lazio. Soții Mortara au închiriat o trăsură și, înainte de a porni pe urmele băiatului, au aflat numele unui evreu din Alatri care avea să-i ajute la sosire.

Odată ajunși, datorită cunoștinței lor din localitate, Momolo a aflat unde locuia familia Sarra și a fugit acolo împreună cu soția sa. Nici rectorul, nici Edgardo nu au fost de găsit, însă Momolo a aflat că Sarra fusese văzut cu un băiețel mai devreme, în drum spre o biserică din apropiere. Lăsând-o pe Marianna la casa rectorului, bărbatul s-a dus în grabă să-și caute băiatul la

biserică. Nu a vrut să intre, repulsia fiindu-i accentuată de faptul că liturghia era în plină desfășurare. Însă, din locul în care stătea, în dreptul ușii de la intrare, l-a văzut pe micul Edgardo asistându-l pe preotul care conducea liturghia. Momolo a decis să aștepte până la sfârșitul slujbei, pentru a se întâlni cu fiul său și cu rectorul. Ulterior, avea să povestească cele întâmplate:

> Când am văzut că lumea a început să plece, m-am dus la ușa de lângă sacristie, să pot vorbi cu rectorul și să-l implor să-l trimită acasă pe Edgardo, ca să-l putem vedea, eu și soția mea. Dar imediat ce am ajuns la ușă, preotul, pe care l-am recunoscut ca fiind fratele rectorului, mi-a trântit ușa în nas. Așa că m-am dus în stradă, să-i aștept să iasă.

Momolo a așteptat cu nerăbdare încă o jumătate de oră, până când, în cele din urmă, rectorul și fratele său au apărut în ușa bisericii, între ei aflându-se Edgardo, ținându-i de câte o mână pe fiecare preot.

> În loc să se îndrepte spre locul în care mă aflam, adică în direcția casei lor, aceștia au luat-o în sens opus, grăbind pasul. Când m-am apropiat de ei, l-am văzut pe băiat întorcându-se spre mine, dar chiar atunci m-a oprit un alt bărbat care mi-a spus că este tot frate cu rectorul. Mi-a transmis, în numele rectorului, să mă întorc la casa acestuia, unde rectorul avea să vină să ne întâlnim, în scurt timp, împreună cu fiul meu.

În loc să-l urmărească pe Edgardo, care se îndepărta împins de cei doi preoți, Momolo a făcut cale întoarsă și s-a dus acasă la rector. I-a povestit Mariannei cele întâmplate și împreună au așteptat, nerăbdători, sosirea lui Edgardo. Au așteptat și au tot așteptat, însă nu a venit nimeni. Când și-au pierdut răbdarea, au ieșit să afle ce se întâmplă. Ajungând în josul străzii, Momolo și-a dat seama că erau urmăriți de doi polițiști. Și au fost urmăriți până la hotelul unde își lăsaseră trăsura.

Polițistul-șef le-a cerut pașapoartele celor doi Mortara – evreii aveau nevoie de pașapoarte speciale ca să călătorească în Statele Papale – și, după ce le-a verificat identitățile, le-a ordonat să-l urmeze la maior. Momolo avea să-și amintească scena aceea care devenea tot mai amenințătoare, din cauza unui zvon care circula în rândul locuitorilor din Alatri, referitor la părinții evrei care veniseră să-și ucidă fiul devenit catolic:

L-am ascultat și, în timp ce traversam piața, am văzut o mulțime de oameni care ne priveau furioși. Ne-am prezentat în fața maiorului și acesta ne-a întrebat ce intenții aveam. I-am răspuns că nu voiam decât să ne îmbrățișăm fiul, iar el ne-a răspuns că acest lucru nu era posibil pentru că primisem aprobare să-l văd o singură dată la Roma. I-am spus că aprobarea pe care o obținusem era nelimitată și, drept dovadă, am menționat că îmi văzusem deja fiul de multe ori, însă n-am reușit să mă înțeleg cu el. Mi-a spus că am doar o oră la dispoziție ca să părăsesc orașul, apoi mi-a înapoiat pașaportul cu viza de Roma.[8]

Maiorul nu procedase astfel din proprie inițiativă, ci la rugămintea episcopului de Alatri. Pe 16 octombrie, data vizitei eșuate a cuplului Mortara în episcopia sa, episcopul i-a trimis un raport secretarului de stat, cardinalul Antonelli:

Astăzi dimineață, la ora opt fix, evreii Salomone Mortara și soția sa, Maria Anna, din Bologna, părinții micului Edgardo, care este acum creștin – despre care Venerabila Voastră Eminență a fost pe deplin informată –, au sosit în oraș. Cu ajutorul unui alt evreu, al cărui nume nu îl cunosc, aceștia au încercat să stea de vorbă cu fiul lor. Don Enrico Sarra, rectorul Casei Catehumenilor, care îl are pe băiat în custodie, a fost luat prin surprindere de prezența cuplului sus menționat în orașul nostru. Aflând, în timp ce era cu băiatul la biserică, că evreii fuseseră deja la el acasă, s-a gândit că ar fi bine să se refugieze cu Edgardo la subsemnatul episcop și ne-a implorat să luăm măsuri urgente.

Episcopul era alarmat de aceste evenimente, fiind conștient de delicatețea situației. Decizia sa, i-a spus secretarului de stat, fusese influențată de o imagine tulburătoare, de rugămințile copilului îngrijorat: „În timp ce mă gândeam la această rugăminte, mi-am dat seama că băiatul devenise foarte agitat, din cauză că aflase că și mama sa venise aici, și mă ruga întruna să nu îl expun, după propria lui exprimare, «unui motiv de suferință»“.

Ținând cont de această rugăminte sfâșietoare și de faptul că înțelegea importanța situației și controversa care plutea în aer, episcopul a luat o decizie. Profitând de faptul că soții Mortara veniseră la Alatri să vorbească cu fiul lor fără o autorizație scrisă, episcopul a aranjat să fie izgoniți din oraș.[9]

Chiar înainte de a sosi scrisoarea episcopului, Antonelli aflase despre călătoria zadarnică a celor doi Mortara în oraș, pentru că, imediat ce se întorsese la Roma, Mortara a dat fuga la cardinal. Conștient fiind de cât de atent urmăreau ambasadorii de la Sfântul Scaun saga familiei Mortara, secretarul de stat își dorea cu orice preț să se arate chibzuit și cuviincios în privința gestionării situației. Nu își dorea sub nici o formă să-l vadă pe rectorul Catehumenilor fugind de la Roma cu un copil după el, nici pe episcopi căutând ascunzători pentru cei doi.

Pe 18 octombrie, imediat după ce a primit scrisoarea de la episcop, după ce vorbise deja cu Momolo, cardinalul Antonelli a răspuns la misivă fără prea mare considerație: „Vă mulțumesc că vă implicați, cu bunătate, în acest caz, însă trebuie să adaug că, după părerea mea, ar fi mai potrivit dacă rectorul Don Enrico Sarra s-ar întoarce la Roma cu micul Edgardo“.[10] După primirea scrisorii, episcopul s-a trezit într-o postură neplăcută, pentru că rectorul și micul protejat se mutaseră deja. L-a anunțat pe cardinalul Antonelli, prin răspunsul său, că cei doi porniseră spre Roma, dar, pentru că se temuse ca nu cumva să-i pândească cineva pe drum, rectorul decisese să-l ducă pe copil la biroul archiepiscopal din Frosinona, să se sfătuiască cu cardinalul Cagiano. Episcopul de Alatri încheia scrisoarea asigurându-l pe Antonelli că îi va transmite rectorului să-l ducă imediat înapoi la Roma pe Edgardo.[11]

Ceea ce nu știa episcopul era următorul lucru: cardinalul Cagiano nu stătuse pe gânduri și îi ceruse părerea secretarului de stat, căruia îi scrisese chiar din ziua în care Edgardo îi trecuse pragul. Don Sarra îi povestise cardinalului Cagiano despre îngrijoarea sa privind un posibil plan de răpire a lui Edgardo de la ei. „Povestindu-mi cele petrecute la Alatri, și-a exprimat teama că ar fi putut avea parte de vreo surpriză dacă l-ar fi dus pe băiat înapoi la Roma și de asta era extrem de agitat.“ Fiind de acord cu el că teama sa era întemeiată, cardinalul Cagiano îi propusese propriul plan: „Mi-a venit ideea să-l iau cu mine pe băiat săptămâna viitoare, când mă voi întoarce la Frascati, ca să particip la redeschiderea seminarului, și să-l las în Locul acela Sfânt, dacă Eminența Voastră nu are nimic împotrivă și dacă Sfântul Părinte va considera această soluție înțeleaptă“.[12]

Scrisoarea cardinalului Cagiano l-a alarmat pe Antonelli. Fuga continuă a rectorului și a băiatului, precum și ascunderea lui Edgardo la un seminar

necunoscut ar fi transmis un mesaj greșit, dând semne de slăbiciune și de nesiguranță, precum și de lipsă de demnitate.

Secretarul de stat își și imagina cum avea să se distreze presa anticlericală – ca să nu mai vorbim despre caricaturiștii de la ziare.

A răspuns imediat. Anunțându-l pe cardinal că episcopul de Alatri îl informase deja în această privință, Antonelli a scris că dorește să înlăture „orice altă teamă sau neliniște din sufletul celui căruia îi fusese încredințat tânărul novice". Îi trimisese deja ordin episcopului de Alatri să-l aducă imediat pe băiat înapoi la Roma, „unde putem să avem grijă de starea sa sufletească și să evităm orice neplăceri. Îmi este greu în acest moment", adăuga Antonelli, iritat, „să înțeleg motivele care au provocat îngrijorarea cu privire la o posibilă supriză pe durata călătoriei." Cât despre planul cardinalului Cagiano, Antonelli i-a scris colegului său cardinal: „Eminența Voastră va înțelege astfel cum, ținând cont de actualul stadiu al lucrurilor, ideea de a-l lăsa pe novice la seminarul din Frascati s-ar putea să nu fie prea bună, cu tot respectul față de zelul binevoitor care, în mod evident, v-a determinat să veniți cu această propunere".[13]

Secretarul de stat își spusese părerea, iar Don Sarra și Edgardo au pornit imediat înapoi spre Roma. Deși rectorul privea neliniștit pe fereastra trăsurii, nimeni nu le-a tulburat drumul spre casă.

Pe 20 octombrie, pe când rectorul și Edgardo se ascundeau încă la Frosinone, Scazzocchio și colegii săi de la Università Israelitica au trimis o scrisoare către toate comunitățile evreiești din Statele Papale, în care se spunea despre sosirea lui Momolo și a Mariannei și despre întâmplările recente prin care trecuseră aceștia la Alatri. Cardinalul Antonelli era descris în culori vii. De cum îi povestise Momolo despre aventura sa nefericită de la Alatri, „Cel Mai Eminent secretar de stat, evident supărat, a promis că va da chiar în acea zi ordinele necesare pentru revenirea băiatului la Roma". Autoritățile evreiești au profitat de ocazie ca să-și asigure confrații că mama lui Edgardo era o adevărată luptătoare și că nu era lipsită de putere din cauza pierderii fiului: „*Signora* Mortara are timiditatea pe care o are orice femeie, accentuată de durerea sufletească care i se citește pe chip, însă, când vine vorba despre chestiunea fiului său pierdut, aceasta devine plină de energie și cât se poate de curajoasă și își susține cauza foarte bine". Noul buletin de știri anunța că papa nu dăduse încă decizia finală în acest caz. Părinții lui Edgardo aveau încă speranțe.[14]

CAPITOLUL 12

Întâlnirea cu mama

La patru luni de la dureroasa despărțire de Edgardo, din casa lor de la Bologna, Marianna a reușit, în cele din urmă, să-și strângă fiul în brațe. Vineri, pe 22 octombrie, aceasta și Momolo au fost conduși într-o sală din Casa Catehumenilor, de la Roma, unde îi aștepta nerăbdător fiul lor. Mai târziu, în ziua aceea, Marianna a povestit în scris despre întâlnire, într-o epistolă adresată unei prietene de la Bologna. Scrisoarea a fost distribuită corespondenților simpatizanți și făcută publică în lung și-n lat, chiar dacă nu în Statele Papale, unde era interzis un asemenea material incendiar. „Azi dimineață“, relata Marianna,

> eu și soțul meu ne-am dus la Casa Catehumenilor, unde am aflat că tocmai se întorseseră de la Alatri rectorul împreună cu dragul nostru fiu. Am intrat și foarte repede după aceea l-am strâns în brațe pe dragul nostru fiu. Plângând în hohote și oftând, l-am sărutat și l-am tot sărutat, iar acesta m-a sărutat și m-a îmbrățișat la rândul său. S-a înroșit tare de emoție și a plâns, oscilând între teama pe care o avea față de omul care îl controla și neschimbata afecțiune față de părinții săi. A învins cel de pe urmă sentiment, iar el spunea întruna, cu voce tare, că vrea să meargă acasă, la părinții, la frații și la surorile sale. I-am spus că s-a născut evreu ca noi și ca noi trebuie să rămână, evreu, iar el mi-a răspuns: *„Si, mia cara mamma,* n-am să uit niciodată să spun Shema[1] în fiecare zi“.
>
> Când i-am spus că am venit la Roma ca să-l luăm acasă și că nu vom pleca fără el, a fost cuprins de o mare bucurie și fericire! Rectorul, fratele și sora lui au asistat la întreaga scenă, dar nu au avut nimic de spus.[2]

În următoarele 40 de zile, până la sfârșitul lui noiembrie, Marianna și Momolo au stat la Roma, făcând regulat drumuri între locuința lor închiriată și Casa Catehumenilor, ca să-l viziteze pe Edgardo. Relatările cu privire la

ce s-a întâmplat cu ocazia acestor vizite sunt controversate, pentru că, din nou, există două versiuni complet diferite.

Potrivit celor relatate de Mortara, băiatul trăia cu o teamă continuă față de paznicii săi bisericești, dorind cu disperare să se întoarcă acasă cu părinții săi, însă fiind intimidat de preoții care îl țineau sub pază, fără scrupule. Lupta dintre identitatea sa de evreu și identitatea sa de creștin era, potrivit acestei variante, o întrecere care îi asmuțea loialitatea față de părinți împotriva loialității față de preoții care aveau grijă de el.

După mai puțin de un an, la judecarea inchizitorului de la Bologna, Marianna Mortara a dat declarații cu privire la aceste întâlniri. Descriind prima sa vizită, când, văzându-și mama, Edgardo se aruncase în brațele ei și amândoi plânseseră cu hohote necontrolate, aceasta a povestit că, în următoarele 40 de zile, și-a văzut adesea fiul, întotdeauna în aceeași încăpere.

> Chiar dacă era sub dominația și sub influența rectorului, care era mereu prezent la întâlnirile lor și care îl putea intimida printr-o simplă privire, Edgardo și-a manifestat întotdeauna afecțiunea față de mine și dorința de a se întoarce acasă la familie și de a reveni la religia sa și își spunea mereu rugăciunile cu mine, asigurându-mă că făcea asta în fiecare zi când nu îl vedea nimeni.

Potrivit spuselor mamei, băiatul nu arăta bine: „Slăbise și era palid; ochii îi erau plini de groază“.[3]

La mijlocul lui noiembrie, în speranța că papa le va asculta rugămintea și va ceda repede, Università Israelica a redactat un rezumat în franceză al acestor întâlniri. Publicul era comunitatea evreiască din Franța, care aștepta cu nerăbdare să afle vești despre băiat.

> În timpul ultimelor vizite ale lui *Monsieur* și *Madame* Mortara la fiul lor, care este ținut sub pază la Casa Catehumenilor, oamenii de acolo au început să le spună, tot mai clar, că încercările de a-și recupera fiul erau lipsite de orice speranță. De când s-au întors de la Alatri, unde nefericita mamă și-a revăzut pentru prima dată fiul, și apoi, urmându-și chemarea inimii, i-a amintit acestuia de religia cu care se născuse și crescuse și de îndatorirea pe care o avea de a-i rămâne fidel, persoanele cărora le-a fost încredințat se plâng de efectul negativ pe care îl are acest apel al mamei

de a se întoarce la credința părinților săi, asupra presiunii pe care o exercită ei legat de spiritul său. În consecință, au încercat să reducă pe cât posibil numărul acestor vizite inoportune.

Conducerea Casei Catehumenilor, potrivit acestei relatări, le-a cerut soților Mortara să nu facă față de Edgardo comentarii negative la adresa educației creștine pe care o primea acesta, iar Momolo a răspuns că, pur și simplu, își exercita drepturile sfinte de tată. În plus, acesta era încurajat de mărturisirea pe care i-o făcuse copilul mamei sale, potrivit căreia „teama de a nu-l supăra pe rector, o teamă sporită ca urmare a dojenirii bărbatului după prima vizită a părinților săi, îl face să nu își declare dorința de a se întoarce la casa părintească". Momolo a adăugat că papa nu stabilise nici un fel de restricții cu privire la permisiunea de a-și vedea fiul. Când conducerea Casei Catehumenilor a reacționat, aranjând ca Edgardo să iasă în oraș exact la ora la care trebuiau să vină părinții săi, Momolo a redactat o nouă plângere către rector, iar obiceiul respectiv a încetat.

La una dintre vizitele soților Mortara, pe când cei doi stăteau cu fiul lor, fratele rectorului a remarcat faptul că Edgardo era un băiat foarte norocos, pentru că Sfântul Părinte manifestase un interes deosebit pentru persoana sa. A adăugat că mulți invidiau norocul familiei Mortara și a continuat sugerând că atenția pontifului față de Edgardo ar fi putut să se extindă și asupra părinților lui. „Pentru că buna inimă a lui Pius al IX-lea s-a întristat de schimbarea de soartă pe care a suferit-o familia Mortara", le-a spus fratele rectorului, „ar vrea să facă ceva ca să le ușureze chinul părinților naturali ai fiului lui preferat". Referindu-se indirect la recentul eșec în afaceri al lui Momolo, preotul a continuat, sfătuindu-l pe Momolo să se ducă la papa, asigurându-l că va ieși în câștig. Această ofertă, potrivit relatării făcute de Università Israelitica, i-a jignit profund pe soții Mortara. Aceștia au respins cu duritate „ideea de a-și vinde acordul privind educarea creștină a fiului lor, în schimbul unui sprijin financiar". Nici o sumă de bani nu putea compensa pierderea iubitului lor fiu.

Nu este clar dacă papa a intenționat cu adevărat să acorde o asemenea recompensă financiară ca să-i câștige pe soții Mortara de partea sa. Însă un aspect asupra căruia convin ambele tabere – chiar dacă cele două variante îl abordează în mod diferit – este faptul că rectorul și colegii săi clerici au făcut tot posibilul pentru a-i convinge pe Momolo și pe Marianna că soluția

fericită la problemele lor era la îndemâna lor: puteau să-și urmeze fiul la Casa Catehumenilor și să se convertească și ei.

Documentul redactat de Università Israelitica ilustrează starea de spirit a soților Mortara în timpul acestor vizite și faptul că, în ciuda tuturor semnelor negative, aceștia credeau că fiul lor avea să fie eliberat în curând:

> Până în momentul de față, relațiile directe cu rectorul și cu fratele acestuia s-au menținut în anumite limite de politețe. Sufletele lui *Monsieur* și *Madame* Mortara sunt sfâșiate, între speranță și teamă. Așteptau decretul care fie avea să le aducă fie alinare, fie durere eternă. Nu puteau să accepte ideea că, după ce ajunseseră atât de departe, aducând atâtea argumente în favoarea lor, după ce furnizaseră atâtea acte și citaseră atâtea autorități, nu aveau să câștige, în cele din urmă.

Aceste speranțe i-au învăluit și mai mult în timp ce îl țineau în brațe pe Edgardo, în dimineața zilei de 9 noiembrie. În partea opusă a sălii se aflau rectorul și fratele său, iar lângă aceștia – niște măicuțe. Preoții, vorbind suficient de tare ca să se facă auziți din cealaltă parte a încăperii, au pomenit de argumentele imbatabile pe care le pregăteau oficialii Bisericii, ca temei pentru ce avea să fie refuzul final al papei la cererea de a-l lăsa pe Edgardo să se întoarcă acasă. A urmat o întâmplare dramatică, potrivit relatării făcute de Università Israelica:

> Sărmanii părinți i-au rugat pe cei doi care discutau să nu le otrăvească discuția cu astfel de vorbe, însă, în loc să asculte această rugăminte de bun-simț, cei doi clerici au exclamat că, astfel, și-ar încălca îndatorirea pe care o au, de a-i sfătui pe părinți să adere la credința fiului lor; dacă s-ar converti, ar fi tratați cât se poate de respectuos. Au adăugat că, departe de a se întoarce la religia cu care se născuse, noul fiu al Bisericii avea menirea dată de Dumnezeu să devină apostolul creștinătății pentru familia sa, fiind hotărât să-și convertească părinții, frații și surorile.

Cei trei evrei s-au prins unul de altul, în timp ce – potrivit unei relatări ce amintea de cea pe care o făcuse Anna Del Monte, despre același loc, cu un secol în urmă – atât preoții, cât și măicuțele au îngenuncheat în fața unei imagini a lui Iisus Hristos și au început să rostească rugăciuni din inimă, întru convertirea întregii familii Mortara. „Băiatul nu a urmat sfatul învățătorilor săi, deși aceștia și-ar fi dorit să îngenuncheze și el odată cu ei.“

A rămas alături de părinți. Însă Momolo și Marianna nu au mai putut suporta și, în ciuda durerii pe care o resimțeau, au avut grijă să nu sufle nici o vorbă din cauza căreia ar fi putut să fie dați afară.

Părinții pregătindu-se de plecare, Edgardo s-a aruncat în brațele mamei sale. Drept urmare a acestei scene – în care preoții și măicuțele, în genunchi, îl rugau pe Iisus să le arate lumina –

> s-au dublat lacrimile, săruturile și oftaturile, iar mama și-a strâns fiul la piept, până când, în cele din urmă, a venit rectorul și l-a îndepărtat pe băiat, spunând: „De ajuns!“
>
> Ne putem imagina starea în care s-au aflat *Monsieur* și *Madame* Mortara când s-au întors în camera lor și cât erau de șocați și de copleșiți de scena la care asistaseră. Durerea mamei s-a preschimbat în convulsii crâncene, care au ținut toată ziua, de atunci nemaifiind în stare să se dea jos din pat.[4]

În timp ce, în toată Italia și în afara acesteia, circulau relatări emoționante despre suferința bietei mame, în ziarele simpatizante Bisericii a început să apară o cu totul altă variantă a poveștii. O variantă despre un copil înspăimântat de mama sa, o femeie care nu îl lasă în pace în timp ce el nu vrea nimic altceva decât liniștea familiei sale, Biserica. Din prima dintre aceste povestiri din ziarul foarte favorabil Vaticanului *L'univers*, cititorii francezi au aflat despre reacția înspăimântată a lui Edgardo când mama sa îi zisese să rămână fidel religiei strămoșilor săi. Edgardo i-a spus rectorului că, dacă aceasta avea să se întoarcă, el urma să se ducă undeva să se ascundă, pentru că nu putea asculta din nou astfel de vorbe.[5]

Relatarea catolică referitoare la primele întâlniri ale mamei cu fiul său care a avut cel mai mare impact a apărut în publicația iezuită *Civiltà Cattolica*. Lunga poveste din numărul din noiembrie a prezentat ideile principale de contraatac care aveau să fie folosite în lupta împotriva tuturor forțelor – evreiești, liberale, anticlerice – care, în opinia catolicilor, îi vorbeau de rău pe papă și Biserica, în legătură cu cazul Mortara. Apărarea cuprindea două elemente. Unul, referitor la legea bisericească și precedent, la care ne vom referi mai târziu. Celălalt aspect se concentra asupra comportamentului real al lui Edgardo și a atitudinii sale față de părinți și de Biserică. Potrivit relatării din *Civiltà Cattolica*, Edgardo alesese deja.

Criticile acuzaseră Biserica de faptul că încălca în mod flagrant unul dintre propriile principii fundamentale, chiar una dintre cele zece porunci: copilul trebuie să învețe să-și respecte tatăl și mama. *Civiltà Cattolica* a răspuns că tutorii lui Edgardo nu au făcut nimic prin care să diminueze respectul și dragostea băiatului față de părinții săi. Schimbarea suferită de acesta odată cu venirea sa la Casa Catehumenilor, datorată misterului botezului, a avut loc instantaneu, însă ziarul informa „că nu a scăzut cu nici un dram afecțiunea [față de părinții săi], nici devotamentul său de fiu". De fapt, când, după primele săptămâni petrecute la Casa Catehumenilor, a învățat noțiunile de bază în materie de scris și de citit, prima scrisorică pe care a cerut s-o scrie i-a fost adresată mamei sale (asta se întâmpla înainte de prima ei vizită) și a semnat-o „băiețelul tău iubitor".

Bineînțeles că acest lucru nu însemna că dorea să se întoarcă acasă la mama lui, pentru că asta presupunea să trăiască printre evrei, ceea ce el nu mai voia; ba, mai mult, avea motive de temere. „A solicitat să fie crescut într-o casă creștină", relata *Civiltà Cattolica*, „ca să evite ispitele și, poate, și actele de violență de care era posibil să aibă parte sub acoperișul părintesc."

Alegerea unei religii noi însemna alegerea unei familii noi sau poate că era exact invers. Scăpând de amenințarea cu violența din mâinile părinților săi – evrei pe care nimic nu îi oprea să-și împiedice fiul să se bucure de eliberarea spirituală pe care o dobândise prin botez –, Edgardo se îndreptase către noul său tată și noua sa familie: „Am fost botezat", spunea el, cu o înțelepciune și cu o claritate rare pentru un copil, „am fost botezat și tatăl meu este papa."

În ziarul iezuit se mergea mai departe și se susținea că sentimentele băiatului erau împărtășite cu căldură de către Pontif, care ajunsese chiar să-l considere pe Edgardo propriul fiu: „Sfinția Sa nu a întârziat să răspundă cu solicitudine paternă noului său fiu, pe care Providența, în mod atât de neașteptat, îl adusese marii familii catolice". Papa l-a invitat neîntârziat pe băiețel la el; l-a îmbrățișat călduros și, „cu mâna sa augustă, i-a făcut semnul sfânt al crucii pe frunte și l-a prezentat distinsului preot care avea grijă de el la Casa Catehumenilor ca fiind un om foarte valoros pentru el".

Pentru ziarul iezuit, precum și pentru presa catolică din toată Europa, dovada că Biserica se purtase corect era atitudinea lui Edgardo față de părinții săi. Mai mult, comportamentul său demonstra adevărul religiei

catolice. Dorința fermă a copilului de „a-și păstra cu orice preț visul tăcut de a sta departe de ai lui“ se putea explica doar ca o lucrare deosebită a grației sfinte, o dovadă divină a faptului că fusese botezat cu adevărat. Capii Bisericii îl plimbaseră pe băiat pe la tot felul de „persoane importante, clerice și laice, demnitari și diplomați“, care îi puseseră întrebări. În plus, Biserica îi lăsase pe părinți să-l viziteze. „În toate aceste condiții“, informa ziarul, „el nu a dat dovadă nici o clipă de îndoieli.“

În ceea ce privește comportamentul părinților lui Edgardo, *Civiltà Cattolica* descrie o cu totul altă imagine decât cea din presa evreiască și liberală. Durerea lui Momolo și a Mariannei nu provenea din pierderea fiului lor, ci din ostilitatea lor față de Biserică. Temerile lui Edgardo în legătură cu părinții săi erau bine întemeiate. „Aceștia denotă atâta disperare nu din cauză că unul dintre cei opt copii ai lor le-a fost luat pentru scurt timp, pentru că oricum au acasă alții șapte, ci pentru că l-a luat Biserica Catolică.“

Autorul iezuit povestea că vorbise cu Edgardo cu câteva zile în urmă, după întâlnirea acestuia cu mama sa, la Casa Catehumenilor. Băiatul i-a prezentat o relatare dramatică a întâlnirii. Pe când îl îmbrățișa mama, spunea autorul, aceasta a observat medalionul cu Sfânta Fecioară atârnat la gâtul lui. Furioasă, i l-a smuls de la gât. Edgardo s-a speriat, dar, din respect pentru mama sa, nu a spus nimic. Da, i-a zis acesta musafirului iezuit, „îmi spuneam întruna: *Sunt creștin din grația lui Dumnezeu și voi muri creștin*“.

Toate acestea, relata ziarul iezuit, schimbau semnificativ perspectiva din care trebuia pusă întrebarea dacă era necesar ca băiatul să-și asculte părinții sau nu. De fapt, problema era următoarea: „Este firesc ca un fiu creștin să-i fie înapoiat unui tată evreu?“ Și întrebarea era: „Este corect să i se permită tatălui să abuzeze nestingherit de autoritatea sa părintească, ca să-și convingă fiul să devină un trădător?“ Autorul scria în încheiere: „Formulând astfel întrebarea, cu puțin bun-simț și puțină credință în Cel de Sus, vom răspunde că nu, nu se poate așa ceva. Ar fi de o cruzime inumană să procedăm astfel, mai ales atunci când fiul are capacitatea de a înțelege și singur ce pericol îl paște și când cere el însuși să fie protejat împotriva acestui pericol.“ Dacă natura îi dă tatălui întreaga responsabilitate de a avea grijă de fiul său, asta nu însemna că tatăl putea să facă ce vrea, ci trebuiau protejate interesele fiului. Cum putea gândi cineva că o asemenea autoritate îi putea fi încredințată tatălui, când „este aproape sigur că aceasta nu va fi

folosită spre binele fiului, ci, mai degrabă, pentru a-l duce la suprema pierzanie? Nu prevede legea civilă că trebuie luați copiii de la tații cruzi și asasini, pentru a le proteja viața? Și de ce, atunci, ar fi incorect să procedăm astfel când vine vorba despre viața eternă a cuiva, de vreme ce este corect s-o facem în privința existenței sale lumești?“

Restul presei procreștine bătea fierul în același sens. Imaginea mamei evreice furioase smulgând medalionul sfânt de pe pieptul fiului său a atins o coardă profundă. Iar ideea că nu pierderea prezenței fiului lor îi deranja pe părinții evrei, ci faptul că acesta fusese convertit la creștinism, le-a distras atenția cititorilor de la sentimentele lor de compasiune, ca părinți, trezindu-le vechea furie pentru perfidia evreilor. La Bologna, în decembrie 1858, publicația săptămânală *Il vero amico* a făcut dezvăluiri detaliate. Înflorind și mai mult povestea, ziarul informa că Marianna, văzându-și fiul, a fost „cuprinsă de furie și i-a smuls medalionul de la gât, spunând batjocoritor: «Mai degrabă te văd mort, decât creștin!»“[6]

Civiltà Cattolica a pus cap la cap toate aceste teme ca să-și finalizeze contraatacul, descriind un băiat asaltat de părinții săi evrei necruțători, un băiat binecuvântat de Dumnezeu, care cerea de la Biserică protecție spirituală și fizică.

> Acum vi se pare corect și generos să abandonăm această ființă sărmană, slabă și singură, și s-o lăsăm în sânul unei familii de evrei care nu precupețește nici un efort ca să arate că este dispusă să apeleze la orice mijloace de ademenire, de convingere și, poate, chiar de violență, ca să-l determine pe copil să aleagă victoria facilă a apostaziei?

Într-un apel final, autorul întreba:

> Vi se pare corect și mărinimos să-l punem pe acest băiat nevinovat pe crucea lui, să fie supus unor asemenea chinuri, torturii de a fi expus zi de zi tandreții mamei și severității tatălui?

Autorul informa că, atunci când vorbise cu micul Edgardo, băiatul îl asigurase, dând dovadă de curaj, că, dacă ar fi supus unei astfel de torturi, nu ar ceda, ci, mai degrabă, ar „spune rugăciuni creștine de dimineața până seara și i-ar convinge pe frații și pe surorile sale să facă la fel“.[7]

Aceste relatări despre Edgardo cel cu har divin, care se lupta eroic cu părinții săi necredincioși, au rezonat printre credincioși. Băiețelul a devenit

un martir, gata să moară pentru noua sa religie, ținându-le, totodată, piept (chiar dacă le arăta tot timpul respectul cuvenit) părinților săi, care erau în stare să-l omoare dacă eșua campania lor de teroare psihologică.

După cele șase săptămâni petrecute la Roma, soții Mortara au fost acum nevoiți să se întoarcă acasă fără fiul lor. Astfel, Marianna își încălca promisiunea făcută lui Edgardo. În jurul lor s-a declanșat o controversă internațională, în cadrul căreia cetățeni furioși s-au strâns la adunări de protest, de ambele părți ale Atlanticului, și o mulțime de voci, de la evreii amărâți de la Roma și până la bancheri internaționali, de la miniștrii protestanți din Anglia și până la împăratul Franței, cereau ca Edgardo să se întoarcă la părinții săi. Însă papa rămânea ferm pe poziții.

Călătoria din octombrie a soților Mortara la Roma fusese lejeră și sosiseră aici plini de speranțe și de emoții. Însă drumul de întoarcere la Bologna nu a fost deloc la fel, iar tovarășii lor din diligență puteau fi iertați pentru a fi crezut că mergeau alături de Iov însuși.

Când a ajuns la Florența, parcurgând două treimi din distanța până la Bologna, la începutul lui decembrie, Momolo i-a scris lui Scazzocchio despre peripețiile lor neplăcute: „Călătoria noastră până la Siena nu a fost deloc bună. La o distanță de șase kilometri de Roma, pe Marianna au apucat-o niște stări puternice de leșin, care au ținut-o până când un străin i-a cedat locul său bun, ca să se poată întinde tot drumul până la Viterbo, unde am ajuns la ora trei.“ La Viterbo s-au dus acasă la o femeie pe care o cunoșteau, care a fost bună și i-a pregătit Mariannei mâncarea preferată, supă de pui. Însă, când diligența și-a reluat drumul, a început o ploaie torențială, iar conducătorul diligenței i-a anunțat pe pasageri că râurile se umflaseră atât de mult, încât făcuseră șoseaua impracticabilă. Deși soții Mortara, care erau deja nervoși, nu au spus nimic, ceilalți pasageri s-au certat cu birjarul și i-au cerut să continue drumul. Acesta a continuat drumul fără tragere de inimă, prin ploaia torențială, până când diligența a ajuns la un râu care se transformase într-un fluviu năvalnic, prin care nu era chip să poată trece. Dar nu aveau cum să se întoarcă, pentru că se umflaseră și râurile pe care le lăsaseră în urmă.

Au parcurs vreo patru kilometri de-a lungul râului, căutând drumari care să-i poată ajuta și, într-un final, au găsit patru muncitori. Oferindu-se să-i plătească pe oameni din propriul buzunar, aceștia i-au dus pe pasageri

înapoi la trecătoare și apoi au lucrat la un pod luat de ape. „A fost o noapte înfiorătoare“, scria Momolo.

> Te las să îți imaginezi singur ce ore cumplite am petrecut acolo. În cele din urmă, la ora 4 dimineață, unul dintre drumari a venit să ne spună că au făcut tot posibilul ca să repare drumul și că puteam să încercăm a trece prin râurile acelea periculoase și foarte umflate, dar că era mai bine dacă scoteam din diligență tot ce puteam, ca să ușurăm încărcătura. Și, astfel, au coborât toți bărbații – eram șase, cu toții –, iar cele cinci femei au rămas înăuntru. Apoi diligența a pornit mai departe, trecând cu mare greutate prin ape, mai ales prin al treilea râu, timp în care noi mergeam în urma ei, traversând apele, nu fără un anumit grad de pericol… Dumnezeu ne-a salvat, dar te asigur că, chiar dacă pare romantic, a fost, de fapt, o scenă de groază.[8]

Călătoria a continuat, dar cu necazuri după necazuri. Caii s-au împotmolit în noroi, și nu existau alții care să-i înlocuiască, după cum ar fi trebuit. Între timp, nici la Roma lucrurile nu mergeau mai bine.

CAPITOLUL 13

Înmulțirea protestelor internaționale

Cronicarul Giuseppe Massari, care a consemnat evenimentele din Italia de la jumătatea secolului al XIX-lea, povestea că, pe data de 21 noiembrie 1858, a dat peste prietenul său, Boggio, din Piemont. Boggio era extrem de supărat. Cu o duminică înainte, ar fi trebuit să fie naș la botezul copilului unui prieten din orașul piemontez Ivrea. Însă, exact înainte de ceremonie, episcopul de Ivrea îl anunțase că nu are voie să fie naș, pentru că era un binecunoscut liberal și combatant al Statelor Papale. Umilit, Boggio i-a spus lui Massari că vrea să-l dea în judecată pe episcop pentru afrontul adus. Cronicarul și-a încheiat consemnarea glumind: „Boggio este invidios pe faima băiatului Mortara".[1]

Povestea nașului dezamăgit reflecta atât relațiile dintre Biserică și liberalii din Italia, de la vremea aceea, cât și profunzimea cu care pătrunsese cazul Mortara în conștiința publică. Lupta pentru unificarea Italiei, visul de decenii al patrioților italieni, prindea, în cele din urmă, contur. Pentru Biserică, rău afectată de revoltele din 1848, ideile liberale ale Risorgimento erau un blestem, iar propăvăduitorii acestora erau condamnați. Pentru liberali, pe de altă parte, Biserica în sine constituia unul dintre principalele obstacole în calea unificării naționale și a construirii unui stat modern, constituțional. Regele-papă era un vestigiu medieval, o rușine națională. În Piemont, unde statul o permitea, pamfletele papale erau în floare. Pentru opozanții conducerii papale, răpirea băiatului familiei Mortara era mană cerească, visul oricărui publicist.

Nu era nimeni mai avantajat să obțină capital politic de pe urma cazului Mortara decât contele Camillo Cavour, prim-ministrul guvernului Regatului Sardiniei și inițiatorul planului de unificare a Italiei prin anexarea de teritorii la regatul lui Victor Emanuel al II-lea. Cavour vedea cazul Mortara drept un instrument perfect prin care să demonstreze caracterul anacronic al Statelor Papale. Cazul putea fi folosit ca să submineze susținerea puterii

laice a papei de către catolici – cel puțin, de către cei care fuseseră influențați de vântul modernității și de discuțiile despre egalitate și drepturile omului – și să aprindă sentimentele antipapale mocnite ale protestanților din întreaga Europă.

Cavour, aflat la Torino, urmărea îndeaproape evoluția evenimentelor din cazul Mortara cu ajutorul contelui Dominico della Minerva, emisarul său la Roma. Pe 9 octombrie 1858, Minerva i-a trimis lui Cavour o copie după cererea adresată papei, redactată de Università Israelitica de la Roma cu o lună înainte. Emisarul l-a informat în continuare despre impactul pe care îl producea cazul: „Această faptă, care a supărat atât de mult opinia publică din Franța și care, pe bună dreptate, a fost preluată de presa periodică, a stârnit, în ultimul timp, un mare interes în Capitala lumii catolice, prin prisma viului interes pe care i l-a acordat ambasadorul Franței“. Până în acel moment, povestea Minerva, toate canalele semioficiale care fuseseră folosite pentru a determina Biserica să-l elibereze pe copil se dovediseră zadarnice. Drept urmare, ambasadorul hotărâse să-i trimită cardinalului Antonelli un mesaj puternic „prin care a înfierat în mod just, în cei mai duri termeni, un fapt care este împotriva principiilor de bază ale dreptului natural“.

Cum ducele de Gramont, ambasadorul francez, nu a primit nici un răspuns la mesajul său, s-a dus personal să se întâlnească cu secretarul de stat, ca să i se plângă. Nu numai că guvernul francez, având în vedere câte făcea pentru papă, merita un răspuns, a susținut acesta, ci chiar era în interesul Sfântului Scaun să-i prezinte în scris motivele pentru care nu-l dădeau înapoi pe tânărul evreu familiei sale. Schimbul de replici nu a fost nici pe departe prietenesc: „Totul a avut loc într-o atmosferă extrem de aprinsă și plină de amărăciune, de ambele părți. Însă ambasadorul francez, supărat din cauza indiferenței manifestate de cardinal în argumentația sa, a profitat de prerogativele care decurgeau din rangul său superior și, după câteva zile, fără să-l întrebe pe secretarul de stat sau pe altcineva de la curtea papală, s-a dus să vorbească direct cu Sfinția Sa despre acest subiect.“

Contele Minerva descrie greaua întâlnire a ducelui cu Pius al IX-lea, care i-a dat ocazia lui Cavour să vadă cât se poate de clar care era atitudinea papei față de cazul Mortara: „Sfântul Părinte a spus că îi pare rău de cele întâmplate și că îi pare și mai rău pentru că nu poate să dea ordin ca

Mortara să se întoarcă la familia sa, pentru că întoarcerea aceasta ar fi cu totul împotriva propriei conștiințe. Era, cu adevărat, convins că botezul era valabil și, din acest motiv, nu putea să permită ca un creștin să fie crescut în religia evreiască.“ Papa l-a anunțat pe ambasador că lucra la redactarea unui document în care erau prezentate argmentele teologice ale deciziei sale și că acest document avea să fie făcut public în curând. Minerva și-a încheiat raportul către Cavour cu observația potrivit căreia cazul Mortara otrăvise relațiile dintre Franța și Vatican. Refuzul papei de a ceda fusese considerat un mare afront de către francezi.[2]

În aceeași zi, într-o altă scrisoare confidențială către Cavour, emisarul piemontez a adăugat un detaliu dramatic. Discutase cu Gramont, după întrevederea furtunoasă a ducelui cu cardinalul Antonelli și înainte de întâlnirea cu papa. Gramont venise cu o propunere neașteptată: „Enervarea ducelui de Gramont cu privire la cazul evreului Mortara a ajuns la apogeu în ultimele zile. În timp ce ne plimbam, m-a întrebat dacă, în situația în care băiatul ar fi îmbarcat cu destinația Geneva, ar întâmpina probleme acolo.“ Genova făcea parte din regatul Sardiniei. Potrivit planului, Edgardo urma să fie luat cu forța – ceea ce nu era în sine o problemă pentru ambasador, având în vedere că pe străzile Romei patrulau tocmai trupele franceze – și trimis, în siguranță, într-o zonă a Italiei unde evreii erau liberi. Contele Minerva, deși surprins că Gramont se gândise la o asemenea mișcare, l-a asigurat pe acesta că va avea grijă ca la Genova copilul să fie bine primit. Ambasadorul a spus că, după răpirea lui Edgardo, avea să-l îmbarce pe un vapor cu aburi. „Însă m-a rugat să nu spun o vorbă nimănui, astfel încât să se păstreze elementul de surpriză și să le jucăm o festă pe cinste preoților.“ Minerva și-a încheiat scrisoarea astfel: „Nu știu dacă, după întâlnirea sa cu papa, a mai avut ideea asta“.[3]

Două săptămâni mai târziu, când Minerva s-a întâlnit din nou cu ambasadorul francez, a venit iar vorba despre răpire, însă, între timp, ducele se mai liniștise, după ce evident entuziasmul îi fusese temperat de panica guvernului, la auzul planului său. I-a spus totuși lui Minerva că motivul pentru care renunțase la plan era că acesta, deși ar fi condus la eliberarea copilului evreu, „nu ar fi salvat principiul“. Dar Gramont continua să creadă că, având în vedere încăpățânarea papei, singurul mod de a-l recupera pe Edgardo era să-l răpească. Mai mult, în cursul unei conversații cu Minerva, de la jumătatea lui noiembrie, ducele i-a criticat pe „imbecilii de evrei“,

care, în loc să se plângă peste tot despre problema băiatului Mortara și să aștepte ajutor de la alții, ar trebui, „să plănuiască neîntârziat răpirea lui“. Emisarul lui Cavour a considerat că această idee era neplăcută și nerealistă: „Ce pot face acești nefericiți, dacă nu îi ajută puțin poliția franceză?“[4]

De fapt, ideea răpirii lui Edgardo le venise și evreilor și fuseseră făcute multe planuri, cel puțin la nivelul unor conversații particulare inofensive. La scurt timp după ce ducele de Gramont întrebase, trist, de ce nu organizează evreii un grup de salvare, unul dintre compatrioții săi evrei a lansat un apel tocmai în acest sens. În numărul din 10 decembrie al publicației *Archives Israélites*, a apărut o scrisoare cu titlul *„Moyen d'opérer la délivrance du jeune martyr“* („Cum să-l eliberăm pe micul martir“). „Să ne angajăm“, scria autorul care semna articolul, „să îi dăm un premiu de 20 000 de franci celui care va reuși să-l răpească pe micul Mortara și să-l ducă într-un loc sigur, fie în Piemont, fie în Franța sau în orice altă țară care are un guvern cinstit.“ S-a oferit să deschidă fondul cu o donație proprie de 20 de franci, dar a adăugat, exuberant, că, dacă suma de 20 000 de franci părea prea mică, „să o dublăm!“ Scrisoarea cuprindea multe detalii despre cum avea să fie administrat fondul (familia Rotschild urma să sară din nou în ajutorul evreilor), cum avea să sporească (nu numai datorită evreilor din toată lumea, ci și a catolicilor exasperați) și cum urma să se acorde premiul. Singurele detalii care nu erau furnizate în articol erau legate de cine și cum avea să-l răpească.[5]

Între timp, devenea tot mai clar cât de în favoarea lui Cavour și a unificării Italiei era dezbaterea legată de cazul Mortara. Într-o scrisoare trimisă lui Cavour de la Paris, pe 21 noiembrie, marchizul Villamarina, ambasadorul Sardiniei în Franța, îl anunța pe Cavour că incidentul stârnise acolo o mare indignare, îndreptând opinia publică împotriva statului pontifical. Împăratul francez, îi spunea lui Cavour, manifesta, în continuare, un mare interes față de caz și considera fapta Bisericii drept o încălcare scandaloasă atât a legii civile, cât și a celei naturale.

Descriind întâlnirea tensionată a lui Gramont cu papa, marchizul a subliniat legătura dintre cazul Mortara și evenimentele care urmau să modifice harta politică a Italiei. Gramont i-a spus lui Pius al IX-lea despre numeroasele voci din Franța care criticau Sfântul Scaun pentru modul în care se ocupa de caz. Papa i-a răspuns că și el auzise, de curând, niște vești supărătoare din Franța. Pontiful a continuat:

V-aș fi foarte recunoscător dacă m-ați putea ajuta, *Monsieur l'Ambassadeur*, să scap de zvonurile care circulă în statele mele și care sunt însoțite și de informații adunate de agenții mei, potrivit cărora au fost date în vileag intrigile țesute de împăratul Napoleon.

Apoi papa a povestit despre ce planuri era vorba, ducele simțindu-se jenat doar auzindu-le. Planul secret al francezilor, spunea papa, era „să îi izgonească pe austrieci din Lombardia și Veneto și, prin vot universal, să-i lase pe oameni să aleagă singuri instituțiile și regele pe care și le doreau. Legațiile romane vor fi alipite acestui nou Regat al Italiei." Pius al IX-lea îi acuza pe francezi că aveau de gând să meargă și mai departe de atât și să anexeze alte părți din Statele Papale Piemontului, inclusiv regatul Celor Două Sicilii și ducatele – Toscana, Modena, Parma – lăsându-l pe papă să conducă numai orașul Roma.

„*Monsieur* de Gramont", îi scria ambasadorul Sardiniei lui Cavour, „a părut uluit de ieșirea papei și a încercat să-l liniștească asigurându-l că nu era nici un dram de adevăr în povestea aceea." Neconvins de asigurările date de duce, papa l-a rugat pe acesta să-i transmită împăratului comentariile sale și să-l informeze ce a răspuns Napoleon la acestea.[6]

Răspunsul contelui Cavour, adresat ambasadorului Villamarina la Paris, reflecta cam în același mod întrepătrunderea ciudată dintre preocupările față de cazul Mortara și evenimentele politice ale vremii care aveau să se desfășoare în Italia. (Cavour, ca și Villamarina, scria în franceză. Deși era inițiatorul unificării Italiei, omul răspunzător de expulzarea străinilor și de crearea națiunii italiene, acesta se adresa propriului parlament în franceză, nu în italiană. Acest lucru era, cu siguranță, firesc în Piemont, unde curtea regală și înalta societate consideraseră, până de curând, că Franța, și nu Italia, constituia punctul lor cultural principal de referință.)

„Vestea pe care mi-o dați", a răspuns acesta, „este cât se poate de gravă." Ceea ce scrisese Villamarina despre ce se întâmpla la Roma, nota Cavour, corespundea perfect cu ceea ce aflase din alte surse. Spunându-i lui Villamarina despre planul lui Gramont de a-l răpi pe Edgardo și de a-l duce, pe ascuns, în Piemont, acesta îi scria ambasadorului francez: „I-a încredințat planul lui Minerva, căruia i-am ordonat să-l susțină, lăsându-i însă sarcina de a face majoritatea aranjamentelor". Apoi Cavour aprobase

personal planul. „Gramont“, scria el, „a ezitat după aceea și probabil că a renunțat la idee, ca urmare a unor ordine primite de la Paris.“

Deși cu siguranță că Napoleon a considerat că ambasadorul său furios de la Roma exagerase cu punerea la cale a planului de răpire, în opinia lui Cavour, „Împăratul a fost încântat de cazul Mortara, după cum este încântat de orice care îl poate compromite pe papă în ochii Europei și în rândul catolicilor moderați“. Cazul îi dădea lui Napoleon mână liberă să slăbească puterea Statelor Papale: „Cu cât îi va veni mai greu papei să-și facă simțită puterea împotriva lui, cu atât îi va veni lui mai ușor să impună sacrificiile necesare pentru reorganizarea Italiei“.

Cavour i-a explicat ambasadorului său din Franța ce poziție trebuie să adopte față de Napoleon al III-lea. Trebuia să i se aducă aminte acestuia de intransigența manifestată de papă când respinsese rugămințile lui Gramont făcute în numele familiei Mortara „și să încheie demonstrând că modul în care s-a comportat papa arată că este absolut imposibil ca acesta să-și păstreze puterea laică dincolo de zidurile Romei“.[7]

În timp ce ziarele liberale și antiecleziastice din întreaga Europă continuau să bată tobele criticii împotriva Vaticanului cu privire la cazul Mortara, iar ambasadorul Franței la Roma își reînnoia protestele, cardinalul Antonelli s-a înarmat cu vești venite de la nunții din toate colțurile continentului despre semnele îngrijorătoare ale noului val de sentimentele antipapale. În ianuarie 1859, nunțiul de la Paris îi scria lui Antonelli că împăratul francez și miniștrii săi erau, în continuare, nemulțumiți în legătură cu cazul Mortara, deși, adăuga acesta, „fără motiv“.[8] Într-o serie de scrisori adresate secretarului de stat de către nunțiul de la Madrid, se anunțau, în același mod, evenimente neliniștitoare și în Spania, o țară care, teoretic, nu avea deloc o populație evreiască.

La o scrisoare datată 1 decembrie 1858, nunțiul anexase copii după articole recente despre cazul Mortara din ziarele spaniole. Un deosebit interes prezenta faptul că *Diario Spagniol*, un ziar apropiat guvernului, publicase un articol care categorisea luarea băiatului din sânul familiei drept „răpire și infracțiune“. Nunțiul se dusese direct la ministrul de stat și la ministrul de Interne, ca să reclame această absurditate, mustrându-i pe aceștia pentru „neglijența de a nu împiedica asemenea abuzuri scandaloase ale presei periodice“. Miniștrii i-au dat dreptate și l-au asigurat că nu se va mai întâmpla așa ceva. Însă nunțiul nu s-a oprit aici. A aranjat, cu două ziare

favorabile Bisericii, să publice articole prin care se critica violent *Diario* pentru publicarea articolului său negativ. Rezultatul acestor acțiuni, a anunțat el cu mare satisfacție, a fost publicarea de scuze din partea ziarului în ediția ulterioară. Din păcate, scria nunțiul, nu găsise nici un mijloc prin care „să pună capăt impertinenței celuilalt ziar, *El Clamor*, care i-a fost mereu mai puțin loial Sfântului Scaun“.[9]

În Olanda, Vaticanul avea de-a face cu un guvern mai puțin cooperant. Pe 8 noiembrie, contele Du Chastel, emisarul olandez la Roma, i-a trimis cardinalului Antonelli o scrisoare în numele guvernului său. Acesta scria:

> Cazul Mortara, care a creat asemenea frământări în Europa în ultimele luni, le-a provocat o impresie la fel de neplăcută și locuitorilor din Țările de Jos, unde trăiesc foarte mulți evrei, care se remarcă prin calități personale și civice. Evenimentele de la Bologna au supărat foarte tare Înalta Comisie a Evreilor Olandezi, care, urmând exemplul omologilor lor din Anglia, Franța și Sardinia, a depus o petiție la Guvernul olandez, solicitându-i acestuia să se implice în cazul respectiv și să acționeze, prin bunele sale oficii, în scopul obținerii unei soluții favorabile pentru familia Mortara.

Subliniind că guvernul nu intenționa să se implice în problemele interne ale altui stat, contele dorea însă să aducă la cunoștință guvernului pontifical cât de jignită era opinia publică olandeză. Acesta încheia cu speranța că „Sfântul Scaun, în marea sa înțelepciune, este în stare să împiedice ca, în viitor, să se întâmple astfel de fapte, ce, încingând foarte tare spiritele populare, conduc la înmulțirea părerilor nefavorabile la adresa Sfântului Scaun“.[10]

Secretarul de stat trebuia să fi fost tare îngrijorat cu privire la această scrisoare scrisă în numele regelui Țărilor de Jos, pentru că a elaborat un răspuns neobișnuit de lung. Acesta s-a plâns că olandezii făceau exact ce recunoșteau ei înșiși că nu au dreptul să facă – adică se amestecau în treburile interne ale altui stat. Chestiunea, îi informa Antonelli, privea „un fapt profund și exclusiv religios și, drept urmare, este firesc să se ocupe de el Autoritatea Ecleziastică, fără ca autoritățile laice să aibă dreptul să se amestece“. Astfel, argumentația era neadecvată: „Cum cazul este cu totul de natură religioasă, fiind vorba despre misterul botezului unui copil, cu toate consecințele care decurg din acesta, tot de natură religioasă sunt și

argumentele care opresc conducerea supremă a Bisericii să ia măsurile solicitate de părinții evrei ai băiatului botezat“. În privința argumentului contelui potrivit căruia cazul făcuse o impresie proastă în rândul conaționalilor săi, Antonelli a răspuns: „Indiferent de ce impresie le-a provocat celor care fie nu vor, fie nu pot să vadă cazul în lumina corectă, Sfântul Scaun consideră, în continuare, că a acționat în conformitate cu preceptele neschimbate ale Bisericii Catolice, de la care nici un argument uman nu îl va face să se abată“.[11]

De partea cealaltă a Atlanticului, cazul a alimentat un nou sentiment de solidaritate națională în rândul evreilor din Statele Unite. Deși în număr de doar 150 000, erau mult mai mulți evrei în SUA decât în Italia, Franța sau Anglia, majoritatea evreilor americani fiind imigranți și având puțină experiență în privința organizării naționale. Chiar și cele trei ziare evreiești principale în limba engleză erau produse locale, fiind opera unor rabini extrem de influenți din New York, Cincinnati și Philadelphia.

Veștile despre cazul Mortara au ajuns la evreii americani în mod indirect, pentru că nici Università Israelitica de la Roma, nici mult mai modesta comunitate evreiască de la Bologna nu aveau legături directe cu confrații de dincolo de Atlantic. O altă serie de rabini americani au fost și ei informați printr-o scrisoare trimisă în septembrie de sir Moses Montefiore, șeful Consiliului Reprezentanților comunității evreiești britanice. Interesul în această privință s-a răspândit imediat.

Numai câțiva dintre evreii americani proveneau din țări romano-catolice, însă răpirea lui Mortara reprezenta, pentru toți, tot ce putea fi mai rău din Vechea Orânduire, amintirea dureroasă a opresiunii de care scăpaseră. Aceste sentimente erau alimentate nu numai de ideologia americană a libertății și a egalității, dar și de forțe mai puțin sănătoase. În America anului 1858, mulți nu vedeau cu ochi buni romano-catolicismul. Imigranții catolici din Irlanda și din alte părți erau înjosiți și batjocoriți, iar papa era descris ca diavolul în persoană. În mod ironic, evreii, care împărtășeau soarta imigranților catolici de atunci, soartă aflată în mâna covârșitoarei majorități protestante, au fost mai mult decât bucuroși să găsească o susținere populară atât de largă pentru campania împotriva papei.

Începând de la jumătatea lui septembrie, principalele ziare ale evreilor americani au publicat unul după altul articole despre cazul Mortara. Rabinul Isaac Mayer Wise din Cincinnati – unul dintre fondatorii iudaismului

reformat din Statele Unite și editorul unuia dintre principalele ziare evreiești – scria, pe un ton cu care americanii anticatolicii ai vremii se puteau mândri:

> Adevărul este că Edgar Mortara nu a fost deloc botezat, puțin le pasă papei și mulțimii lui de lachei lipsiți de suflet dacă băiatul este creștin sau evreu. Nu a intrat și nu intră în atribuțiile funcționarilor papali să-l facă pe Edgar creștin, ca să fie mântuit în stilul roman sau pentru că a fost stropit cu câteva picături de apă și o necunoscută a spus câteva cuvinte la căpătâiul unui copil inconștient. Vreun preot mărunt sau vreun învățător al cine știe cărei congregații catolice analfabete ar putea să creadă atare absurditate și să-și convingă turma să subscrie la o asemenea doctrină. Însă coordonatorii tuturor acestor lucruri nu sunt atât de proști… Trebuie să crești în mijlocul clericilor catolici ca să vezi cât de mult se roagă și cât de puțin cred, cât de severi și de rigizi sunt în raport cu toate chestiunile religioase în fața analfabeților și cât de superficial tratează subiectul când întâlnesc o persoană inteligentă și de încredere. Astfel, problema Romei nu este și nu poate să fie religia unui băiat, nici religia în sine… Putem îndrăzni să spunem că, dacă doica respectivă ar fi adusă în orice instanță judecătorească din țară, oricare dintre avocații noștri ar putea s-o facă, în cadrul unui scurt interogatoriu, să spună că este unealta plătită a vreunui preot, care este, la rândul său, instrumentul superiorului său și care, la rândul său, este unealta oarbă a vreunui iezuit, care este, la rândul său, unealta Inchiziției, sfântă autoritate care este servitoarea papei, care și el este supusul iezuiților…[12]

În timp ce evreii care locuiau în Statele Papale erau nevoiți să se ploconească în fața puterii înspăimântătoare a papei, cei din Statele Unite puteau, cu ușurință, să ajungă în extrema cealaltă.

O întrebare interesantă este în ce măsură își avea acest anticatolicism distrugător rădăcinile în comunitățile evreiești din Europa din care proveneau Wise și ceilalți evrei și cât de multe preluaseră ei de la vecinii protestanți de pe tărâmul libertății. Însă una dintre ironiile diatribei lui Wise este măsura în care aceasta reflecta imaginea evreilor regăsită în presa catolică. În timp ce susținătorii papei considerau lamentabilă justificarea celor care solicitau eliberarea lui Edgardo și susțineau că înșiși părinții

băiatului erau motivați mai mult de ranchiuna pe care o aveau împotriva Bisericii, decât de devotamentul lor părintesc, în relatarea lui Wise, papa și colegii săi clerici disimulau, fiind impulsionați nu de vreo credință religioasă reală, ci de cele mai venale și nesincere motive.

În toată țara, comunitățile evreiești au organizat adunări ca să decidă cum să acționeze și, de la New York până la San Francisco, s-au ținut adunări de protest. La Boston, unde sporeau sentimentele anticatolice, două sinagogi au ținut o ședință reunită ca să dezbată ce era de făcut, și o comisie formată din patru membri a citit decizia finală în aplauzele generale. Urmând exemplul rabinului Wise, adunarea făcea apel la solidaritate cu protestanții care le împărtășeau opinia despre „Prințul Întunericului“:

> Aflăm, uluiți și plini de tristețe, că s-a comis, de curând, pe teritoriul lui Pio Nono, cea mai odioasă faptă care a provenit vreodată de la Prințul Întunericului, papa de la Roma… Această fărădelege nu îl afectează numai pe evreu, ci îl privește, în mod egal, și pe creștinul care nu e de credință catolică, pentru că ceea ce a îndrăznit (Inchiziția), sfidând toate principiile dreptății morale, să-i facă evreului ar putea, într-o bună zi, să facă, din nou, împotriva protestanților care locuiesc sub jurisdicția puterii lor neprincipiale. Trecutul acestor duhuri rele în carne și oase, scris cu sângele a milioane de victime, ne face să tragem o asemenea concluzie.[13]

Nu toate protestele din Statele Unite s-au bazat atât de mult pe sloganuri de tipul „Nu știu nimic“, pe care le suportau evreii, ca parte a aculturației lor. La începutul lui decembrie, la Mozart Hall din New York, a fost convocată o adunare a evreilor din tot orașul, prima din ultimii 18 ani, ca să protesteze împotriva răpirii lui Edgardo. Discursurile anticatolice din New York erau mai temperate decât la Boston. Vorbitorul care a fost primit cu cel mai mare entuziasm, Raphael De Cordova, un umorist evreu popular, a întrebat ireverențios: era posibil ca un prunc evreu botezat pe ascuns de o dădacă să devină, astfel, catolic? Ce-ar fi dacă, s-a întrebat el, o gașcă de evrei, înarmată cu un brici, s-ar strecura în Vatican, l-ar prinde pe papă și, în timp ce l-ar ține pe Pontif imobilizat, i-ar efectua o circumcizie? „Desigur“, a încheiat acesta, în chicotele publicului, „asta nu l-ar face pe papă evreu, la fel cum stropitul cu apă nu poate face un copil evreu să devină creștin.“[14]

Adunările au continuat. La San Francisco, în ianuarie, peste 3 000 de oameni au urmărit discursurile unor celebri clerici protestanți, ale altor diverși conducători ai comunității creștine, precum și ale organizatorilor. Majoritatea vorbitorilor au adoptat o atitudine respectuoasă față de catolicism, iar unii au fost respectuoși și în privința papei. Însă alții au descris cazul Mortara ca fiind ultima fărădelege dintr-un lungă serie săvârșită de o Biserică reprezentând o amenințare față de restul lumii. F.P. Tracy, unul dintre vorbitorii protestanți, a povestit despre o vizită la Roma din 1847, când, a spus acesta, îl văzuse pe cardinalul Antonelli stând lângă Pius al IX-lea (ceea ce pare puțin probabil, pentru că Antonelli nu era încă secretar de stat).

„Asemenea lui Mefistofel, rece și indiferent, Antonelli“ – a tunat vocea lui Tracy – „îi șoptea papei, la ureche, instrucțiuni și i-a schimbat caracterul, acesta putând să fie, în alte condiții, un conducător bun și patriarhal.“

Tracy și-a avertizat publicul că trebuie să-și ia soarta în propriile mâini, de vreme ce nu se puteau aștepta la decență din partea Vaticanului: „Papa ar fi în stare să ne boteze pe toți, dacă ar putea“.[15]

Cazul Mortara devenise celebru în rândul neevreilor, precum și în rândul evreilor. Numai în luna decembrie 1858, *The New York Times* a publicat peste 20 de articole despre acest caz; *Baltimore American* a publicat 31 de articole de fond despre Mortara, din octombrie 1858 și până în luna ianuarie a anului următor; iar *Milwaukee Sentinel* a difuzat 23 de relatări în lunile noiembrie și decembrie 1858. La începutul lui martie 1859, când scăzuse deja interesul publicului din Europa, *New York Herald* susținea că interesul americanilor față de cazul Mortara căpătase „dimensiuni colosale“.[16]

Umflându-și mușchii politici încă firavi, evreii aflați din America, urmând exemplul confraților europeni, au încercat să-și convingă propriul guvern să ia poziție împotriva răpirii și să trimită o scrisoare de protest la Vatican. Însă nu au ajuns nicăieri. Secretarul american de stat a răspuns cascadei de scrisori primite spunând că guvernul nu se amesteca în treburile interne ale altor țări. În cele din urmă, însuși președintele, James Buchanan, a considerat că se impunea să răspundă personal la scrisori și, pe 4 ianuarie 1859, i-a scris unui reprezentant al comunității evreiești din New York: „Sunt convins, de mult timp, că guvernul nostru nu are nici dreptul, nici datoria de a supune unei cenzuri morale comportamentul altor guverne independente și să le acuze pe acestea pentru fapte pe care poate că noi le

considerăm arbitrare și nedrepte, comise față de proprii cetățeni sau supuși“.[17]

Pentru Buchanan, subiectul respectiv era delicat, pentru că nemulțumirea evreilor era cea mai mică dintre problemele care îl preocupau. Națiunea era în pragul războiului civil, din cauza sclaviei, iar aboliționiștii făceau apel la puterile iluminate ale Europei ca să-i susțină în campania antisclavagistă. Președintele nu dorea să le dea acestora, ca exemplu, cazul unui evreu italian care putea fi folosit, ulterior, împotriva sa. Și nici poziția sa morală nu era prea bună. Cum să atace un guvern care permisese luarea cu forța a unui copil de la părinții lui, când același lucru se întâmpla tot timpul în zonele unde se practica sclavia, din propria țară? În timp ce președintele se agita, ziarele aboliționiste au devenit aliatul neașteptat al presei catolice americane, pentru că fiecare, din propriile motive, ataca ceea ce considera drept ipocrizie a mișcării de eliberare a băiatului evreu.

Susținătorii catolici ai Bisericii și-au publicat varianta asupra evenimentelor, ce reflecta cele scrise de presa catolică din Europa. Un pamflet, publicat la New York în noiembrie 1858, sub pseudonimul „Fair Play“, un exemplu tipic al acestor șarje, a caracterizat „cazul așa-zisei răpiri a lui Mortara“ drept „un cadou-surpriză pentru dușmanii Bisericii lui Dumnezeu“. Dând vina pentru botezul copilului pe Momolo Mortara, care încălcase legea Statelor Papale ce le interzicea evreilor să aibă servitoare creștine, acesta susținea că nimeni, nici măcar papa, nu putea „dez-boteza un copil creștin“. Nu numai că era de neconceput că un guvern creștin „putea să permită ca un copil creștin să fie crescut de un evreu“, însă mai era un principiu în joc, cel al libertății religioase, și anume „libertatea oricărui copil de a fi creștin, nu forțat să fie evreu“. Edgardo (descris ca având 11 ani, în loc de 7) implora să rămână creștin: „A-l abandona ar însemna o rușine eternă. A protesta pentru abandonarea lui este o fărădelege împotriva creștinătății și o rușine față de creștinism.“ Și Fair Play încheia pompos: „Protejarea copilului de către Sfântul Părinte, împotriva întregului fanatism feroce al lipsei de credință și al bigotismului, este cel mai frumos spectacol pe care l-a văzut lumea, de secole“.[18]

CAPITOLUL 14

Biserica se răzbună

În timp ce se înmulțeau protestele de ambele părți ale Atlanticului, îngrijorați, conducătorii Bisericii nu au întârziat să-și pregătească apărarea. Pentru membrii conducerii, acest abuz îndreptat împotriva Bisericii era ultimul dintr-un întreg șir de fărădelegi anticatolice. De-a lungul timpului, Biserica își tratase evreii cam în același mod în care se comportase în cazul Mortara, fără ca cineva – cu excepția câtorva evrei înspăimântați și îngenuncheați – să spună vreodată ceva. În chestiunile legate de dogma Bisericii, așa și trebuia să fie. Însă acum, de când forțele laicismului, ale ateismului și ale materialismului se răspândeau în Europa, se pierdea tot mai mult respectul față de cuvântul Domnului și al instrumentului Lui pe Pământ. Era adevărat că Biserica se confrunta cu astfel de probleme într-o formă sau alta, de la Reformă încoace, de când fusese contestată pentru prima dată autoritatea Bisericii. Însă, în inima catolicismului mondial, a însuși statului pontifical, era de neimaginat să fie pusă la îndoială autoritatea spirituală a papei de o asemenea adunătură pestriță de schismatici și necredincioși!

Lupta cu privire la micul Mortara a coincis cu apariția conflictelor din interiorul Bisericii în legătură cu măsura în care trebuia să fie îndepărtat papa de la puterea lumească. Punctul cel mai de jos al autorității papale din perioada modernă a fost atins în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. Conducătorii laici invidiau Biserica pentru autonomia sa și contestau orice obiceiuri care indicau că treburile propriilor state erau rezolvate de vreo putere externă, adică de papă și de reprezentanții săi. Dorința autocraților de a guverna necontestat și nelimitat se împletea cu ideile aduse de Iluminism privind crearea unei mișcări împotriva privilegiilor speciale ale Bisericii. Iezuiții, întruchiparea Bisericii ca putere politică și susținători ai unei ideologii potrivit căreia dorințele conducătorilor laici erau supuse cuvântului Domnului, după cum era acesta interpretat de Roma, au venit ca să dea lovitura de grație. Aceștia au fost goniți din Portugalia în 1759, din

Franța – în 1764, din Spania – în 1767 și din Napoli – în anul următor. Protestele antiiezuite au devenit atât de puternice, încât, în 1773, papa Clement al XIV-lea a desființat cu totul ordinul iezuit. La Viena, în anul 1762, publicarea enciclicelor papale a fost condiționată de aprobarea prealabilă din partea conducătorului habsburgic. Pe parcursul deceniilor care au urmat, conducătorii laici din întreaga Europă catolică au smuls controlul asupra cenzurii din mâinile inchizitoriale și i-au interzis Bisericii să-și judece supușii. Statul a revendicat monopolul asupra puterii de a-și aresta și judeca supușii.

Fiind pus pe tronul Austriei, în 1780, Iosif al II-lea a criticat concordatul în vigoare și a început în forță să restrângă drepturile Bisericii, încercând să construiască un stat modern și laic. Scutirea de impozite a Bisericii a fost abrogată, Sfântul Oficiu al Inchiziției a fost desființat, iar politica de închidere a mănăstirilor a cunoscut un nou avânt. Aproape în toate teritoriile în care locuiau catolici, atacuri asemănătoare la adresa autorității Bisericii au pus în gardă conducerea acesteia, iar prestigiul papalității au avut de suferit.

Cuceririle lui Napoleon din Europa, precum și anii dominației franceze au amplificat declinul prestigiului și al puterii Bisericii centralizate. Însă, după înfrângerea lui Napoleon, s-a schimbat atitudinea majorității conducătorilor laici din Europa. În timp ce, în cercurile intelectuale, se răspândiseră ideile Iluminismului despre egalitate, în rândul guvernanților și al elitelor care îi susțineau opoziția față de Iluminism și de noțiunea de societate bazată pe folosirea rațiunii a condus la consolidarea autorității Bisericii. Potrivit spuselor istoricului Stuart Woolf: „Singura speranță era revenirea la o societate anterioară, necontaminată, în care se respectau ordinea și ierarhia și în care baza teocratică a monarhiei era consacrată de un papă infailibil sau de revelații divine“.[1] Drept urmare, Biserica a reînceput să fie folosită drept bastion al guvernării laice. În toată Europa s-a reînființat ordinul iezuiților și au reînviat expresiile populare de devotament – printre care: cultura aparițiilor și rugăciunile mariane. În cele din urmă, au fost negociate noi concordate – activitatea lui Viale-Prelà ca nunțiu papal la Viena a făcut parte din acest proces –, marcându-se, din nou, relația de armonie dintre Biserică și stat.

Autonomia bisericilor naționale – susținută în trecut nu numai de conducătorii laici, care erau împotriva controlului de la Roma, dar și de

majoritatea segmentelor populației catolice și a clericilor din Franța, din Austria și din alte părți – a fost tot mai mult pusă la încercare în cursul Restaurației prin amplificarea mișcării „ultramontane“. Ultramontanii considerau că bisericile locale de peste tot trebuiau să treacă sub strictul control al Sfântului Scaun. Ei încercau să consolideze puterea și prestigiul papei și susțineau supremația legii Bisericii asupra principiilor juridice laice. Prin această încercare a lor, combăteau nu numai mișcarea liberală, ci și pe proprii opozanți din interiorul Bisericii, care, după părerea ultramontanilor, erau otrăviți de ideile iluministe, contravenind misiunii Bisericii.

Refuzul papei de a-l înapoia pe Edgardo familiei sale a devenit o sarcină sfântă pentru forțele ultramontane, care au adus în discuție prestigiul și autoritatea papalității, precum și supremația legii divine asupra ideilor moderne referitoare la drepturile individuale și la egalitate religioasă. Campania a îmbrăcat diverse forme. Acțiunile diplomatice au fost coordonate de cardinalul Antonelli, însă contraofensiva din rândul marii mase a populației i-a fost încredințată amplei rețele europene de ziare catolice. Printre acestea, două ocupau un loc deosebit de influent: ziarul iezuit *Civiltà Cattolica*, supravegheat direct de papă și considerat a exprima opiniile acestuia, și incendiarul *L'univers*, publicat de cel mai mare susținător al ultramontanilor, francezul Louis Veuillot.

Printre primele ziare catolice din afara Italiei care aveau să analizeze cazul Mortara, s-a numărat și *Journal de Bruxelles*, din Belgia. Articolul din acest ziar, datat 18 septembrie, este relevant nu numai pentru că expune primele linii ale defensivei Bisericii, ci și datorită înfloriturilor strecurate în cursul relatării.

Potrivit ziarului belgian, decizia de a-l lua pe Edgardo de lângă părinții săi nu apăruse de nicăieri, ci fusese luată numai după ce ajunsese să se discute în toată Bologna despre zvonurile legate de botezul băiatului. Botezul era atât de cunoscut, încât arhiepiscopul, cardinalul Viale-Prelà, a fost nevoit să aplice codul canonic, „riscând, în caz contrar, un imens scandal în ochii catolicilor“. Confruntându-se cu această problemă, arhiepiscopul, care avea rețineri, însă era un om cu principii, i-a dat în nenumărate rânduri ocazia lui Momolo Mortara să-și păstreze fiul, cu condiția să-l crească precum un catolic. „După refuzuri repetate, arhiepiscopul de Bologna și-a făcut, pur și simplu, datoria“, se menționa în

ziar. Băiatul a fost dus la Casa Catehumenilor de la Roma, iar tatăl său a fost invitat imediat să vină să vadă „că fiul său nu era sechestrat, nici forțat să rupă legăturile naturale, nici măcar constrâns, prin presiune corporală sau morală, să-și practice credința“. Dimpotrivă, băiatul era ținut într-un loc care putea fi considerat o locuință confortabilă, astfel încât să i se poată asigura o „educație religioasă suficientă pentru a-i facilita, dacă dorea, binecuvântarea botezului, de vreme ce, cu siguranță, dacă ar fi continuat să locuiască la Bologna, împreună cu familia sa, nu ar fi aflat niciodată în ce consta misterul care îl făcuse fiul Domnului și al Bisericii“. În plus, informa *Journal de Bruxelles*, tatăl băiatului îl vizitase recent la Roma și „a putut vedea cu propriii ochi că, fără să fie nici pe departe constrâns de influențe tiranice și externe să urmeze binecuvântarea care i-a fost dăruită, fiul său o urmează cu cea mai mare naturalețe“.[2]

Afirmația potrivit căreia părinții lui Edgardo, văzând cât de fericit și cât de bine îngrijit era la Casa Catehumenilor, s-au bucurat că acesta a rămas acolo a fost preluată de *L'armonia della religione colla civiltà*. Publicat la Torino de un preot, Giacomo Margotti, ziarul îi combătea pe ultramontani pe un teritoriu ostil, chiar în centrul Sardiniei. Seria lui Margotti de polemici împotriva statului liberal și a aripii liberale a Bisericii nu numai că i-a atras vizite frecvente din partea cenzorilor guvernamentali, care îi închideau periodic ziarul, dar, cu doi ani înainte de cazul Mortara, condusese la un atac fizic, care aproape că îl ucisese. Spiritele erau încinse de ambele părți.

L'armonia a publicat primul articol despre Mortara pe 17 august 1858 și alte 12 până la sfârșitul anului.[3] În articolul de pe 17 octombrie, ziarul dădea vești despre familia lui Edgardo: „Nimeni nici măcar nu se opune. Până și părinții băiatului Mortara sunt acum mulțumiți că acesta este educat la Casa Catehumenilor.“[4]

Însă nici unul dintre aceste ziare nu avea impactul de care se bucura *Civiltà Cattolica*. Când a început să se amplifice controversa, în august, atât partizanii Bisericii, cât și opozanții acesteia au căutat să afle din ziar când avea să-și anunțe Vaticanul poziția și să răspundă public valului tot mai mare de critici. Reputația ziarului iezuit de a fi purtătorul de cuvânt al Sfântului Scaun era atât de mare, încât, avea să-și amintească Momolo, încă de la primul articol referitor la caz, publicat pe 30 octombrie, și-a dat seama că papa decisese să nu îi dea drumul lui Edgardo.[5]

Articolul respectiv, după cum am văzut deja, se concentra foarte mult asupra transformării miraculoase a lui Edgardo și asupra dorinței sale ulterioare de a rămâne acolo, solicitând să nu fie trimis înapoi la familia sa. Dar erau invocate și alte argumente.

În articolul respectiv, din care au fost republicate fragmente în ziarele catolice din întreaga Europă, ziarul își asigura cititorii catolici că întrebarea-cheie dacă băiatul fusese cu adevărat botezat sau nu fusese analizată riguros. Avocații familiei Mortara își concentraseră atenția asupra acestui aspect esențial, după cum este lesne de înțeles, și făcuseră rost de declarații date sub jurământ de diverse persoane, în scopul de a discredita relatarea servitoarei. Însă, potrivit articolului din ziar, era suficient un singur martor pentru ca botezul să fie valabil, iar martorul respectiv, Anna Morisi, nu își schimbase relatarea. Relatările larg răspândite din presa anticlericală, potrivit cărora nu avusese loc nici un botez, erau absurde: Nu este ciudat, se întreba autorul, să se considere că zvoniștii din Franța și din Germania sunt mai bine informați despre cele întâmplate, decât autoritățile Bisericii din Bologna și Roma, unde a avut loc o anchetă oficială? Părinții au obținut o adeverință de la doctor, potrivit căreia boala copilului de la data respectivă nu i-ar fi pus viața în pericol. Însă această afirmație – dubioasă în sine, în privința amintirilor voalate ale unui doctor față de un fapt vechi de șase ani – nu valora mai nimic. Chiar dacă băiatul nu fusese în pericol de moarte, a fost botezat și astfel a devenit creștin.

După ce anchetele au dovedit că Edgardo fusese botezat, Biserica nu avusese încotro și procedase după cum procedase. Aceasta a fost cheia problemei. „Deși necredincioșii voltairieni și evreii se arătau scandalizați și consternați de asta, pentru creștinul adevărat nu exista nici o umbră de îndoială. Pentru că, având în vedere că acest băiat de șapte ani fusese botezat, dilema dacă trebuie să-i fie lăsat tatălui său evreu devine alta: Cineva care a fost botezat este creștin sau evreu? Pentru că, la urma urmei, omul este rezultatul educației pe care o primește.“[6]

Abordând o altă temă care avea să fie reluată în sute de articole creștine legate de cazul Mortara, ziarul iezuit întreba a cui era vina că fiul cuplului Mortara fusese luat de lângă părinții săi. Era propria lor vină, răspundea autorul, pentru că nu s-ar fi întâmplat nimic din toate acestea, dacă ei ar fi respectat legea locului în care trăiau, lege care, pentru a se evita situații neplăcute precum aceasta, le interzicea evreilor să angajeze servitoare

creștine. Ca locuitori ai Statelor Papale, evreii precum soții Mortara acceptau în mod tacit legile care li se aplicau. Când considerau că legile respective erau prea împovărătoare, „erau liberi să se mute oriunde altundeva“. Dar ca evreii să acuze Biserica de cele întâmplate, ca urmare a propriului dispreț față de lege, era cât se poate de enervant. „Dacă ei și cei de aceeași credință cu ei doresc să rămână la locul lor, exagerează dacă își închipuie că legile se pot schimba ca să fie pe placul neamului evreiesc.“[7]

Cât despre motivul pentru care cazul Mortara a provocat o asemenea zarvă în întreaga Europă, Biserica devenind victima unui abuz, *Civiltà Cattolica* avea următoarea explicație: acesta se datora puterii evreilor. Atât timp cât urmașii lui Iacob, se explica în ziar, „sunt extrem de bogați astăzi, în Europa, și chiar dețin cele mai puternice ziare libertine din Germania, Belgia și Franța, nu este de mirare că toate aceste publicații sunt mână în mână ca să-i apere, mai ales când au ocazia, totodată, să-l atace pe Pontif și pe guvernul său“.[8]

Università Israelitica de la Roma a primit informații potrivit cărora *Civiltà Cattolica* intenționa să facă o declarație importantă cu privire la cazul Mortara și, astfel, Scazzocchio și Samuele Alatri, șeful comunității evreiești, i-au trimis o scrisoare părintelui Carlo Curci, fondatorul iezuit al ziarului și directorul acestuia, pledând pentru aprobarea petiției. Pe 30 octombrie, în ziua în care s-a publicat numărul fatal al ziarului, părintele Curci a răspuns printr-o scurtă notă, spunând că „dorim numai adevăr și dreptate“, și a inclus o declarație despre cazul Mortara. „Dacă dumneavoastră și *signor* Alatri nu vă schimbați atitudinea față de această chestiune“, scria Curci, „lucrul nu mă împiedică să îmi exprim sincerul respect față de dumneavoastră și față de dumnealui.“

De cum au primit această scrisoare, Scazzocchio a redactat o petiție adresată editorului iezuit, la care a anexat multe documente doveditoare. Răspunsul lui Curci, scris pe 1 noiembrie, ne ajută să ne facem o idee despre modul în care gândea unul dintre cei mai influenți apărători ai papei. „Vă mulțumesc pentru bunătatea de a-mi trimite noi clarificări despre cazul în discuție“, scria acesta, adăugând că acestea nu l-au făcut să-și schimbe opiniile, pe care le puteau găsi expuse în articolul care apăruse în ziarul său. „Dumneavoastră și confrații voștri ați putea să considerați articolul ca fiind prea dur“, a continuat el, dar spera că vor înțelege situația. A trebuit să răspundă „celor mai aspre jigniri aduse Bisericii Catolice și augustului

conducător al acesteia pe care le publicaseră atâtea ziare din Europa în legătură cu acest caz“.[9]

Între timp, la Bologna, în *L’osservatore bolognese,* se publicaseră deja trei articole despre cazul Mortara în decurs de o lună. Ultimul, apărut la sfârșitul lui octombrie, debuta cu răspunsul la un atac recent care fusese lansat de ziarul parizian *Journal des Débats*. Ziarul catolic bolognez critica articolul din *Journal,* în care se susținea că Biserica ar fi creat o atmosferă antisemită în oraș. Ziarul francez menționase, printre altele, un spectacol săptămânal de păpuși din piața centrală din Bologna, în cadrul căruia marionetele rosteau, în mod constant, „vorbe pline de ură împotriva evreilor“.

Împreună cu alte două ziare franceze, *Journal* era acuzat, de asemenea, de ostilitate neobosită împotriva papei și a autorității sale. Potrivit ziarului *L’osservatore bolognese*, „dirijorii raționalismului modern“ nu erau decât o adunătură de ipocriți care ignorau faptele, ca să-și ducă „războiul neloial și implacabil împotriva adevărului și a catolicismului“. Familia Mortara era invocată cu cinism: „Iată-i pe filantropii, pe umanitariștii care nu se jenează să exploateze îngrijorarea unei mame și a unei întregi familii ca să rănească, o dată în plus, Biserica ai cărei fii devotați și adepți respectuoși pretind, cu atâta ipocrizie, că ar fi“.

Pentru ziarul catolic de la Bologna nu era nimic de dezbătut sau de criticat. Faptele vorbeau de la sine și era o chestiune de cunoaștere a legilor divine ale Bisericii, a legilor religioase. Băiatul fusese botezat și „sperăm că nu vrea nimeni să nege că, prin botez, devenim creștini“. Ce e drept, faptul că i-au luat copilul a fost, probabil, chinuitor pentru sărmana mamă, dar s-a făcut tot posibilul ca mutarea să fie cât mai puțin dureroasă cu putință. *L’osservatore bolognese* prezenta, în continuare, „detalii emoționante“ pe care le primise ziarul cu privire la călătorie, relatând o nouă variantă a convertirii miraculoase care avusese loc pe drum. Povestea se încheia astfel: „Din scrisorile primite de la Roma, aflăm că acum, ca și înainte, băiatul este foarte mulțumit de situație și dă dovadă de o inteligență vie și de un temperament cât se poate de supus și de blând“. Singurul lucru care îi tulbura această fericire era „gândul de a-și vedea părinții și frații rămași, în continuare, evrei“. „Dar mă voi ruga Domnului“, spunea băiatul, „să Își reverse Binecuvântarea asupra lor, ca să devină și ei creștini.“[10]

Între timp, celălalt săptămânal bolognez apropiat Bisericii, *Il vero amico*, reamintea faptul că Momolo și Marianna erau furioși că le fusese luat fiul numai pentru că aceasta însemna să-și vadă „unul dintre vlăstare trecând de la iudaism la adevărata Religie umană a lui Hristos“. Ziarul susținea – preluând o altă temă din *Civiltà Cattolica* – că nu era de mirare că ziariștii din Franța, Germania și Anglia „protestau împotriva papei, strigând nedreptate, răpire și tiranie“, „de vreme ce, în momentul de față, ziarele din Europa sunt, în cea mai mare parte, deținute de evrei“.[11]

Într-o avalanșă de articole din presa catolică italiană, papa era apărat, fiind criticați dușmanii Bisericii, care erau acuzați de igoranță – probabil, intenționată – față de învățămintele lui Iisus și față de îndatoririle religioase. Aceste critici au pornit de la o imagine religioasă asupra evreilor care făcea ca atacurile împotriva Sfântului Scaun, în numele familiei evreiești, să pară deosebit de dăunătoare. Părea atât de evident, pentru băiat, avantajul de a fi catolic, în loc să rămână evreu –, iar dorința creștinilor ca el să se întoarcă la evrei era absurdă –, încât oripilarea lor nici măcar nu se putea exprima în cuvinte.

Un bun exemplu, în acest sens, era dat de cotidianul genovez *Il Cattolico*, ale cărui articole fuseseră, inițial, scrise de preoți care se lupta să apere puterea laică a papei. Alături de *L'armonia della religione colla civiltà*, *Il Cattolico* se lupta din răsputeri chiar în inima bestiei, pentru că Genova făcea parte din Regatul Sardiniei. De la primul articol dedicat cazului Mortara, din august 1858, și până la sfârșitul anului, *Il Cattolico* a dedicat peste 20 de articole dezbaterii respective.

Ilustrativ a fost un articol publicat la începutul lui decembrie. Corespondentul sublinia că, ținându-l pe Edgardo, papa nu numai că îi făcea un serviciu spiritual băiatului, ci îl ajuta, astfel, și din punct de vedere material. După ce copilul avea să-și termine studiile – toate plătite de Biserică –, putea să aspire la orice carieră și onoruri disponibile în Statele Papale, la care, remarca acesta, Edgardo nu ar fi avut acces, ca evreu. Articolul continua astfel:

> Oricare dintre noi care analizează chestiunea la modul serios, comparând situația evreilor – care nu au o Biserică adevărată, nici rege, nici țară, fiind împrăștiați și mereu străini oriunde trăiesc pe acest pământ și, mai mult, sunt respingători din cauza urâtei pete de ucigași ai

lui Hristos, cu care sunt însemnați –, [oricine] compară astfel de oameni batjocoriți cu cetățenii romani, care au drept patrie cea mai civilizată națiune din lume, Italia, și care pot ocupa cele mai minunate funcții civile și bisericești din Cetatea Sfântă, își va da seama, imediat, ce avantaj laic îi oferă papa micului Mortara.

Celor de la ziarul *Il Cattolico* li se părea clar că toate aceste frângeri de mâini legate de nedreptatea făcută băiatului nu erau decât praf în ochi, care ascundea adevăratul motiv al protestelor. Cum puteau fi luați în serios agitatorii gloatei, când tocmai mizerabilii de evrei îi susțineau? „Libertinii fac o gălăgie îngrozitoare și au spus, și tot repretă, cu un aer de seriozitate, că toate Puterile Europene îi trimit papei scrisori dure de protest, ca să-l determine să îl dea înapoi pe micul Mortara părinților săi.“ Trebuia să fie o glumă: „Imaginați-vă, oameni buni! Puterile Europene dându-și interesul pentru un evreu, care nu face nici cât o ceapă degerată pentru ele! Asta e o poveste de spus copiilor la gura focului, într-o seară de iarnă! Însă multe dintre aceste ziare proaste au încercat s-o prezinte ca fiind purul adevăr.“[12]

Evreii trăiau în afara granițelor civilizației, pentru că civilizația avea la bază creștinismul. Fiind profani, aceștia erau periculoși, pentru că nu se simțeau legați de legile morale care îi guvernau pe creștini. Nu simțeau că au vreo obligație față de cineva, în afară de confrații lor evrei, și nu manifestau nici un fel de milă față de victimele lor creștine.

Acuzațiile legate de crime ritualice afectau într-un fel imaginea pe care o aveau catolicii despre evrei. Sub titlul „Uciderea îngrozitoare a unui copil“, *Il Cattolico*, în ianuarie 1859, nu a ezitat să facă legătura dintre zarva creată de protestele din cazul Mortara și decizia ziarului de a prezenta relatarea unui nou exemplu cumplit de ticăloșie evreiască. „În luna august“, își începea ziarul genovez relatarea,

în timp ce presa libertină făcea mare zarvă împotriva papei, din pricina cazului Mortara, a fost comisă cea mai îngrozitoare ucidere a unui băiat creștin de către un evreu din Focșani, un oraș din Moldo-Vlahia [actuala România]. Așa e viața. Papa aranjează ca băiatul evreu care devenise catolic să fie crescut, cu toată grija de rigoare, la un internat catolic, iar lumea face un mare scandal. Un evreu ucide un băiat creștin în cel mai îngrozitor mod, iar liberalii, suntem siguri, nu vor scoate nici o vorbă despre asta.

Într-o zi de la începutul lui august, potrivit relatării, o femeie din Focșani plecase la drum împreună cu fiul ei de patru ani. Pe când era aproape de granița cu Moldova, aceasta a observat că băiatul era obosit și i-a spus să se ducă acasă, iar ea și-a continuat călătoria. La întoarcerere, după lăsarea întunericului, băiatul nu fusese de găsit nicăieri. Neliniștită și temătoare, aceasta i-a povestit bărbatului ei cele întâmplate și amândoi l-au căutat, însă în zadar, așa că, în cele din urmă, au anunțat poliția. Timp de cinci zile, nici urmă de copil.

Lângă trecerea de frontieră unde își văzuse mama ultima dată fiul, se afla cârciuma unui evreu. Aceștia bănuiau că evreul îl luase pe cel mic, ca să-i folosească sângele creștin pentru azimă, pâinea nedospită făcută de evrei de Paște. (De sute de ani, exista credința că evreii foloseau sânge creștin ca să-și facă azima, credință legată de acuzațiile periodice potrivit cărora iudaismul implica uciderea ritualică a creștinilor.[13] În cazul de față, dincolo de absurditatea monstruoasă a acuzației, în general, se pare că faptul că Paștele pica la începutul primăverii, nu în august, nu prezentase nici o relevanță pentru acuzatorii evreilor.) Bărbatul a negat că l-ar fi văzut vreodată pe băiat și, inițial, nu au găsit nici o dovadă contrară. Dar, în cele din urmă, poliția a găsit proba pe care o căuta. Câini antrenați au început să scurme terenul nu departe de cârciumă și scoaseră repede la iveală cadavrul plin de sânge al băiatului. Fusese mutilat îngrozitor. „Au numărat peste 120 de răni pe micul corp al sărmanului martir și au observat că îi înfipseseră spini în cap și trestie sub unghii.“ Cum sângele era încă proaspăt, și-au dat seama că fusese torturat timp de cinci zile. Semnele erau clare: „Genul de tortură semăna prea mult cu cel al Domnului nostru, ca să nu își dea seama de intențiile ucigașului sau ale ucigașilor“.

Când s-a dus vorba despre cele întâmplate, populația iritată a Focșaniului s-a revoltat și o mulțime furioasă s-a dus pe la casele evreilor din oraș, ca să scape, o dată pentru totdeauna, de răul din mijlocul lor. „Au fost uciși între 15 și 20 de evrei în cursul revoltei și numai datorită intervenției în forță a autorităților lucrurile nu au scăpat de sub control.“ Polițiștii i-au arestat pe evreii care păreau mai dubioși și au ajuns să efectueze propriile anchete. Însă evreii făcuseră tot posibilul să nu existe probe împotriva lor: „Toți evreii i-au apărat pe cei de aceeași credință cu ei. În câteva zile, au strâns 600 000 de franci ca să-i cumpere pe martori și să înlăture bănuielile. Aurul

evreilor a dat rezultatul scontat: s-a decis că nu existau dovezi suficiente.“ Evreii reținuți au fost eliberați.[14]

Povestirea a fost relatată, cam în aceeași formă, în presa catolică din întreaga Europă, inclusiv în *L'Univers*, din Franța. Două luni mai târziu, editorul publicației franceze *Archives Israélites* a publicat o replică. Era adevărat, scria acesta, că băiețelul fusese asasinat cu brutalitate în orașul moldovenesc, precum și că populația se revoltase, stârnită fiind de zvonurile potrivit cărora evreii îl torturaseră și îl uciseseră, ca să-i ia sângele, și prădase casele evreilor din Focșani, ucigând mai mulți evrei înainte de sosirea, cu întârziere, a poliției. Ceea ce au omis însă să informeze *L'Univers* și alte ziare era că anchetatorii descoperiseră că băiatul fusese ucis de unchiul său, care urma să fie judecat la București.[15]

Ideea că evreii prindeau adesea copii creștini ca să le ia sângele era foarte răspândită în Italia pe vremea aceea și, chiar dacă era respinsă de mica elită liberală, era adânc înrădăcinată în convingerea populației, fiind alimentată de preoții parohiali, de predicile din Postul Mare și de presa catolică. Cu doi ani înainte ca Edgardo să fie luat din Bologna, de exemplu, un comerciant evreu dintr-un orășel din nord-estul Italiei fusese arestat, acuzat fiind de răpirea unei servitoare creștine în vârstă de 23 de ani și de folosirea sângelui acesteia în scopuri religioase. În mod miraculos, femeia supraviețuise și relatase fapta în cel mai mic detaliu. Mai mult, asemănările izbitoare dintre versiunea acesteia și versiunile populare răspândite în Europa secolului al XIX-lea, despre vampiri asemănători lui Dracula, au ridicat, inevitabil, semne de întrebare cu privire la legătura dintre cele două povești. În acest caz, procesul evreului a demonstrat că tânăra – care, fără îndoială, combinase cele două povești – inventase povestea de groază ca să distragă atenția de la bănuielile că ar jefuit casa stăpânilor săi, fugind cu lucrurile furate.[16]

Rolul jucat de Biserică în încurajarea acuzațiilor de crime ritualice a continuat mult după cazul Mortara. După 35 de ani de la publicarea în *Civiltà Cattolica* a apărării privind răpirea lui Edgardo, de exemplu, publicația a revenit la tema sângeroasă, cu o serie de articole despre evrei. „Nu are rost să ne irosim timpul și vorbele ca să explicăm ce știe deja toată lumea – adică faptul că evreii se dedau tot timpul la torturarea și la prăduirea creștinilor. Încercăm, mai degrabă, să dovedim ceva ce mulți nu știu, iar unii nu pot crede sau chiar încearcă să nege. Ne referim, aici, la

misterul sângelui.“ Ziarul iezuit continua și încerca, pe larg, să demonstreze în mod de necontestat faptul că evreii se îndeletniciseră dintotdeauna cu prinderea creștinilor nevinovați și luarea sângelui acestora.[17]

Campania împotriva evreilor a continuat și în ultimii ani ai secolului al XIX-lea, ceea ce a echivalat, pentru Biserică, cu lupta împotriva liberalismului. Apărarea de către liberali a drepturilor egale ale evreilor și, chiar mai rău, doctrina acestora potrivit căreia statul trebuia să nu recunoască nici o religie ca fiind superioară alteia contraveneau direct dogmei Bisericii.

Într-un articol din 1886, *Civiltà Cattolica* a abordat această temă în stilul său caracteristic. Sub titlul „Despre persecuția creștinismului“, articolul își propunea să demonstreze că „creștinii nu i-au persecutat niciodată pe evrei, după cum continuă să susțină, în mod fals, evreii și liberalii iudaizați și fancmasonii, ci, mai degrabă, evreii i-au persecutat dintotdeauna pe creștini“.[18] Șase ani mai târziu, ziarul iezuit apăra modul în care se purta Biserica în raport cu evreii, ca popor care necesita supraveghere și restricții speciale. „Care au fost“, se întreba, „efectele emancipării evreilor în țările în care s-a permis acest lucru? Două, ambele foarte clare, palpabile și jalnice: un război nemilos și necruțător împotriva religiei creștine și apoi o aroganță de necontrolat manifestată prin cămătărie, monopoluri și o serie de furturi de toate felurile, chiar în dauna celor care le acordaseră această libertate civilă.“ Imaginea evreilor, pe care o prezenta *Civiltà Cattolica,* nu era tocmai una plăcută: „Pentru iudaism, fraternitatea și pacea au fost și sunt doar un pretext folosit ca să pregătească terenul – prin exterminarea creștinismului, dacă ar fi fost posibil, și slăbirea națiilor creștine – pentru tărâmul lor mesianic, visul pe care li-l prevestește Talmudul“.[19]

Pentru a înțelege reacția catolicilor față de cei care criticaseră modul în care fusese tratat Edgardo Mortara, trebuie să ținem cont de această atitudine de bază față de evrei și de originile acestui comportament, în doctrina creștină. Când *L’armonia* a publicat primul articol cu privire la dezbatere, în august 1858, autorul nu numai că a încercat să lege protestele de revoluționarii antireligioși care aruncau bombe – de aici și titlul articolului „Evreul din Bologna și bombele lui Giuseppe Mazzini“ –, ci a și sugerat că evreii îi persecutau pe creștini, și nu invers. „Nu este extrem de ridicol ca un guvern italian și catolic [Regatul Sardiniei] să invoce cazul unui evreu împotriva guvernului conducătorului Bisericii, când ar trebui, de

fapt, să apeleze la puterile externe pentru ajutor împotriva acelei secte blestemate care, în încercarea de a răsturna alte guverne, subminează neîncetat și guvernul care o tolerează și o hrănește?“[20]

Șase săptămâni mai târziu, săptămânalul catolic din Torino, revenind la dezbaterea cazului Mortara, a luat apărarea Bisericii, susținând că, din cele mai vechi timpuri și până în prezent, papii făcuseră tot ce le stătuse în putință ca să-i apere pe evrei. Însă, sublinia autorul, „nu trebuie să uităm marile nedreptăți și adevăratele infamii care au întinat reputația evreilor și tulburările pe care aceștia le-au provocat, prin ura care mocnește în ei împotriva creștinismului“.[21]

Înainte ca Edgardo să fie dus la Roma, părerea acestei Biserici vechi de secole cu privire la evrei, deși încă foarte importantă, nu a ținut prea bine piept asaltului asociat noilor curente de gândire care se răspândeau în Europa. Printre semne s-au numărat, desigur, propriile reforme ale lui Pius al IX-lea, de la începutul mandatului său, prin care au fost reduse restricțiile impuse evreilor. Însă, până în 1858, liderii Bisericii au considerat că apărarea poziției lor tradiționale cu privire la evrei făcea parte dintr-o luptă mai amplă împotriva amenințării liberale și revoluționare cu care se confruntau. Evreii, deși puțini la număr, reprezentau un element central al temeliei ideologice a Statelor Papale: nevoia de a proteja supremația Bisericii și absurditatea unei ideologii care considera toate religiile ca fiind egale și care implica o separație între Biserică și stat.

Antonio Gramsci, care nu era tocmai prieten al Bisericii, scriind din celula unei închisori fasciste, în anii 1930, reflecta asupra modului în care îi folosise Biserica pe evrei în lupta împotriva amenințării liberale. Acesta își amintea cum, în 1848, când un evreu care participase la protestele din Torino s-a întors în orașul său natal, reacționarii au răspândit zvonul că ar fi ucis un copil creștin în scopuri ritualice, făcându-i pe țărani să se ducă la micul ghetou din oraș și să-l jefuiască. Gramsci spunea, în încheiere: „Reacționarii și clericii doreau să lase impresia că inovațiile liberale din 1848 erau invenția evreilor“. Față de această observație, liderul comunist încarcerat a făcut următoarea remarcă: „Trebuie să rescriu povestea micului Mortara, care a produs un asemenea ecou zgomotos în polemica împotriva clericalismului“.[22]

Dacă anumite persoane din cadrul Bisericii din Italia considerau că nu fusese drept să fie luat Edgardo și ținut la Casa Catehumenilor, acestea nu

și-au exprimat punctul de vedere. Presa catolică susținea, în unanimitate, poziția Vaticanului și îi ataca fără milă pe toți cei care o criticau. Venise vremea să se alinieze toți în spatele papei, nu era momentul să dea semne de slăbiciune în fața dușmanului.

În alte părți ale Europei catolice, câteva voci din cadrul Bisericii au protestat public. Una îi aparținea unui preot francez necunoscut, starețul Delacouture, care critica în scrisorile sale ceea ce făcuse Biserica, ele fiind publicate în presa din toată Europa. Ceea ce i-a înfuriat pe susținătorii papei, pentru că el susținea, ca preot, că Vaticanul încălcase principiile de bază ale catolicismului.

Scrierile lui Delacouture, referitoare la cazul Mortara, au fost publicate la sfârșitul anului 1858, într-un pamflet francez și, la scurt timp după aceea, au fost traduse în italiană. Ceea ce l-a făcut să vorbească public, scria el, a fost aroganța și îngâmfarea susținătorilor guvernului pontifical, care susțineau că nici un catolic adevărat nu putea să aibă o opinie opusă. Nu dorea, spunea acesta, să le permită dușmanilor credinței catolice să creadă că argumentele folosite pentru susținerea „răpirii“ lui Edgardo erau argumentele catolicismului. Era de datoria lui să dovedească exact contrariul, pentru că, dacă se permitea menținerea poziției susținătorilor papei, aceasta ar fi avut consecințe grave asupra Bisericii. „Există pe lumea aceasta“, se întreba Delacouture, „ceva care să poată face demnă de ură o religie atât de sfântă și de benefică, precum fapta despre care vorbim?“[23]

Argumentul lui Delacouture – o poziție catolică evident influențată de idealurile iluministe – se baza pe supremația legii naturale. Legea naturală provenea din capacitatea de gândire a omului, capacitate pe care Dumnezeu i-o dăruise umanității. Iar unul dintre principiile fundamentale ale legii naturale, potrivit starețului, era faptul că un copil aparține părinților săi. Legea naturală îl are pe Dumnezeu drept autor și, prin urmare, este mai presus de toate legile omenești și nu poate fi abrogată de acestea.

Starețul își exprima o altă teamă cu privire la posibilul rău care se putea abate asupra Bisericii Catolice, ca urmare a atitudinii adoptate de aceasta în cazul Mortara. Dacă Biserica susținea că are dreptul să ia copii evrei botezați din teritoriile guvernate de catolici, nu erau încurajate, astfel, alte state în care dominau alte religii să folosească forța pentru a-i converti pe propriii cetățeni catolici? Ce s-ar fi întâmplat printre catolicii care locuiau în

țări musulmane sau printre „schismaticii“ din Grecia sau printre luteranii din Elveția?[24]

În culise, superiorii lui Delacouture au încercat, în zadar, să-i închidă gura. Într-o scrisoare din 19 decembrie 1858, Carlo Sacconi, nunțiul papal de la Paris, i-a dat cardinalului Antonelli vestea îngrijorătoare a publicării broșurii lui Delacouture: „După ce am fost avertizat cu privire la apariția mai multor scrisori ale sale despre cazul Mortara, în *Journal des Débats*, de când Guvernul a impus presei tăcerea cu privire la acest subiect sau oricare alt subiect religios, acesta a recurs la soluția publicării unei broșuri în care își expune teoria. Lucrarea respectivă a fost astăzi scoasă la vânzare.“ Nunțiul îi trimitea un exemplar.

„Această lucrare a lui Delacouture“, scria nunțiul, „este greșită, cu lipsuri și neîntemeiată, după cum sunt și scrisorile sale […]. Însă“, avertiza el, „poate să producă o impresie și mai puternică decât scrisorile asupra oamenilor cu puțină educație, a celor necunoscători în chestiunile religioase.“ Și se punea, apoi, problema disciplinei bisericești, pentru că starețului i se interzisese în mod explicit să publice orice pe tema Mortara. „Publicând broșura, nu numai că Delacouture nu a dat nici cea mai mică atenție ordinelor clare și avertismentelor care i-au fost date de Curia din această arhiepiscopie […], ci a procedat încălcând în mod evident și ignorând un ordin care era valabil […], un ordin care este în concordanță cu Legile Bisericii, potrivit cărora nici un cleric nu are voie să publice vreo lucrare pe teme bisericești fără să i-o prezinte mai întâi arhiepiscopului, pentru a o verifica.“

În încheierea scrisorii sale către cardinalul Antonelli, nunțiul își exprima îndoiala că autoritățile Bisericii „vor avea curajul să ia măsuri aspre împotriva lui“. Din punctul de vedere al nunțiului, autoritățile Bisericii din Paris erau extrem de indulgente.[25]

Dacă arhiepiscopul de la Paris era mai puțin dornic să-i impună sancțiuni starețului rebel, acesta putea fi foarte bine iertat. Cu doi ani înainte, predecesorul său, monseniorul Sibour, aprobase pedepsirea unui preot pentru că ținuse predici împotriva învățămintelor Bisericii (renegatul contestase doctrina Imaculatei Concepții a Fecioarei Maria). Pe 3 ianuarie 1857, părintele Verges, crezând că Dumnezeu era de partea sa, l-a luat prin surprindere pe arhiepiscop, în timp ce conducea o ceremonie la o biserică din Paris, și i-a înfipt un cuțit în inimă. Monseniorul Sibour a murit câteva

minute mai târziu. Când a fost chestionat, clericul asasin le-a explicat că protesta împotriva deciziei arhiepiscopului de a-l face să tacă, deși, a adăugat acesta, nu avea „nimic personal“ cu el.[26]

La sfârșitul lui decembrie, secretarul de stat i-a trimis un răspuns. După ce i-a mulțumit nunțiului că îi trimisese un exemplar din „broșura reprobabilă“, acesta recomanda luarea de măsuri. Fiind de aceeași părere cu Sacconi, în sensul că era îngrijorat că Biserica de la Paris, prin cei din conducerea sa, era înclinată să fie prea indulgentă, Antonelli i-a spus să dirijeze Curia în direcția potrivită. „Fă-i să înțeleagă consecințele rușinoase și scandaloase care apar în mod firesc când asemenea încălcări rămân nepedepsite.“[27]

Cardinalul Antonelli nu avea cum să se bucure de răspunsul pe care avea să-l primească luna următoare. Trebuia, scria Sacconi, să fi citit deja cu uluire „scrisoarea starețului Delacouture, de pe 4 ale lunii acesteia, către *Union,* și reprodusă de *Presse,* pe 11, și de alte ziare“. În scrisoare, starețul declara „că ordinele pe care le-a primit de la autoritățile bisericești cu privire la articolele sale legate de cazul Mortara nu se refereau la esența problemei, ci vizau numai dacă articolele sunt adecvate ca moment al apariției […] Încurajat fiind de tăcerea *semnificativă*“ – și aici arhiepicopul Sacconi sublinia „semnificativă“ – „a autorităților bisericești, acesta a îndrăznit chiar să trimită o nouă scrisoare insolentă, cu data de 12, către *Presse*, și care a fost publicată pe 17“.[28] Se pare că autoritățile bisericești au fost, în sfârșit, în stare să închidă gura preotului rebel, însă numai după ce răul se produsese deja.

Din fericire pentru secretarul de stat, însă, vocea starețului a fost una izolată. În Italia, lui Delacouture i-ar fi fost foarte greu să-și găsească un suflet-pereche în rândul clericilor.

CAPITOLUL 15

O CHESTIUNE DE PRINCIPIU

Momolo Mortara și cei care îi erau alături – atât evreii, cât și cunoștințele care nu erau evrei, de la doctorul de familie, Pasquale Saragoni, până la prietenul său, fostul judecător Carlo Maggi – erau, cu toții, mai mult sau mai puțin influențați de Iluminism. Era, în continuare, puternică influența francezilor, care ocupaseră Emilia-Romagna timp de aproape două decenii. Pentru persoanele din cercul lui Momolo și al Mariannei, credința în puterea rațiunii, în natura inevitabilă a progresului și în egalitatea tuturor cetățenilor era aproape universală. Opiniile potrivit cărora tradiția, nu rațiunea sau acordul celor guvernați, constituia temelia potrivită a autorității, că lumea, în calitatea ei de creație a lui Dumnezeu, nu avea să se schimbe până la începutul noului mileniu și că inegalitatea era de origine divină – toate acestea făceau parte dintr-o viziune învechită asupra lumii, fiind rămășițele epocii medievale.

În lunile care au urmat plecării forțate a fiului său, în timp ce presa europeană mustea de acuzații și de contraacuzații furioase, Momolo a evitat să spună ceva critic la adresa Bisericii, a papei sau a secretarului de stat. Scopul său era clar, la fel și metodele sale. Avea să obțină eliberarea lui Edgardo prin dovezi bine coroborate, menite să demonstreze că Biserica făcuse o greșeală luându-i fiul. Momolo fusese asigurat deja de cardinalul Antonelli că trebuia să analizeze cu grijă orice probe avea să depună și că liderii Bisericii doreau să se asigure că o să se facă dreptate. Momolo era, de asemenea, încurajat de faptul că fusese primit de secretarul de stat și că acesta se purtase cordial. În trecut, un simplu proprietar evreu de magazin nu ar fi beneficiat de un asemenea tratament.

Cei care conduceau Università Israelitica de la Roma confirmau această percepție. Ghetoul de la Roma rămânea o insulă de autoritate tradițională. Când se abătea dezastrul asupra unui evreu, ca urmare a acțiunii Bisericii sau a statului pontifical, comunitatea evreiască redacta, de obicei, o cerere oficială de iertare, care era depusă la autoritățile Bisericii. Cererea trebuia

să îmbrace o anumită formă: trebuia să exprime respect și umilință față de puterea extraordinară a Bisericii, să conțină citate din doctrina Bisericii și din scrierile mai vechi ale celor mai importante autorități ale Bisericii, trebuia să cuprindă analiza deciziilor anterioare ale Bisericii care veneau în sprijinul cazului, să sublinieze orice trăsături particulare ale cazului care erau în avantajul acestuia, să proclame supunerea de nezdruncinat a evreilor față de guvernarea papală și să facă apel la natura mărinimoasă a religiei catolice și la bunătatea papei.

Acest stil se regăsea în toate cererile făcute în numele familiei Mortara, inclusiv în cele mai importante dintre acestea, în *Pro-memoria* și în *Silabus*, care îi fuseseră transmise cardinalului Antonelli la începutul lui septembrie 1858, fiind adresate papei. După o scrisoare introductivă care abunda în laude față de papă, *Pro-memoria* relata faptele, fapte care, după cum sperau soții Mortara și susținătorii lor, demonstrau că Biserica greșise răpindu-l pe Edgardo. Într-un fragment de șapte pagini scris în latină, erau citate lucrările multor autorități bisericești, întru susținerea cauzei privind eliberarea băiatului. *Pro-memoria* revenea apoi la italiană, reamintind mai multe cazuri similare în care Biserica hotărâse să le permită copiilor botezați să rămână la părinții lor evrei. Erau incluse trei anexe: certificatul de naștere al lui Edgardo, adeverința medicală a lui Pasquale Saragoni, care atesta că boala lui Edgardo nu îi pusese viața în pericol, precum și textul unei hotărâri favorabile a Bisericii, din 1639, dată într-un caz de botez făcut cu forța.

În *Pro-memoria* se prezenta documentul principal, *Silabus*, o lucrare de 50 de pagini, în latină, în care erau citate autoritățile Bisericii, pentru a se demonstra de ce dogma Bisericii dicta întoarcerea băiatului la familia sa. Aceasta era lucrarea la care lucraseră cu disperare evreii din Bologna. Ca să convingă Biserica să-l elibereze pe Edgardo, considerau aceștia, era necesar să se demonstreze că legea bisericească și precedentele erau de partea lor, iar acest lucru se putea realiza numai cu ajutorul unor experți în drept canonic și în istoria Bisericii. Rămâne un mister cine anume a redactat documentul în limba latină. În corespondența sa, Scazzocchio s-a referit la consultantul lor de specialitate cu mare circumspecție, ascunzând identitatea acestuia de ochii cenzorilor papali. Însuși papa avea să speculeze ulterior că evreii fuseseră ajutați de vreun preot renegat, întrucât cine altcineva ar fi

putut că cunoască atât de bine dreptul canonic și jurisprudența Bisericii și ar fi fost în stare să scrie un text în latină?

Probabil că evreii chiar au primit un asemenea ajutor, dar nu putem considera acest fapt de la sine înțeles. Evreii din Italia deveniseră, de nevoie, specialiști în dreptul canonic în chestiunile care îi priveau și, mai ales, în chestiunea botezului forțat, comunitățile mari făceau schimb de documente în mod frecvent. Drept urmare, arhivele acestor comunități, din întreaga peninsulă, abundau în lungi fragmente din surse juridice bisericești relevante și în descrieri detaliate de cazuri anterioare de botezuri forțate, proteste evreiești și răspunsuri ale Bisericii. Într-adevăr, una dintre primele măsuri luate de Scazzocchio în numele familiei Mortara, la începutul verii, a fost să le scrie reprezentanților principalelor comunități evreiești din Statele Papale, solicitându-le să caute prin dosare și să-i trimită copii după toate documentele din cazurile de botezuri forțate care ar fi putut fi de folos la redactarea *Silabusului*.

Silabusul începea cu o prezentare a deciziilor mai multor papi care erau în favoarea poziției susținute de evrei, începând de la papa Clement al III-lea, din secolul al XII-lea. După aceea, conținea fragmente din scrierile mai multor oficiali ai Bisericii de-a lungul secolelor, menite a susține faptul că Biserica se opusese de mult timp botezării copiilor mici fără acordul părinților, că asemenea botezuri erau nule și, chiar și când botezul unui copil evreu era considerat valabil, erau numeroase cazuri în care copilul fusese lăsat în grija părinților.[1]

Personajul-cheie invocat în *Silabus* era Toma de Aquino, care susținea că fiul trebuie să fie considerat ca fiind parte din tatăl său și subordonat acestuia. Sfântul Toma se referea în mod direct la problema botezării cu forța a copiilor evrei, spunând că Biserica se opusese mereu acestei ceremonii. Printre motivele citate de acesta, întru susținerea criticii sale, se număra pericolul apostaziei, deoarece copiii botezați în asemenea împrejurări era firesc să simtă compasiune față de părinții lor și să fie, în continuare, credincioși iudaismului.

Dar, chiar dacă poate că Biserica se opusese botezurilor făcute cu forța, însemna asta neapărat că nici o ceremonie de botez săvârșită în privința lui Edgardo nu era valabilă? Întrebarea aceasta era mai complicată. *Silabusul* prezenta mai multe temeiuri, susținând, mai întâi, că botezurile cu forța erau *ipso facto* nule, dar continua cu argumente bisericești în sensul că botezul

lui Edgardo nu era valabil din cauza împrejurărilor în care fusese efectuat. Pentru ca un botez să fie valabil, susținea Silabusul, persoana botezată trebuie să-și dea acordul, trebuie să vrea să fie botezată. În cazul copiilor mici, care nu erau încă suficient de maturi, acordul respectiv îi aparținea exclusiv tatălui. Dacă tatăl nu-și dădea acordul, atunci era ca și cum copilul nu își dădea acordul. Au fost citați mai mulți oficiali ai Bisericii în sprijinul argumentării potrivit căreia, chiar și în cazul copiilor mici aflați în pragul morții, era nevoie de acordul tatălui, pentru ca botezul să fie valabil. Iar dacă Edgardo nu fusese, de fapt, în pericol de moarte, scria în *Silabus*, dreptul canonic prevedea că numai preoții puteau să săvârșească botezuri valabile, pentru că numai în cazul în care se impunea de urgență botezarea cuiva care era pe moarte aveau voie laicii să ia locul preoților.

În fine, în *Silabus* erau citate numeroase cazuri menite să demonstreze că, chiar și pentru copiii evrei botezați, părinții nu pierdeau dreptul de a-i crește. Aici se menționau o serie de precedente, începând cu un caz din 1547 și încheind cu unul care putea să fie cel mai important, atât pentru că era foarte recent, cât și pentru că se petrecuse în Statele Papale. Cazul se referea la pruncul unui cuplu de evrei francezi pe nume Montel, născut lângă Roma, în 1840. Deși nou-născuta fusese botezată pe ascuns, în urma unei anchete efectuate de Biserică li se permisese părinților s-o păstreze.

Papa nu a fost impresionat de argumentul evreilor. Se simțea profund jignit de simpla idee că evreii încercau să-i spună ce aveau de zis părinții Bisericii și să-l învețe noțiunile de bază ale dreptului canonic și ale precedentului ecleziastic. Le-a ordonat consilierilor săi juridici să redacteze un răspuns la cerere, prin care să demonteze argumentele evreilor și să demonstreze că legea Bisericii și, mai mult, cuvântul lui Iisus în sine nu permiteau să-l elibereze pe Edgardo.

Documentul bisericesc astfel redactat nu avea drept scop principal să dea un răspuns cererii familiei Mortara și a evreilor din Statele Papale. Nu era nevoie să se deranjeze pentru asta. Însă, ținând cont de amploarea dezbaterii internaționale și de presiunile neplăcute exercitate asupra papei ca să-l facă să se răzgândească, cardinalul Antonelli a considerat că Sfântul Scaun trebuia să-și motiveze poziția, iar papa însuși dorea să arate cât de aberante erau argumentele criticilor săi. Simpatizanții Bisericii, din întreaga Europă, făceau presiuni asupra Vaticanului tocmai pentru un asemenea document, care să ajute să-și construiască o defensivă mai eficientă.

Rezultatul a venit, la mijlocul lui octombrie, sub forma unui document de 34 de pagini, intitulat *Brevi cenni […]*, „Succintă explicație și reflecții asupra *pro-memoriei* și a *silabusului* transmise Sfinției Sale, papa Pius al IX-lea, cu privire la botezul efectuat la Bologna asupra copilului Edgardo, fiul evreilor Salomone și Marianna Mortara“. Împreună cu *Pro-memoria* și *Silabusul* soților Mortara, documentul a fost distribuit de cardinalul Antonelli pe 23 octombrie nunților papali și reprezentanților din toată Europa, precum și din Brazilia, Panama, Bogota și Mexic. În scrisoarea introductivă, Antonelli menționa că documentul conținea combaterea argumentelor care se regăseau în *Pro-memoria* și în *Silabusul* evreilor. Acesta își exprima încrederea că, dispunând de documentul *Brevi cenni*, nunții aveau să fie „în măsură să vorbească, la nevoie, stăpânind pe deplin materialele necesare pentru a corecta ideile pe care le au alții despre un fapt prin care cei care au obiceiul de a găsi orice ocazie pentru a răspândi ură față de Sfântul Scaun au provocat o asemenea zarvă neplăcută și dăunătoare“.[2] Documentul Bisericii a fost, ulterior, pus la dispoziția ziarelor catolice din întreaga Europă, pentru a fi folosit la propriile contraofensive ale acestora.[3]

Răspunsul Vaticanului începea prin explicarea naturii cazului. Cuvintele alese nu prevesteau nimic bun pentru poziția familiei Mortara: „Părinții unui copil căruia i s-a acordat într-un mod aparte Grația Divină, care, îndepărtându-l de oarba încăpățânare evreiască, l-a făcut, întâmplător, fiul Bisericii, au solicitat și au depus cereri până la tronul august al Sfântului Părinte, ca să-și recupereze fiul, care a fost deja plasat în sânul Bisericii“. Documentul continua astfel: „În plus, părinții aceștia nu își formulează cererea pur și simplu, ca niște petiționari umili de rând, ci cu îndrăzneala cuiva care se consideră nedreptățit de un act arbitrar, solicitând să li se facă dreptate și să li se înapoieze ceea ce consideră că le-a fost luat pe nedrept“. Cu atât mai revoltătoare, în opinia autorului, erau încercările evreilor „de a le demonstra, folosind oficialități și argumente provenind din dreptul [canonic], că soții Mortara erau victimele unei fărădelegi îndreptate împotriva lor“. Examinând lucrările oficialilor citați în compendiul cuplului Mortara, rezultase că această concluzie nu era întemeiată.

Era cât se poate de adevărat, se arăta în *Brevi cenni*, că Biserica se opusese dintotdeauna botezării copiilor necredincioșilor împotriva voinței părinților lor. Însă teologii Bisericii și dreptul canonic admiseseră, cu mult

timp în urmă, anumite excepții de la acest principiu general, iar una se aplica în cazul de față, fiind „permisă botezarea copiilor care sunt pe moarte“.[4]

În ceea ce privește dezaprobarea de către Biserică a botezării fără acord a copiilor evrei, cererea soților Mortara pornea de la o interpretare greșită. Faptul că un copil evreu care fusese botezat și care stătea, în continuare, la părinții săi se află într-un pericol mai mare de apostazie era, adevărat, un argument împotriva unor astfel de botezuri. Însă consecința acestui argument era exact opusă celei deduse de evrei: tocmai din această cauză nu li se permitea copiilor botezați să rămână cu părinții lor evrei. Recunoscând că era nevoie de forță pentru a-i îndepărta pe respectivii copii de părinții lor, Biserica încercase să împiedice atare botezuri: cu toate acestea, odată ce un copil necredincios a fost botezat, „Biserica recunoaște valabilitatea botezului, preia controlul asupra noului său fiu și recurge la orice mijloace, la orice metodă, pentru a-l îndepărta de necredința părinților săi, pentru a-l hrăni și a-l crește cu bunăvoința lui Iisus Hristos“.[5] Expunerea Vaticanului continua astfel: „De fapt, canoniștii și teologii sunt de acord cu acest adevăr: că, în nici un caz, copilul botezat nu trebuie să se întoarcă la părinții săi necredincioși“. Între cele două autorități concurente – cea a Domnului și cea a părinților –, prima trebuie să predomine, pentru că nu este El creatorul drepturilor naturale de care se bucură părinții? Dreptul „dobândit de Biserică asupra pruncului botezat este de rang superior și mai nobil“ decât cel al părinților.[6]

De vreme ce copilul botezat nu putea rămâne la părinții săi evrei, singura problemă care se punea era dacă Edgardo fusese botezat cum se cuvine. „Pentru ca botezul să fie valabil, trebuie doar ca ceremonia să se desfășoare în forma corectă și asupra unei persoane potrivite, adică inclusiv asupra unui nou-născut, și să se realizeze de către oricine atâta timp cât intenționează să facă ceea ce intenționează Biserica.“ În plus, „nu a fost nevoie niciodată de acordul părinților pentru copiii care nu au ajuns încă la vârsta maturității, ca să fie valabilă ceremonia“.[7]

Celelalte încercări ale soților Mortara de a pune la îndoială valabilitatea botezului lui Edgardo au fost anulate în același mod. Ideea că, pentru a demonstra că avusese loc un botez valabil, era nevoie de un alt martor, în afara celui care botezase, nu era întemeiată, în dreptul canonic. „Părerea unanimă a tuturor teologilor și a canoniștilor era aceea că până și o femeie

poate fi unic martor, declarația sa putând demonstra botezul oricărui copil evreu.“[8]

Documentul prezenta, pentru prima dată, modul în care primise inchizitorul vestea legată de botez. În iulie, Anna Morisi le spusese cumnaților lui Mortara că ea nu anunțase nici un călugăr sau călugăriță despre ceea ce făcuse. Fusese șocată, spunea ea, când a primit citația de a se prezenta la tribunalul inchizitorului. Singura persoană căreia îi povestise, susținea aceasta, era o prietenă, o servitoare mai în vârstă, pe nume Regina. Dacă inchizitorul aflase, sigur îi povestise Regina.

Potrivit documentului *Brevi cenni*, chestiunea a ajuns la cunoștința Bisericii fiind relatată de o altă femeie: „De fapt, în evidențele oficiale există o declarație dată de Marianna Bajesi, o bologneză necăsătorită în vârstă de 40 de ani, care, mustrând-o conștiința, a declarat că auzise de la mai multe persoane, pe care le-a menționat, că o anume Regina, în vârstă de 70 de ani, o sfătuise pe Anna Morisi, servitoarea familiei evreiești Mortara, să-l boteze pe băiețelul familiei, care era în pericol de moarte (și care a și murit)“. Auzind sfatul acesta, Anna „a răspuns că nu vrea să facă din nou asta, pentru că, într-o situație asemănătoare de pericol [de moarte], mai botezase un fiu al familiei Mortara, care, până la urmă, nu a murit și care acum e în vârstă de șapte ani, deci în viață“. Pe scurt, se pare că Anna îi spusese Reginei, care apoi bârfise despre botezul băiatului pe la prieteni și vecini, printre care se numărase și Marianna Bajesi.[9]

Primind această informație, inchizitorul de la Bologna a informat Sfântul Oficiu al Inchizitorului de la Roma, care a dispus efectuarea unei anchete. Citată să depună mărturie, Anna Morisi, după ce a depus un jurământ solemn, a relatat toată povestea, spunând că, atunci când stropise capul lui Edgardo cu apă, „A FĂCUT-O CU INTENȚIA DE A-L BOTEZA POTRIVIT OBICEIULUI BISERICII, pentru a-i încredința sufletul Domnului, și că a făcut acest lucru de teamă ca sufletul său să nu se piardă“. După ce analizaseră cu atenție declarația, oficialii Bisericii stabiliseră că aceasta avea „toate caracteristicile adevărului, fără să lase nici cel mai mic semn de întrebare cu privire la realitatea și la valabilitatea botezului pe care îl oficiase femeia“.[10]

Toate aceste argumente din dreptul canonic, precedentele ecleziastice și faptele cazului au condus la concluzia Vaticanului: „În toată povestea legată de Edgardo, fiul botezat al lui Salomone Mortara, Sfântul Scaun nu a

încălcat câtuși de puțin drepturile părintești ale evreilor care îi sunt părinți“. Apoi erau enumerate cinci concluzii, corespunzătoare celor cinci puncte pe care se întemeia cererea lui Mortara.

În primul rând, „Biserica a interzis dintotdeauna botezarea copiilor evrei fără acordul părinților“. Această politică era menită să protejeze dreptul natural al părinților de a avea grijă de copiii lor și de a nu expune persoana botezată, după ce devine adultă, riscului de apostazie.

În al doilea rând, dacă, în ciuda acestei politici, s-a întâmplat să fie botezați prunci evrei fără acordul părinților, „botezul este valabil, iar uneori și legal“. Acesta dacă se respecta forma impusă și dacă persoana care oficia botezul avea intenția de a face ceea ce intenționa Biserica să facă prin botez. Pentru pruncii botezați, „nu trebuie să existe nici o intenție [din partea lor]“.

În al treilea rând, „Dumnezeu i-a dat Bisericii puterea și dreptul de a prelua copiii botezați ai necredincioșilor, ca să protejeze sanctitatea primită de aceștia și să-i hrănească pentru viața veșnică“.

În al patrulea rând, în cazul special al lui Edgardo Mortara, Sfântul Scaun avusese perfectă dreptate să ia copilul și, procedând astfel, nu a afectat deloc drepturile părintești, „care trebuie să cedeze în fața drepturilor Bisericii și să se supună acestora“.

Al cincilea și cel din urmă punct privea propriul comportament al lui Edgardo: „Ceea ce dovedește, în definitiv, realitatea și valabilitatea botezului săvârșit este faptul că Edgardo Mortara a devenit fiul mântuirii și al milosteniei, fiul Bisericii, fiul Părintelui Suprem al Credinciosului Pius al IX-lea, pentru că, potrivit propriilor cuvinte ale lui Edgardo: «SUNT BOTEZAT –TATĂL MEU ESTE PAPA.»“[11]

Răspunsul Vaticanului la expunerea consistentă redactată de evreii de la Roma, cu selecția sa de oficiali ai Bisericii și cu textul său în latină, se încheia, apoi, cu un argument nu din lege, ci chiar de la Dumnezeu, care vorbea prin intermediul băiatului: „Aceste vorbe pe care lumina supremă a Credinței botezului și a Grației divine le-a pus pe buzele inocente și sfințite ale micului Edgardo nu sunt în van sau goale… Acest băiețel este, așadar, luminat de Credința insuflată pe fruntea sa și de milostenia lui Iisus Hristos, care i se strecoară în inimă. Acum înțelege pe deplin avantajul spiritual pe care l-a primit la renașterea sa prin botez.“ Împlinirea a șapte ani – la două luni după ce fusese luat din casa părintească – însemna că Edgardo avea

capacitatea de a discerne, pentru că se stabilise de mult, în dreptul canonic, că împlinirea vârstei de șapte ani marca momentul în care copiii dobândeau capacitatea de discernământ. Această capacitate îi permitea „să confirme cât de mult lucrase Mila Divină asupra lui, prin Sacramentul renașterii. Acesta a declarat că vrea să fie și să rămână creștin.“

Autoritățile Bisericii au tras concluzia firească. „Ar fi împotriva tuturor principiilor de echitate și dreptate individuală, împotriva întregului drept natural și Divin, dacă fiul Grației s-ar întoarce sub autoritatea părinților săi necredincioși și ar fi, astfel, expus din nou pericolului pervertirii și morții sale. Ah, da! Astfel de sentimente nedrepte și crude se pot găsi numai în inimile celor fără credință și fără milă!“[12]

Cele două cazuri de botez cu forța menționate în expunerea soților Mortara au atras critici dure din partea Vaticanului. Primul provenea din Ferrara, din 1785. Cel de-al doilea era cazul unei fetițe franceze născute în apropiere de Roma, în 1840. Ambele cazuri ilustrau atitudinea Bisericii cu privire la botezarea copiilor evrei.

În noiembrie 1785, arhiepiscopul de Ferrara aflase că o femeie din ghetoul orașului, Regina Bianchini, fusese botezată pe ascuns, cu mulți ani în urmă. Acesta era un caz oarecum delicat pentru arhiepiscop, fiindcă Regina era soția unuia dintre cei mai prosperi și mai influenți evrei din oraș, cunoscut pentru ghetoul său mare și înfloritor. Potrivit informațiilor, aceasta avea trei ani când fusese botezată, cu mai bine de două decenii în urmă. Cea care se pare că o botezase avea, la rândul ei, doar șase ani.

Francesca Vandelli, a cărei relatare despre botezul timpuriu ajunsese la cunoștința arhiepiscopului, a fost chemată la tribunal, să depună mărturie, și a spus următoarele: pe când avea doar șase ani, se afla, într-o bună zi, din întâmplare, acasă la vecinii săi, unde un bebeluș era pe moarte. Văzând că băiatul mai avea puțin de trăit, doctorul l-a stropit cu apă, rostind o formulă de botez. Acesta i-a explicat micuței Francesca faptul că, botezându-l pe băiat, îl trimitea în rai. După puțin timp, Francesca se juca pe-afară cu prietena ei, Regina, în vârstă de 3 ani. Știind că Regina era evreică și că evreii nu erau botezați, i-a spus acesteia că, de vreme ce nu fusese botezată, nu avea să ajungă în rai. Supărată, Regina i-a răspuns că vrea și ea să ajungă în rai. Francesca i-a zis că trebuia să învețe, mai întâi, ce știau creștinii și că apoi avea s-o învețe cât de bine putea, pe mica ei prietenă de joacă, să recite Misterul Sfintei Treimi. Când Regina l-a repetat, spre mulțumirea sa,

Francesca a stropit-o pe cap cu puțină apă și a repetat vorbele pe care le auzise la doctor, când le rostise la capul băiatului muribund.

Fiind întrebată de ce își făcuse publică povestea după atâția ani, Francesca a spus că amintirea faptelor din acea zi o urmărise ani de zile. Hotărâse că era o chestiune de conștiință să-și facă datoria și să anunțe ce făcuse. Cardinalul Alessandro Mattei, arhiepiscop de Ferrara, a fost impresionat de relatarea femeii, dar s-a arătat și îngrijorat, pentru că nu știa cât putea să se bazeze pe amintirile din urmă cu zeci de ani ale unei fapte așa-zis săvârșite de o fetiță de 6 ani. A decis să se consulte cu niște specialiști locali în teologie și să adune și el dovezi cu privire la cele întâmplate. După ce a strâns toate informațiile posibile, a luat legătura cu Sfântul Oficiu de la Roma.

Pe 24 noiembrie, cardinalul și-a trimis cancelarul în ghetou, ca să-i convoace pe Regina și pe soțul ei, Leone. Când soții Bianchini au sosit la palatul său, cardinalul Mattei i-a spus lui Leone că soția sa trebuie să rămână acolo câteva zile, până la clarificarea unei chestiuni. Leone a protestat, spunând că Regina era însărcinată și trebuia să nască în curând. Arhiepiscopul l-a asigurat că soția sa avea să fie pe mâini bune și l-a expediat.

Cardinalul Mattei i-a adus, apoi, la cunoștință Reginei motivul pentru care fusese convocată. Îngrijorată și indignată, aceasta a răspuns că nu vrea să rămână la palat, că vrea să se ducă acasă. Se născuse evreică și nu dorea să fie nimic altceva. Fără să se mire de reacția ei, arhiepiscopul i-a spus că nu avea ce să facă și a dat ordin să se pregătească un apartament numai pentru ea, ca să stea cât mai confortabil cu putință.[13]

În timp ce Regina se afla la palat, declarația acesteia și cea a femeii care susținea că ar fi botezat-o au fost trimise la Sfântul Oficiu al Inchiziției de la Roma. Din punctul de vedere al arhiepiscopului, cazul era delicat, ridicând două probleme. Mai întâi, Francesca, fetița de 6 ani, respectase forma corectă a botezului? Biserica nu accepta nici un fel de abatere de la ceremonialul aprobat. În al doilea rând, avusese aceasta intenția necesară? Se putea spune că o fetiță în vârstă de șase ani acționase cu vreo intenție, în adevăratul sens al cuvântului?

Existau multe scrieri bisericești în care împlinirea vârstei de șapte ani marca momentul în care se putea spune că un copil dobândește capacitatea de discernământ. Însă dovezile pe care le adunase arhiepiscopul îl făceau să

se întrebe dacă acest criteriu nu era, cumva, prea arbitrar. Până la urmă, la data botezului, Francesca mai avea puțin și împlinea șapte ani și, potrivit informațiilor, se părea că era o fetiță deosebit de isteață. În plus, era știut că fetele sunt, în general, mai serioase decât băieții și mai ascultătoare. De asemenea, au tendința de a fi bune, iar capacitatea de a discerne și de a-și folosi judecata în mod sănătos se dezvoltă mai devreme la fete. Nu era acest fapt recunoscut atât de legea Bisericii, cât și de cea civilă, fetele având voie să se căsătorească la vârsta de 12 ani, în timp ce limita minimă de vârstă, la băieți, era de 14 ani? Per ansamblu, dacă se putea spune că băieții dobândeau capacitatea de discernământ la vârsta de șapte ani, nu era plauzibil ca fetele să ajungă la acest nivel de dezvoltare cu câteva luni mai devreme? În plus, de vreme ce capacitatea de discernământ, în speță, privea capacitatea persoanei care săvârșea botezul de a avea intenția necesară, declarația Francescăi nu oferea suficiente dovezi convingătoare cum că intenția sa fusese exact aceea a Bisericii: dorința de a-și vedea prietena de joacă evreică salvată prin convertirea la creștinism, permițând, astfel, sufletului său să se bucure de binecuvântările eterne?

Pe 6 decembrie 1785, Congregația Sfântului Oficiu s-a întrunit la Roma, să discute despre caz. Nu exista un temei clar de excludere a posibilității că Regina fusese botezată. Dacă fusese botezată și dacă avea să revină la viața sa de evreică, ar fi comis apostazie, o formă gravă de erezie, cu efecte groaznice.

Cardinalii luară, în cele din urmă, o decizie: probele nu erau concludente. Nu erau pregătiți să afirme că o fetiță de șase ani avusese capacitatea de a săvârși un botez valabil. Pe de altă parte, existau motive de îndoială că desfășurase ceremonia așa cum trebuia, adică în modul corect. *Signora* Bianchini trebuia, așadar, să se întoarcă acasă.[14]

Cazul Bianchini a fost citat în expunerea soților Mortara către papă, pentru a demonstra că informațiile cu privire la botezul copiilor evrei, dacă erau relatate după mulți ani de la data botezului, nu erau neapărat credibile. În răspunsul său, Vaticanul a susținut că, în relatarea respectivă, cazul fusese prezentat în mod eronat, pentru că, în situația lui Bianchini, decizia se bazase pe concluzia că existau motive întemeiate de îndoială cu privire la realitatea povestirii. În *Brevi cenni* se scria că, din arhivele Sfântului Oficiu, rezulta ceva ce se pare că evreii nu știau: cu puțin înainte de a-și aduce povestea la cunoștința publicului, Francesca Vandelli suferise de o boală

mentală, iar printre simptomele acesteia se numărau și halucinații frecvente. Dacă femeia ar fi fost întreagă la minte și deci povestea ei ar fi fost credibilă, Biserica ar fi acționat cu totul altfel.[15]

Însă mai important era cazul citat în expunerea soților Mortara care se referea la familia franceză aflată în drum spre Roma când li se născuse pruncul. Cazul Montel era invocat pentru a demonstra că nu era împotriva legii Bisericii să se înapoieze copiii botezați părinților lor evrei. Ceea ce dădea greutate acestui caz, după părerea evreilor, era nu numai faptul că avusese loc recent, ci și că decizia fusese luată de predecesorul lui Pius al IX-lea, Grigore al XVI-lea, un pontif faimos pentru corectitudinea sa religioasă și mai puțin pentru o mare simpatie față de evrei.

Dar, potrivit documentului *Brevi cenni*, evreii interpretaseră greșit cazul Montel. Vaticanul relatase o versiune foarte diferită: povestea unei copile evreice, a unei cameriste băgăcioase, a unui conte francez, a secretarului de stat și a papei însuși.

În iunie 1849, cuplul de evrei Daniele Montel de Nimes și soția sa, Miette Cremieus, debarcaseră în portul din Fiumicino. De cum ajunseră, Miette simțise primele dureri ale facerii, o surpriză neplăcută, pentru că se aștepta să nască abia după ce aveau să ajungă în Malta, destinația lor. Găsiseră o cameră de hotel, unde o moașă o ajutase să nască o fetiță. O cameristă, de teamă că bebelușul avea să moară – sau, cel puțin, așa declarase, pen-tru că nu existau dovezi pentru susținerea spuselor sale –, intrase în cameră și, când nu o văzuse nimeni, o botezase pe fetiță. Neștiind nimic despre cele întâmplate, soții Montel hotărâseră să nu se mai îmbarce – o decizie fatală – și, în schimb, au plecat cu fetița la Roma. În curând, botezul ajunsese la cunoștința unui preot din Fiumicino, ceea ce condusese la declanșarea unei anchete ecleziastice. „S-a dat ordin să fie urmăriți părinții“, se relata în *Brevi cenni*, „pentru siguranța personală a fetiței.“ Nu se știa de ce ar fi fost în stare evreii înnebuniți să-i facă fetiței – dacă ar fi descoperit ce se pusese la cale. Pe 1 iulie, Sfântul Oficiu a emis o decizie: botezul care avusese loc era valabil. Dispoziția era ca fetița să fie dusă la Casa Catehumenilor de la Roma.

Între timp, cuplul francez solicitase ajutor din partea Ambasadei Franței la Roma, susținând că autoritățile de la Roma nu aveau dreptul să le ia copilul, pentru că ei erau francezi. Reprezentantul francez la Sfântul Scaun, contele de Rayneval, „a susținut această opinie cu înverșunare în fața papei

Grigorie al XVI-lea, însă nu a reușit să obțină nimic în favoarea părinților evrei, pentru că Sfânta Îndatorire a pontifului nu îi permitea acest lucru“. Papa avea o obligație superioară, pentru că se angajase în fața lui Dumnezeu să aibă grijă de „binele acelui suflet care fusese reînviat prin grația divină“. Atașatul de afaceri francez însă „asigură Sfântul Scaun, printr-un act oficial dat în numele Guvernului său Regal, că, dacă fetița cuplului Montel-Cremieux avea să-i fie încredințată Guvernului său, a cărui supusă era, acesta avea să se angajeze s-o crească în religia creștină și să răspundă în fața lui Dumnezeu pentru asta. Astfel, în aceste condiții exprese, Sfântul Părinte a dispus ca fetița botezată să-i fie dată acelui *signor* reprezentant și să nu se întoarcă niciodată la părinții săi evrei.“ Lecția care trebuia, de fapt, învățată din modul în care a fost rezolvat cazul Montel, potrivit documentului *Brevi cenni*, era exact opusă celei susținute de evrei. Cazul oferea „o nouă dovadă a faptului că Sfântul Scaun nu tolera niciodată ca, odată botezați, copiii evreilor să rămână în grija părinților lor“.[16]

Era adevărat că soții Montel nu și-au mai văzut niciodată fiica? Deși relatarea din *Brevi cenni* nu a fost niciodată contestată de soții Mortara sau de susținătorii acestora de la Roma, s-a dovedit că anumite aspecte-cheie din aceasta nu erau adevărate. Din fericire, s-a păstrat corespondența diplomatică dintre contele Alphonse de Rayneval, tânărul atașat francez de afaceri la Sfântul Scaun, și Louis-Adolphe Thiers, președintele Consiliului de Miniștri de la Paris. Aceasta oferă o cu totul altă perspectivă asupra cazului.

După cum se scria în *Brevi cenni*, la începutul lui iunie, soții Montel debarcaseră la Fiumicino, unde Miette a adus pe lume, la scurt timp, o fetiță. Câteva zile mai târziu, au plecat la Roma. Acolo, în seara de 17 iunie, a apărut la ușa lor un ofițer de poliție, în fruntea unui grup de carabinieri, care le-a ordonat să le predea fiica „sub pretextul că fusese botezată și, drept urmare, nu putea rămâne pe mâinile unor persoane care nu erau de religie catolică“.[17] Îngrozit, Montel a insistat spunând că fiica lui nu fusese botezată niciodată și a reușit să-l convingă, în cele din urmă, pe polițist să nu îi ia pruncul, fără să verifice mai întâi informațiile deținute. Ofițerul a plecat, dar – și aici este greu de evitat imaginea vizitei poliției acasă la familia Mortara 18 ani mai târziu – au fost lăsați la fața locului doi carabinieri, pentru a se asigura că părinții nu aveau să încerce să fugă cu pruncul.

Montel a mers imediat la Ambasada Franței, unde a fost primit de contele de Rayneval. Îngrijorat de cele auzite, contele a apelat la vechiul său prieten, monseniorul Capaccini, fost nunțiu papal în mai multe țări europene, dar care acum locuia la Roma. Capaccini, pe care Rayneval îl știa ca fiind un om echilibrat și rafinat, a analizat situația și i-a răspuns că era în plină desfășurare o anchetă a Vaticanului cu privire la presupusul botez. „Dacă se dovedește că botezul s-a realizat corect“, l-a informat acesta pe diplomatul francez, „ar fi imposibil, potrivit dreptului canonic, să i se permită unui copil creștin să rămână la părinții săi evrei.“[18]

Aflând toate acestea, Rayneval îi scrisese secretarului de stat, cardinalul Lambruschini, susținând cazul soților Montel. Argumentul principal al contelui nu prea părea să fie pe placul cardinalului reacționar. Pentru guvernul francez, scria Rayneval, toți cetățenii erau egali în fața legii, indiferent de religia lor; drept urmare, acesta nu putea să-l considere pe Montel decât „un cetățean francez căruia îi fuseseră încălcate drepturile cele mai sfinte“.

În răspunsul său, cardinalul și-a exprimat regretul față de nemulțumirea contelui și îl informă că discutase chestiunea chiar cu papa. L-a asigurat pe conte că urma să se efectueze o anchetă minuțioasă și că femeia care botezase copilul avea să fie arestată și pedepsită, cu excepția cazului în care aceasta le-ar fi dat un motiv convingător, care să-i justifice fapta. Aceasta avea să fie interogată și în ceea ce privește modul în care efectuase ceremonia. Procesul-verbal al interogatoriului urma să fie trimis la Sfântul Oficiu, care avea să hotărască, ulterior, dacă botezul era valabil. Dacă Sfântul Oficiu decidea că botezul nu se desfășurase cum trebuie, copilul rămânea la părinții săi. Însă, dacă avea să se stabilească faptul că femeia săvârșise un botez valabil, scria cardinalul, „copila va fi crescută, până va ajunge la vârsta de a avea discernământ, departe de părinții săi, la Roma“.[19]

Rayneval i-a spus ministrului Thiers, în raportul său către Paris, că făcuse tot posibilul să-l convingă pe cardinal să se răzgândească, dar în zadar. Între timp, Montel se dusese să-i ceară părerea rabinului-șef de la Roma, însă vorbele rabinului au fost descurajante. Situația părea tristă, iar atașatul francez de afaceri a cerut ajutor Parisului.

Pe 8 iulie, ministrul i-a trimis următorul răspuns: „Comportamentul Sfântului Scaun față de *Monsieur* Montel încalcă principiile dreptului internațional și, în egală măsură, libertatea de conștiință“. Papa, continua

scrisoarea, ignora „legile inviolabile ale naturii și egalității, drepturile sfinte ale omului și drepturile tatălui… *Monsieur* Montel nu este pentru noi, strict vorbind, un evreu, ci un cetățean francez care ar trebui să fie tratat, în Statele Papale, ca egal al concetățenilor săi.“ Astfel, încheia ministrul, Franța nu poate accepta raționamentul prezentat contelui de către secretarul de stat. Rayneval era sfătuit să facă imediat pregătirile necesare ca să-i trimită pe soții Montel și pe fiica lor înapoi în Franța și să transmită o scrisoare guvernului pontifical, prin care să i se solicite să-i permită copilului să se întoarcă în *patrie*.[20]

Pe 17 iulie, contele de Rayneval i-a răspuns ministrului Thiers, anunțându-l că, într-adevăr, Sfântul Oficiu declarase valabil botezul fetei lui Montel. Toate argumentele sale fuseseră respinse, iar contele începuse să dispere, pentru că nu reușea să convingă Sfântul Scaun să-și schimbe decizia. Cu toate acestea, spunea el, dublându-și eforturile și cu ajutorul considerabil al luminatului monsenior Capaccini, reușise să-l facă pe secretarul de stat să înțeleagă ce pagubă politică însemnată putea cauza reținerea copilului francez, astfel că s-a creat un mijloc de ieșire din impas.

„Cardinalul secretar de stat m-a informat că Sfântul Părinte nu ar avea conștiința împăcată dacă ar trimite un copil care a devenit creștin înapoi la părinții săi necredincioși.“ Însă papa a înțeles cât de pătimași erau francezii în această privință. „Din dorința de a justifica încrederea guvernului Regelui“, scria contele, papa „o să îmi încredințeze mie copila, dacă jur că aceasta va fi crescută în religia catolică, eliberându-l astfel de mustrările de conștiință pe care le are.“ Rayneval îl informă pe ministrul francez că, deoarece această soluție îi permitea s-o trimită pe fetiță și pe părinții săi oriunde dorea, a acceptat oferta cardinalului.

Că Sfântul Scaun știa ce avea să se întâmple cu fetița, dacă i se dădea voie să se întoarcă în Franța, îi era clar contelui, care a scris că le spusese de multe ori că „guvernul Regelui nu are puterea să oblige un francez să-și crească propriul copil într-o altă religie decât a sa“. Asigurările pe care trebuia să le dea erau menite doar să-i permită Bisericii să respecte forma corectă, pentru că „era clar că Sfântul Scaun căuta un mod de a-și menaja conștiința din spatele vorbelor. De aceea, am fost de acord să răspund după cum mi-au cerut.“

Înainte de a afla părerea ministrului, Rayneval trebuia să acționeze. Primind scrisoarea din data de 18 iulie de la cardinalul Lambruschini, prin

care se stabileau condițiile înțelegerii, tânărul conte, pe 22 iulie, a trimis un răspuns formulat cu grijă: „Nu mă îndoiesc că guvernul Regelui va avea grijă să procedeze astfel și sunt convins că va folosi, până la capăt, toate mijloacele posibile. Îndrăznesc să sper că, drept urmare, veți folosi în continuare toate intențiile conciliante pe care le-ați exprimat față de mine și pe care cu siguranță că guvernul Regelui le va considera drept o nouă dovadă a sentimentelor Sfinției Sale.“[21]

Contele de Rayneval nu era încântat de fapta sa, pentru că aceasta părea să contravină instrucțiunilor pe care le primise și ar fi putut fi considerată, de superiorii săi de la Paris, ca neilustrând cum trebuie onoarea guvernului francez. Și-a încheiat, astfel, scrisoarea oarecum defensiv: „Consider că soluția aceasta, ținând cont de faptul că Sfântul Scaun are obligația absolută de a-i asigura copilei o educație catolică, este cea mai bună la care ne putem aștepta și sper din tot sufletul că se va bucura de acordul Excelenței Voastre“.[22]

Pe 27 iulie, contele i-a scris ultima scrisoare de informare despre caz ministrului francez. Guvernul pontifical i-o încredințase pe fetiță, iar el i-o înapoiase imediat mamei sale. Pe data de 24, mama și fetița s-au îmbarcat pe un vapor care a plecat spre Malta, unde le aștepta Montel.

Rayneval a anexat la această scrisoare de informare textul scrisorii cardinalului Lambruschini, din 18 iulie, în care se descriau concluziile anchetei Sfântului Oficiu cu privire la botez și la înțelegerea la care se ajunsese cu reprezentantul francez. Sfântul Oficiu hotărâse că fetița trebuia luată de la părinți și dusă la Casa Catehumenilor. Însă, pentru că, în speță, era vorba despre supuși ai regelui Franței, papa, „dorind să demonstreze Maiestății Sale și ministrului regal încrederea sa totală în loialitatea guvernului francez, este dispus să-i dea fetița, acum botezată, Domniei Voastre, numai dacă îi veți promite Sfântului Scaun, în numele guvernului dumneavoastră, că guvernul menționat o va crește pe aceasta în religia catolică“. Scrisoarea secretarului de stat continua subliniind că „această chestiune prezintă o importanță atât de mare pentru conștiința Sfântului Părinte, încât, fără această condiție, acesta nu ar putea să permită eliberarea copilei“.[23]

Făcând bilanțul întregii chestiuni, Rayneval și-a amintit că urmărea două scopuri: „să le-o înapoieze pe fetiță părinților săi și să evite iscarea unui conflict grav între cele două guverne“. Nu era ușor. Atașatul francez de

afaceri, membru al unei familii de diplomați și aristocrați – tatăl său fusese ambasadorul Franței în Spania –, avea numai 27 de ani. Cardinalul Lambruschini, faimos pentru credința sa de nezdruncinat, era în continuare împotriva oricărui compromis. Au fost necesare zece lungi întâlniri între monseniorul Capaccini și secretarul de stat, pe lângă întâlnirile contelui, pentru a-l convinge pe cardinal. Secretarul de stat se temea că s-ar putea naște, astfel, un precedent; era dreptul absolut al Bisericii – și obligația sa – de a ține copii evrei botezați departe de părinții lor. „Trebuie să am grijă“, scria contele în încheiere, „să se mențină intacte ura și disprețul față de neamul evreiesc, chiar și din partea celor mai luminate suflete de aici.“[24]

Cazul Montel s-a încheiat, de fapt, cu reunirea pruncului botezat cu părinții săi evrei. Însă, chiar dacă cei care redactaseră expunerea din partea Universitá Israelitica de la Roma, în 1858, ar fi cunoscut toate detaliile, tot nu le-ar fi fost de mare folos. Dacă fetița le-ar fi fost înapoiată părinților săi, Vaticanul ar fi susținut, pe bună dreptate, că totul se întâmplase împotriva dispoziției exprese contrare a Sfântului Scaun. Dacă ar fi avut loc vreo încălcare a dispoziției, nu era vina Bisericii, ci a neserioșilor francezi.

Persoanele care s-au întâlnit cu Pius al IX-lea, ca să discute despre cazul Mortara, au fost surprinse de însuflețirea care îl cuprindea pe acesta când venea vorba despre subiectul respectiv, alături de faptul că exprima regretul că era blamat pentru că făcea ceea ce se cuvine, pentru că își făcea sfânta datorie. Într-una dintre povestirile care au circulat în cercurile politice de la Roma, după audiența furtunoasă a ducelui de Gramont la papă, pe tema cazului Mortara, era descris un papă îndurerat, care arăta spre imaginea lui Iisus pe un crucifix de pe peretele din spatele său, spunând: „Cel de colo mă va apăra“.[25]

Iar ambasadorului din Regatul Celor Două Sicilii – un protestatar neașteptat din cazul Mortara, în condițiile în care regatul său interzisese, cu trei secole în urmă, stabilirea acolo a evreilor –, se spune că i-ar fi răspuns: „Știu care mi-e datoria în acest caz și, cu voia lui Dumnezeu, prefer să mi se taie o mână, decât să nu îmi fac datoria“.[26]

Papei nu îi era străină opinia conspirativă a forțelor reunite împotriva sa. În Statele Papale nu era admisă nici o opoziție organizată împotriva guvernării papale și, de aceea, avea anumite motive ca să se teamă de conspirații, care chinuiau papalitatea de pe vremea Restaurației. Oponenții puterii laice a papei nu erau numai agenți înfierați ai diavolului, ci făceau,

cu toții, parte dintr-un mare val al intrigilor și fără nici un Dumnezeu, condus de francmasoni. Un articol din *Civiltà Cattolica* ilustrează modul în care gândea papa. Ministrul unei mari puteri, potrivit informațiilor din ziar, venise să susțină cauza întoarcerii lui Edgardo Mortara la părinții săi, „în numele nevoilor societății moderne". „Ceea ce numiți societate modernă", a răspuns papa, „este, pur și simplu, francmasonerie."[27]

În cadrul acestei lupte dintre bine și rău, poziția principială a lui Pius al IX-lea, de a se opune eliberării lui Edgardo, alimenta cultul adulator care se crease în jurul său, un cult care continua să ia amploare, în ciuda – sau, probabil, tocmai datorită – numeroaselor înfrângeri politice pe care le suferiseră papa și Biserica în anii precedenți. Într-o biografie hagiografică relevantă, scrisă de un francez la un deceniu după cazul Mortara, este descris un conducător gata de luptă, nutrind un devotament de neclintit față de adevărurile eterne ale credinței catolice și războindu-se cu forțele diavolului. Cazul Mortara este menționat în acest context drept unul dintre exemplele triumfătoare în care papa a preferat principialitatea celerității: „Confruntat cu loviturile răului asupra sa, Pius al IX-lea nu a încetat niciodată să demonstreze o încredere de nezdruncinat în promisiunile Fondatorului Divin al Bisericii. Într-o zi, i-a spus lui *Monsieur* de Gramont, ambasadorul francez, arătând către un crucifix de fildeș de pe masa sa:

«Mă încred în Cel de acolo!»"

Și biograful său continua: „Pe parcursul cazului Mortara, i-a spus unui preot francez:

«Mi-au scris, ca să mă consoleze, mulți oameni bine intenționați, dar prea puțin credincioși. Îmi spun că, probabil, sunt foarte speriat și îngrozitor de nefericit.»

După care adaugă, cu un zâmbet dulce pe buze [vorbind despre el însuși la persoana a treia]:

«Ipse vero dormiebat (Cu toate acestea, dormea bine).»"

Și biograful încheia astfel: „Papa înțelegea cum de era în stare Stăpânul său divin să doarmă liniștit în deșert, în mijlocul furtunii care zgâlțâia barca apostolilor".[28]

Louis Veuillot, editorul ziarului catolic *L'Univers*, descria o imagine asemănătoare, a unui papă eroic și de neclintit. Pe 23 februarie 1859, în cursul vizitei sale la Roma, Veuillot s-a întâlnit cu papa, care dorea să discute despre pericolele cu care se confrunta Biserica. „A spus că este

liniștit și că nu se teme, dar că vede toate loviturile îndreptate împotriva sa, din Anglia, Italia, Germania și chiar din Rusia.“ Pius al IX-lea le-a spus ziariștilor francezi că și-ar fi riscat viața ca să apere stăpânirea laică a papalității, „întrucât puterea laică este necesară pentru libertatea absolută a Bisericii, iar libertatea absolută a Bisericii este necesară pentru întreaga societate catolică și pentru întreaga omenire“. Fiind dureros de conștient de puterea politică superioară a forțelor care se coalizaseră împotriva sa, papa reflecta:

„Fără îndoială că, într-o bună zi, se va reinstaura ordinea. Dar peste cât timp? Și cu prețul câtor catastrofe!“

Mai apoi, venise vorba despre Edgardo Mortara. Pontiful, spunea Veuillot, își amintise „că în timpul întregii harababuri stârnite din această cauză de către liber-cugetători, discipolii lui Rousseau și Malthus, am susținut în permanent cauza și dreptul Bisericii“. Continuase vorbind despre ignoranța deplorabilă care ieșise la iveală printre mulți creștini, „care păreau să nu mai cunoască natura, obligațiile și privilegiile divine care decurgeau din botez… Au fost vehiculate multe minciuni, multe fapte greșite și doctrine eronate. Miniștrii multor puteri nu erau mai prejos decât ziariștii. Au susținut o serie de propuneri inutile care, pur și simplu, trădează ignoranța celor care le promovează.“

În loc să considere capturarea lui Edgardo și decizia de a-l reține o dovadă a faptului că Biserica avea, în continuare, capacitatea de a-și mobiliza puterea coercitivă, pentru a ține sub control teritoriile stăpânite, papa a tras exact concluzia contrară. Cazul demonstra triumful principiului spiritual asupra celor care dețineau puterea armată. A folosit următoarea parabolă pentru a exprima modul în care gândea: „Dacă un suveran foarte puternic ar veni și i-ar spune papei: «Dă-mi milioane!», papa, ca să evite unele necazuri și mai mari, ar fi de acord, rugându-se la Dumnezeu să nu aibă, mai târziu, o părere prea dură cu privire la acest jaf. Însă când cineva îi spune papei: «Dă-mi un suflet!», nici toate puterile lumii nu ar putea să-l facă să fie de acord cu așa ceva. Nici un pericol, oricât de mare ar fi, nu l-ar face să cedeze, pentru că Reprezentantul lui Iisus Hristos nu are nimic mai de preț decât sufletele care îi aparțin lui Iisus Hristos.“ Ceea ce i se cerea, după părerea lui Pius al IX-lea, era sufletul unui mic evreu din Bologna. Nu avea să cedeze, chiar dacă prețul, știa deja, o să fie mare.[29]

În fiecare an, la scurt timp după Anul Nou, papa avea obiceiul de a primi o delegație a comunității evreiești de la Roma, membrii conducerii de la Università Israelitica. Era o tradiție veche de secole, care își avea rădăcinile în omagiul anual adus de evrei împăratului de la Roma. Prima întâlnire consemnată dintre evreii de la Roma și papă datează din 1119, însă acest obicei fusese suspendat multă vreme, până să fie reinstituit de papa Leon al XII-lea, în 1827.[30]

Evreii care se duceau la Pius al IX-lea în fiecare an erau obișnuiți cu faptul că atmosfera întrevederii depindea cu totul de dispoziția papei. Delegația care a venit în vizită la acesta, pe 2 februarie 1859, cu siguranță că s-a prezentat cu oarecare îngrijorare, pentru că, după furtuna internațională de proteste legate de cazul Mortara, era puțin probabil ca Pius al IX-lea să fie bine dispus. Dacă la asta se așteptau, exact asta au și primit.

Sabatino Scazzocchio, tânărul secretar de la Università Israelitica, a simțit că era de datoria lui, în scurta prezentare introductivă pentru astfel de ocazii, să țină o pledoarie în numele soților Mortara, formulând-o în termeni de reverență, respect și de apreciere pentru bunul papă. Însă, brusc, Pius al IX-lea a izbucnit cu furie: „O, bineînțeles, bineînțeles, ai dat o minunată dovadă de loialitate în ultimul an, stârnind o adevărată furtună în întreaga Europă, în legătură cu cazul Mortara!“

Scazzocchio a încercat să se apere, negând că evreii de la Roma ar fi avut ceva de-a face cu atacurile împotriva papei, însă Pius al IX-lea nu s-a lăsat păcălit cu una, cu două:

> Tu, da, tu ai pus gaz pe foc, tu ai întreținut conflagrația… Dar asta nu mă miră, continuă. Nu ai experiență, nu ai părul alb pe care îl au domnii de aici [arătă către colegii mai în vârstă ai secretarului]. Ești nebun, nebun, ca să nu spun ticălos. Te-ai lăudat că soții Mortara nu sunt în stare să ajungă la mine fără tine! Nebun! Cine ești tu? Ce putere ai? Ce autoritate ai, care îți alimentează o asemenea lăudăroșenie?

Papa abia se încălzea, ostilitatea sa împotriva lui Scazzocchio – ce reprezenta, pentru el, culmea îngâmfării, un evreu care încerca să-l atragă pe papă de partea sa – exploda acum.

> Însă nu ți-a ajuns asta. Te-ai dus la editorii ziarelor, te-ai dus până și la biroul editorial al ziarului *Civiltà Cattolica,* să protestezi și să denaturezi

faptele. Ai încercat chiar s-o faci pe teologul [se referea, aici, la *Pro-memoria* și la *Silabusul* pe care Scazzocchio le depusese în numele soților Mortara], însă de data asta trebuie să te fi ajutat cineva, pentru că sigur nu știi nimic despre teologie. Ziarele pot scrie ce vor. Puțin îmi pasă de ce spune lumea!

Apoi papa s-a întors către restul membrilor delegației și, în scurt timp, i-a făcut și pe aceștia să simtă cât de furios era: „Bănuiesc că astea sunt mulțumirile pe care le primesc pentru toate avantajele pe care vi le-am acordat! Aveți grijă, pentru că aș fi putut să vă fac rău, foarte mult rău. Aș fi putut să vă fac să vă întoarceți în gaura voastră."

A încercat să se calmeze și a adăugat: „Dar nu vă faceți griji, mărinimia mea este atât de mare, iar mila mea față de voi este atât de puternică, încât vă iert, chiar trebuie să vă iert".

A venit rândul delegaților să ia din nou cuvântul. Giacobbe Tagliacozzo, un conducător de la Università Israelitica, care coresponda cu Momolo Mortara de câteva luni, i s-a adresat papei: „Suntem foarte supărați să vedem că Sfinția Voastră pare să ne acuze pe noi pentru dezbaterile din ziare. De fapt, nu avem nici un amestec în povestea asta. Dimpotrivă, deplângem profund modul în care ziarele exploatează un caz despre care am vorbit și noi, fără însă a depăși limitele moderației, care corespunde umilei noastre devoțiuni față de dumnevoastră."

Tagliacozzo, încercând din răsputeri să-l împace cât mai repede pe papă, a ridicat vocea. Papa l-a întrerupt spunându-i aspru: „Coboară tonul. Uiți cu cine vorbești?"

Tagliacozzo a cerut imediat scuze, explicând: „Trebuie să fie cunoașterea nevinovăției noastre cea care mă impinge, împotriva propriei voințe, dincolo de limitele cuvenite".

Acesta a continuat: „O dovadă clară a tot ceea ce am spus este faptul că nici măcar o relatare asupra cazului Mortara, din nici un ziar, nu a prezentat împrejurările exacte și adevărate, or, dacă ar fi beneficiat de ajutorul nostru, cu siguranță că ar fi făcut-o".

Și a încheiat spunând: „Sfinția Voastră, dați-mi voie să repet: nu ne-am îndepărtat niciodată de la devotamentul îndelungat și dovedit pe care l-am avut dintotdeauna, chiar și pe vremea când păstrarea devotamentului era riscantă pentru noi".

Apoi a adăugat, în eventualitatea în care papa nu înțelesese la ce se referea: „Mă refer aici la perioada mișcărilor revoluționare“.

Pe scurt, chiar și atunci când fuseseră presați să se revolte împotriva puterii papale, în 1848, evreii de la Roma îi rămăseseră devotați papei.

Însă papa nu a fost impresionat de acest argument, răspunzând: „Ah, sigur, era destul de simplu de prezis că toate acele revolte aveau să fie înăbușite. Nu suntem în Africa, unde preiau conducerea canibalii. Din fericire, suntem în Europa.“

Apoi, discuția reveni la cazul Mortara. Acum, că papa era mai calm, Tagliacozzo a îndrăznit să facă o ultimă încercare, susținând că, dată fiind moralitatea îndoielnică a Annei Morisi, nu ar fi trebuit să se dea prea mare crezare relatării sale despre botezul copilului. La aceasta, papa a răspuns că, deși femeia avea poate un caracter ușuratic, aceasta nu avea nici un motiv să născocească povestea. Tagliacozzo a contraargumentat speculând că Morisi acționase din ură, vrând să se răzbune pe familia care o concediase. Papa a răspuns: „În orice caz, însuși băiatul vrea să devină creștin. Crezi că ar trebui să-l îndepărtez? Știu că s-ar putea spune că a fost influențat de mediu, dar dați-mi voie să vă spun că a luat decizia în mod liber.“ Și a adăugat: „Dacă Mortara nu ar fi angajat-o pe fata catolică, nu ar fi avut acum motiv să se plângă.“

Între timp, Scazzocchio prinsese curaj să vorbească din nou și era nerăbdător să se apere. O altă dovadă, i-a spus papei, că nu ei instigaseră campania de presă împotriva pontifului era următoarea: diverși străini veniseră în ultimul timp la el în urma zvonului potrivit căruia, ca urmare a cazului Mortara, poliția papală făcea raiduri ca să prindă servitorii creștini și să-i alunge din ghetou. Deși ziariștii îl presaseră să confirme acest lucru, aceștia plecaseră cu mâinile goale, întrucât comunitatea evreiască de la Roma dorea să evite orice larmă în presă. Papa nu a fost impresionat nici de această dată. De ce, a întrebat el, nu le spuseseră ziariștilor că poliția aplica, pur și simplu, legea ținutului, care le interzicea evreilor să aibă servitoare creștine?

Aceasta a fost ultima picătură pentru șovăielnicul Scazzocchio,care, spre rușinea sa, a izbucnit în plâns. Da, probabil că era un maniac de la un azil de nebuni, după cum părea să creadă papa, însă nu făcuse niciodată nimic ca să merite această reputație proastă. Era adevărat că fusese la biroul editorial al *Civiltà Cattolica*, dar numai pentru că aflase că ziarul

manifestase interes față de cazul Mortara și dorea efectiv să se asigure că redacția știa ce se întâmplase cu adevărat. Simțise că era de datoria lui, ca secretar al comunității evreiești și ca persoană bine informată cu privire la caz, să facă tot ce îi stătea în putință s-o apere pe sărmana familie Mortara. Cât despre acuzația că s-ar fi lăudat că soții Mortara nu ar fi fost niciodată în stare să ajungă la tronul papei fără el, a continuat secretarul înlăcrimat, acest lucru era absolut fals. Nu numai că nu se lăudase cu așa ceva, dar nici măcar nu îi trecuse prin minte un asemenea gând.

Oarecum domolit, papa a menționat că auzise că Momolo însuși denunțase criticile dure ale Bisericii, apărute în ziare, considerând că acestea nu făceau decât să dăuneze cauzei sale și, adăugă papa, „avea dreptate“. Secretarul evreu a răspuns: „Sfinția Voastră, și noi, alături de el, am fost nemulțumiți de dezbaterile otrăvitoare, pe care le-am considerat produsul pur al pasiunii politice“.

Evreii au fost conduși afară. Întreaga ședință, ca un montagne russe, durase mai puțin de jumătate de oră. Scazzocchio se simțea atât de umilit de reproșul dur care i se adusese, încât, se zice, a suferit o cădere nervoasă. Se pare că Pius al IX-lea a aflat despre aceasta și, după ani de zile, la întâlnirea anuală cu delegația evreilor de la Roma, papa a fost bun cu el.[31]

În timp ce dezbaterile cu privire la caz au continuat, papa s-a consolat cu vizitele frecvente ale lui Edgardo, văzând în atașamentul evident al băiatului față de Biserică un semn al binecuvântării lui Dumnezeu față de lucrarea papei și de dreptatea cauzei sale. La una dintre întâlnirile lor, i-a spus băiatului: „Fiule… m-ai costat foarte mult și am suferit foarte tare din cauza ta“.

Apoi, întorcându-se către cei prezenți, a adăugat: „Atât cei puternici, cât și cei neputincioși au încercat să mi-l ia pe acest băiat și m-au acuzat că sunt barbar și nemilos. I-au plâns pe părinții lui, dar nu au recunoscut că și eu sunt tatăl lui.“[32]

CAPITOLUL 16

Sir Moses merge la Roma

Când a sosit la Bologna, la începutul lui decembrie, după groaznica sa călătorie făcută cu ocazia întoarcerii de la Roma, Momolo și-a păstrat, în mod ciudat, optimismul. Pe 3 decembrie, acesta i-a scris lui Scazzocchio, asigurându-l că „am ajuns cu bine, chiar dacă abia la ora patru dimineața… după o călătorie cât se poate de obositoare. Cu toate acestea, starea de sănătate a Mariannei este destul de bună și eu mă simt bine și la fel și copiii mei de aici.“ Încheia rugându-l pe secretarul evreu de la Roma să-i trimită „vești despre dragul meu de acolo“.[1]

Răspunsul lui Scazzocchio este grăitor: „În ceea ce îl privește pe Edgardo, repet ceea ce am spus noi toți și *signor* S. Alatri [președintele Universitá Israelitica de la Roma] de o mie de ori: și anume că pălăvrăgeala indiscretă din atâtea ziare, care profită de orice evenimente stârnesc pasiunile politice pe care le reprezintă, a otrăvit această poveste. Dacă ne-ar fi lăsat să ne ocupăm singuri de problemă, poate că politica noastră de a acționa legal, la care am ținut întotdeauna, ne-ar fi permis să ne atingem scopul mult dorit, ținând cont de firea benignă și miloasă a celui de sus.“ Numai lipsa majusculelor din ultima parte a propoziției clarifică faptul că secretarul evreu nu se referă aici la Dumnezeul lui Avram, Isaac și Iacob, ci la papa Pius al IX-lea.

„Cu siguranță că toate aceste acuzații împotriva ziariștilor nu îți vor alina durerea imensă“, scria secretarul evreu de la Roma, „dar cum aș putea să nu exprim prin cuvinte ce îmi apasă pe suflet, umplându-mă de durere și furie.“[2] Aceasta era, într-adevăr, o scrisoare remarcabilă. Durerea și furia lui Scazzocchio și poate și a celorlalți lideri ai comunității evreiești de la Roma nu erau îndreptate împotriva papei sau a secretarului său de stat, ci împotriva presei liberale care susținea cauza lui Mortara. Cei care criticau sus și tare Biserica pentru luarea lui Edgardo erau criticați ca fiind niște oportuniști egoiști, pe care îi interesa mai degrabă propriul câștig politic, decât să obțină eliberarea copilului și fericirea familiei sale. Deși acești

critici aruncau cu pietre în Vatican de la o distanță prudentă, evreii de la Roma fuseseră lăsați să sufere singuri consecințele furiei papei și a susținătorilor săi înflăcărați.

La vremea când Scazzocchio îi scria lui Momolo, un nou eveniment le-a atras atenția evreilor din întreaga Europă care urmăreau cazul Mortara. A ajuns la Roma și la Bologna zvonul că unul dintre cei mai faimoși evrei, renumitul sir Moses Montefiore – un britanic care, nici mai mult, nici mai puțin, fusese făcut cavaler – se pregătea să facă o călătorie la Vatican, ca să-i solicite papei să-l elibereze pe Edgardo.

Aceasta nu era prima călătorie de acest fel a lui Montefiore, ca reprezentant al evreilor, în palatele conducătorilor lumii. Înainte de răpirea lui Edgardo, sir Moses dobândise reputația de tribunal de ultimă instanță pentru evreii din întreaga lume care sufereau persecuții, fiind un om dispus să meargă în orice colț de lume în numele confraților săi mai puțin norocoși. Pentru evreii din Italia acesta constituia un motiv deosebit de mândrie, pentru că urmașii lui Montefiore erau din Livorno; bunicii săi din partea tatălui emigraseră în Anglia, la mijlocul secolului al XVIII-lea. Mai mult, și el se născuse la Livorno, în 1784, pe când părinții săi se aflau în vizită în oraș.[3]

Un evreu care își respecta credința și care nu îi simpatiza pe reformatorii religioși care încercau, pe atunci, să modifice ritualurile evreiești, adaptându-le la epoca modernă, Montefiore făcea parte din elita micii comunități evreiești din Marea Britanie, o rețea de familii unite prin căsătorie, care controlau principalele bănci și afaceri. Sora soției sale, de exemplu, era măritată cu Nathan Mayer Rothschild, iar Lionel Rothschild, care avea să ajungă capul familiei Rothschild, din Marea Britanie, era fiul lor și nepotul lui Moses. Cu averea lui Montefiore, cu relațiile sale, cu calitățile și legăturile sale de familie, acesta reprezenta ascensiunea evreilor în saloanele puterii, stârnind uimire în rândul confraților săi din toată Europa. Montefiore reușise să se pensioneze, bogat fiind, la vârsta de 40 de ani și își dedicase restul anilor din lunga sa viață filantropiei. În 1835, a acceptat să devină președintele Comitetului de Reprezentanți ai Evreilor Britanici, organizația centrală a evreilor din Marea Britanie, funcție pe care a deținut-o pentru 40 de ani. La doi ani după ce a devenit președinte, a fost făcut cavaler în cadrul uneia dintre primele ceremonii pe care le-a condus Victoria ca regină.[4]

Evenimentul care a dus la prima călătorie filantropică a lui Montefiore – și care avea să dea naștere reputației sale internaționale de protector al evreilor oprimați – a avut loc în anul 1840. Pe 5 februarie, în acel an, călugărul Tommaso, un capucin de origine italiană, care trăia în Damasc, a dispărut împreună cu servitorul său musulman. Orașul, capitala Siriei, și care, din 1832, se afla sub control egiptean, era împărțit în sectoare distincte, de musulmani, creștini și evrei.

Când a dispărut Tommaso, colegii săi călugări au răspândit zvonul că acesta și servitorul său au fost prinși de evrei, care voiau să le ia sângele ca să-l folosească pentru a face azimă. 63 de copii evrei au fost prinși și aruncați într-o carceră subterană, pentru a-i sili pe părinții lor să spună ce știau despre locul în care se aflau cei doi bărbați dispăruți și despre ce făcuseră evreii cu sângele lor. Au fost răvășite locuințele evreilor pentru a se descoperi dovezi – și pentru a-și vărsa furia –, și, într-o canalizare din cartierul evreiesc, au fost găsite niște oase suspecte. Acestea au fost declarate rămășitele nefericitului călugăr și au fost îngropate pe terenul mănăstirii capucine. Pe mormânt au fost înscrise următoarele cuvinte: „Aici se odihnesc oasele părintelui Tommaso din Sardinia, misionar capucin, ucis de evrei pe 5 februarie 1840“. Până la sfârșitul lui aprilie, fuseseră încarcerați 129 de evrei, alți patru muriseră în urma torturilor, iar zece bărbați fuseseră găsiți vinovați de omor și așteptau să fie executați. Cei mai mulți dintre evreii din Damasc fugiseră.

Când a ajuns vorba despre toate acestea în Marea Britanie, Comitetul Reprezentanților a aprobat planul lui sir Moses, ca acesta să conducă o misiune la Damasc pentru a interveni în numele evreilor. A plecat din Anglia pe 7 iulie. Două săptămâni mai târziu, a ajuns la Livorno – „orașul meu natal“, după cum îl numește în jurnalul său –, unde l-a întâmpinat o delegație de la comunitatea evreiască. Delegații l-au sfătuit să nu coboare din vapor în portul Civitavecchia, din apropierea Romei, pentru că acolo se produseseră recent anumite evenimente îndreptate împotriva evreilor care erau în trecere prin zonă, ca urmare a predicilor fulminante ale unui „preot pe nume Meyer, un evreu convertit“. A aflat și despre experiențele neplăcute ale altor călători evrei, care, cu numai câteva săptămâni în urmă, debarcaseră nu departe de Civitavecchia – era vorba de un cuplu francez pe nume Montel.

Ceea ce îl preocupa mai mult pe Montefiore erau informațiile primite de la Roma, că, după cum scria în jurnalul său pe când se afla încă în largul coastei italiene, „atât papa, cât și guvernul său sunt extrem de porniți împotriva evreilor și și-au exprimat părerea cu privire la uciderea părintelui Tomassio [*sic!*]. Papa a refuzat să confirme cele două bule emise de foștii Pontifi, când le-au fost aduse acuzații similare evreilor."

Conducătorul teritoriilor controlate de egipteni, Muhammad Ali, își avea sediul la Alexandria, așa că sir Moses s-a dus acolo. Prezentându-se ca fiind împuternicit de guvernul britanic, Montefiore a cerut să i se dea voie să meargă cu vaporul la Damasc, ca să declanșeze acolo o anchetă, și a solicitat să fie eliberați imediat toți evreii din închisoarea siriană. La trei săptămâni de la prima sa întâlnire cu Muhammad Ali, s-a ajuns la o înțelegere: aveau să fie eliberați evreii din închisoare, evreii din Damasc se puteau întoarce la casele lor, iar pașa urma să condamne poveștile legate de crima ritualică săvârșită de evrei. În schimb, sir Moses renunța la cererea sa – care devenise credibilă datorită susținerii diplomatice de care se bucura acesta din partea guvernului britanic – de a i se permite să se ducă la Damasc, ca să declanșeze o investigație. Pentru Montefiore, aceasta a fost o mare victorie, iar pentru evreii din Europa și din Statele Unite – unde fuseseră organizate adunări de protest pentru prima dată, în numele evreilor din străinătate –, momentul a marcat nașterea unui nou susținător, a cavalerului evreu.

Pe drumul de întoarcere, sir Moses s-a oprit în Italia, sperând să convingă autoritățile Bisericii să îndepărteze piatra de mormânt jignitoare de la mănăstirea capucină din Damasc, însă fără succes. A fost informat că papa și alții de la Vatican și din ordinul capucin erau convinși, în continuare, că Tommaso chiar fusese victima uciderii ritualice săvârșite de evrei. Piatra respectivă de mormânt a rămas acolo vreme de două decenii, ca un reproș continuu la adresa perfidiei evreilor, înainte de fi distrusă, în 1860, când un raid al druzilor a devastat avanpostul creștin.[5]

Debarcând la Livorno, în drumul de întoarcere spre Anglia, în ianuarie 1841, Montefiore le-a scris câtorva comunități evreiești din Italia, informându-le cu privire la rezultatul expediției sale. Printre altele, le-a trimis o scrisoare reprezentanților Universitá Israelitica, din Reggio nell'Emila. „Cunoscându-vă zelul religios și nobilele sentimente umanitare", își începuse acesta epistola, „îmi face plăcere să vă trimit

documentele referitoare la cazul Damasc.“ Continuase informându-i cu privire la declararea oficială, de către Muhammad Ali, a nevinovăției evreilor și la hotărârea sultanului de a le acorda drepturi depline evreilor care locuiau în Imperiul Otoman, pe care Montefiore o obținuse în cursul ședерii sale la Constantinopol. Anexase ambele documente. Primirea unei asemenea scrisori de la eroul evreu i-a însuflețit, cu siguranță, pe evreii din Reggio, printre care se număra și Momolo Mortara, pe atunci în vârstă de 23 de ani.[6]

În 1846, la sfârșitul mandatului de șerif al Londrei, Montefiore a călătorit, înfruntând iarna rusească, la Sankt Petersburg, să se întâlnească aici cu țarul, ca să-i solicite ajutorul pentru a pune capăt valului de persecuții la adresa evreilor. În același an, Pius al IX-lea a devenit papă, iar sir Moses a prezidat întrunirea Comitetului Reprezentanților, în cadrul căreia s-a redactat o scrisoare în care se exprima aprecierea comitetului față de noul pontif, pentru eforturile acestuia de a îmbunătăți condițiile de trai ale evreilor din Statele Papale.[7]

În august 1858, Montefiore, în calitate de președinte al Comitetului Reprezentanților, a primit expunerea redactată de reprezentanții evreilor din Piemont, prin care aceștia îi solicitau ajutorul pentru a obține eliberarea lui Edgardo Mortara. Comitetul a răspuns imediat, înființând un consiliu special pentru cazul respectiv, care era condus de însuși Montefiore.

După trei luni și jumătate, în decembrie, sir Moses a predat raportul definitiv al consiliului. Montefiore transmisese materialele primite de la evreii din Piemont presei britanice, după care a trimis exemplare după relatarea care fusese difuzată în ziarul *Times,* de la Londra, fiecărui membru al clerului catolic din Regatul Unit, în total 1 800 de exemplare. Acesta exprima mulțumirea comitetului față de solidaritatea manifestată de comunitatea protestantă din Marea Britanie; Alianța Evanghelică jucase un rol deosebit de activ în cadrul protestului. Deși guvernul britanic își exprimase întreaga susținere față de eforturile acestora, ministrul de Externe remarcase că relațiile diplomatice ale Marii Britanii cu Vaticanul erau deja tensionate, așa că nu se lua în calcul un eventual protest guvernamental oficial și, adăugase ministrul, nici nu ar fi ajutat la nimic.

Sir Moses a anunțat că membrii comitetului, în urma unei anchete detaliate, „au motive serioase să creadă că așa-zisul botez nu a avut loc niciodată“. Și chiar dacă ar fi avut loc, a adăugat, împrejurările așa-zisului

botez „păreau să-l anuleze, chiar și potrivit legilor canonice romane“. Negând relatările care circulau în presa catolică potrivit cărora „Edgar Mortara se bucură că a fost înfiat întru Credința Catolică (declarație care, ținând cont de vârsta fragedă a copilului, este evident absurdă)“, Montefiore a informat că băiatul „tânjește neîncetat să se întoarcă acasă la el“. Și a încheiat: „Lumea civilizată chiar duce lipsă de energie și de înțelepciune, dacă permite ca secolul al XIX-lea să se facă de rușine prin reținerea unui copil încălcându-se legile naturii, ale moralității și ale religiei și, mai ales, este de datoria comunității evreiești să se manifeste din plin“.[8]

După primirea raportului, comitetul nu numai că a decis să-i trimită papei o petiție, cu rugămintea de a-l elibera pe Edgardo, ci i-a cerut lui sir Moses să se ducă la Roma, să i-o înmâneze personal. În mod ciudat, sir Culling Eardley, conducătorul Alianței Evanghelice din Marea Britanie, care se implicase în campania de eliberare a lui Edgardo ca și cum ar fi fost propria campanie, l-a sfătuit pe Montefiore să aleagă o altă direcție. Într-o serie de cinci scrisori adresate comisiei comitetului evreilor, acesta a făcut apel să organizeze o delegație care să susțină cauza nu în fața papei – despre care Eardley era sigur că nu va răspunde pozitiv apelului –, ci în fața împăratului Franței. Când a fost informat de Montefiore despre concluzia comitetului potrivit căreia „nu ar ajuta la nimic să trimită o delegație a comunității evreiești la împărat“, liderul protestant și-a exprimat dezamăgirea printr-o scrisoare adresată lui sir Moses și care a fost publicată în *Times*. Eardley explica următoarele:

> Dacă v-ați îndrepta atenția spre Paris, am aranja și noi să vă ajutăm. Lordul primar de la Londra și lordul Provost de la Edinburgh au fost de acord să însoțească o delegație a ramurii britanice a alianței noastre la împărat. Secretarii au primit ordin să-i solicite lordului primar (ales) de la Dublin să facă același lucru… Am simțit că națiunea franceză ar fi încântată de un astfel de apel adresat împăratului, pentru susținerea unuia asemănător din partea evreilor din Europa. Am primit, de asemenea, asigurări că ar fi și pe placul împăratului.[9]

În timp ce se pregătea pentru călătoria la Roma, sir Moses s-a întâlnit cu lordul Malmesbury, ministrul britanic de Externe, care s-a oferit să facă tot ce putea ca să-l ajute, inclusiv prin scrisori de recomandare adresate mai multor diplomați britanici din Italia. După ce au fost intonate rugăciuni

pentru reușita misiunii Mortara, la sinagogile din toată Londra, Montefiore și însoțitorii săi au pornit la drum. Era ziua de 3 martie 1859, la mai bine de opt luni de când fusese luat Edgardo.[10]

Grupul a făcut destul de mult pe drum și, din cauza bolii lui lady Montefiore, a ajuns la Roma abia în data de 5 aprilie. Nici unul dintre diplomații cu care vorbise sir Moses nu fusese optimist în privința planurilor sale. Capacitatea sa de a-i convinge pe pașă, pe sultan și pe țar era una, dar puterea de a-l influența pe papă era cu totul altceva.

Mai mult, curând după aceea s-a întrezărit posibilitatea ca nici să nu reușească să se întâlnească cu papa. Montefiore a făcut apel la membrii comunității diplomatice britanice de la Roma, care îl susțineau, dar erau pesimiști. Se baza, în special, pe Odo Russell, atașatul militar britanic, care s-a dus în numele său, să i se adreseze cardinalului Antonelli. Russell l–a informat pe Montefiore la întoarcerea sa de la întâlnire: „Trebuie să vă informez, cu profund regret, că au eșuat toate încercările mele făcute în interesul cauzei dumneavoastră. Cardinalul Antonelli a refuzat să discute despre acest subiect, spunând: «Este o chestiune încheiată».“

Secretarul de stat l-a trimis pe Russel la șambelanul papal, monseniorul Pacca, să încerce să-i aranjeze o întâlnire lui Montefiore cu papa. Deși problema părea fără speranță, sir Moses a redactat imediat o scrisoare către monseniorul Pacca și i-a trimis-o acestuia personal, la Vatican.

Situația de la Roma era tensionată. Circulau zvonuri despre un atac iminent al trupelor piemonteze în interiorul Statelor Papale și despre un război împotriva efectivelor austriece din Italia. În februarie, se semnase un acord secret între Franța și Regatul Sardiniei, prin care se promitea asistență militară franceză pentru înființarea unui regat italian mare, care să se întindă din nordul Italiei – prin alungarea austriecilor din Lombardia și Veneto – și până la legațiile Statelor Papale. Membrii Societății Naționale din Toscana și din legații primiseră, pe ascuns, ordinul de a-i pregăti de revoltă pe partizanii unificării Italiei.

Vineri seară, pe 15 aprilie, când începea sabatul evreilor, un detașament polițienesc a intrat în ghetoul de la Roma și a percheziționat sinagoga, răscolind sulurile sfinte ale Torei și scotocind prin ungherele și prin spărturile din pereții de la subsol. Între timp, începuse să se adune afară o mulțime furioasă, care îi acuza pe evrei de răpirea a doi copii creștini, ca să le folosească sângele pentru azima de Paște. Seara târziu, s-au răspândit și

ultimii oameni din mulțime, însă a doua zi de dimineață, teama plutea asupra ghetoului.

În ziua următoare, în ziarul *Il vero amico del popolo* a apărut un articol în care se anunța că un catolic fusese ucis de curând la Smirna, de către evrei care îi luaseră sângele pentru azima de Paște, și se repetau acuzațiile referitoare la uciderea părintelui Tommaso de către evrei, la Damasc. Printre evreii de la Roma au început să crească suspiciunile că momentul ales pentru astfel de atacuri juca un rol important. Vizita lui Montefiore se părea că nu era binevenită în anumite cartiere.

Când conducătorii comunității evreiești și-au împărtășit îndoielile în fața lui sir Moses, în timp ce acesta se pregătea pentru cina de Paște, sir Moses s-a întristat. Însă buna dispoziție i-a revenit când reprezentantul britanic la Vatican a venit în vizită, să-i spună că vorbise cu cardinalul Antonelli în numele lui și că acesta dorea să-l întâlnească. Fără să piardă timpul, Montefiore a ordonat să fie dus cu trăsura la Vatican, unde locuia cardinalul, exact cu un etaj deasupra celui al papei. „A trebuit să urc 190 de trepte“ – a scris sir Moses, în vârstă de 74 de ani –, „o splendidă scară de marmură“; însă Antonelli nu era acasă ca să-l primească. A lăsat cartea de vizită, apoi a făcut același lucru și la locuința ambasadorului Franței, ducele de Gramont, căruia dorea să-i mulțumească pentru eforturile sale pătimașe depuse pentru eliberarea lui Edgardo.

În acea seară, *signor* Tagliacozzo – care, cu două luni înainte, făcuse parte din delegația care se întâlnise cu papa – l-a vizitat pe Montefiore, aducându-i ultimele vești din ghetou. La două sinagogi diferite, evreii găsiseră copii catolici care se ascundeau, probabil puși acolo de persoane care sperau că aceștia aveau să fie închiși peste noapte, ceea ce le-ar fi permis instigatorilor să stârnească furia antievreiască. Într-unul dintre cazuri, tocmai când erau cât pe ce să încuie sinagoga, după slujba de vineri seară, a fost găsit un copil mic care dormea într-un colț, sub un scaun, și a fost dat afară. O oră mai târziu, o mulțime de femei, copii și câțiva bărbați, însoțiți de ofițeri de poliție, au venit în ghetou și s-au îndreptat spre sinagogă, unde i-au acuzat pe evrei că ar fi ascuns un copil creștin și că l-ar pregăti pentru sacrificiu. A doua zi de dimineață, mulți evrei care lucrau în afara vechiului ghetou au rămas acasă, din cauză că deveniseră, în ultimul timp, ținta abuzurilor verbale – și, în unele cazuri, a pietrelor – din partea trecătorilor.

În cele din urmă, pe 28 aprilie, sir Moses, însoțit de Odo Russell, s-a întâlnit cu cardinalul Antonelli. Cu o zi înainte, deși nu aflase încă nimeni de la Vatican, trupele austriece pătrunseseră în Piemont, încercând să înfrângă trupele piemonteze înainte de sosirea aliaților francezi ale acestora. Chiar în ziua în care sir Moses urca din nou cele 190 de trepte care duceau la biroul secretarului de stat, marele duce Leopold al II-lea – confruntându-se cu demonstrații populare pentru anexarea Toscanei la regatul piemontez, precum și cu revolte în rândul propriilor trupe – a fugit de la Florența. Începuse bătălia pentru unificare și pentru înlăturarea conducerii politice, veche de secole, a papilor.

Montefiore i-a spus secretarului de stat motivul venirii sale la Roma și i-a împărtășit dezamăgirea de a nu fi reușit să-l întâlnească pe papă, ca să-i expună cazul. L-a rugat pe cardinal să-i înmâneze papei, în numele său, expunerea scrisă a Comitetului Reprezentanților din Marea Britanie, de vreme ce nu putea s-o facă el însuși, și a adăugat că va aștepta la Roma, o săptămână, răspunsul papei. Antonelli l-a primit pe venerabilul evreu cu multă politețe, strângându-i mâna cu putere și insistând ca Montefiore să se așeze lângă el, pe canapeaua din birou. Însă, în privința chestiunii în discuție, nu a făcut decât să-l descurajeze. Odată botezat un copil, a fost informat sir Moses, „legile Bisericii nu permit ca acesta să revină la părinții săi“. Cu toate acestea, după ce copilul ajungea la maturitate – în jurul vârstei de 18 ani –, Edgardo avea să fie liber să facă ce dorește. Între timp, cardinalul i-a promis că părinții băiatului îl vor putea vizita cu regularitate. „Exprimându-mi speranța de a primi un răspuns la adresă [a Comitetului Reprezentanților]“, scria Montefiore, secretarul de stat i-a spus, pur și simplu: „Nu a fost dat niciodată un răspuns la memorandumurile asemănătoare primite din Olanda, Germania și Franța“.

După ce s-a liniștit, Montefiore s-a întors la locuința sa și a trimis, la Londra, o telegramă de informare, cu veștile dezolante. Telegrama era adresată Comitetului Reprezentanților, lordului primar, rabinului-șef, baronului Rothschild și lui sir Culling Earldeym, șeful Alianței Evanghelice Protestante.

Două zile mai târziu, la Roma au ajuns vești despre lupta dintre trupele austriece și cele piemonteze și despre fuga marelui duce din Toscana, iar membrii comunității engleze din Orașul Sfânt, de teama amplificării conflictului – dacă nu chiar de teama sosirii trupelor inamice –, și-au făcut

în grabă bagajele. Nu era sigur că aveau să mai rămână trupele franceze care protejaseră guvernarea papei de la Roma.

Montefiore nu a plecat înainte de împlinirea unei săptămâni, agățându-se de speranța că papa avea să-i răspundă. Nu era ușor să găsești o cabină pe vapor, pentru că lumea pleca în valuri din oraș, dar Montefiore a plătit un preț dublu și a reușit să facă rost de bilete, plecând de la Roma pe 10 mai. Sir Moses scria în jurnalul său: „Călătoria și misiunea au fost, din multe puncte de vedere, o încercare dureroasă și tristă a răbdării… dar Dumnezeul nostru e în Ceruri, și cu siguranță că El a permis ca tocmai ceea ce se conturează ca o dezamăgire pentru prietenii noștri și ca o durere pentru noi să se dovedească a fi bine și înțelept, în cele din urmă. Binecuvântat fie numele Lui!“

La întoarcere, Montefiore s-a oprit la Paris, unde s-a întâlnit cu ministrul francez al Afacerilor Externe, cu scopul de a-i mulțumi personal pentru eforturile depuse de ambasadorul francez, ducele de Gramont, pentru a obține eliberarea micului Mortara. Ziarele britanice erau pline de știrea legată de misiunea eșuată a lui Montefiore și a fost înființată o comisie *ad-hoc* la Londra pentru a înainta o petiție papei, în numele comunității creștine britanice. A fost redactată o declarație, semnată de 2 000 de membri ai clasei superioare britanice, în care acțiunile Vaticanului erau etichetate drept o „dezonoare pentru creștinătate“ și „respingătoare pentru instinctele omenești“.[11]

În presa evreilor din Marea Britanie, reacțiile îmbinau aprecierile față de sir Moses cu vorbe dure la adresa Bisericii Catolice. La două săptămâni după plecarea lui Montefiore de la Roma, *Jewish Chronicle* de la Londra a anunțat că misiunea reușise să-i demonstreze papei „că poporul evreu nu mai intenționa să se supună, cuminte, încălcărilor grosolane ale naturii umane“. Însă, în mod trist, „moderna Romă degenerată a obținut și își păstrează, prin arme de o forță brutală, un avantaj trecător. La rugămintea stăruitoare a unei comunități oripilate, la cererea unei religii jignite și a moralității călcate în picioare, a refuzat să facă singurul lucru care se cuvine și este de acceptat pentru atrocitatea comisă, acela de a le reda părinților vitregiți copilul răpit.“[12]

Între timp, în Franța, sir Moses nu a primit laude de la toți, nici măcar de la toată presa evreiască. Câțiva lideri ai evreilor din Franța s-au simțit jigniți de modul în care se purtase cu ei cruciatul călător. Plecase de unul singur,

crezând că susținerea guvernului britanic avea să-i fie de ajuns, ca să repete succesul de la Damasc, chiar dacă știau, cu toții, că francezii, nu britanicii, aveau trecere la Vatican. Deși trecuse prin Franța ca să ajungă la Roma, nu se obosise să se oprească acolo, să se sfătuiască cu liderii comunității evreiești din Franța.

În ediția din iulie 1859, publicația *Archives Israélites* anunța eșecul misiunii lui Montefiore. „La data plecării sale", menționa editorul, „ne-am exprimat regretul că nu a venit la Paris, pentru a găsi aici sprijin privind cauza pe care s-a dus s-o susțină în fața cardinalului Antonelli… La Roma nu a fost în stare nici măcar să obțină o audiență la papă."[13]

Articolul, scris la un an după ce Edgardo fusese dus la Casa Catehumenilor, descria marea satisfacție că băiatul, „potrivit unor persoane bine informate, nu capitulase… Nici amenințările, nici promisiunile, nici cadourile, nici distracțiile, nimic nu i-a mișcat sufletul tânăr, așa că nimic nu ar trebui să ne diminueze perseverența."[14] Cam în aceeași perioadă, într-un alt ziar francez, *Journal des Débats*, apărea știrea că, pe 14 iunie, în cadrul unei ceremonii solemne ținute la faimoasa biserică Sfântul Petru din Vincoli, Edgardo fusese amintit.[15] Ziarul – nefavorabil Vaticanului – cuprindea detalii eronate, pentru că, în realitate, ceremonia avusese loc cu o lună înainte, fiind condusă de cardinalul Gabriele Ferretti – nepotul papei Pius al IX-lea – într-o capelă privată. Ceremonia s-a desfășurat la trei zile după plecarea lui Montefiore de la Roma și se pare că Biserica nu a dorit s-o aducă la cunoștința publicului din cauza rebeliunilor care izbucniseră în nord și de teamă că francezii și-ar fi retras trupele din Roma.[16]

Era însă adevărat că Edgardo era educat la San Pietro in Vincoli și că nu mai era la Casa Catehumenilor. Într-o scrisoare pe care Scazzocchio a scris-o pe 1 februarie, chiar înainte de istovitoarea audiență la papă, el le dădea soților Mortara această veste, pe care o primise de la rectorul Casei Catehumenilor.[17] După ce Edgardo primise educația catolică inițială, nu mai avea nici un rost să-l țină la Casa Catehumenilor. Era gata să se ducă la un *collegio*, să studieze religia și alte materii, împreună cu alți băieți.

Decizia ca Edgardo să se ducă la *collegio* fusese luată chiar de papă, pentru că băiatul din Bologna nu era un novice oarecare. Pius al IX-lea se gândise, inițial, să-l încredințeze iezuiților, în speranța că avea să devină și el iezuit într-o bună zi. Ce putea fi mai nimerit de-atât? Pe lângă faptul că fondatorul ordinului iezuiților, Loyola, era și fondatorul Casei

Catehumenilor de la Roma, și ziarul iezuit, *Civiltà Cattolica*, se evidențiase în apărarea deciziei Bisericii de a-l păstra pe Edgardo. Însă, gândindu-se mai bine și poate și ca urmare a sfatului secretarului de stat, care era mai priceput în chestiunile politice, papa s-a răzgândit. Iezuiții nu erau deloc simpatizați de guvernele străine. Nu ar fi fost în avantajul lor să-i pună din nou în lumina reflectoarelor.[18]

Collegio din San Pietro in Vincoli era condus de Ordinul Canoanelor Regulate din Lateran. Situat pe cel mai înalt deal al Romei, la mai puțin de jumătate de oră de ghetou, biserica era una dintre cele mai vechi și mai faimoase din Cetatea Eternă. Numele bisericii, tradus ca „Sfântul Petru în Lanțuri", provenea de la racla care conținea așa-zisele lanțuri cu care fusese prins sfântul Petru odinioară. Pe vremea când sosise acolo Edgardo, se credea că lanțurile fuseseră aduse la biserica de la Roma direct de la Ierusalim, în secolul al V-lea.[19] Într-o altă raclă se aflau oase despre care se credea că erau rămășițele eroicului Macabeu de pe Pământul Sfânt. Locuințele de la *collegio*, aflate lângă glorioasa biserică – cu lanțurile sfântului Petru, cu tavane frumos pictate, o arhitectură cu coloane maiestuoase și cu faimoasa statuie a lui Michelangelo – și cu o vedere minunată spre oraș, îi asigurau fiului de negustor de șapte ani o priveliște minunată.

La scurt timp după ce soții Mortara au primit scrisoarea lui Scazzocchio care anunța mutarea lui Edgardo la San Pietro in Vincoli, băiatul și colegii săi au făcut o excursie la Biserica Sfântul Petru. Printr-o coincidență, Louis Veuillot și sora sa se aflau chiar atunci în vizită la Vatican. Editorul catolic francez a urmărit grupul de băieți, care erau îmbrăcați în aceeași uniformă ca învățătorul lor, în timp ce erau conduși prin biserică. Ghidul lui Veillot, un episcop francez, i l-a arătat pe cel mai mic din grup și a exclamat: „*Voilà!* Este celebritatea care preocupă atât de mult întreaga Europă, inclusiv pe noi. Am să vi-l prezint pe micul Mortara."

Apoi episcopul l-a tras deoparte pe călugărul care conducea grupul și i-a explicat cine era Veuillot.

Veuillot a făcut următoarea relatare a întâlnirii: „De când am ajuns, am tot sperat să-l văd pe faimosul băiat Mortara. M-am bucurat să-l întâlnesc la piciorul scaunului Sfântului Petru. La ordinul conducătorului său, mi-a sărutat mâna."

Sentimentul de satisfacție, de triumf, pe care l-a resimțit editorul ziarului *L'Univers*, l-a făcut să se gândească la dușmanii săi, editorii presei franceze laice, care îl denigraseră pe papă în cazul Mortara. „Ce imagine pentru *Monsieur* Plée de la *Siècle*, dacă ar fi putut-o vedea!" Veuillot l-a luat pe băiat în brațe și l-a strâns la piept. Edgardo, a spus Veuillot, era sănătos, avea o față demnă de încredere și „spirituală" și „răspunde la întrebări fără jenă, exact ca un băiat binecrescut". Lui Veuillot i s-a spus că, dintre toți elevii de vârsta sa, Edgardo știa cel mai bine catehismul.

Editorul francez a aranjat să-l viziteze pe Edgardo la San Pietro in Vincoli în scurt timp. La sosirea sa, acesta s-a oprit, mai întâi să sărute racla în care se aflau lanțurile sfântului Petru, după care s-a întâlnit cu novicele. „Am văzut, din nou, același comportament deschis și vioi, aceiași ochi mari și inteligenți." Dornic să adune material în sprijinul cauzei sale, Veuillot l-a întrebat pe băiat despre familia sa. „Îmi spune că își iubește tatăl și mama și că se va duce să locuiască cu ei când va crește și își va termina studiile, ca să poată să le povestească despre Sfântul Petru, despre Dumnezeu și despre Fecioara Maria." După ce au discutat mai departe, în același mod, își amintea Veuillot, Edgardo a trebuit să se întoarcă în clasă. Francezul încheia, cu binecunoscutul său sarcasm: „Nu pare să fie conștient de groaznica sa soartă, însă, după cum ar spune *Monsieur* Plée, tocmai asta e culmea grozăviei".[20]

CAPITOLUL 17

Răscoală la Bologna

Este posibil ca povestea unei servitoare analfabete, a unui băcan și a unui copil evreu din Bologna să fi schimbat cursul istoriei Italiei și a Bisericii? Întrebarea nu este atât de exagerată pe cât pare. Se poate demonstra că Anna Morisi – compromisă, din punct de vedere sexual, săracă lipită și incapabilă să-și scrie propriul nume – a avut o contribuție mai mare la unificarea Italiei, decât mulți dintre eroii asociați cu Risorgimento, ale căror statui străjuiesc piețele orașelor italiene de astăzi.

Sensibilitățile naționale îi încurajează pe italieni să considere unificarea drept un produs al sentimentelor naționaliste italiene, întruchipate de cerebralul (și de hotărâtul) Giuseppe Mazzini; al vitejiei militare italiene, întruchipată de neînfricatul Giuseppe Garibaldi; al priceperii diplomatice italiene, întruchipată de contele Cavour; și al devotamentului față de regalitatea italiană, regăsit în persoana lui Victor Emanuel al II-lea. Însă, ceea ce a catalizat cel mai eficient unificarea italiană, care a început în 1859, a fost decizia guvernului francez – și, în special, a împăratului Napoleon al III-lea – de a trimite trupe care să se alăture Regatului Sardiniei, ca să alunge efectivele austriece din nordul Italiei, și de a aproba anexarea la regat nu numai a teritoriilor conduse de austrieci, ci a tuturor teritoriilor protejate de trupele austriece, teritorii care includeau mare parte din Statele Papale.

Nu este aici locul potrivit să analizăm viața și epoca lui Napoleon al III-lea. Acesta fusese un susținător al unificării Italiei în tinerețe și chiar participase la revoltele inspirate de carbonari, din Italia, în 1831. Pe de altă parte, ca să obțină susținerea catolicilor, în încercarea de a-și întări puterea internă, în 1849, acesta a dat ordin trupelor franceze să se ducă la Roma, ca să înfrângă Republica și să reinstaureze fostul regim. Teama sa de a se lupta cu catolicii în Franța l-a determinat să păstreze soldații francezi la Roma, însă antipatia sa față de ideea unui stat condus, potrivit legilor Bisericii, de

către Pontif l-a făcut, în cel mai bun caz, un susținător lipsit de entuziasm al puterii papale.

Potrivit expresiei unui ziarist bolognez, care a analizat cazul jumătate de secol mai târziu, răpirea lui Edgardo Mortara a constituit lovitura de grație pentru guvernul pontifical. Într-o manieră patriotică rafinată, ziaristul atribuie acest fapt nu impactului pe care cazul l-a avut asupra francezilor, ci consecințelor avute asupra liberalilor și a francmasonilor chiar din Italia, pentru care guvernarea papală era deja, în mare parte, discreditată.[1] Ziariștii francezi, pe de altă parte, care au descris cazul Mortara ca fiind picătura care umpluse paharul în ceea ce privește guvernarea papală, și-au concentrat atenția asupra impactului avut de caz asupra opiniei publice franceze. Într-un articol din *L'Espérance*, publicat după căderea legațiilor, la finalul anului 1860, se scria, cu siguranță exagerat, că nu existase nici un soldat francez care, la întoarcerea în satul său natal, să nu spună povestea băiețelului evreu care fusese furat de la părinții săi.[2]

Această părere cu privire la impactul avut de cazul Mortara nu le-a aparținut numai ziariștilor și susținătorilor minusculei comunități evreiești din Italia. Arturo Carlo Jemolo, renumit istoric al relațiilor Biserică–stat din Italia, consideră acțiunile papei Pius al IX-lea, în cazul Mortara, ca fiind cele mai pline de consecințe din istoria Bisericii. Jemolo a amintit problema Mortara, alături de proclamarea de către papa, în 1864, a *Silabusului greșelilor*, faimoasa critică a Bisericii la adresa modernității, și de convocarea de către acesta a Conciliului Vatican I, din 1869–1870, în cadrul căruia infailibilitatea papală a devenit dogmă a Bisericii, drept acțiuni principale care exprimau filosofia papei față de lume. Era o filosofie care a subminat în mod fatidic dorința guvernelor catolice constituționale de a veni în ajutorul Sfântului Scaun.[3]

În mod asemănător, cei mai importanți biografi ai lui Pius al IX-lea fac legătura între modul în care a gestionat cazul Mortara în 1858 și pierderea celei mai mari părți a împărăției sale pământești în anul următor. „Din perspectivă istorică mai amplă", scria Giacomo Martina, cel mai cunoscut biograf al papei, „cazul Mortara ilustrează zelul profund al lui Pius al IX-lea, hotărârea sa de a face ceea ce considera a fi de datoria sa, chiar cu prețul pierderii propriei popularități, a prestigiului său încă neatins, în mare parte, și, mai presus de toate, a susținerii francezilor față de puterea sa laică."[4]

Senzația că aveau loc schimbări semnificative îi ținuse pe locuitorii Bolognei într-o stare de exaltare însoțită de nerăbdare. Orașul era obișnuit cu revoltele împotriva conducerii papale și lumea își dădea seama că luptele duse mai la nord puteau să-i decidă soarta. Chiar dacă faimoasa universitate de la Bologna era supusă conducerii papale, studenții acesteia erau în continuare înclinați spre răzvrătire.

La mijlocul lui aprilie 1859, când trebuia să fie ținută o prelegere despre Napoleon Bonaparte, pe holul facultății s-a adunat un grup mare de studenți, exaltați de ideea că nepotul lui Bonaparte avea să deschidă, în curând, drumul către unificarea Italiei. Șocate de imaginea studenților adunați, autoritățile l-au sfătuit pe lector – un preot – să nu țină ora și un detașament de poliție, cu săbiile scoase, a venit să-i împrăștie pe studenți. Cronicarul liberal din Bologna, Enrico Bottrigari, descria întâlnirea: „«Plecați de-aici, porci urâți! Afară, javre!»

Acestea erau vorbele rostite de soldații violenți care, nemulțumindu-se cu insultele, se apucară să-i bată și să-i rănească pe tinerii neînarmați, cu cuțite și cu vârful săbiilor.“ Părăsind holul, studenții au fost întâmpinați de încă două coloane de jandarmi, conduse de creierul operațiunii, colonelul De Dominicis.[5]

În noaptea de 12 iunie 1859, la ora 3, trupele austriece, care staționau permanent la Bologna de când înăbușiseră revolta din 1848–1849, au plecat din oraș. Un grup de notabilități locale – simpatizând cu Societatea Națională, care dorea anexarea Bolognei la regatul Sardiniei – s-a întânit la miezul nopții cu cardinalul-legat. Cardinalul Milesi încă mai spera, oarecum, să-și păstreze puterea, chiar dacă trebuie să-și fi dat seama că era o cauză pierdută, cel puțin pe termen scurt. În mod rușinos, într-un oraș condus mai bine de două secole și jumătate de autoritățile pontificale, nu încercă absolut nimeni să împiedice înlăturarea regimului papei.

La ora 6 dimineață, Piazza Maggiore, din fața Palatului Comunal, a început să se umple și, la îndemnurile membrilor Societății Naționale, oamenii fluturau stindarde tricolore și intonau lozinca: „Viva l’Italia! Viva Vittorio Emanuele! Viva Războiul de Independență! Viva Napoleon al III-lea! Viva la France! Cavour! Garibaldi!“ Fanfara orașului s-a reunit în grabă, intonând cântece emoționante de război și imnuri patriotice. De la ferestrele care dădeau spre piață, femeile fluturau batiste albe și atârnau, la pervazuri, culorile naționale. Câțiva oameni se cățăraseră pe fațada

Palatului Comunal și, spre încântarea mulțimii, smulseseră însemnele papale, pe care le înlocuiseră cu steagul italian, ce avea imprimată crucea Casei de Savoia. Guvernul papal căzuse. Însă acesta mai căzuse și în alte dăți, nu cu atât de multă vreme în urmă. Nimeni nu știa dacă nu va reveni.

Cardinalul Milesi, pe care îl căutaseră cu disperare unchii lui Edgardo cu un an în urmă, își dădu, în cele din urmă, seama că trebuia să plece. La ora 9 dimineață, sub paza unui detașament de soldați papali, acestuia i s-a permis să părăsească Palatul Comunal, fără să fie agresat. Chiar înainte de a pleca, a dat o proclamație, ultima: „Bolognezi! Garnizoana austriacă a părăsit orașul. Aceasta nu înseamnă însă încetarea convențiilor oficiale prin care se garantează Suveranitatea Sfântului Părinte de către ambii împărați catolici care sunt acum beligeranți [adică cel al Austriei și cel al Franței].“ Legatul încheia astfel: „Fac apel la înțelepciunea acestui oraș și a acestei provincii. Toți cei care iubesc ordinea să mi se alăture, s-o menținem și s-o apărăm. Și se va menține, dacă se respectă primul și cel mai sfânt dintre drepturi – acela al Prințului, al Sfântului Părinte.“[6]

Ca răspuns la apelul său, membrii guvernului provizoriu al Bolognei, reunit în grabă, au proclamat aderarea orașului la Războiul de Independență și dorința de a anexa Bologna la Regatul Sardiniei. În acea noapte au fost luminate casele din întregul oraș, cu lumânări și felinare pe gaz pentru a serba sfârșitul guvernării papale, și mari mulțimi s-au adunat și au participat la festivități. Fanfara orașului a mărșăluit pe străzi, urmată fiind de un șir de oameni care țineau în sus torțe aprinse, ca să lumineze drumul, în timp ce aerul era străbătut de acordurile melodiilor populare.[7]

Ziua plecării austriecilor a fost duminica Rusaliilor, ziua Confirmării. În ciuda tulburărilor, copiii din oraș care trebuiau să fie confirmați în acel an, îmbrăcați în alb, s-au adunat în Catedrala din Bologna. Copiii au văzut o imagine ciudată, aproape ireală, după cum avea să-și amintească unul dintre ei.

Prima dată când a observat Alberto Dallolio că se întâmpla ceva a fost când el și bunicul lui, ținându-se de mână, au trecut pe lângă piața centrală, fiind în drum spre catedrală. O procesiune zgomotoasă se apropia de ei strigând – cu vădită bucurie – cuvinte incoerente pe care băiatul nu le deslușea. În fruntea mulțimii, se afla un bărbat gălăgios, care flutura un steag mare și se îndrepta spre piață. Când trecură pe lângă ei, un om l-a oprit pe bunicul lui Alberto și a scos ceva dintr-o cutie pe care o avea la el.

Era o cordeluță mică și colorată, pe care omul o prinse la butoniera hainei bunicului. Apoi s-a întors către băiat și i-a prins și acestuia o cocardă tricoloră. Purtând cocarda pe costumul său de confirmare, Alberto a intrat în Catedrala San Pietro. Cine știe, avea să scrie acesta ulterior, ce impresie neplăcută trebuie să-i fi făcut cardinalului Viale-Prelà cu asta.[8]

Într-adevăr, arhiepiscopul s-a trezit într-o situație imposibilă, una cât se poate de enervantă. Deși poate cardinalul-legat plecase, el nu putea. Era păstorul turmei, responsabil de sufletele tuturor din dioceza sa. Lumea avea nevoie urgentă de el acolo, ca să apere Biserica și pe papa care era supus unui atac nemilos.

În ziua plecării trupelor austriece, o delegație de nobili și alții din guvernul provizoriu s-a întâlnit cu arhiepiscopul, ca să-l asigure că nu aveau să îi facă nici un rău și că nu aveau să-l împiedice să-și îndeplinească atribuțiile religioase. Însă cardinalul Viale-Prelà nu s-a lăsat păgubaș. Membrii noului guvern erau uzurpatori nelegitimi ai autorității papale și el nu le putea recunoaște dreptul la guvernare. Ziarul cardinalului, *L'osservatore bolognese*, elementul de bază al campaniei sale de reînnoire religioasă, a fost închis de noul guvern sub pretextul acuzațiilor de acte subversive.[9]

Primele acțiuni ostile ale arhiepiscopului au fost alimentate de aversiunea profundă pe care o avea față de rebeli și de sacrilegiul pe care îl comiteau aceștia împotriva Bisericii. Însă încercările sale erau susținute și de speranța că avea să vină, în curând, ziua socotelii, în care să se reinstaureze vechea orânduire, iar rebelii aveau să-și primească răsplata cuvenită. La Roma, tot primind vești despre noi și noi probleme, cardinalul Antonelli continua să plaseze evenimentele din 1859 în șablonul stabilit de revolta care avusese loc cu un deceniu înainte. La o lună după căderea Bolognei, atașatul militar britanic, Odo Russell, anunța, într-o scrisoare trimisă la Londra:

> Cardinalul secretar de stat, care este și ministrul de Război, mi-a spus ieri că, la începutul anului, armata papei număra circa 8 000 de oameni: 2 500 au dezertat și s-au alăturat armatei piemonteze, astfel încât armata Sfinției Sale s-a redus, acum, la circa 5 500 de oameni. Eminența sa organizează noi regimente și se desfășoară recrutări intense, pentru a se readuce armata papală la starea normală, de 14 000 de oameni.

Aceasta se va realiza până la sfârșitul anului și cardinalul Antonelli m-a asigurat că speră sincer ca, până atunci, să insiste asupra retragerii armatei franceze de ocupație din Roma și Civitavecchia – o măsură pe care acum, mai mult ca niciodată, și-o dorea din tot sufletul. Guvernul francez a obținut, din partea regelui Victor Emanuel, rechemarea marchizului d'Azeglio de la Bologna. Pasul următor, speră el, va fi retragerea trupelor piemonteze din legații și, odată acestea eliberate, Eminența Sa nu vede nici o dificultate să atace și să recucerească provinciile răzvrătite. La cererea împăratului, a renunțat la ideea de a întrerupe relațiile diplomatice cu Sardinia și, în schimb, se așteaptă ca Franța să mențină ordinea în această parte a Apeninilor, în timp ce trupele papei se ocupă de supunerea legațiilor.

Cardinalul Antonelli a părut foarte optimist în privința reușitei acestor măsuri. Poate că Eminența Sa nu este conștient că ordinele împăratului către generalul Goyon, de la începutul războiului, erau de a menține ordinea la Roma și în împrejurimi, și în nici un caz de a se amesteca în vreo altă parte a Statelor Papale.[10]

De fapt, sosirea lui Massimio d'Azeglio, trimis la Romagna ca emisar al Regatului de Sardinia, provocase o nouă confruntare cu cardinalul Viale-Prelà, pentru că acesta îl vedea drept un prim pas către anexare, recunoașterea de către regele Victor Emanuel al II-lea că Bologna și întreaga Romagna făceau parte din regatul său extins. După doi ani de când ieșiseră mulțimile pe strada care ducea în oraș, curioase fiind să surprindă intrarea triumfătoare a papei, acestea și-au făcut din nou apariția, ca să-l întâmpine pe d'Azeglio. Trăsură sa trasă de cai s-a strecurat încet pe străzile din oraș împodobite cu steaguri, în timp ce de la ferestre cădea o ploaie de flori și de ghirlande. Când a ajuns în Piazza Maggiore, trăsura era atât de încărcată de flori, încât marchizul abia se mai vedea. În spatele lui se întindea un lung șir de membri ai miliției – mulți adunați în noul serviciu la fel de repede după cum fuseseră scoși, fără formalități, din fostul serviciu –, urmați de membri ai noului guvern provizoriu, după care veneau sute de trăsuri în care se afla elita Bolognei, pentru a aduce omagii noilor conducători.

Repetând gestul lui Pius al IX-lea, din urmă cu doi ani, marchizul a intrat în Palatul Comunal și a urcat la fereastra care dădea în piața fremătândă. În

dreapta văzu fațada impozantă a Bazilicii San Petronio, luminată de șase candelabre uriașe și împodobită cu steaguri și ghirlande. În stânga se afla Palazzo del Podesta medieval, scăldat în lumina palidă a flăcărilor pâlpâitoare care ardeau într-un vas imens de pe acoperiș. Printre flăcări se întrevedeau opt pancarte, fiecare cu numele unei victorii recente repurtate de aliați, precum și însemnele Casei de Savoia. În partea opusă a pieței atârnau, unul lângă altul, steagul Bolognei și cel al Savoiei, precum și steagurile italian și francez, în timp ce, în centrul pieței, se afla un bust al regelui – îngrozitor de mic, față de măreția pieței și de splendoarea ocaziei, dar atât reușise să facă artistul patriot într-un timp atât de scurt. Mulțimea exaltată, profund mișcată de spectacolul atâtor lumini după căderea întunericului și de sunetele celor patru fanfare militare și ale ovațiilor compatrioților aflați în delir, l-a strigat pe d'Azeglio să iasă și să țină o cuvântare. Marchizul, uimit, ieși pe balcon și salută mulțimea.

Printre luminile din oraș, un singur mare palat, cel al arhiepiscopului, rămăsese izbitor de întunecat. Acest fapt nu a trecut neobservat. Mulțimi furioase s-au îndreptat spre curtea palatului, intonând insulte și murmurând blasfemii. Când au fost goniți, în cele din urmă, de poliție, aceștia au lăsat în urmă lumânări, ca să lumineze clădirea.[11]

Obișnuiți să citească *L'osservatore bolognese*, *Il vero amico* și alte ziare care prezentau știrile locale din perspectiva Bisericii, locuitorii Bolognei s-au trezit, în curând, cu o nouă imagine. S-au răspândit noi ziare, în care erau proslăvite virtuțile regelui savoiard și lăudați vitejii soldați ai unificării naționale. Sentimentul anticlerical – născut la Bologna și în Romagna, unde Biserica reprezentase multă vreme guvernarea autocratică – se transformase, peste noapte, din bâiguieli ascunse în declarații categorice, în formă oficială.

Pe 17 august, de exemplu, noua *Gazetta del popolo*, din Bologna, se adresa celor din mediul rural, care, potrivit unor temeri, erau mai sensibili la strigătele de alarmă ale clericilor. „Preoții voștri s-au înșelat și vă înșală și vă fac un rău îngrozitor vorbind tot timpul despre noul guvern… Ați fost vreodată mulțumiți de Guvernul papei?", întreba corespondentul. Continua: papa, încercând să-și mențină regatul și preoții în ignoranță, susținea că guvernarea papală este necesară pentru libera exercitare de către Pontif a îndatoririlor sale spirituale. „Dar putem să întrebăm cum este posibil ca un suveran să fie liber să conducă, din moment ce se bazează pe forța altora

pentru a-și păstra tronul? Și nu a spus chiar Iisus: «Regatul meu nu este pe acest pământ?»… Oare în Piemont nu ne practicăm religia în mod liber? Preoții spun că nu. Dar cum îndrăznesc să spună o asemenea minciună? În Piemont sunt mai mulți preoți decât aici și mai multe biserici frumoase și fiecare se duce la slujbă când dorește“. Mergând mai departe și pozând în adevăratul apărător al mesajului lui Iisus, corespondentul indignat încheia: „Cum îndrăznește reprezentantul lui Iisus Hristos să ne spună asemenea minciuni, ca să poată să-și păstreze pe mai departe averea și pământurile și, mai rău, averea și pământurile care nu îi aparțin. Cum îndrăznește să excomunice oameni pentru că i-au luat ceea ce nu avea dreptul să aibă…? Rușine! Rușine! Nu vedeți că papa vă păcălește?“[12]

Cu doar o săptămână înainte, prin unul dintre documentele sale oficiale, noul guvernator general al Romagnei proclamase libertatea religioasă și egalitatea tuturor cetățenilor în fața legii. De-acum evreii, pentru prima dată de când creștinismul devenise religia oficială a Imperiului Roman – cu o scurtă excepție, în epoca lui Napoleon –, aveau să se bucure de aceleași drepturi precum creștinii. În noiembrie 1859, la numai 17 luni de când inchizitorul ordonase luarea lui Edgardo, Luigi Carlo Farini, dictator al fostelor ducate de Modena și Parma și guvernator de Romagna, a emis o declarație prin care se desființa Inchiziția. Acuzând tribunalul inchizitorial că era „incompatibil cu civilizația și cu cele mai elementare principii ale dreptului public și civil“, documentul menționa că națiunile civilizate de peste tot dizolvaseră deja asemenea tribunale, singurele care mai rămăseseră fiind doar în Statele Papale.[13]

Arhiepiscopul nu a întârziat să-și apere cu orice preț dioceza, de influența tuturor scrierilor anticlericale apărute după plecarea austriecilor. La sfârșitul lui august a redactat un anunț, tipărit pe coli mari de hârtie și lipit pe bisericile din toată dioceza, prin care avertiza lumea de „pericolul grav“ pe care îl provocau aceste publicații. „Ne neliniștește să vedem insulte și blasfemii emise la adresa Sfintei Persoane a celui care, deținând autoritatea supremă a Bisericii, ar trebui să constituie subiect de venerație și de iubire.“ După ce condamna înmulțirea alarmantă a spectacolelor teatrale jignitoare, Viale-Prelà încheia: „Vă recomandăm insistent să urmați exemplul credincioșilor Bisericii străvechi, al celor despre care citim în *Faptele Apostolilor,* care au pus cărțile rele pe foc“.[14]

Problema a continuat și astfel cardinalul a mai emis un avertisment bisericesc, câteva luni mai târziu, la începutul lui decembrie, atenționându-și turma cu privire la „mijloacele dăunătoare și condamnabile folosite pentru a vă distruge credința… și pentru a-i atrage pe creduli și pe ignoranți în abisul de moarte al ereziei… În acest scop“, continua arhiepiscopul, „vi se oferă și vi se vând la preț redus cărțulii păgâne, care umplu de ură și de batjocură Sfânta Biserică Catolică, călcându-i în picioare autoritatea și ridiculizându-i doctrina.“ Viale-Prelà își încheie noul apel, la fel ca și pe cel anterior, cu speranța arzătoare că oamenii credincioși vor proceda cu aceste publicații după cum se cuvine, „aruncându-le în flăcări, după cum știm că au făcut deja unii dintre voi“.[15]

Bătălia a început, fiind dusă, de o parte, prin proclamații ecleziastice și sancțiuni ceremoniale și, de cealaltă parte, prin demonstrații populare și cu un potop de atacuri jurnalistice. Entico Bottrigani, în septembrie, a descris opinia patrioților cu privire la lupta cardinalului Viale-Prelà împotriva noului regim: „Arhiepiscopul nostru, după cum era de așteptat, este în continuare împotriva noii orânduiri și publică notificări pline de minciuni, încercând să facă lumea să creadă că sunt interzise sau împiedicate faptele pioase și slujbele sfinte“. Unii preoți, relata Bottrigani, colaboraseră cu noii guvernanți, însă arhiepiscopul reacționase repede, îndepărtându-i din funcțiile ecleziastice.[16]

Lupta privind ceremoniile era cu dus și întors. Fără a fi nici pe departe sub monopolul Bisericii, ceremoniile serveau drept mijloc prin care noii guvernanți își construiau regimul, acoperindu-se cu mantia legitimității, învățându-i pe oameni propria ideologie și inducându-le o stare de entuziasm.[17] Cel mai enervant lucru, pentru bătăiosul arhiepiscop de Bologna, era seria continuă de cereri din partea uzurpatorilor, de a-i implica pe preoți în contraceremoniile noului stat, încercând, fără rușine, să folosească Biserica pentru legitimizarea noului regim.

Elita patriotică de la Bologna trebuia să demonstreze restului lumii că populația Romagnei susținea pe deplin noul regim și dorea să facă parte din regatul Sardiniei. Această elită se confrunta și cu problema de a-i explica unei populații analfabete în ce consta noul stat, ca s-o facă să se simtă parte integrantă din acesta și s-o convingă că se bucură de el. Publicarea de ziare care aduceau laude noului stat și îl atacau pe papă ajuta, însă numai o mică parte din populație știa să le citească. Or, a citi un articol în care se susținea

că populația Bolognei se bucura de venirea noului guvern era considerat mai puțin convingător și cu efect emoțional mai scăzut, decât a participa împreună cu alții la adunări în masă în cadrul cărora se expuneau simbolurile sfinte ale noii orânduiri și se cântau noile cântece sfinte.

În zilele imediat următoare plecării cardinalului-legat de la Bologna, după ce fusese înlăturat vechiul regim, dar nu era clar încă dacă nu avea să revină, ceremonia publică a acoperit nevoia urgentă de ordine, de conturare a realității politice, în mijlocul haosului, și de reafirmare a legăturilor de fraternitate, într-o perioadă de posibil fratricid. Pentru noii conducători ai Bolognei, obiectivul principal era să-i determine pe oameni să-și transfere loialitatea față de Biserică și de Roma, orientându-se către rege și Italia. După cum succesiunea de lideri ai Revoluției Franceze a concentrat multe energii pentru crearea de ceremonii publice menite să contribuie la conturarea și la legitimizarea noii ordini politice pentru masele entuziaste, dar derutate, la fel și conducătorii de la Bologna au întocmit o serie istovitoare – dar, sperau ei, înălțătoare – de noi ceremonii patriotice.[18]

Când a avut loc prima întrunire a proaspăt înființatei Adunări a Romagnei, la Bologna, pe 1 septembrie 1859, delegații au aprobat în unanimitate două hotărâri. Amintind de „Declarația Americană de Independență“, s-au proclamat următoarele: „Noi, reprezentanții poporului Romagnei, reuniți în adunarea generală, jurând față de Dumnezeu că intențiile noastre sunt juste, declarăm următoarele: 1) că populațiile Romagnei… nu mai vor guvern pontifical laic; 2) că populațiile Romagnei doresc anexarea la Regatul constituțional al Sardiniei, sub sceptrul lui Victor Emanuel al II-lea“.[19]

Adunarea a trimis reprezentanți ca să prezinte aceste hotărâri regelui. Întoarcerea lor de la Torino, aducând un mesaj cordial din partea lui Victor Emanuel al II-lea, a fost considerată o bună ocazie pentru a marca printr-o ceremonie legătura dintre populația Romagnei și a cât-pe-ce monarhului ei. Consiliul Municipiului Bologna a fost primul care a luat această inițiativă, proclamând zi de ceremonii populare pentru a-i mulțumi Atotputernicului. Având în vedere semnificația istorică a Bazilicii San Petronio – biserica masivă din Piazza Maggiore, unde fusese încoronat Carol ca împărat al Sfântului Imperiu Roman, în 1530 –, acolo avea să aibă loc partea creștină a ceremoniei. După intonarea la biserică a unui *Te Deum,* a avut loc o ceremonie de plasare a gloriosului blazon al Casei de Savoia deasupra porții

principale a Palatului Comunal. Și, într-un gest de și mai mare transsubstanțiere, Piazza Maggiore a fost efectiv rebotezată: centrul sfânt al Bolognei a primit numele de Piazza Victor Emanuel. Pentru a marca această ocazie, o placă de marmură a fost amplasată pe fațada palatului, amintind de acea zi de propășire.

Ceremoniile din acea zi de octombrie au decurs, în mare parte, potrivit planurilor; din cavernoasa Bazilica San Petronio a ieșit o mare mulțime la sfârșit de *Te Deum* și s-a amestecat cu gloatele care se adunaseră deja în piață. În mijlocul entuziasmului și al muzicii emoționante a formațiilor patriotice, a fost înălțat blazonul savoiard, au fost trase focuri de tun și s-au auzit clopotele bisericii. Dar lipsea ceva. Arhiepiscopul dăduse ordin preoților de la San Petronio să nu participe la eveniment. Cum era de neconceput să se desfășoare o asemenea ceremonie fără clerici, au fost aduși preoți militari de la regimentul local – care nu erau în subordinea arhiepiscopului –, ca să facă onorurile. Cardinalul Viale-Prelà a făcut în așa fel încât să lipsească din oraș în ziua sărbătorii, ținând slujba în una dintre parohiile rurale din dioceza sa. Sănătatea sa era șubredă – căci, deși nu era în vârstă, nu mai avea mult de trăit – și, în timp ce ridica anafura ca să ofere împărtășania în acea zi, a leșinat. Comentând această juxtapunere, nemilosul Bottrigani a scris: „Evenimentele politice i-au provocat cardinalului o indigestie gravă!“[20]

Ceremoniile patriotice de la Bologna au fost repetate în alte comunități, din toată Romagna, determinând oamenii să se atașeze de noul guvern și demonstrând restului lumii noua supunere față de savoiarzi, mai ales puterilor catolice care trebuiau convinse că lumea trecerea de la supunerea politică față de papă la cea față de rege. În fiecare comunitate a avut loc câte o asemenea confruntare, în timp ce preoții din parohie, la ordinul arhiepiscopului, au refuzat să desfășoare ceremonii nelegiuite și au făcut tot posibilul să nu îi lase pe petrecărețiilaici să intre în biserici.

În San Lazzaro di Savena, chiar lângă Bologna, au fost programate ceremonii într-o duminică de la sfârșitul lui octombrie. La finalul primei slujbe de dimineață, preotul parohiei a anunțat că nu avea să se mai țină a doua slujbă. După aceea, a încuiat biserica și a plecat. Când au sosit la biserică demnitarii locali, pentru serbările patriotice, programate să coincidă cu a doua slujbă a zilei, au găsit biserica încuiată și au dat ordin polițiștilor să spargă ușa. Apoi au făcut rost de un preot militar, care a condus

ceremonia, în cadrul căreia s-a intonat un solemn *Te Deum,* cu scopul de a-I mulțumi Domnului pentru încredințarea Romagnei regatului savoiard.

Nefiind încântate de refuzul preotului parohial, autoritățile civile le-au ordonat imediat acestuia și unui coleg cleric, care era considerat complicele său, să plece în exil, în Piemont. Când cardinalul Viale-Prelà a aflat de cele întâmplate, a depus o plângere la guvernatorul Romagnei – același care, cu două luni înainte, proclamase libertatea religioasă pe teritoriul prospăt eliberat –, în care susținea că, prin spargerea ușilor Bisericii San Lazzaro, guvernul întinase un loc sfânt și încălcase drepturile membrilor clerului. Arhiepiscopul solicita ca acei doi preoți să se întoarcă de îndată la parohiile lor. Leonetto Cipriani, primul guvernator al Romagnei – care se întorsese de curând din exil din California –, i-a răspuns că respectivii fuseseră alungați, spre binele lor, pentru a-i proteja de mania patriotică a credincioșilor din propria parohie. Guvernatorul a promis că avea să le permită preoților să se întoarcă imediat ce avea să treacă furia populară. Nu mult după aceea, sub noul guvernator al Romagnei, Luigi Farini, clericilor chiar li s-a dat voie să se întoarcă. Cazul acestora nu era izolat. Numai în vara anului 1859, șase preoți din dioceza Bolognei au fost exilați, cinci închiși și 24 au primit avertismente oficiale.[21]

Luigi Carlo Farini, care a devenit guvernator al Romagnei în noiembrie, nu fusese dintotdeauna opozant al Bisericii și chiar ocupase funcția de ministru în cadrul guvernului de scurtă durată al Statelor Papale, din 1848, înainte de izgonirea lui Pius al IX-lea de la Roma. Cu toate acestea, până în 1859 își schimbase orientarea și dorea să acționeze repede, în scopul întăririi noului regim. La jumătatea lui noiembrie, Farini anunță că legile Regatului Sardiniei aveau să se aplice și pe teritoriile din subordinea sa; ulterior, în aceeași lună, a anunțat încetarea existenței guvernelor separate în Romangna și fostele ducate de Modena și Parma. A rezultat astfel o entitate care funcționa drept bază a regiunii Emilia-Romagna, cu capitala la Bologna, un teritoriu care este și astăzi una dintre cele 20 de regiuni ale Italiei. Ca să facă legătura între noul guvern și Regatul Sardiniei, Farini a anunțat că, de la 1 ianuarie 1860, regiunea avea să poarte denumirea de Provinciile Regale ale Emiliei și că aveau să se bată monede cu portretul regelui.

Conducând un guvern care își revendica teritorii de la două ducate și de la papă, Farini își cunoștea inamicul și știa ce avea de făcut ca să păstreze

puterea. La sfârșitul lui noiembrie 1859, scria: „Voi întări Bologna cât va fi nevoie. Soldați buni și tunuri bune, împotriva tuturor celor care se vor opune anexării. Aceasta este politica mea! Și nu îmi pasă câtuși de puțin de scrupule! Dumnezeu știe că, numai dacă o să mă spânzure și o să distrugă Parma, Modena și Bologna, o să se mai întoarcă aici ducii și preoții.“[22]

La Roma, papa și secretarul de stat refuzau să creadă că Romagna era pierdută definitiv. Pe 10 decembrie, Odo Russell, într-un memorandum secret adresat Ministerului de Externe, anunța că, din septembrie, pontiful devenise extrem de nervos, eliberându-și furia „fără deosebire față de cei care emit jigniri aspre la adresa împăratului Napoleon și a ambasadorului lui la Roma“.[23] Însă pe papă și pe Biserică îi aștepta o rușine și mai mare.

CAPITOLUL 18

Arestarea inchizitorului

Părintele Feletti asistase la fuga din oraș a cardinalului-legat, văzuse cum se adunaseră mulțimile furioase în fața porții arhiepiscopului, cum noii conducători săvârșiseră sacrilegii în Bazilica San Petronio, cum fuseseră avertizați, arestați și exilați preoții parohiali și, cel mai aproape de casă, cum fusese acuzată Inchiziția că era o rămășiță barbară din Evul Mediu, de netolerat într-o societate civilizată. Nu prea erau motive să creadă că noii conducători aveau să-l lase în pace.

Evenimentele politice care le dăduseră viețile peste cap și care îl îndureraseră atât de mult pe părintele Feletti fususeră, pentru familia Mortara, providențiale, dându-le membrilor acesteia o nouă rază de speranță că fiul lor avea să fie eliberat în curând. Papa spusese clar că nu avea de gând să renunțe vreodată la Edgardo de bunăvoie, însă capacitatea sa de a-l păstra pe băiat depindea de păstrarea guvernării. Dacă pierdea poliția de sub control, nu i-ar fi fost de nici un folos întreaga legislație ecleziastică și precedentul Bisericii, citate de consilierii învățați ai papei. Edgardo ar fi fost înapoiat părinților săi.

Familia se mutase din Bologna, la scurt timp după întoarcerea Mariannei și a lui Momolo de la Roma, când descoperiseră că nu prea mai rămăsese nimic din afacerea lor odată înfloritoare. Marianna nu voia să mai rămână în orașul care îi stârnea numai amintiri triste. Din fericire, familia Rothschild le oferise soților Mortara suficienți bani ca să-și plătească datoriile și să-și întemeieze un cămin altundeva. Destinația aleasă părea de la sine înțeleasă la momentul respectiv: s-au mutat la Torino, unde evreii erau liberi, unde Inchiziția fusese desființată de mult timp, și unde copiii lor urmau să fie în siguranță. Aveau să se alăture comunității evreiești care le susținuse cauza și care îl ajuta acum pe Momolo să întemeieze o nouă afacere.[1]

La Bologna puterea papală căzuse, dar Edgardo era la Roma, unde papa încă mai guverna. Deși Momolo considera că nu mai avea sens să se întoarcă la Bologna, scăderea puterii papale îi dădea speranța că, în curând,

urma să se prăbușească și restul regatului laic al papei. De asemenea, Momolo spera că, având în vedere situația dificilă a lui Pius al IX-lea, puterile europene ar fi putut să-l determine să-l cedeze pe Edgardo, ca parte din prețul pe care să-l plătească pentru a continua să conducă Roma. Persoanele pe care trebuia să le influențeze Momolo cel mai mult în acest caz se aflau nu numai la Torino, ci și la Paris și la Londra, astfel că acesta își petrecu ultimele luni din 1859 și luna ianuarie a anului 1860 în capitalele franceză și britanică, cu ajutorul fondurilor strânse de evrei nu numai în Italia, ci și în Franța.

Intrarea spectaculoasă a lui Luigi Carlo Farini în vechiul ducat al Modenei, ca susținător al poporului împotriva puterilor învechite ale Bisericii, l-a impresionat pe un alt Mortara, pe tatăl lui Momolo, Simon, care locuia în Reggio. Dacă noul conducător promitea să îndrepte neregulile guvernării papale, nu ar fi făcut, oare, tot posibilul ca să repare pagubele suferite de familia Mortara? Pe 30 octombrie, Simon a făcut apel la dictator, ca să i se dea înapoi nepotul, și Farini să se oblige să ordone nou-înființatului Minister al Justiției să demareze o anchetă în acest sens. Câteva zile mai târziu, Farini a dobândit, pe lângă rolul de guvernator al Romagnei, și pe cel de dictator al Modenei și al Parmei și, printre primele sale măsuri, luate pe 14 noiembrie, s-a numărat și desființarea Inchiziției din toate teritoriile pe care le controla.

Pe 30 decembrie, din locuința sa din Reggio, Simon a redactat pledoaria către Farini. „Fiul meu, Momolo“, scria el, „devastat fiind de faptul că fiul său, Edgardo, a fost răpit de Guvernul Pontifical de la Roma, caută, în prezent, susținerea respectivei puteri pentru a solicita înapoierea iubitului nostru Edgardo“. După ce explica de ce el, și nu tatăl băiatului, făcea apelul, Simon a continuat: „Fără legătură cu măsurile pe care a reușit să le ia fiul meu și cunoscând devotamentul, dreptatea și umanitatea Excelenței Voastre, îndrăznesc să fac apel la dumneavoastră și să vă rog, prin această scrisoare și în numele fiului meu, să vă folosiți puternica influență pentru a obține mult dorita întoarcere a iubitului meu nepot Edgardo, întrucât din ziua în care a fost luat de la familia sa, nu ne găsim nici pacea, nici consolarea“.

Farini era un om ocupat, care se îngrijea de sarcina dificilă a formării noului guvern, de menținerea ordinii publice și de evitarea unui foarte temut contraatac al armatelor vechiului regim. Însă a dat imediat atenție cererii lui Simon Mortara și, pe 31 decembrie, a dat ordin Ministerului de Justiție să-i

prindă de „autorii răpirii“.[2] La scurt timp după aceea, ziarele din întreaga Europă au anunțat arestarea inchizitorului, la cererea bunicului lui Edgardo, însă informația nu era tocmai corectă. Simon Mortara îi ceruse lui Farini să-i înapoieze nepotul, nu să aresteze inchizitorul. Din păcate pentru bunicul deznădăjduit, nici Edgardo, nici cei care îl dețineau nu erau sub controlul lui Farini. Însă părintele Feletti era.

Când, în Ajunul Anului Nou, s-a dat ordin să se deschidă cazul împotriva inchizitorului, Filippo Curletti a fost desemnat să se ocupe de caz, în vârstă de 41 de ani, un agent de încredere al contelui Cavour și director general al Poliției din Romagna, care fusese trimis din Piemont să-l ajute pe Farini.[3] Știind cât de mult ținea Farini la cazul Mortara – considerându-l întruchiparea a tot ce era în neregulă cu vechea ordine a justiției și oferind, astfel, un puternic simbolism pentru demonstrarea virtuților noii ordini –, Curletti i-a acordat cea mai mare atenție. Dis-de-dimineață, în ziua de 2 ianuarie 1860, acesta a plecat din oraș și a luat-o pe drumul spre Valea Po, până în orașul Cento, aflat la o distanță de aproape patru kilometri. Căuta un martor-cheie, pe locotenentul secund (fost brigadier) Giuseppe Agostini, bărbatul care îl dusese pe Edgardo la Roma și ale cărui relatări despre miracolul de pe drum îi inspiraseră pe catolicii de pe întregul continent.

Într-o cameră de la etajul al doilea al palatului guvernamental al lui Cento, Curletti l-a interogat pe ofițerul de poliție în vârstă de 53 de ani. După ce a descris asediul dureros asupra casei familiei Mortara, Agostini i-a povestit despre călătoria la Roma, dar nu a făcut nici o referire la vreo vreo vizită miraculoasă, spunând, pur și simplu: „Ajungând la Roma, în primele zile ale lunii iulie, l-am dus pe băiat la Casa Catehumenilor, unde a fost întâmpinat de șeful instituției, care mi-a spus că fusese deja înștiințat despre venirea lor de către părintele inchizitor Feletti“.

Agostini și-a încheiat povestirea spunând că, după ce îl lăsase pe băiat acolo, se întorsese direct la postul său de la Lojano. Însă, bănuind că polițistul omitea ceva, Curletti l-a întrebat dacă, după întoarcerea sa, nu cumva vorbise cu părintele Feletti și, mai mult, dacă nu primise vreo recompensă de vreun fel din partea sa. Da, a recunoscut locotenentul, se dusese la inchizitor la San Domenico, după aceea, dar numai pentru că îi ordonase astfel colonelul De Dominicis. La mănăstire, „după ce i-am spus că mi-am dus la îndeplinire, cu bine, misiunea, a părut foarte mulțumit și, pe când plecam, mi-a dat în dar patru scuzi [monede], înveliți în hârtie“.[4]

Curletti s-a întors târziu, în ziua aceea, la sediul poliției, aflat la etajul al treilea al Palatului Comunal din Bologna, însă, în ciuda orei înaintate, era așteptat de doi carabinieri din Bologna. Ambii trecuseră de curând, fără probleme, din funcțiile deținute în cadrul poliției pontificale în rândurile efectivelor polițienești ale nou-înființatului stat.[5] Curletti îi convocase ca să verifice, prin declarații luate sub jurământ, cine ordonase luarea cu forța a lui Edgardo Mortara din locuința sa pe 24 iunie 1858. Curletti se grăbea. Imediat după miezul nopții, a dat declarație primul dintre bărbați, Placido Vizzardelli, în vârstă de 59 de ani, locotenent-colonel la carabinieri.

Vizzardelli își amintea că, într-o zi, pe când era la lucru, la sediul carabinierilor din Bologna, șeful său, colonelul De Dominicis, comandant de post, îl pusese să-i trimită un mesaj brigadierului Agostini, prin care să-i ordone să vină imediat la Bologna. Agostini și-a făcut apariția la scurt timp după aceea, așa cum i se ordonase, și a primit instrucțiuni de la De Dominicis să se ducă acasă la micul Mortara și să-l ducă la Roma. Vizzardelli a spus, mai departe, că ordinul respectiv îi fusese dat lui De Dominicis de către părintele dominican Feletti, inchizitorul. „Îți pot da mai multe informații despre această faptă dezgustătoare“, adăugă el, „Agostini, pe care l-am menționat, și șeful de divizie Caroli, ambii fiind acum sub comanda mea.“

Cel de-al doilea bărbat care își aștepta rândul ca să dea declarație în seara aceea era Pietro Caroli. În vârstă de 38 de ani, Caroli fusese, în 1858, vicebrigadier la carabinierii pontificali, fiind șeful arhivei poliției din Bologna. Într-o zi de iulie din 1858, a relatat acesta, înregistrase o scrisoare prin care Feletti îi ordona lui De Dominicis „să se ducă acasă la israelitul Mortara, din orașul acesta, ca să-l ia pe fiul său, care, dacă își aducea bine aminte, se numea Edgardo, și să i-l aducă pe băiat“. Caroli continuă: „Știu că sarcina a fost dusă la îndeplinire de Pietro Lucidi, șeful carabinierilor, și, dacă îmi amintesc bine, cu ajutorul brigadierului Giuseppe Agostini… și că băiatul a fost dus la Roma, la Casa Catehumenilor, de către Agostini“. Caroli și-a amintit după aceea că, în scrisoare, părintele Feletti îi avertizase să se asigure că nu îl confundă pe Edgardo cu vreunul dintre frații săi.

Pentru șeful poliției, Curletti, și, ulterior, pentru procuror, unul dintre detaliile-cheie ale probelor necesare pentru a stabili cine era vinovat de prinderea băiatului a fost scrisoarea descrisă de Caroli, prin care inchizitorul îi dădea ordin lui De Dominicis să-l ia pe Edgardo. Pe anchetator îl

interesau foarte mult circumstanțele și asupra acestui aspect s-a concentrat în continuare interogatoriul luat fostului arhivar al poliției. Caroli i-a spus lui Curletti, spre exasperarea acestuia, că nu mai puteau fi reperate scrisoarea lui Feletti și ordinele ulterioare ale lui De Dominicis, privind capturarea lui Edgardo: „Când ziarele din Torino au început să vorbească despre asta, *signor* De Dominicis a luat hârtiile, care erau la mine, și de atunci nu le-am mai văzut niciodată“. Nici ordinele corespunzătoare nu mai erau de găsit, pentru că, în iunie 1859, când se apropia de sfârșit guvernarea papală la Bologna, locotenent-colonelul Vizzardelli ordonase distrugerea evidențelor poliției pontificale.

Șeful de divizie Caroli, considerând, probabil, că nu îi face cea mai bună impresie proaspăt numitului șef al întregii poliții din Romagna, adăugă că, la scurt timp după luarea micuțului Mortara, părintele Feletti îi trimisese o scrisoare lui Agostini, în care îl lăuda pentru reușita operațiunii. Inchizitorul, a adăugat, îi spusese personal lui Caroli cât de mulțumit era de modul în care se desfășuraseră lucrurile. Pe de altă parte, i-a spus Caroli, îl auzise apoi pe mareșalul Lucidi, care coordonase operațiunea, „plângându-se de problemele cu care se confruntaseră și protestând că, dacă urma să mai apară un asemenea caz, avea să refuze în mod oficial să participe la el“.[6]

Părintele Feletti nu era nici pe departe primul inchizitor a cărui autoritate era contestată de conducătorii laici. Dimpotrivă, de-a lungul istoriei Inchiziției din Italia a existat o continuă luptă pentru putere – puterea de a judeca populația, de la săraci la bogați, de la necredincioși la episcopi –, asmuțind Biserica centralizată împotriva unei întregi serii de alți rivali, atât civili, cât și religioși.

Încă de la începuturile sale, Inchiziția fusese considerată sinonimă cu dominicanii, cei mai de seamă specialiști ai Bisericii în probleme de teologie și de lege. Din secolul al XIII-lea, de când prima Inchiziție i-a vânat pe eretici, majoritatea inchizitorilor au fost dominicani. În timp ce această primă acțiune inchizitorială scădea în intensitate, lupta împotriva Reformei protestante a dus la renașterea și la restructurarea Inchiziției din Italia, în secolul al XVI-lea, atunci când lupta împotriva ereziei a devenit din nou o prioritate. În 1542, papa Paul al II-lea a înființat Congregația Sfântului Oficiu, formată din cardinali, ca să supravegheze Inchiziția. Aceasta a concentrat la Roma lupta împotriva ereziei și a necredinței în

toate formele ei, de la blasfemie la satanism, de la ridiculizarea clericilor până la întreținerea de relații sexuale cu diavolul, de la citirea de cărți interzise și până la crearea de noi credințe religioase. Alături de această Inchiziție modernă italiană sau romană se aflau două instituții relativ distincte: celebra – cel puțin, în rândul evreilor – Inchiziție spaniolă, îndreptată, inițial, împotriva evreilor și a musulmanilor – și Inchiziția portugheză, înființată în 1531. În timp ce atât Inchiziția spaniolă, cât și cea portugheză fuseseră desființate la începutul secolului al XIX-lea, Inchiziția italiană își continua existența.[7]

Pentru Biserică, Inchiziția nu era o chestiune minoră. Cardinalii care constituiau Sfântul Oficiu se numărau printre cei mai puternici din Roma, iar șeful acestuia, care prezida uneori ședințele, era însuși papa.[8]

Toți inchizitorii din Bologna – de la primul, în 1273, până la ultimul, părintele Feletti – fuseseră dominicani și locuiseră în apartamente speciale de la mănăstirea San Domenico. În una dintre încăperile părintelui Feletti de acolo se afla un dulap uriaș din lemn în care ținea cele mai prețioase avuții: evidențele inchizitoriale, care cuprindeau textele interogatoriilor și corespondența cu Sfântul Scaun de la Roma. A doua cameră, situată deasupra celei dintâi, fusese dedicată, în trecut, torturii menite a încuraja confesiunile, deși nu se mai folosise în acest scop în secolul al XIX-lea. O a treia încăpere era folosită pentru interogatorii mai tradiționale, aici fiind adusă Anna Morisi la întâlnirea avută între patru ochi cu părintele Feletti. Aici se aflau o masă acoperită, un fotoliu din piele, un scaun tapițat și o bancă de lemn pe care stătea un scrib care consemna interogatoriile. Lângă această cameră se afla o cămăruță, bine izolată de restul mănăstirii, care fusese folosită în trecut la interogatoriile mai dificile, ce puteau fi zgomotoase și neplăcute, chiar dacă nu necesitau dotările speciale ale camerei de tortură. Dedesubt se afla sala de clasă, unde tinerii frați dominicani studiau procedura legală aplicabilă ca să devină, la rândul lor, inchizitori, într-o bună zi. În trecut, aici fuseseră celule de închisoare, o permanentă durere de cap pentru inchizitori, atât pentru că nu erau suficiente, cât și pentru că nu erau destul de sigure pe cât ar fi trebuit să fie. Evadările nu erau tocmai o raritate.[9]

Cam pe durata întregii istorii a Bolognei, Inchiziția modernă a tot încercat să pună capăt ereziei protestante, un obiectiv din ce în ce mai dificil de realizat, din cauza faptului că faimoasa universitate din oraș atrăgea studenți

și profesori din zone unde era răspândit virusul luteranismului și al calvinismului. Însă, în jumătatea de secol care trecuse de la înființarea sa și până la expulzarea evreilor din Bologna, inchizitorii de aici avuseseră de-a face, de multe ori, cu probleme aparte provocate de evrei.

Pe 12 august 1553, Sfântul Oficiu de la Roma le-a dat ordin inchizitorilor din toată regiunea să adune și să ardă toate exemplarele Talmudului din casele evreilor și din sinagogi; patru ani mai târziu, le interzise evreilor să dețină cărți în ebraică, cu excepția Vechiului Testament.[10] Cu numai câteva luni înainte de expluzarea evreilor din Bologna și de începutul celor două secole de exil al acestora, fusese arestat un evreu și acuzat de distrugerea mai multor imagini creștine sacre din sanctuare aflate pe marginea drumului din oraș. Allegro, fiul lui Iacob, din ghetoul de la Modena, fusese arestat împreună cu prietenul său creștin, Ottavio Bargellini. Deși găsiți nevinovați pentru acuzația de sacrilegiu, la interogatoriu ieșise la iveală că se făceau vinovați de o altă infracțiune împotriva lui Dumnezeu și a religiei: sodomia. Acestei acuzații i s-a adăugat, în cazul lui Bargellini, aceea de a fi fost „iudaizat“, prin legătura sa cu Allegro. Cei doi bărbați au fost condamnați la moarte.

Pe 22 mai, ziua în care urma să aibă loc execuția, Allegro – care, cu siguranță, spera să obțină comutarea pedepsei – și-a declarat dorința de a deveni creștin și a fost chiar botezat, la ora opt în acea dimineață. Însă sentința a rămas valabilă și cei doi bărbați au fost duși degrabă la o platformă construită în Piazza Maggiore, unde, fără mare tevatură, au fost decapitați. Dar chiar și în aceste condiții sângeroase, botezarea evreilor aducea privilegii. În timp ce trupul prietenului său creștin a fost azvârlit într-o groapă și acoperit fără vreo ceremonie, cadavrul lui Allegro a fost depus la San Petronio, fiindu-i pus capul în dreptul corpului. În după-amiaza aceea, în cadrul unei ceremonii pompoase și cu participarea unui mare număr de bolognezi, cadavrul său compus din două părți a fost transportat la biserica din San Domenico, pentru a fi înmormântat. A fost îngropat sub noul său nume, Paolo Orsini, pus în ziua botezului de nașul său, Lodovico Orsini. Acest eveniment se întâmpla la nouă zile după ce apăruseră pe străzile Bolognei anunțuri în care li se ordona tuturor evreilor să plece din oraș.[11]

La începutul secolului al XVIII-lea, perioada de glorie a Inchiziției deja trecuse – ereticii nu mai erau omorâți în public, nici suspecții nu mai erau

atârnați de încheieturile mâinilor prinse la spate.[12] Însă abia odată cu invazia francezilor în Italia din ultimii ani ai secolului, a fost declarat oficial sfârșitul Inchiziției. Inchizitorul din Bologna a rămas nu numai fără funcție; nu mai avea nici casă, pentru că mănăstirea dominicană fusese distrusă și fuseseră luate de acolo arhivele Inchiziției. Inchiziția a revenit la Bologna, la fel și în restul Statelor Papale, abia după căderea francezilor, din 1814.

Printre funcțiile principale pe care le îndeplinea Sfântul Oficiu în perioada Restaurației, se număra și supravegherea evreilor din Statele Papale. Pe lângă judecarea cazurilor individuale ale evreilor care o luau razna, acesta emitea edicte prin care aducea aminte populației de restricțiile impuse din nou evreilor. În 1843, Sfântul Oficiu a distribuit o listă completă cu acestea: evreilor li se interzicea să le asigure creștinilor un acoperiș deasupra capului sau mâncare și nu aveau voie să angajeze creștini. Evreilor nu li se permitea să dețină terenuri sau să aibă clădiri în proprietate. Evreii nu puteau rămâne peste noapte în afara ghetoului și nu puteau avea „relații de prietenie cu creștinii“. Evreilor le era interzis să deruleze orice fel de ceremonii legate de înmormântarea propriilor morți. Inchizitorul general încheia edictul astfel: „Cei care vor încălca aceste dispoziții vor fi pedepsiți de Sfânta Inchiziție“, adăugând că „prevederile prezentului edict se vor comunica Ghetourilor și vor fi afișate în sinagogi“.[13]

În perioada în care părintele Feletti i-a scris prima dată Sfântului Oficiu de la Roma, ca să întrebe ce să facă în cazul Mortara, acesta, la fel ca predecesorii săi din Bologna, nu prea avea experiență cu evreii. Știa însă că Sfântul Oficiu avusese de multe ori de-a face cu aceștia. Cei 12 cardinali care constituiau Congregația Sfântului Oficiu, împreună cu personalul lor de specialitate, se întruneau în fiecare luni ca să hotărască în cazuri identice cu al lui.

Din contră, echipa nou-formată și însărcinată cu justiția penală în cadrul Guvernului Regal al Provinciilor din Emilia, o entitate constituită cu doar o zi înainte, nu avea deloc experiență în acest sens. Când aceasta a judecat primul caz penal sub noul regim, s-a confruntat cu o încurcătură politică și juridică; nu îi era deloc clar ce legi să aplice. Dar, pentru moment, pe membrii echipei îi preocupa mai mult fapta ofensatoare a inchizitorului care ordonase luarea unui copil de lângă părinții săi, decât să aplice cu strictețe și retroactiv noua legislație pentru faptele fostului sistem.

Noaptea târziu, după ce interogarea celor doi carabinieri s-a încheiat, Curletti a hotărât, încurajat fiind de Farini, să-l aresteze pe inchizitor. A format o echipă impresionantă pentru a duce misiunea la îndeplinire, dat fiind că părintele Feletti nu era un infractor de rând. Curletti a fost însoțit la San Domenico de câțiva ofițeri de elită din cadrul poliției de la Bologna, precum și de Francesco Carboni, procurorul, și de un mare număr de alți polițiști. Până la ora 3 dimineață, aceștia au sosit la San Domenico, aflat la o distanță de numai două minute de Palatul Comunal. Părintele Feletti avea să descrie chiar el scena arestării:

> În dimineața zilei de 2 a acestei luni, în jurul orei 2.30, am fost luat prin surprindere, din pat, de mai mulți ofițeri de poliție și de un mare număr de alți polițiști, care m-au anunțat că trebuie să mă îmbrac și să mă pregătesc pentru percheziționarea casei. După ce mi-am pus hainele pe mine cât de repede am putut, m-au dus din dormitor în cealaltă cameră a locuinței mele, unde un inspector de poliție – care nu era din Bologna [accentul lui Curletti îl dăduse de gol] – mi-a spus că eram arestat. După aceea au început să mă interogheze, declarând că mă fac vinovat de încălcarea liniștii publice pentru că dădusem ordin, după cum spuneau, să fie luat micul Edgardo Mortara, fiul evreului Momolo.[14]

În acea noapte, două lumi s-au confruntat când ofițerii de poliție au dat buzna în locuința inchizitorului, acuzându-l de răpire și pierzându-și răbdarea cu fratele dominican care refuza, cu încăpățânare, să le recunoască dreptul de a-l judeca. Roata se întorsese și acum părintele Fratelli, în propria locuință din San Domenico, avea de-a face cu proprii inchizitori. „Sunt părintele Pier Gaetano Feletti, din Ordinul Dominicanilor“, le-a spus el. „Tatăl meu, în prezent decedat, a fost Filippo. M-am născut la Comacchio [lângă Ferrara]; locuiesc în această mănăstire. Nu am avut niciodată, până în prezent, o problemă cu legea, nici nu am fost arestat sau judecat.“

Întrebat fiind dacă știe de ce era arestat, a răspuns că nu, dar a adăugat: „În această privință, trebuie să declar următoarele: consider că această arestare vine din partea unei autorități incompetente, pentru că sunt preot și, mai mult, am fost însărcinat de Sfântul Pontif să conduc Inchiziția din Bologna“.

„Aveți cunoștință“, l-a întrebat șeful poliției, „de răpirea micului Edgardo Mortara, care a avut loc în acest oraș, fiind săvârșită de jandarmii pontificali, pe 24 iunie 1858?“

Părintele Feletti a răspuns: „Nu pot să spun nimic“.

Însă inspectorul de poliție a insistat: „I-ați scris o scrisoare colonelului De Dominicis în calitatea dumneavoastră de părinte inchizitor, prin care îi ordonați să aranjeze răpirea băiatului?“

„Că am scris scrisori oficiale nu pot nega, însă nici nu pot să vorbesc despre asta.“

Înfuriat de reținerea călugărului, Curletti a repetat întrebarea, dar inchizitorul i-a răspuns cu degajare: „Un jurământ sfânt nu îmi permite să dezvălui nimic care ține de Tribunalul Credinței Catolice“.

Formulând întrebarea puțin altfel, Curletti l-a întrebat dacă nu cumva ordinul inchizitorului îl determinase pe brigadierul Agostini să-l ducă pe băiat la Casa Catehumenilor de la Roma. După ce a refuzat să răspundă și la această întrebare, invocând jurământul de confidențialitate, părintele Feletti a adăugat: „Pentru că aud că pomeniți numele unui anumit băiat, Edgardo Mortara, trebuie să spun că sunt liniștit știind că am în această ființă nevinovată încă un înger păzitor care se va ruga pentru mila divină, ca să îmi izbăvească sufletul“.

După o serie de alte întrebări care n-au primit nici un răspuns util, Curletti i-a ordonat călugărului să-i predea toate dosarele legate de cazul Mortara. „Nu am nimic aici care să aibă legătură cu treburile Sfântului Oficiu“, a răspuns el.

Arsese toate documentele legate de Mortara. Însă, când a fost întrebat despre momentul în care le pusese pe foc și cum hotărâse să facă acest lucru, părintele Feletti a repetat că, legat de chestiunile privitoare la Sfântul Oficiu, nu putea oferi nici un detaliu.

Culetti a făcut o ultimă încercare să dezlege limba inchizitorului: „Răpirea micului Mortara a încălcat ordinea publică și liniștea familiei. Așa că am să vă rog, încă o dată, să îmi dați mai multe răspunsuri satisfăcătoare, de vreme ce, indiferent de ce funcție ocupă cineva, și mai ales cineva ca părintele inchizitor, trebuie să fie pregătit să dea explicații cu privire la ordinele pe care le-a dat. În privința activităților pe care le-am îndeplinit ca inchizitor al Sfântului Oficiu din Bologna“, a răspuns părintele Feletti, „am obligația să dau explicații numai în fața unei singure autorități, Sacrei

Congregații Supreme de la Roma, al cărei Prefect este Sfinția Sa papa Pius al IX-lea, și în fața nimănui altcuiva."

Potrivit procedurii, părintelui Feletti i-a fost citită reproducerea interogatoriului, ca s-o semneze, însă acesta a refuzat. Documentul a fost semnat de alte opt persoane prezente: șeful poliției, Curletti, procurorul, Carboni, patru ofițeri de poliție și alți doi martori.

În ciuda protestelor călugărului, Curletti le-a ordonat polițiștilor să percheziționeze mănăstirea, în căutarea înregistrărilor inchizitoriale legate de cazul Mortara. Aceștia au cercetat fiecare ungher al locuinței lui Feletti, precum și în dulapurile care conțineau arhivele inchizitoriale și în biblioteca mănăstirii. Negăsind nimic și dat fiind că se apropia răsăritul soarelui, Curletti a renunțat. Inchizitorul, cu straiele albe umflate de vânt măturând pavajul din curtea exterioară de la San Domenico, a fost însoțit până în diligența poliției. Procesiunea a pornit în galop înapoi la sediul poliției, oprindu-se pe drum ca să-l lase pe inchizitor la noua sa locuință, din celebra închisoare Torrone.[15]

Dintre toate episoadele transformate în legendă ale poveștii lui Mortara, arestarea părintelui Feletti de la San Domenico s-a remarcat prin rapiditatea cu care a căpătat dimensiuni mitologice. În ciuda rolului principal jucat în acest caz, călugărul nu se bucurase până atunci de atâta atenție. Alte personaje din Biserică erau adesea invocate. Când era să fie acuzat cineva din Bologna pentru această chestiune, era întotdeauna vorba de cardinalul Viale-Prelà, a cărui faimă traversase tot continentul și care întruchipa în mod convenabil, în ochii lumii, zelul credinței religioase. Oamenii, prin zvonurile lor, îi atribuiseră cardinalului rolul organizării și al supravegherii răpirii lui Edgardo, în ciuda lipsei oricăror dovezi. Și, oricum, odată ce lupta principală se mutase de mult la Roma, unde era deținut Edgardo, atenția se concentrase asupra cardinalului Antonelli și a papei Pius al IX-lea. Abia după inițiativa lui Curletti și a însoțitorilor săi de la poliție și-a ocupat părintele Feletti, cu întârziere, locul cuvenit, în centrul atenției.

Oricât de dramatică a fost arestarea sa, scena de la San Domenico a fost mult înflorită de presa europeană. Ziarele liberale au tratat vestea cu mare entuziasm, relatările acestora furnizând detalii (în mare parte, inventate) care alimentau imaginea sa de fanatic religios – probabil, sincer în credința sa, dar fanatic.

Cel mai citat a fost articolul publicat în *Times*, la Londra, potrivit căruia poliția ajunsese în ultimul moment, prinzându-l pe călugăr când era pe cale să se îmbarce ca să fugă din oraș. Fiind prins de mâna dreptății, călugărul a căzut în genunchi, pe stradă, „să-i mulțumească Cerului pentru că îl alesese pe el ca martir al acestei cauze sfinte". Îndreptându-se din nou, continua relatarea din *Times*, părintele Feletti lansă apoi înjurături și amenințări cu excomunicarea celor care îl prinseseră, la care aceștia au răspuns luându-l în derâdere.[16] Bottigari, în cronica sa bologneză, a adăugat că, deși Feletti susținuse că, la ordinele șefilor săi, arsese toate arhivele Inchiziției, o percheziție atentă din partea poliției a scos la iveală „un pachet de hârtii despre care se consideră că prezintă o anumită importanță".[17] Și acest zvon a circulat mult, deși, în realitate, poliția nu găsise nimic.

Presa catolică a considerat vestea arestării inchizitorului drept o infracțiune, deși, în mod straniu, unele dintre invențiile acesteia semănau cu cele din presa liberală. Prin ce se asemănau cele două relatări, reiese din decizia publicației ultramontiste *Il Cattolico* de a reproduce, în locul propriei versiuni asupra arestului, versiunea publicată de nou-înființatul ziar liberal de la Milano, *La perseverenza*. Potrivit acestei relatări:

> Când a ajuns poliția la mănăstire și a bătut la poarta din față, deși era ora 3 dimineață, i s-a deschis imediat, pentru că portarul îl aștepta pe un preot care era încă plecat. Supunându-se ordinelor agenților de poliție, portarul i-a condus pe aceștia la locuința părintelui Feletti… De cum sunară, veni un băiat laic să le deschidă. Când intră poliția în locuința inchizitorului și îi ordonă să se scoale, acesta se supuse, însă imediat după aceea se lăsă în genunchi și spuse: „Îi mulțumesc Domnului pentru vizita voastră; binecuvântați sunt cei pe care El îi vizitează când sunt în suferință".

Ceea ce, pentru ziarul liberal *La perseveranza,* reprezenta nebunie fanatică era, pentru pioșii editori de la *Il Cattolico*, o relatare plină de inspirație despre credință și triumful creștinismului împotriva brutalității adversarilor. Faptul că evenimentul respectiv avusese loc numai în imaginația lor nu avea nici o importanță.

Evreii din fostele teritorii ale Statelor Papale, care erau acum controlate de Farini, au primit vestea arestării inchizitorului cu bucurie și cu profundă satisfacție. Pe 17 ianuarie, un anume Leone Ravenna scria, către *Archives*

Israélites din Ferrara, că gazeta guvernamentală tocmai confirmase arestarea părintelui Feletti. Pentru Ravenna, ordinul de arestare și de judecare a inchizitorului constituia un motiv în plus de laudă pentru noul guvern, „un guvern liber să acționeze spre îndreptarea tuturor nedreptăților, să vadă, mai presus de orice, triumful justiției și al rațiunii“. Farini, scria el, și-a dat seama de semnificația cazului Mortara. „Întreaga lume îl aplaudă, iar evreii de toate naționalitățile se vor ruga la Dumnezeu cel Atotputernic pentru victoria finală a acestei cauze, care este Italia, care este cauza evreimii, cauza civilizației și a libertății.“[18]

În același timp, un evreu de la Bologna, Giuseppe Pavia, a scris și el către ziarul francez, pentru a anunța vestea bună. Acesta făcea un portret neplăcut al părintelui Feletti, în care îl descria ca un „om bine crescut și foarte șiret. Cunoștea foarte bine lipsa de credință a Guvernului de la Roma și încurcăturile create de acesta, însă, pentru că era însetat de putere și de bani, s-a agățat de el cu toată forța și a devenit cel mai devotat reprezentant al său“. Deși Pavia dădea dovadă de o pronunțată lipsă de simpatie – sau de înțelegere – față de inchizitor, acesta ridica o problemă care începea să-i preocupe chiar și pe cei mai bucuroși să-l vadă pe mândrul dominican la închisoare: „Se pune problema dacă arestarea sa este legală sau dacă nu este, mai degrabă, un act de răzbunare la adresa Guvernului papal“. Pavia ajunsese la esența problemei cu care avea să se confrunte, în curând, instanța penală din Bologna: „Dacă, într-adevăr, nu cumva acesta jucase doar rolul de jandarm, nu știu dacă îl vor găsi vinovat“. Pavia exprimă această îndoială între paranteze, pentru că, scria el, „în orice caz, această arestare este o mare dovadă a lipsei de toleranță față de Guvernul de la Roma“. Își exprimase îndoieli cu privire la faptul că arestarea inchizitorului va determina Vaticanul să-l elibereze pe Edgardo, însă încheia scrisoarea anunțând că vestea arestării fusese „primită peste tot cu mare bucurie, după cum se întâmplă mereu când opresorii și lacheii sunt pedepsiți pentru tirania lor“.[19]

CAPITOLUL 19

Acuzațiile aduse inchizitorului

Noua locuință a părintelui Feletti era o celulă rece și fără ferestre, din turnul care constituie și astăzi un colț al masivului complex municipal din centrul orașului. Cunoscut, vreme de secole, sub simplul nume *il torrone*, „turnul“, acesta avea o poveste celebră, fiind folosit în special pentru prizonieri politici. La data construirii sale, în anul 1352, închisorile erau concepute în principal pentru cei care așteptau să fie judecați. Nu era prea atrăgătoare ideea de a ține închisă o persoană după pronunțarea sentinței, de vreme ce existau opțiuni mai bune – penitență publică, tortură, exil, muncă la galere și execuție –, iar acestea erau mai rapide, mai ieftine și mai educative. În 1365, s-a construit o fortificație în jurul palatului guvernamental deja existent, iar *il torrone* și-a început lunga istorie de colț de nord-vest al centrului de putere al Bolognei, împrejmuit cu palisade. Având ziduri masive, dar de dimensiuni modeste – circa opt metri pătrați –, turnul se contura deasupra străzii Vetturini, unde locuise familia Mortara, când, potrivit Annei Morisi, ea îl botezase pe Edgardo.[1]

În primele zile de după arestarea părintelui Feletti, dosarul acestuia a rămas să fie instrumentat de șeful poliției, Curletti. În timp ce călugărul se obișnuia cu noua locuință, Curletti, din biroul său aflat în cealaltă parte a complexului guvernamental, a fost vizitat de o serie întreagă de martori, reconstituind cele întâmplate în acele două zile de iunie, din 1858. Giuseppe Vitta, prietenul evreu al soților Mortara, a depus mărturie cu privire la scena în care Edgardo fusese luat, în cele din urmă, din brațele lui Momolo și băgat în trăsura poliției. Apoi au depus mărturie fratele Mariannei Mortara și unchiul ei, primul povestind cum plânsese Riccardo când îi dăduse cumplita veste, la cafenea, și îl rugase să vină în ajutorul familiei sale, iar cel de-al doilea amintindu-și cum îl convinsese pe inchizitor să le acorde o amânare și cum luase bilețelul de la inchizitor și i-l dăduse mareșalului Lucidi. Și-a amintit și de drumul zadarnic de a doua zi de dimineață, pe care l-au făcut căutându-i pe cardinalul-legat și pe arhiepiscop. Bonajuto

Sanguinetti, bancherul evreu în vârstă de 73 de ani, care locuia lângă familia Mortara, și-a amintit cum se uitase pe fereastră și văzuse cinci sau șase carabinieri învârtindu-se pe-afară și apoi și-a adus aminte de groaznica scenă la care asistase, când se dusese, în acea seară, acasă la familia Mortara.

Pe 18 ianuarie, Francesco Carboni, magistratul care fusese prezent la arestarea părintelui Feletti și asistase la mărturia sfidătoare de la San Domenico, a fost împuternicit de procuratură, acordându-i-se puteri depline de instrumentare a cazului. Mai întâi, Carboni trebuia să formuleze acuzația oficială. Era un moment important, pentru că nu era ușor de hotărât nici pe cine să includă în rechizitoriu, nici pentru ce anume capete de acuzare. Cu siguranță, aveau să-l acuze pe părintele Feletti, care ordonase capturarea copilului, dar ce să facă în privința celor care duseseră efectiv la îndeplinire răpirea? Colonelul De Dominicis supraveghease și organizase operațiunea, mareșalul Lucidi coordonase executarea ei, iar brigadierul Agostini îl luase pe băiat de acasă și îl dusese la Roma. Și cum rămânea cu superiorii părintelui Feletti de la Roma, cei care probabil că îl împuterniciseră să-l ia? Implicațiile alegerii unei asemenea căi necesitau timp din partea magistratului, pentru că acesta putea să ajungă foarte repede – în cadrul primului dosar penal mai important judecat de noul guvern al Emiliei – să-i aducă acuzații chiar papei.

La fel de spinoasă era și problema capetelor de acuzare. Aveau oare procurorii și instanțele lui Farini vreo competență cu privire la cele întâmplate la Bologna cu un an înainte de venirea la putere a noului regim? Puteau aceștia să judece un inchizitor care, la momentul respectiv, era legal învestit cu puterea de a aplica preceptele credinței? Pe scurt, se puteau aplica retroactiv principiile noului stat? Sau trebuia ca instanțele să-i judece pe învinuiți potrivit legilor fostului regim și să le stabilească vinovăția numai în măsura în care încălcaseră legile în vigoare atunci?

Având data de 18 ianuarie 1869 și ștampila Guvernului Regal al Provinciilor Emilia, Judecătoria Civilă și Penală din Bologna, rechizitoriul lui Carboni menționa următoarele:

Acuzație

De separare violentă a băiatului Edgardo Mortara de familia sa evreiască, din cauza unui așa-zis botez, care ar fi avut loc la Bologna în

seara zilei de 24 iunie 1858, separare urmată de încarcerarea sa la Casa Catehumenilor de la Roma.

Împotriva

Călugărului Pier Gaetano Feletti din Ordinul Predicatorilor și fost inchizitor al Sfântului Oficiu, arestat pe 2 ianuarie 1860. Locotenent-colonelului Luigi De Dominicis din cadrul Poliției Pontificale, care a fugit în Dominioanele Sfintei Credințe.

Acuzația era, în acel moment, de răpire. Pe lângă părintele Feletti, a fost pus sub acuzare și De Dominicis, însă nu și Lucidi sau Agostini. Raționamentul făcut a fost că De Dominicis, în calitate de șef al poliției din Bologna, avea puterea să decidă dacă ordinul pe care i-l dăduse inchizitorul era legal, pe când subordonații săi nu puteau fi acuzați că respectaseră un ordin direct venit din partea unui superior. Mai mult a contat, poate, statutul lui De Dominicis, de simbol al abuzurilor puterii papale și al colaborării sale lașe cu ocupanții austrieci. Erau încă proaspete amintirile legate de recentul atac laș al acestuia asupra studenților neînarmați de la universitate. Șeful poliției, dându-și seama, cu siguranță, de riscurile rămânerii sale la Bologna după căderea puterii papale, fugise împreună cu cardinalul-legat, refugiindu-se în ce mai rămăsese din Statele Papale.

Pe 23 ianuarie, la trei săptămâni de la arestarea părintelui Feletti, acesta a avut un prim vizitator, pe magistratul-procuror Carboni, care a venit în celula călugărului ca să-i audă povestea. „Părea să aibă 65 de ani“, scria Carboni în procesul-verbal al întâlnirii, „era de înălțime mijlocie, avea părul cărunt, la fel și genele și sprâncenele, o frunte lată, ochi închiși la culoare, nasul mare, gura bine proporționată, bărbia rotundă și fața ovală.“ Carboni l-a rugat să se identifice:

Sunt părintele Pier Gaetano Feletti, în vârstă de 62 de ani, născut la Comacchio, locuiesc la Bologna, provin din familia Ordinului dominicanilor. Locuiesc în acest oraș de când m-a trimis aici Sfântul Pontif, în anul 1838, ca să ocup funcția de inchizitor-șef al Sfântului Oficiu. Întotdeauna mi-am îndeplinit funcția cu moderație și prudent, pe mine putându-se baza întregul oraș, și am acționat în conformitate cu ordinele Sacrei Congregații Supreme a Sfântului Oficiu de la Roma, căreia i-am fost subordonat […]

Când răspund la întrebările dumneavoastră, nu intenționez să renunț la privilegiul canonic pe care mi-l conferă Biserica, de a nu fi judecat de o instanță necompetentă. Consider de datoria mea să spun acest lucru, pentru a evita să mă expun riscului de a fi supus controlului bisericesc.

Invocarea de către părintele Feletti a privilegiului ecleziastic nu l-a impresionat pe Carboni, care l-a avertizat pe deținut că avea obligația de a spune adevărul, de a răspunde la întrebările puse de magistrat. Privilegiul la care se referea, l-a informat Carboni, fusese anulat prin proclamațiile recente ale guvernului. Acum toți cetățenii erau egali în fața legii.

Când i s-a cerut să descrie cum a fost arestat, părintele Feletti a povestit cum fusese trezit din somn, cum se îmbrăcase în grabă, fiind informat cu privire la acuzațiile care i se aduceau și refuzând să răspundă la întrebările puse, pentru a nu încălca sfântul jurământ al tăcerii. „Cum mă pot acuza de o infracțiune împotriva liniștii publice, pentru ceva care a avut loc în urmă cu doi ani, la ordinul guvernului care conducea pe atunci? Cum?“, adăugă inchizitorul, „se pot purta cu asemenea duritate față de un funcționar al Sfântului Scaun, pentru simplul fapt că și-a făcut datoria și a respectat ordinele șefului Bisericii Catolice?“

Dar călugărul și-a exprimat credința profundă, spunând: „Îmi plec capul în fața deciziilor luate în Cer, mă las numai în voia Domnului, având încredere în mila Lui.“

În cele trei săptămâni de la arestarea sa, pe care părintele Feletti și le petrecuse cântărindu-și situația grea, acesta a hotărât că erau anumite lucruri legate de cazul Mortara pe care putea să le spună fără să-și încalce jurământul și era dornic s-o facă. De vreme ce anumite aspecte ale episodului respectiv ajunseseră la cunoștința publicului, i-a spus lui Carboni, nu era nimic rău dacă încerca să le clarifice.

În ciuda acestei introduceri, ce avea de spus mai întâi Feletti nu era nici pe departe cunoscut publicului, pentru că privea corespondența acestuia cu Sfântul Oficiu de la Roma. Acest aspect avea să se dovedească extrem de important, pentru că, după cum evolua judecata, se punea problema-cheie dacă inchizitorul acționase din proprie inițiativă sau nu făcuse decât să execute ordinele venite de sus. „Aflând că micul Edgardo Mortara fusese botezat pe când se afla în pericol de moarte“, i-a spus magistratului, „Sacra

Congregație Supremă a dat ordin ca băiatul să fie dus la Roma, la Casa Catehumenilor, iar eu am fost însărcinat cu îndeplinirea [ordinului].“

Ca să-i fie clar procurorului, părintele Feletti a repetat că, prin luarea copilului de la familia sa și ducerea lui la Roma, nu făcuse decât „să îndeplinească ordinele care mi s-au dat din partea Tribunalului Suprem al Sfântului Oficiu de la Roma, care nu promulgă nici un decret fără aprobarea pontifului roman, Șeful Suprem al Bisericii Catolice“.

La executarea ordinului, s-a grăbit să adauge părintele Feletti, acesta luase toate măsurile de precauție necesare, pentru a se asigura că erau folosite numai cele mai blânde mijloace de convingere. Îi fusese greu, în special, s-o convingă pe mama lui Edgardo să renunțe la fiul său „pe loc“ și acordase chiar un termen de amânare de 24 de ore, în acest scop. Acest lucru a avut efectul scontat. Când a venit Momolo la el, în după-amiaza zilei de 24 iunie, a povestit călugărul, au convenit împreună asupra unui plan „de a o determina pe soția lui să-și lase fiul să plece și, de fapt, mama, total liniștită, și-a lăsat fiul să plece“.

Inchizitorul a refuzat să răspundă la întrebările legate de sursele de informații, de cum aflase prima dată despre botezul lui Edgardo sau despre ce făcuse ca să verifice dacă zvonurile erau adevărate. Frustrat, magistratul l-a rugat pe părintele Feletti să-i dea cel puțin numele persoanelor care puteau să confirme afirmația sa potrivit căreia copilul fusese botezat. „Tribunalul Sacrei Inchiziții Supreme de la Roma, răspunse fostul inchizitor, „al cărui Prefect este Vicarul lui Iisus Hristos, papa Pius al IX-lea, este cel mai bine informat cu privire la chestiunile despre care mă întrebați.“

„Vreți să spuneți că ordinul de luare a micului Mortara de lângă familia sa a venit de la Sacra Congregație Supremă a Sfântului Oficiu de la Roma“, replică magistratul. „Aveți cum să dovediți această susținere?“

„Proba pe care pot s-o aduc… este încrederea pe care mi-a acordat-o papa de la Roma, deși sunt sărmanul și umilul său servitor. Și o altă dovadă“, adăugă părintele Feletti, „vine de la bunii locuitori ai Bolognei, care au avut mereu o părere bună despre mine, considerându-mă incapabil să abuzez de funcția pe care mi-a încredințat-o papa de la Roma.“

Întrebat fiind de Carboni, părintele Feletti a început să descrie ordinele pe care i le dăduse colonelului De Dominicis, modul în care pregătise lista cu numele copiilor lui Mortara și cum îl avertizase pe mareșalul Lucidi să

supravegheze cu atenție casa familiei Mortara în timpul pazei de o zi, existând pericolul ca evreii să decidă să-și sacrifice fiul, mai degrabă decât să i-l încredințeze Bisericii.

Se făcuse târziu și Carboni i-a spus inchizitorului că trebuie să plece. Însă călugărul, care cu trei săptămâni înainte refuzase să răspundă la vreo întrebare, avea tot mai multe de spus. Nu apucase să-i povestească despre călătoria lui Edgardo la Roma, nici despre dorința băiatului de a deveni creștin și de a-și părăsi părinții. Era o poveste care, după părerea călugărului, constituia o dovadă suficientă a faptului că acțiunile sale fuseseră nu numai legale, ci și providențiale, fiind dirijate de mâna Domnului.

A reușit să-i relateze povestea lui Carboni a doua zi, începând din momentul în care, în seara de 23 iunie 1858, familia Mortara aflase că Edgardo fusese botezat și că avea să-i fie luat. În timp ce „frații și surorile sale au strigat, cu toții, la auzul veștii“, a spus părintele Feletti, „Edgardo a rămas tăcut și liniștit. Și apoi, în seara de 24 iunie, când trebuia să se pregătească de plecare, i-a lăsat pe carabinieri să-l ajute să se îmbrace. Avea o stare de spirit liniștită și era relaxat și bucuros.“ Și apoi, în drum spre Roma, „când s-au oprit ca să se odihnească caii și să mănânce ceva, Edgardo l-a rugat pe mareșal de câteva ori să-l ducă la biserică“.

La Roma, saga plină de inspirație a băiatului a continuat:

> Văzând cât de fericit era băiatul pentru că devenise creștin, Sfântul Pontif, în înțelepciunea sa și îndrumat, ca întotdeauna, de Sfântul Duh… a aranjat să fie chemați la Roma tatăl și mama băiatului. Le-a pus la dispoziție acestora două locuri dintr-o diligență, ca să vină și să judece și singuri decizia fiului lor de a-și păstra credința creștină…
>
> De fapt, odată ajunși la Roma, părinților lui Edgardo li s-a dat voie să vorbească cu fiul lor împreună cu rabinul de la Roma. Cei trei au făcut tot ce-au putut, folosind toate argumentele pe care le-au avut, ca să-l convingă pe băiat să se întoarcă acasă. Însă el, de unul singur, un copil de aproape nouă ani [sic!], a știut cum să se protejeze de tentațiile tatălui său, ale mamei sale și ale rabinului. Le-a spus că e creștin și că vrea să trăiască și să moară ca un creștin.

În plus, a adăugat că „se va ruga lui Dumnezeu pentru convertirea tatălui, a mamei și a fraților și surorilor sale“. Părintele Feletti a spus: „Nu știu dacă

părinții au vorbit cu fiul lor numai o dată sau cât de des. Dar știu sigur că băiatul s-a întâlnit de câteva ori cu rabinul de la Roma și că a rămas mereu de neclintit în hotărârea de a rămâne creștin.“

Apoi, părintele Feletti a relatat versiunea sa asupra întâlnirii de la Alatri: „Când părinții micului Mortara se aflau la Roma, adică în luna octombrie sau cam așa ceva, rectorul Casei Catehumenilor l-a dus pe Edgardo în vacanță pentru câteva zile. Aflând despre acest lucru, soții Mortara s-au dus în același loc. Pândind ocazia când rectorul s-a dus la slujbă însoțit de Edgardo… aceștia au intrat în biserică și s-au apropiat de băiat.“ Din fericire, Edgardo a înțeles imediat pericolul. „Văzându-și mama care, probabil, intenționa să-l răpească, s-a apucat de veșmintele rectorului și a început să strige cât îl ținea gura: «Mama vrea să mă ia!» Astfel, cei din jur au fost alertați și, dându-și seama că nu erau protejați, au părăsit biserica. Băiatul a rămas cu rectorul și s-au întors la Casa Catehumenilor de la Roma.“

Aflând că scăpase ca prin urechile acului, papa „a decis să-l mute pe băiat la Colegiul Canoanelor din Lateran, din San Pietro in Vincoli, unde se află și în ziua de azi, se simte foarte bine și învață atât de bine, încât promite mari succese pe viitor“. Mai mult, încheie părintele Feletti, într-o bună zi, băiatul se va dovedi a fi „sprijinul și mândria familiei sale, pentru că botezul nu desființează legăturile de sânge, ci, dimpotrivă, întărește respectul pentru acestea, și astfel Edgardo va nutri mai multă dragoste pentru părinții lui, decât frații și surorile sale“.

Magistratul a rămas sceptic la auzul acestei povești extraordinare a unui băiețel care văzuse deodată lumina, se lepădase de religia în care crescuse și aderase la creștinism din tot sufletul, agățându-se de veșmântul preotului ca să-l protejeze de mama sa. „Aveți vreun mijloc prin care să dovediți faptele pe care le declarați?“

„În ceea ce privește cele petrecute în Bologna“, a răspuns călugărul, „îi pot indica numai pe Agostini și pe mareșalul Lucidi. Pentru cele întâmplate pe drum, există numai Agostini. Cât despre faptele petrecute la Roma, am obținut informațiile prin scrisori, de la persoane de bună-credință, dar ale căror nume nu vi le pot da.“[2]

Cum părintele Feletti spusese ce avea de spus, Carboni a plecat. Temnicerul a închis ușa celulei, magistratul lăsându-l pe călugăr cu rugăciunile și cu gândurile sale.

După cele aflate de la inchizitor, Carboni era acum dornic să vorbească cu victimele, cu Momolo și Marianna. Acest lucru s-a dovedit a fi greu de realizat, pentru că îi era greu să afle unde erau soții Mortara, aceștia nemailocuind la Bologna. Carboni a solicitat și a primit autorizarea de a se adresa autorităților din Regatul Sardiniei, ca să-l citeze pe Momolo să depună mărturie, însă a fost informat că Momolo se afla, întâmplător, la Florența, cu afaceri. Carboni a descoperit că unchiul Mariannei, Angelo Padovani, bancherul, care locuia încă la Bologna, ținea legătura cu el. Pe 1 februarie, Padovani a fost convocat la biroul procurorului pentru preluarea unei solicitări scrise pe care să i-o înmâneze lui Momolo cât mai curând posibil, prin care i se cerea acestuia să se prezinte la procurorul din Bologna. Cinci zile mai târziu, Momolo s-a prezentat la Bologna, să depună mărturie.

Carboni l-a rugat să-i povestească despre răpirea fiului său. Odată ce a început, nu a mai putut fi oprit. A povestit cum apăruseră acasă la el, într-o seară de 23 iunie, mareșalul Lucidi și Agostini, a descris groaza care l-a cuprins când a aflat ce misiune aveau și încercările disperate din următoarele 12 ore de a-i împiedica să-l ia pe Edgardo.

Când șuvoiul de amintiri dureroase ale lui Momolo a luat sfârșit, Carboni a reținut punctele care îl interesau cel mai mult.

„V-a arătat vreodată mareșalul Lucidi vreun ordin scris privind luarea băiatului?“

„Nu.“

„Știți sigur, după cum ați spus, că ordinul respectiv venea de la Roma și că dovada botezului era deținută de respectivul Tribunal?“

„Nu am reușit să aflu nimic despre asta.“

„Aveți vreo nemulțumire de vreun fel cu privire la comportamentul poliției la executarea ordinului?“

„Nu, nu mă pot plânge. Mareșalul m-a sărutat de multe ori și mulți dintre oamenii lui erau, evident, impresionați de lacrimile și de dezolarea noastră.“

„Nu a încercat părintele inchizitor să vă convingă să renunțați la băiat de bunăvoie, ca să evite să vă despartă cu forța?“

„Eram atât de abătut, încât nu îmi amintesc dacă părintele inchizitor a încercat să mă convingă să renunț la el de bunăvoie. Adevărul este însă

că l-am lăsat să plece pentru că a fost luat cu forța. Altfel, nu l-aș fi lăsat niciodată.“

„Cu toate acestea, părintele inchizitor… a spus că, după ce v-a asigurat că băiatul avea să fie crescut și pregătit în domeniile în care avea mai mult talent, a reușit să vă convingă, astfel încât ați plecat liniștit acasă, cu gândul de a o convinge pe mama băiatului să-și lase băiatul să plece. Nu este adevărat?“

„Este fals! Părintele Feletti a folosit, poate, aceste argumente ca să mă convingă, dar nu m-am lăsat câtuși de puțin convins și nici nu m-am dus acasă ca să îmi conving soția.“

De fapt, i-a spus Momolo magistratului, când s-a dus la inchizitor, soția sa era deja plecată acasă la familia Vitta.

„Și băiatul, Edgardo, cum s-a simțit când a fost luat de lângă dumneavoastră și familie?“

„Băiatul a rămas în pat până la unu după-amiază și, chiar dacă a înțeles, într-o oarecare măsură, că poliția venise după el, am încercat să-i ascundem asta, ca să nu îi afectăm sănătatea. Apoi mi l-au luat din brațe și au plecat atât de brusc cu el, încât nu pot să-mi dau seama dacă a țipat sau ce a zis, cu atât mai mult cu cât eram și eu uluit. Am aflat totuși de la lume că pe drum a întrebat întruna de părinții și de mezuza lui, care e un fel de medalion specific religiei noastre.“

„Și cum s-a purtat fiul dumneavoastră în timpul vizitelor pe care i le-ați făcut, împreună cu soția, la Roma? “

„Deși era înspăimântat și intimidat de prezența rectorului, și-a declarat deschis dorința de a se întoarce acasă cu noi.“

Poate Carboni simțea că, în pofida ciudățeniilor sale, cazul Mortara nu se deosebea de alte cazuri penale pe care le cunoștea. Acuzatorul și acuzatul aveau povești complet diferite despre cele întâmplate. Sarcina magistratului era de a-i provoca pe martori, în așa fel încât să scoată la iveală adevărul:

„Ar trebui să știți“, i-a spus Carboni lui Momolo, „că părintele Feletti a spus că, din clipa în care vi s-a spus… că… Edgardo, fiind botezat, trebuia predat Bisericii, băiatul… a rămas netulburat și că, în timp ce ceilalți frați și surori plângeau cu toții, el a rămas tăcut și liniștit. Că în seara următoare a lăsat poliția să-l ajute să se îmbrace, manifestând aceeași lipsă de îngrijorare

și chiar fericire. Și că apoi, în drum spre Roma, Edgardo a cerut mereu să meargă la biserică.“

Carboni a continuat să citeze din declarația părintelui Feletti, făcându-l pe Momolo să creadă că se lăsase convins.

Povestea inchizitorului, a spus Momolo, includea o droaie de minciuni.

Când a venit poliția, și câteva ore după aceea, Edgardo dormea dus. Când s-a trezit, în final, și a văzut poliția, a fost cuprins de un tremur convulsiv, care l-a ținut până a răsărit complet soarele. Și când i-am dat ceva de mâncare, ca să prindă puteri, a refuzat să mănânce, înainte de a-și spune rugăciunea de dimineață, pentru că este interzis să mănânci înainte de asta. De fapt, după aceea și-a spus rugăciunea, cu cartea de rugăciuni deschisă, după cum poate atesta poliția, dar chiar și așa, a reușit să mănânce foarte puțin toată ziua, pentru că era deranjat la stomac. S-a trezit târziu și s-a îmbrăcat fără ajutorul nimănui, cu excepția ajutorului din partea mamei sale, care i-a dat hainele obișnuite și o șapcă, lucru care nu îl deranjează deloc, pentru că toți frații săi poartă șapcă atunci când pleacă de acasă.

Băieții evrei nu aveau voie să iasă din casă cu capul descoperit.

La întâlnirile cu Edgardo de la Roma, nu asistase niciodată nici un rabin – după cum susținuse inchizitorul –, ci fusese însoțit, numai o dată sau de două ori, de *signor* Scazzocchio, secretarul comunității evreiești. Iar afirmația inchizitorului potrivit căreia papa îi invitase pe Momolo și pe Marianna la Roma, dar mai ales că le-ar fi plătit călătoria, era „*falsissima*“. Cât despre așa-zisa teamă a băiatului că ar fi fost acostat de mama sa în biserica de la Alatri, Marianna nici măcar nu se apropiase de biserică, rămânând acasă la rector, în timp ce Momolo se dusese să-l caute pe fiul lor.

Apoi, magistratul și-a îndreptat atenția asupra chestiunii botezului în sine, pentru că, dacă botezul nu era valabil, inchizitorul nu avea dreptul legal de a ordona luarea lui Edgardo de lângă părinții săi. Anna Morisi a intrat în scenă.

„Cât timp a lucrat Morisi la voi?“

„Circa șase ani, cu câteva întreruperi de câteva luni din când în când, și a plecat definitiv cu cinci sau șase luni înainte de a ne fi luat fiul. Și-a

dat demisia după ce s-a certat cu soția mea. A lucrat la noi atâta timp, încât ajunsese să se creadă șefă și făcea ce voia.“

A plecat supărată? – a întrebat Carboni. Exista vreun motiv de teamă de răzbunare?

O vreme, relațiile noastre nu au fost tocmai armonioase, chiar dacă ne-am purtat mai frumos și cu mai multă răbdare decât ar fi trebuit. Însă nu am avut sentimente urâte care să ne facă să ne temem de o eventuală răzbunare.“

„Cine l-a îngrijit pe micul Edgardo în perioada în care a fost bolnav și se spune că ar fi fost botezat de Morisi? L-a avut vreodată singură în grijă?“

„Nu l-a avut niciodată singură în grijă, nici măcar în perioada bolii… Noaptea îl țineam în leagănul de lângă patul nostru, iar în timpul zilei, într-un dormitor în care îl supraveghea mama lui.

Carboni a încheiat interogatoriul, întrebându-l cât de credincioasă era Anna Morisi.

O trimiteam să-și facă datoria, dar nu știu dacă și-o făcea sau nu. Un singur lucru e sigur: nu era o fanatică.[3]

CAPITOLUL 20

Procesul inchizitorului

Anna Morisi nu dorea să fie găsită de autoritățile din Bologna. Nu știa ce ar fi putut să-i facă acestea. La urma urmelor, dacă nu ar fi fost ea, Edgardo nu ar fi fost luat de la părinții lui. Deși știa prea puține lucruri despre noul guvern în afară de faptul că acesta era dușmanul fostului guvern, îl auzise pe preotul său din Persiceto spunând că noii guvernanți erau anticatolici, dușmani fără Dumnezeu ai papei. Dacă fuseseră în stare să dea buzna în mănăstire la miezul nopții și să-l îmbrâncească pe temutul călugăr dominican, ce șanse avea ea în fața lor?

Pentru magistratul Carboni, aflat la Bologna, venise momentul să vadă ce putea afla de la fosta servitoare a familiei Mortara. Pe 9 februarie, el și asistentul său au pornit-o cu trăsura spre Persiceto. La sosire, au fost conduși de magistratul-șef local într-o încăpere dintr-un colț luminos de la etajul al doilea al primăriei, care fusese pregătită pentru ei. Un polițist s-a dus s-o aducă pe Anna Morisi, care și-a făcut apariția în scurt timp.

Magistratul bolognez i-a pus tinerei femei câteva întrebări introductive, la care aceasta a răspuns: „Sunt Anna Morisi, fiica lui Giovanni, care nu mai este în viață. Am 23 de ani. M-am născut la Persiceto și locuiesc aici, aproape de biserica San Lorenzo. Lucrez ca filatoare de bumbac și sunt măritată cu Giuseppe Buongiovanni. Am un singur fiu și sunt catolică.“

Anna avea, de fapt, 26 de ani, dar nu fusese niciodată foarte sigură de vârsta ei. Vârsta sa exactă nu avea, în mod normal, nici o importanță, însă neașteptata atenție îndreptată asupra vieții sale secrete a făcut din numărul anilor ei subiect de discuție de la Roma la Londra și de la München la San Francisco. Chiar ea spusese că avea 14 ani când îl botezase pe Edgardo, iar tinerețea sa fusese invocată de presa favorabilă familiei Mortara drept o dovadă în plus a faptului că așa-zisul botez nu trebuia luat în serios. De fapt, la vremea când, potrivit spuselor ei, îl botezase pe Edgardo, avea aproape 19 ani.[1]

Întrebată fiind dacă știe de ce o convocaseră, aceasta a răspuns:

Bănuiesc că din cauza băiatului foștilor mei stăpâni, soții Mortara, evreii care locuiesc la Bologna. Le-am botezat băiatul și, din această cauză, a fost luat de lângă familia lui, din ordinul inchizitorului, părintele Feletti. Bănuiesc că acesta este motivul, pentru că am auzit că respectivul călugăr a fost închis de curând.

Apoi i-a cerut Annei să-și spună povestea. Deși sperase să evite această întâlnire cu magistratul, acum, că avea ocazia să relateze propria variantă asupra celor întâmplate, a făcut-o cu plăcere. Anna a povestit despre boala lui Edgardo, care, din câte își amintea, apăruse în iarna anului 1851 sau 1852, pe când el avea circa patru luni. (După cum avea să rezulte ulterior din evidențele ținute de doctorul Saragoni, Edgardo se îmbolnăvise la sfârșitul lui august 1852, când împlinise deja un an.) Aceasta a povestit despre vădita teamă a soților Mortara pentru viața lui.

„Într-o dimineață“, și-a amintit ea, „i-am văzut așezați, triști și plângând, la o măsuță de lângă pătuțul lui Edgardo, citind dintr-o carte în ebraică, pe care evreii o citesc când unul de-al lor este pe moarte.“

Această scenă o impresionase foarte mult, a spus, și astfel, puțin mai târziu, când o trimiseseră să cumpere niște ulei de la băcănia lui Cesare Lepori din apropiere, nu s-a putut abține să-i spună acestuia despre boala băiatului. Auzind cele întâmplate, își amintea Anna, „Lepori m-a sfătuit să-l botez, astfel încât, atunci când avea să moară, să se ducă în rai. Dar i-am spus că nu știu să botez. Aveam doar 14 sau 15 ani și nu prea mă pricepeam la cele creștinești, pentru că fusesem crescută în condiții atât de grele.“ Băcanul, a spus ea, o asigurase că era foarte ușor. Nu trebuie decât să spui „Te botez în numele Tatălui, al Fiului și al Sfântului Duh“, să iei niște apă din fântână și să picuri câțiva stropi peste capul băiatului.

Când m-am întors acasă, am văzut că părinții își vegheau fiul bolnav, așa că a trebuit să aștept circa o oră. În cele din urmă, au ieșit din cameră, adică din sufragerie, și s-au dus în dormitorul lor; nu știu de ce. Am scos repede puțină apă din fântână, m-am dus la pătuțul băiatului și am repetat cuvintele învățate, cu ideea fixă de a trimite un suflet în rai. Am băgat degetele de la mâna dreaptă într-un pahar cu apă, am stropit capul băiatului și totul s-a încheiat într-o secundă, fără ca nimeni să bage de seamă.

Spre uimirea Annei, la scurt timp după ceremonia secretă, Edgardo se făcuse bine și, a spus ea, nu se mai gândise la ce făcuse. Însă, după mai mulți ani, mai exact cu numai trei luni înainte de a pleca definitiv din casa soților Mortara, s-a îmbolnăvit un alt bebeluș al familiei, Aristide, care avea un an și ceva. Cu două zile înainte de moartea lui, Anna, pe când se ducea la cămara de la etaj, dăduse peste o altă servitoare pe care o cunoștea, pe nume Regina – Anna nu își amintea numele ei de familie – o femeie care lucra la vecinii lor, soții Pancaldi. Regina o întrebase ce se întâmplă cu bebelușul familiei Mortara, pentru că îl auzise plângând toată noaptea. Anna i-a spus că îl auzise pe doctor spunând că băiatul avea ceva ce se numea „flacăra sfântă“ și urma să moară, cu siguranță.

„Apoi Regina m-a întrebat“, a spus Anna, „«De ce nu îl botezi?». Eu i-am spus: «Eu nu. Am botezat deja pe altul de-al lor și n-aș vrea să trăiască, după cum s-a întâmplat cu celălalt, și i-am povestit cu lux de amănunte cum l-am botezat pe Edgardo.»“

La două luni după ce părăsise casa familiei Mortara și începuse să lucreze la familia Santandrea – după, în total, cinci luni de la conversația cu Regina –, a venit un bărbat, care i-a înmânat o citație tipărită, prin care Anna era chemată să se prezinte la părintele inchizitor de la San Domenico. I-a citit-o *signora* Santandrea.

> Am dat ascultare convocării și am fost dusă la acea mănăstire, într-o încăpere în care se aflau părintele Feletti și un alt părinte dominican. Părintele Feletti avea o carte deschisă și m-a pus să ating o pagină pe care am văzut o cruciuliță tipărită, apoi mi-a spus că era Evanghelia și mi-a spus că e un fel de jurământ prin care mă oblig să nu spun nimic despre ce avea să mă întrebe.

Apoi părintele Feletti și-a început investigația cu privire la botez:

> I-am spus, cu sinceritate, tot ce le-am zis după aceea acelor oameni [cumnații lui Mortara] și celălalt călugăr… a scris tot ce am spus, dar nu mi-au citit după aceea și nu am semnat cu crucea cele scrise, cel puțin nu îmi aduc aminte s-o fi făcut. Când, în cele din urmă, m-a lăsat să plec, mi-a spus să nu zic nimic despre asta.

Interogatoriul avusese loc într-o duminică, în preajma Crăciunului, a spus ea. Exact o lună mai târziu, s-a întors în orașul natal, San Giovanni in

Persiceto, pentru că urma să se mărite în curând și mirele era de-acolo. Câteva luni mai târziu, a auzit zvonuri cum că poliția, la ordinele Sfântului Oficiu, îl luase pe Edgardo, veste „care m-a surprins și m-a întristat“. Apoi a povestit despre vizita celor doi cumnați ai lui Mortara, despre prima discuție avută cu ei și apoi despre hotărârea sa de a nu mai vorbi: „De fapt, preotul parohial m-a pus să nu vorbesc și mi-a interzis să mă mai întâlnesc cu evreii“.

Carboni a întrebat-o dacă mai vorbise cu cineva despre botez, în afară de Regina.

„La început“, a răspuns ea, „nu am spus nimic despre botez nimănui, nici măcar duhovnicului. Dar după ce am venit la Persiceto, le-am povestit surorilor mele despre asta.“

Când Anna a repetat că Lepori i-a spus să-l boteze pe Edgardo ca să ajungă în rai, Carboni a întrebat-o:

„Și când l-ai văzut după aceea că se face bine, la gândul de a-l vedea că va crește fără să cunoască religia catolică și că va fi educat în cea a evreilor, nu ai simțit nevoia să ceri sfatul duhovnicului tău cu privire la ceea ce ai făcut?“

„Nu. Nu mi-a trecut deloc prin minte.“

„Cum de nu te-ai gândit niciodată la asta?“

„Ei bine, uneori m-am gândit pentru că… atunci când treceam cu băiatul prin fața unei biserici de-ale noastre, își lovea ușor șapca când mă vedea că înclin capul. Dar nu am spus nimic niciodată, nici măcar duhovnicului meu, pe nume Luigi, care era unul dintre Preoții Fecioarei Maria de pe via Galliera, pentru că mi-era teamă că se vor înfuria stăpânii mei. Îmi interziseseră să-i duc pe copii la bisericile noastre.“

„Dar chiar ai crezut că l-ai creștinat pe Edgardo prin ceea ce ai făcut?“

„Da, chiar am crezut.“

„Însă evreii Angelo Padovani și Cesare De Angeli, care au fost întrebați despre asta, susțin că ai spus că, odată ce s-a făcut bine băiatul, nu te-ai mai gândit la fapta ta, că ai spus că nu ai considerat că era important, pentru că făcuseși totul fără să îți dai seama ce făceai. Este adevărat?“

„Nu îmi amintesc ce le-am spus evreilor, pentru că plângeam și eram cu totul derutată.“

Magistratul a trecut la subiectul rolului jucat de băcan cu privire la desfășurarea botezului. Dacă Cesare Lepori chiar îi dăduse instrucțiuni amănunțite despre cum să-l boteze pe Edgardo, după cum a spus ea, părea firesc ca, atunci când o revăzuse, băcanul s-o fi întrebat dacă îl botezase. Îi spusese ceva după botez?

„Nu i-am spus nimic și nu m-a întrebat nimic despre asta.“

„Poți să dovedești că el te-a sfătuit și te-a învățat să-l botezi pe Edgardo?“

„Am fost de față numai noi doi, așa că nu pot să vă aduc dovezi.“

„Și ce a spus inchizitorul despre ce ai făcut? Te-a lăudat sau te-a certat?“

„Mi-a spus că, dacă am înțeles corect că era într-o stare critică, am procedat excelent botezându-l, pentru că, astfel, dacă murea, se ducea în rai.“

„Ai fost plătită sau ai primit vreun cadou pentru asta?“

„Nu, domnule.“

La sfârșitul declarației, Anna a făcut o cruce pe document. Deși uitase, mâzgălise o cruce similară și la sfârșitul declarației pe care o dăduse cu doi ani și ceva înainte, la mănăstirea dominicană din Bologna. La fel ca la interogatoriul precedent, Anna a fost avertizată, înainte de a pleca. Autoritățile își rezervau dreptul de a acționa împotriva ei, dacă aveau să hotărască faptul că o astfel de acțiune era întemeiată. Dacă mințea, urma să dea de necaz. Magistratul Carboni, între timp, se pregătea să se întoarcă la Bologna, unde, a doua zi, urma să-i trimită o citație unui martor-cheie. Aștepta cu nerăbdare să-l interogheze pe omul care, potrivit spuselor Annei Morisi, era răspunzător de creștinarea lui Edgardo.[2]

Pe 11 februarie, Cesare Lepori s-a prezentat în fața lui Carboni, în sala de interogatorii de la Bologna. A spus că îl cunoaște pe Momolo Mortara, care îi lăsa din când în când câte o listă de cumpărături la magazin, dar pe Marianna Mortara nu o văzuse niciodată. Îi știa pe copii, pentru că aceștia le însoțeau uneori pe servitoarele familiei, care făceau cumpărături de la magazinul său. Și a adăugat că auzise zvonuri prin 1858 despre un raid al poliției la ei acasă, având drept scop luarea unuia dintre copiii lor, care fusese botezat.

Lepori știa că inchizitorul era la închisoare și că Anna Morisi îl acuzase pe el de întreaga poveste. Întrebat fiind ce știa despre botez, acesta era pregătit:

Nu știu nimic despre asta. De fapt, la scurt timp după ce i-au luat fiul, *signor* Momolo Mortara m-a căutat la magazin, împreună cu cineva pe care nu îl cunosc. M-a întrebat dacă era adevărat că, în urmă cu câțiva ani, o sfătuisem pe una dintre servitoare, pe nume Anna, să-l boteze pe respectivul copil. Însă am fost nevoit să-i spun, după cum vă spun și dumneavoastră acum, adevărul adevărat: nu s-a întâmplat niciodată așa ceva.

Când Momolo îi spusese că Anna zisese că el o învățase ce să facă, Lepori a povestit că răspunsese următoarele: „M-a mirat asta și m-am enervat. I-am spus că, dacă ar fi fost adevărat că eu am pus-o să-l boteze pe băiat, având în vedere că a venit, în continuare, la magazin, câțiva ani după aceea, mi-ar fi spus că îl botezase. Or, eu am aflat că băiatul era creștinat când a fost luat de la părinții săi.“

„Ți-o amintești pe Anna, persoana despre care ți-a vorbit Mortara?“

„Nu, nu mi-o amintesc, dar, dacă aș revedea-o, poate că aș reuși s-o recunosc.“

„Nu-ți amintești nici măcar că o femeie pe nume Anna venea mai demult la magazinul tău, ca servitoare a familiei Mortara?“

„Nu, îmi amintesc doar că treceau pe la magazin diverse femei, să facă cumpărături pentru familia Mortara.“

Nu își amintea că, în 1852, unul dintre copiii soților Mortara fusese bolnav?

„Nu“, a răspuns.

„Nici că aveau un bebeluș pe nume Edgardo?“

„Nu îmi amintesc.“

Dar, a insistat magistratul, declarația Annei Morisi era clară. Într-o dimineață din acel an, când venise la magazin, ca să cumpere niște ulei, îi povestise despre boala lui Edgardo, iar el îi sugerase să-l boteze și îi dăduse amănunte despre cum s-o facă.

„Nu sunt adevărate toate acestea?“

„Nu e deloc adevărat și nu am cunoștință despre aceste fapte de care mă acuză această femeie.“

„Spune adevărul, pentru că Morisi, după ce a povestit asta mai multor persoane, care au considerat povestea ei total plauzibilă, a repetat-o în această instanță. De ce te-ar acuza pe tine, atât în instanță, cât și în afara ei, de ceva născocit de mintea ei?“

„După ce a botezat băiatul, a vrut, probabil, să-și găsească scuze, acuzându-mă pe mine că am pus-o s-o facă. Dar vă spun, și sunt gata să i-o spun și în față, a mințit: și în instanță, și în afara ei.“

Carboni avea îndoieli în privința băcanului. Lepori, la fel ca Morisi, a fost avertizat, în timp ce se îndrepta spre ieșire, că magistratul își rezerva dreptul de a-l acuza, în cazul în care existau temeiuri pentru o acțiune împotriva sa.[3]

Pe lângă inchizitor, Anna menționase alte două persoane care puteau fi citate ca martori utili, pentru a-i confirma povestea. Unul era Cesare Lepori, care o numise mincinoasă. Iar cealaltă persoană era Regina, femeia care lucrase la vecinii soților Mortara, familia Pancaldi. Potrivit spuselor lui Morisi, Regina era singura persoană căreia îi povestise despre botezul lui Edgardo, înainte de a fi citată de inchizitor. Carboni era hotărât s-o găsească.

Nu a fost ușor de găsit. Regina Bussolari nu mai locuia la familia Pancaldi. Fiind văduvă, în vârstă de 60 de ani, fără copii, aceasta locuia, acum, la nepotul său, în centrul orașului, la o distanță de 10 minute de mers pe jos de locuința familiei Mortara. Pe 18 februarie, s-a prezentat să depună mărturie.

Aceasta a confirmat că îi cunoștea pe soții Mortara. Îi cunoscuse în vara anului 1857, pentru că lucrase trei luni la *signora* Rosina Pancaldi, care locuia în apartamentul de alături.

„Știi [a întrebat Carboni] că, la ceva timp după perioada la care te referi, familia Mortara a primit o mare lovitură, în legătură cu unul dintre copii?“

„La ceva timp după ce am plecat de la familia Pancaldi, au circulat zvonuri prin Bologna cum că unul dintre copiii soților Mortara, al cărui nume nu îl știu, deși îmi amintesc că era băiat, a fost luat, prin ordin, de

la familia lui, de către Sfântul Oficiu pentru că fusese botezat. Nu am aflat niciodată amănunte despre caz și nu știu nimic nici azi.“

„Dar nu știai dinainte de răpire că a fost botezat?

„Nu știam nimic, pentru că nu mi-a spus nimeni nimic despre asta.“

Îmboldită de Carboni, Regina a admis că știa o fată care lucrase ca servitoare la familia Mortara, o fată din San Giovanni in Persiceto, dar nu își mai amintea numele ei.

„Ai vorbit vreodată cu ea“, a întrebat-o Carboni, „despre botezul pe care i l-a făcut băiatului care a fost, ulterior, luat de poliție?“

„Cred că am vorbit cu servitoarea aceea o dată sau de două ori, când urca spre cămară, să ia câte ceva, întrucât, pentru a ajunge la scările care duceau sus, trebuia să treci pe lângă ușa din față a casei *signorei* Pancaldi. Dar nu a pomenit niciodată nimic despre băiatul acela, cu atât mai puțin că l-ar fi botezat.“

Și a spus, răspunzând la o altă întrebare, că nu vorbise niciodată cu Anna Morisi despre Aristide, copilul soților Mortara care murise.

Dar, a răspuns Carboni, Anna spusese că dăduse nas în nas cu Regina când urca spre cămară și că, după ce au vorbit despre Aristide, copilul familiei Mortara care era pe moarte, i-a povestit Reginei despre botezul lui Edgardo.

„Recunoști că ai avut o discuție cu Morisi în împrejurările descrise de ea. Nu este adevărat și că subiectul discuției a fost cel menționat de Morisi?“

„Spun că Morisi este o mincinoasă. Nici măcar nu am știut că băiatul, că Aristide, despre care vorbiți, era bolnav. Am aflat asta abia când am văzut sicriul și mi-a spus cineva – nu îmi amintesc cine – că murise unul dintre copiii soților Mortara.“

Întrebată fiind dacă vorbise vreodată cu inchizitorul, părintele Feletti, Regina a răspuns că nu, nu vorbise.[4]

După ce a făcut semnul crucii pe procesul-verbal al depoziției, Regina, la fel precum Cesare Lepori și Anna Morisi, a fost avertizată că instanța își rezerva dreptul de a o chema în judecată. Fie Anna Morisi era o înzestrată țesătoare de născociri, și-a spus Carboni, fie și Lepori, și Bussolari minteau.

Magistratul a pregătit o cerere adresată poliției din Bologna, trimisă pe 20 februarie, privind declanșarea unei investigații polițienești asupra probelor legate de Morisi, Lepori și Bussolari. În aceeași zi, a invitat-o pe fosta

stăpână a lui Bussolari să-l ajute să decidă dacă s-o creadă pe Regina. *Signora* Pancaldi a verificat dacă declarația oficializată la notar pe care o dăduse, la cererea lui Momolo Mortara, din toamna anului 1858, era corectă, la fel și relatarea amuzantă privind întâlnirea amoroasă a Annei Morisi cu vecinul austriac. Contrastând cu portretul incendiar al seducătoarei Morisi, aceasta o caracterizează pe Regina Bussolari drept „o femeie bună și foarte credincioasă". Regina „se ducea des la biserică, chiar prea des".[5]

După cum și-a dat seama magistratul, dovezile privind pioșenia lui Bussolari erau cu două tăișuri. Ca mărturie a caracterului său integru și moral – mai ales prin contrast cu dovezile tot mai numeroase privind înclinația Annei Morisi nu numai spre aventuri sexuale, ci și spre furtișaguri –, acesta înclina mult în favoarea sa și în defavoarea fostei servitoare a familiei Mortara. Pe de altă parte, reputația lui Bussolari, de a petrece mult timp pe la preoți, a dat naștere bănuielii că, aflând de la Anna Morisi despre botezul lui Edgardo, era posibil ca aceasta să fi transmis vestea vreunuia dintre confidenții săi clericali, povestea croindu-și, astfel, drum până la inchizitor.

Însă, o săptămână mai târziu, s-a conturat o cu totul altă imagine când au sosit primele informații, în baza verificării evidențelor poliției, la biroul magistratului. Nu existau caziere penale pentru Morisi și Lepori, însă a apărut ceva neplăcut în legătură cu Regina Bussolari, care se născuse, la fel ca Anna Morisi, la San Giovanni in Persiceto.

În anul 1838, Regina fusese interogată de poliție în urma unei acuzații că ar fi calomniat și chiar amenințat două vecine. Cazul fusese clasat ulterior.[6] Incidentul avusese loc cu mulți ani în urmă, iar acuzația nu fusese dovedită niciodată, dar speranțele magistratului de a salva reputația Reginei Bussolari s-au risipit în scurt timp. Atenția i-a fost atrasă de o explicație destul de diferită asupra înclinației acesteia de a fraterniza cu preoții, când, la începutul lui martie, a primit detalii complete de la poliție.

Șeful poliției din San Giovanni in Persiceto l-a informat că purtarea Annei Morisi nu dăduse motive de îngrijorare departamentului său, iar șeful poliției din Bologna a declarat că investigațiile poliției nu indicaseră nimic nici împotriva lui Morisi, nici a lui Cesare Lepori. Pe de altă parte, veștile privitoare la Regina Bussolari erau neplăcute. „Din informațiile primite, se

pare că aceasta era codoașă, iar casa sa era frecventată de tot felul de oameni, chiar și de preoți, pentru a întreține aici relații cu femei.“[7]

Pe 22 februarie, magistratul a convocat-o pe Elena Pignatti, femeia care o angajase pe Anna Morisi după ce plecase de la familia Mortara, în 1857. Elena se număra printre femeile ale căror mărturii legalizate la notar privind imoralitatea lui Morisi fuseseră anexate la petiția către Sfântul Scaun. În declarația sa anterioară, Pignatti se referise la faptele sexuale ale Annei și la înclinația acesteia spre furtișag. S-a dovedit că putea furniza și alte probe directe. Era de aceeași vârstă cu Anna Morisi și cele două femei se cunoșteau de mulți ani. În plus, Elena Pignatti îi cunoștea și pe soții Mortara, pentru că, la începutul anilor 1850, lucrase ca servitoare la familia De Angelis, familia surorii Mariannei Mortara.

Anna a mers să lucreze pentru Pignatti în toamna anului 1857, la două luni după ce plecase de la familia Mortara. Se spunea „că plecase de la ei pentru că era însărcinată și s-a dus undeva ca să nască“.

> Îmi amintesc foarte bine că, în urmă cu șapte sau opt ani, pe când lucram la familia De Angelis… unul dintre fiii soților Mortara, al cărui nume nu îl cunosc, s-a îmbolnăvit și toți credeau că o să moară. Cam pe atunci, într-o dimineață, pe când îi duceam pe copiii mici ai familiei De Angelis la școala de pe *via* Gambruti, m-am întâlnit cu Morisi. Printre alte lucruri despre care am vorbit, aceasta – fără a pomeni nimic despre boala copilului – m-a întrebat: „Am auzit că, dacă botezi un copil evreu care e pe moarte, se duce în rai și i se iartă păcatele; este adevărat?“ Nu îmi amintesc ce i-am spus, dar, când a fost răpit micul Mortara, la ordinul părintelui dominican, am fost sigură că era vorba de cel care se îmbolnăvise pe când lucram la familia De Angelis și că fusese botezat de Morisi.

Elena și-a amintit că îl văzuse personal pe Edgardo o dată, când era bolnav.

„L-am văzut într-un pătuț care nu se afla în dormitor, ci în altă cameră, unde îl supraveghea mama sa. Era mic; să fi avut în jur de un an.“

„Te-ai gândit“, a întrebat-o magistratul, „că băiatul era în pericol de moarte?“

„De vreme ce mama lui plângea și era îngrijorată că o să moară, am crezut că e pe moarte, dar se vedea și din felul în care arăta: avea ochii

închiși și nu se mișca aproape deloc.“

Elena a mai avut ceva de adăugat despre evenimentele din timpul celor trei luni de la sfârșitul anului 1857, când Anna lucrase în casa ei. Anna nu îi spusese nimic despre faptul că îl botezase pe unul dintre copiii familiei Mortara, dar „de patru sau cinci ori s-a dus la Mănăstirea San Domenico, la invitația unui om de la biserică“. Din curiozitate, Elena o întrebase pe Anna ce voia de la ea. Aceasta îi răspunsese că „părintele inchizitor i-a promis dotă“. După ultimele vizite la acesta, a adăugat Elena, „mi-a lăsat impresia că o puseseră să jure și să promită că nu va mai sta vreodată la evrei“.[8]

Trei zile mai târziu, magistratul l-a convocat pe al doilea locotenent, pe Agostini. Era prima dată când Carboni se întâlnea cu omul care îl dusese pe Edgardo la Roma. În mărturia consemnată a lui Agostini, dată șefului de poliție Curletti, puțin înainte de arestarea inchizitorului, nu se pomenise prea mult despre comportamentul băiatului. Părintele Feletti, povestind despre plecarea liniștită a copilului de acasă și despre pelerinajul pios până la Roma, susținuse că Agostini avea să-i confirme relatarea. Carboni era dornic să afle ce avea de spus polițistul.

Agostini nu părea în apele lui, în sala de intergatoriu din Bologna. Depusese deja mărturie pe această temă la Cento, a spus el, și zisese acolo tot ce știa. Dar magistratul l-a întrebat cum reacționase Edgardo când a fost luat de acasă, în acea seară de iunie.

„Era destul de trist din cauza asta“, răspunse Agostini. „După ce Sorcinelli [un coleg din poliție] l-a urcat în trăsură, un evreu, care se numea Vitta, cred, a venit la fereastră și i-a spus că avea să-l urmeze cu o altă trăsură, împreună cu mama și cu tatăl său. Pe de altă parte, părintele inchizitor îmi dăduse multe dulciuri și jucării ca să-l liniștesc pe băiat pe parcursul călătoriei, când avea să întrebe de părinții săi.“

„Băiatul nu a plâns deloc?“, a întrebat Carboni.

„Deloc.“

Carboni tocmai îi luase o declarație și lui Antonio Facchini, trecătorul care asistase la scena luării de acasă a lui Edgardo. Facchini era cel care își dorise, plin de milă, să fi condus o expediție a prietenilor săi, care să intercepteze duba poliției și să-l salveze pe băiat. Își amintea limpede că, atunci când îl băgaseră cu forța pe Edgardo în trăsura poliției, începuse să strige, iar polițistul a trebuit să-i acopere gura băiatului cu mâna. Magistratul l-a întrebat pe Agostini dacă acest lucru era adevărat.

„Știu că tatăl lui striga“, a răspuns Agostini, „și că îl auzeam din trăsură, pentru că era deschisă ușa. Dar, din momentul în care l-am luat pe băiat, tot drumul până la Roma nu a plâns deloc.“

Carboni a vrut să verifice relatarea inchizitorului cu privire la dorința băiatului de șase ani de a vizita bisericile de pe drum.

„Pe parcursul călătoriei și al numeroaselor opriri pe care le-ați făcut, băiatul v-a cerut să-l duceți undeva anume?“

> La Fossombrone [a povestit Agostini] am petrecut noaptea la cazarma poliției, iar a doua zi era Ziua lui San Pietro. Văzând că polițiștii se duceau la slujbă, băiatul și-a exprimat dorința de a-i urma, pentru că și eu trebuia să mă duc. L-am luat cu mine la slujbă. De la Fossombrone până la Roma am luat cu noi, în trăsură, două femei destul de pioase. Aflând de la mine povestea neobișnuită a băiatului, i-au acordat acestuia multă atenție și l-au învățat *Ave Maria* pe drum și i-au citit din cărți de rugăciuni… Astfel că, în cursul diverselor opriri din drum spre Roma, mi-a cerut să-l duc la biserică, ceea ce am și făcut, fie eu, fie femeile respective.

Gândindu-se, cu siguranță, la imaginea descrisă de Momolo, a băiatului care plângea după părinții săi și îl ruga pe ofițer să-i dea mezuza, Carboni l-a întrebat:

„Și băiatul nu a pomenit nimic despre religia în care s-a născut?“

„Nimic“, a răspuns Agostini.

„Nu a cerut nici un obiect specific religiei sale?“

„Nu.“

„Dar se spune că, pe parcursul călătoriei, ar fi întrebat întruna de părinții săi și de „mezuza“ lui, un fel de medalion evreiesc. Nu este așa?“

„Nu, nu este deloc adevărat.“

Cum își explica Agostini, a întrebat magistratul, dorința băiatului de a fi dus repetat la biserică?

„Aș spune că a fost vorba de simplă curiozitate și, poate, de influența celor două femei.“[9]

Exact în aceeași zi, magistratul Carboni a primit veștile pe care le aștepta cu nerăbdare. Deși reușise să-l interogheze pe Momolo Mortara, nu vorbise

încă și cu cealaltă parte vătămată, Marianna Mortara. Momolo, în declarația sa, spusese că soția lui, care era țintuită la pat de trei luni, ca urmare a traumei provocate de răpirea fiului ei, nu era în stare să vină la Bologna. Singurul mod de a obține mărturia ei era să-i ceară poliției de la Torino să-i pună întrebări. Deși Bologna avea să fie anexată regatului Sardiniei abia peste câteva săptămâni, relațiile dintre instanțele din Bologna și Torino erau bune și era de așteptat ca acestea să colaboreze bine.

A părut însă puțin probabil, la început, ca autoritățile să reușească să obțină declarația ei. În urma solicitării tribunalului de la Torino de a se prezenta acolo, doctorul ei a trimis o scrisoare în care descria o imagine neplăcută:

> Boala gravă de care suferă *signora* Marianna Mortara din Bologna… a parcurs diverse stadii extrem de periculoase care i-au pus viața în pericol în mai multe rânduri. Iar aceste stadii se produc când împrejurările îi aduc aminte de dezastrul care i-a lovit familia (cruda răpire a fiului său). Drept urmare, în calitate de doctor al său și având ocazia să cunosc suferința care o frământă și marea sensibilitate pe care aceasta i-o provoacă, [vă] recomand să abordați cât mai puțin posibil tot ce constituie sursa trecutelor sale lovituri și să procedați cu mare grijă, dacă nu doriți să agravați o boală mortală.[10]

După ce au fost astfel avertizați, cei doi magistrați de la tribunalul din Torino au mers, a doua zi, s-o viziteze pe mama îndurerată a lui Edgardo, în speranța că aceasta avea să fie în stare să depună mărturie, din patul în care zăcea. Fuseseră informați de Carboni, care le trimisese o descriere amănunțită a declarațiilor pe care le primise până atunci și punctelor în care i-ar fi fost utilă mărturia Mariannei.

După ce au ajuns acasă la Mortara, în jurul orei 3 după-amiază, pe 18 februarie 1860, magistrații din Torino au constatat că, deși Marianna se dăduse jos din pat pentru scurt timp, era totuși într-o stare proastă. „Când i-am spus de ce am venit, aducându-și aminte de întâmplarea respectivă, aproape că a leșinat și, după mult timp, revenindu-și puțin, ne-a spus că nu era în stare, în acel moment, să îndure nici un fel de anchetă, pentru că era prima zi în care se dădea jos din pat, după ce fusese țintuită acolo patru luni, în urma nașterii.“ Marianna i-a rugat să-i mai acorde o zi și bărbații au plecat.

S-au întors a doua zi. Deși era în pat, Marianna le-a spus că era pregătită să le răspundă la întrebări.

Marianna și-a amintit de noaptea aceea de iunie și de modul în care, a doua zi la prânz, „când eram aproape leșinată, m-au urcat în trăsura prietenului nostru, Giuseppe Vitta, și m-au dus la el acasă“. Acolo, a spus ea, „am fost copleșită de durere și, drept urmare, nu am văzut cum l-a smuls poliția pe fiul meu din brațele soțului meu“.

Era târziu și magistratul s-a gândit că Marianna nu mai rezista în ziua aceea. I-au spus că aveau să se întoarcă a doua zi.

În ziua următoare, așezați, din nou, lângă patul Mariannei, magistrații au întrebat-o dacă știa ceva despre comportamentul lui Edgardo pe durata călătoriei. Aceasta a răspuns:

„Nu a făcut decât să plângă. Voia să se întoarcă la părinții săi. Întreba întruna cu ce greșise de l-au luat. Cerea întruna să i se dea mezuza. A refuzat celelalte medalioane pe care au vrut să i le dea și nu a mâncat. Chiar el mi-a povestit toate astea la Roma, de față cu rectorul Casei Catehumenilor. De fapt… rectorul mi-a spus că băiatul trebuie să fie foarte viteaz, de a supraviețuit unui asemenea chin.“

Magistrații au trecut la așa-zisul botez, întrebând-o pe Marianna despre boala lui Edgardo. Aceasta a negat că ar fi fost ceva grav și a insistat asupra faptului că nu o lăsase niciodată pe Anna singură cu bebelușul. În plus, în zilele în care Edgardo fusese mai grav bolnav, a precizat ea, Anna fusese și ea bolnavă și țintuită la pat. Marianna își aducea bine aminte, pentru că se apropia Sabatul și, cum evreii nu puteau să aprindă focul sau lumina vineri seară sau sâmbăta, aranjase să vină servitoarea unei prietene în acele zile, ca să-i ajute.

Întrebată fiind despre comportamentul Annei în anii în care lucrase pentru ei, Marianna a descris o imagine mai puțin plăcută: „S-a purtat cum se poartă toate servitoarele. Avea defectele ei, pe care i le-am tolerat, dar pe care nu am reușit să le îndrept: am văzut că era mincinoasă, că și-a încălcat jurământul și că era hoață. Dar mi s-a părut că îi iubea pe toți copiii mei și de aceea am suportat-o. Mi-am dat însă seama că, pentru că Edgardo era atât de vioi, adesea îl lovea.“

Interogatoriul Mariannei s-a încheiat. Momolo se afla lângă ea, când aceasta a semnat procesul-verbal.[11]

La Bologna, Carboni a interogat și alți marori. Dr. Saragoni, medicul familiei Mortara, a negat cu înverșunare că boala lui Edgardo i-ar fi pus vreodată viața în pericol, spunând că făcuse așa multe vizite la domiciliul lor numai ca să-i liniștească pe părinți, care erau mai stresați din fire. O consultase și pe Anna Morisi când era însărcinată, la jumătatea anilor 1850, însă nu el asistase la nașterea bebelușului, ci o moașă în a cărei casă locuise, pe cheltuiala familiei Mortara. Dincolo de asta, magistratul din Bologna a descoperit că nu putea să le pună întrebări nici mareșalului Lucidi, nici ofițerului Sorcinelli, bărbatul care îl urcase pe Edgardo în trăsura poliției, în fața casei, pentru că ambii plecaseră, împreună cu colonelul De Dominicis și cu efectivele rămase din poliția papală.

Carboni a hotărât că trebuia să vorbească din nou cu Anna Morisi, ordonându-i acesteia să se prezinte, de această dată, în Bologna. Avea mai multe s-o întrebe. Din câte știa, părintele Feletti nu verificase niciodată trecutul Annei, nici nu citase vreun martor ca să-i verifice povestea. Dacă aveau să-l judece pe inchizitor potrivit legii în vigoare în momentul în care ordonase să fie luat Edgardo, faptul că acesta nu efectuase o anchetă corespunzătoare a afirmațiilor Annei îi putea permite magistratului să stabilească temeiuri pentru condamnarea lui.

Pe 29 februarie, Carboni primise un certificat de la doctorul ei din San Giovanni in Persiceto. În acesta se menționa că, „având un bebeluș și neavând pe nimeni cu care să-l lase și nici mijloace pentru a-i asigura transportul“, Anna „nu poate veni la Bologna“. La acesta, un alt funcționar oficial adăugase un certificat prin care se atesta „*stato di miserabilita*“ a lui Morisi. Aceasta era nevoiașă și nu avea posibilitatea să ia bilet pentru diligența care mergea la oraș.[12]

Carboni nu avea chef să mai facă un drum până la Persiceto, însă trebuia să vorbească cu ea, așa că a aranjat să i se dea tinerei mame un loc în diligență și a dispus ca aceasta să se prezinte la el. Pe 6 martie s-a înfățișat în biroul lui, fiind ultima martoră – cu excepția învinuitului – care avea să se prezinte în fața lui.

Prima întrebare a magistratului a fost direct la subiect:

„Chiar este adevărat, după cum ai spus în interogatoriul anterior, că l-ai botezat pe micul Edgardo Mortara când, pe când avea opt luni, ai crezut că este în pericol de moarte?“

„Este purul adevăr.“

Carboni a informat-o pe Anna despre declarația doctorului, că acesta nu îi spusese nici ei, nici altcuiva că boala lui Edgardo era gravă, precum și despre declarația soților Mortara, potrivit căreia aceștia nu ar fi stat niciodată de veghe toată noaptea la căpătâiul lui Edgardo și nu ar fi citit niciodată rugăciuni dintr-o carte în ebraică, atunci când se aflau lângă el, după cum susținuse ea. Și, oricum, adăugă magistratul, „cum puteai să știi tu despre ce carte era vorba? Doar ești analfabetă!“

Într-adevăr, dr. Saragoni, a repetat aceasta, îi spusese că Edgardo era grav bolnav și, da, soții Mortara stătuseră de veghe două sau trei nopți alături de Edgardo. Într-o dimineață, îl văzuse pe Momolo

„… citind din cartea morții. Am aflat de la sora mea, Monica, care a lucrat ca servitoare la familia Mortara timp de patru ani înaintea mea, că, atunci când un evreu este pe moarte, ceilalți stau lângă el și citesc dintr-o carte în ebraică.“

„Am mai constatat [a intervenit magistratul] că Edgardo s-a născut pe 27 august 1851 și că a avut boala despre care vorbești la sfârșitul lui august 1852, pe când avea aproape 13 luni, ceea ce se confirmă… prin examinarea evidențelor doctorului Saragoni.“

„Dar am început să lucrez la soții Mortara pe când băiatul avea patru luni [răspunse Anna] pe când era încă așternută zăpada. Și s-a îmbolnăvit la scurt timp după aceea și îmi amintesc că oricum era frig, pentru că făceau încă focul în camera în care se afla băiatul.“

Carboni puse cap la cap data la care se îmbolnăviseră Edgardo și Anna – când, după cum declarase chiar ea, nu observase nimic, pentru că fusese atât de bolnavă, încât „simțeam că am să mor“ – și data sosirii servitoarei care îi ținuse locul. Corelând datele, i-a spus Carboni, rezulta că botezul nu avea cum să aibă loc atunci când susținea ea. Astfel a determinat-o să recunoască faptul că soții Mortara nu o însărcinaseră să aibă grijă de copilul bolnav, pe care îl supravegheau încontinuu. „Din acest motiv“, a declarat magistratul, „părinții trag concluzia că nu ai avut cum să le botezi copilul.“

„Dar nu v-au spus soții Mortara că, în dimineața la care m-am referit, au plecat de lângă pătuțul băiatului și s-au dus în dormitor?“

„Nu, nu mi-au spus. Și mi-e greu să cred că, atunci când au plecat de lângă pătuț și s-au dus în camera de alături, tu ai îndrăznit, efectiv sub

nasul lor, să-l botezi pe Edgardo, riscând să fii prinsă în timpul unei fapte pe care, cu siguranță, aceștia o detestau, fiind contrară religiei lor.“

„Am îndrăznit să fac acest lucru pentru că, chiar dacă m-ar fi prins, m-ar fi văzut cu un pahar de apă în mână și probabil că nu și-ar fi dat seama ce făceam sau ce reprezinta ceea ce făceam.“

„Și ce spui“, a întrebat magistratul, „despre faptul că Lepori, sub jurământ, a negat că ar fi vorbit vreodată cu tine despre botezul lui Edgardo, cu atât mai puțin că te-ar fi învățat cum să procedezi?“

„Poate că nu își aduce aminte“, a răspuns Anna, „dar, cu siguranță, așa a fost.“

Ultimul lucru despre care a dorit Carboni să discute cu Anna îl privea pe inculpat, pe părintele Feletti, în mod mai direct. Dacă Anna nu îi povestise Reginei Bussolari despre botez, de unde aflase inchizitorul de el? Nu cumva Anna inventase toată povestea botezului lui Edgardo într-un acces de furie față de modul în care o trataseră evreii? Nu cumva se gândise că aceasta era exact genul de poveste care le place dominicanilor – și, mai ales, inchizitorului? Și nu cumva se gândise că va primi o răsplată dacă va spune o astfel de poveste, răsplată care avea să-i permită ca, după mulți ani în care lucrase ca servitoare, departe de casă, să se întoarcă la Persiceto, să se mărite și să-și întemeieze propria gospodărie?

După ce plecase de la familia Mortara, în 1857, a remarcat Carboni, Anna se dusese să lucreze pentru Elena Pignatti, a cărei casă se afla lângă biserica San Domenico. Unde se ducea să se confeseze, pe vremea când locuia în casa *signorei* Pignatti?

„Mă duceam la preoții de la Madonna di Galliera.“

„Spune-mi adevărul“, a avertizat-o magistratul. „Nu te-ai dus o dată să te confesezi la San Domenico? Biserica este, la urma urmei, mai aproape.“

Carboni trebuie să fi fost încântat de răspunsul Annei:

„Pentru că eram în discuții să mă mărit și pentru că am auzit că părintele Feletti avea dote de dat, m-am dus să vorbesc cu el și să-i spun ce doream. Mi-a zis să mă duc din nou într-o altă zi anume și că o să îmi dea răspunsul când aveam să mă spovedesc. Și așa am și făcut, dar, de fapt, nu m-am spovedit. Am îngenuncheat în confesional, iar părintele Feletti mi-a spus că dota nu depindea de el, ci de frații de la Buna Vestire. Nu am reușit însă să capăt nimic și m-am măritat fără dotă.“

„Știai“, a întrebat Carboni, „că vecina voastră din clădirea în care locuia familia Mortara, Geltrude Laghi, a declarat că a venit să te viziteze în ultimele zile pe care le-ai petrecut în casa Elenei Pignatti, pe când te pregăteai să te măriți, și i-ai mărturisit că te-ai dus să te spovedești la San Domenico?“

„Este posibil să-i fi spus ceea ce v-am povestit acum, despre dota pe care i-am cerut-o părintelui Feletti.“

„Spune adevărul, pentru că Geltrude Laghi a mărturisit că, atunci când i te-ai confesat, i-ai spus că, după ce te-ai spovedit la San Domenico, călugării te-au dus în altă încăpere, unde te-a cuprins o mare teamă, iar acolo te-au supus unui interogatoriu. Despre ce te-au întrebat?“

„Geltrude v-a mințit. Nu i-am spus niciodată așa ceva.“

„Te avertizez din nou să spui adevărul“, a atenționat-o magistratul.

I-a zis Annei că o citase și pe Regina Bussolari și că aceasta negase că Anna i-ar fi spus ceva despre botezul lui Edgardo.

„De vreme ce singură susții că nu ai povestit nimănui despre botez, te întreb cum de a aflat părintele Feletti de el, de te-a convocat la Sfântul Oficiu să te interogheze?“ A continuat. „Ai recunoscut în mod indirect că tu singură le-ai spus și, din ce i-ai zis lui Laghi, ai făcut-o în cadrul spovedaviei de la San Domenico. Ce ai de spus despre asta?“

„Nu le-am dat nici o informație, nici la spovedanie, nici în altă parte, pentru că în confesional am vorbit cu părintele Feletti numai despre dota mea.“

„Și discuția ta despre dotă a avut loc cam în aceeași perioadă în care ai fost convocată la interogatoriu de Sfântul Oficiu, cu privire la botezul lui Edgardo?“

„La trei sau patru zile după ce am fost citată pentru interogatoriu, am aflat că părintele Feletti dădea dote și m-am dus să-i cer una.“

„De câte ori ai mers la San Domenico să discuți cu părintele Feletti?“

„De trei ori. O dată ca să-l întreb de dotă, altă dată ca să îmi dea răspunsul în confesional și a treia oară ca să răspund la întrebările legate de botezul lui Edgardo.“

„Aha! Vezi că până și ordinea vizitelor tale la San Domenico demonstrează că mai întâi te-ai dus la spovedanie și abia după aceea la

interogatoriu.“

În plus, a adăugat magistratul, Elena Pignatti declarase că, fiind curioasă cu privire la cele patru sau cinci mesaje pe care le primise Anna de la San Domenico, o întrebase pe aceasta din urmă la ce se refereau mesajele.

„I-ai spus că părintele Feletti ți-a promis o dotă și, după ultima vizită, i-ai lăsat impresia că ai depus un jurământ solemn, potrivit căruia te obligai să nu mai locuiești niciodată la evrei și să nu vorbești despre asta cu Elena și cu nimeni altcineva, sub sancțiunea excomunicării.“

„Nu, mai întâi am avut interogatoriul și abia după aceea am cerut dota. Și acel bărbat m-a chemat la San Domenico doar o dată, nu de patru sau cinci ori.“

„Și cum se face că, la întoarcerea ta în Persiceto, i-ai spus surorii tale că l-ai botezat pe Edgardo?“

„Când vorbeam întâmplător despre evrei, am povestit ce i-am făcut lui Edgardo.“

Discuția avusese loc, adăugă ea, undeva înainte de a afla de răpirea lui Edgardo.

„Deci, deși te aflai sub jurământul de tăcere impus de Sfântul Oficiu, le-ai povestit despre asta surorilor tale? Cum de ai putut, așa de ușor, să încalci jurământul?“

„Le-am povestit surorilor mele despre asta, dar eram sigură că nu vor spune nimic nimănui altcuiva.“

Magistratul mai avea o ultimă întrebare. Anna mărturisise, anterior, că singura întrerupere din serviciul la familia Mortara avusese loc când plecase din proprie inițiativă, să lucreze într-o altă gospodărie. Nu mai plecase și altă dată? a întrebat Carboni.

„Am mai plecat o dată, pentru patru luni, acasă la o moașă, pentru că în perioada respectivă la familia Mortara locuia un chiriaș și am dat de necaz.“

Aici s-a încheiat procesul-verbal cu declarația Annei, menționându-se următoarele: „a izbucnit în plâns“.[13]

CAPITOLUL 21

În apărarea inchizitorului

Descinderea poliției la San Domenico și arestarea fostului inchizitor i-a alarmat pe arhiepiscopul Bolognei și pe alți membri din conducerea Bisericii. Era, pentru aceștia, încă un semn clar al intenției noilor guvernanți de a încălca legea Bisericii, judecând activitățile ecleziastice potrivit legilor laice ale unui guvern fără Dumnezeu și umilindu-i pe clerici. În lunile care trecuseră de la venirea la putere a noului guvern la Bologna, acesta avusese o serie de conflicte cu clericii, însă până atunci nu se purtase atât de dur cu cineva de rangul părintelui Feletti.

La scurt timp după arestarea inchizitorului, cardinalul Viale-Prelà i-a trimis o notă de protest guvernatorului, lui Luigi Carlo Farini, care i-a fost înmânată personal de asistentul arhiepiscopului și prin care se solicita eliberarea imediată a călugărului. Farini a fost de acord să discute cu emisarul și, potrivit spuselor acestuia din urmă, a propus ca părintele Feletti să fie eliberat dacă putea să dovedească faptul că acționase pur și simplu la ordine venite de sus. Arhiepiscopul nu era sigur ce anume, în confuzia teribilă facilitată de noua situație haotică, era adecvat să spună inchizitorul – mai mult, dacă îi era permis să spună ceva. Știa că părintele Feletti refuza să răspundă la orice întrebare legată de activitatea sa la Sfântul Oficiu. Dorind să fie sfătuit ce să facă, arhiepiscopul i-a scris cardinalului Giacinto De Ferrari, dominicanul care îndeplinea funcția de împuternicit al Sfântului Oficiu al Inchiziției la Roma.

Cardinalul De Ferrari era bine informat cu privire la cazul Mortara, pentru că acestuia îi scrisese părintele Feletti pe 26 octombrie 1857, ca să-l informeze cu privire la primele zvonuri potrivit cărora fusese botezat, la Bologna, un băiat evreu. Feletti îi ceruse avizul să demareze o anchetă, și De Ferrari, pe 9 noiembrie, scriindu-i de la sediul central al Inchiziției de la Vatican, îi trimisese inchizitorului de la Bologna instrucțiunile decisive pentru a începe ancheta. Despre toate acestea, instanța de la Bologna și magistratul, Carboni, nu știau nimic.[1]

Acum, după doi ani și ceva, părintele Feletti zăcea în închisoare. Pe 11 februarie, împuternicitul Sfântului Oficiu a răspuns la scrisoarea cardinalului Viale-Prelà:

> M-ați întrebat dacă deținutul poate să răspundă că executa ordinele superiorilor de la Roma etc. Răspunsul imediat este că nu este greu să dea un asemenea răspuns, deși ar trebui să adauge ce spunea Sfântul Petru: *Obeddire oportet Deo magis quam himinibus [Supune-te Domnului înaintea omului].* Acum, temându-ne că scrisoarea aceea [prin care se aproba ca părintele Feletti să-l ia pe Edgardo] s-a pierdut, ne-am gândit că mai prudent este s-o lăsăm pe Preasfânta Voastră Eminență să procedeze cum crede de cuviință.

Zece zile mai târziu, arhiepiscopul i-a scris din nou împuternicitului, dându-i o veste neplăcută. Nu mai părea atât de ușor să-l scoată pe călugăr din închisoare, după cum crezuseră inițial:

> „Îl trimisesem pe provicar la *signor* Farini, ca să vorbească în numele părintelui Feletti, și i-a răspuns că, pentru a-l elibera, nu trebuia decât să declare, după cum am spus, că a executat numai *ordinele superiorilor*. Însă acum, se pare, nu mai consideră suficientă o asemenea declarație. I-am scris lui *signor* Farini ca să-i amintesc de asigurările date și ca să încheiem povestea și aștept răspuns. Voi face tot ce-mi stă în putință pentru deținut.[2]

După a doua întrevedere cu Anna Morisi, magistratul Carboni era aproape gata să redacteze rechizitoriul. Dar, înainte de asta, a vrut să încerce, pentru ultima dată, să-l facă pe inchizitor să vorbească. Pe 6 martie, Carboni a intrat în închisoarea Torrone și a fost condus la celula părintelui Feletti.

Călugărul a părut bucuros de vizită, însă a început conversația într-o notă certăreață pentru că îl frământa ceva. Dacă îi preocupau atât de mult faptele ilegale comise în legătură cu respectivul caz, de ce, se întreba el, nu se îndreptaseră împotriva „evreului Momolo Mortara, care a încălcat legile promulgate de Biserică, prin care i se interzicea să angajeze creștini, legi concepute tocmai pentru a preveni astfel de situații“. Însă iritarea călugărului s-a domolit repede și acesta și-a revenit, menționând ordinul Sfântului Oficiu, pe care îl primise prin intermediul arhiepiscopului: „Deciziile Bisericii nu pot fi nicidecum supuse vreunei alte autorități

inferioare acesteia, pentru că doctrina catolică mă învață că Credința lui Petru nu poate fi supusă deciziilor altcuiva. Nu este corect ca un ins să judece deciziile care emană din Credința Apostolică prin chestiuni de Credință și comportament."

Venise momentul ca magistratul să înceapă ultimul interogatoriu. Carboni și-a dat seama că avea cele mai mari șanse ca să obțină condamnarea dacă dovedea că fostul inchizitor încălcase legile în vigoare la data răpirii lui Edgardo. Dacă părintele Feletti dovedea că poate să demonstreze că, prin ordinul de luare a băiatului pur și simplu urmase ordinele superiorilor care erau conforme cu legea, acesta putea fi găsit vinovat numai prin aplicarea retroactivă a noii legi a ținutului, și erau mulți, atât în cadrul instanțelor, cât și al guvernului, care nu doreau să creeze un astfel de precedent.

„Insistați și astăzi", începu Carboni, asupra faptului că, ordonându-i locotenent-colonelului De Dominicis să-l ia pe micul Mortara, ați executat un ordin primit de la Sacra Congregație a Sfântului Oficiu de la Roma?"

„Da, domnule. Am fost executantul fidel al ordinelor primite de la Sacra Congregație Supremă a Sfântului Oficiu de la Roma."

Dar, a răspuns magistratul, nici mareșalul Caroli, ofițerul de la carabinieri care executase ordinul pe care inchizitorul i-l dăduse poliției, nici brigadierul Agostini, căruia De Dominicis îi arătase scrisoarea, nu își aminteau să se fi pomenit ceva despre faptul că acționaseră la ordinele primite de la Roma. Dacă nu îi arăta scrisoarea primită de la Roma sau orice altă dovadă, l-a avertizat Carboni, avea să fie nevoit să tragă concluzia că răpirea fusese ideea lui.

Ca să trimită un ordin poliției, a răspuns părintele Feletti, nu era nevoie să citeze vreo autoritate superioară lui. Cât despre dovada că acționase la ordinele primite de la Roma, era suficient să remarce că „băiatul a fost primit de rectorul de la Casa Catehumenilor de la Roma și că Sfântul Părinte a fost atât de bun, încât a vrut să-l cunoască personal pe băiat, să-l binecuvânteze și să se poarte cu el ca un adevărat tată, în toate înțelesurile cuvântului". Pentru părintele Feletti era jignitoare ideea că ar fi acționat din proprie inițiativă în această afacere, fără instrucțiuni din partea Sfântului Oficiu al Inchiziției de la Roma:

„Este o ofensă pe care o accept din partea Domnului și mă consolez cu gândul că nimeni care mă cunoaște nu ar avea o părere atât de proastă despre mine."

Atunci de ce, l-a întrebat Carboni, nu le arăta ordinul pe care susținea că îl primise de la Roma?

„În privința tuturor aspectelor despre care am putut să discut fără să îmi încalc jurământul dat Sfântului Oficiu“, a răspuns călugărul, „am făcut-o. Însă când vine vorba de lucruri despre care nu am voie să vorbesc, nu consider că tăcerea mea reprezintă lipsă de politețe, ci, din contră, că ar fi în interesul meu să vorbesc. Dar conștiința îmi interzice, categoric, să vă dau vreun răspuns.“

Dar, l-a întrebat magistratul pe părintele Feletti, de ce, dacă nu făcuse decât să execute ordinele primite de la Sfântul Oficiu, îi dăduse lui Agostini patru scuzi, ca răsplată specială pentru serviciile prestate?

„I-am plătit lui Agostini doar cheltuielile făcute de el și de băiat pe durata călătoriei. I-am dat cei patru scuzi doar ca un mic dar, pentru că și el este, la rândul său, tatăl unei familii.“

Magistratul a trecut la întrebarea următoare referitoare la botez în sine. Când venise prima dată Momolo Mortara la inchizitor, timp în care polițiștii îl păzeau acasă pe fiul său, îl întrebase ce îl făcea să creadă că Edgardo fusese botezat. De ce nu îi dăduse inchizitorul nici o explicație?

„I-am spus evreului Mortara că fiul său fusese botezat, însă nu îi puteam da nici o explicație din cauza jurământului de care sunt legat.“

„Bun“, i-a cerut Carboni, „cel puțin acum explicați-mi și justificați-mi cum, când și de către cine a fost botezat băiatul, cum a ajuns vestea la Sfântul Oficiu și ce măsuri ați luat ca s-o verificați, înainte de a dispune luarea băiatului creștin de lângă familia sa evreiască.“

„Sacra Congregație Supremă, după ce a recunoscut valabilitatea botezului băiatului, mi-a ordonat să-l trimit la Roma, la Casa Catehumenilor. Sacra Congregație Supremă este conștientă de fiecare măsură, de fiecare detaliu al anchetei, care au fost considerate necesare în acest sens, și numai ea vă poate da detalii cu privire la anchetă.“

Carboni s-a enervat:

„Destul, Preasfințite Părinte, cu aceste răspunsuri evazive, care nu numai că vă împiedică să vă apărați, ci pot chiar să dea naștere unor interpretări în defavoarea dumneavoastră.“

„Îmi pare sincer rău că mă considerați evaziv în ceea ce privește modul în care răspund la întrebările referitoare la ancheta desfășurată

față de botezul micului Mortara. Când am fost întrebat de lucruri despre care pot să vorbesc, am răspuns direct și cât am putut de clar. Dar, cu privire la lucrurile despre care mă întrebați acum, nu pot să răspund deloc fără aprobare din partea Sacrei Congregații Supreme de la Roma.“

„Dacă nu vreți sau nu puteți să ne dați dovezile pe care vi le-am cerut, cel puțin spuneți-mi cine v-a informat despre botezul lui Edgardo și ce persoane au fost interogate, pentru a verifica informația.“

„Jurământul dat îl are martor pe Dumnezeu legat de adevărul sau de fapta relatată, iar încălcarea acestui jurământ atrage pedeapsa divină. Mă preocupă mai mult ispășirea sufletului meu, decât orice pedeapsă impusă pe lumea asta, ca urmare a faptului că am respectat ordinele care mi-au fost date de șeful Bisericii Catolice, prin intermediul Sacrei Congregații. Nu vreau să îmi atrag pedeapsa divină, prin încălcarea jurământului de confidențialitate pe care l-am depus, cu privire la acțiunile Sfântului Oficiu.“

Dar, a arătat magistratul, poți să spui, pe bună dreptate, că nu ți-ai încălcat în mod voit jurământul, ci ai fost silit s-o faci, ca să te aperi într-un proces penal.

„Îmi las apărarea numai pe seama Domnului, a Preasfintei Fecioare Maria a Milosteniei, care este adăpostul tuturor păcătoșilor, și pe seama intervenției rugăciunilor pe care micul Edgardo Mortara le adresează Domnului pentru mine, rugăciuni despre care am aflat cu multe luni în urmă, de la cineva de la Roma care lucrează cu papa.

„De vreme ce ați refuzat să îmi dați vreo dovadă asupra celor pe care le susțineți“, i-a spus Carboni călugărului, „prezenta curte a trebuit să facă tot posibilul să descopere adevărul. Am interogat-o pe Anna Morisi și am aflat relatarea ei referitoare la cum l-a botezat pe Edgardo. Dar“, a adăugat el, „în afară de declarația ei, nu am reușit să obținem nici o altă confirmare. Mai mult, considerăm afirmațiile sale nu numai exagerate, dar acestea chiar au fost negate de persoanele invocate să le confirme. Și nici unul dintre martori“, a spus Carboni, „nu a menționat să fi fost convocat de inchizitor, ca să depună mărturie. Vă mai rog o ultimă dată“, îl imploră magistratul, „să renunțați la această tăcere și la încăpățânare și să îmi spuneți că nu ați ordonat luarea micului Mortara numai pe baza spuselor Annei Morisi.“

„Am spus deja că, atunci când sunt întrebat de măsuri legate de Sfântul Oficiu, nu pot să răspund. Am să spun că ordinul privind luarea micului Mortara a venit de la Sacra Congregație Supremă, care, cu siguranță, avea dovezile necesare pentru a ajunge la o asemenea decizie.“

Carboni nu voia să se dea bătut. Momentul botezului, potrivit declarației Annei Morisi, a spus el, ar fi trebuit să dea de bănuit. Aceasta tocmai plecase de la familia Mortara, în urma unor certuri aprinse, și era, probabil, furioasă și supărată pe ei, dornică de răzbunare. Pe lângă această suspiciune, a continuat Carboni, mai erau și dovezile pe care le adunase din mai multe surse, cu privire la necinstea și la lipsa de loialitate a tinerei femei. Ținând cont de toate acestea, a întrebat magistratul, refuza, în continuare, să vorbească despre acțiunile pe care le întreprinsese ca să afle adevărul cu privire la așa-zisul botez?

„Repet că nu pot să vă dau nici un răspuns.“

Se apropiau de sfârșit. Carboni redactase o primă formă a concluziilor sale, care aveau să fie trimise în curând la tribunal, pentru ultima fază a procesului. Înainte de a pleca de la părintele Feletti, după această ultimă confruntare avută cu el, i-a citit-o călugărului. A subliniat lipsa dovezilor în sprijinul afirmației călugărului că acționase la ordinele superiorilor. În plus, inchizitorul nu făcuse nimic ca să verifice povestea Annei Morisi că ar fi botezat copilul cu ani în urmă, în ciuda numeroaselor motive de îndoială. Magistratul a adăugat că luarea copilului deranjase întregul oraș și atrăsese critici din partea presei; descrisese scena cu mama în hohote de plâns, cu tatăl smulgându-și părul din cap și cu polițiștii care fuseseră și ei mișcați până la lacrimi de sarcina inumană pe care le-o dăduse inchizitorul.

„Contestați faptul că, prin modul în care ați acționat, vă faceți vinovat și trebuie să fiți pedepsit?“ a întrebat Carboni.

Părintele Feletti mai avea o ultimă ocazie să-i răspundă magistratului, înainte de a fi înaintat cazul spre evaluarea judecătorilor.

> Nu pot să contest faptele pe care le-ați relatat, cu excepția observației că am dat dispoziții menite să diminueze cât mai mult suferința mamei și a tatălui băiatului. Dar nu știu potrivit cărei legi puteți acționa împotriva mea pentru faptul că am îndeplinit un ordin pe care l-am primit de la Sacra Congregație Supremă de la Roma, cu doi ani în urmă, sub un guvern care era legal recunoscut de toate puterile Europei…

Nu este adevărat că acțiunea respectivă a deranjat tot orașul, pentru că, atunci când a aflat lumea că micul Mortara a fost luat fiindcă fusese botezat, nimeni nu a mai pomenit nimic despre el. Cât despre ziare, au fost și ziare mai moderate și cu mai mult bun-simț. Acestea au abordat cazul exprimând idei corecte și cinstite, care sunt necesare când este vorba despre o chestiune religioasă.

Mi-e milă de părinții micului Mortara, pentru dureroasa despărțire de fiul lor, dar sper ca rugăciunile sufletului nevinovat să reușească să-l facă pe Dumnezeu să-i reunească pe toți întru religia creștină.

În ceea ce privește dispoziția pe care i-am dat-o lui De Dominicis de a-l lua pe băiat, am dat-o în scris, în numele autorității supreme, și i-am spus să le-o arate soților Mortara, tocmai ca să nu creadă că era, pur și simplu, ordinul meu personal.

În cele din urmă, după ce a repetat că este foarte posibil ca Edgardo să fi fost în pericol de moarte din cauza bolii – pentru că pruncii mor ușor – fostul inchizitor a încheiat: „Cât despre pedeapsa mea, nu numai că mă las în mâna Domnului, dar sunt convins că orice guvern ar recunoaște legitimitatea faptei mele“.[3] Magistratul aflase tot ce putuse. I-a dat copia interogatoriului călugărului încarcerat și, fără îndoială, a fost suprins când acesta a semnat-o.

A doua zi, pe 7 martie, Carboni a trimis la tribunal concluziile sale preliminare, acuzându-i pe părintele Pier Gaetano Faletti, arestat pe 2 ianuarie, și pe colonelul Luigi De Dominicis, care fugise pe domeniile Sfântului Scaun, de „despărțirea violentă a băiatului Edgardo Mortara de familia sa evreiască“. Magistratul a încercat să demonstreze că ordinul luării copilului era nelegal, potrivit legii în vigoare la acea dată, din două motive: în primul rând, părintele Feletti nu furnizase nici o dovadă relevantă că acționase în numele autorităților legal înființate de la Roma, adică a Sfântului Oficiu. În al doilea rând, oricum nu furnizase nici o dovadă că ar fi investigat cum trebuia declarația Annei Morisi potrivit căreia aceasta l-ar fi botezat pe băiat, și existau multe probe care puneau la îndoială relatarea ei.[4]

Mai rămăsese doar un aspect pe care trebuia să-l lămurească Carboni. Părintele Feletti susținuse că papa fusese implicat direct în luarea deciziei de a-l lua pe Edgardo și că știa că băiatul se bucurase că fusese îndepărtat

de familia sa și dat în grija Bisericii. Drept dovadă, argumentase că papa îi invitase pe Momolo și pe Marianna să vină la Roma să-l vadă cu ochii lor, aranjând să călătorească pe gratis. Carboni îi scrise agenției de diligențe de la Bologna, cu rugămintea să verifice în evidențele sale, ca să vadă dacă fusese făcut un astfel de aranjament. Pe 17 martie, sosi răspunsul. Agenția verificase toate evidențele corespunzătoare perioadei 1 iulie – 31 decembrie 1858. Nu găsise nici o mențiune asupra vreunei cereri de la Roma, pentru o călătorie gratuită pentru familia Mortara.[5]

Pe 20 martie, asistentul lui Carboni a fost trimis să-l viziteze pe deținut:

> M-am dus la penitenciarul pentru deținuți politici și am intrat în camera secretă folosită de părintele Gaetano Feletti. L-am informat că nu începuse încă judecata… și că trebuia să numească un apărător. A refuzat s-o facă, spunând că își lasă apărarea pe mâinile Domnului și a Preasfintei Fecioare, pentru că ei știu că este nevinovat. Și-a menținut punctul de vedere, așa că l-am informat că va primi un avocat prin Tribunal.

Șase zile mai târziu, judecătorul care prezida procesul l-a numit pe Francesco Jussi apărător al călugărului.[6]

Jussi era un personaj bine cunoscut în cercurile juridice și sociale de la Bologna. Cu mai bine de un deceniu în urmă, fusese satirizat de un poet amator, ca fiind un om „bogat, arogant și ignorant“, vers citit cu mult umor într-o încăpere populată de elita orașului – printre care, cu siguranță, se număra și Jussi.[7] Numindu-l pe Jussi ca să-l apere pe fostul inchizitor, judecătorul i-a subliniat acestuia importanța cazului și dorința ca apărarea să fie solidă. Mai mult, varianta publicată a pledoariei finale a lui Jussi avea să circule, în curând, în rândul susținătorilor Bisericii din întreaga Europă. Pentru mândrul Jussi, acesta reprezenta cazul vieții.

Deși, în ultimii șase ani, Jussi fusese numit avocat din oficiu și în alte cazuri penale, era pentru prima dată când inculpatul refuza să-i vorbească. De obicei, bărbații pe care îi apăra (nu avem vreo dovadă referitoare la vreo inculpată) erau țărani săraci. Mai mult, cu doar câteva luni înainte ca părintele Feletti să dispună luarea lui Edgardo, Jussi apărase un arendaș care își ucisese cu toporul soția aflată în luna a opta de sarcină.[8]

Jussi a avut puțin timp la dispoziție ca să se pregătească pentru judecarea fostului inchizitor. Pe 10 aprilie 1860, la două săptămâni după ce fusese

numit de judecător, a aflat că ultima ședință de judecată era programată pentru luni dimineață, pe 16 aprilie. Încă trei persoane au fost înștiințate în aceeași zi despre data procesului – inculpatul, părintele Feletti, și cele două părți vătămate, Momolo și Marianna Mortara. Nici unul nu s-a prezentat la proces. În cazul soților Mortara, înștiințarea le-a fost înmânată la locuința din Torino, cu numai două zile înainte, iar Marianna a trebuit să semneze pentru soțul ei, care era plecat. Le era, practic, imposibil să participle la proces, chiar dacă ar fi dorit, dar nu există nici un indiciu că ar fi dorit.

Cazul inchizitorului era deosebit. Acestuia i se ordona să se prezinte ca să răspundă la acuzația de „despărțire violentă a copilului Edgardo Mortara de familia sa“. Mai târziu, în aceeași zi, Jussi a depus o pledoarie în numele părintelui Feletti, solicitând ca acesta din urmă să fie scutit de obligația de a se prezenta în instanță, pentru că voia „să renunțe la acest beneficiu oferit de lege“. Fostul inchizitor al Bolognei, pe scurt, nu avea să se prezinte în instanță la propriul proces, pentru că, astfel, ar fi recunoscut dreptul noului stat de a-l judeca.[9] Instanța a încuviințat cererea și, în dimineața zilei de 16 aprilie, când completul format din șase judecători, condus de judecătorul Calcedonio Ferrari, a declarat deschisă ședința de judecată, părintele Feletti se afla în celula sa.

Nici acuzarea, nici apărarea nu aveau vreun martor. Acuzarea pusese deja la dispoziția instanței o copie după toate declarațiile adunate de Curletti și Carboni. Singurii martori ai acuzării care nu depuseseră mărturie erau cei care, precum mareșalul Lucidi, fugiseră pe teritoriile aflate încă sub control pontifical. Jussi se confrunta cu o altă problemă, una destul de complicată. Reprezenta un om care, din principiu, nu dorea să se apere. Ceea ce îl lega de mâini și de picioare pe avocat era că multe dintre faptele care trebuiau clarificate erau legate tocmai de acele chestiuni care, din punctul de vedere al inchizitorului, nu trebuiau divulgate instanței. Nu numai că nu putea s-o cheme pe Anna Morisi ca să discute cu ea în instanță despre interogarea acesteia la San Domenico, dar cum putea să convoace alți martori-cheie, precum Cesare Lepori și Regina Bussolari, fără a se pune problema pe cine interogase inchizitorul și pe cine nu? Și cum ar fi putut să-i treacă măcar prin minte să convoace martori care puteau dezminți acuzația potrivit căreia clientul său acționase fără să fi primit dispoziție de la autoritățile superioare? Nici un martor nu ar fi vrut să depună mărturie în această situație și nici părintele Feletti, nici susținătorii săi nu ar fi apreciat

eforturile lui Jussi de a încerca să citeze astfel de martori. Pe scurt, având la dispoziție numai trei săptămâni ca să pregătească apărarea și fără avantajul de a discuta cu părintele Feletti sau de a-i chestiona, la rândul său, pe martorii interogați de procuratură, Jussi trebuia să se bazeze numai pe calitățile sale oratorice remarcabile, lăsând totul pentru pledoaria finală. Avea un singur avantaj: mai întâi vorbea acuzarea. Jussi lua cuvântul ultimul.

Urmând procedura obișnuită a curții, procurorul special, așa-numitul *procuratore fiscal*, nu magistratul care instrumentase cazul, a prezentat cazul acuzării în fața instanței. Radamisto Valentini fusese numit procuror pe lângă tribunalul din Bologna în ianuarie. Acesta era primul lui caz important.

Ca să obțină o condamnare, și-a dat seama procurorul, trebuia să dovedească faptul că inchizitorul încălcase legile în vigoare la data la care fusese luat Edgardo. A-l acuza că nu respectase noul cod penal – care nu recunoștea rolul inchizitorului – era contrar nu numai reglementărilor internaționale, ci și dorinței noului guvern de a împăca populația italiană și de a câștiga susținerea guvernelor străine.

Când s-a ridicat Valentini, ca să se adreseze instanței, a urmat calea sugerată de Carboni, concentrându-se asupra a două temeiuri privind vinovăția călugărului dominican. Primul lucru susținut era că părintele Feletti acționase din proprie inițiativă, Edgardo fiind luat fără să fi primit, în prealabil, dispoziții de la Roma în acest sens. Valentini a menționat diverse probe în favoarea afirmației sale. Giuseppe Agostini, căruia îi arătase scrisoarea prin care părintele Feletti dispusese declanșarea operațiunii, nu își amintea ca în scrisoare să se fi făcut vreo referire la autoritățile superioare. Și de ce ar fi vrut colonelul De Dominicis atât de mult să șterpelească scrisoarea din dosarele poliției, când începuse cascada de proteste cu privire la caz, dacă nu ar fi considerat că ordinul era în neregulă? În caz contrar, tocmai acest document îi proteja pe De Dominicis și pe restul ofițerilor săi, justificând fapta acestora. Cât despre declarația inchizitorului, potrivit căreia ar fi primit aprobare în prealabil de la Roma, pentru că rectorul Catehumenilor de la Roma aștepta să-l preia pe băiat, Valentini a indicat un detaliu subtil din mărturia lui Agostini. Potrivit însoțitorului lui Edgardo, când acesta ajunsese la Catehumeni cu băiatul, rectorul îi spusese că îi așteptase să vină, pentru că părintele Feletti îl

anunțase. Deși părintele Feletti susținea că nu luase direct legătura cu rectorul și că rectorul trebuie să fi fost informat de sosirea apropiată a lui Edgardo de către Sfântul Oficiu de la Roma, acest fapt arăta, a completat procurorul, că inchizitorul pusese singur la cale întreaga afacere.

Inchizitorul mințise, a susținut Valentini, și în privința faptului că papa avea cunoștință de ordinul de a lua băiatul, după cum o dovedea minciuna că papa le trimisese bilete părinților băiatului, ca să vină la Roma. Și, a întrebat procurorul, dacă dispozițiile inchizitorului veniseră de la Sfântul Oficiu, de ce nu îi săriseră în ajutor autoritățile Bisericii? „De ce-ar lăsa, prin tăcerea lor, un om nevinovat să zacă în închisoare, dacă acesta a executat ordinele lor?… De ce nu contribuie la slava Domnului, prin triumful adevărului, descoperirea nevinovăției, dezvăluind un fapt care nu trădează ceva ce ar trebui păstrat secret?“

Valentini a făcut tot posibilul să demonstreze că părintele acționase din proprie inițiativă, dar Carboni, care ajunsese să-l cunoască bine pe deținut, nu prea avea încredere în argumentele sale. Știa ce fel de om era Feletti. Putea, în unele privințe – cum ar fi atitudinea sa față de evrei – să fie considerat fanatic, cel puțin din punctul de vedere al liberalilor, însă lua în serios atribuțiile funcției pe care o deținea, iar activitatea Sfântului Oficiu al Inchiziției era cât se poate de biroratică. Părea puțin probabil ca părintele Feletti să fi încălcat procedura – să declanșeze o anchetă neautorizată, și apoi, fără să se consulte cu superiorii săi, să dea dispoziție poliției să răpească un băiat de lângă familia sa evreiască. Părea chiar și mai puțin posibil să-l fi trimis, apoi, pe băiat la Roma și de acolo să răspândească vești despre ceea ce făcuse. Părintele Feletti nu era nonconformist, nici prost.

Punctul forte al procuraturii era cel de-al doilea temei. Potrivit exprimării lui Valentini: „Să admitem, pentru o clipă, că inchizitorul a primit dispoziția de a ordona răpirea micului Edgardo Mortara de la Sacra Congregație a Sfântului Oficiu din Roma. De la cine ar fi putut primi Congregația informația privind așa-zisul botez al băiatului?… Dacă Sacra Congregație a Sfântului Oficiu de la Roma a fost informată înainte de răpire că micul Mortara fusese botezat, numai părintele inchizitor Feletti putea s-o facă.“ Acesta era un aspect pe care inchizitorul nu îl negase deloc.

În cazul în care cardinalii Sfântului Oficiu ordonaseră luarea lui Edgardo, atunci puteau s-o fi făcut numai în baza investigației inchizitorului. Dar

cum, a întrebat procurorul, trăsese inchizitorul concluzia că Edgardo fusese cu adevărat botezat? Părintele Feletti se baza pe cuvântul unei singure femei și nu depusese nici cel mai mic efort să întrebe alți martori, care puteau ajuta la verificarea poveștii ei sau care ar fi putut să-l ajute să stabilească dacă poate să aibă încredere în vorbele ei. În schimb, din cauza părintelui Feletti, „un copil gingaș a fost smuls din brațele părinților săi iubitori, în baza simplei declarații date sub jurământ de o femeie“. Valentini a adăugat: „Și vom vedea imediat ce fel de femeie era“.

Este una dintre ironiile unificării Italiei și a decăderii puterii papale din legații faptul că primul proces important din noua regiune italiană a Emiliei – care fusese anexată noului regat numai cu o lună înainte – a dat naștere la o dezbatere cu privire la ce însemna un botez valabil. Cazul a fost dezbătut mai puțin în baza dreptului laic și mai mult în baza interpretării corespunzătoare a dreptului ecleziastic. Valentini a relatat versiunea Annei Morisi referitoare la botez în cele mai mici detalii, susținând că, de fapt, aceasta nu îl făcuse corect dacă, într-adevăr, îl făcuse. Prin urmare, nu avea nici un efect. De exemplu, nu rostise cuvintele în timp ce stropise cu apă fruntea băiatului. Dacă Sfântul Oficiu ar fi știut acest lucru, „nu ar fi susținut niciodată că fusese botezat“ și nu ar fi dat niciodată ordin ca Edgardo să fie luat de lângă părinții săi.

Atunci procurorul nu a mai rezistat și și-a folosit armele retorice. Referindu-se la aproximarea datei botezului de către fata analfabetă, acesta a spus:

> Și pentru această mică prostie a meritat să se supere și să se întristeze un oraș atât de nobil, din cauza răpirii neașteptate, zgomotoase și violente a unui copil, de către atâția polițiști? A meritat să fie azvârlită o familie liniștită, onorabilă și muncitoare… în lacrimile disperate ale durerii și să li se distrugă membrilor săi sănătatea și avutul? A meritat să fie adusă o asemenea răpire ciudată, plină de răutate și blestemată atât în atenția prietenilor, cât și a dușmanilor Bisericii Catolice din întreaga Europă și în scriitura veninoasă a ziariștilor din cele două emisfere?

Valentini nu recunoștea că Anna Morisi ar fi realizat, nici măcar în mod greșit, ceremonia descrisă. Pe durata bolii lui Edgardo, părinții acestuia nu îl lăsaseră niciodată nesupravegheat și, în perioada în care fusese cel mai grav bolnav, fusese și Anna țintuită la pat. Potrivit relatării sale, botezul

avusese loc în toiul iernii, însă din evidențele doctorului rezultă fără urmă de îndoială că boala copilului se produsese vara.

„Morisi“, a spus procurorul, „era pe vremea aceea o țărăncuță: prostuță, grosolană și gură-spartă, potrivit martorilor… Nu se pricepea să aibă grijă de copii și nici măcar nu știa ce este *pancotto* [un desert].“ Pe scurt, a încheiat Valentini, avea o origine modestă, adică nu învățase prea multe despre doctrina creștină și spusese chiar ea că nu știa să boteze.

Acest fapt l-a condus pe procuror la martorul-cheie: Cesare Lepori. Numai cu ajutorul lui Lepori ar fi putut Anna să-l boteze pe Edgardo, după cum recunoscuse și singură. Însă Cesare Lepori declarase, sub jurământ, că nu vorbise niciodată cu Anna despre nici un botez. În plus, le spusese același lucru și unor martori, în 1858, când autoritățile papale erau încă la putere, deci nu a încercat în acest fel să-și schimbe atitudinea, acum, că picase regimul papal.

Și cum rămâne cu țărăncuța ignorantă și prostuță din 1852? Devenise între timp o femeie serioasă, demnă de încredere? „Întinată de respirația împuțită și de atingerea soldaților străini care murdăreau, pe vremea aceea, aceste tărâmuri nefericite, se tăvălise fără rușine cu ei de atâtea ori, pentru ca apoi, demonstrând că avea o minte bolnavă, să se laude cu asta.“ Fără știrea stăpânilor, transformase, lipsită de jenă, casele acestora, zi și noapte, în bordeluri și „de două ori înainte de a se mărita, soldații aceia o făcuseră mamă“. Vorba ei, pe scurt, nu avea nici o valoare.

„Va rămâne nepedepsită fapta părintelui inchizitor Feletti?“ a întrebat procurorul. „Nimeni nu crede că lucrurile vor rămâne astfel. A suferit deja condamnarea pronunțată de opinia publică, nu numai la Bologna, nu numai în Italia și în Europa, ci în toată lumea civilizată.“

Dar de ce a făcut inchizitorul ceea ce a făcut? Ce l-a determinat să creadă povestea Annei Morisi fără a o verifica sau, mai rău, s-o folosească fără ca măcar să creadă întru totul povestea nerușinatei servitoare, de bruscă evlavie eroică? Procurorul credea că are un răspuns. Părintele Feletti fusese mânat de „zelul său obsesiv, de setea sa de faimă, de putere și, în cele din urmă, de ura față de iudaism“.

În timp ce Valentini se apropia de finalul pledoariei sale, acesta a făcut apel la conștiință, apel la noua orânduire împotriva celei vechi, a noului stat laic împotriva fostului regim. Nu există ură mai îngrozitoare între oameni, a spus, decât cea motivată de religie. „Un cetățean de rând care, ca să-și

satisfacă un capriciu, a răpit un băiat… ar merita să fie pedepsit. Se cuvine să credem că un înalt magistrat – pentru că provoacă teamă, pentru că este inchizitor al Sfântului Oficiu, pentru că poate să profite de confidențialitate, pentru că poate să fie sigur nu numai de impunitate, ci, mai mult, de laude și de răsplată – ar trebui lăsat în libertate?“

Procurorul a încheiat: pentru că ordonase în mod arbitrar răpirea violentă a băiețelului Edgardo Mortara, care avusese loc la Bologna, pe 24 iunie 1858, sub pretextul că ar fi fost botezat, și pentru că îl trimisese spre a fi închis la Casa Catehumenilor de la Roma, părintele Pier Gaetano Feletti era acuzat potrivit codurilor legale care fuseseră atunci în vigoare. Încălcase normele referitoare la magistrații care fac abuz de putere și „împotriva celor care îi arestează pe alții în mod arbitrar și îi țin închiși“. Valentini a solicitat trei ani de serviciu public, restituirea cheltuielilor de judecată și plata de daune către părinții lui Edgardo.[10]

Acum era rândul înzorzonatului Francesco Jussi, care stătea singur pe banca apărării. S-a ridicat pentru a se adresa celor șase judecători îmbrăcați în robe negre.

„O, onorați judecători!“, începu Jussi. „Cine nu știe ce i s-a întâmplat familiei Mortara […] cum le-a fost luat părinților copilul și cum a fost dus la Roma? Întâmplarea este bine cunoscută, domnilor, iar gândul la durerea exprimată prin lacrimile sărmanei mame ne spune povestea fără să mai fie nevoie de cuvinte.“

Dar, cu toate acestea, a adăugat el, omul acuzat de infracțiune pentru această faptă nu avea cu adevărat nevoie de apărare, pentru că faptele, în sine, îi dovedeau nevinovăția.

Ce infracțiune comisese părintele Feletti? A declarat că, atunci când Sacra Congregație aflase că Edgardo Mortara fusese botezat, aceasta îi ordonase să-l ia pe băiat și să-l trimită la Casa Catehumenilor de la Roma. Inchizitorul a declarat că îi dăduse ordin, în acest sens, locotenent-colonelului De Dominicis. „Unde este dovada procurorului că această afirmație este falsă?“ Dacă procurorul nu avea o copie după scrisoarea adresată lui De Dominicis, nu era vina părintelui Feletti. Și nu putea să se aștepte să-i arate părintele Feletti scrisoarea primită de la Roma, pentru că inchizitorul depusese un jurământ sfânt ca să nu dezvăluie activitatea secretă a Sfintei Inchiziții.

Și, în orice caz, a continuat Jussi, faptele vorbeau de la sine. Părintele Feletti l-a expediat pe băiat la Roma fără ca măcar să-l vadă. „Decizia putea fi luată numai de către episcopii care constituie Sacra Congregație, al cărei conducător este însuși pontiful de la Roma.“ Jussi a citat ca martor o autoritate pe care nici unul dintre judecători nu o contesta: marchizul Gioacchino Pepoli, unul dintre conducătorii forțelor de unificare de la Bologna și vărul împăratului francez. Pepoli, descriind problema Mortara, scrisese: „Celor care l-au întrebat despre luarea micului Mortara, Pius al IX-lea le-a răspuns: «*Non possumus*», acesta este ultimul cuvânt, nu putea spune mai mult“. Dar, a spus Jussi, „dacă Sfântul Pontif le-a răspuns «*Non possumus*» celor care l-au întrebat de băiat, trebuie să fi știut că el dăduse ordinul sau cel puțin că, în calitate de președinte al Sacrei Congregații, îl aprobase“.

Chiar dacă inchizitorul acționase, de fapt, din proprie inițiativă, a întrebat Jussi, cu ce drept îl judeca instanța de față pentru acest lucru? „Părintele Feletti era sau nu era inchizitorul Sfântului Oficiu la data aceea? Exista sau nu acest tribunal la Bologna?“ Mai mult, a adăugat Jussi, noul guvern a luat două măsuri ca să-l desființeze: declarația potrivit căreia toți cetățenii aveau dreptul la tratament egal în fața legii și, ulterior, proclamația lui Farini de desființare expresă a tribunalului inchizitorial. „Și, atunci, cum de puteți să acționați împotriva unui magistrat care a aplicat o lege a cărei aplicare intra în atribuțiile sale, la data la care oficiul funcționa în mod legal?“ Și a continuat: „Noul guvern, care îi ia locul fostului guvern, poate să abroge legea dacă nu îi este pe plac, dar nu poate să-i dea în judecată pe cei care au aplicat-o, numai din ură față de legea sau față de oficiul respectiv“.

Încheind astfel primul aspect, Jussi a trecut la acuzația că părintele Feletti nu își făcuse datoria cum trebuia, că indusese în eroare Sacra Congregație, spunându-le membrilor acesteia că ajunsese la concluzia că avusese loc un botez valabil, când, de fapt, nu fusese așa. În această privință, a susținut avocatul, legea Bisericii era clară: activitarea inchizitorului Feletti putea fi judecată numai de către Sfântul Oficiu și de papă, nu de o instanță laică precum aceasta.

„Dar să presupunem, pentru o clipă, că ar putea s-o facă; ce ar demonstra o asemenea judecată? Ar demonstra că nu a avut loc nici un botez? Că nu a fost realizat asupra unei persoane muribunde? Dimpotrivă, domnilor, și cred că o parcurgere cât se poate de superficială și de rapidă a dosarului cazului

este suficientă ca să ne convingem cu toții că lucrurile stau exact pe dos decât se susține…“

„Îi voi cita ca martori“, a spus Jussi, „pe evreii Padovani și De Angelis, care, potrivit spuselor lor, pe la sfârșitul lui iulie 1858, s-au dus la Persiceto, să discute cu Morisi și să afle de la ea ce se întâmplase.“ Jussi a citat în amănunt din reproducerea lui Angelo Padovani, a relatării făcute cu lacrimi în ochi de Anna Morisi, referitoare la botezarea lui Edgardo, încheind cu mărturia lui Padovani: „Vorbele ei, comportamentul ei și lacrimile ei m-au convins că mi-a spus adevărul“.

Povestea Annei, a spus Jussi, avea fără îndoială o doză de adevăr. Ce poate fi mai firesc, decât ca o simplă slujnică, ducându-se la cumpărături la băcănie, să bârfească despre stăpânii săi? Și nu este obișnuit ca băcanii să încerce să afle tot ce pot despre ce se întâmplă în casele vecinilor? Jussi a menționat și un raport al poliției despre Lepori, care se afla la dosarul cazului, în care acesta era numit „prieten intim“ al preotului parohiei locale, Don Pini, un „iezuit care îi iubește pe austrieci“.[11] Lepori era, în mod clar, cineva „care trebuie să fi știut foarte bine cum se botează copiii“. Jussi ar fi adăugat, dacă ar fi știut, că, vreme de mulți ani, unul dintre cei mai importanți clienți ai lui Lepori fusese chiar Mănăstirea San Domenico, un fapt demn de luat în seamă, pentru că băcănia sa nu se afla cel mai aproape de mănăstire.[12]

Cât despre modul în care aflase inchizitorul despre botez, ce ar fi putut fi mai credibil decât povestea pe care o spusese Anna Morisi, referitoare la faptul că se întâlnise cu o servitoare a vecinei și că îi povestise despre băiat, care era pe moarte, atunci, în casa familiei Mortara? Sau cealaltă femeie, Regina Bussolari, care o convinsese să boteze băiatul muribund și refuzul Annei și povestea ei legată de ce făcuse cu cinci ani înainte, când Edgardo fusese bolnav. Apoi Regina plecase, a reconstituit Jussi scena, și „îi povestise altcuiva și cealaltă femeie îi povestise unei a treia persoane, până ce povestea ajunsese la urechea inchizitorului“.

„Și în acest caz“, a susținut Jussi, avem de-a face cu Bussolari,

> o femeie care, la rândul său, era în relații de prietenie cu preoții, pentru că lumea o descrie ca fiind excesiv de pioasă și bigotă. Mai mult, comisarul de poliție, Meloni, are o altă părere despre ea, acuzând-o că ar fi avut o aventură cu un preot care acum este mort. Însă, în lipsa oricăror

informații la dosar, altele, în afară de spusele comisarului, preferăm s-o credem pe *signora* Pancaldi, care spune, în declarația dată sub jurământ, că Bussolari este o femeie bună și foarte religioasă și că mergea des, poate chiar prea des, la biserică.

Însă atunci de ce, a întrebat Jussi, ar nega și Lepori, și Bussolari relatarea lui Morissi? Răspunsul era simplu: le era amândurora teamă să spună adevărul. Mințiseră, încercând, astfel, să se salveze.

Comportamentul lui Lepori, a susținut Jussi, demonstrase, încă de la început, acest lucru. Îi spusese, inițial, lui Momolo Mortara că îi va da o declarație semnată, prin care va nega relatarea lui Morisi, însă după aceea a refuzat s-o facă. Ce motiv, a întrebat Jussi, putea să fi avut Lepori, să refuze să semneze o asemenea declarație, dacă aceasta era adevărată? Nici mărturia ulterioară a lui Lepori nu părea verosimilă. Era credibil faptul că nu își amintea nimic despre fata pe care o trimiseseră soții Mortara zi de zi, în 1852, să facă cumpărături la magazinul lui?

Și ce să mai spunem de Regina Bussolari? Nu este puțin suspect că îi venise atât de greu poliției s-o găsească?

„Exact în urmă cu trei luni, exact în ziua în care a fost închis părintele Feletti – ce coincidență stranie! –, aceasta și-a părăsit cocioaba din districtul San Lorenzo și s-a mutat la nepotul ei, Giuseppe Rossi, din *via* Galliera. Este ceva pur întâmplător? A făcut-o din dragoste pentru ruda sa? Sau numai de teamă că o vor cita să depună mărturie? Bussolari recunoaște toate împrejurările privind locul și ora acelei discuții [cu Anna Morisi] și neagă doar partea care ar putea s-o expună unei acțiuni în justiție.

Apoi Jussi și-a îndreptat atenția chiar către Anna Morisi, pentru că aceasta fusese recunoscută drept unică martoră la botez, iar acțiunea părintelui Feletti se întemeia pe faptul că o crezuse pe cuvânt. Viața Annei Morisi nu era, a recunoscut Jussi, ireproșabilă. „Dimpotrivă, a fost implicată în aventuri amoroase interzise și a cunoscut plăcerile carnale cele mai diverse. Dar, dacă nu reușim să credem pe cineva care a căzut pradă slăbiciunii umane“, a întrebat Jussi, „atunci pe cine am mai fi în stare să credem pe lumea asta?“ Și, a continuat, Morisi trebuia să aibă anumite calități altfel de ce ar mai fi suportat soții Mortara cheltuielile privind îngrijirea sa, în

perioada în care fusese însărcinată, pentru ca apoi s-o ia înapoi, după ce își lăsase copilul la orfelinat?

Cât despre afirmația procurorului, potrivit căreia Edgardo nu fusese în pericol de moarte la data botezului, chiar dacă aceasta ar fi fost adevărată, nu ar fi condus la negarea validității botezului și, implicit, nici a nevoii ca inchizitorul să procedeze după cum o făcuse. Și, oricum, cât de credibilă era afirmația procurorului? Dovezile doctorului Saragoni nu atestau faptul că acesta făcuse 12 vizite la domiciliu, în șapte zile, ca să-l consulte pe băiat?

Jussi era gata să concluzioneze: părintele Feletti aflase despre botezul lui Edgardo, aflase povestea Annei, o poveste pe care o auziseră și evreii Padovani și De Angelis și o consideraseră convingătoare. Ce făcuse inchizitorul? Numai ce îi cerea funcția. „Și asta se poate numi infracțiune?“, a întrebat Jussi. Și ce infracțiune era aceasta? Inițial, acuzarea „a numit-o atac la liniștea publică, apoi răpire, apoi despărțire violentă și apoi abuz de putere. Dar nu este nimic din toate acestea; nu este deloc o infracțiune.“ A continuat: „Nu era o infracțiune când a avut loc, pentru că nu era interzisă prin nici o lege. Dimpotrivă, exista o lege care o cerea, în mod expres.“

Avocatul a vorbit apoi despre clientul său, care suferea de atâta vreme.

> Părintele Feletti nu s-a gândit la propria persoană când a trebuit să-și pregătească apărarea, pentru că nu a vrut să-și atragă sancțiunea ecleziastică și nici să încalce jurămintele depuse la preluarea funcției. În lungile sale ore de singurătate, în chinul de a fi în închisoare, în tăcerea totală în care se află, se simte inspirat să aducă slăvi făcătorului universului, a cărui grație o vede pătrunsă în micul copil, în calmul copilului de atunci când i-a văzut prima dată pe polițiști și când a fost despărțit de familia sa, pentru liniștea miraculoasă… și pentru ceea ce aș numi plăcerea sa evidentă de pe parcursul călătoriei, pe care o confirmă mareșalul Agostini.

Obligat fiind prin jurământ și prin funcție să-l îndepărteze pe copil de părinții săi evrei, ca să poată fi crescut ca un catolic, părintele Feletti își făcuse doar datoria. Și totuși, făcuse tot posibilul ca despărțirea să fie cât mai puțin dureroasă. Îl rugase pe De Dominicis „să îi aleagă pe cei mai omenoși soldați din miliția sa și să le spună să arate cât mai mult respect, după cum au confirmat toți din acea familie, inclusiv mama băiatului, că au procedat. Și apoi“, a arătat Jussi, „tatăl băiatului[13] și cumnatul s-au dus la el,

ca să câștige mai mult timp pentru despărțire, i-a primit cu vorbe blânde și le-a acordat cele 24 de ore, dacă nu s-o convingă pe mamă, cel puțin ca să facă plecarea băiatului mai puțin dură și mai puțin dureroasă… Ce altceva“, a întrebat Jussi, „ar fi putut să facă, potrivit atribuțiilor sale?“

Jussi a ales cu atenție imaginea de final pe care avea să le-o lase celor șase judecători, precum și miilor de credincioși care aveau să-i citească, în curând, apărarea. A fost imaginea unui om al lui Dumnezeu martirizat, inspirat de lumina divină care strălucea prin intermediul unui băiețel: „Copleșit de nenorocirea sa, și-a ascultat conștiința de a nu încălca jurămintele de care era legat în virtutea funcției sale. Apoi a văzut, cu ochii minții, grația cu care l-a înzestrat Domnul pe Edgardo și, absorbit de această idee, a decis să se lase pe mâna soartei pe care i-o hărăzise cerul, neținând cont de nici o apărare umană, mulțumindu-se să-și ofere lacrimile lui Dumnezeu, și nu oamenilor.“[14]

CAPITOLUL 22

Ceremoniile conducătorilor

Se întâmplaseră multe în afara zidurilor închisorii părintelui Feletti în cele 15 săptămâni petrecute acolo. Acțiunile lui Farini, menite să consolideze noul regim din Emilia, dădeau rezultate, în timp ce vechiul mare ducat al Toscanei se pregătea pentru anexarea la regatul Sardiniei. Obiectivul asociat cu Risorgimento, de creare a unui stat italian unificat, nu mai părea un plan ireal.

Călugărul dominican în straie albe, din închisoarea-turn de la Bologna, nu a fost singurul cleric care s-a simțit asaltat și persecutat. Pe măsură ce se micșorau teritoriile papale, victime ale revoltei populare și ale intrigii militare, papa Pius al IX-lea vedea iadul pe pământ. După o săptămână de la arestarea părintelui Feletti, papa a răspuns solicitării regelui Victor Emanuel al II-lea de a accepta pierderea Romagnei și de a ceda controlul politic efectiv asupra regiunilor Umbria și Marche, din centrul Italiei. Papa a respins propunerea cu furie, cerându-i regelui „să țină cont de funcția mea, de natura mea sacră și de datoria pe care o am față de demnitatea și de drepturile Sfântului Scaun, care nu sunt drepturile unei dinastii, ci ale tuturor catolicilor“. Pe 19 ianuarie 1860, Pius al IX-lea a emis enciclica *Nulli certe*, în care denunța ocuparea Romagnei și solicita restituirea sa imediată.[1]

La Bologna, relațiile dintre Biserică și noul stat erau tensionate. Chiar în ziua arestării fostului inchizitor, guvernul provinciei Bologna a publicat un avertisment, care a fost transmis tuturor oficialităților din oraș. Erau amenințați cu pedeapsa cu închisoarea și amenzi toți preoții „care, prin exercitarea atribuțiilor specifice preoției, sau prin discursurile lor publice, sau prin scrierile lor, sau prin alte mijloace publice, critică instituțiile și legile statului sau provoacă nerespectarea respectivelor legi ori a altor autorități publice“.[2]

Noii conducători se îndreptau cu pași repezi către anexarea Romagnei, a Modenei, a Parmei și a Toscanei la regatul Sardiniei, care se transforma,

treptat, într-un regat al Italiei. În timp ce părintele Feletti reflecta la propria soartă și la voia Domnului în închisoare, Bologna se pregătea de un plebiscit cu privire la anexare. Guvernul care înlocuise regimul papal își proclamase de mult dorința de a face parte din regatul lui Victor Emanuel, însă argumentele diplomației internaționale susțineau nevoia de a se dovedi că sfârșitul domniei papale și supunerea față de regele de Savoia erau rezultatul unei solicitări populare irezistibile. Plebiscitul avea să arate că tocmai supușii de odinioară ai papei îl înlăturaseră pe acesta de la conducere.[3]

Formularea întrebării plebiscitului pregătit de Farini pentru Emilia și Romagna nu le lăsa foarte mult spațiu de manevră apărătorilor înrăiți ai Statelor Papale. Întrebarea la care trebuia să se răspundă, prin vot, pe 11–12 martie, le cerea cetățenilor să-și exprime preferința pentru „anexarea la monarhia constituțională a regelui Victor Emanuel sau pentru un regat distinct“. Era evident caracterul ceremonial al exercițiului, judecând după rezultat: 426 000 de voturi pentru anexare, la 756 împotrivă. O săptămână mai târziu, Farini i-a dus rezultatul neverosimil lui Victor Emanuel, care, exact în aceeași zi, a emis un decret regal prin care se proclama anexarea provinciilor Emiliei la regatul Sardiniei.[4]

Fiecare eveniment important de pe drumul de înlăturare a conducerii papale s-a transformat într-un câmp de luptă dintre noul stat și dușmanul său declarat, Biserica. Dacă zidurile celulei sale nu ar fi fost atât de groase sau dacă nu ar avut numai o ferestruică, părintele Feletti ar fi auzit fanfara cântând și ar fi văzut mulțimile revărsându-se către piața centrală din apropiere, în data de 21 martie. La San Petronio s-a ținut o slujbă specială, s-a intonat un *Te Deum* de mulțumire, s-a invocat o binecuvântare divină pentru noul monarh al bolognezilor. Marea orchestră cânta, în timp ce o mulțime de demnitari se bucura de entuziasmul stârnit în acest loc, cel mai sfânt loc din Bologna. Printre cei aflați în primul rând se afla și intendentul provinciei, care emisese avertismentul dur la adresa clericilor, cu trei luni înainte, fiind înconjurat de membrii din consiliul provinciei și al orașului. Și lângă aceștia stăteau demnitarii puterii judecătorești de la Bologna – printre care, desigur, judecătorii care, în mai puțin de o lună, aveau să decidă soarta părintelui Feletti. Prin contrast, absența preoților de la San Petronio era cât se poate de jenantă. Arhiepiscopul, cardinalul Viale-Prelà, le interzisese din

nou să participe la ceremonie și obișnuiții capelani militari au fost siliți să țină slujba.[5]

Patru zile mai târziu, Pius al IX-lea a dat propria replică la pierderea Bolognei și a Romagnei: un edict de excomunicare a tuturor celor implicați în „reaua rebeliune“ a provinciilor respective. Aceștia urmau să piardă toate privilegiile Bisericii și puteau fi iertați numai dacă și numai când „retractau în mod public tot ceea ce făcuseră, sub orice formă“, și readuceau teritoriile la forma politică anterioară.[6] Judecătorii de la tribunalul din Bologna au fost preveniți în acest fel cu privire la ce avea să li se întâmple, dacă l-ar fi condamnat pe călugărul deținut. Farini, care provocase arestarea părintelui Feletti, și Curetti, care, în calitate de șef de poliție, îl luase pe călugăr de la mănăstirea sa, merseseră deja prea departe. Poziția judecătorilor era mai puțin clară.

Judecătorii nu erau nici pe departe revoluționari, pentru că elita noului regim de la Bologna nu era deloc diferită de cea veche. Ceea ce fusese înlăturat, prin revoltă, nu era orânduirea anterioară a privilegiilor sociale și economice, ci un regim politic care devenise tot mai depășit pentru elita din Europa. Nu era o revoltă condusă de partizanii noii orânduiri sociale și economice; și cu atât mai puțin era rezultatul vreunei răscoale țărănești sau a primilor proletari. Și exact așa cum noua conducere politică a Bolognei provenea, în mod disproporționat, din vechea castă a nobililor – printre care se număra și verișorul lui Napoleon, Gioacchinno Pepoli –, la fel era și cu puterea judecătorească. Șeful completului de șase judecători din cazul fostului inchizitor, Calcedonio Ferrari, era conte, la fel ca un alt judecător, Achille Masi. Un al treilea membru al completului, Carlo Mazzolani, era baron.

Ședința finală a procesului intentat părintelui Feletti a început pe 16 aprilie, când contele Ferrari, de pe scaunul său de președinte al instanței, a rostit o rugăciune. Ziua a continuat cu o pledoarie finală a procurorului, urmată de tulburătoarele concluzii ale lui Francesco Jussi, din partea apărării. După aceea, judecătorii s-au retras din sala de judecată, pentru deliberări. Dezbaterea a durat puțin. La întoarcerea în sala de judecată, contele Ferrari a citit decizia completului:

> Instanța, răspunzând la întrebările puse de președinte, invocând sfântul nume al Domnului, declară că s-a stabilit că, în seara de 24 iunie

1858, poliția l-a luat de la cuplul de evrei Salomone, zis Momolo, Mortara și Marianna Padovani, pe fiul acestora, Edgardo, și că această faptă a fost autorizată de către Guvern.

Așadar, nu a existat și nu există nici un temei pentru o acțiune penală împotriva autorilor faptei sus-menționate și, implicit, împotriva inculpatului Pier Gaetano Feletti, din ordinul predicatorilor, fost inchizitor al Sfântului Oficiu de la Bologna. În consecință, acesta trebuie eliberat imediat din închisoare.[7]

Înainte ca instanța să hotărască, zarva legată de răpirea băiatului evreu se domolise, în mare parte. Pentru liberali și pentru opozanții guvernării laice a papei care se dedicaseră cauzei, evenimentele se precipitau, îndreptându-se spre unificarea Italiei, la care visaseră cu toții. Nu prea mai aveau timp să își facă griji pentru Edgardo și pentru soarta inchizitorului. O dovadă în plus împotriva oricărui protest era și faptul că hotărârea fusese luată de noul regim. Mai mult, aceasta a reprezentat unul dintre primele verdicte date în fostele legații, aflate acum sub controlul regelui Victor Emanuel.

Mai erau și alte motive pentru care eliberarea părintelui Feletti a fost primită cu proteste slabe în Italia. Cu numai o săptămână înainte, după înăbușirea unei răscoale în Sicilia de către forțele armate ale Regatului Celor Două Sicilii, Garibaldi anunțase că avea să cedeze doleanțelor revoluționarilor sicilieni și că avea să organizeze o expediție de voluntari, ca să le vină în ajutor. Aceasta i-a alarmat pe Victor Emanuel și pe Cavour, ale căror aranjamente diplomatice bine plănuite erau puse în pericol și care, mai presus de orice, își făceau probleme că mișcarea de unificare avea să le scape de sub control și să degenereze într-o revoluție socială. Făceau tot posibilul să-l împiedice pe Garibaldi să plece, dar, în același timp, încercau să-și întărească susținerea, atât în interiorul proaspăt extinsului lor regat, cât și la curțile Europei. Un atac direct împotriva Bisericii nu era ceea ce își doreau și, deși opoziția papei la anexarea teritoriilor din nord nu putea să fie mai clară, atât regele, cât și prim-ministrul încercau să pozeze drept buni catolici, dornici să trăiască în armonie cu Biserica.

Pentru evrei, era o cu totul altă poveste. Arestarea inchizitorului fusese o reabilitare triumfătoare și o dulce răzbunare. Cunoscutul ziar evreiesc din Italia *L'Educatore israelitico*, descriind verdictul, numise corect procesul drept „procesul prezentului împotriva trecutului". Erau în joc interese

politice mai mari, după cum se constata în ziar. „Și astfel“, postula ziarul evreiesc, „aproape brusc și pe neașteptate, se încheie un proces care, poate, a început în mod neînțelept, pentru că nimeni nu prevăzuse un final pozitiv sau pentru că efectiv s-a dorit, din prudență, evitarea acestuia.“[8] Și editorul ziarului *Archives Israélites*, care condusese campania franceză pentru eliberarea lui Edgardo, a adoptat tot o opinie filosofică. „Cel puțin“, scria el, „această decizie demonstrează imparțialitatea instanței… Cât despre restul“, încheia acesta, țintind spre obiective mai înalte decât călugărul de la Bologna, „la ce bun să lovești brațul, de vreme ce capul a conceput, a dus la îndeplinire și a sancționat atacul?“[9]

După ce părintele Feletti, rugându-se în celula sa din închisoare, a aflat despre hotărârea tribunalului, i-a mulțumit lui Dumnezeu pentru că se îndurase de el și s-a întors la San Domenico. Arhiepiscopul, care era grav bolnav, era și el recunoscător pentru eliberarea călugărului, dar s-a trezit la fel de asaltat ca înainte. Tocmai aflase că, pentru a sărbători anexarea Romagnei, însuși regele Victor Emanuel se pregătea pentru o vizită triumfătoare la Bologna, în două săptămâni, vizită care avea să fie mai plăcută pentru rege, cu siguranță, fiindcă nu avea să fie celebrată la umbra turnului în care era închis călugărul. Autoritățile pregăteau serbări de gală, ca să marcheze prima vizită a monarhului în noile sale teritorii, și aveau, ca de obicei, să apeleze la serviciile preoților locali, ca să dea o notă religioasă evenimentului.

Pe 26 aprilie, cardinalul Viale-Prelà i-a trimis aghiotantului regelui o scrisoare cu vești proaste: nici un preot de sub conducerea sa nu avea să participe la festivități. Era datoria sa sfântă, scria acesta, să facă tot posibilul ca să mențină integritatea teritoriului pontifical, în special cel al Emiliei. Nu putea respecta ordinul guvernului de a lumina bisericile în noaptea vizitei regelui: „Mi-aș trăda conștiința și mi-aș încălca, cu nerușinare, jurămintele solemne, aș renunța la orice principiu de onoare… și aș fi dezonorat pentru tot restul vieții“. A explicat: „Luminarea bisericilor e ordonată pentru a serba autoritatea suverană a Maiestății Sale pe aceste teritorii. Dacă aș lumina bisericile, aș recunoaște, astfel, autoritatea regelui.“ Cardinalul și-a exprimat apoi speranța că regele va avea grijă să nu fie insultat și atacat, după cum fusese în vara anterioară, când luase o decizie asemănătoare cu privire la marșul triumfător prin care Massimo d’Azeglio își făcuse intrarea în Bologna. Nu putea să creadă, scria, „că Maiestatea Sa va tolera ca,

efectiv sub ochii lui, un episcop, un cardinal, să fie insultat pentru ceea ce îi interzicea să facă sfânta sa datorie“. Era suficientă, adăuga, o singură vorbă din partea regelui, pentru a opri asemenea calomnii venite de la oamenii care „nu caută decât scandaluri și haos“.[10] În aceeași zi în care a trimis scrisoarea, arhiepiscopul, grav bolnav, a părăsit orașul, să se bucure de aerul mai curat din învecinații Apenini. Nu era la Bologna când, pe 1 mai, Victor Emanuel a intrat, călare, în oraș.

Câmpul de luptă al războiului dintre Biserică și stat era de așa natură, încât chestiunea de onoare asupra căruia insistau noii conducători și în privința căruia refuzau să cedeze reprezentanții Bisericii a fost tragerea clopotelor bisericii din oraș. La urma urmei, cum putea să intre suveranul în oraș, mărșăluind, fără să bată clopotele? A doua zi după plecarea arhiepiscopului, primarul Bolognei le-a trimis câte o scrisoare tuturor preoților parohiali din oraș, prin care le ordona acestora ca, „la intrarea în Bologna a Maiestății Sale Victor Emanuel al II-lea, să tragă clopotele la bisericile lor, ca să serbeze exact precum celelalte biserici“. Însă, urmând ordinele arhiepiscopului, preoții parohiali din Bologna au refuzat să facă acest lucru.[11]

Regele a mărșăluit, intrând pe poarta orașului, și mergând apoi pe străzile împodobite cu steaguri, pe sub tapiseriile – atârnate la ferestre – vopsite în culorile a peste 200 de orașe și provincii ale proaspăt extinsului ținut. Lumea flutura steaguri de la ferestre și balcoane și arunca flori peste trăsura regală. Pretutindeni erau arborate, la un loc, blazonul regelui și cel al orașului, împreună cu tricolorul. Regele s-a îndreptat spre piața centrală, redenumită, mai nou, Piazza Vittorio Emanuele, plină nu numai cu cetățeni care serbau, ci și cu corpuri de gardă, batalioane de militari și chiar și cu pompieri. Printre atâtea urale, fanfare și salve ale artileriei, este posibil ca regele să nu își fi dat seama cât de puține clopote de biserică bătuseră.

A doua zi, ziarul local relata, cu entuziasm, despre splendida zi, dar s-a grăbit să adauge, ca replică la criticile clericilor față de sărbătoare: „Remarcăm faptul că, în ciuda confuziei dușmanilor noștri răutăcioși, care își doreau să vadă o primire dezastruoasă și o dezaprobare cerească“ a evenimentului, „nici măcar o picătură de apă nu a căzut să strice bucuria publicului, deși a plouat întruna toată dimineața și a plouat și imediat după aceea“.[12]

Ce i-a înfuriat cel mai mult pe conducătorii Bisericii, în ziua aceea, a fost ceremonia organizată în onoarea regelui la San Petronio. Pe 2 mai, locțiitorul arhiepiscopului, monseniorul Ratta, care îi ținea locul cardinalului suferind, i-a trimis cardinalului Antonelli, secretarul de stat, o scrisoare de informare referitoare la ultimele fapte calomnioase. „Ceea ce mă întristează cel mai mult“, scria el, „este ce s-a întâmplat la San Petronio, când regele a ajuns aproape de intrarea în biserică. Era o zarvă îngrozitoare, lumea strigând: «Trăiască Regele!», și s-a menționat în cea mai mare parte a slujbei și până când regele a părăsit biserica. Și, astfel, Iisus Hristos a fost insultat în propria casă, iar sanctuarul dedicat rugăciunii și ținerii sfintelor slujbe a fost profanat… Distinsa Voastră Eminență“, încheia monseniorul, „m-am gândit la flagelurile trimise de Iisus Hristos asupra celor care au profanat Templul și mi-au venit în minte cuvintele *zelus domus tuae comedit me* [m-a devorat zelul casei tale].“[13]

Monseniorul avea să dispună, în curând, de mult timp ca să cântărească sacrilegiile noului guvern. La numai trei zile după ce monseniorul Ratta i-a trimis scrisoarea cardinalului Antonelli, parlamentul de la Torino a decis să facă o sărbătoare din ziua de 13 mai, în comunitățile din întregul ținut, în onoarea constituției piemonteze, care urma să se aplice repede și în teritoriile anexate. Arhiepiscopul, care era deja pe moarte, a dat ordin locțiitorului său să-și păstreze atitudinea severă, interzicând orice acțiuni ale Bisericii care puteau fi interpretate ca legitimând noul guvern.

Când guvernul le-a ordonat preoților parohiali de la Bologna să oficieze un *Te Deum* special pe 13 mai, clericii au primit ordin de la arhiepiscopie să refuze acest lucru. Aceasta a fost picătura care a umplut paharul pentru oficialii guvernamentali care doreau acum arestarea cardinalului Viale-Prelà, întors de curând în oraș. Cunoscând starea precară de sănătate a arhiepiscopului, aceștia au ordonat, în locul arestării lui, arestarea prim-vicarului său, monseniorul Ratta, acuzat că făcea apel la nerespectarea legilor ținutului.

În mod ironic, tocmai în duminica festivalului de patriotism dat în onoarea constituției, în timp ce noul regim își arăta puterea, starea de sănătate a cardinalului Viale-Prelà s-a înrăutățit, iar monseniorul Ratta a fost chemat de urgență, ca să-i dea ultima împărtășanie. După plecarea în grabă de acasă, pentru a fi alături de arhiepiscop, monseniorul a fost oprit de poliție și arestat, arestul său fiind aprobat însuși de contele Cavour.

Poliția l-a însoțit până la închisoarea Torrone, unde a fost închis în celula pe care o eliberase părintele Feletti în urmă cu mai puțin de o lună. Mai târziu în dimineața aceea, în bisericile din întreaga episcopie s-a intonat *Te Deum,* sub oblăduirea capelanilor militari. Preoții parohiali din Bologna ținuseră seama de ultima dorință a arhiepiscopului.

În noaptea aceea, Michele Viale-Prelà a murit, la vârsta de 61 de ani. Acest om, slăvit de întreaga Europă – sau, cel puțin, de întreaga Europă catolică – cu cinci ani înainte, când semnase noul concordat în calitate de nunțiu papal în Imperiul Austriac, prietenul lui Metternich, acest om care ar fi putut să-i ia locul cardinalului Antonelli ca secretar de stat, a murit în cele mai umilitoare împrejurări. În cei aproape doi ani de când fusese luat Edgardo Mortara, arhiepiscopul ajunsese de la postura de cel mai respectat și influent om din Bologna, al doilea oraș, după Roma, din Statele Papale, la cea de inamic al guvernului, ocărât pe față, incapabil să împiedice arestarea propriului asistent pentru simplul fapt că îi respectase ordinele.

Cât de repede se întorsese roata și cât de lipsită de scrupule era elita Bolognei care îi acceptase pe noii conducători, reiese din jurnalul ținut de Francesco Nascentori, cronicarul bolognez care – în calitate de susținător neînfricat al domniei papale – citase aprobator din *Civiltà Cattolica,* atunci când descrisese cazul Mortara, cu numai un an și jumătate înainte. Anunțul său mortuar pentru cardinal demonstra că Nascentori se schimbase peste noapte, transformându-se dintr-un apărător al puterii Bisericii într-un patriot roșu-alb-verde:

> La ora 2 noaptea, marți, pe 15 mai, s-au terminat suferințele fizice și neliniștile morale ale cardinalului Viale-Prelà. Ne bucurăm cu toții de asta, știind că nu mai are un cămin aici, nici consolări, și că își dorea dintotdeauna să ajungă în rai, pentru că i se părea enervant și obositor să nutrească vreun sentiment uman sau milă pentru acest popor. Îi mulțumim lui Dumnezeu în numele lui; cât despre noi, să sperăm că următorul arhiepiscop al Bolognei va fi italian și catolic, omenos și pios, precum cel pe care l-am avut înainte [anume cardinalul Oppizzoni], un păstor respectat și iubit, care, atunci când a fost despărțit de turma sa, prin decret, a fost vrednic de regretul tuturor cetățenilor, nu numai al ipocriților obișnuiți și al servitorilor stupizi ai Austriei și al despoților Curiei romane.[14]

Pe 14 iulie, monseniorul Ratta a fost găsit vinovat, condamnat la trei ani de închisoare, precum și să plătească o amendă enormă. După ce o delegație a Bisericii s-a dus la Torino, ca să-l roage pe contele Cavour să facă un gest de clemență, regele l-a iertat. La fel ca părintele Feletti, acesta a petrecut circa 100 de zile în închisoare.[15]

În ceea ce-l privește pe părintele Feletti, autoritățile Bisericii au considerat că era prudent să plece din Bologna și să se mute în Roma, care era, în continuare, sub controlul Bisericii. Atitudinea sa principială în numele Bisericii, refuzul său de a recunoaște dreptul statului uzurpator de a-l judeca, dar și de a dezvălui vreun secret al Sfântului Oficiu, mărturia sa de grație despre vizita făcută de Dumnezeu micului Edgardo, toate acestea l-au făcut să fie foarte îndrăgit nu numai de superiorii săi dominicani, ci și de papă. A fost numit stareț la o mănăstire dominicană din Orașul Sfânt, unde a rămas până la moartea sa, din 1881, la vârsta de 84 de ani.

Cu câțiva ani înainte de moartea părintelui Feletti, acesta i-a scris lui Pius al IX-lea, în vârstă pe atunci, amintindu-i papei cine era („evenimentele religioase din 1860, bine cunoscute Sanctității Voastre, fiind forțat să părăsesc Bologna“) și a solicitat aprobarea de a fi înmormântat la o mănăstire dominicană din Lombardia, în nordul Italiei. La moartea sa, a fost elogiat – în latină – de șeful ordinului dominicanilor din Lombardia, care a amintit de cazul Mortara, folosind următoarele cuvinte: „Cu tristețea pe care o au oamenii buni, a fost trimis în judecată și, în această situație critică, a dat dovadă de atâta curaj, încât și-a atras admirația tuturor celor apropiați ca religie și, îndeosebi, a superiorilor săi bisericești, în special a lui Pius al IX-lea“.[16]

Succesorii din Bologna, atât ai cardinalului Viale-Prelà, cât și ai părintelui Feletti, s-au confruntat cu situații dezastruoase. Din cauza haosului în care s-a trezit Biserica, în fostele State Papale, a fost nevoie de trei ani până să fie ales un nou arhiepiscop. Alegerea papei pentru această funcție demonstrează din plin atitudinea acestuia față de problema Mortara. Respingând orice încercare de a-l face să accepte pierderea puterii papale la Bologna și preferând să ignore sensibilitățile celor care protestaseră împotriva răpirii lui Mortara, acesta a numit în funcție un călugăr dominican, pe Filippo Guidi. Mai mult, nu numai că Guidi era dominican, dar locuise în ultimii trei ani la Viena, combinând, astfel – din punctul de

vedere al bolognezilor patrioți –, amintiri legate de fostul lor inchizitor cu cele mai urâte amintiri despre ultimul arhiepiscop.

Papa a trebuit, în cele din urmă, să pună pe cineva în loc, pentru că monseniorul Antonio Canzi, episcop al micii episcopii Crema, din nord, care funcționa ca arhiepiscop al Bolognei, fusese și el închis. Monseniorul era unul dintre numeroșii înalți prelați care căzuseră victime luptei privind ceremoniile dintre Biserică și stat, în Bologna. În ianuarie 1862, sfătuise un preot parohial să nu oficieze slujba de înmormântare a unui judecător renumit, pentru că bărbatul era un binecunoscut susținător al noului regim. Familia judecătorului i-a chemat în instanță, atât pe preotul parohial, cât și pe episcop. Pe 5 aprilie, în acel an, poliția din Bologna a dat buzna în toate bisericile din Bologna, căutând în sacristii o circulară recent trimisă de monseniorul Canzi. În circulară, care respecta politica stabilită chiar de Sfântul Scaun, li se cerea preoților parohiali să refuze să-i împărtășească pe cei care făceau parte din noul guvern. Monseniorul Canzi a fost arestat pentru că trimisese circulara jignitoare fără să primească, în prealabil, aprobarea guvernului. La începutul lui august, episcopul a fost găsit vinovat și a început să-și execute pedeapsa de trei ani.

Când, în cele din urmă, monseniorul a ieșit din închisoare, în iunie 1865, încă nu exista un arhiepiscop la Bologna care să-i ia locul cardinalului corsican, decedat deja de mult timp. Guvernul refuzase să-i dea voie dominicanului să-și preia funcția și abia în 1871 a renunțat Guidi în final, la această numire, necălcând niciodată, în acei ani, în arhiepiscopia sa. Drept urmare, odată cu eliberarea sa, după trei ani de închisoare, monseniorul Canzi a deținut, vreme de șase ani, funcția de arhiepiscop delegat al Bolognei.[17]

În ceea ce îi privește pe dominicanii pe care i-a lăsat în urma sa părintele Feletti, și aceștia au avut de suferit. Pentru că guvernul noului stat a renunțat să mai încerce să ajungă la pace cu Biserica mereu ostilă, a apelat la tactica pe care o folosise Napoleon la începutul secolului. În iulie 1866, parlamentul a promulgat o lege prin care erau desființate ordinele religioase și se dispunea confiscarea proprietăților acestora. În luna decembrie a aceluiași an, călugării rămași au fost obligați să părăsească San Domenico, lăsând în urmă osemintele fondatorului lor. Întreaga mănăstire a fost transformată în cazarmă a armatei și numai trei călugări dominicani au avut voie să rămână, ca să aibă grijă de biserică în sine.

În anul următor, adăugând prejudiciului insulta, consiliul local a schimbat denumirea Piazza San Domenico în Piazza Galileo Galilei, în semn de cinstire pentru cea mai de seamă victimă a Inchiziției. În ianuarie 1868, un consilier local, criticând fățiș prezența în piață a statuii sfântului Dominic, care străjuia acolo din 1627, a propus înlocuirea acesteia cu un monument dedicat locuitorilor din Bologna care muriseră în lupta împotriva puterii papale. Acest lucru s-a dovedit a fi prea mult pentru membrii consiliului local și, printr-un vot de 31 la 7, s-a aprobat menținerea statuii sfântului Dominic.[18]

CAPITOLUL 23

Noi speranțe privind eliberarea lui Edgardo

Soții Mortara nu și-au pus mari speranțe în procesul lui Feletti. Nici Momolo, nici Marianna nu contribuiseră în mod direct la arestarea inchizitorului, iar plângerea tatălui lui Momolo, trimisă lui Farini, care condusese la întemnițarea călugărului, nu avusese drept scop judecarea părintelui Feletti, ci recuperarea lui Edgardo.

În primele luni de după răpirea fiului său, Momolo fusese convins că papa putea fi înduplecat să-l înapoieze. Înainte de a-și da seama, în final, că Pius al IX-lea nu avea să-i dea drumul de bunăvoie lui Edgardo, deja apăruseră, la orizont, norii unificării. Era începutul sfârșitului Statelor Papale. Când s-au retras efectivele papale și protectorii austrieci ai acestora din Bologna, în iunie 1859, și noul rege și prim-ministrul său, contele Cavour, erau gata să-și trimită trupele în sud, în Marche și Umbria, poziția Statelor Papale și viitorul puterii laice a papei erau în centrul atenției diplomației europene. Papa nu se mai bucura de poziția pe care o ocupase cu numai câteva luni înainte, când, conducând un teritoriu de mărime considerabilă și susținut fiind de armatele străine, putea să facă ce voia. Acum, credea Momolo, fie că îi plăcea sau nu, Pius al IX-lea trebuia să asculte de puterile străine, ale căror decizii aveau să stabilească dacă papa mai avea vreun teritoriu sub conducere.

În toamna anului 1859, după revoltele din Romagna, Parma, Modena și Toscana, s-a organizat o conferință a puterilor europene, care urma să aibă loc la Paris, pentru a discuta despre soarta Italiei și a Statelor Papale. Franța și Marea Britanie aveau să fie cei mai importanți participanți.

Eșuaseră toate încercările lui Momolo de a urma stilul liniștit și diplomatic pe care îl sfătuiseră Scazzocchino și ceilalți reprezentanți ai comunității evreiești de la Roma să-l adopte. Locuind la Torino, acum, era tot mai influențat de modul de a vedea lucrurile al evreilor din Piemont, ale căror critici publice la adresa Vaticanului contrastau cu rolul de umil

petiționar pe care și-l asumaseră conducătorii evrei de la Roma. Conducerea papală, în opinia piemontezilor, reprezenta un anacronism pe care guvernele lumii civilizate nu îl mai puteau tolera.

Momolo a ajuns, astfel, să-și pună cele mai mari speranțe în apropiata conferință, pentru a-l recupera pe Edgardo. În ediția din 28 noiembrie, ziarul bolognez *Gazzetta del popolo* anunța, optimist: „Membrii Congresului au, probabil, printre ei și tați de familie și chiar și cei care nu sunt nu vor rămâne insensibili la rugămințile unui tată care cere să i se dea înapoi fiul ce i-a fost luat cu atâta violență de către un guvern pe care popoarele opresate și scandalizate l-au îndepărtat ori de câte ori a rămas fără protecția unei armate străine“.[1]

În decembrie 1859, Momolo se afla la Paris, încercând din răsputeri să găsească sprijin pentru cauza sa. Însă problema care îl preocupase atât de mult pe ambasadorul francez la Sfântul Scaun, cu un an în urmă, și care îl enervase chiar și pe împărat nu mai suscita prea mare atenție. Francezii aveau deja multe probleme în Italia, după înfrângerea austriecilor în Lombardia, asociată cu dispariția ducatelor italiene, cu căderea fostelor regimuri în Romagna și Toscana și cu viitorul incert al regatului pe ducă al Celor Două Sicilii, ca să nu mai pomenim de problema delicată privind ce era de făcut cu ce mai rămăsese din Statele Papale.

Isidore Cahen, editorul publicației *Archives Israélites,* care susținuse mult timp cazul Mortara, vedea toate acestea, chiar dacă Momolo nu putea să le vadă. În ianuarie 1860, a descris ultima sa întâlnire cu Momolo, un om care părea obsedat de încercarea de a-și recupera fiul: „Noi, la Paris, am văzut un tată nefericit“, scria Cahen. „L-am ascultat, i-am văzut lacrimile, acest soț a cărui soție era încă bolnavă din cauza loviturii suferite. Am simțit că rana era tot deschisă și nu am avut curajul să-i spunem cât de puțin probabilă ni se părea o intervenție [diplomatică].“[2]

De la Paris, Momolo s-a dus la Londra, unde a aflat de arestarea părintelui Feletti. S-a întâlnit cu sir Moses Montefiore, pentru prima dată, și s-a adresat Comitetului de Reprezentanți ai Evreilor Britanici, rugându-i să convingă guvernul britanic să aducă în discuție problema lui Edgardo, la următorul congres. Momolo s-a întâlnit și cu sir Culling Eardley, șeful Alianței Evanghelice Protestante din Marea Britanie, care susținuse atât de puternic eliberarea lui Edgardo. S-a întâlnit cu membrii familiei Rothschild, care nu numai că îi acordau sprijin financiar, dar care, spera el, puteau să-și

folosească influența pentru a-i susține cauza în cadrul congresului. Însă, după toată această campanie, Momolo a fost dezamăgit. Din cauza cursului caleidoscopic al evenimentelor politice, congresul nu a mai avut loc, iar visurile sale de a-i vedea pe diplomații de frunte ai Europei discutând despre răpirea fiului său și realizând un plan de eliberare a băiatului s-au spulberat.[3] S-a întors, descurajat și prost dispus, la Torino.

Deși nu mai constituia o prioritate în agenda diplomatică europeană, cazul Mortara a rămas totuși un subiect discutat în rândul evreilor din Italia, Marea Britanie și, mai ales, din Franța. Nici un alt jurnalist nu se luptase pentru cauza Mortara la fel de neobosit ca Isidore Cahen, din Paris. Era de netolerat, scria Cahen, faptul că evreii trăiau în aceleași condiții ca în Evul Mediu. În cea mai mare parte a lumii, evreii erau, în continuare, la cheremul capriciilor funcționarilor guvernamentali antisemiți și la dispoziția demagogilor încântați să mâne prostimea locală întru deliruri antisemite. Ca urmare a problemei Mortara și având încă vie în minte amintirea vizitei lui Momolo la Paris, un grup de evrei s-au întâlnit la Paris, în mai 1860, convinși de necesitatea creării unei organizații de apărare a drepturilor civile ale evreilor. Acolo au înființat ceea ce avea să devină repede cea mai importantă organizație europeană de acest fel, Alianța Israelită Universală, care își are și azi sediul la Paris.[4]

Cei care l-au văzut pe Momolo în acea perioadă au descoperit un om schimbat de grozăviile prin care trecuse în ultimii doi ani, un om îmbătrânit, copleșit de griji. Afacerea lui dăduse faliment și trăia din mila evreilor, din bani proveniți nu numai de la familia Rothschild, ci și din donații adunate de sinagogile din toată Europa. La întoarcerea în Italia, a depus mărturie în fața magistratului Carboni, ocazie cu care și-a exprimat într-o oarecare măsură amărăciunea, criticând faptul că fostul inchizitor susținea că fiul său era fericit că fusese luat de la părinții săi și dat în grija papei. Dar, în ciuda a tot și toate, în timp ce restul își pierduseră speranțele, Momolo încă mai credea că va reuși să-l aducă înapoi pe Edgardo.

În mai, aflat în fruntea legendarei sale armate de 1 000 de voluntari, Giuseppe Garibaldi a intrat, pe calea apei, în Sicilia, unde a preluat puterea asupra insulei, în numele – chiar dacă nu și potrivit dorinței – regelui Victor Emanuel. Armata cu efectivele astfel mărite a lui Garibaldi și-a început marșul spre nordul peninsulei în august și, până la începutul lui septembrie, avea să cucerească orașul Napoli, centrul puterii Burbonilor care conduceau

Regatul Celor Două Sicilii. Celelalte State Papale au fost ocupate de efectivele piemonteze la scurt timp după aceea, numai regiunea din jurul Romei rămânându-le papei și secretarului său de stat.

Văzând că efectivele lui Victor Emanuel înaintează atât de repede pe peninsulă și că Statele Papale se destramă, Momolo a găsit noi motive de optimism. În august 1860, într-o scrisoare de mulțumire adresată rabinului-șef din orașul alsacian Colmar, care îi trimisese câștigurile adunate din colecta congregației, Momolo îi scria: „Fericitele evenimente care au loc în Italia îmi dau speranța că într-o zi, nu foarte îndepărtată, se va face dreptate și-mi voi recăpăta micul fiu“.[5]

De-acum, părea iminentă căderea Romei. Și, dacă Roma cădea, ce mai putea să-i împiedice pe soții Mortara să-și recupereze fiul? Reprezentanții nou-înființatei Alianțe Israelite Universale urmăreau îndeaproape evoluția evenimentelor. Pe 17 septembrie, când trupele piemonteze își începeau marșul dinspre Romagna spre Marche și Umbria, aceștia îi scriseră contelui Cavour.

„La fel ca toții prietenii progresului și ai libertății“, scria președintele organizației, membrii Alianței se bucuraseră să audă veștile potrivit cărora trupele franceze aveau să plece, în curând, din Roma și era sigur că și papa avea să fugă. Însă își făceau griji că papa, „mișcat de un sentiment exagerat de religios“, ar fi încercat să-l ia cu el pe micul Mortara. Alianța Israelită Universală, îl informă acesta pe prim-ministru, „lua toate măsurile pentru a-l proteja pe acest copil, care este astăzi supus al Sardiniei, fiind deținut acum prin încălcarea legilor eterne ale naturii și ale lui Dumnezeu!“ Alianța „îndrăznește să spere“, scria mai departe în scrisoare, „că, cu spiritul dumneavoastră rafinat și cu inima dumneavoastră nobilă, nu veți uita de victima nevinovată a celei mai crude persecuții, chiar dacă vor apărea, cu siguranță, multe probleme importante, când regatul Italiei va pune stăpânire pe capitală“.

Două săptămâni mai târziu, Cavour a răspuns, asigurând organizația evreiască de faptul că guvernul său vă face tot posibilul ca Edgardo să se întoarcă la familia sa.[6] Scrisoarea sa era cât se poate de diplomatică, însă el nu credea cu adevărat că papa urma să fie alungat de la Roma prea curând. Prim-ministrul era însă sincer preocupat de soarta lui Edgardo. În primăvara următoare, când avea multe altele pe cap și când cazul Mortara nu mai promitea să ofere un avantaj diplomatic, acesta i-a trimis o scrisoare

contelui Giulio Gropello, reprezentantul Sardiniei în regatul napolitan, prin care îi amintea acestuia din urmă de răpirea băiatului și de refuzul papei de a ceda. Cavour i-a spus contelui că primise, de curând, noi rugăminți din partea tatălui băiatului și își exprima susținerea entuziastă față de cererea lui Momolo de a-i fi înapoiat fiul, repetând convingerea că răpirea băiatului reprezenta o încălcare a legii firii. Remarca, plin de regret, și faptul că nu prea avea ce să facă, pentru că guvernul său nu avea relații diplomatice cu Sfântul Scaun. Cavour a sugerat că francezii, pe ale căror trupe se baza papa, ar fi putut să acționeze cu mai multe șanse de reușită.[7]

După numai cinci săptămâni, când se afla în culmea gloriei și chiar în toiul efortului de a înființa noua națiune italiană, Cavour s-a îmbolnăvit brusc și a murit. Avea 50 de ani.

După scrisoarea sa către Cavour, de la jumătatea lui septembrie, președintele Alianței Israelite Universale i-a scris lui Momolo Mortara, la Torino, dându-i vestea neașteptată că Alianța pregătise un plan de acțiune pentru eliberarea fiului său: „Uite ce trebuie să faci, ca să-ți găsești fiul și să-l recuperezi. Trebuie să te informezi cu privire la mersul evenimentelor și să te anunțe persoanele cel mai bine informate, de la Torino, când este pe cale să cadă papa. Apoi pleci la Roma și acolo ai să iei legătura cu prietenul al cărui nume ți-l scriem mai jos. Este de aceeași religie cu noi și ai să vezi că te va ajuta foarte mult la Roma.“ Cine era acest agent evreu de la Roma, asta nu știm. Copia scrisorii care a rămas la Paris nu include acest amănunt, iar originalul, pe care îl primise Momolo, a dispărut de mult.

În continuare, în scrisoare i se asigura lui Momolo suportarea tuturor cheltuielilor pe care le implica faptul de a-și lăsa baltă afacerea și a pleca la Roma, pentru că „recuperarea copilului este cauza întregului Israel… Este de la sine înțeles“, adăuga președintele Alianței, „că trebuie să fii cât se poate de prudent în ceea ce privește această chestiune delicată, să fii cât se poate de discret. De asta depinde reușita.“[8]

Se pare că nu lipseau planurile conspiratorii de răpire a lui Edgardo din mâna forțelor învăluitoare ale papei. Se pare că însuși Garibaldi s-a implicat în acestea, chiar dacă pentru scurt timp. În armata sa de voluntari – bărbați dornici să-și riște viața pentru idealul unei Italii unite – erau, în mod straniu, mulți străini. Unul dintre aceștia, un evreu englez pe nume Carl Blumenthal, enervat de eșecul tentativelor diplomatice de a obține eliberarea lui Edgardo, a întocmit un plan pentru a-l răpi pe băiat. El și trei prieteni aveau să se îmbrace în călugări, să pătrundă în mănăstirea de la Roma unde era ținut Edgardo și să-l ia de acolo. Blumenthal a solicitat aprobarea lui Garibaldi pentru acest plan, în 1860, și Garibaldi – care avea să invoce cazul Mortara într-un roman – i-a dat binecuvântarea. Însă acțiunea nu a mai avut loc, fiind contramandată, s-a spus, din cauza morții subite a unuia dintre conspiratori.[9]

Nu doar Garibaldi a văzut potențialul de senzațional în drama lui Mortara. S-au scris și s-au pus în scenă o grămadă de piese, imediat după răpirea lui Edgardo. Cea mai importantă a fost *La Tireuse de cartes (Ghicitoarea),* la a cărei premieră de la Paris, pe 22 decembrie 1859, au fost prezenți și împăratul și împărăteasa. Inspirată din cazul Mortara, povestea a fost schimbată, ca să atragă un public mai larg, și avea loc în secolul al XVII-

lea, în Franța. Detaliile sale dramatice au fost prezentate în publicația *Monitore di Bologna*, care lăuda piesa pentru „reevocarea și susținerea unei cauze care a schimbat lumea“.[10] A fost imediat tradusă în italiană și pusă în scenă la Bologna, în luna în care a ieșit din închisoare părintele Feletti.[11]

Vremurile erau de așa natură, încât nu este deloc surprinzător că, în Italia, dramatizarea cazului Mortara luase forma elogiului adus unificării naționale și denigrării guvernării papale. Însă, în acest scop, era nevoie de un final mai bun. Acțiunea piesei *La famiglia ebrea (Familia de evrei),* cea mai cunoscută dintre aceste opere, scrisă de Riccardo Castelvecchio la Milano, în 1861, se desfășura la Bologna în 1859, dar răpirea protagonistului – un băiat evreu botezat pe ascuns de servitoarea familiei – avea loc cu 29 de ani în urmă. Deși era crescut de iezuiți, băiatul nutrea o ură mocnită împotriva celor care îl luaseră de la părinți și devenea conducătorul secret al forțelor de unificare din Bologna.

În scena finală a piesei, în toiul răscoalei forțelor patriotice de la Bologna, acesta se întoarce, în cele din urmă, la tatăl său, care este rabin. Cardinalul-legat este arestat, dar, înainte de a fi luat, acesta îi zâmbește, batjocoritor, rabinului:

„Dar n-ai să ai parte de roadele triumfului tău. Vă las familia în discordie: tatăl evreu, fiul său catolic!“

„Uiți“, i-a răspuns rabinul. „A răsărit steaua eliberării; cețurile prejudecăților și ale ignoranței dispar în fața luminii. Își vor da mâna pe altarul națiunii și vor avea un singur nume: italieni!“[12]

În mod ciudat, atât piesa italiană, cât și cea americană, bazate pe povestea lui Mortara, scrise în același timp, au recurs la schimbarea numelui lui Edgardo în Beniamin, care suna mai evreiește. Fără romantismul patriotic regăsit în piesa italiană, drama americană a devenit, pur și simplu, o continuare a polemicilor anticatolice pe care cazul Mortara le răspândise în Statele Unite. Lipsită de echivoc, piesa era intitulată *Mortara* – sau *Papa și inchizitorii săi,* iar printre personajele piesei se numărau Mortara, fiul său, Beniamin, papa Pius, un cardinal, călugării și inchizitorii și chiar și un rabin englez pe nume Montefiore.

Piesa era cât se poate de melodramatică, de violentă și de anticatolică. Papa cel nebun strigă către inchizitori „să bage la închisoare toți evreii“. Mortara este torturat cu cruzime de către cardinal, care vrea să afle informații despre nepotul evreului, scăpat din mâna justiției papale.

Inchizitorul, în timp ce îi zdrobește, vesel, degetele lui Mortara și îi toarnă ulei încins pe brațe, îl amenință că îi va tortura și fiul: „să îți schingiuiesc fiul și să-i scot pupilele, să-i jupoi picioarele și să-l pun să meargă pe nisip, să-i ard carnea și să-l întind pe cioburi“ și așa mai departe.[13]

Ceea ce scot în evidență ambele piese este limita fină dintre a fi erou și a fi ticălos, între care oscila Edgardo. În dramatizarea italiană, tatăl băiatului l-ar omorî dacă ar descoperi că a devenit „iezuit“, deși, în nota de laicizare a poveștii, sentimentul ucigaș este justificat mai degrabă de motive patriotice decât religioase. Și chiar și Edgardo/Beniamin întrevede faptul că, educându-l, preoții încercau să-l transforme și pe el într-un „instrument de opresiune“. Și acolo referirile sunt ambigue, iar opresiunea, generalizată. Însă, pentru evreii din public, referirile erau suficient de clare. După ce înduraseră cu forța secole de slujbe ținute de convertiți și fiind crescuți cu poveștile moralizatoare ale convertiților fanatici care ardeau Talmudul și îi botezau pe nefericiții copii evrei, aceștia știau exact în ce drac putea să se transforme Edgardo/Beniamin.

Teama că Edgardo putea să devină dușmanul propriului popor era exprimată direct în literatura antipapală, când Edgardo abia împlinise nouă ani. Un pamflet franțuzesc reflecta aceste sentimente, descriind, în 1860, ce soartă îl aștepta pe micul Edgardo: „Copilul va deveni nu un creștin, potrivit Evangheliei – stiloul ezită să scrie –, va deveni iezuit!… acest ordin ale cărui principii vin în contradicție cu adevăratul creștinism legitim. Și-acum ce se va alege de acest copil nevinovat, dacă nu va deveni unealta acestui ordin, unul dintre misionarii săi, un persecutor al evreilor, un persecutor al propriului său tată.“ Și autorul concluziona, înainte de a fi fost scrisă piesa lui Castelvecchio: „Atunci, probabil, îi vom auzi pe părinții lui strigând, cu inimile frânte: «De nu s-ar fi născut întru Dumnezeu!»“[14]

În ziarul *L’opinione nazionale* din toamna anului 1869, a apărut un articol. Ziarul relata niște știri groaznice despre Edgardo. Se părea că autoritățile Bisericii, descoperind, spre plăcerea lor, că Edgardo avea talent la cântat, l-ar fi castrat, pentru ca acesta să ocupe un loc rămas liber în cadrul corului Capelei Sixtine. Se spunea că șeful francez al efectivelor militare papale de la Roma, generalul Lamoriciere, se opusese vehement operației. Povestea – dacă nu chiar operația – a atins o coardă sensibilă. Au circulat multă vreme zvonuri despre astfel de gesturi. Alexandre Dumas, de exemplu, povestise că, cu ocazia unei excursii făcute la Roma nu cu mulți

ani înainte, văzuse un afiș în vitrina unui bărbier: „Aici castrăm băieți“. În anii 1860, călătorul spaniol la Vatican Emilio Castelar povestea că grupele de *soprano* ale corului Vaticanului sufereau „din cauză că nu puteau găsi familii care să fie atât de haine, încât să dorească, de dragul aurului, să-și sacrifice fiii“. Din partea Sfântului Scaun, dimpotrivă, anunțul din ziar confirma numai punctul acestuia de vedere, că zarva din jurul lui Edgardo era, pur și simplu, un atac nerușinat pus la cale de dușmanii Bisericii. Pe 13 octombrie, în *Giornale di Roma*, se nega cu fermitate zvonul castrării.[15]

Papa avea motive întemeiate să se simtă asaltat. Nu numai că pierduse Bologna și Romagna cu un an înainte, dar fusese cucerită și cea mai mare parte din ceea ce rămăsese în statul pontifical – teritoriile din Marchese și Umbria. Pe 4 noiembrie 1860, un plebiscit ținut în cele două regiuni a reluat procedura folosită cu un an înainte în Romagna și, din cei 232 685 de foști supuși care au votat, 230 805 au optat pentru anexarea la regatul Sardiniei. Ceea ce i-a împiedicat pe militarii care intraseră mărșăluind în aceste regiuni să-și continue marșul către Roma au fost trupele franceze, însă tocmai francezii declanșaseră, inițial, dezastrul, complotând cu Cavour și cu regele Victor Emanuel. Prezența soldaților francezi i se părea papei o garanție insuficientă împotriva invaziei hoardelor de necredincioși.

Odo Russell, atașatul britanic la Roma care îi fusese de mare ajutor lui Moses Montefiore cu un an înainte, anunță, la începutul lui decembrie, că papa era scos din minți, „deși, din când în când, este la fel de binedispus și de binevoitor ca înainte“. Amărăciunea cu care papa îi ocăra pe străini pentru comportamentul guvernelor lor, scria Russell, „îl puseseră, de mai multe ori, pe cardinalul secretar de stat în situații jenante față de reprezentanții puterilor catolice“. Și senzația că era persecutat a lui Pius al IX-lea se combina cu impresia sa că îi era pusă în primejdie viața. De data aceasta, s-a jurat el, nu va mai repeta fuga nedemnă la Gaeta, din urmă cu 12 ani. „Sfinția sa crede“, anunța Russell, „că dușmanii Bisericii îl vor agresa și că i se apropie sfârșitul. Își dorește cu ardoare laurii martiriului, care au fost purtați de atâția predecesori ai săi. A renunțat la planul său inițial de a se retrage în catacombe, în caz de pericol, și acum dorește să cadă în veșmintele sale pontificale, victimă a persecutorilor săi, pe altarul Sfântului Petru.“[16]

Când, în luna următoare, a venit la Vatican o delegație de evrei de la Universita Israelitica, de la Roma, pentru întâlnirea anuală cu papa,

delegația l-a găsit pe pontif într-o stare total diferită de cea de la întâlnirea furtunoasă avută cu doi ani înainte. Însă Roma era în continuare sub controlul papei, iar evreii și-au exprimat respectul obișnuit, chiar dacă probabil că se întrebau dacă aceasta nu era ultima dintre vizitele lor anuale. Când au intrat însă în reședința lui Pius al IX-lea, au fost surprinși să descopere, alături de acesta, un băiat de 9 ani în veșminte de seminarist, pe care papa îl mângâia cu blândețe. Dintre evreii care erau de față, numai Scazzocchio îl mai văzuse înainte. Era Edgardo Mortara.[17]

Când l-a văzut, în treacăt, delegația evreilor de la Roma, Edgardo era deja în Orașul Sfânt de doi ani și jumătate și nu își mai văzuse părinții de mai bine de doi ani. Cu toate acestea, păstrase tot timpul legătura cu omul pe care îl descria ca fiind al doilea său tată, papa Pius al IX-lea. Ne putem doar imagina ce gândeau ceilalți tineri seminariști de la San Pietro in Vincoli despre acest băiat al cărui tată era papa. În fiecare lună venea la mănăstire un mesager care aducea 130 de scuzi, sumă pe care o trimitea papa pentru cheltuielile lui Edgardo. În fiecare an, în perioada Crăciunului, Edgardo era invitat la Vatican, să-l viziteze pe papă. Cu această ocazie, după cum avea să-și amintească mai târziu chiar Edgardo, Pius al IX-lea „îmi arăta cele mai paterne dovezi de afecțiune, îmi dădea sfaturi înțelepte și utile și, binecuvântându-mă cu blândețe, îmi repeta, adesea, că i-am produs multă durere și multe lacrimi“. Pe când era încă mic, își amintea pontiful, „ca un bun tată, se distra cu mine, ascunzându-mă sub marea sa mantie roșie, întrebând, în glumă: «Unde-i băiatul?» și apoi, desfăcându-și mantia, mă arăta privitorilor“. Papa se mândrea mai ales cu progresul pe care îl făcea Edgardo la învățătură și îi plăcea să-și impresioneze musafirii prin cunoștințele religioase ale băiatului. Papa se lumina de mândrie, când, la cererea sa, micul convertit traducea pasaje din latină, spre încântarea vizitatorilor.[18]

CAPITOLUL 24

Fuga lui Edgardo

La data la care papa, cu Edgardo alături, se întâlnise cu delegații comunității evreiești de la Roma, la începutul anului 1861, cea mai mare parte a Italiei se unise, sub conducerea regelui savoiard. Numai regiunea Veneto, aflată în nord-est, rămăsese sub control austriac, în timp ce regiunea din jurul Romei era tot ce mai rămăsese din statul pontifical. La sfârșitul lui ianuarie 1861, au avut loc primele alegeri pentru parlamentul italian, Biserica cerându-le tuturor bunilor catolici să le boicoteze. În luna următoare, noul parlament, reunit la Torino, a proclamat crearea regatului Italiei, care îl avea ca rege pe Victor Emanuel al II-lea. În martie, contele Cavour, prim-ministrul, a declarat că numai prin eliberarea Romei avea să se întregească noua națiune; mândria națională cerea ca Cetatea Eternă să devină capitala sa. S-a grăbit însă să avertizeze cu privire la orice acțiuni militare pripite. Anexarea Romei trebuia să aibă loc numai după ce se ajungea la o înțelegere cu Franța, ai cărei soldați mai păzeau încă teritoriul papal.

Franța, care jucase un rol atât de important în declanșarea și protejarea mișcării de unificare italiene din 1859, avea un rol semnificativ pe scena luptei pătimașe privind soarta Italiei. Chiar dacă încerca să-i liniștească pe catolici, oferindu-le garanții în privința rolului papei de lider spiritual al catolicilor din întreaga lume, Cavour știa că opinia francezilor era foarte influențată de semnalele de alarmă care veneau de la Vatican și erau adoptate de forțele ultramontane. În timp ce opinia publică franceză refuza să recunoască legitimitatea noului stat italian și parlamentul italian manifesta o independență neobișnuită față de împărat, care critica planurile italiene în ceea ce privește teritoriile papale, Napoleon al III-lea a decis să aștepte până la suspendarea parlamentului, ca să recunoască, în mod oficial, regatul Italiei. În mai, reprezentanții din Spania și Austria s-au întâlnit cu Napoleon și au propus înființarea unui front catolic comun, care să apere puterea laică a papei și să asigure menținerea controlului acestuia asupra

Romei.[1] Fără să țină cont de preferințele personale, Napoleon a considerat că nu are de ales și și-a păstrat trupele în Orașul Sfânt.

La Roma predomina mentalitatea de asediu. Panica resimțită odată cu plecarea precipitată a lui sir Moses Montefiore din 1859 – când vestea despre marșul armatelor italiene victorioase i-a determinat pe mulți din comunitatea străină de la Roma să-și facă bagajele – se potolise oarecum, însă se păstrase amenințarea invaziei. Deși mințile mai lucide și-au dat seama că era puțin probabil ca trupele italiene să atace, pentru că ar fi trebuit să se lupte cu francezii, Vaticanul era îngrijorat și din cauza altor patrioți înarmați – ca Giuseppe Garibaldi și aliații lui, oameni inspirați de visurile unei națiuni italiene unite, având capitala la Roma.

Au fost baricadate porțile orașului. După ora 9 seara, nu putea să intre sau să iasă nimeni. La fiecare colț de stradă, se pare, stăteau doi paznici înarmați, care verificau documentele trecătorilor. Mulți dintre paznici erau membri ai propriei forțe defensive a Vaticanului, voluntari și mercenari de diverse naționalități europene. Majoritatea nu vorbeau deloc italiană și, deși franceza devenise limba comună a protectorilor Sfântului Scaun, mulți nu vorbeau nici franceză. Pentru locuitorii Romei, tensiunea devenise un mod de viață. Treceau anii și papa Pius al IX-lea, cu sprijinul secretarului său de stat, cardinalul Antonelli, rezista – o insulă catolică într-o mare italiană. La Roma ajungeau, în continuare, pelerini; puteau fi văzuți, în continuare, cardinali în veșmintele lor purpurii; episcopi purtând mitre bogat ornamentate, iar gărzile elvețiene, în tunici cu dungi late, care dădeau un aer de carnaval zonei din jurul Vaticanului, contrastând coloristic cu garda nobililor cu mantii negre de catifea.[2]

Înfrângerile militare suferite de Pius al IX-lea, în loc să-l determine să cadă la pace cu noul regim, l-au făcut să atace din nou. În 1862, alocuțiunea *Maxima quidem laetitia* reitera că papa nu putea să-și exercite atribuțiile spirituale în mod liber fără să dețină puterea laică, iar pe 8 decembrie 1864 acesta a emis una dintre cele mai faimoase – și controversate – enciclice din epoca modernă, *Quanta cura*, însoțită de Silabusul erorilor.[3]

Ideea de a întocmi un inventar al erorilor epocii moderne era susținută de mult timp de iezuiții de la *Civiltà Cattolica*. Un grup de specialiști de la Vatican au întocmit lista, iar enciclica papei și Silabusul au fost trimise la toate episcopiile, împreună cu o scrisoare introductivă din partea cardinalului Antonelli. Cardinalul explica: „În Enciclice și în Alocuțiuni,

papa a condamnat deja principalele erori ale acestei epoci cât se poate de nefericite… De aceea, papa a dorit să se întocmească un Silabus cu aceste Erori, care să fie folosit de toți episcopii catolici ce pot să aibă de-a face cu doctrinele dăunătoare pe care acesta le interzice.“[4]

Pentru dușmanii papei, Silabusul nu făcea decât să le confirme convingerea că statul pontifical – dacă nu chiar papalitatea însăși – era un anacronism bătător la ochi, în secolul al XIX-lea. Printre doctrinele dăunătoare pe care le condamna papa, se numărau și următoarele: că oamenii sunt liberi să practice orice religie consideră că este mai bună, că și cei care nu aparțin Bisericii Catolice pot aspira la salvarea eternă, că tocmai catolicii pot să nu fie de acord că papa are nevoie de puterea laică, că ar trebui să existe separație între Biserică și stat și „că papa ar putea și ar trebui să se împace cu ideile de progres, liberalism și civilizație modernă și să fie de acord cu ele“.[5]

Inclusiv mulți catolici loiali – poate cei mai mulți – au fost șocați de Silabus, prin care papa părea să condamne progresul și civilizația modernă. Pentru forțele anticlericale, Silabusul era „mană cerească“, potrivit expresiei lui Roger Aubert, biograful lui Pius al IX-lea. Un ziar piemontez, remarcând că papa condamna știința modernă, întreba cu încântare (chiar malițios) dacă acum plănuia să interzică trenurile, telegraful, motoarele cu abur și lămpile cu gaz în teritoriile sale – de altfel, recent împuținate.[6]

În 1864, un alt episod în care a fost implicat un băiat evreu a demonstrat, din nou, intenția Vaticanului de a rezista în fața forțelor de laicizare. Cazul îl privea pe Giuseppe Coen, în vârstă de 9 ani, care locuia în ghetoul din Roma. Într-o zi, Giuseppe nu s-a mai întors acasă de la slujba pe care o avea, la un cizmar din apropiere. Părinții săi au aflat că fusese dus la Casa Catehumenilor, silit fiind, spuneau ei, de cizmarul catolic. Pentru evrei și pentru opozanții puterii laice a Bisericii, acest fapt reamintea întocmai de cazul Mortara.[7]

La începutul lui august, pe când începurseră să apară în presă proteste cu privire la noul caz, publicația *Giornale di Roma*, susținătoarea Bisericii, descria propriul scenariu asupra celor întâmplate. Giuseppe Coen, un băiat evreu din ghetoul de la Roma, nutrea de mult speranța de a deveni creștin, însoțită de teama că va fi aspru pedepsit dacă aflau părinții săi despre asta. „Vreme de 15 zile l-a rugat pe șeful său să-l ducă la Casa Catehumenilor.“ În cele din urmă, pe 25 iulie, profitând de vizita unei rude a cizmarului, care

s-a nimerit să fie însoțită de un preot, rugămințile lui Giuseppe au fost îndeplinite. L-au dus la Catehumeni, unde băiatul l-a convins pe rector de dorința sa arzătoare de a deveni creștin.

Soții Coen nu au întârziat să le ceară ajutor francezilor, pentru că, după cazul Mortara, nu mai trăgeau speranțe să-și recupereze fiul numai prin petiții către Biserică. După trei zile de la dispariția copilului, ambasadorul francez s-a dus la cardinalul Antonelli și a revenit la Vatican a doua zi de dimineață, pentru a relua protestele furioase.

Presa liberală franceză a preluat imediat cazul, întrebându-se de ce stăteau soldații francezi cu mâinile în sân, în timp ce copiii evrei erau furați de la părinții lor. Pe 13 august, nunțiul papal la Paris i-a scris cardinalului Antonelli, pentru a-l informa cu privire la recenta întâlnire neplăcută cu ministrul francez al Afacerilor Externe, Drouyn de Lhuys. Ministrul a protestat împotriva reținerii băiatului, numind-o o acțiune împotriva legilor firii, „desfășurată și aplicată de Sfântul Scaun sub privirile trupelor franceze“. Nunțiul a informat: „Am răspuns că protecția franceză a puterii laice a papei nu îi dădea Franței dreptul de a se amesteca în măsuri și acțiuni care priveau jurisdicția spirituală a pontifului“.[8]

În timp ce secretarul de stat primea aceste vești de la Paris, i s-a dat și o scrisoare lungă pe care delegații de la Università Israelitica de la Roma i-o scriseseră papei, solicitând întoarcerea micului Coen. Delegații scriau că aveau dovezi care „excludeau complet“ ideea că Giuseppe ar fi acționat din proprie inițiativă.

Mama lui Giuseppe a fost, între timp, arestată în fața Casei Catehumenilor, în timp ce încerca să-și zărească fiul sau cel puțin așa informau ziarele din Italia.[9] Solicitarea rectorului, adresată secretarului de stat, de a face ceva în privința femeii turbulente îi veni oarecum în ajutor, sub forma patrulelor de poliție, însă mama lui Giuseppe nu se lăsă prea ușor descurajată.

În cele din urmă, pe 1 octombrie, un ziar de la Bologna informa despre plecarea a ceea ce mai rămăsese din familia Coen la Livorno, în Toscana. Au fost nevoiți să plece, se susținea în ziar, „pentru a o îndepărta pe mama băiatului de durerea cumplită pe care i-o provoca fiecare zi în care dădea târcoale Casei Catehumenilor, unde era ținut fiul ei și de unde era adesea gonită, cu violență, de poliție“. Într-o relatare preluată ulterior de presa

liberală din întreaga Europă, se anunța că „sărmana femeie era în pericol grav de demență“.[10]

Dacă groaza față de refuzul papei de a-l elibera pe Edgardo Mortara contribuise la luarea de către Napoleon a deciziei de a susține planul de a-i lua Legațiile pontifului, furia sa legată de cazul Coen, potrivit unor observatori, a contribuit la următorul său pas: retragerea trupelor franceze de la Roma. Potrivit publicației *La nation*, când ambasadorul francez îi povestise cardinalului Antonelli despre micul Coen, îl avertizase pe acesta că, „în cazul în care curtea pontificală continuă pe o cale care contravine atât de mult direcției generale a ideilor moderne și, în special, a ideilor franceze, guvernul împăratului, în ciuda marii simpatii față de curtea pontificală… va fi nevoit să-l lase pe papă cu propriile forțe“.[11] Și, într-adevăr, după numai câteva săptămâni de la respingerea rugăminții ambasadorului de a-l înapoia pe Giuseppe, francezii au semnat un acord cu guvernul italian, de începere a retragerii tuturor trupelor franceze de la Roma. Deși, prin acord, italienii se obligau să nu atace Roma, papa nu prea avea încredere că aceștia se vor ține de promisiune după plecarea francezilor. Câțiva ani mai târziu, când garda neînsemnată a papei a fost, în cele din urmă, depășită de trupele italiene, ambasadorul austriac la Roma, referindu-se la Giuseppe Coen, i-a spus suveranului său, Franz Josef: „Italia ar trebui să înalțe arcuri de triumf în onoarea acestui mic evreu“.[12]

În timp ce trupele franceze se retrăgeau, treptat-treptat, de la Roma, situația orașului devenea din nou subiectul zilei. Unii conservatori erau în favoarea unui compromis prin care Roma să facă parte din Italia, papa urmând să aibă puteri speciale asupra orașului. Dar, chiar dacă trecuseră câțiva ani de la răpirea lui Edgardo, cazul Mortara continua să își pună amprenta asupra orașului. În iulie 1865, când Marco Minghetti, până de curând prim-ministru al Italiei, și-a justificat opoziția față de această propunere, a spus că soldații italieni nu îi puteau înlocui pe cei francezi ca să apere conducerea papală de la Roma, pentru că „nu ne putem duce să-l protejăm pe micul Mortara de papă“.[13]

Edgardo petrecuse deja jumătate din viață în sânul Bisericii. Amintirile legate de părinții săi se estompau, pentru că nu îi mai văzuse și nu mai îi auzise de la ultima lor vizită la Catehumeni, în 1858.

Înainte de a împlini 13 ani, Edgardo decisese să-și dedice viața Bisericii și devenise novice al Ordinului Canoanelor Regulate din Lateran, pregătindu-

se să fie, la rândul său, călugăr. Își luase numele de Pio, în onoarea noului său tată și protector, Pius al IX-lea. La festivitatea de inițiere, părintele Strozzi, generalul ordinului, a citit din Isaia 65:1: „Eram gata să răspund celor ce nu întrebau de Mine“. Pasajul din Vechiul Testament fusese citat și de Pavel în Romani 10:20, în care Pavel își exprima dorința sinceră ca toți evreii să fie mântuiți, îmbrățișându-l pe Iisus.[14]

Pe 12 aprilie în anul următor, 1866, când papa și-a efectuat vizita anuală în afara zidurilor orașului, la Biserica Sant'Agnese, Edgardo, în vârstă de 14 ani, s-a bucurat de onoruri speciale. Ieșind dintr-un grup de tineri seminariști, acesta a recitat pe de rost un poem original extrem de flatant la adresa papei. Fiecare dintre cele 18 strofe înflorite avea câte opt versuri.[15]

Imediat după aceea, în 1867, pontiful i-a trimis băiatului un mesaj care demonstrează, după aproape un deceniu de când papa Pius al IX-lea susținuse prima dată decizia de a-l reține pe Edgardo, convingerea neschimbată a papei că făcuse voia Domnului și că, din această cauză, suferise cumplit. Scria:

> Îmi ești foarte drag, micul meu fiu, pentru că te-am căpătat de la Iisus Hristos în schimbul unui preț mare. Așa este. Am plătit scump răscumpărarea ta. Cazul tău a stârnit o furtună mondială împotriva mea și a Scaunului apostolic. Guverne și popoare, conducători ai lumii, precum și ziariști – care sunt adevărații oameni puternici ai vremurilor noastre – mi-au declarat război. Înșiși monarhii s-au implicat în lupta împotriva mea și, prin ambasadorii lor, m-au copleșit cu scrisori diplomatice, și toate astea din cauza ta… Lumea a deplâns răul făcut părinților tăi pentru că te-ai renăscut grație botezului și ai fost crescut potrivit dorinței lui Dumnezeu. Și, în tot acest timp, nimeni nu a manifestat nici o grijă față de mine, tatăl tuturor credincioșilor.[16]

Mai târziu, în același an, după încercarea eșuată a lui Garibaldi de a cuceri Roma, trupele franceze au împânzit din nou Orașul Sfânt. Pentru Edgardo, acum novice al ordinului Canonici Regolari, anul acela a fost memorabil și dintr-un motiv mai personal. A primit, în sfârșit, vești de la părinții săi. „Le-am scris de multe ori scrisori părinților mei“, avea să-și amintească ulterior, „despre religie și am făcut tot posibilul ca să-i conving de adevărul credinței catolice“. Din păcate, a adăugat, „și-au dat seama că acele scrisori, indiferent de cât de mult îmi exprimau propria convingere

puternică, nu puteau să fie exclusiv propria operă, așa că nu mi-au răspuns“. Abia în mai 1867 au răspuns, probabil cu speranța că Roma urma să fie eliberată de conducerea papală și că aveau să se reîntâlnească. După cum spunea, ulterior, Edgardo în scrisoare: „După ce m-au asigurat de afecțiunea lor de nezdruncinat, au precizat că, dacă nu mi-au răspuns la scrisori, a fost din cauză că acestea nu cuprindeau nimic din mine, cu excepția numelui și a semnăturii mele, dar că acum sperau că voi fi în stare să corespondez cu ei fără supraveghere“. Momolo și Marianna se agățau, în continuare, de speranța că fiul lor, în adâncul sufletului, rămăsese credincios familiei sale și, ceea ce era același lucru pentru ei, credinței sale religioase.[17]

Rugăciunile soților Mortara, că va înceta conducerea papei de la Roma înainte de eșecul armatelor de unificare a Italiei care înaintau, au fost, în cele din urmă, auzite în 1870, la 11 ani de la desființarea statului pontifical la Bologna. În ultimul deceniu urmăriseră îndeaproape evenimentele politice, rugându-se să vină ziua în care Edgardo avea să se poată întoarce acasă. Avea 6 ani când venise poliția papală ca să-l ia din casa sa din Bologna. Acum avea 18 ani.

În iulie 1870, Franța a făcut greșeala să declare război Prusiei și, în doar câteva săptămâni, armata franceză a fost înfrântă de trupele prusace. Soldații francezi rămași la Roma s-au retras, Napoleon însuși a fost detronat și a fost proclamată noua republică franceză. După retragerea trupelor franceze, când Franța nu mai reprezenta o amenințare, parlamentul italian a aprobat declanșarea, în caz de nevoie, a unei acțiuni militare, pentru stabilirea capitalei națiunii la Roma. Făcând un efort de ultim moment pentru evitarea vărsării de sânge, regele Victor Emanuel i-a trimis o scrisoare papei, rugându-l să fie de acord cu intrarea armatei italiene în Roma și garantându-i papei totala independență spirituală pentru Sfântul Scaun. Însă Pius al IX-lea a refuzat acest pact cu diavolul și și-a menținut poziția.

Generalul Raffaele Cadorna a condus, după aceea, armata italiană în regiunea Lazio, deplasându-se la periferia Romei fără să întâmpine rezistență. Pe 20 septembrie 1870, trupele au făcut o breșă în zidul orașului, la Porta Pia. După o luptă scurtă cu efectivele disperate și depășite numeric ale papei, au pus capăt conducerii papale de la Roma. Papa s-a refugiat la Vatican, ale cărui clădiri și terenuri nu fuseseră atinse. Trei săptămâni mai târziu, descriindu-se ca fiind ostatic la Vatican, Pius al IX-lea a emis o

enciclică în care denumea ocupația italiană asupra teritoriilor Sfântului Scaun „nedreaptă, nulă și neavenită“ și îl excomunica pe regele Italiei, dar și pe toți cei implicați în uzurparea Statelor Papale.[18]

Generalul Cadorna, în memoriile sale, își amintea de primele zile de buimăceală provocate de ocupația italiană asupra Romei ca fiind o perioadă în care toate nedreptățile puteau fi îndreptate. Dintre nedreptăți, singura pe care a scos-o în evidență a fost luarea și deținerea lui Giuseppe Coen, „fapt care“, scria el, „supărase întreaga lume civilizată, cu șase ani înainte“.

Generalul relata ce se întâmplase când, în două săptămâni de la bătălia de la Porta Pia, părinții lui Giuseppe se întorseseră în oraș și se duseseră la orfelinatul bisericesc, unde trăia, de șase ani, fiul lor. Când au bătut la ușă, scria, soții Coen „au fost alungați, cu violență, de director“. Cum începuseră să se adune pe străzi tot mai mulți evrei furioși, șeful poliției de la Roma a decis să ia situația în propriile mâini. A mers la orfelinat, dar i s-a spus că băiatul nu se mai afla acolo; fugise. „Deși“, scria generalul, „îl făcuseră nevăzut și am aflat unde îl ascundeau“. Unul dintre preoții care lucrau la orfelinat îl dusese pe Giuseppe, deghizându-se și el și băiatul în haine civile, acasă la un angajat laic al orfelinatului. Acolo i-a găsit poliția, care l-a înapoiat pe băiat părinților săi.

În raportul generalului Cadorna către superiorii săi, cu privire la ocuparea Romei, acesta descria toate faptele și vorbea despre problema măsurii care trebuia dispusă împotriva celor care îl luaseră pe băiat de lângă părinții săi. „Deși legile pontificale m-au derutat cu privire la posibilitatea de a-i sancționa pe cei care l-au luat, inițial, pe Coen, am considerat că e corect să dispun, pe propria răspundere, arestarea rectorului orfelinatului și a persoanei implicate în ascunderea băiatului, pentru a satisface conștiința publică. Cazul este, astfel, instrumentat de autoritățile judiciare.“[19] Atât rectorul, cât și angajatul care îl ascunsese pe băiat au fost azvârliți în pușcărie.

Din punctul de vedere al evreilor de la Roma, precum și al liberalilor din Italia, ceea ce ar fi putut să fie finalul triumfător al unei povești triste a devenit, dimpotrivă, cu totul altceva. Când mama lui Giuseppe, care nu mai vorbise cu fiul ei de când acesta se dusese la lucru la cizmar, cu șase ani înainte, a reușit, în sfârșit, să-l revadă, l-a îmbrățișat pe băiat, care acum avea 16 ani, și l-a copleșit cu sărutări. Dar, scria Cadorna, era „în zadar.

Vocea sângelui se stinsese, lui nu-i păsa câtuși de puțin de mama sa, iar rectorul cinic al instituției a spus:

«Ar trebui să se considere că nu mai face parte din familie».“

Cu toate acestea, rectorul nu i-a mai putut împiedica pe soții Coen să-și ia fiul înapoi, iar, pe 9 octombrie, Giuseppe a fost încredințat mamei sale. Dar, potrivit relatării unui corespondent liberal local, „față de mama sa, disperată și înlăcrimată, avea numai vorbe de dispreț și de furie, spunându-i că nu mai are nimic în comun cu ea“.[20]

În ciuda protestelor băiatului, o instanță a dispus ca acesta să se întoarcă la părinții săi, în temeiul faptului că tatăl său se bucura de drepturi legale asupra lui. Sperând că, luându-l pe fiul lor de la Roma, avea să iasă la iveală, din nou, fostul său devotament, soții Coen îl duseră la Livorno.[21] Însă Giuseppe nu s-a răzgândit nici o clipă și, de îndată ce a putut, s-a întors la Roma și s-a făcut preot.

Și familia Mortara locuia în Toscana, mutându-se de la Torino la Florența în 1865, anul în care capitala Italiei făcuse aceeași mutare. La fel ca și Michele și Fortunata Coen, Momolo Mortara a urmat armata italiană la Roma, sperând să-și recupereze fiul. Se pare însă că nu a fost primul din familia sa care a ajuns la Roma, pentru că, potrivit anumitor relatări, fiul său, Riccardo, venise aici înaintea sa. Riccardo era cel care, cu 12 ani înainte, în acea noapte traumatizantă de iunie, fugise pe străzile Bolognei ca să-și caute unchii, cărora le dăduse, printre lacrimi, vestea că poliția venise acasă la el în căutarea fratelui său mai mic. Probabil că, în urma experienței respective, Riccardo se hotărâse să se înroleze în armata italiană și, la data luptei de la Porta Pia, era un tânăr ofițer de infanterie.

Deși, din punct de vedere militar, lupta a fost o parodie între forțe nepotrivite, patrioții au făcut tot posibilul ca s-o exagereze. Când trupele italiene dădeau buzna pe poartă, Riccardo, luptând cu generalul Cadorna în frunte, a dat o fugă la San Pietro in Vincoli, unde știa că îl țineau pe fratele lui. Însă, când Riccardo a apărut în pragul chiliei lui Edgardo de la mănăstire, îmbrăcat în uniforma infanteriei ușoare italiene, a fost întâmpinat cu obrăznicie. Fratele său de 19 ani, îmbrăcat în veșminte de inițiat, și-a acoperit ochii cu o mână, pentru a-i proteja de imaginea profanatoare, și a ridicat cealaltă mână în fața lui, făcându-i semn lui Riccardo să stea pe loc.

„Întoarce-te, Satan!“, a strigat Edgardo.

Însă Riccardo i-a răspuns descurajat: „Sunt fratele tău“.

La care Edgardo a răspuns:

„Înainte de a te apropia și mai mult de mine, dă jos uniforma aia de asasin“.[22]

Singura relatare la persoana întâi pe care o avem despre cum și-a căutat Momolo fiul după căderea Romei, provine chiar de la Edgardo. Băiatul – acum un tânăr bărbat – urmărea evenimentele cu îngrijorare crescândă, văzându-se prins în menghină: „După ce trupele piemonteze au intrat în Roma, în zilele acelea de anarhie, dinaintea constituirii noului guvern, poliția nu era în stare să-i strunească pe agitatorii de mulțimi. După ce polițiștii l-au luat, cu forța, pe novicele Coen de la Collegio degli Scolopi, aceștia s-au îndreptat spre San Pietro in Vincoli, să încerce să mă răpească și pe mine.“

Pius al IX-lea, după cum își amintea Edgardo de acele zile tumultoase, le trimisese de multe ori vorbă superiorilor lui Edgardo, ca să-i întrebe dacă îl duseseră de la Roma, într-un loc sigur. Și paternul papă, spunea Edgardo, i-a dat „tăria și curajul de a nu ceda rugăminților și amenințărilor autorităților liberale, care doreau să mă facă, încălcându-mi jurămintele religioase, să mă întorc la familia mea și să mă expun nu numai pericolului de a-mi încălca jurămintele, ci, mai mult, aceluia de a deveni trădător“.

Prefectul poliției de la Roma a venit personal la mănăstire, „rugându-mă și implorându-mă să mă întorc la familia mea, ca să mulțumesc opinia publică“. Între timp, Edgardo a aflat că tatăl său sosise la Roma și îl aștepta. Polițiștii au stat de pază în fața mănăstirii, ca să se asigure că nici un călugăr nu avea să încerce să-l strecoare pe Edgardo în afara Romei. Nedorind să-și vadă tatăl și temându-se că, la fel ca Giuseppe Coen, avea să fie și el prins de poliție și predat părinților săi, Edgardo, în mod sigur cu ajutorul autorităților ecleziastice superioare, a aranjat să se întâlnească cu generalul La Marmora, reprezentantul regelui la Roma. Potrivit relatării lui Edgardo, după ce i-a explicat situația generalului, a fost întrebat ce dorește.

„Poliția vrea să mă facă să mă întorc la familia mea.“

„Dar câți ani ai?“, a întrebat generalul.

„19, Excelență.“

„Ei bine, atunci ești liber. Fă ce vrei.“

„Dar, Excelență, mă amenință cu răzbunarea!“

„În acest caz“, a răspuns generalul, „vino la mine și am să te protejez.“

În ciuda acestor asigurări, dacă erau asigurări, superiorii lui Edgardo se temeau că acesta avea să fie prins. În fiecare zi, erau comise fapte reprobabile la adresa Bisericii, iar Edgardo reprezenta un simbol al puterii laice a papei, a cărui decădere era serbată, cu bucurie, de mulțimile zgomotoase. Deși cardinalul Antonelli spusese că nu considera că ar fi fost nevoie, a fost întocmit un plan de a-l scoate din țară pe Edgardo. Potrivit spuselor lui:

> Pe 22 octombrie 1870, la ora 10 seara, însoțit de unul dintre călugări, ambii îmbrăcați în haine de stradă, ne-am croit drum prin curtea mănăstirii, ca să scăpăm de ochii paznicilor care vegheau acolo. Ne-am dus la gara centrală, unde mentorul meu mi-a spus că l-a zărit pe tata. Îngrozit, m-am rugat în sinea mea să evit întâlnirea și rugăciunea mi-a fost ascultată și, fără incidente, m-am urcat în trenul de Bologna.

Edgardo și călugărul s-au dat jos din tren pentru scurt timp la Foligno, un orășel din Umbria, ca să mănânce ceva la un restaurant.

> În fața noastră stăteau câțiva tineri care, după eșarfele roșii pe care le purtau, mi s-au părut a fi Garibaldini. Discutau despre fuga recentă a tânărului Mortara, pe care le-o atribuiau, ca de obicei, iezuiților. La drept vorbind, tremuram ca o frunză, însă însoțitorul meu, fără să-și piardă calmul, intră în vorbă cu ei și, cu istețime, reuși să schimbe subiectul conversației, ca să uite de fugar.

Edgardo și călăuza sa s-au îmbarcat din nou în tren. Au ajuns la granița austriacă fără incidente și au găsit refugiu la o mănăstire de dincolo de graniță.

La Roma, tatăl lui Edgardo era deznădăjduit. Vreme de 12 ani, Momolo și Marianna așteptaseră acest moment, se consolaseră cu gândul că zilele puterii papale la Roma erau numărate, că va dispărea, în cele din urmă, bezna în care se cufundase casa lor, în toți acești ani. Toate speranțele, toate rugămințile lui de ajutor către toți cei care voiau să-l asculte păreau a fi fost în van. În plus, simțea și că își dezamăgise propriul popor, pe evrei. Ani de zile aceștia se rugaseră pentru întoarcerea fiului la familia și la religia sa, însă, în același timp, fuseseră cuprinși de teama că băiatul avea să fie convertit de cei care îl prinseseră și că li se va alătura numeroșilor foști

evrei care își devotaseră viața denigrării religiei strămoșilor lor. Momolo s-a întors la familia sa din Florența ca un om înfrânt.

CAPITOLUL 25

Moarte la Florența

Când s-a întors de la Roma, Momolo avea 55 de ani, iar Marianna – 52. Dintre cei nouă copii ai lor, numai fiul lor cel mai mare, Riccardo, în vârstă de 27 de ani, locuia în altă parte. Fiind locotenent secund în armata italiană, acesta se afla la Academia Superioară de Război de la Torino. Cele două fete gemene, Ernesta și Erminia, de 24 de ani, o ajutau pe mama lor în gospodărie. Augusto, de 23 de ani, își luase de curând licența în drept și lucra la Ministerul de Finanțe. Arnoldo, de 21 de ani, avea o slujbă bună la o companie care furniza alimente armatei. Ercole, de 18 ani, cu doar un an mai mic decât Edgardo, fusese plecat la liceu și luase de curând examenul la Facultatea de Medicină. Cei mai mici dintre copii, Imelda, de 13 ani, și Aristide, de 11 ani, născut după plecarea de acasă a lui Edgardo și care primise același nume precum copilul care murise în 1857, erau ambii elevi.[1]

Pe lângă cei nouă membri ai familiei Mortara, în apartamentul acestora de la etajul patru, situat pe via Pinti, locuia, ca întotdeauna, o servitoare. La Bologna, aceasta ar fi stat, în mod normal, la ei, câțiva ani, Anna Morisi rămânând cel mai mult, însă, de când se mutaseră la Florența, le era greu să țină o servitoare mai mult de câteva săptămâni. Își dădeau demisia una după alta. La scurt timp după întoarcerea lui Momolo din călătoria fără succes făcută de la Roma, le-a mai plecat o servitoare și au găsit-o drept înlocuitoare pe Antonietta Vestri, în vârstă de 22 de ani. Aceasta a plecat după patru săptămâni.

După Antonietta, soții Mortara au angajat-o pe Rosa Tognazzi, o femeie de 23 de ani, trupeșă, jovială, roșcată. Rosa era una dintre cele șapte surori ale unei familii de culegători de vii de pe dealurile Chianti din Toscana. Aceasta se mutase la Florența cu un an înainte, urmând exemplul uneia dintre surorile sale mai mari, care își găsise deja slujbă la oraș. De când sosise, Rosa lucrase pentru mai multe familii, mutându-se la familia Mortara la sfârșitul lui februarie. Este posibil să fi fost pusă în legătură cu

familia Mortara de către sora sa, Giuseppa, care locuia, la rândul ei, la o familie de evrei.

La ora 5 după-amiază, în data de 3 aprilie, la cinci săptămâni după ce se mutase la ei Rosa Tognazzi, unei servitoare din apartamentul de dedesubt i s-a părut că aude pe cineva alergând prin apartamentul familiei Mortara. S-a cutremurat tavanul și apoi, deodată, a auzit zgomotul unei ferestre deschizându-se cu putere, urmat de două bufnituri venind dinspre minuscula curte. Fugi la fereastră și o văzu pe Rosa întinsă într-o parte, pe trotuar. Aruncând o privire în sus, observă că fereastra de la locuința familiei Mortara era deschisă. Uitându-se din nou în jos, văzu că Rosa avea fusta trasă până peste față, lăsându-i la vedere părțile intime. Țipetele femeii care locuia la parter i-au sporit groaza. După ce s-a uitat din nou în sus și n-a văzut pe nimeni la fereastra familiei Mortara, s-a întrebat dacă ar fi trebuit să se ducă jos, ca să dea o mână de ajutor. A decis să nu se ducă. „N-am avut curajul“, a spus ea.

Rosa era încă în viață și parțial conștientă, în timp ce zăcea în curte, deși își rupsese gâtul, picioarele, un șold și avea multe răni. Le-a murmurat chiar câteva vorbe vecinilor, care au dat fuga s-o ajute. A durat o oră și jumătate până au reușit s-o ducă la spital, unde, la ora 7.15 seara, Rosa a murit.

În curând, polițiștii au împânzit locul faptei, ajutând-o pe femeia rănită și vorbind cu martorii. În raportul inițial al poliției, redactat în seara aceea, se trăgea concluzia că Rosa se omorâse. Polițiștii reconstituiseră deja evenimentele care conduseseră la căderea fatală. În jurul orei 3 după-amiază, se dusese, la fel ca în fiecare zi, s-o ia pe Imelda de la școală. În timp ce se îndrepta, împreună cu fata, spre casă, se întâmplase ca Rosa să dea nas în nas cu fostul ei stăpân, Luigi Bartolozzi, care se plimba însoțit de un alt bărbat. Bartolozzi o acostase pe Rosa, acuzând-o că i-ar fi furat zece lire și niște haine de-ale nevestei. O avertizase că, dacă nu avea să i le înapoieze imediat, urma s-o dea pe mâna poliției. Sub privirea înspăimântată a Imeldei, Rosa negase acuzațiile și o îmboldise pe fată să plece. Bărbații le urmăriseră pe cele două, până ce ajunseră la clădirea în care locuiau prietenii soților Mortara, familia Bolaffi, cărora Rosa trebuia să le lase un mesaj. Bărbații intraseră după ele în clădire, dar ieșiseră imediat. *Signor* Bolaffi se oferise apoi să le însoțească până acasă pe Rosa și Imelda, care erau speriate, și făcuse întocmai. La câteva minute după ce Rosa

intrase în apartament, se încheia raportul poliției, „aceasta s-a aruncat, fără să fie observată, de la fereastră“.

În ciuda primului raport al poliției, la numai câteva minute după căderea Rosei, vecinii au început să răspândească zvonul că nu fusese o sinucidere. Stăpânul casei, un tip zgomotos și violent, se spunea, un evreu, o împinsese pe Rosa în brațele morții.

A doua zi după moartea Rosei, un pălărier în vârstă de 36 de ani, pe nume Luigi Pierleoni, care ajunsese primul la locul faptei, a fost chemat la poliție ca să depună mărturie. Acesta a povestit că mergea pe via Pinti, când, dintr-o clădire, ieșise o femeie în vârstă, strigând după ajutor. Aceasta îl împinsese pe o poartă într-o curte interioară mică, unde a văzut o femeie întinsă pe o parte, gemând. Fusta și jupoanele îi erau ridicate până peste bărbie, așa că îi văzuse coapsele. Brațul stâng îi era sucit la spate, în jurul capului. În jurul frunții avea legată o batistă albă îmbibată de sânge, înnodată la spate. Bătrâna spusese că îi trăsese deja puțin în jos fusta, pentru că o găsise într-o poziție rușinoasă, cu „organul“ la vedere.

Atras fiind de mulțimea crescândă din afara clădirii, un alt vecin, Andrea Casalegno, intrase și el în curte. Acesta le-a spus polițiștilor că „toți cei prezenți spuneau că fusese aruncată de la fereastră, de la ultimul etaj“. Îi ridicase Rosei capul de pe caldarâm și o întrebase dacă doar căzuse, dacă fusese aruncată pe fereastră sau dacă alunecase pe scări. Răspunsese numai la cea din urmă întrebare, șoptind „pe scări“, deși nu existau scări în apropierea locului în care zăcea.

Apoi Casalegno i-a luat batista însângerată de pe frunte și a descoperit că aceasta ascundea o rană urâtă deasupra sprâncenei stângi, o rană atât de profundă, încât îi ieșise în afară osul deformat. Fiind angajat civil la carabinieri, Casalegno se mândrea cu abilitățile sale de detectiv.

„N-are cum ca rana aceea să fi fost făcută prin lovirea de caldarâm, pentru că nu erau pietre sau altceva care ar fi putut s-o cauzeze“, a explicat el.

Întrebați fiind, Pierleoni și Casalegno au povestit că bătrâna fusese cea care le spusese prima că Rosa căzuse de la fereastră, din apartamentul de la ultimul etaj, apartamentul în care, le-a spus aceasta, locuiau evreii.

Bătrâna era Anna Ragazzini, o văduvă în vârstă de 67 de ani, care locuia în apartamentul de la parter împreună cu servitoarea sa de 18 ani, Teresa Gonnelli. Teresa a relatat că auzise o bubuitură puternică, ca și cum ar fi

trântit cineva o ușă, și, imediat după aceea, o bufnitură în curte. Imediat, începuse să latre câinele și cele două femei fugiseră să vadă ce se întâmplase. Rosa zăcea pe jos, cu fusta ridicată peste cap.

„Ragazzini i-a tras hainele în jos, ca să-i acopere părțile rușinoase“, și-a amintit Teresa, „și am observat că era legată la cap cu o batistă albă care avea două noduri la spate. Rosa a murmurat: «Ajută-mă, simt că mor», după care Ragazzini s-a dus la ușă, ca să ceară ajutor. Am rămas acolo singură și i-am spus: «Săraca de tine, ce s-a întâmplat? Te-au aruncat de la etaj?» și mi-a răspuns de două ori: «Da».“

Tânăra servitoare a *signorei* Ragazzini a declarat, în continuare, că, în cele două săptămâni de când locuia acolo, „zi și noapte am auzit tot timpul zgomote, discuții și certuri în casa evreului“.

„Îl știu pe evreul Momolo Mortara din vedere“, a declarat în aceeași zi *signora* Ragazzini.

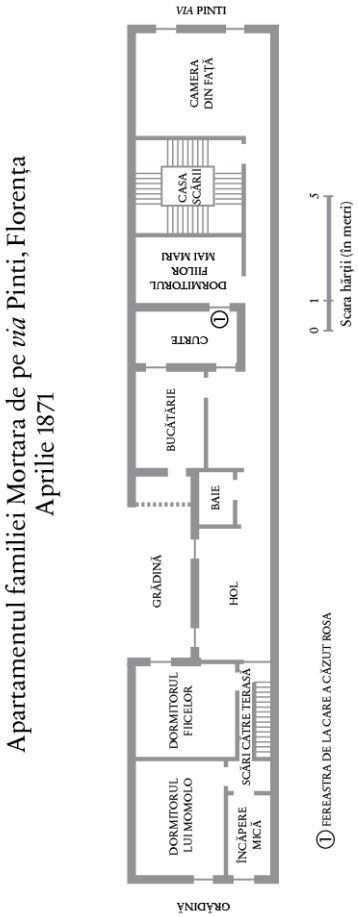

Deși soții Mortara locuiau în clădire de doi ani și jumătate, nu vorbise niciodată cu ei și, de fapt, nu o cunoscuse niciodată pe noua servitoare.

Văduva o văzuse însă pe Rosa întorcându-se în clădire în după-amiaza precedentă, cu fetița soților Mortara. În 15 minute de la întoarcerea lor, auzise zgomote alarmante din curte.

Când Rosa, zăcând însângerată pe caldarâm, o rugase pe *signora* Ragazzini s-o ajute, femeia fugise ca o nebună pe stradă, ca să găsească pe cineva. Ieșind din clădire, se uitase în sus, spre apartamentul soților Mortara:

„Am văzut doi oameni – nu am putut să îmi dau seama dacă erau bărbați sau femei – și am spus: «Veniți jos! Nu vedeți că este servitoarea voastră?», dar nu a venit nimeni."

De fapt, cineva venise, chiar dacă nu cineva din casa Mortara, ci *signor* Bolaffi, prietenul de familie care le însoțise pe Rosa și pe Imelda până acasă. Acesta coborâse împreună cu băiatul, a spus *signora* Ragazzini, „și a întrebat ce se întâmplase. I-am spus: «Știți mai bine decât mine, pentru că servitoarea este de acolo, de sus». A răspuns că se duce la poliție. Asta m-a surprins", a adăugat cu suspiciune văduva, „pentru că mi se părea că ar fi trebuit să manifeste mai mult interes față de situație."

Signora Ragazzini nu a ezitat să le spună polițiștilor ce credea.

„Tot timpul este gălăgie în casa familiei Mortara și se ceartă și se înjură mereu. Cred", i-a spus inspectorului, „că servitoarea era rănită la cap dinainte de a cădea în curte, pentru că sigur nu și-a pus batista acolo, jos, și nici nu a făcut-o în timp ce cădea!"

În cele din urmă, inspectorul l-a chemat înăuntru pe Flaminio Bolaffi. Rosa murise cu mai puțin de o zi în urmă. Bolaffi, un prieten evreu al soților Mortara, era și el om de afaceri, având 53 de ani, cam la fel ca Momolo.[2] A declarat că, la întoarcerea sa acasă, cu o zi înainte, puțin după ora 4 după-amiaza, le-a găsit acolo pe Rosa și pe Imelda, care era foarte speriată. Soția lui i-a spus povestea Rosei legată de fostul ei șef și de încercările bărbatului de a o urmări până acasă. Mai mult, soția lui Bolaffi vorbise chiar ea cu bărbații, când aceștia veniseră la ușă. Imelda nu dorise să se întoarcă acasă numai cu Rosa, pentru că îi era frică de cei doi bărbați, și nici Rosa nu voise să plece.

„Totuși", a declarat Bolaffi, „am convins-o și le-am însoțit înapoi acasă la Mortara."

Când au ajuns, Bolaffi l-a găsit pe Momolo în pat. Era țintuit la pat de ceva vreme din cauza unei tumori la genunchi. În dormitorul său mare se

aflau și soția și cele două fiice mai în vârstă, care țeseau. Nu era acasă nici unul dintre ceilalți copii. Bolaffi le explicase de ce le însoțise până acasă pe Rosa și Imelda, iar Momolo o trimisese pe soția sa să se ducă s-o aducă pe Rosa, ca să poată auzi direct de la ea ce se întâmplase. Marianna o găsise pe Rosa plângând pe terasa de sus și îi spusese să vină jos, zicând, potrivit spuselor lui Bolaffi „că dacă era nevinovată, nu avea de ce să se teamă". Însă Marianna revenise singură în dormitor.

După câteva clipe, a povestit Bolaffi, auziseră un zgomot puternic și câinele familiei Mortara începuse să latre. Crezuse că zgomotul trebuia să fi fost făcut de Rosa, care trântise ușa din față la plecare, însă, când se dusese sus să se uite, nu era nimeni acolo. Observase totuși că fereastra camerei în care dormeau băieții mai mari, care dădea spre curte, era deschisă și, uitându-se afară, o văzuse pe Rosa zăcând pe jos.

„Am alergat imediat jos, să anunț poliția, și îndată ce am coborât, am văzut două femei lângă Rosa. Le-am rugat s-o ajute, în timp ce eu mă duc la poliție. Și, vă asigur", a adăugat el, „că nu a avut loc nici o ceartă între Rosa și vreun membru al familiei Mortara cât am fost eu acolo."

Venise momentul ca judecătorul de instrucție, Clodoveo Marabotti, să se ducă la morgă, ca să vorbească direct cu cei doi chirurgi responsabili cu examinarea rănilor Rosei. A fost o scenă de groază; trupul Rosei era întins pe o dală de marmură, părul fiindu-i împrăștiat în jurul capului însângerat. Era o femeie înaltă și robustă, îmbrăcată în hainele în care căzuse: un furou, două jupoane și o rochie simplă, gri cu alb. Specialiștii îi luaseră batista albă și însângerată de pe frunte. Când i-au examinat rochia, au făcut o constatare derutantă: într-un buzunar au găsit un brici pătat de sânge.

Pe Marabotti îl interesa mai ales ce puteau să-i spună doctorii despre rana Rosei de pe frunte. Era o tăietură adâncă, neregulată, șerpuită, au raportat aceștia, lungă de cinci centimetri, cu vânătăi pe margine, atât de profundă, încât se vedea osul frontal.

După ce au făcut tot ce au putut cu trupul în starea în care l-au găsit, doctorii au început autopsia. Mai întâi, au deschis capul Rosei și au descoperit că ceea ce provocase tăietura adâncă de deasupra sprâncenei cauzase și o fractură extinsă a craniului de dedesubt. Cavitatea craniană era plină de sânge. În ceea ce privește cauza morții, doctorii ajunseră la concluzia că era posibil să fi murit din cauza traumelor provocate de o

cădere de la înălțime, dar au adăugat că rana de la frunte putea să fi fost în sine letală.

Judecătorul de instrucție le-a povestit apoi medicilor legiști despre declarația pe care o primise, privind comportamentul violent al șefului Rosei, și i-a întrebat dacă puteau să spună ce fel de obiect ar fi putut să provoace rana de la cap, dacă tăietura a fost provocată de cădere sau dacă era anterioară căderii. Marabotti i-a rugat, mai ales, să țină cont de faptul că, în ciuda caracterului dubios al rănii, batista care o acoperea, deși însângerată, nu era sfâșiată deloc.

Medicii au ezitat, dar au înțeles ce voia să spună Marabotti. Rana de la frunte „ar fi putut să fie produsă de cădere", au spus medicii. Însă, „ținând cont că femeia, chiar înainte de a cădea, împăturise o batistă și și-o legase în jurul zonei frontale, în felul în care ne-a fost adusă nouă, plină de sânge… este mai plauzibil și mai în conformitate cu legile mecanicii ca rana… să fi intervenit înainte de cădere și să fi fost cauzată cu puțin timp înaintea celorlalte răni, de un obiect tăios și ascuțit".

Când judecătorul de instrucție s-a întors în birou, a primit un raport de la asistentul său, care reconstituise evenimentele pe baza declarațiilor pe care le adunase. În raportul asistentului se relatau întâlnirea neplăcută a Rosei cu fostul ei șef și avertismentul bărbatului că avea s-o dea pe mâna poliției. Când s-a întors la soții Mortara, Rosa părea foarte supărată „și, aflându-se lângă o fereastră a dormitorului, trebuie să se fi aruncat în curtea de dedesubt". Inspectorul aflase de la Imelda că, doar cu puțin timp înainte de moartea Rosei, fata o văzuse cu o batistă în mână, pe care o împăturise pe lung. Când Rosa a văzut că Imelda se uita la ea, s-a prefăcut, a spus fata, că își sufla nasul. Inspectorul nu prea credea acuzațiile extreme ale vecinilor. Era un simplu caz de sinucidere.

Din păcate pentru Momolo, Marabotti ajunsese la altă concluzie. Era ceva dubios la mijloc. De ce s-ar fi aruncat de la fereastră o femeie tânără și sănătoasă, pentru că fusese acuzată că furase câteva lire și niște zdrențe de haine folosite? Dacă s-ar fi aruncat de la fereastră toate servitoarele acuzate de o asemenea faptă, Florența ar fi fost plină de cadavrele lor. Și ce era cu dubioasa tăietură adâncă și cu bandajul de pe fruntea Rosei? Cum altfel puteau fi explicate, decât printr-o lovitură care îi provocase anterior spargerea craniului și care fusese probabil letală, fiind urmată de încercarea panicată de a opri sângele cu batista? Și mai erau și declarațiile vecinilor

despre certurile neîncetate și urletele care se auzeau din apartamentul familiei Mortara. Punând toate acestea alături de informațiile potrivit cărora servitoare după servitoare își dăduse demisia din respectiva casă, reieșea un anumit tipar: Momolo era un tip violent, iar servitoarele din casă erau ținta izbucnirilor sale.

Fără să stea pe gânduri, judecătorul de instrucție a semnat mandate de arestare atât pentru Momolo Mortara, cât și pentru Flaminio Bolaffi. Menționând declarația văduvei Ragazzini și pe cea a servitoarei sale, Teresa Gonnelli, și tăietura adâncă de pe fruntea Rosei, mandatul menționa acuzația că, „nearuncându-se nicidecum pe geam din proprie inițiativă… Rosa Tognazzi a fost aruncată de altcineva“. În concluzia mandatului se spunea că existau „dovezi solide care îi indicau pe Momolo Mortara și pe Flaminio Bolaffi ca fiind autorii uciderii“.

A doua zi, pe 6 aprilie, la trei zile după moartea Rosei, judecătorul de instrucție a aranjat ca Momolo să fie examinat de un doctor acasă la el, pentru a se stabili dacă era în măsură să fie dus direct la închisoare. Medicul l-a găsit pe Momolo tot în pat și a ajuns la concluzia că era, de fapt, în incapacitate fizică din cauza genunchiului care îl durea. Atât Momolo, cât și prietenul său, Flaminio, au fost arestați a doua zi. Momolo nu a fost dus la spital, după cum recomandase medicul, ci la infirmeria închisorii. Flaminio a fost dus direct într-o celulă.

Judecătorul de instrucție, între timp, a continuat să le pună întrebări locatarilor din clădirea în care locuia familia Mortara. Violante Bellucci, un bărbat necăsătorit în vârstă de 51 de ani, care stătea cu chirie chiar sub partea din față a apartamentului lui Mortara, a confirmat informațiile furnizate de ceilalți vecini.

„Nu e liniște acolo nici ziua, nici noaptea. Se aud zgomote, certuri și înjurături tot timpul și parcă trăiesc ca animalele.“

După-amiaza târziu, pe 3 aprilie, a declarat Bellucci, se uitase pe fereastra sa care dădea spre via Pinti și o văzuse pe Rosa întorcându-se acasă cu fetița familiei Mortara, care avea o geantă de școală, fiind însoțite de unul dintre fiii soților Mortara. După circa un sfert de oră, aflându-se tot în camera din față, auzise o femeie de la parter strigând după ajutor și țipând că cineva căzuse de la etajul al patrulea. Când auzise asta, dăduse fuga la o fereastră dinspre curte, se aplecase în afară și o văzuse pe Rosa zăcând pe jos. Înainte de a se duce jos, să vadă ce poate să facă, se uitase în sus, la

fereastra familiei Mortara. Acolo, a declarat el, o văzuse mai întâi pe școlărița Mortara uitându-se pe geam și apoi: „Am văzut un bărbat care nu era Mortara, dar care mi s-a părut a fi evreu, cu tenul măsliniu, un om scund… și am observat că dădea din cap, pe când mă uitam la el“.

Un singur lucru îl deranja pe judecătorul de instrucție cu privire la acest caz: dacă Momolo era atât de infirm pe cât se spunea, cum o ucisese pe femeie, apoi o mai și ridicase pe voinica servitoare, s-o arunce pe fereastră?

„Întotdeauna șchiopăta“, a spus Bellucci, „dar vă pot spune, cu siguranță, că, exact în ziua aceea, pe 3 aprilie, în jurul orei 9 seara, l-am auzit pe scări și apoi l-am văzut plecând de acasă împreună cu fiul său mai mic. Avea un baston.“

Celălat vecin interogat în ziua aceea a fost Luigi Balocchi, în vârstă de 52 de ani, care locuia în aceeași clădire împreună cu soția sa, copiii și servitoarea. „Îl cunosc pe evreul Momolo Mortara“, a spus el, „doar din vedere.“

La fel ca vecinii săi, acesta auzea adesea certuri și înjurături venind din apartamentul lor și ajunsese la concluzia că Momolo „avea un temperament violent și impulsiv“. Se pare, a adăugat el, că nu domnea armonia între soț și soție.

Balocchi a relatat că el și familia sa se aflau la masă și mâncau, la ora 5 după-amiază, pe 3 aprilie, când auziseră un bubuit groaznic venind dinspre curte.

„Le-am spus copiilor și soției să stea pe loc, imaginându-mi că se întâmplase ceva rău.“

Auzind țipetele venite de jos, se uitase cu precauție pe geam, în curte, și văzuse o femeie scăldată în sânge. „Am închis imediat fereastra și m-am întors în camera unde se afla familia mea, înspăimântată, și nici eu, nici ceilalți nu ne-am ridicat de la masă până când nu au încetat toate zgomotele.“

I-a spus judecătorului că, „de vreme ce chestiunea nu mă privea și pentru că soția mea începuse să plângă cu sughițuri, pierzându-și controlul“, nu îi mai dăduse atenție femeii rănite. Însă, în seara aceea, când se dusese să ia ceva de la un magazin din apropiere, găsise acolo mulți vecini adunați care discutau despre moartea femeii. Aceștia susțineau că Rosa „a fost aruncată de la fereastră“. Fiind în continuare precaut, a adăugat: „Dar nu pot să spun dacă ceea ce spuneau este adevărat sau nu“.

Singura martoră favorabilă care a depus declarație în ziua aceea a fost Adele Berselli, o văduvă de 49 de ani, prietenă a soților Mortara de când se mutaseră în Florența. Într-adevăr, a recunoscut ea, Momolo „este un om irascibil și țipă tare, dar“, a adăugat repede, „este un om bun“. Însă a fost singura care a susținut acest lucru.

La ora 2 după-amiază, la scurt timp după ce a ajuns la închisoarea Murate, Momolo Mortara a fost vizitat de judecătorul de instrucție la capul patului său de la infirmerie. Răspunzând la întrebările lui Marabotti, Momolo a relatat propria versiune asupra celor întâmplate în ziua morții Rosei. În jurul orei 4.30, în acea după-amiază, în timp ce era întins în pat, o auzise pe Rosa intrând în casă cu Imelda și împreună cu Flaminio Bolaffi și cu fiul lui Bolaffi, Emilio. Bolaffi le povestise lui Momolo, Mariannei și fiicelor lor ce se întâmplase. Chiar atunci, văzând-o pe Rosa trecând prin cameră, o strigaseră să vină, dar nu primiseră nici un răspuns, așa că soția lui se dusese s-o aducă. Marianna „a observat că [Rosa] ieșise pe terasă și i-a spus să se ducă la bucătărie să facă niște supă. S-au dus amândouă înapoi la bucătărie, iar soția mea a încercat s-o liniștească, spunându-i că dacă este nevinovată, nici n-avea rost să se gândească la asta.“

Apoi Marianna se întorsese în dormitor. Câteva minute mai târziu, se auzise un zgomot puternic, ca de ușă trântită. Rosa nu răspunsese chemărilor lor și, obișnuit fiind ca servitoarele să-l lase baltă, Momolo îi spusese fiicei sale, Ernesta, să se ducă în camera Rosei, ca să vadă dacă își luase hainele cu ea, semn sigur că nu avea să se mai întoarcă. Între timp, soția sa se dusese s-o caute pe Rosa jos. În timp ce se întorcea pe coridor, Marianna auzise țipete venind dinspre curte și se dusese să se uite pe fereastra din dormitorul băieților. O văzuse pe Rosa întinsă pe pavaj, pe jos, în curte. „S-a întors în dormitorul meu foarte supărată și a spus că Rosa se aruncase de la etaj.“ Auzind asta, Bolaffi fugise să vadă cu ochii lui. Întorcându-se în camera lui Momolo, Bolaffi „a spus că se duce la secția de poliție și că încearcă s-o ajute pe Rosa. M-am străduit de două ori, în toiul derutei generale, să mă dau jos din pat, dar nu am reușit.“ Apoi Momolo îl trimisese pe fiul său, Aristide, să se ducă repede jos, să încerce să afle ce se întâmplase.

Când se întâmplaseră toate acestea, a relatat Momolo, singurele persoane care se aflau în locuința sa erau Bolaffi, băiețelul lui Bolaffi, Rosa, fiul său cel mai mic, Aristide, soția sa și cele trei fiice ale sale. Toți fiii săi mai mari

erau plecați. Dormitorul lui era departe de camera din care căzuse Rosa, a spus el, și în ultimele două săptămâni se ridicase din pat doar ca să se ducă la toaletă.

După ce a terminat interogatoriul lui Momolo, judecătorul a mers în corpul principal al închisorii Murate ca să-i ia declarație lui Flaminio Bolaffi. Bolaffi a spus că uitase să-i spună poliției că, atunci când le condusese acasă la Mortara pe Rosa și pe Imelda, îl luase cu el pe fiul său, Emilio, în vârstă de 12 ani. Întrebat fiind dacă Rosa avea batista albă la cap când venise acasă la el, Bolaffi a infirmat.

„Ar trebui să știi“, a spus judecătorul, „că, pe baza investigațiilor noastre de până acum, trebuie să tragem concluzia că Rosa Tognazzi a fost rănită la cap în casa soților Mortara înainte să cadă de la fereastră. De aceea, credem că rana a fost cauzată fie de Mortara, fie de tine și că, după această rănire gravă, a fost aruncată de la fereastră.“

„Nu este posibil așa ceva“, a răspuns Bolaffi, „decât dacă s-a rănit singură. Mortara era în camera lui, în pat, iar eu nu aveam nici un motiv să mă ating de servitoare.“

A doua zi, judecătorul de instrucție, potrivit legii, a redactat o cerere către instanță, ca să aprobe rămânerea bărbaților în închisoare. Se dovedise greșită reacția imediată la acest incident, și anume că ar fi fost un caz de sinucidere, a scris el, judecând după rana pe care o identificase pe fruntea victimei și după batista cu care fusese aceasta acoperită. Rosa se întorsese acasă în acea după-amiază, potrivit martorilor, sănătoasă și calmă. Femeile din apartamentul de la parter auziseră zgomotele furioase venind dinspre apartamentul lui Mortara, urmate de căderea Rosei. Întrebată, pe când zăcea gemând pe caldarâm, dacă fusese aruncată de la etaj, aceasta răspunsese că da.

Toate dovezile, scria judecătorul de instrucție, conduceau la suspiciuni puternice că Rosa fusese grav rănită în apartamentul lui Mortara și, pe jumătate vie, pe jumătate moartă, fusese azvârlită pe fereastră, să dea impresia de sinucidere. Deși examinarea atentă a apartamentului, din ziua următoare, nu a scos la iveală nici urme de sânge și nici vreo armă a crimei, acest lucru nu era surprinzător, ținând cont de întârziere.

Probele adunate, scria judecătorul de instrucție, „au determinat arestarea lui Mortara și a celuilalt evreu, Flaminio Bolaffi, care se afla în locuința lui Mortara când s-a petrecut fapta“. Ce dovezi aveau împotriva lui Bolaffi? El

era cel care, scria judecătorul de instrucție, vestise cele întâmplate la poliție, fără să fi făcut, mai înainte, nimic ca s-o ajute pe femeia rănită. Și el încercase să-i facă pe toți să creadă că întâlnirea Rosei cu fostul șef condusese la sinuciderea sa. Iar dacă Rosa fusese agresată în mod atât de groaznic și se aruncase, apoi, de la etaj, după cum arătau probele, Bolaffi trebuie să fi știut de toate acestea.

Cât despre Momolo, acesta susținea că era incapabil să se dea jos din pat, însă vecinul său îl văzuse ieșind în acea seară cu fiul cel mic și mergând fără probleme. În plus, toate probele indicau că Momolo era un om lipsit de caracter: locuința sa răsuna permanent de țipete și de vulgarități și nici o servitoare nu putea să suporte asta mult timp.

Judecătorul a considerat că argumentele judecătorului de instrucție erau convingătoare și a dispus ca ambii bărbați să rămână la închisoare.

După arestarea lui Momolo, familia i-a trimis o telegramă lui Riccardo, la Torino, spunându-i să se întoarcă imediat acasă, pentru o „urgență în familie“. Între timp, Augusto, care tocmai absolvise Facultatea de Drept, a preluat apărarea tatălui său.

În următoarele două săptămâni, Marabotti a citat 20 de martori să depună mărturie, în timp ce ancheta lua amploare, scoțând la lumină tot mai multe fapte supărătoare. Însă primii câțiva martori nu au contribuit cu nimic la întărirea argumentelor acuzării. Giovanni Balduzzi, tânărul ofițer de la carabinieri, primul polițist chemat la locul faptei, fiind oprit de un vecin, a povestit cum, după ce o văzuse pe Rosa zăcând pe jos, în curte, la câteva minute de la cădere, dăduse fuga la apartamentul soților Mortara. Trecând, în grabă, din cameră în cameră, observase că doar o singură fereastră care dădea spre curte era deschisă, dintr-o cameră cu două paturi. Deși se uitase repede după urme de sânge sau alte astfel de probe în jurul ferestrei, nu găsise nici una.

„După aceea m-am dus“, a declarat el, „unde era adunată toată familia evreului Mortara, adică în camera cu patul lui Mortara.“

La solicitarea lui Augusto Mortara, în calitate de avocat al tatălui său, judecătorul de instrucție le-a luat declarații mai multor martori, cu privire la caracterul lui Momolo. Cusătoreasa soților Mortara, în vârstă de 26 de ani, a povestit că venise, vreme de mai multe luni, cu regularitate, acasă la familia Mortara, ca să coasă. Deși îl auzise pe Momolo ridicând tonul de câteva ori, a spus ea, „nu pot să spun nimic de rău despre soții Mortara“. Și a adăugat

în încheiere: „Nu îl cred în stare să arunce o femeie pe fereastră“. A fost convocat și frizerul lui Momolo și acesta a mărturisit că în ultimele săptămâni trebuise și el să vină acasă la Mortara, să-l bărbierească pe Momolo, care nu era în stare să se dea jos din pat.

Însă vecinii lui Momolo, martorii oculari ai tragediei, se îndoiau, în continuare, de nevinovăția lui. Printre cei mai ostili se număra Enrichetta Mattei, o femeie în vârstă de 38 de ani care locuia la etajul al treilea din clădirea în care stătea și Momolo. „Îl cunoșteam pe evreul Mortara“, a declarat ea, „doar cât să ne salutăm.“ Și, deși era plecată în după-amiaza zilei de 3, se întâmplase ceva cu o zi înainte, i-a spus ea judecătorului, despre care acesta trebuia să afle.

Era o zi de duminică și, fără să vrea, îl auzise pe Momolo „înjurând-o pe servitoarea Rosa, care tocmai se întorsese de la slujbă, spunându-i: «Slujba asta îți mănâncă îngrozitor de mult timp, ah, lua-te-ar naiba cu tot cu slujba ta!» și alte cuvinte pe același ton furios, așa că m-am dus la geam și am spus: «La naiba cu tine și cu rabinul tău!» Și apoi și-a închis singur fereastra și am auzit că era în bucătărie, și nu în pat. După ce i-am spus evreului vorbele alea“, a adăugat ea, „Rosa a venit la fereastră, a scuturat capul, nefericită, și am văzut că plângea.“

Și-a încheiat mărturia spunând: „Lumea din cartier spune că Rosa a fost aruncată de la etaj și eu cred asta“.

Dar, a remarcat ea, „Mortara nu putea să facă singur un asemenea lucru, pentru că era o femeie masivă“. Fiind analfabetă, Enrichetta a semnat declarația cu o cruce.

Au fost convocați și alți martori dintre vecini, în încercarea de a face mai multă lumină în privința victimei. Exprimase vreodată, față de cineva, temeri cu privire la Mortara? Existau, pe de altă parte, dovezi care să sugereze că ar fi avut tendințe sinucigașe? Ce fel de persoană era?

Angiolo Farzini, în a cărui casă locuise Rosa, ca servitoare, vreme de trei sau patru luni, înainte de a se duce să lucreze pentru Luigi Bartolozzi, a declarat că Rosa fusese o angajată excelentă. „Era tot timpul veselă“, a relatat el, „și nu a dat nici un semn că ar fi vrut să se arunce de la etaj.“ Existase, totuși, cândva o problemă: „Una dintre surorile ei era bolnavă, în spital, și îi ducea adesea diverse lucruri, fără acordul nostru. Odată, însă, soția mea a prins-o în timp ce punea puțin ulei și oțet într-o sticlă și a mustrat-o. Rosa s-a supărat rău și a plecat de acasă fără să se mai întoarcă

vreodată, chiar dacă era vorba doar de câțiva bănuți. În rest“, a încheiat el, „am considerat-o întotdeauna o femeie de treabă și, dacă nu ar fi plecat, m-aș fi bucurat s-o păstrez la noi.“

Sora Rosei, Maria, a declarat că o văzuse pe Rosa cu trei săptămâni înainte de deces. Rosa i-a spus Mariei că era fericită acasă la familia Mortara. „Nu părea niciodată deprimată și nici nu avea motive să fie.“ Când aflase despre moartea Rosei, Maria considerase că se întâmplase din cauze naturale, însă apoi a auzit zvonuri că Rosa „fusese aruncată de la fereastră pentru că ar fi ars prânzul șefilor săi“. Această poveste era tot mai răspândită. Polițiștii încercau, de fapt, să găsească două femei din cartier care, a doua zi după crimă, o anunțaseră pe o a treia că Rosa fusese ucisă pentru că arsese mâncarea familiei Mortara.

Poliția le-a găsit și pe cele două servitoare angajate de soții Mortara înaintea Rosei. Erminia Poggi, în vârstă de 18 ani, se dusese să lucreze la ei cu trei luni înainte, imediat după ce Momolo se întorsese cu mâinile goale și cu inima frântă de la Roma. Plecase după o lună, a povestit ea, „pentru că erau prea multe persoane în casă și șeful era un om furios, la fel și copiii“. Momolo Mortara „se purta tot timpul urât cu mine și nu făcea decât să se plângă cât era ziua de lungă“.

Judecătorul de instrucție a întrebat-o pe tânără dacă Momolo o amenințase vreodată. „Nu m-a amenințat niciodată că o să mă lovească, chiar dacă, de câteva ori, s-a jurat că o să arunce cu lucruri în mine. Era violent și cu copiii și, la furie, arunca în ei cu farfurii sau cu alte obiecte.“ Nici soția nu scăpa de furia lui: „O dată, când soția sa a spart un abajur, s-a înfuriat, a apucat-o de gât, spunând că vrea s-o omoare. A dus-o așa în dormitor.“ Ce se întâmplase acolo, nu știa, a spus ea, dar după aceea, o văzuse pe *signora* leșinată pe pat, iar fiicele sale îi săriseră în ajutor, dându-i să miroasă săruri. Nici *signora*, a completat Erminia portretul deloc flatant, nu era cu mult mai brează; era mereu prost dispusă.

Dacă Erminia rezistase 33 de zile, urmașa sa, Antonietta Vestri, în vârstă de 22 de ani, rezistase numai 27. Și aceasta a descris gospodăria ca fiind otrăvită de certuri continue. Șeful său avea „un caracter furios, țipând tot timpul la copii“. Iar Marianna „nu era niciodată mulțumită de serviciile mele“.

O mărturie mai clară despre cum se simțise Rosa acasă la familia Mortara a fost oferită de prietena ei, Augusta Carnicelli, o servitoare în vârstă de 19

ani. Augusta vorbise cu Rosa pe când, a povestit ea, „lucra deja la evreul Mortara, de mai bine de o lună… Povestindu-mi despre șefii săi, mi-a spus că nu mai poate să suporte, pentru că nu erau niciodată mulțumiți de ea. O puneau să ducă lucruri înapoi la piață și, chiar dacă îi asculta, când negustorii refuzau să primească lucrurile înapoi, îi dădeau pumni și palme și o insultau tot timpul.“ Augusta îi spusese să-și dea demisia, însă Rosa nu dorise să plece înainte să-și găsească o altă slujbă, de teamă că „o să se trezească pe drumuri“. Cu numai cinci zile înainte de decesul Rosei, Augusta se întâlnise cu ea din nou. Tânăra, care fusese dintotdeauna atât de veselă, era înlăcrimată, susținea Augusta, văitându-se de viața pe care o ducea acasă la familia Mortara.

Judecătorul i-a luat o declarație și unui polițist care era în tură când Flaminio Bolaffi venise în fugă, aducând vestea căderii Rosei. Ofițerul Pilade Masini i-a făcut o descriere suspectă lui Bolaffi. Întrebat fiind ce se întâmplase, Bolaffi spusese că nu știe nimic și apoi, când polițistul îi zisese să-l însoțească înapoi la locul faptei, nu dorise să meargă. Când ajunsese în curte și o examinase pe muribundă, lui Masini îi sărise în ochi rana cumplită de pe frunte și remarcase batista însângerată și faptul că era atât de puțin sânge sub ea. „Exact atunci am început să am suspiciuni că ar fi fost aruncată de la etaj.“

Aflând că Rosa locuia la ultimul etaj, ofițerul urcase scările în fugă și bătuse de mai multe ori la ușă, cât de tare putuse, însă nu primise nici un răspuns. Se întorsese jos, crezând că nu era nimeni acasă, însă fugise imediat, din nou, sus, când vecinii îi spuseseră că era lume acolo. De data asta, bătuse la ușa familiei Mortara până când, în cele din urmă, îi deschisese ușa un băiat de 12 ani, care, spunea Masini, părea derutat. Ofițerul îl luase pe tânăr cu el jos, dar cum băiatul nu părea să cunoască nimic, Masini îl dusese înapoi sus. Băiatul nu bătuse la ușă, ci fluierase și o fată îi deschisese. Masini intrase și îl găsise pe Momolo în pat. Invalidul, a raportat polițistul, spusese că nu știa ce se întâmplase. Masini se dusese să verifice ferestrele care dădeau spre curte, dar le găsise închise. „M-am uitat puțin pe jos, dar nu am găsit nici urmă de sânge.“

Problema cu sângele îl preocupa pe judecătorul de instrucție în ziua aceea și îi rugă pe cei doi medici legiști să facă o analiză mai detaliată a probelor judiciare, acordând atenție mai mare în special rănii de pe fruntea Rosei. Putea fi făcută cu lama găsită în buzunarul ei? Și puteau să clarifice mai

bine dacă rana fusese provocată de cădere sau dacă fusese produsă anterior? Pe 19 aprilie, aceștia au depus raportul pe care îl întocmiseră.

În privința briciului, doctorii nu aveau nici o îndoială: „O asemenea rană nu putea fi cauzată de lama briciului găsit în buzunarul lui Tognazzi“. Tăietura profundă nu fusese produsă de ceva atât de ascuțit sau de ușor ca lama. Misteriosul brici părea a nu avea nimic de-a face cu moartea femeii.

Medicii au reușit, de asemenea, să reconstituie poziția în care aterizase Rosa. Ținând cont de tipul fracturilor de la laba piciorului drept și de pe restul aceluiași membru, precum și de la șold, erau siguri că, „dacă nu chiar într-o poziție perfect dreaptă, era într-o poziție verticală aproape perfect dreaptă“ la impactul cu solul, atingându-l mai întâi cu laba piciorului drept.

În privința batistei, dacă rana pe care o acoperea aceasta ar fi fost produsă de cădere, „ar fi trebuit să fie sfâșiată“. Dar nu era.

Judecătorul întrebase și dacă sângele puțin de pe batistă și faptul că nu exista sânge sub capul Rosei, în curte, nu erau fapte care demonstrau că rana fusese produsă în alt loc. În privința acestui aspect, medicii au trebuit să-l dezamăgească. Cantitatea de sânge de pe batistă, au raportat ei, corespundea tipului rănii.

Răspunzând ultimei întrebări a judecătorului de instrucție, medicii legiști l-au informat că, dacă rana de la cap ar fi fost făcută înainte de cădere, s-ar fi putut ca Rosa să nu aibă puterea să opună rezistență când fusese aruncată de la fereastră.

Pentru judecător, enigma începea să se rezolve. Pe 20 aprilie, acesta și-a scris concluziile preliminare, punând accent, pe lângă scoaterea în evidență a probelor legate de rană, de batistă și de temperamentul violent al lui Momolo Mortara, pe declarația ofițerului Masini. De ce nu îi deschiseseră soții Mortara când polițistul bătuse prima dată la ușă? De ce, mai târziu, ieșise Aristide, închizând ușa după el, și îl dusese jos pe ofițer? Și de ce nici unul dintre membrii familiei nu fusese în stare să-i dea ofițerului informații utile? Atitudinea familiei putea fi explicată, scria el, prin efortul nebunesc „de a șterge toate petele de sânge, care, de altfel, nu au fost găsite nicăieri în apartament la cercetările ulterioare“.

Comportamentul lui Bolaffi, potrivit judecătorului de instrucție, dădea, de asemenea, de bănuit. Deși declarase că se uitase deja pe fereastră și că o văzuse pe Rosa jos, când coborâse o întrebase pe *signora* Ragazzini ce se întâmplase, făcându-se că nu ar fi știut deja. Și apoi, când văduva îi

răspunsese că ar trebui să știe mai bine decât ea, acesta nu zisese nimic și dispăruse.

Ținând cont de toate probele, a concluzionat Marabotti, „s-a conturat convingerea de nezdruncinat că este un caz de omucidere, posibilă de a fi comisă numai în casa lui Mortara, unde se găsea, după cum rezultă din alte dovezi, fiul lui Mortara, în vârstă de 20 de ani [*sic!*], Ercole, student la farmacie“. Acest nou detaliu al cazului rezultase din declarația ulterioară a vecinului Andrea Casalegno, care susținea că l-ar fi văzut pe Ercole la fereastra din față a apartamentului familiei Mortara, imediat după căderea Rosei, și, la scurt timp după aceea, l-ar fi văzut fugind pe ușa din față, fără să se oprească să vorbească cu nimeni. De ce ar fi încercat toți din casă să ascundă faptul că, de fapt, Ercole era acasă, când Rosa căzuse de la fereastră?

În după-amiaza aceea, judecătorul a semnat un al treilea mandat de arestare în dosar, pentru Ercole.

CAPITOLUL 26

Procesul lui Momolo

Judecătorul de instrucție a decis să nu pună imediat în executare mandatul de arestare a lui Ercole, ci a cerut poliției să-i înmâneze acestuia o citație, ca să se prezinte în instanță la data de 23 aprilie. Însă, de cum a primit citația, acesta s-a dus direct la judecător ca să încerce să se disculpe.

Când Rosa căzuse de la fereastra dormitorului fraților săi mai mari, a relatat Ercole, el nu era acasă.

„Am ajuns înapoi acasă după ora 5; era în jur de 5.20. Prietenul meu, Vittorio Boas, care este student la Institutul Tehnic, vă poate confirma. Știu că m-am întors exact la ora 5.20, pentru că exact la acea oră bate clopotul bisericii din cartier și pentru că am văzut ora la farmacia din via Alfani.“

Judecătorul l-a condus pe Ercole într-o încăpere învecinată, pentru o identificare. Andrea Casalegno a fost dus în altă cameră, din care vedea trei bărbați care stăteau la perete. L-a indicat pe bărbatul din dreapta. Acesta era, a spus el, cel pe care îl văzuse la fereastra din apartamentul de la ultimul etaj de pe *via* Pinti când ajunsese în locul în care căzuse Rosa. Tânărul pe care îl indicase, care avea o mustață închisă la culoare și neregulată și păr lung și ondulat, era Ercole Mortara.

A doua zi, pe 22 aprilie, a fost chemat la audiere Vittorio Boas, de 17 ani, evreu din Torino. Ercole Mortara, a spus el, era prietenul lui. Vittorio a declarat că fusese să-l ducă pe Ercole acasă, în imediata apropiere a locuinței sale, în jurul amiezii în ziua cu pricina.

„Am stat împreună până m-a condus acasă“, a povestit el. „Când a plecat Mortara, era în jur de 4.30 sau 5.00. Dar știu că încă nu sunase clopotul de ora cinci.“

Marabotti și echipa sa de anchetă reușiseră ca, până în acel moment, la mai puțin de trei săptămâni de la moartea Rosei, să adune un munte de probe. Acesta era convins că fusese omorâtă. Venise clipa să formuleze acuzațiile oficiale, însă a dorit, mai întâi, să discute încă o dată cu Bolaffi. Era greu să-i facă pe membrii familiei să mărturisească, dar poate reușea să-

l facă pe prietenul de familie – după două săptămâni de stat în închisoare – să declare ce știa.

Bolaffi nu prea avea chef să colaboreze.

„V-am spus deja întregul adevăr“, i s-a plâns acesta judecătorului, „așa că nu am ce să mai adaug.“

Răspunzând la întrebarea judecătorului referitoare la Ercole, Bolaffi a repetat aceeași poveste: băiatul nu era acasă când căzuse Rosa de la etaj. Marabotti a considerat că era momentul să-l preseze ceva mai mult:

> Te avertizez să spui adevărul, pentru că, din investigațiile noastre, rezultă că Rosa Tognazzi a fost grav rănită la cap înainte de a cădea de la fereastră… deci rana respectivă a fost provocată în casă. Există motive să credem că unul dintre membrii familiei Mortara i-ar fi provocat-o, mai exact, Momolo, care are o fire capricioasă și violentă. Deci trebuie să fi asistat la cele întâmplate: fiind evidentă vinovăția lui Mortara în legătură cu rana fetei, au luat decizia de a o azvârli pe Tognazzi de la fereastră… Tăcerea ta în această privință [l-a avertizat judecătorul] conduce la suspiciunea că și tu ai participat la azvârlirea femeii în curte.

„Eram cu toții în dormitor când a căzut de la fereastră“, a repetat Bolaffi, „și suntem cu toții nevinovați.“

Pe 24 aprilie, nefiind influențat de aceste declarații de nevinovăție, Marabotti a trimis rechizitoriul oficial la Tribunalul Civil și Penal din Florența. Momolo Mortara era acuzat că, „în data de 3 aprilie 1871, între orele 4.30 și 5 după-amiază, a rănit-o mortal pe servitoarea Rosa Tognazzi, aplicându-i o lovitură la cap cu un obiect greu și tăios și apoi… pentru a ascunde fapta, a aruncat-o de la fereastră, cu ajutorul și cu colaborarea nemijlocită ale lui Flaminio Bolaffi și Ercole Mortara, fiul său“.

Pentru fundamentarea acestei acuzații, judecătorul de instrucție aducea o serie de probe. Medicii legiști „au recunoscut că rana din partea stângă a osului parietal a fost făcută înainte de cădere“. Dovezile indicau că Momolo fusese cel care aplicase lovitura. Era irascibil și țâfnos și era adesea împins de proasta sa dispoziție la „acte de violență“.

Întreaga apărare a lui Momolo, a susținut judecătorul de instrucție, se baza pe faptul că nu se ridicase deloc din pat în ziua aceea, din cauza unei tumori la genunchi. Însă acest lucru fusese contrazis de vecinii care îl

văzuseră în picioare, printre aceștia Violante Bellucci, care, chiar în seara de după deces, îl văzuse părăsind clădirea împreună cu fiul său cel mai mic. O altă probă incriminatorie la adresa lui Momolo era întârzierea cu care îi fusese deschisă ușa apartamentului ofițerului de poliție, „pentru că, în momentele acelea, era obligatoriu să șteargă urmele de sânge și să pregătească un fel de alibi“.

Cu toate acestea, a considerat judecătorul de instrucție, după ce Momolo o rănise mortal pe Rosa și venindu-i ideea s-o arunce pe fereastră, „îi era imposibil să facă singur acest lucru. Avea nevoie de ajutor și l-au ajutat Flaminio Bolaffi și Ercole Mortara, fiul său“. Din dovezi rezulta că Bolaffi mințea. Aici judecătorul de instrucție a menționat din nou întrebarea lui Bolaffi din curte: „Ce s-a întâmplat?“ și pretinsa necunoaștere de către acesta a împrejurărilor în care căzuse Rosa, atunci când anunțase poliția.

Din dovezi rezulta că și Ercole Mortara era complice, susținea Marabotti, pentru că și el mințise că nu se aflase la locul faptei, și de ce ar fi mințit, dacă nu ca să-și ascundă vina?

Era vorba despre o crimă, nu despre sinucidere, a insistat judecătorul de instrucție. Rosa era o persoană veselă, nu avea o relație sentimentală care să fi putut să meargă prost, era perfect sănătoasă și avea suficiente mijloace de întreținere. „N-ar fi fost în stare să conceapă și, cu atât mai puțin, să săvârșească un asemenea gest impulsiv, și asta fără să dea de bănuit.“ Cât despre afirmația că s-ar fi sinucis din cauza conflictului cu fostul șef, „acuzația de furt care i-a fost adusă este un motiv ridicol pentru justificarea unui asemenea rezultat disproporționat“.

A doua zi, completul judecătoresc format din trei membri al Tribunalului Civil și Penal, competent să judece în faza preliminară procesele de omor, a pronunțat hotărârea. Judecătorul de instrucție, Clodoveo Marabotti, era el însuși unul dintre cei trei. Printr-o decizie în care se relua, în mare parte, rechizitoriul lui Marabotti, tribunalul a hotărât că existau motive întemeiate pentru a crede că Momolo Mortara era vinovat de omucidere intenționată și nepremeditată și că atât Flaminio Bolaffi, cât și Ercole Mortara erau complici la crimă. Cei trei bărbați urmau să fie judecați de instanța superioară, Curtea de Casație. Următoarea fază a anchetei i-a fost încredințată procurorului de pe lângă Curte.

Câteva zile mai târziu, *procuratore generale* și-a scris opinia cu privire la mulțimea de documente care îi fuseseră înaintate. Problema principală era

„să se stabilească dacă era vorba de un caz de sinucidere sau, din contră, de unul de omucidere“. Procurorul nu era foarte mulțumit de munca depusă de investigatori până atunci. Mai exact, dovezile privind întrebarea-cheie – dacă rana de la fruntea Rosei fusese făcută anterior căderii – i se păreau acestuia mai puțin clare, decât i se păruseră judecătorului. Dorea ca medicii legiști să reanalizezeze și problema dacă era posibil ca Rosa să fi căzut cu capul în jos, și nu cu picioarele în jos, ceea ce ar fi explicat spargerea craniului. Și mai era și chestiunea extrem de importantă a batistei. Judecătorul de instrucție afirmase că aceasta nu îi aparținea victimei, ci familiei Mortara. Dar ce susținea inculpatul, cu privire la modul în care ajunsese batista legată la capul servitoarei? Și cum rămânea cu afirmația lui Momolo că era prea bolnav ca să se dea jos din pat, cu atât mai puțin să atace pe cineva? Trebuia să se dispună examinarea medicală a stării sale de sănătate. În fine, mai era și problema derutantă a briciului pătat cu sânge, din buzunarul Rosei. Al cui era și sângele de pe aceasta era proaspăt?

Momolo și Bolaffi au rămas la închisoare, Ercole a fost eliberat temporar.

La cererea avocatului lui Bolaffi, care încerca să demonstreze că Rosa avea, într-adevăr, o dispoziție sinucigașă în acea după-amiază, investigatorii au audiat-o pe servitoarea familiei Bolaffi, Adele Reali, în vârstă de 22 de ani. Ea a declarat că, în jurul orei 4 după-amiaza, în ziua de 3 aprilie, Imelda venise în apartamentul lor, „foarte speriată, și ne-a povestit că jos erau doi bărbați, cu servitoarea lor, care vorbeau cu furie, și că o urmăriseră pe servitoare pe o distanță mare. Apoi a spus că nu vrea să se întoarcă acasă cu ea. Puțin mai târziu“, a continuat Adele, „a intrat servitoarea împreună cu cățelușul lor și am văzut că era roșie la față și că plângea și mi-a spus să nu le deschid ușa celor doi bărbați care urcau scările. Apoi, puțin mai târziu, cineva a sunat la ușă. M-am dus să deschid și la ușă erau doi bărbați pe care nu îi cunoșteam.“ Bărbații fuseseră convinși, în cele din urmă, să plece.

Apoi Adele se dusese la bucătărie, unde o găsise pe Rosa stând la fereastra care dădea spre curte, uitându-se pe geam și plângând. „Am întrebat-o ce s-a întâmplat și mi-a spus că bărbații aceia îi spuseseră că le datorează 10 lire, dar că nu era adevărat. A rămas la noi acasă până cu puțin înainte de ora cinci, când s-a întors șeful meu, Bolaffi.“ Când Rosa plecase, împreună cu Imelda și cu Blaffi, „era roșie la față și plângea și părea foarte supărată“. Nu avea nici o batistă albă.

Anchetatorii au reușit să dea de sora Rosei, Giuseppa, cea căreia îi dusese mâncare la spital. S-a dovedit că Giuseppa o văzuse pe Rosa ultima dată, deși pentru scurt timp, cu o zi înainte de moartea celei din urmă, când trecuse pe acasă pe la familia Mortara, ca s-o salute. Cum i se păruse? Părea că este bine, a spus Giuseppa.

„Mi-a spus că se simte bine și că e fericită. Am întrebat-o dacă șefii ei erau de treabă sau dacă se purtau urât cu ea și mi-a răspuns că este fericită."

Îi pomenise vreodată Rosa ceva de sinucidere? a întrebat anchetatorul.

„Sora mea nu a arătat niciodată nici cea mai mică intenție de a-și face rău sau de a se sinucide. Este de neconceput."

Pe 16 mai, judecătorul a mers din nou la infirmeria închisorii Murate, să-l audieze pe Momolo Mortara. Acesta se afla acolo de aproape șase săptămâni. Audierea a durat puțin. Judecătorul de instrucție avea doar câteva întrebări să-i pună.

Întrebat fiind de batista albă, Momolo l-a informat că o auzise pe fiica sa, Ernesta, spunând că era batista ei și că i-o dăduse Rosei în dimineața morții sale, dar el nu o văzuse niciodată la ea.

A doua zi a venit să depună mărturie medicul lui Momolo, dr. Gonnetti. Acesta fusese chemat acasă la familia Mortara pe 22 martie și îl găsise pe Momolo cuprins de dureri, având genunchiul drept foarte umflat. Îl diagnosticase cu tumoare și îi recomandase odihnă la pat și niște medicamente. A doua zi fusese chemat din nou de către unul dintre fiii lui Momolo, pentru că îl durea și mai tare genunchiul. Ultima dată când își văzuse pe pacientul fusese cu o zi înainte de moartea Rosei.

„Era încă în pat", a declarat medicul, „dar mi-a spus că se simte mai bine și că se dă jos din pat, să se ducă la toaletă."

Întrebat fiind dacă, potrivit opiniei sale profesionale, Momolo ar fi putut să se dea jos din pat în data de 3 aprilie, doctorul a răspuns că da, ar fi putut, dacă nu i se înrăutățise starea după ultima sa vizită.

Ar fi putut Momolo să aibă suficientă putere pe 3 aprilie, întrebă judecătorul, încât să administreze o lovitură capabilă să producă rana la cap descrisă în raportul de autopsie al Rosei Tognazzi? Îi arătă raportul medicului. Și ar fi putut Momolo, fizic, într-o clipă de furie, s-o arunce pe femeie pe fereastră, ținând seama că aceasta era semiconștientă?

Prudent din fire, dr. Gonneti a răspuns: „Nu am informațiile necesare ca să pot răspunde la aceste întrebări. Cum l-am văzut pe Mortara numai de

trei ori, nu pot spune câtă putere ar fi putut să aibă în data de 3 aprilie. Ar trebui să știu care e mărimea bastonului cu care a fost dată lovitura… Dar cred că Mortara ar fi putut să administreze o asemenea lovitură cu un baston… dar nu cred că este la fel de corect să consider că Mortara, mai ales ținând cont de starea genunchiului său, ar fi putut avea puterea și energia s-o arunce de la fereastră pe Tognazzi, aflată în stare de inconștiență.“

În aceeași dimineață, pe 19 mai, a fost convocată ultima martoră, Marianna Mortara. În cursul săptămânilor în care Momolo se aflase la închisoare, familia se mutase din apartamentul situat pe *via* Pinti, dar nu știm dacă fuseseră dați afară de proprietar sau dacă nu putuseră suporta privirile ostile și șușotelile vecinilor.

Rosa, a relatat Marianna, începuse lucrul la ei pe 28 februarie. Erau atât de mulțumiți de ea, încât îi dăduseră un salariu de 12 lire pe lună, în locul salariului obișnuit, de 10.

Apoi Marianna a povestit evenimentele din data de 3 aprilie: venirea neașteptată a lui Bolaffi împreună cu Imelda și Rosa, apariția acesteia în dormitorul în care erau ea și soțul ei, țintuit la pat, și povestea pe care le-o spusese Bolaffi, despre întâlnirea furtunoasă a Rosei cu fostul șef. Dar printre detaliile care au urmat se numărau elemente noi pentru judecător.

> În timp ce discutam, Rosa s-a dus sus, la ea în cameră. Între timp, Bolaffi spunea că ar trebui să ne gândim la problemă la modul serios și ne-a sfătuit s-o denunțăm la poliție. Pentru că vorbea tare, l-am rugat să lase tonul mai jos, ca să nu îl audă Rosa. Apoi am strigat-o pe Rosa din dormitorul soțului meu și, cum nu mi-a răspuns și nici nu a coborât, m-am dus după ea. Ducându-mă sus, am găsit-o încuiată pe terasă, cu cheia pe care o lăsăm tot timpul în ușă. Era foarte roșie la față și mi s-a părut că plângea. Am rugat-o să vină jos, ca să pregătească cina, dar nu a spus nimic. A luat-o înaintea mea și m-am dus cu ea la bucătărie, unde i-am spus să nu fie atât de supărată și că, dacă este nevinovată, nu are de ce să se teamă.

Apoi Marianna se întorsese în dormitor. După circa cinci minute, auzise, pe neașteptate, un zgomot puternic. Începuse să latre și câinele lor. Momolo crezuse că Rosa trântise ușa și plecase, iar Aristide fugise jos, să strige după ea.

Eu și Bolaffi ne-am dus la fereastra din față, ca să vedem dacă iese din clădire, însă cum nu am văzut-o, ne-am dus înapoi. Când am trecut prin camera cu două paturi, în care lătra câinele întruna, am văzut fereastra deschisă. M-am apropiat de fereastră cu Bolaffi și am văzut-o pe Rosa întinsă pe jos, în curte, gemând. Disperată, m-am întors în dormitor, nu, mai întâi m-am aruncat în brațele lui Bolaffi. Cum nu era acasă nici unul dintre fiii mei cei mari, i-am spus să facă ce era de făcut. Mi-a spus că se duce jos s-o ajute pe Rosa și să anunțe poliția și, fără să mai treacă din nou prin dormitorul soțului meu, a plecat…

Apoi m-am întors în dormitor și am leșinat. Cum, după ceva timp, Bolaffi nu se întorsese încă, soțul meu a vrut să se dea jos din pat și a căzut. Fiul meu, Aristide, a început să strige după ajutor, de la fereastra care dădea spre *via* Pinti, și după aceea au venit niște carabinieri și apoi alți polițiști. Repet: nu se afla acolo nici unul dintre fiii mei mai mari și nu era nimeni în bucătărie sau în camera cu cele două paturi, pentru că toată lumea era în dormitorul soțului meu.

Judecătorul a întrebat-o pe Marianna dacă Rosa avea o batistă când o văzuse ultima oară. Nu, a răspuns Marianna, dar își amintea, cu siguranță, ceva legat de o batistă: „Sâmbătă, pe 1 aprilie, a spus ea, Tognazzi i-a cerut uneia dintre fiicele mele o batistă, ca să-și sufle nasul“.

Judecătorul i-a arătat batista cu care fusese acoperită rana Rosei, când fusese găsită în curte.

„Da, asta e“, a confirmat Marianna.

Cazul era pe cale să ia o nouă întorsătură, pentru că judecătorul era sigur că Marianna nu numai că se făcea vinovată de mărturie mincinoasă, încercând să-și apere soțul vinovat, ci chiar mai mult de atât.

„Avem motive să credem“, i-a spus el, „că Rosa Tognazzi a fost rănită mortal la cap în locuința dumneavoastră. Pentru a lăsa impresia de sinucidere, a fost azvârlită de la etaj, în curte, chiar cu ajutorul dumneavoastră.“

„Vă spun, ca femeie onorabilă ce sunt“, a răspuns Marianna, „că nimeni din casa mea nu a molestat-o vreodată și nu s-a purtat urât cu Rosa. Din contră, eram mulțumiți de ea și, în cele 33 de zile cât a stat la noi, nu s-a întâmplat nici măcar să țipăm la ea.“

Fiii săi îi spuseseră că judecătorul punea întrebări legate de un brici vechi, așa că Marianna i-a spus, din proprie inițiativă, că știa ceva ce ar fi putut fi relevant.

„Într-o seară, Rosa ne-a spus că nu poate să meargă din cauza bătăturilor. I-am spus să-și bage picioarele în apă caldă și așa a făcut. Apoi ne-a cerut un brici și i-am dat unul de-al fetelor mele, un brici pe care scria «special». De curând, în timp împachetam să ne mutăm“, a spus Marianna, „nu am reușit să mai găsim briciul.“

Înainte de a o expedia, judecătorul i-a arătat briciul găsit asupra trupului Rosei. Marianna a recunoscut că era cel care lipsea de acasă. Când a întrebat-o de cât timp era pătat cu sânge, a spus că nu știa.

În mărturia Mariannei exista un mic detaliu care, în opinia judecătorului, putea să conducă la rezolvarea misterelor rămase nerezolvate ale cazului. Nu fusese găsită arma crimei. Cum fusese administrată lovitura mortală? Cu ce obiect bont, dar tăietor, fusese zdrobită fruntea Rosei?

Marabotti i-a rugat pe cei doi medici legiști care efectuaseră autopsia să meargă cu el pe *via* Pinti. I-a condus sus, în apartamentul în care locuise familia Mortara. După ce le-a explicat noilor locatari de ce veniseră, judecătorul de instrucție și colegii săi medici s-au îndreptat spre cele două rânduri de scări înguste care duceau pe terasă și la locuința servitoarei. S-a uitat la cei doi doctori și a întrebat: „Dacă Rosa ar fi fost împinsă pe scări, ar fi putut să-i provoace asta rana din partea stângă a frunții?“ După ce au examinat cu atenție înclinarea abruptă a scărilor și muchiile lor vechi și zimțate, aceștia au răspuns: „Dacă Tognazzi a fost împinsă cu violență, în așa fel încât să se ducă cu capul înainte fie la primul rând de scări sau, mai ales, la al doilea rând, ar fi putut foarte bine să capete astfel rana de pe frunte, precum și multe dintre celelalte răni“.

Plăcerea evidentă cu care judecătorul își desfășura activitatea științifică de detectiv s-a diminunat însă curând, după o discuție cu procurorul despre ultimele pregătiri pentru proces. Teoria scărilor mai degrabă dăduse naștere la noi probleme, decât să rezolve din cele vechi. Ce scenariu aveau să le prezinte judecătorilor? Că soții Mortara, furioși să afle de la Bolaffi că Rosa era o hoață, au țipat, supărați, la ea – după cum obișnuiau să facă –, din josul scărilor, ca să se audă până pe terasa unde se retrăsese Rosa? Că, și mai înfuriat de refuzul tinerei femei de a răspunde, Momolo, cu bastonul în mână, urcase pe scări? Că, scos din minți de furie, o lovise sau o împinsese,

astfel încât aceasta se rostogolise pe scări? Că, ducându-se să vadă ce s-a întâmplat, Marianna, Bolaffi și ceilalți dăduseră peste femeie zăcând în capul scărilor, cu sângele curgându-i din tăietura adâncă de la cap? Că, după ce, inițial, încercaseră s-o ajute, scoțând una dintre batiste și punând-o în dreptul rănii, devenise tot mai clar că Rosa fusese rănită mortal? Că perspectiva de a veni din nou poliția la ei acasă și teama de ce avea să creadă lumea despre moartea unei servitoare catolice acolo îi panicase? Că, amintindu-și de întâlnirea neplăcută, de mai devreme, a Rosei cu fostul ei șef și de starea deplorabilă în care se întorsese acasă, cuiva i-a venit ideea să încerce să facă moartea sa în așa fel încât să semene cu o sinucidere? Că, pentru că Momolo nu putea s-o ridice pe voinica femeie aflată în stare de semiconștiență, prietenul lui, Bolaffi, îi ajutase pe Marianna și pe fiul lor, Ercole, care tocmai se întorsese de la școală, s-o târască pe Rosa până la fereastra care dădea în curte, pentru ca apoi s-o ridice și s-o azvârle?

Deși procurorul era de acord cu fondul scenariului, îi era teamă că, dacă lega acuzațiile de rostogolitul pe scări, ar fi lăsat apărării un spațiu prea mare de mișcare. În primul rând, chiar dacă Momolo nu era atât de neputincios precum pretindea, părea puțin probabilă ideea că ar fi sărit din pat și ar fi fugit în sus, pe scările greu de urcat. Și cum ar fi fost în stare s-o împingă cu capul înainte, pe scări în jos? Procurorul a considerat că e mai bine să nu se bazeze prea mult pe teoria scărilor. Și, astfel, deși în rechizitoriul depus la instanța de judecată pe 7 iunie, se menționa posibilitatea ca Rosa să fi fost împinsă pe scări, se prezenta și alternativa că, furios fiind, Momolo o lovise cu ceva greu, poate cu mânerul unuia dintre bastoanele sale.

La jumătatea lui iunie, cazul era gata să fie trimis la Curtea Regală de Apel din Florența. Atât Momolo Mortara, cât și Flaminio Bolaffi erau la închisoare de două luni și jumătate. Erau, acum, patru inculpați, pentru că erau acuzați și Ercole, și mama sa, Marianna, de omor fără premeditare. Erau doi avocați ai apărării și fiecare a depus în instanță câte o pledoarie lungă, una pentru Bolaffi și cealaltă pentru familia Mortara.

Chiar înainte de a fi prezentate concluziile apărării, procurorul, analizând dovezile parchetului, a solicitat să se renunțe la capetele de acuzare împotriva lui Bolaffi, a Mariannei și a lui Ercole, din lipsă de probe. Însă instanța nu era obligată să țină cont de această solicitare.

Era strigător la cer, a spus avocatul lui Bolaffi, ca un familist decent și cât se poate de pașnic să fie azvârlit în închisoare și lăsat acolo cu lunile, fără să existe vreo dovadă împotriva sa. De ce un asemenea om „ar deveni, deodată, atât de pervers, încât să ajute la săvârșirea unei infracțiuni de o asemenea atrocitate incredibilă?“ Ce mobil să-l determine să ajute la împingerea pe fereastră a lui Tognazzi, care încă mai respira? Și, presupunând că îl ajutase cu adevărat cineva pe Momolo s-o arunce de la etaj, ce dovezi existau că o făcuse Bolaffi? Erau acolo câțiva membri ai familiei Mortara, inclusiv soția lui Mortara și, poate, fiul său, Ercole, toți fiind membri de familie și având o motivație mult mai puternică să comită o asemenea faptă cu scopul de a acoperi ceva mai grav.

Și cum rămânea cu diverșii martori ale căror depoziții erau folosite împotriva lui Bolaffi? De ce considera procuratura atât de suspectă întrebarea lui Bolaffi adresată femeii în vârstă, când acesta ajunsese la parter? Dacă întrebase ce se întâmplase, o făcuse nu ca să simuleze că nu știa că femeia rănită era servitoarea soților Mortara sau că aceasta căzuse de la etajul patru, în curte. Întrebase pentru că dorea să știe dacă mai era în viață.

Și dacă Bolaffi, când anunțase poliția cu privire la căderea femeii, a spus că nu știa ce se întâmplase, nu era vorba de nimic ascuns. Pur și simplu, dorise să spună că nu se aflase în camera din care căzuse Rosa și, astfel, nu putea să le spună polițiștilor ce se întâmplase. „Cât despre faptul că nu voise să se întoarcă acasă la Mortara“, a susținut avocatul, „acest lucru se poate explica prin faptul că era firesc să vrea să se întoarcă acasă la el.“ Bolaffi își făcuse deja datoria fugind la poliție ca să anunțe incidentul. „Spectacolul pe care îl invita inspectorul să-l vadă nu era deloc plăcut și oricine ar fi vrut să-l evite.“

Pe scurt, a încheiat avocatul, nu exista nici o dovadă cu privire la vinovăția lui Bolaffi, ci numai o sursă de speculație. „Suntem încrezători în faptul că îl veți absolvi pe *signor* Flaminio Bolaffi de acuzație și că îl veți elibera din închisoare.“ Și astfel s-a încheiat apărarea lui Bolaffi.

Avocatul lui Bolaffi avea motive întemeiate să creadă că, în curând, aveau să ia sfârșit chinurile clientului său, de vreme ce însuși procurorul general recomandase să se renunțe la acuzații. Avocatul lui Momolo nu era însă la fel de încrezător. Apărătorul lui Momolo, a cărui pledoarie finală a precedat

verdictul judecătorilor, nu era fiul său, Augusto, în vârstă de 23 de ani, ci un avocat mai experimentat, Mancini, care venise în sprijinul familiei.

În scopul apărării, a fost făcută o legătură clară între persescutarea de către poliție a lui Momolo, care era chinuit de dureri, și o altă operațiune polițienească care, cu 19 ani în urmă, la Bologna, lipsise familia de unul dintre membrii săi. Momolo era evreu, fiind privit de mulți dintre vecinii săi catolici cu o ostilitate prost simulată.

„Dacă a existat vreodată vreun proces care să ne ducă cu gândul la exemplele nefericite ale proceselor judiciare de tristă amintire, atunci acesta este“, a început Mancini.

Se începea cu niște ipoteze prost concepute, se adăuga o doză bună de fanatism religios și obțineai un astfel de rezultat.

„Ceea ce îi sare în ochi observatorului nepărtinitor“, a spus el, „este vălul de idei preconcepute sub care, în acest proces, începe să se suspecteze că o infracțiune a fost săvârșită de *evreul* Mortara. Este impresionant“, a exclamat evocatul, „faptul că martorii nu se referă la el folosindu-i numele! Mai mult, nici măcar biroul procurorului nu îl numește în modul obișuit, *inculpatul* Mortara. Este, pentru toți, pur și simplu, *evreul Mortara*!“

Ca urmare a acestei atitudini, a susținut Mancini, în loc să se întrebe, mai întâi, dacă se comisese infracțiune, „s-a presupus că s-a comis o infracțiune, pornindu-se de la suspiciunile răstălmăcite ale unei bătrâne bigote și ale ziarului [catolic] *Armonia*, în dauna *evreului Mortara*, fiind încălcate atât logica, cât și bunul-simț în ceea ce privește căutarea dovezii“.

Imediat după căderea Rosei, a relatat avocatul, în primul raport al poliției se menționase drept cauză a morții sinuciderea. Primul doctor sosit la locul faptei spusese că rana de la cap ar fi putut foarte bine să fi fost provocată de căderea Rosei și ceea ce se știa despre întâlnirea ei neplăcută cu puțin timp înainte, cu fostul ei șef, demonstra că avusese o stare de agitație.

Însă mai era servitoarea de la parter, Teresa Gonnelli, „care știa că Tognazzi lucra la «evrei» și, auzind gemetele sărmanei femei, spunea că a întrebat-o următoarele: «O! Ce-ai pățit, săraca de tine? Te-au aruncat de la etaj?» și care a susținut că a răspuns de două ori «da». Și apoi Anna Ragazzini“, continuă avocatul, „care îl cunoștea pe *evreu* și știa că muribunda era servitoarea *evreului*, a spus că Gonnelli, tremurând de spaimă, i-a repetat groaznicul răspuns.“ Din toată această isterie a rezultat că s-ar fi comis o infracțiune și, dintr-un amestec întreg de idei

contradictorii, de rapoarte medicale, și apoi, din solicitările de a reinterpreta dovezile medicale, a apărut „acest proces monstruos“.

„Momolo Mortara“, le-a spus avocatul judecătorilor, „este iubitorul, dar nefericitul tată al băiatului Edgardo, răpit de lângă familia lui din cauza intoleranței religioase, fapt care a stârnit un scandal nu numai în întreaga Italie, ci în toată lumea civilizată. Și această intoleranță, din păcate, apare din nou în sufletele acestor bigoți și fanatici.“ După ce a descris contextul faptelor, avocatul a început să analizeze declarațiile martorilor și a dat, astfel, o cu totul altă perspectivă celor întâmplate în acea după-amiază de aprilie.

Este ciudat, a spus Mancini, că exact după ce o întrebase Gonnelli pe Rosa, care era grav rănită, dacă se aruncase de la etaj, martora Andrea Casalegno o întrebase „dacă a căzut, dacă au aruncat-o de la etaj sau dacă a căzut pe scări“. Rosa reacționase numai la ultima dintre întrebări, murmurând: „Da, pe scări“. Însă poliția a dat importanță celor spuse de „cele două femei bigote“ și a ignorat această declarație. Adevărul este, a spus avocatul, adresându-se instanței, că Rosa nu era în măsură să răspundă cuiva în mod lucid. Tocmai căzuse de la etajul al patrulea, avea capul zdrobit, cavitatea craniană era plină cu sânge, iar gâtul îi era rupt. Părea ridicol ca întreaga arestare a lui Momolo să fie întemeiată pe răspunsurile murmurate la întrebările unei bigote care sugerau răspunsurile, răspunsuri date în astfel de împrejurări.

„În primul rând, gândiți-vă în ce stare de spirit era Rosa în după-amiaza aceea. Dăduse peste șeful de la care furase, adică peste un om pe care spera să nu îl mai vadă vreodată. Pe un drum public și de față cu fiica șefului său, fusese acuzată că este hoață și mincinoasă și fusese amenințată că va fi denunțată la poliție. Ce să facă? Se simțea umilită și se temea nu numai de poliție, ci și că avea să fie concediată imediat dacă soții Mortara aveau să afle cele întâmplate. Când, plângând și supărată fiind, s-a întors acasă la Mortara, a văzut că Bolaffi a intrat în casă pentru a vorbi cu soții Mortara. Mai mult, este posibil să-l fi auzit pe Bolaffi sfătuindu-i s-o dea afară și s-o denunțe la poliție.

A spune că nu mai manifestase intenții sinucigașe până atunci“, zise avocatul, „sau a spune că nu avea suficiente motive să ia o asemenea decizie disperată este absurd… Acestea sunt idei despre care se vorbește

când nu sunt puse în aplicare și care, cel mai probabil, vor fi puse în aplicare când se vorbește cel mai puțin de ele.“

Însă, pe bună dreptate, Rosei nu îi fusese ușor să-și ducă la îndeplinire decizia bruscă de sinucidere. Uitându-se în jos, de la etajul patru, pierduse din curaj, așa că îi venise ideea decisivă: să se lege la ochi, ca să nu mai aibă perspectiva amețitoare. Chiar avea în buzunar ceva ce-i putea fi de folos: batista pe care i-o dăduse familia Mortara de curând. Însă, în timp ce începuse s-o împăturească, pentru a-și face legătura pentru ochi, pe acolo trecuse Imelda și, jenându-se și temându-se că fata putea să bănuiască scopul legăturii, Rosa încercase să ascundă ce făcea.

Apoi, a susținut avocatul, mai era și chestiunea despre care discutaseră atât procurorii: dovezile că rana mortală de la capul Rosei nu putea fi făcută prin contact cu caldarâmul din curte, că trebuia să fi fost provocată înainte de a fi ajuns jos. „Recunosc pe deplin că dovezile științifice sunt clare, în această privință. Însă“, a întrebat el, „acest fapt trebuie interpretat în sensul că rana a fost provocată în apartamentul familiei Mortara, după cum a afirmat cu încăpățânare acuzarea, împinsă de propriile idei preconcepute? Răspunsul este nu!“

Curtea în sine măsoară trei pe doi meri. De fapt, de la fereastra de la care a căzut Rosa până la peretele din fața sa sunt exact 2,09 metri, adică puțin mai mult de șase picioare. Și la fiecare dintre etajele de jos peretele iese în afară la baza ferestrelor. Însă, în ciuda numeroaselor investigații desfășurate de anchetatori, s-a obosit vreunul dintre aceștia să examineze aceste proeminențe? Din păcate, a spus Mancini, nu au făcut-o.

Și mai este o probă de care nu a ținut cont acuzarea: relatarea servitoarei Margherita Rosati, care se afla în apartamentul de la etajul al doilea, lângă fereastra care dădea spre curte. Aceasta a declarat că a auzit două lovituri surde puternice, una după alta. De ce două?

Explicația este simplă, iar anchetatorii ar fi trebuit s-o găsească repede, dacă nu ar fi pornit de la presupunerea că Rosa a fost, cu siguranță, ucisă în apartamentul familiei Mortara. Când s-a aruncat, legată la ochi, de la fereastra de la etajul al patrulea, Rosa a plonjat, în mod inevitabil, înainte, iar corpul i s-a lovit cu putere de protuberanța din peretele de vizavi, în timp ce prindeau viteză tot mai mare.

În acest fel se explică multe dintre rănile suferite. Cel mai important este că așa se explică tăietura profundă și neregulată de pe fruntea sa, provocată

de un corp bont, precum și spargerea osului de dedesubt, dar și celelalte răni de pe partea stângă: genunchiul și mâna stângă rupte, precum și caracteristicile vertebrei cervicale inferioare sfărâmate în momentul în care i s-a dat capul pe spate, la impactul puternic al loviturii la frunte, din timpul prăbușirii.

Și mai este și ultimul mister. Cum se face că Rosa, care a fost găsită în curte, avea o batistă albă pe fruntea rănită? Teoria acuzării, a susținut avocatul lui Momolo, este absurdă. Se susține că, în mai puțin de 15 minute, cât a trecut între venirea acasă a Rosei și căderea sa, i s-a spus prima dată lui Momolo, care era țintuit la pat, povestea întâlnirii Rosei cu fostul șef, apoi acesta fie a chemat-o la el, fie s-a dus s-o caute, după care i-a provocat rana mortală, apoi cineva a găsit o batistă și a pregătit un bandaj, pe care l-a legat în jurul frunții acesteia, înnodându-l de două ori, apoi i-a convins pe toți să-i fie complici, apoi au târât-o pe femeia voluminoasă și semiconștientă în dormitorul băieților și, în cele din urmă, au ridicat-o și au aruncat-o pe geam.

Mai este însă ceva, a subliniat Mancini. Acuzării îi scapă din vedere o altă consecință importantă a dovezilor fizice pe care le-a prezentat. Medicii legiști au ajuns la concluzia, pe baza rănilor, că Rosa probabil că a lovit solul în poziție aproape verticală, cu picioarele în jos. Într-adevăr, deși acuzarea nu a menționat acest lucru, nu se poate explica altfel faptul că fusta și jupoanele Rosei erau ridicate până peste fața acesteia, când a atins solul.

Să revenim acum, a spus avocatul, la scenariul acuzării. În timp ce Momolo, înnebunit, și complicii săi o ridicau disperați pe voinica servitoare pe pervazul ferestrei, au ținut-o cu picioarele înainte sau de trunchi? Răspunsul este clar. Ar fi făcut ceea ce este firesc și ar fi ridicat-o de trunchi, urmat de picioare. Ar fi căzut cu capul înainte în curte.

Părțile intime dezgolite ale Rosei, când au găsit-o cele două femei, ne ajută să explicăm misterul rănii acoperite cu batista. Forța aerului a exercitat presiune de jos în sus asupra batistei, exact cum a făcut și cu fusta. Când i s-a dat pe spate capul, din cauza loviturii de la frunte din timpul căderii, poziția capului a permis să intre o rafală de aer pe sub bandajul pregătit în grabă, ridicând, astfel, partea din față cu câțiva centimetri. Înainte să atingă solul, batista a ajuns la frunte, nodul rămânând strâns la locul lui de la baza craniului.

Cum rămâne cu toate dovezile potrivit cărora Momolo ar minți cu privire la starea sa de incapacitate sau că familia Mortara ar încerca să acopere ceva? – a întrebat Mancini. Probabil că Momolo a fost văzut în bucătărie. A spus el însuși că s-a dat jos din pat, ca să se ducă la toaletă, așa că a trecut chiar pe lângă bucătărie. Singurul martor care a susținut că Momolo este, într-adevăr, deplasabil a fost vecinul, care a jurat că l-a văzut ieșind, sprinten, din clădire, cu fiul său, în seara respectivă. Însă acesta se uita de la fereastra sa de la etajul al treilea, într-o noapte fără lună și doar în cea mai slabă lumină a lămpii cu gaz. Bărbatul pe care l-a văzut, de fapt, plecând în seara aceea, după ce a auzit pașii cuiva care cobora de la etajul al patrulea, era Flaminio Bolaffi, iar băiatul pe care l-a auzit și l-a văzut nu era Aristide Mortara, ci fiul lui Bolaffi, Emilio. De fapt, Bolaffi a declarat că se întorsese acasă la Mortara în acea seară împreună cu fiul său, ca să afle ce se mai întâmplase între timp, de când se dusese la secția de poliție. Se pare că, pentru vecin, toți evreii sunt la fel.

Și cum rămâne cu dovada blestemată că nu i-a deschis nimeni ușa ofițerului de poliție chemat de Bolaffi după căderea Rosei? Acuzarea susține că acest fapt demonstrează că familia era ocupată să curețe sângele și să născocească un alibi. Însă, de fapt, chiar înainte de venirea ofițerului respectiv, sosise, primul la fața locului, un ofițer chemat de pe stradă de un vecin. Acesta pătrunsese deja în apartamentul familiei Mortara, fusese lăsat să intre imediat. Se dusese la fereastra de la care căzuse Rosa și nu găsise nimic. Dacă soții Mortara ar fi încercat să ascundă ceva, de ce l-ar fi lăsat să intre pe primul ofițer, și nu și pe al doilea? Motivul pentru care nu i-au răspuns de prima dată celui de-al doilea ofițer, a susținut avocatul, a fost starea deplorabilă în care se aflau cei din apartament. Și mama, și fiicele efectiv leșinaseră, Momolo însuși căzuse și îl ajutau să se urce din nou în pat, iar camera în care se aflau cu toții era departe de ușa de la intrare.

În privința probelor materiale privind faptul că, admițând că s-ar fi comis o crimă – chiar dacă nu a avut loc nici o crimă –, Momolo ar fi fost cel care a comis-o, nu avem decât lucruri imaginare.

„Merită să analizăm ce gen de argumente au fost considerate suficiente pentru a lua un cetățean din patul în care zăcea din cauza unei afecțiuni dureroase și a-l duce la închisoare și a-l ține acolo câteva luni“, a spus avocatul lui Momolo. „Mai mult, considerăm că pentru că avem de-a face cu *evreul Mortara*, este cu atât mai important să apelăm la puțin bun-simț.“

Chiar și la cea mai sumară analiză, s-ar vedea că Momolo nu ar fi avut nici un motiv s-o omoare pe Rosa.

„Singurul lucru pe care ar vrea orice angajator să-l facă dacă ar afla că servitoarea sa a furat de la familiile anterioare este s-o concedieze, nu s-o omoare… Ar trebui să ai de-a face cu un maniac, iar dacă asta v-ați închipuit, poliția ar fi trebuit să-l ducă la Bonifazio [azil de nebuni], nu la Murate [închisoare].“

Ajungem, astfel, la al doilea aspect: afirmația că Momolo Mortara este o persoană violentă și are un temperament exploziv.

„Aceia dintre noi care au onoarea să-i cunoască pe soții Mortara pot, foarte bine, să declare că ceea ce îi doare pe Momolo și pe familia sa mai mult decât faptul că se află la închisoare și mai mult decât suferința produsă de acest proces este faptul că este acuzat că nu își iubește familia suficient, pentru că acest om manifestă o foarte mare tandrețe față de soția și de copiii săi.“

Apoi avocatul a revenit la motivul renumelui lui Momolo, precum și la nefericirea acestuia.

> Din clipa în care poliția papală i l-a luat pe Edgardo, copilul său preferat, a fost copleșit de o durere imensă! Cu toții cunoaștem acest caz scandalos și ne imaginăm, fiecare, cum i se poate schimba caracterul cuiva care își vede prețiosul fiu smuls de la sân și rupt de religia sa, fără avertisment, în toiul nopții, fără milă, printre țipetele băiatului, ale mamei și ale fraților și surorilor sale. Din momentul acelei scene agonizante… a devenit, e adevărat, oarecum gânditor și nemulțumit. Însă este atât de blând și de bun din fire, încât, în sinea sa, a rămas mereu același. I se aplică vechea vorbă: „Câinele care latră nu mușcă“.

Avocatul apărării a încheiat făcând apel la judecători să se detașeze de ideile preconcepute împotriva evreilor și de ura îndreptată în special împotriva lui Momolo, un om despre care mulți credeau că ar fi adus multă nefericire Bisericii. Ar fi trebuit să i se permită acestui tată care suferea de atâta timp să se întoarcă la familia sa, o familie care îndurase deja multe. Cu aceasta, pledoaria apărării s-a încheiat.

Pe 30 iunie 1871, după ce au examinat toate declarațiile, rapoartele medicale, pledoariile și concluziile procurorului și ale celor doi avocați ai apărării, cei trei judecători ai Curții Regale de Apel din Florența au

pronunțat hotărârea. Au respins argumentele lui Mancini și au constatat „că rana de la capul lui Tognazzi a fost produsă de Momolo Mortara în apartamentul său, ca urmare a unei crize de furie, și că Tognazzi a fost ulterior aruncată de la fereastră, pentru a lăsa impresia că fusese vorba despre o sinucidere“. Judecătorii au menționat dovezile medicale care demonstrau că Momolo nu putea s-o arunce de la fereastră fără ajutor și au tras concluzia că „a fost ajutat de alte persoane ca să săvârșească această faptă barbară“. În momentul comiterii faptei, au constatat judecătorii, acasă se aflau Momolo, soția sa, fiicele sale gemene, fiul său Ercole, prietenul său Flaminio Bolaffi și trei copii mici.

Aici însă judecătorii au intrat în impas: „Deși fără îndoială că unele dintre persoanele sus menționate l-au ajutat pe Momolo Mortara s-o arunce pe biata Tognazzi de la fereastră… nu avem nici un motiv temeinic să concluzionăm că o persoană anume, mai degrabă decât alta, ar fi dat o mână de ajutor la săvârșirea faptei. Trebuie, astfel, să aplicăm regula potrivit căreia mai bine îți retragi acuzația, decât să lași vinovăția să planeze atât asupra celor nevinovați, cât și asupra celor vinovați.“ Era evident, au concluzionat judecătorii, că toți mințeau încercând să apere un soț, o soție, un părinte, un copil sau un prieten. Însă simpla bănuială că mințeau nu era o justificare pentru a-i considera vinovați că ar fi împins-o pe Rosa peste fereastră.

Drept urmare, judecătorii au decis „să nu acționeze, din lipsă de dovezi, împotriva lui Flaminio Bolaffi, a lui Ercole Mortara și a Mariannei Mortara“. L-au trimis pe Momolo la curtea superioară din Toscana, Curtea Assizes, care avea competența de a pronunța deciziile definitive în toate cazurile de crimă. Flaminio Bolaffi a fost eliberat din închisoare, după ce petrecuse acolo aproape trei luni.

Momolo, într-o stare de sănătate tot mai șubredă, a rămas încă trei luni și jumătate în închisoare, așteptând să i se decidă soarta, timp în care starea i s-a agravat. În cele din urmă, miercuri, pe 18 octombrie, Augusto Groppi, președintele Curții Assizes, a deschis ședința procesului final. Bolnav, Momolo stătea lângă avocatul său, într-un scaun special pregătit pentru el. După ce au fost ascultate pledoariile de deschidere, completul de trei judecători, pe 21 octombrie, i-a audiat pe cei doi medici legiști. Ziarele, relatând despre proces, și-au concentrat atenția asupra declarației acestora că rana mortală de la fruntea Rosei Tognazzi nu fusese provocată de

briceagul găsit în buzunarul ei. Mai degrabă, au declarat medicii, rana fusese provocată fie de un obiect bont, fie prin cădere.[1]

Vineri, pe 27 octombrie, după stabilirea concluziilor, judecătorii au emis verdictul. Momolo Mortara a fost găsit nevinovat. S-a dispus eliberarea sa din închisoarea în care stătuse aproape șapte luni. O lună mai târziu, a murit.

Epilog

În timp ce tatăl său era la închisoare, fiind acuzat de omor, iar mama sa era acuzată că ar fi împins spre moarte o tânără de 23 de ani, pe care ar fi aruncat-o de la etajul al patrulea, Edgardo trăia fericit, sub nume ales, la o mănăstire din Austria. În anul următor, s-a mutat la una din Poitiers, din Franța, unde și-a continuat studiile teologice. Pius al IX-lea, ajuns la vârsta senectuții, nu își uitase fiul. Papa îi scria periodic episcopului de Poitiers, întrebându-l ce face Edgardo și exprimându-și speranța că va fi hirotonisit cât de curând. În 1873, după ce a primit o dispensă specială – la 21 de ani, neavând încă vârsta minimă necesară pentru a deveni preot –, Pio Edgardo Mortara a fost hirotonisit. Papa i-a trimis o scrisoare personală cu această ocazie, pentru a-și exprima imensa mulțumire și cerându-i tânărului să se roage pentru el. După spusele lui Edgardo, papa i-a deschis, de asemenea, un fond pe viață, de 7 000 de lire, pentru a-i asigura întreținerea.[1]

Cunoscut drept erudit – având reputația că ținea predici în șase limbi, inclusiv în dificila limbă a bascilor, și că putea să citească în alte trei limbi, printre care și în ebraică –, părintele Mortara și-a dedicat viața propăvăduirii credinței, intonând cântări de laudă pentru Domnul Iisus Hristos și călătorind prin toată Europa, ducându-se acolo unde oamenii aveau mai mare nevoie de el. Era un predicator foarte apreciat, inclusiv pentru modul inspirat de a include pilde din povestea remarcabilă a copilăriei sale în slujbele pe care le ținea. Așa cum o reda el, saga sa era o poveste despre credință și speranță: o poveste în care Dumnezeu alesese o servitoare simplă și analfabetă pentru a-i insufla unui copilaș puterile miraculoase ale grației divine și pentru a-l salva, în acest mod, de familia sa evreiască – oameni buni, dar evrei, aflați pe un drum al celor lepădați de Dumnezeu. Ar fi putut fi pierdut și el, dacă nu ar fi fost acțiunile curajoase ale unui papă cucernic, care a înfruntat amenințări cu moartea de la cei fără Dumnezeu pentru a-i da lui Edgardo șansa să-și dedice viața răspândirii veștii despre puterea salvatoare a lui Hristos.

În 1878, Marianna Mortara, văduvă și cu toți cei nouă copii crescuți mari, a aflat că Edgardo predica la Perpignan, în sud-vestul Franței. Însoțită de o prietenă de familie, a mers să-l vadă. Trecuseră 20 de ani de când îl

întâlnise ultima oară. A fost o întâlnire tulburătoare, pentru că Edgardo își iubea foarte mult mama. Dar, oricât a încercat el s-o convingă să aleagă calea binecuvântării și a fericirii veșnice, nu a reușit s-o facă să se ducă la catehumeni, ca să se convertească.

Din clipa aceea, Edgardo a păstrat legătura cu familia sa și, când a îmbătrânit, își vizita familia de câte ori se afla în Italia. Dar, chiar dacă s-a împăcat cu mama sa, nu toți frații și surorile sale au fost la fel de îngăduitori.

În 1890, când a murit Marianna Mortara, ziarele franceze au anunțat vestea șocantă a convertirii sale, de pe patul de moarte, de către fiul ei care căuta să facă prozeliți. Se părea că, după ani de zile în care refuzase, femeia cedase, în cele din urmă, în fața argumentelor fiului. Însă, într-o scrisoare adresată ziarului *Le Temps,* datată 18 aprilie 1890, părintele Pio Edgardo a negat știrea: „Mi-am dorit întotdeauna, cu ardoare, ca mama mea să îmbrățișeze credința catolică și am încercat de multe ori s-o conving s-o facă. Însă acest lucru nu s-a întâmplat niciodată, și chiar dacă am fost alături de ea pe patul de moarte, împreună cu frații și surorile mele, nu a dat nici un semn că ar vrea să se convertească.“[2]

În anul următor, spre marea curiozitate a lumii și, în unele cartiere, spre entuziasmul ei, părintele Pio Edgardo a vizitat orașul natal al mamei sale, Modena, ca să predice la biserica San Carlo. Un ziar local prezintă o descriere a lui Edgardo cu o lună înainte de a împlini 40 de ani: „De înălțime medie, este un bărbat foarte plăcut la înfățișare, cu un comportament blând și curtenitor și plin de bunătate creștină“. Corespondentul a menționat că i-a strâns mâna călugărului chiar înainte ca acesta să se ridice ca să predice: „Ne-au mișcat modestia și simplitatea sa, știind că erudiția și numele său sunt cunoscute în întreaga lume“.

Când Edgardo s-a ridicat ca să vorbească, în strană se aflau o soră și mai mulți dintre frații săi, iar, în rândul publicului numeros, erau, potrivit relatării din ziar, „nu puțini evrei dornici să-l asculte pe ilustrul vorbitor“. Părintele Pio Edgardo le-a povestit despre bucuria sa de a se întoarce în Italia, după o absență de 20 de ani, și despre mulțumirile pe care i le aducea lui Dumnezeu, pentru că îi dăduse șansa de a-și revedea ținutul iubit. Apoi le-a vorbit despre emoția de a se afla din nou în Modena, locul natal al mamei sale, despre cum începuse să-i bată inima mai repede gândindu-se la

ea, și despre emoția pe care o resimțise când își văzuse sora și frații stând în fața sa.

Apoi Edgardo și-a început predica elaborată pornind de la tema marii și minunatei aventuri de a fi catolic, pentru că orice catolic deține adevărul. Ceea ce își dorea, cu cea mai mare ardoare, a spus el, era ca ceilalți să ajungă să înțeleagă aceste adevăruri, ca ceilalți să împărtășească fericirea pe care o dobândise el când îi pătrunseseră în inimă.

Ziaristul descria încântarea mulțimii la auzul predicii inspirate a călugărului, încheind astfel: „Am fost extrem de bucuroși să-l auzim. Îi mulțumim lui Dumnezeu, care, pe căile misterioase ale providenței, a permis atragerea la catolicism a unui asemenea susținător puternic al credinței.“ Plecaseră cu toții de la biserică, scria corespondentul, convinși fiind „că Dumnezeu, fără îndoială, îi va hărăzi mari victorii și bucuria de a-i vedea pe alții aderând la Cea Mai Sfântă Religie, al cărei susținător erudit și convins era părintele Mortara“.[3]

La data respectivă, atât cardinalul Antonelli, cât și papa Pius al IX-lea muriseră de mult. Secretarul de stat, ale cărui merite erau mai apreciate de către inamicii diplomatici ai Bisericii, decât de propriii cardinali, murise în 1876. Se spune că până și protectorul de o viață al lui Antonelli, papa, când aflase despre moartea secretarului său de stat, spusese: „Să nu mai vorbim, de-acum, despre el!“[4]

Doi ani mai târziu, cei doi concurenți principali în lupta pentru unificare, regele Victor Emanuel al II-lea și papa Pius al IX-lea, au murit la o lună diferență unul de altul. Mai mult decât atât, una dintre ultimele fapte ale papei a fost să-și dea acordul ca monarhul pe care îl excomunicase să fie spovedit pentru ultima oară. Corpul regelui, vizitat de 50 000 de persoane îndoliate, a fost depus pe un catafalc de onoare la Palatul Quirinale, care servise, vreme de trei secole, drept reședință oficială a papilor, înainte de a fi preluat de către familia regală, în 1870. A urmat o înmormântare impunătoare la Pantheon, clădire datând din perioada romană, care îmbina, acum, funcții imperiale și creștine, fiind biserica familiei regale.

La moartea papei, în luna următoare, trupul său a fost depus vreme de o săptămână la Bazilica Sfântul Petru, unde au venit să-i aducă un omagiu mii de credincioși. În cadrul ceremoniei de înmormântare, sicriul a fost condus într-o procesiune solemnă în afara Vaticanului, pe străzile apropiate din oraș. Când a ajuns la podul de peste Tibru, cortegiul de trăsuri, clerici cu

tunici albe, cardinali cu mantii purpurii, episcopi îndoliați și garda papală, a fost întâmpinat de o mulțime de protestatari anticlericali, care fluturau drapelul Italiei, intonau cântece patriotice și scandau sloganuri antipapale. Tocmai când părea că vor reuși să scoată sicriul papei din trăsură și să-l arunce în râu, un detașament al poliției și-a făcut apariția și a restabilit ordinea.[5]

Edgardo a trăit mulți ani după aceea. Înainte de sfârșitul Primului Război Mondial, s-a mutat la o episcopie a ordinului Canonici Regolari din Bouhay, Belgia. Deși a vizitat din când în când Italia – făcând inclusiv o vizită nostalgică la Casa Catehumenilor de la Roma, în 1919 –, a preferat să rămână la Bouhay, dedicându-se meditației, studiului, rugăciunii și devotamentului față de Fecioara Maria, pentru care nutrea o afecțiune aparte.[6] Orașul Bouhay era renumit pentru sanctuarul său dedicat Fecioarei de la Lourdes, a doua ca faimă, după cea din orașul din Pirinei, iar Pio Edgardo nutrea o legătură spirituală deosebită față de miracolul de la Lourdes.[7] Fecioara alese să se înfățișeze credincioșilor în 1858 și, astfel, se petrecuseră două miracole în același an, unul într-un oraș francez și altul în Italia, unde Fecioara i se arătase unui băiețel care tocmai fusese luat dintr-o casă de evrei, un băiat care, în câteva zile, a trecut de la anonimatul vieții sale ca al șaselea fiu al unei modeste familii de negustori pe crestele celebrității, soarta sa preocupând un papă, un secretar de stat, ambasadori, un prim-ministru și, în mod pasager, un împărat.

Pe 11 martie 1940, călugărul, în vârstă de 88 de ani, a murit la episcopia belgiană în care locuise mulți ani. Două luni mai târziu, soldații germani au invadat Belgia, urmând în scurt timp să-i ridice pe toți cei pângăriți cu sânge evreiesc.

Postfață

De ce a atras atât de puțin atenția istoricilor cazul Mortara? Reprezintă unul dintre episoadele semnificative ale unificării Italiei și totuși a fost ignorat aproape cu totul, chiar dacă există numeroase lucrări istorice care tratează despre Risorgimento.

Cazul copilului evreu luat de lângă familia sa și al papei, care, ca să-l păstreze, a sfidat criticile lumii și extraordinara presiune diplomatică, are toate elementele unei melodrame, fapt recunoscut de câțiva dramaturgi din secolul al XIX-lea care s-au grăbit să scrie piese pornind de la el. Din perspectiva istoricilor, cazul Mortara are multe legături cu evenimentele acelei epoci, prezentându-ne imaginea multora dintre principalele forțe care au acționat în unul dintre momentele cruciale ale istoriei italiene. Nici că se putea găsi o mai bună dovadă a mentalității care a stat la baza devotamentului Sfântului Scaun față de puterea laică sau a modului în care aceasta a fost în contradicție cu noua ideologie liberală, laică, ce s-a răspândit în Europa în secolul al XIX-lea. De asemenea, implicarea în cazul Mortara a multora dintre actorii principali ai luptei pentru unificare oferă o vedere de ansamblu pentru înțelegerea mentalității unor importante personalități, precum papa Pius al IX-lea, secretarul de stat Giacomo Antonelli, contele Camillio Cavour și împăratul francez Napoleon al III-lea.

Deci cum se explică faptul că, până acum, singurul studiu științific referitor la cazul Mortara a fost cel publicat în 1957 de către un american, Bertram Korn, dedicat în întregime reacției americanilor la această chestiune, carte scrisă de un autor care, după câte se pare, nu știa nici italiana, nici franceza? Nu ar trebui să ne surprindă că relatarea faptelor reale ale cazului, din capitolul introductiv al cărții lui Korn – înainte ca acesta să treacă la subiectul principal, desfășurat în Statele Unite –, este plină de inadvertențe. Din păcate, atât cât au aflat despre caz specialiștii neitalieni (în principal, cei în studii ebraice), aceștia au făcut-o prin intermediul relatării defectuoase și, oricum, limitate, a lui Korn.

Cea mai importantă lucrare istorică de până acum, referitoare la cazul Mortara, a fost realizată de către Gemma Volli și publicată în foileton odată cu aniversarea a 100 de ani de la luarea băiatului. Aceasta a fost o

contribuție importantă la istoria evreilor, însă lucrarea a ajuns la puține persoane, în afara specialiștilor italieni în studii ebraice. În rest, cazul Mortara este cunoscut de istorici prin prisma unor referințe trecătoare din diverse lucrări despre istoria Bisericii secolului al XIX-lea: nici o biografie serioasă a lui Pius al IX-lea sau a cardinalului Antonelli nu este completă, dacă nu se referă și la acest caz, însă, în respectivele lucrări, după cum este lesne de înțeles, sunt limitate accentul și perspectiva abordării.

Când am auzit prima dată această poveste, am fost atât de impresionat de dramatismul său și de strânsa sa legătură cu personajele și cu evenimentele principale din Risorgimento, încât mi-am închipuit că trebuie să fie foarte cunoscută în rândurile italienilor cu studii. Am fost surprins să descopăr că mă înșelam. Foarte puțini auziseră de ea. Mulți istorici italieni de azi, cel puțin dintre cei care nu erau specializați în Risorgimento, nu știau nimic despre acest caz. Însă, ori de câte ori vorbeam cu specialiști în studii ebraice din lumea întreagă, din Statele Unite până în Israel, din Canada până în Marea Britanie și Franța, ei cunoșteau, în mod invariabil, în detaliu (chiar dacă detaliile nu erau întotdeauna corecte), povestea micului evreu luat de acasă din ordinul Inchiziției. Persoane care nu știau diferența dintre Mazzini și Cavour știau totul despre Edgardo și despre servitoarea catolică ce susținuse că l-ar fi botezat.

Povestea lui Mortara, pe scurt, a ajuns din curentul principal al istoriei Italiei în ghetoul istoriei evreilor. A devenit o temă de interes pentru evrei. Subiectul a căpătat o importanță atât de mare pe această scenă pentru că nu numai că ilustra, o dată în plus, persecuțiile la care fusese supus poporul evreu de către Biserica Catolică, ci reprezenta un capitol influent în sine, din istoria modernă a evreilor. Ceea ce impresiona în legătură cu acest caz nu erau atât botezul nedorit și luarea copilului evreu de lângă familia lui, ci faptul că, după secole întregi de când astfel de evenimente avuseseră loc cu regularitate, publicul larg manifestase, în cele din urmă, interes și se adunase, în cele din urmă, ca să protesteze. Însă lucrul cel mai semnificativ a fost faptul că problema Mortara a marcat un moment de referință, contribuind la catalizarea creării organizațiilor evreiești naționale și internaționale de autoapărare, atât în Europa, cât și în Statele Unite.

De ce au manifestat atât de puțin interes specialiștii italieni, cu privire la acest caz? Aici, ca străin, ca american, pătrund pe un teren puțin cunoscut, dar am să merg mai departe, chiar dacă greșesc. Istoriografia luptei dintre

forțele asociate cu Risorgimento și puterea papală cuprinde două mari curente. Unul îi include pe înșiși istoricii preocupați de Risorgimento, iar celălalt – pe istoricii Bisericii. Nu este nevoie să spun că ambele curente tradiționale au adus o contribuție importantă la istoria italiană, însă fiecare dintre ele își are minusurile lui. Unul dintre principalele minusuri, după părerea mea, este faptul că istoria Bisericii este considerată, în principal, ca fiind domeniul specialiștilor ce se identifică îndeaproape cu Biserica, ce tind să aibă o abordare asupra istoriei italiene, cu accent pus pe Biserică. Nu ezit să adaug că această problemă își are echivalentul în istoria poporului evreu – din Italia și din alte părți ale lumii – care a fost utilizată foarte mult de către evrei și care, în consecință, prezintă, adesea, trăsături oarecum locale. Pentru istoricii Bisericii, cazul Mortara are o importanță aparte, iar savanți precum Giacomo Martina și Roger Aubert au contribuit în mod semnificativ la cunoașterea cazului, însă preocuparea lor principală a constituit-o, în primul rând, impactul negativ pe care l-a avut asupra Bisericii. Din contră, istoricii preocupați de Risorgimento pur și simplu au ignorat, în cea mai mare parte, *il caso Mortara*. În biografiile cele mai importante ale lui Cavour, de exemplu, nu se face nici o referire la acesta. Să fie din cauză că se consideră că această chestiune îi privește numai pe evrei și, drept urmare, nu prezintă interes pentru istoricii care au tratat subiectele cele mai semnificative ale epocii respective? Este greu de răspuns la această întrebare.

Este, de asemenea, adevărat că, în cele două comunități care s-au implicat cel mai îndeaproape în cazul Mortara, Biserica italiană și evreii din Italia, amintirea cazului respectiv este nu numai dureroasă – din motive foarte diferite –, ci și jenantă. Dacă acest caz a fost ținut departe de opinia publică, poate a fost pentru că nici catolicii, nici evreii nu au fost prea dornici să-l mediatizeze. Pentru catolici, cazul este supărător din mai multe motive. Acesta se bazează pe un element al credinței care a ocupat un loc extrem de important în cadrul Bisericii până nu demult, dar care astăzi este considerat condamnabil: teoria potrivit căreia evreii au fost nedemnii ucigași ai lui Iisus și potrivit căreia era interzisă utilizarea forței fizice pentru luarea copiilor evrei de lângă părinții lor. În plus, subliniind faptul că, până de curând, Biserica a respins ideea toleranței religioase și, mai mult, a continuat să susțină Inchiziția, cazul Mortara atrage atenția asupra faptului că trecerea Bisericii de la fundamentalismul medieval la modernitate a avut

loc abia în acest secol. Deci nu este surprinzător că reacția cea mai frecventă a celor care aud astăzi pentru prima dată despre cazul Mortara este următoarea: „Adică mai exista Inchiziția în 1858? Am crezut că Inchiziția a existat cu sute de ani în urmă!“

În general, felul în care i-a tratat Biserica pe evrei nu a reprezentat unul dintre subiectele preferate ale istoricilor din sfera Bisericii. Acest subiect dă naștere la prea multe întrebări delicate, mai ales după Holocaust: cine a creat în Europa tradiția potrivit căreia evreii erau obligați să poarte însemne, ca să poată fi ușor recunoscuți? Cine a susținut, vreme de secole, faptul că orice legătură dintre evrei și creștini este dăunătoare pentru creștini și că ar trebui pedepsită? Era cu mult mai bine să se considere că legile rasiste ale Italiei din 1938 nu aveau nici o legătură cu Biserica sau, chiar mai mult, nici cu Italia, ci că au fost cumva importate, că au fost din vina străinilor.

Pentru evreii din Italia, nu durerea cauzată de amintirile lui Mortara face neplăcute discuțiile despre acest caz, ci rușinea. Confruntarea dintre evrei și Biserică a îmbrăcat forma unei lupte pentru un băiat de 6 ani. Pentru evrei, era de două ori jignitoare afirmația Bisericii potrivit căreia Edgardo nu putea să rămână cu părinții săi evrei pentru că acesta se transformase în mod miraculos prin intermediul botezului. Aceasta nu numai că demonstra vulnerabilitatea evreilor în fața puterii politice a Bisericii, dar, în plus, confirma afirmația catolicilor că ar fi practicanții adevăratei religii, că ar avea o relație privilegiată cu Atotputernicul și că resping iudaismul, pe motiv că reprezintă o greșeală, dacă nu chiar mai rău. Când a început Biserica să publice informații potrivit cărora Edgardo dădea semne de transformare supranaturală, descoperirea a ce credea, de fapt, băiețelul și dacă acesta prefera cu adevărat să rămână în sânul Bisericii, în loc să se întoarcă acasă, la iudaismul strămoșilor săi, a devenit un fel de examen public al calităților fiecăreia dintre cele două religii. A fost un examen pe care evreii l-au picat.

Evident că evreii din Italia erau foarte conștienți de presiunea psihologică exercitată asupra băiețelului și nu au întârziat să găsească o explicație laică pentru decizia finală a acestuia de a-și abandona familia și religia, ca să se alăture Bisericii, însă aceasta nu a făcut transformarea sa mai plăcută. Faptul că a urmat lunga – și, pentru evrei, infama – tradiție a convertiților și s-a dedicat încercării de a-și converti propria familie și, mai mult, chiar și pe ceilalți evrei a însemnat că Edgardo a ajuns să fie privit cu groază: era cu

totul alt copil. Copilul care fusese descris odinioară în cei mai măgulitori termeni, fiind subiectul compasiunii evreilor, a devenit un bărbat disprețuit, al cărui caracter fusese discreditat. Nu putea să fie fericit, nu putea să fie pe deplin sănătos, pentru că, dacă ar fi fost fericit și sănătos la minte, acest lucru s-ar fi răsfrânt negativ asupra religiei evreilor. Cel mai bine era să nu se vorbească deloc despre el.

Interesul meu față de povestea de față provine dintr-o combinație de motive personale și profesionale. Nu sunt istoric specializat în Risorgimento, nici istoric al Bisericii, nici nu studiez istoria evreilor. În calitate de antropolog social pe care îl interesează subiectele istorice, activitatea mea legată de istoria Italiei s-a concentrat, până în prezent, asupra istoriei sociale, încercând să aflu cum trăiau în trecut oamenii de rând, dintre care majoritatea erau analfabeți, și cum li s-a schimbat viața în secolul al XIX-lea. Cei ale căror vieți le-am analizat – angajați pe moșii și zilieri, mame necăsătorite și copii găsiți – au fost oameni cărora cronicarii epocii nu le-au prea dat atenție, și nici istoricii contemporani. Pe scurt, nu am analizat niciodată înainte viața vreunei persoane faimoase, nu am făcut niciodată investigații legate de afaceri de stat sau diplomatice. Activitatea mea a fost marcată de tendința mai degrabă refractară față de atenția manifestată de istoricii trecutului pentru viața elitei, mașinațiunile liderilor politici și lupte.

Și atunci, cum de am ajuns să scriu acest tip de istorie narativă, să spun o poveste care se referă la unele dintre cele mai importante personaje ale Europei, la un război de unificare națională și la drama unui papă asediat? Latura profesională a răspunsului își are originea în admirația mea pentru istoricii care au reușit să combine calitățile istoriografice cu cele literare, pentru a da viață unui anumit caz istoric. Aceștia și-au concentrat atenția asupra vieții oamenilor „de rând“, relatând dintr-o nouă perspectivă istorii palpitante din trecut. Unul dintre cele mai bune exemple de acest gen este lucrarea lui Natalie Davis *Întoarcerea lui Martin Guerre*, povestea unor țărani francezi necunoscuți din secolul al XVI-lea care, trezindu-se pe neașteptate implicați într-un caz dramatic de escrocherie matrimonială, s-au pomenit în centrul atenției tribunalelor și viața lor a ajuns să fie cunoscută de cititorii nerăbdători ai pamfletelor ce redau dramatica poveste.

Cazul Mortara se deosebește din multe puncte de vedere de povestea lui Martin Guerre, pentru că se referă la personaje istorice importante – de la

papă până la împărat – și pentru că a influențat evenimente cu o mai mare semnificație. Dar, la fel ca în cazul francezilor, în centrul povestirii se află o familie necunoscută implicată într-o dramă – și apoi un proces judiciar – ce oferă imaginea modului de trai din rândul unui segment de populație care rar constituie subiectul operelor istorice. Mai mult, unul dintre lucrurile care m-au surprins, pe când făceam muncă de cercetare pentru cartea de față, a fost ce imagine detaliată asupra vieții de zi cu zi putem să obținem prin studierea arhivelor judecătorești și notariale de genul celor folosite pentru această carte. Pur și simplu, nu putem să descoperim la fel de multe detalii dacă ne limităm la tipurile de surse considerate specifice noii istorii sociale: recensăminte parohiale, registre de botez, cărți funciare și altele asemenea. Mi-am petrecut mult timp în trecut, de exemplu, folosind acest tip demografic de dovezi, ca să înțeleg mai bine viața tinerelor analfabete ce munceau ca servitoare în casele din Italia, însă nu am reușit să obțin genul de detalii legate de relațiile dintre servitoare și stăpânii lor, nici dintre servitoare, după cum am găsit în evidențele legate de cazul Mortara.

Acestea fiind spuse, trebuie să recunosc un lucru. Ceea ce m-a atras cel mai mult la cazul Mortara nu a fost deloc de natură profesională, existând anumite forțe adânc înrădăcinate în trecutul propriei mele familii. Afecțiunea mea față de Italia a început încă din anii copilăriei, de pe vremea când ascultam poveștile tatălui meu despre participarea sa la război. Capelanul Morris Kertzer a aterizat la capul de pod din Anzio împreună cu efectivele Aliaților, la începutul anului 1944, în încercarea de a alunga forțele de ocupație naziste. În aprilie, acesta a organizat o cină cu ocazia Paștelui evreiesc, pentru solații evrei. La cimitirul din apropiere, a oficiat mai mult de 100 de înmormântări ale tinerilor soldați evrei, într-un interval de câteva săptămâni.

În după-amiaza zilei de duminică, pe 4 iunie, Kertzer a venit la Roma cu ocazia eliberării orașului. În seara zilei de vineri care a urmat, pe 9 iunie, împreună cu rabinul-șef al Romei, Israel Zolli, a condus prima ceremonie de Sabat care s-a desfășurat în una dintre cele mai importante sinagogi din Europa eliberată. În sinagoga centrală de la Roma, care avea vedere spre Tibru, s-au înghesuit 4 000 de persoane. Acea ceremonie istorică a prevestit, în mai multe feluri, propria mea fascinație față de cazul Mortara. Înainte de începerea slujbei religioase, un soldat american și-a croit, cu greu, drum prin mulțime, până a ajuns în față, unde se afla tatăl meu, și i-a explicat

acestuia că era evreu, de la Roma, și că fusese trimis în Statele Unite cu zece ani înainte. De atunci nu își mai văzuse deloc părinții. Nu știa dacă aceștia fuseseră trimiși în lagărele de concentrare sau dacă supraviețuiseră și l-a rugat pe capelan să facă ceva, ca să vadă dacă se aflau în mulțime. Tatăl meu i-a spus soldatului să stea lângă el, ca părinții săi să-l poată vedea dacă mai erau, într-adevăr, în viață. Țipătul de bucurie și de recunoaștere al unei femei străpunse mulțimea și aceasta fugi în față. Mama și fiul s-au reîntâlnit în fața Chivotului Torei.

După aproape jumătate de an, când forțele naziste încă mai controlau unele părți din nordul Italiei, bătrânul Rabin Zolli – implicat fiind într-un conflict aprig cu conducerea sinagogii de la Roma – i-a șocat pe evreii din întreaga lume anunțându-și convertirea la romano-catolicism. Nici că putea să fie mai mare rușinea evreilor din Italia, iar criticile la adresa caracterului său, a trecutului său și chiar a sănătății sale mentale au căzut potop, din partea liderilor evrei din toate părțile. Tatăl meu, care fusese la locuința rabinului Zolli și îl cunoscuse cât de cât, a scris despre el, luându-i apărarea.

După jumătate de secol de când îl asistase tata pe rabinul-șef la slujba emoționantă și captivantă de la Tempio Israelitico de la Roma, mă aflam în apropierea biroului rabinului-șef, într-o sală de lectură alăturată, citind atent corespondența din 1858, dintre secretarul comunității evreiești de la Roma și Momolo Mortara, disperatul tată al unui băiat îndepărtat de el și de religia sa.

Dedic cartea de față memoriei tatălui meu, care a aflat despre moartea propriului său tată, David Kertzer, al cărui nume îl port, în timp ce se afla la Napoli, înainte de intrarea triumfală în Roma. O dedic, de asemenea, nepoatei mele, lui Molly, fiica mea, care împărtășește cu tatăl ei nu numai dragostea față de Italia, ci și fascinația față de *il caso Mortara*. Îmi pare rău doar că tatăl meu nu a apucat să citească lucrarea de licență a nepoatei sale sau cartea de față a fiului său, ambele fiind, într-un fel, testamente ale memoriei sale.

Mulțumiri

Primul care mi-a stârnit interesul cu privire la cazul Mortara a fost Steven Hughes, iar asta s-a întâmplat în urmă cu mai mulți ani. Când mi-a povestit, prima dată, despre băiatul care a fost luat din casa sa de la Bologna, din ordinul inchizitorului, m-am simțit atras, captivat nu numai de drama personală, ci și de mesajul poveștii despre lupta dintre vechea ordine și cea nouă, în zorii modernității. Timp de câțiva ani am profitat de călătoriile mele în Italia, făcute în alte scopuri, ca să aflu ce am putut referitor la caz, din arhive și biblioteci. Abia în 1995–1996 însă, am reușit să îmi dedic întreaga atenție acestui proiect, datorită unei burse acordate de Fundația Națională pentru Științe Umaniste (să trăiască!), cu susținerea suplimentară a Universității Brown și a Catedrei Paul Dupee, Jr., de la Brown. Anterior beneficiasem de susținerea Catedrei William R. Kenan, de la Colegiul Bowdoin. În cursul anului petrecut în Italia, am fost găzduit de Fondazione Carlo Cattaneo din Bologna, un grup minunat de oameni de știință, care mi-au asigurat un mediu propice și un sprijin excelent pentru munca de cercetare. Îi mulțumesc în mod special lui Robert Cartocci, directorul de cercetare de la Cattaneo, pentru că mi-a pus la dispoziție un cadru atât de propice ca să duc la bun sfârșit acest proiect.

Mulți colegi din Italia m-au ajutat îndrumându-mă pe căile complicate ale istoriei Italiei și a Bisericii, precum și prin arhive și biblioteci. În special, aș dori să le mulțumesc bunilor mei prieteni Mauro Pesce, Pier Cesare Bori și Arturo Parisi, precum și Margheritei Pelaja, lui Gadi Luzzato Voghera și lui Paolo Bernardini. Aș vrea să-i mulțumesc și lui Nancy Green pentru ajutorul pe care mi l-a dat la Paris.

Mai multe persoane m-au ajutat la partea de cercetare. Adanella Bianchi mi-a sprijinit îndeaproape cercetările din bibliotecile și din arhivele din Bologna pentru cartea de față. Aș dori să le mulțumesc, de asemenea, lui Amitai Touval, lui Arnaldo Ferroni, lui Miriam Belleca, lui Jennifer Frey și lui Kathy Grimaldi, pentru ajutorul dat în Statele Unite, și Carolinei Cappuci, pentru ajutorul acordat la Modena.

La începutul acestui proiect am vorbit cu Mauro Pesce să lucrăm împreună la o carte, apoi Mauro a coordonat două teze de doc-torat

referitoare la reacția presei la cazul Mortara, scrise de Floriana Naldi și de Grazia Parisi. Aș dori să le mulțumesc și Florianei, și Graziei, pentru că mi-au dat materialele adunate, și îi mulțu-mesc Graziei pentru ajutorul acordat la arhivele de stat din Reggio.

Dintre mulții bibliotecari și arhivari care m-au ajutat cu munca de cercetare, aș vrea să le mulțumesc lui Otello Sngiorgi și lui Mirtide Gavelli, de la Biblioteca del Museo del Risorgimento di Bologna, Elvirei Grantaliano, de la Archivio di Stat di Roma, lui Mario Fanti, de la Archivio Arcivescovile di Bologna, Simonei Foà, de la Archivio Storico della Comunita Israeliticà di Roma, lui Luigi Fiorani, de la Biblioteca Apostolica Vaticana, și lui Domenico Rocciolo, de la Archivio del Vicariato di Roma. Mulțumiri, de asemenea, lui Don Vittorio Gardini, de la Parohia San Gregorio din Bologna, pentru ajutorul său legat de recensămintele parohiale.

Îi transmit mulțumiri speciale Luisellei Mortara Ottolenghi, directoare la Centro di Documentazione Ebraica Contemporanea, de la Milano, ale cărei cunoștințe aprofundate legate de cazul Mortara sunt îmbogățite de o legătură de familie aparte, soțul său fiind strănepotul lui Edgardo Mortara. Mulțumesc, Franca Romano, pentru întregul sprijin acordat.

Pentru comentariile pe marginea unei prime forme a cărții de față, aș dori să le mulțumesc lui Bernardo Bernardi, lui Robert Dana, Pamelei Goucher, lui Steve Hughes, Massimo Marcolin, Luisellei Mortara Ottolenghi, lui Tom Row, Aaron Seidman, Daniel Wathen și Paolo Zaninoni de la Rizzoli, editorul ediției italiene al cărții de față. Îi sunt recunoscător lui Ted Chichak, pentru entuziasmul său molipsitor legat de acest proiect, precum și pentru activitatea sa minunată de agent literar. Mulțumiri și lui Tom Dunne, care m-a călăuzit prin lumea publicațiilor comerciale, lui Carol Brown Janeway, editoarea mea de la Knopf, al cărei ochi versat și al cărei fler literar m-au ajutat să structurez prezenta carte, și membrilor echipei Knopf, Stephanie Koven și Melvin Rosenthal, pentru ajutorul lor.

Îi datorez, în parte, această carte fiicei mele, Molly, cu care împărtășesc de mult timp pasiunea pentru povestea familiei Mortara. Pe când era încă la liceu, a transcris câteva sute de pagini scrise de mână, din notele de ședință ale procesului lui Feletti, ceea ce nu este o treabă ușoară nici pentru un profesionist. Mi-a luat-o înainte scriindu-și lucrarea de diplomă la istorie, la

Universitatea Brown, despre cazul Mortara. Sunt foarte mândru de ea și de fiul meu, Seth!

Note

În cartea de față, dacă nu se precizează altfel, toate traducerile din surse italiene, franceze și latine îmi aparțin. Pentru informații suplimentare referitoare la sursele de arhivă și la abrevierile folosite, a se vedea „Surse de arhivă și abrevieri".

Prolog

1. Referitor la cifrele privind populația de evrei din Statele Papale, de la jumătatea secolului, a se vedea: Ministero del Commercio e Lavori Pubblici, *Statistica della popolazione dello Stato Pontificio dell'anno 1853* (1857)

Capitolul 1

1. Principala sursă utilizată pentru a realiza această relatare a evenimentelor din zilele de 23 și 24 iunie 1858 o constituie transcripturile procesului din 1860 al părintelui Feletti pentru răpire, care se găsesc la ASB-FV. Printre alte surse folosite se numără și relatarea mareșalului Lucidi din data de 8 august 1858, care a ajuns, prin cine știe ce mijloace, la ASCIR.
2. Enrico Bottrigari, *Cronaca di Bologna*, vol. 2, 1960, p. 419
3. De fapt, cei doi cardinali călătoreau împreună în ziua aceea, vizitând orașul San Giovanni in Persiceto. A se vedea Giuseppe Bosi, *Archivio di rimenbranze felsinee*, vol. 3, 1858, p. 309.

Capitolul 2

1. Legat de *Cum nimis absurdum*, a se vedea Luciano Tas, *Storia degli ebrei italiani,* 1987, p. 64, și Attilio Milano, *Storia degli ebrei in Italia,* 1992, p. 247
2. Fragmentul din expunerea papală a lui Pius al V-lea este preluat de la Lucio Pardo, „Il ghetto e la città", din Sergio Vincenzi (ed.), *II ghetto: Bologna. Storia e rinascita di un luogo, 1993*, p. 56.
3. Erau cinci legații în nord, care se întindeau de la nord la sud, astfel: Ferrara, Bologna, Ravenna și Forlì – formând, împreună, regiunea Romagna –, până la legația Pesaro și Urbino, care făcea parte din Marche.

4. Lazzaro Padoa, *Le comunità ebraiche di Scandiano e di Reggio Emilia*, 1986
5. În legătură cu istoria legislației ducatului de Modena referitoare la evrei, din acea perioadă, a se vedea Guido Fubini, *La condizione giuridica dell'ebraismo italiano,* 1974, și Gino Badini, „L'archivio Bassani dell' Università Israelitica", *Ricerche storiche* 27, nr. 73, 1993, pp. 27–80. Pentru o istorie mai generală a evreilor din ducat, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, a se vedea Andrea Balletti, *Gli ebrei e gli Estensi,* 1930.
6. A se vedea Giacomo Blustein, *Storia degli ebrei in Roma,* 1921, p. 215
7. Mario Caravale și Alberto Caracciolo (ed.), *Lo stato pontificio da Martino V a Pio IX,* 1978, p. 526
8. Ermanno Loevinson, „Gli ebrei dello Stato della Chiesa", partea a 2-a, *Rassegna mensile di Israel 9*, 1934, p. 164, Augusto Pierantoni, *I carbonari dello Stato Pontificio*, vol. 2, 1910, pp. 21, 99, 117
9. Umberto Marcelli, „Le vicende politiche dalla Restaurazione alle annessioni", în Aldo Berselli (ed.), *Storia della Emilia Romagna,* 1980, p. 72
10. Austriecii au părăsit din nou Bologna în iulie 1831, ceea ce a dus la o perioadă de haos. Au revenit în ianuarie 1832. Pentru detalii, a se vedea Steven C. Hughes, „Infracțiune, lipsă de ordine și *Risorgimento:* politica de menținere a ordinii la Bologna", 1994, pp. 114–135.
11. Pentru o dezbatere excelentă despre concepția Bisericii cu privire la evrei și la schimbările implementate în secolul al XVI-lea, a se vedea Kenneth R. Stow, *Opinia catolicilor și politica papei cu privire la evrei, 1555–1593,* 1977.
12. Citatul este preluat din Giovanni Vicini, *Causa di simultanea successione di cristiani e di ebrei* […], 1827, p. 154.
13. Vincenzo Berni degli Antonj, *Osservazioni al voto consultivo* […], 1827, p. 70
14. Pe lângă Gioacchino Vicini, *Giovanni Vicini,* 1897, a se vedea discuția din Gadi Luzzato Voghera, *L'emancipazione degli ebrei in Italia*, 1994, pp. 83–85
15. Bottrigari, *Cronaca*, vol. 2, pp. 36–37
16. Luigi Carlo Farini, *Lo stato romano dall'anno 1815 all'anno 1850*, vol. 4, 1853, p. 139

Capitolul 3

1. Francesco Fantoni, *Della vita del Cardinale Viale Prelà*, 1861
2. Bottrigari, *Cronaca*, vol. 2, p. 362
3. Despre relațiile de familie ale lui Viale-Prelà, a se vedea Paul-Michel Villa, *La maison des Viale*, 1985
4. Lupta dintre aripa conservatoare a Bisericii din Bologna și aceea mai deschisă către reformă a fost influențată de lupta care avea loc, în același timp, în Franța. A se vedea Aldo Berselli, „Le relazioni fra i cattolici francesi ed i cattolici conservatori bolognesi dal 1858 al 1866“, *Rassegna storica del Risorgimento* nr. 41, 1954, pp. 269–281. A se vedea și Rodolfo Fantini, „Sacerdoti bolognesi liberali dal 1848 all'unita' nazionale“, *Bollettino dei Museo del Risorgimento di Bologna* nr. 5, 1960, pp. 451–484, și Fantini, „Un arcivescovo bolognese nelle ultime vicende dello stato pontificio: il Card. Michele Viale Prelà“, *Pio IX* 2, 1973, pp. 210–244.
5. Alfredo Testoni, *Bologna che scompare*, 1905, p. 119; Oreste F. Tencajoli, „Cardinali corsi: Michele Viale Prelà“, *Corsica antica e moderna,* nr. 4–5, 1935, p. 148
6. Bottrigari, *Cronaca*, vol. 2, p. 363
7. Cele două documente ale lui Viale-Prelà din 1858 sunt „Lettera pastorale al clero e popolo della città e diocesi di Bologna“, publicată de Tipi Arcivescovili din Bologna, și „Circolare ai RR. Parrochi di Città, e Diocesi. Intorno alla S. Infanzia“, ambele găsite la AAB–N. Este oarecum ironică descrierea cardinalului legată de obiceiul păgân de abandonare a copiilor nou-născuți, pentru că acesta era des întâlnit și în Italia, pe vremea aceea. A se vedea David I. Kertzer, *Sacrificed for Honor,* 1993.
8. Fantoni, *Della vita*, p. 125, AAB–AC, b. 151, protocollo n. 231, 1859
9. „L'ebreo di Bologna“, *L'osservatore bolognese*, 1 octombrie 1858, p. 2
10. Enrico Bottrigari, citat în Tencajoli, „Cardinali corsi“, p. 148
11. Marcelli, „Le vicende politiche“
12. Clifford Geertz, „Centre, regi și farmec“, în J.B. Davis și T.N. Clark, (ed.), în *Culture and its creators,* 1977, p. 162
13. *Pio Nono ed i suoi popoli nel 1857* (1860), pp. 430, 440. Un alt exemplu al acestui gen de prezentare se regăsește în *Albo a memoria*

dell» augusta presenza di Nostro Signore Pio IX in Bologna, Bologna, 1858.

14. Bottrigari, *Cronaca*, vol. 2, pp. 377-378
15. Caravale și Caracciolo, *Lo stato pontificio*, p. 700
16. Giacomo Martina, *Pio IX, 1851–1866,* 1986, p. 28
17. Nu le fusese ușor să păzească această comoară, pentru că, de-a lungul secolelor, mai mulți suverani căutaseră să se bucure de binecuvântările oferite de sfintele relicve. La sfârșitul secolului al XVII-lea, călugării îl refuzaseră pe Marele Duce de Toscana, Cosimo al III-lea de Medici, care ceruse o bucată din sfântul craniu. Fără să țină cont de decizia lor să nu ia o bucată din sfântul Dominic, Marele Duce a apelat la ajutorul fratelui său, un cardinal, care l-a convins, în cele din urmă, pe papa Inocențiu al XII-lea să îi facă pe călugări să îi dea Marelui Duce ceea ce își dorea. Drept urmare, într-o noapte de ianuarie din 1699, în prezența unei delegații de senatori din Bologna, un profesor de anatomie și doi chirurgi au deschis sfântul relicvariu de la San Domenico. Încălcând puțin ordinul papal, aceștia au decis să nu spargă sfântul craniu, ci, spre ușurarea fraților dominicani, au extras un molar din dreapta, din spate. Nu a fost însă acesta ultimul atentat la adresa oaselor sfântului Dominic. În 1787, în pofida supărării și a protestelor fraților dominicani, aceștia au fost siliți să taie o bucată din craniu întru beneficiul spiritual al ducelui de Parma. A se vedea Alfonso D'Amato, *I domenicani a Bologna*, vol. 2, 1988, pp. 630–635, 798–801, 951–952. Referitor la vizita papei la San Domenico, a se vedea, de asemenea, Abele Redigonda, „Lo studio domenicano di Bologna", *Sacra dottrina*, nr. 2, 1957, pp. 134–135.
18. Martina, *Pio IX*, pp. 27–28. Referirea lui Pasolini la trupe ca fiind germane a trădat o percepție des întâlnită în Bologna acelei perioade, când austriecii erau considerați nemți. Această chestiune este chiar mai complicată, pentru că puține trupe erau fie austriece, fie germane, în sensul național sau etnic. În timp ce corpul de ofițeri al efectivelor austriece era format, în principal, din austrieci, majoritatea trupelor proveneau din diverse avanposturi din Imperiul Austriac: croați, unguri etc.

Capitolul 4

1. ASCIR, datat *24 giugno 1858*

2. A se vedea contribuția lui Giuseppe Rambaldi et al., la rubrica „Battesimo“, din *Enciclopedia Cattolica*, 1949, vol. 2, pp. 1003–1046. În articolul respectiv se menționează și faptul că, „dacă sunt în pericol de moarte, copiii necatolicilor… înainte de ajunge la vârsta la care au discernământ, pot fi botezați în mod valabil, chiar și împotriva voinței părinților lor“ (p. 1031).

Faptul că poziția adoptată de papa Pius al IX-lea, în cazul Mortara, era în perfectă concordanță cu politica din vremea aceea a Bisericii rezultă clar la o simplă privire asupra compendiului doctrinei Bisericii publicat cu 15 ani înainte, în *Dizonario di erudizione storico-ecclesiastico,* 1843, al lui Gaetano Moroni Romano. Sub titlul „Ebrei“, referitor la evrei, din vol. 21, p. 21, capitolul referitor la botezul copiilor evrei cuprinde cinci puncte principale: „1) Faptul că, fără acordul părinților, Biserica nu a avut niciodată obiceiul de a-i boteza. 2) Faptul că, fără un asemenea acord, botezul poate avea loc în două cazuri: când viața copilului este în pericol grav și când copiii au fost abandonați de părinți. 3) Faptul că botezul rămâne valabil chiar și în cazurile în care nu s-a desfășurat în condițiile legii. 4) Faptul că, în astfel de cazuri, copiii botezați nu ar trebui să se întoarcă la părinții lor evrei, ci ar trebui să fie crescuți de creștini, în spiritul credinței catolice. 5) Faptul că un singur martor este suficient, ca dovadă a faptului că au fost, într-adevăr, botezați.“

3. La ASRE-AN, b. 25, se pot găsi o serie de acte scrise de mână, cu privire la cazul Pamelei Maroni, printre care și mai multe scrisori de la Abram Maroni.
4. Aceste documente se găsesc la ASRE-AN, b. 25.
5. ASRE-FB, Cancello II
6. O copie scrisă de mână, cuprinzând observațiile deputatului Bottaro, reproduse din *Foglio di Piemonte-Supplemento-Camera de' Deputati, 9 giugno 1858,* se găsește la ASRE-AN, b. 8.
7. Copii după cele trei scrisori se găsesc la ASCIR.
8. Carlo Cattaneo, *Ricerche economiche sulle interdizioni imposte dalla legge civile agli Israeliti* (1836), p. 22
9. Exemplare originale ale declarației „Editto sopra gli Ebrei“, din partea inchizitorului și a arhiepiscopului de Bologna, se găsesc la AdAB, miscellanea B, 1894.

10. Franco Della Peruta, „Le «interdizioni» israelitiche e l'emancipazione degli ebrei nel Risorgimento", *Società e storia* 6, 1983, 78n1
11. ASG-SA, 1850–1860
12. Cecil Roth, „Botezurile cu forța din Italia", în *New Jewish Quarterly Review* 27 (1936): 129; Gemma Volli, *Breve storia degli ebrei d'Italia,* 1961, pp. 62–63

Capitolul 5

1. Această observație ar putea viza și evreii din Europa, înaintea emancipării evreiești, după cum a remarcat Jacob Katz, în *Out of the Ghetto* (1973).
2. Referitor la atitudinile evreilor din Italia față de emanciparea acestora în secolul al XIX-lea, a se vedea articolele scrise de Andrew M. Canepa, „L'attegiamento degli ebrei italiani devanti alla loro seconda emancipazione: Premesse e analisi", în *Rassegna mensile di Israel* 43, 1977, pp. 419–436, și „Emancipation and Hewish Response in Mid–Nineteenth Century Italy", în *European History Quartlery,* nr. 16, 1986, pp. 403–439
3. Aceasta și, dacă nu se precizează altfel, toate scrisorile către comunitatea evreiască de la Roma și din partea acesteia, menționate în cartea de față, se găsesc la ASCIR.
4. Cecil Roth, „Botezurile cu forța din Roma anului 1783 și comunitatea de la Londra", în *New Jewish Quarterly Review* 16, 1925–1926, pp. 105–110
5. Abraham Berliner, *Storia degli ebrei di Roma,* 1992; orig. în germană, 1893, p. 302
6. Emilio Castelar, *Ricordi d'ltalia,* 1873, p. 96
7. Andrée Dufaut, *Vie anecdotique de Pie IX,* 1869, p. 129
8. *L'osservatore bolognese*, *29 ottobre 1858,* p. 3
9. „Notizia sulle disposizioni d'animo del fanciullo Mortara nella sera 23 giugno p.^{0}p.^{o} e nei seguenti giorni", ASV-Pio IX

Capitolul 6

1. G. Bareille, „Catéchuménat", *Dictionnaire de Théologie Catholique,* 1905, 2:2, 1968–1970; Milano, *Storia degli ebrei*, p. 590. Pentru Torino, a se vedea Luciano Allegra, „L'Ospizio dei catecumeni di Torino", în *Bollettino storico-bibliografico subalpino,* nr. 88, 1990, pp. 513–573.

2. Relatări privind botezurile evreilor din Casele Catehumenilor de la Roma pot fi găsite într-o serie de trei articole (1986–1988) scrise de Wipertus Rudt de Collenberg în *Archivium Historiae Pontificiae*. A se vedea și C. Ruch, „Baptême des infidèles“, *Dictionnaire de Théologie Catholique* 2:2, pp. 341–255, 1905.
3. Serena Bellettini, *La communità ebraica di Modena,* 1965–1966, pp. 212–227
4. Un bun exemplu este dat de Giacomo Forti, „Lettera di un ebreo convertito“, în *Annali delle scienze religiose* nr. 18, fasc. 3, 1844, pp. 345–354.
5. *Civiltà Cattolica*; ser. 2, vol. 2, 1853, p. 197
6. *Ibid.,* ser. 3, vol. 3, 1856, p. 691
7. *Ibid.,* pp. 441–442
8. Această opinie referitoare la evreii convertiți la catolicism este ilustrată, de asemenea, în istoriografia evreiască cu privire la Casele Catehumenilor din Italia. Cecil Roth („Botezurile cu forța din Italia“, p. 120) scrie referindu-se la convertiți: „extrem de mulți erau, de fapt, ticăloși notorii“.
9. În statutul din 1641 al Casei Catehumenilor de la Bologna, se prevede că instituția „nu va admite necredincioși de nici un fel, înainte de a dispune mai întâi de suficiente informații cu privire la viața și la comportamentul lor, precum și la sinceritatea, seriozitatea și dorința lor reală de a primi preasfântul Botez“, AdAB-COL.
10. Roth, „Botezurile cu forța din Italia“, p. 120
11. Renata Martano, „La missione inutile: La predicazione obbligatoria agli ebrei di Roma nella seconda metà del Cinquecento“, pp. 93–110; și Fiamma Satta, „Predicatori agli ebrei, catecumeni e neofiti a Roma nella prima metà del Seicento“, pp. 113–127, ambele în M. Caffiero, A. Poà și A. Morisi Guerra (ed.), în *Itinerari Ebraico-Cristiani: Società cultura mito,* 1987
12. *Predica coatta* a fost descrisă ca o inversare ritualică, de către Anna Foà, „Il gioco del proselitismo: Politica delle conversioni e controllo della violenza nella Roma del Cinquecento“, în Michele Luzzati, Michele Olivari și Alessandra Veronese (ed)., în *Ebrei e Cristiani nell'Italia medievale e moderna,* 1988, p. 156. O încercare anterioară de *predica coatta* pentru evrei a avut loc în secolul al XIII-lea. Despre începuturile acestui obicei, a se vedea Milano, *Storia degli ebrei*, Volli, *Breve storia*.

13. Gemma Volli, „Papa Benedetto XIV e gli ebrei“, *Rassegna mensile di Israel* 22 (1956) : 215
14. Roberto G. Salvadori, *Gli ebrei toetàscani nell'età della Restaurazione,* 1993, pp. 107, 146n29
15. *Ratto della Signora Anna del Monte trattenuta a' Catecumeni tredici giorni dalli 6 fino alli 19 maggio anno 1749*, ed. de Giuseppe Sermoneta, cu introducere de același autor, Roma, 1989

Capitolul 7

1. Raffaele De Cesare, *Roma e lo stato del papa,* 1975; orig., 1906, p. 227
2. „*Un homme très–honnête, mais pas trop à son aise"*. Scrisoare din partea lui Giuseppe Pavia, Bologna, *13 novembre 1859,* în *Archives Israélites*, *décembre 1859,* p. 708
3. A se vedea cap. 5, nota 2, referitor la sursele privind atitudinile evreilor din Italia față de emancipare
4. „Edgardo Mortara“, *Il Cattolico*, 8 noiembrie 1858
5. Jozef Pelczar, *Pio IX e il suo pontificato*, vol. 2, 1910, p. 196
6. Îi mulțumesc lui Pier Cesare Bori pentru că mi-a indicat această paralelă cu „Noul Testament“.
7. *L'Univers*, 11 novembre 1858, reprodus în l'abbé Delacouture, *Le droit canon et le droit naturel dans l'affaire Mortara,* 1858, p. 43
8. „Edgardo Mortara“
9. „Notizie del giovenetto cristiano Mortara“, în *L'armonia*, 16 octombrie 1858
10. Dom Jacobus, *Les vols d'enfants*, 1859, pp. 34–36
11. „Il piccolo neofito, Edgardo Mortara“, *Civiltà Cattolica*, ser. 3, vol. 12, 1858, pp. 389–390
12. „Edgardo Mortara“
13. Scrisoarea nesemnată de la Università Israelitica din Roma, către baronul de Rothschild de la Paris, datată 8 septembrie 1858, se găsește la ASCIR.
14. Scrisoare adresată prin Sig. Iacob Vita Alatri, pel Sr. M. Mortara, Roma, *12 settembre 1858,* ASCIR

Capitolul 8

1. Roger Aubert, *Il pontificato di Pio IX*, *Storia della Chiesa*, vol. 2211, 1990, p. 449
2. Roth, „Botezurile cu forța în Italia“, p. 130
3. Papa a desființat și tributul Carnavalului, a se vedea Berliner, *Storia degli ebrei*, p. 300; referitor la comisia papală, a se vedea Bruno Di Porto, „Gli ebrei di Roma dai papi all'Italia“, in Elio Toaff et al. (ed.), *La breccia del ghetto,* 1971, pp. 35–36.
4. Aldo Berselli, „Movimenti politici a Bologna dal 1815 al 1859“, în *Bollettino del Museo del Risorgimento,* nr. 5, 1960, p. 225
5. Giovanni Miccoli, *Fra mito della cristianità e secolarizzazione,* 1985, p. 49
6. P.R. Perez, „Alcune difficoltà emerse nella discussione, super virtutibus' del servo di Dio Pio Papa IX“, în Carlo Snider (ed.), *Pio IX nella luce dei processi canonici,* 1992, p. 237
7. Fubini, *La condizione giuridica*, p. 10
8. Aubert, *Il pontificato*, pp. 70–72
9. Martina, *Pio IX*, p. 40; Roger Aubert, „Antonelli, Giacomo“, în *Dizionario biografico degli italiani*, vol. 3, 1961, p. 485. Referitor la o biografie în limba engleză a lui Antonelli, a se vedea Frank J. Coppa, „Cardinal Giacomo Antonelli and Papal Politics in European Affairs“, 1990.
10. Carlo Falconi, *Il cardinale Antonelli,* 1983, pp. 302–303
11. Scrisoarea lui Odo Russell către lordul J.R., nr. 7, Roma, 7 ianuarie 1806. În Noel Blakiston, *The Roman Question,* 1962, pp. 79–80.
12. Jan Derek Holmes, *The Triumph of the Holy See,* 1978, p. 130
13. Aubert, *Il pontificato*, p. 143n47. A se vedea și Piero Pirri, „Il card. Antonelli tra il mito e la storia“, în *Rivista di storia della chiesa italiana* nr. 12, 1958, pp. 81–120.
14. Holmes, *Triumful*, p. 135
15. Giuseppe Leti, *Roma e lo stato pontificio dal 1849 al 1870*, 1911, vol. I, pp. 11, 16n
16. Perez, „Alcune difficoltà“, p. 34
17. Aubert, *Il pontificato*, pp. 449–452
18. August Hasler, *How the Pope became Infallibe,* 1993, pp. 105–110. Despre credința catolicilor în pedeapsa supranaturală pentru păcatele pământești, pe vremea lui Pius al IX-lea, a se vedea P.G. Camaiani,

„Castighi di Dio e trionfo della Chiesa: Mentalità e polemiche dei cattolici temporalisti nell'età di Pio IX", *Rivista storica italiana* nr. 88, 1976, pp. 708–744.

19. Frank J. Coppa, „Cardinal Antonelli, The Papal States, and the Counter-Risorgimento", în *Journal of Church and State* nr. 16 (1974), p. 469
20. Martina, *Pio IX*, p. vii
21. De Cesare, *Roma e lo stato del papa*, p. 243
22. *Ibid.*, p. 67

Capitolul 9

1. ASV-Pio IX; din Sharon Mullen Stahl, *The Mortara Affair*, 1858, teză de doctorat, Universitatea din Saint Louis, 1987, p. 34
2. Din păcate, arhiva centrală a Inchiziției, de la Vatican, nu este, în general, deschisă pentru cercetători.
3. Camillo Cavour, *Il carteggio Cavour-Nigra dal 1858 al 1861*, vol. 1, 1926, p. 206, scrisoarea 143
4. Giacomo Martina, istoric iezuit și cel mai de seamă biograf al lui Pius al IX-lea, are o părere asemănătoare, considerând că observațiile lui Villamarina sunt eronate. Martina, *Pio IX*, p. 33n50.
5. Din arhiva Pius al IX-lea din ASV, citat de Martina, *Pio IX*, p. 33n50
6. Însă în Italia, în perioada restaurației, a existat un val consistent de opinii neevreiești care vădeau îngrijorare față de lipsa de drepturi civile a evreilor. Pe lângă *Ricerche economiche* de Cattaneo, a se vedea Massimo D'Azeglio, *Dell'ernancipazione civile degl'Israeliti,* 1848.
7. Citat din Gemma Volli, „Il caso Mortara nell'opinione pubblica e nella politica del tempo", *Bollettino del Museo del Risorgimento* nr. 5 (1960), p. 1090
8. Textul este reprodus din Isidore Cahen, „L'affaire Mortara de Bologne", în *Archives Israélites* nr. 19, octombrie 1858, pp. 555–556.
9. Aubert, *Il pontificato*, pp. 145–146
10. Mai ales în Franța, s-a pus mare accent pe argumentul privind drepturile paterne. A se vedea, de exemplu, Jules Assezat, *Affaire Mortara: Le droit du père,* 1858.
11. Ciorna scrisorii lui Momolo Mortara către *Son Excellence Mons. le Duc de Grammont, Ambassadeur de France pres Ie S. Siege,* nedatată (probabil, 8 septembrie 1858), ASCIR

12. Giuseppe Laras, „Ansie e speranze degli ebrei a Roma durante il pontificato di Pio IX“, *Rassegna mensile di Israel* nr. 39, 1973, pp. 515–517; Giacomo Martina, *Pio IX e Leopoldo II,* 1967, pp. 200–201
13. Falconi, *II cardinale Antonelli*, pp. 239–240
14. ASV-SS, fasc. 3, n. 167
15. *Ibid.,* n. 171
16. *Ibid.,* n. 220. Scrisoare de la Antonelli către Lionel de Rothschild, Londra, 13 septembrie 1858. Este o ciornă și e posibil ca scrisoarea să nu fi fost, de fapt, trimisă. Pe margine este adăugată următoarea notă: „Non ebbe corso“ (netrimisă).

Capitolul 10

1. ASV-Pio IX
2. Scrisoare de la S. Scazzocchio către Don Enrico Sarra, Roma, 29 septembrie 1858, ASCIR
3. Potrivit unei relatări, botezul avusese loc pe ascuns „la instigarea băcanului Lepori, care era catolic fanatic“. Alfredo Comandini*, L'Italia nei cento anni del secolo XIX (1801–1900), 1850–1860,* 1907–1918, p. 823.
4. Detalii preluate din ASG-SA
5. ASV-SS, fasc. 1, Allegato E, Ripertorio Generale n. 5358
6. ASV-Pio IX
7. Pentru o relatare mai completă privind abandonul pruncilor în Bologna secolului al XIX-lea, a se vedea Kertzer, *Sacrificed for Honor.*
8. ASV-Pio IX. Aici se găsesc atât scrisoarea de însoțire, cât și toate declarațiile din Bologna, menționate în continuare.
9. La AMRB se găsesc o biografie și o autobiografie a lui Pasquale Saragoni, ambele sub formă de manuscris.

Capitolul 11

1. S. Bloch, „Rapt d'un enfant israelite“, în *L'univers Israélite* nr. 14, iulie 1858, p. 11
2. Cahan, „L'Affaire Mortara“, p. 555
3. Retipărită ca „lettera C“ din Brevicenni, „Supplica diretta dai rabini di Germania a Sua Santità“, p. 113, ASV-Pio IX
4. Scrisoare către *Sig*. Alessandro Carpi, Bologna, 25 august 1858, ASCIR

5. „Chronique du mois“, în *Archives Israélites* nr. 20, ianuarie 1859, p. 46
6. Ibid., p. 61
7. Scrisoarea lui Momolo Mortara de la Bologna, adresată prin Giacobbe Tagliacozzo, Roma, 10 octombrie 1858, ASCIR
8. Declarația lui Momolo Mortara, 6 februarie 1860, procesul părintelui Feletti, Bologna, ASB-FV
9. Scrisoarea episcopului de Alatri către secretarul de stat Antonelli, 16 octombrie 1858, ASV-SS, fasc. 1, n. 7
10. Scrisoarea secretarului de stat Antonelli către episcopul de Alatri, 18 octombrie 1858, ASV-SS, fasc. 1, n. 9
11. Scrisoarea episcopului de Alatri către secretarul de stat Antonelli, 19 octombrie 1858, ASV-SS, fasc. 1. n. 75
12. Scrisoare de la cardinalul Cagiano, Frosinone, către secretarul de stat Antonelli, 18 octombrie 1858, ASV-SSe fasc. 1, n. 73
13. Scrisoare de la secretarul de stat Antonelli către cardinalul Cagiano, Frosinone, 21 octombrie 1858, ASV-SS, fasc. 1, n. 77
14. Scrisoare către „Alle Università Israelitiche dello Stato“, datată la Roma, 20 octombrie 1858, ASCIR

Capitolul 12

1. *Shema*, care, în ebraică, înseamnă „ureche“, este primul cuvânt din cea mai importantă rugăciune din iudaism, fiind expresia identității lui Dumnezeu.
2. „Ratto del fanciullo Mortara“, în *II piccolo corriere d'Italia*, 8 noiembrie 1858
3. Transcriptul procesului părintelui Feletti, Bologna, declarația Mariannei Padovani, 20 februarie 1860, Torino, ASB
4. „Dans les plus recentes visites […]“, ciorna unei scrisori întocmite la jumătatea lui noiembrie 1858, ASCIR
5. *L'univers*, 11 noiembrie 1858, citat în Delacouture, *Le droit canon*, p. 43
6. „Edgardo Mortara“, *II vero amico*, n. 49, 5 decembrie 1858
7. „II piccolo neofito, Edgardo Mortara“
8. Scrisoare de la Momolo Mortara către Scazzocchio, din Roma, trimisă de la Florența, datată 2 decembrie 1858, ASCIR

Capitolul 13

1. Giuseppe Massari, *Diario dalle cento voci*, vol. 1858–1860, 1959, p. 97
2. Scrisoare de la contele Minerva, Roma, către contele Cavour, Torino, 9 octombrie 1858. Republicată în anexa lui Gian Ludovico Masetti Zannini, „Nuovi documenti sul caso Mortara“, în *Rivista storica della chiesa italiana* nr. 13, 1959, pp. 271–272.
3. Scrisoare personală, contele Minerva, Roma, către contele Cavour, Torino, 9 octombrie 1858. Republicată în *ibid.,* p. 273.
4. Scrisori de la contele Minerva, Roma, către contele Cavour, Torino, 25 octombrie și 23 noiembrie 1858. Republicate în *ibid.,* pp. 273, 274.
5. Scrisoare de la O. Terquem, Paris, 10 decembrie 1858, în *Archives Israélites* nr. 14, 10 decembrie 1858, pp. 233–235
6. Scrisoare (#143) de la marchizul de Villamarina, Paris, către contele Cavour, Torino, 21 noiembrie 1858. În Cavour, *Il carteggio Cavour-Nigra*, vol. 1, pp. 206–207.
7. Scrisoare (#149) de la contele Cavour, Torino, către marchizul de Villamarina, Paris, 25 noiembrie 1858. În *ibid.,* pp. 213–214
8. Carlo Sacconi, nunțiu apostolic în Franța, scrisoare către cardinalul Antonelli (#1171), datată 7 ianuarie 1859, Paris. Republicată în Mariano Gabriele (ed.), *Il carteggio Antonelli-Sacconi*, 1858–1860, (1962), vol. 1, p. 12.
9. Scrisoare de la nunțiul apostolic la Madrid către cardinalul Antonelli, datată Madrid, 1 decembrie 1858, ASV-SS, fasc. 3
10. Scrisoare de la Conte Du Chastel, Roma, către cardinalul Antonelli, 8 noiembrie 1858, ASV-SS, fasc. 2, n. 93
11. Scrisoare de la cardinalul Antonelli către Ministro Residente di S.M. il re de' Paesi Bassi, 27 noiembrie 1858, ASV-SS, fasc. 2, n. 95. Referitor la reacția față de cazul Mortara în Belgia, a se vedea G. Braive, „Un choc psycologique avant la guerre d'Italie: L'affaire Mortara“, *Risorgimento* nr. 8, 1965, pp. 49–82.
12. Citat în Bertram W. Korn, *Reacția americană la Cazul Mortara*, 1957, p. 24
13. Citat în *ibid.,* p. 42
14. *Ibid.*, p. 48
15. *Ibid.*, p. 70
16. *Ibid.*, p. 95
17. *Ibid.*, p. 63

18. Fair Play, „Așa-zisul caz de răpire «Mortara» din Bologna, Italia“ (1858)

Capitolul 14

1. Stuart Woolf, *A History of Italy 1700–1860,* 1979, p. 235. A se vedea această lucrare la modul mai general, în ideea în care prezintă evoluția relațiilor dintre Biserică și conducătorii europeni din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea.
2. *Journal de Bruxelles*, 18 septembrie 1858, republicată în *Archives Israélites* nr. 19, octombrie 1858, pp. 558–559
3. O scurtă istorie a *L'armonia della religione colla civiltà* și o analiză a articolelor sale referitoare la cazul Mortara se pot găsi în Floriana Naldi, *Il caso Mortara: Il processo nel 1860 e le reazioni della stampa ecclesiastica ed ebraica*, *tesi di laurea,* Università de Bologna, 1993, pp. 61–87. Pentru o analiză a articolelor din presa italiană, a se vedea Grazia Parisi, *Il caso Mortara: Il processo del 1860 e le reazioni della stampa italiana*, *tesi di laurea,* Università di Bologna, 1993.
4. „Notizie del giovanetto cristiano Mortara“, în *L'armonia della religione colla civiltà*, 17 octombrie 1860
5. Declarația lui Momolo Mortara la procesul lui Feletti, Bologna, 6 februarie 1858
6. „Il piccolo neofito, Edgardo Mortara“, p. 406. Pentru un pamflet de largă circulație, în edițiile din limba franceză și din limba italiană, în care se polemizează cu articolul din *Civiltà Cattolica*, a se vedea *Roma e la opinione pubblica d'Europa nel fatto Mortara,* Torino, 1859.
7. „Il piccolo neofito, Edgardo Mortara“, p. 400
8. Ibid., p. 391. *L'armonia,* 31 octombrie 1858, p. 2, a preluat această temă, dând vina pentru zarva creată în jurul cazului Mortara pe faptul că „cele mai multe ziare influente sunt controlate de evrei“.
9. Aceste scrisori, despre articolele din *Civiltà Cattolica*, se găsesc la ASCIR.
10. „Al *Journal des Débats*, Parigi“, în *L'osservatore bolognese*, 29 octombrie 1858
11. „Edgardo Mortara“, *Il vero amico*, 5 decembrie 1858. Despre contextul acestuia și al altora dintre ziarele Bolognei din această perioadă, a se

vedea Isabella Zanni Rosiello, „Aspetti del giornalismo bolognese“, în *Il 1859–1860 a Bologna*, 1961.
12. „L’unione e il popolo“, în *Il Cattolico*, 1 decembrie 1858, p. 1
13. Pentru o analiză asupra condamnării crimelor rituale comise de către evrei din secolul al XV-lea, a se vedea R. Po-Chia Hsia, *Trent 1475: Stories of A Ritual Murder Trial,* 1992.
14. „Orrendo assassino di un fanciullo“, în *Il Cattolico*, 26 ianuarie 1859, prima pagină
15. S. Cahen, „Chronique du mois“, în *Arclives Israélites*, martie 1859, pp. 180–181
16. Vincenzo Manzini, *L’omicidio rituale e i sacrifici umani, con particolare riguardo alle accuse contro gli ebrei,* 1925, pp. 143–145
17. *Civiltà Cattolica*, ser. 15, vol. 5, 1893, p. 269
18. *Ibid.,* ser. 13, vol. 2 (1886), p. 437
19. *Ibid.,* ser. 15, vol. 2 (1892), p. 138
20. „L’ebreo di Bologna e le bombe di Giuseppe Mazzini“, în *L’armonia della religione colla civiltà*, 17 august 1858
21. „I papi, gli ebrei, e i giornali italianissimi nel 1853 e nel 1858“, în *L’armonia della religione colla civiltà*, 3 octombrie 1858
22. Antonio Gramsci, *Quaderni del carcere*, vol. 3, 1975, p. 2035
23. Delacouture, *Le droit canon*, p. 44
24. *Ibid.*
25. Scrisoare de la arhiepiscopul Carlo Sacconi, *nunzio apostolico,* Paris, către cardinalul Antonelli, 19 decembrie 1859, ASV-SS, fasc. 3, n. 164
26. Giovanni Battista Clara, *Memorie per la storia de’nostri tempi*, vol. 1, 1863, pp. 206–214
27. Scrisoarea cardinalului Antonelli, de la Roma, către *Monsignor Nunzio Apostolico*, Paris, 30 decembrie 1858, ASV-SS, fasc. 3, n. 166
28. Scrisoarea lui Carlo Sacconi, de la Paris, către cardinalul Antonelli, 17 ianuarie 1859. În Gabriele, *Il carteggio Antonelli-Sacconi*, scrisoarea N. 1179, p. 18.

Capitolul 15

1. *Pro-memoria* și Silabusul se găsesc în ASV-Pio IX. Pe aceste documente s-a bazat teza de doctorat a lui Sharon Stahl, *The Mortara Affaur, 1858,*

Universitatea St. Louis, 1987, și am folosit traducerile din aceasta ale fragmentelor în limba latină din textele respective.

2. „Brevi cenni e riflessioni sul Pro-memoria e sillabo, scritture umiliate alla Santità de Nostro Signore Papa Pio IX relative al battesimo conferito a Bologna al fanciullo Edgardo figlio degli Ebrei Salomone e Marianna Mortara“, ASV-SS, fasc. 1, n. 88. Adresată nunțiilor de la Viena, de la München, din Portugalia, Spania, Brazilia, Bruxelles, Napoli, Haga și Florența, reprezentanților la Lucerna și Torino și delegaților apostolici în Panama, la Bogota și Mexico. Toate numele reprezentanților Americii Latine au fost tăiate cu pixul, ceea ce poate să însemne că, până la urmă, nu le-au fost trimise materialele.
3. A se vedea „Cronaca“, *Il Cattolico*, 4 noiembrie 1858, p. 1
4. *Brevi cenni*, p. 8
5. *Ibid.*
6. *Ibid.,* p. 18
7. *Ibid.,* p. 12
8. *Ibid.,* p. 27
9. Bajesi rămâne un personaj misterios în cazul Mortara. Acesta nu i-a atras deloc atenția magistratului care a investigat ulterior chestiunea, în legătură cu procesul de răpire în care a fost implicat inchizitorul. Din evidențele parohiale de la San Gregorio rezultă că femeia locuia aproape de soții Mortara când aceștia s-au mutat la Bologna, dar la scurt timp după aceea a plecat din parohie. Desigur că este posibil ca Bajesi să nu fi aflat despre caz direct de la Regina Bussolari, ci de la vreun terț care aflase de la Bussolari despre botez.
10. *Ibid.* Scrisul cu majuscule se găsește în original.
11. Scris cu majuscule în original
12. *Ibid.,* pp. 30–31
13. *Dubbi critico-teologici sul battesimo chesi pretende conferito in Padova alia Signora Regina Bianchini,* 1786, p. 5. Un exemplar din acest document se găsește în Archiginnasio di Bologna.
14. Relatarea mea a cazului Bianchini se bazează pe sursa sus-citată, o cărțulie anonimă de 31 de pagini scrisă de un bărbat care se descrie ca „privato“, ca replică la interesul manifestat de publicul larg față de caz.
15. *Brevi cenni*, p. 22
16. *Ibid.,* pp. 22–23

17. Comandantul Weil, „Un précédent de l'affaire Mortara", în *Revue historique* nr. 137. Republicată ca pamflet, Paris, 1921, p. 3. Citatul este din scrisoarea contelui de Rayneval, de la 26 iunie 1840, către M. Thiers de la Paris. Weil reproduce mare parte din corespondența franceză relevantă, iar fragmentele din corespondență pe care le folosesc aici sunt extrase din această sursă.
18. *Ibid.*
19· *Ibid.,* p. 5
20. *Ibid.,* pp. 7–8
21. *Ibid.,* p. 15. Scrisoarea contelui de Rayneval către cardinalul Lambruschini, 21 iulie 1840.
22. *Ibid.,* pp. 9–10. Scrisoarea contelui de Rayneval către M. Thiers, 17 iulie 1840.
23. *Ibid.,* p. 12. Scrisoarea cardinalului Lambruschini, Palatul Quirinale, Roma, 18 iulie 1840, adresată lui *Monsieur le chargé d'affaires de S.M. le roi des Français.*
24. *Ibid.,* pp. 10–13. Scrisoarea contelui Rayneval către M. Thiers, 27 iulie 1840.
25. Massari, *Diario*, vol. 1858–1860, p. 95
26. Frank Coppa, *Pope Pius IX: Crusade in a Secular Age,* 1979, p. 129
27. Luigi Previti, „La circolare del gran maestro della Massoneria", în *Civiltà Cattolica*, ser. 13, vol. 12, 1888, p. 391
28. Dufault, *Vie anecdotique*, pp. 131–132
29. Louis Veuillot, *Le parfum de Rome. Oeuvres complètes*, vol. 9, 1926, pp. 448–451
30. Moroni Romano, „Ebrei", p. 29; Di Porto, „Gli ebrei di Roma", p. 30
31. Relatarea acestei întâlniri se bazează în primul rând pe Berliner, *Storia degli ebrei*, pp. 305–307. A se vedea și Di Porto, „Gli ebrei di Roma", p. 59.
32. Citat în Martina, *Pio IX*, p. 34n53. Martina nu indică data la care a avut loc această întâlnire.

Capitolul 16

1. Scrisoarea lui Momolo Mortara către S. Scazzocchio, 3 decembrie 1858, ASCIR

2. Scrisoarea lui S. Scazzocchio către Momolo Mortara, 7 decembrie 1858, ASCIR
3. Israel Davis, „Moses Montefiore“, *Jewish Enciclopedia,* 1901, vol. 8, pp. 668–670
4. Despre familia Rothschild extinsă, a se vedea Egon Caesar Corti, *The Reign of the House of Rothschild*, trad. Brian și Beatrix Lunn, 1928, și Virginia Cowles, *Rothschild: A Family of Fortune,* 1973
5. Această descriere a misiunii lui Montefiore la Damasc se bazează, în principal, pe relatarea găsită în Myrtle Franklin și Michael Bor, *Sir Moses Montefiore, 1784–1885,* 1984, pp. 41–57.
6. Scrisoare de la Moses Montefiore către Deputati dell' Università Israelitica di Reggio, ianuarie 5001 [anul potrivit calendarului evreiesc], ASRE-AN, b. 28. Tot aici se găsesc și celelalte documente trimise de Montefiore.
7. Chaim Bermant, *The Cousinhood: The Anglo-Jewish Gentry,* 1971, pp. 104–105
8. L. Loewe (ed.), *Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore,* 1890, pp. 85–86
9. Corespondența dintre Montefiore și Eardley a fost republicată în *The Jewish Chronicle and Hebrew Observer,* Londra, 31 decembrie 1858, p. 2.
10. Printre cei care l-au însoțit pe Montefiore, s-a numărat și Gershom Kursheedt, un om de afaceri evreu din New Orleans, care locuia, pe atunci, în Londra. După cum a remarcat Korn, în *American Reaction,* p. 157, Kursheedt s-a dus în calitate de „reprezentant neoficial al evreilor din America“ și, astfel, călătoria sa a constituit prima intervenție directă a comunității americano-evreiești în numele evreilor din străinătate. Aceasta este o afirmație destul de șubredă, pentru că este greu de spus ce rol a jucat el la Roma. Nici măcar Montefiore nu face, de fapt, vreo referire la el, iar Kursheedt nu a participat la nici una dintre întâlnirile importante de acolo ale lui sir Moses.
11. Loewe, *Diaries of sir Moses Montefiore*, p. 103
12. „Întoarcerea lui sir Moses Montefiore“, *în The Jewish Chronicle and Hebrew Observer*, 27 mai 1859, p. 4
13. Isidore Cahen, „Chronique du mois“, în *Archives Israélites*, iulie 1859, pp. 423–424

14. *Ibid.*
15. Volli, „Il caso Mortara nell' opinione pubblica“, p. 1117
16. Relatarea scrisă de mână de către Enrico Sarra, rectorul Catehumenilor, care cuprinde aceste informații, se găsește în ACC #184, intrarea nr. 317, pp. 95–96.
17. Scrisoarea de la Scazzocchio către Angelo Padovani, Bologna, 1 februarie 1859, ASCIR
18. Sursa acestei relatări este însuși Edgardo, din notele autobiografice pe care le-a scris în 1878, care au fost republicate în anexa lucrării lui Masetti Zannini, „Nuovi documenti“, pp. 264–265. Nu avem o confirmare directă din evidențele papale.
19. Aceasta este relatarea din Moroni Romano, în paragraful despre „Chiese di Roma-S. Pietro in Vinculis“, din lucrarea *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastico*, vol. 13, 1843, p. 6.
20. Acest fragment este reprodus în Dufault, *Vie anecdotique*, pp. 125–129.

Capitolul 17

1. Giambattista Casoni, *Cinquant'anni di giornalismo 1846–1900*, 1908, vol. 2, p. 21
2. Citat în „Spoglio dei giornali“, *Gazzetta del popolo,* Bologna, 11 ianuarie 1860, p. 3
3. Arturo Carlo Jemolo, *Chiesa e stato in Italia dal Risorgimento ad oggi* (1955), pp. 49–50
4. Martina, *Pio IX*, p. 34. Se amintește, potrivit remarcabilului biograf francez al lui Pius al IX-lea, Robert (*Il pontificato*, p. 145), că acțiunile papei în cazul Mortara l-au determinat pe Napoleon al III-lea să nu mai ezite și să-și dea acordul pentru destrămarea imperiului pământesc al papei. Sau, potrivit spuselor istoricului britanic J. Derek Holmes (din *The Triumph*, p. 126), cazul Mortara „a pus, o dată în plus, sub semnul întrebării puterea laică și autocrația ecleziastică“ și „a pregătit opinia publică franceză pentru o schimbare în ceea ce privește politica externă a lui Napoleon“.
5. Bottrigari, *Cronaca*, vol. 2, p. 446
6. „Cronaca contemporanea – Notificazione dell'Em, Legato di Bologna“, în *Civiltà Cattolica*, ser. 4, vol. 3, p. 103

7. Am realizat descrierea evenimentelor legate de plecarea trupelor austriece din Bologna pornind, în primul rând, de la Bottrigari, *Cronaca*, vol. 2, pp. 460–464.
8. Alberto Dallolio, „Bologna nel 1859“, în *Bologna nella storia d'Italia,* 1933, p. 163
9. Fantini, „Un arcivescovo bolognese“, p. 220; a se vedea, de asemenea, Fantini, „Il clero bolognese nella crisi del 1859–1860“, *Bollettino del Museo del Risorgimento di Bologna,* nr. 3, 1958, pp. 109–161
10. Scrisoarea lui Odo Russell către Lord J.R., 22 iulie 1859, nr. 94, în Blakiston, *The Roman Question*, pp. 26–27
11. Această descriere se bazează pe Bottrigari, *Cronaca*, vol. 2, pp. 479–482, inclusiv pe povestea din *Monitore* din Bologna, pe care o reproduce.
12. „Popoli della campagna“, *Gazzetta del popolo*, 17 august 1859
13. Textul declarației lui Farini se poate găsi, ca anexa E, în Francesco Jussi, *Studi e ricordi di Foro Criminale per l'avvocato Francesco Jussi,* 1884.
14. „Notificazione Ecclesiastica“, semnată M. Card. Viale-Prelà, Arciv., datată Palazzo Arcivescovile di Bologna, 29 august 1859, AAB-N
15. „Notificazione Ecclesiastica“, semnată de M. Card. Viale-Prelà, Arciv., datată Palazzo Arcivescovile di Bologna, 8 decembrie 1859, AAB-N
16. Bottrigari, *Cronaca*, vol. 2, p. 509
17. Despre funcțiile politice ale ritualurilor, a se vedea David I. Kertzer, *Ritual, Politics and Power,* 1988
18. Despre ceremonialurile Revoluției Franceze, a se vedea Mona Ozouf, *La Fête révolutionnaire,* 1976
19. Dallolio, „Bologna nel 1859“, pp. 193–195
20. Bottrigari, *Cronaca*, vol. 2, pp. 514–515
21. Fantini, „Un arcivescovo bolognese“, p. 226
22. Dallolio, „Bologna nel 1859“, p. 205
23. Scrisoarea lui Odo Russell către Lord J.R., 10 decembrie 1859, nr. 138, în Blakiston, *The Roman Question*, p. 65

Capitolul 18

1. Giuseppe Pavia, scrisoare de la Bologna, 13 noiembrie 1859, în *Archives Israélites*, decembrie 1859, pp. 708–710
2. ASB-FV, p. 4

3. Un an mai târziu, Curletti avea să sfârșească și el într-o închisoare din Torino, așteptând să fie judecat pentru crimă, într-un caz complex cu acuzații de organizare de grupuri de hoți și de comitere de asasinate politice. Fiind amenințați de el că va spune totul despre faptele secrete ale lui Farini, Cavour și alții dintre inițiatorii noului stat, paznicii săi, i-au dat voie să evadeze. Însă, în 1861, încă supărat din cauza modului în care fusese tratat, acesta a publicat (alături de un aliat) – fiind, după câte se pare, bine recompensat de finanțatori catolici ultramontiști – o deconspirare a lui Farini și a colegilor săi, care a fost tradusă în mai multe limbi europene. Curletti a fost nevoit să fugă definitiv din Europa și a murit în anonimat în Philadelphia, în 1876. Rodolfo Fantini, „Due «buone lane» nelle vicende del nostro Risorgimento: Griscelli e Curletti“, *Strenna storica bolognese* nr. 15, 1965, pp. 99–112; Adriano Colocci, *Griscelli e le sue memorie* (1909). Expozeul s-a publicat sub inițialele pseudonime „J.A.“, sub titlul *La vérité sur les hommes et les choses du royaume d'Italie. Révélations par J.A., ancien agent secret du compte du Cavour,* 1861. Referitor la opinia Bisericii cu privire la această afacere, a se vedea anunțul din *Civiltà Cattolica*, ser. 4, vol. 12, 1861, pp. 121–123.
4. ASB-FV, pp. 12–14
5. Referitor la trecerea efectivelor poliției din Bologna de la fostul regim la cel nou, a se vedea Hughes, *Crime, Disorder and the Risorgimento*
6. ASB-FV, pp. 5–7
7. Literatura referitoare la Inchiziție e bogată. Cu privire la diversele forme ale Inchiziției moderne, a se vedea Gustav Henningsen și John Tedeschi (ed.), *The Inquisition in Early Modern Europe* (1986); Romano Canosa, *Storia dell'Inquisizione in Italia dalla metà del Cinquecento alia fine del Settecento*, vol. 5, 1986–1990; Stephen Haliczer (ed.), *Inquisition and Society in Early Modern Europe*, 1987; John Tedeschi, *The Prosecution of Heresy, Collected Studies on the Inquisition in Early Modern Italy*, 1991; Andrea Del Col și Giovanna Paolin (ed.), *L'Inquisizione romana in Italia nell' età moderna*, 1991, în special Andrea Prosperi, „Per la storia dell'Inquisizione romana“, pp. 27–64. Despre modul în care erau tratați evreii de către Inchiziția italiană din epoca modernă, a se vedea Michele Luzzati, ed., *L'lnquisizione e gli ebrei in Italia* (1994); Nicolas Davidson, „Inchiziția și evreii din Italia“, în Haliczer, *Inquisition and Society*, pp. 19–46; Pier Cesare Ioly Zorattini, *Processi del S. Uffizio di Venezia*

contro ebrei e giudaizzanti, 5 vol., 1980; Brian Pullan, *The Jews of Europe and the Inquisition of Venice*, *1550–1670,* 1983. Referitor la o istorie a Inchiziției și a evreilor din Modena și din statele D'Este, a se vedea Albano Biondi, „Inquisizione ed ebrei a Modena nel Seicento", în Euride Fregni și Mauro Perani (ed.), *Vita e cultura ebraica nello stato estense*, 1993, pp. 259–273; și Biondi, „Gli ebrei e l'Inquisizione negli stati estensi", în Luzzati, *L'Inquisizione,* pp. 265–285.

8. Canosa, *Storia dell'lnquisizione*, vol. 5, p. 216
9. Antonio Battistella, *Il S. Officio e la riforma religiosa in Bologna*, 1905. Referitor la istoria începuturilor Inchiziției la Bologna, a se vedea Massimo Giansante, „L'Inquisizione domenicana a Bologna fra XII e XIV secolo", *Il Carrobbio* 13, 1987, pp. 219–229; și Guido Dall'Olio, „I rapporti tra la Congregazione del Sant'Ufficio e gli inquisitori locali nei carteggi bolognesi (1573–1594)", *Rivista storica italiana* 105, 1993, pp. 246–286.
10. Davidson, „Inchiziția și evreii din Italia", p. 35
11. Vittore Rava, *Gli ebrei in Bologna*, 1872, pp. 17–19. Referitor la un caz dramatic de la jumătatea secolului al XVII-lea a unui evreu din închisoarea Torrone, din Bologna, și judecat de inchizitor, a se vedea Ermanno Loevinson, „Un marrane du XVII siècle à Bologne, Emmanuel Passarino Leon ou Juda Vega", *Revue des Études juives*, n.s. vol. 3, 1938, pp. 91–96.
12. Referitor la istoria Inchiziției de la Bologna în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, a se vedea Alessandra Fioni, „L'Inquisizione a Bologna. Sortilegi e superstizioni popolari nei secoli XVII–XVIII", *Il Carrobbio*, 1992, pp. 141–150
13. „Editto della Santa Inquisizione contro gl'Israeliti degli Stati Pontifici", în Achille Gennarelli, *Il governo pontificio e lo stato romano, documenti preceduti da una esposizione storica,* 1860, partea I, pp. 304–305
14. ASB-FV, p. 23
15. *Ibid.,* pp. 7–12
16. Din traducerea italiană din Volli, „Il caso Mortara nell'opinione pubblica", p. 1121n64. Relatarea din *Times* este reprodusă și în secvența lui Isidore Cahen din „Chronique du mois", în *Archives Israélites*, februarie 1860, p. 91.
17· Bottrigari, *Cronaca*, vol. 3, p. 3

18. Scrisoarea lui Leone Ravenna, Ferrara, 17 ianuarie 1860, în *Archives Israélites*, februarie 1860, pp. 77–78
19. Scrisoarea lui Giuseppe Pavia, 15 ianuarie 1860, în *Archives Israélites*, februarie 1860, pp. 79–80

Capitolul 19

1. Carlo Colitta, *II Palazzo comunale detto d'Accursio*, 1980, pp. 48–49, 136–138
2. ASB-FV, pp. 22–41
3. *Ibid.,* pp. 46–77

Capitolul 20

1. În certificatul său de naștere, furnizat de preotul din parohia din San Giovanni in Persiceto, scrie că data de naștere a Annei Morisi este 28 noiembrie 1833, ASB-FV, p. 202.
2. ASB-FV, pp. 105–122
3. *Ibid.,* pp. 122–130
4. *Ibid.,* pp. 143–152
5. *Ibid.,* p. 192
6. *Ibid.,* p. 329
7. *Ibid.,* p. 342
8. *Ibid.,* pp. 205–211
9. *Ibid.,* pp. 228–235
10. *Ibid.,* p. 241
11. *Ibid.,* pp. 241–249
12. *Ibid.,* pp. 331–333
13· *Ibid.,* pp. 343–359

Capitolul 21

1. Aceste scrisori se găsesc în ASV-Pio IX.
2. Aceste scrisori se găsesc în AAB-AC, b. 152, protocollo nr. 42. Sublinierea este preluată din scrisorile originale.
3. ASB-FV, pp. 360–395
4. *Ibid.,* documentul tipărit găsit, după p. 406
5. *Ibid.,* pp. 395–396
6. *Ibid.,* pp. 397–398

7. Manuscrisul poeziei, „Motto sopra alcuni uomini politici in un verso endecasillabo“, care nu cuprinde nici o referire la autor sau la dată, se găsește în AdAB, B. 3849, mss. nr. 11. Se pare că a fost scrisă în jurul anului 1846.
8. Jussi, *Studi e ricordi*, pp. 117–134
9. ASB-FV, pp. 404–410
10. Textul „Conclusioni fiscali“ din dosarul Feletti a fost tipărit și se poate găsi la Biblioteca di Storia Moderna e Contemporanea di Roma, ca Misc. Risorg. c. 29. Sentința solicitată a fost reconstituită și din relatarea ulterioară a lui Jussi, din *Studi e ricordi*, p. 219.
11. Preotul parohial nu era, bineînțeles, de fapt, iezuit.
12. ASB-CR. Acolo se păstrează câteva chitanțe ale cumpărăturilor făcute la băcănia lui Leporis, în 1843.
13. Aici Jussi confundă puțin lucrurile. Nu Momolo, ci unchiul Mariannei l-a însoțit pe cumnatul Mariannei în ziua respectivă.
14. Francesco Jussi, *Difensa del Padre Pier Gaetano Feletti,* 1860

Capitolul 22

1. A se vedea Aubert, *Il pontificato*, p. 147
2. „Circolare dell’intendenza di Bologna alle rappresentanze comunali della provincia, Bologna, 29 dicembre 1859“, în *Il monitore di Bologna*, 3 ianuarie 1860, p. 1
3. Piero Zama, „I plebesciti“, în *Il 1859–1860 a Bologna*, 1961, pp. 303–313
4. Marcelli, „Le vicende politiche“, p. 114
5· Bottrigari, *Cronaca*, vol. 3, p. 33
6. Bolla de pe 25 martie 1860. Text din *Corriere dell’Emilia*, 11 aprilie 1860.
7. ASB-FV, pp. 399–400
8. *L’educatore israelitico*, aprilie 1860, vol. 8, p. 155
9. Isidore Cahen, „Chronique du mois“, *Archives Israélites* (mai 1860), pp. 276–277
10. Rodolfo Fantini, „Il clero bolognese nel decennio 1859–1869“, în R. Fantini et al., (ed.), *Clero e partiti a Bologna dopo l’unità*, Bologna, 1968, p. 23.

11. „Lettera circolare del sindaco di Bologna pel suono delle campane all arrivo di S.M. Vittorio Emanuele II“, 27 aprilie 1860. Exemplar găsit la AAB-AC, anno 1860, prot. n. 128. Răspunsul comun adresat primarului de către preoții parohiali se găsește în același dosar de arhivă.
12. „L'arrivo di S.M. il re“, *Il Corriere dell'Emilia*, 2 mai 1860
13. În Fantini, „Un arcivescovo bolognese“, p. 239
14. Citat în Tencajoli, „Cardinali corsi“, p. 154. Manuscrisul original al lui Nascentori se poate găsi la AdAB. Cronica lui Bottrigari cuprinde un portret la fel de neplăcut al arhiepiscopului. A se vedea Enrico Bottrigari, *Cronaca di Bologna*, vol. 4, 1962, p. 62.
15. Francesco Manzi Nascentori, *Cronaca Bolognese. Con annotazioni sui principali avvenimenti mondiali e sulle più celebrate scoperte del sec. XIX*, anno IV, 1860, manoscritto depositato presso la Biblioteca dell'Archiginnasio di Bologna, MSS B. 2218; Fantini, „Un arcivescovo bolognese“, pp. 242–244; Mario Fanti, „Una missione del clero bolognese presso Cavour, 1860“, în *Strenna storica bolognese* 10, 1960, pp. 17–40
16. Elogiul în limba latină, de trei pagini, realizat de Fr. Dominicus Toselli, datând de pe 9 iulie 1881, se găsește la ASDB, I.16518, n. 1. Scrisoarea lui Feletti către Pius IX este reprodusă în Masetti Zannini, „Nuovi documenti“, pp. 278–279.
17. Martina, *Pio IX*, p. 674. Discuțiile purtate de monseniorul Canzi cu poliția și cu instanțele din Bologna pot fi consultate în Bottrigari, *Cronaca*, vol. 3, pp. 234, precum și în diferite alte părți ale cărții.
18. D'Amato, *I domenicani*, pp. 1003–1006

Capitolul 23

1. „L'affaire Mortara davanti al congresso“, în *La gazzetta del popolo*, 28 noiembrie 1859
2. Isidore Cahen, „Chronique du mois“, în *Archives Israélites*, ianuarie 1860, p. 46
3. *Ibid*. și Isidore Cahen, „Chronique du mois“, *Archives Israélites*, februarie 1860, p. 90
4. Este evident rolul-cheie pe care l-a jucat cazul Mortara în grăbirea înființării Alianței Israelite Universale. A se vedea, de exemplu, Bernhard

Blumenkranz, *Histoire des juifs en France,* 1972, pp. 335–336, și Michael Graetz, *Les Juifs en France au XIXe siècle*, 1989, p. 13.

5. Citat în Volli, „Il caso Mortara nell'opinione pubblica", p. 1136
6. Fragmente din această scrisoare se găsesc în Gemma Volli, „Alcune conseguenze benefiche dell'affare Mortara", pp. 312–313.
7. Scrisoarea lui Cavour către Gropello, 29 aprilie 1861 (n. 3405), în Camillo Cavour, *La liberazione del Mezzogiorno e la formazione del regno d'Italia. Carteggi di Camillo Cavour*, vol. 4, 1954, pp. 456–457
8. Scrisoare datată 27 septembrie 1860, reprodusă în Volli, „Alcune conseguenze", pp. 314–315
9. Volli, „Il caso Mortara nell'opinione pubblica", pp. 1136–1137. Publicat prima dată în 1873, romanul lui Garibaldi, *I mille* (1982), vorbește în detaliu despre doi evrei convertiți și reflectă anticlericalismul său puternic și anticatolicismul său. Se referă la cazul Mortara când discută despre convertirea într-o biserică de la Roma a celor doi protagoniști ai săi: „Amatorii de astfel de ceremonialuri dezgustătoare aveau să recunoască tiparul lor în convertirea micului Mortara, răpit de la părinții săi evrei de către preoți, ca să îl catolicizeze". (p. 165)
10. *Monitore di Bologna*, suplimentul la nr. 11 (15 ianuarie 1860), pp. 1–2. Premiera a fost descrisă de Isidore Cahen, în „Chronique du mois", din *Archives Israélites*, ianuarie 1860, pp. 47–48. Ca să nu lezeze sensibilitățile religioase catolice, după câte se pare, în piesă copilul se întorcea la mama sa, fără să-și respingă noua religie.
11. *Corriere dell'Emilia*, 19 aprilie 1860
12. Riccardo Castelvecchio, *La famiglia ebrea. Dramma in quattro atti ed un prologo*, 1861. Potențialul dramatic nesfârșit, în Italia, al problemei Mortara, a fost dovedit și de curând, prin publicarea, în anul 1983, a romanului care pornește de la acest caz. A se vedea Pier Domiano Ori și Giovanni Perich, *La Carrozza di San Pietro*, 1983.
13. H.M. Moos, *Mortara: or the Pope and His Inquisitors, a Drama,* 1860
14. *Edgar Mortara, dédié aux pères et aux mères de toutes les nations et de toutes les religions*, Paris, 1860, pp. 20–21
15. Volli, „Il caso Mortara nell' opinione pubblico", p. 1136; Castelar, *Ricordi d'Italia*, p. 7
16. Scrisoarea lui Odo Russell către Lord J.R., Roma, 4 decembrie 1860 (n. 183), în Blakiston, *Chestiunea romană*, p. 142

17. Di Porto, „Gli ebrei di Roma“, p. 59
18. Memoriile autobiografice ale lui Edgardo Mortara, scrise în 1878, sunt reproduse în anexă la Masetti Zannini, „Nuovi documenti“, p. 265

Capitolul 24

1. Renato Mori, *La questione romana*, 1861–1865, 1963, pp. xix–xxi
2. Pentru o descriere plină de viață a Romei din acea perioadă, a se vedea Castelar, *Ricordi d'ltalia*, Capitolul întâi
3. Jemolo, *Chiesa e stato*, pp. 49–50
4. Citat în John B. Bury, *History of the Papacy in the Nineteenth Century*, 1930, pp. 8–9
5. Textul (în italiană) al enciclicei și al Silabusului pe care l-am folosit aici este luat din Eucardio Momigliano și Gabriele M. Casolari (ed.), *Tutte le encicliche dei Sommi Pontefici,* 1959, pp. 262–280. Referitor la impactul politic al Silabusului, a se vedea Holmes, *The Triumph*, p. 146. Referitor la o analiză detaliată a rolului papei în elaborarea Silabusului, a se vedea Martina, *Pio IX*, pp. 287–356.
6. Aubert, *Il pontificato*, p. 398
7. Într-adevăr, înscrisurile referitoare la cazurile Mortara și Coen se află în același dosar la arhiva sinagogii de la Roma, sub titlul „Forced Baptisms“, și cele două cazuri sunt îndosariate tot împreună în arhiva secretarului de stat de la Vatican.
8. Scrisoarea de la nunțiul apostolic, de la Paris, către cardinalul Antonelli, 13 august 1864, ASV-SS, fasc. 3, p. 237
9. În *Il monitore di Bologna*, 13 august 1864, se citează un anunț apărut în *Italie* și datat 9 august.
10. *Il monitore di Bologna*, 1 octombrie 1864, p. 3
11. *Ibid.,* 6 septembrie 1864, p. 2
12. Citat în Fernando Ceccarelli, „1870 – La riconsegna del giovinetto Coen alla famiglia“, L'urbe 12, 1949, p. 20. Și Ceccarelli citează susținerea lui Stefano Jacini potrivit căreia refuzul cardinalului Antonelli de a aproba solicitarea ambasadorului francez de a-l înapoia pe Giuseppe Coen părinților săi a fost, pentru Napoleon III, picătura care a umplut paharul, făcându-l pe acesta să regrete susținerea militară continuă pe care i-o acordase papei și a contribuit la ajungerea la ocupația italiană a Romei.

13. Scrisoarea de la Marco Minghetti din Bologna către contele Giuseppe Pasolini, 20 iulie 1865, în Guido Pasolini (ed.), *Carteggio tra Marco Minghetti e Giuseppe Pasolini*; vol. 4, *1864–1876* (1930), scrisoarea nr. 745, p. 117
14. Arthur F. Day, *The Mortara Case,* 1929, pp. 502–503. Traducerea versetului din Isaia este preluată din ediția Cornilescu a Bibliei.
15. Edgardo Mortara, „Stanze recitate alla presenza della Santità di Nostro Signore Papa Pio Nono da Edgardo Mortara in S. Agnese fuori le mura il di 12 Aprile 1866“, BAV, 8501, n. 22
16. Citat în Pelczar, *Pio IX*, p. 200
17. Din memoriile lui Edgardo Mortara din 1878, republicate în Masetti Zannini, „Nuovi documenti“, p. 269
18. *Storia d'Italia, Cronologia 1815–1990*, 1991, p. 165
19. Raffaele Cadorna, *La liberazione di Roma nell'anno 1870 ed il plebiscito*, 1889, pp. 247–248, 557
20. Ugo Pesci, *Gazzetta del popolo*, 10 octombrie 1870, citat în Ceccarelli, „1870 – La riconsegna“, p. 17
21. „Il fanciullo Coen“, *L'opinione nazionale* nr. 18, 1870, pp. 332–335
22. Aceasta este relatarea prezentată în studiul clasic al Gemmei Volli despre cazul Mortara, *II caso Mortara nel primo centenario,* 1960, p. 36. Ca operă dramatică, pare prea frumoasă ca să fie adevărată și, din păcate, nu am reușit să găsesc nici o dovadă în sprijinul său, chiar dacă știm că Riccardo Mortara a devenit cu adevărat ofițer de carieră. Nici Edgardo nu face referire la aceasta în memoriile sale din 1878, când vorbește de evenimentele din 1870, chiar dacă, bineînțeles, avea motive să nu vrea să discute despre acest subiect.

Capitolul 25

1. Toate informațiile și toate celelalte materiale folosite în acest capitol și în capitolul următor, cu excepția cazului în care se menționează altfel, provin din dovezile legate de procesul lui Momolo Mortara et al., care să găsesc la ASF-MM.
2. Este posibil să fi fost chiar rudă. Fratele lui Momolo, Moses, se însurase cu o Bolaffi, a cărei mamă, ilustrând complexitatea căsătoriilor între coreligionari ale redusei populații evreiești din Italia, era o Padovani. ASRE Stato della popolazione israelitica di Reggio, 1849.

Capitolul 26

1. Arestarea și judecarea lui Mortara au fost anunțate de mai multe ziare din Florența, mai ales *La nazione*, dar și *Fanfulla*, *Il corriere italiano* și *Le journal de Florence*.

Epilog

1. Mortara, anexă la Masetti Zannini, „Nuovi documenti“, pp. 270–271
2. Raffaele De Cesare, „Il ratto del fanciullo Mortara a Bologna (1858)“, în *Gazzetta dell'Emilia*, 15 martie 1907
3. „La conferenza del p. Mortara“, 11 iulie 1891, Biblioteca Estense, Modena
4. Leti, *Roma e lo Stato Pontificio*, vol. 1, p. 16n
5. *Fatti (I) della nuova Roma contro la salma di Pio IX*, 1885, Ratisbona. Biblioteca Apostolica Vaticana, R.G. Storia IV 10775.
6. La arhiva Casei dei Catecumeni din Roma se găsesc atât o carte poștală, cât și un bilet adresate rectorului, de către Pio Mortara, în 1919, ACC.
7. G.P., „La morte di D. Pio Mortara“, *L'osservatore romano*, 22 martie 1940, p. 4

Surse de arhivă și abrevieri

Archivio dell'Archiginnasio di Bologna (**AdAB**).

Costitutioni, Ordini, et Leggi della Casa dei Catecumeni di Bologna, Riformati l'Anno MDXCIII. Bologna, 1641 (**COL**).

Miscelanea B. 1894. „Editto Sopra gli Ebrei", diverse versiuni din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.

Giuseppe Manzi Nascentori. Cronaca bolognese, anno quarto (1858), anno sesto (1860), manuscris.

B. 3849. mss. n. 11. poezie satirică, manuscris, fără autor.

Archivio Arcivescovile di Bologna (**AAB**).

Segreteria Arcivescovile, Atti Comuni, b. 145, 150, 151, 152 (**AC**).

Miscellanee Vecchie (**MV**).

Notificazioni, 1858–1860 (**N**).

Archivio Cardinale Michele Viale Prelà. Biblioteca del Musee del Risorgimento di Milano.

Archivio Casa Cat. Catecumini Neofiti. Găzduită în Archivio del Vicariato di Rorna (**ACC**).

#184. Liber III. Baptizatorum Neophytorum. Ven. Domus Catechumenorum de Urbe, 1827–1887.

Diverse.

Archivio del Museo del Risorgimento di Bologna (**AMRB**).

Archivio della Parrocchia di San Gregorio di Bologna (**ASG**).

Stato d'anime, 1847–1860 (anual) (**SA**).

Archivio di San Domenico di Bologna (**ASDB**).

Archivio Segreto Vaticano (**ASV**).

Fondo Pio IX, oggetti vari, n. 1433, „Mortara Edgardo" (**Pio IX**).

Segretario di Stato, anna 1864, rubrica 66 (Ebrei) (**SS**), fasc. 1, 2, 3.

Archivio di Stato di Bologna (**ASB**).

Corporazioni religiose soppresse nel periodo postunitario, Misc.

Serie prima 44,383 (San Domenico) (**CR**).

Tribunal Civile e Criminale di Prima Istanza in Bologna.

Causa di separazione violenta del fanciullo Edgardo Mortara... contro Feletti Frate Pier Gaetano, 1860 (**FV**).

Archivio di Stato di Firenze (**ASF**).
Tribunale Civile e Correzionale di Firenze
Assise 45, Procedimento penale contro Mortara Momolo, Bolaffi Flaminio, Mortara Ercole, Mortara Marianna, imputati di omicidio in danno di Tognazzi Rosa... il 3 aprile 1871. (**MM**)
Archivio di Stato di Modena
Arch. Materie–Ebrei.
Archivio di Stato di Reggio Emilia (**ASRE**).
Fondo Bassani (**FB**).
Università Israelitica di Reggio Emilia, Archivio Nuovo (**AN**).
Archivio di Stato di Roma
Misc. Carte Politiche e Risevate, b. 129.
Archivio Storico della Comunità Israelitica di Roma (**ASCIR**).
Battesimi forzati, Caso Mortara 1858 (**BF**).
Biblioteca Apostolica Vaticana, biblioteca Vali Ferraioli IV (**BAV**).
Biblioteca Estense (Modena), archivio.

Bibliografie

Albo a memoria dell'augusta presenza di Nostro Signore Pio IX in Bologna l'estate dell'anna 1857, Bologna, Tip. governativa della Volpe e del Sassi, 1858

Allegra, Luciano, „L'Ospizio dei catecumeni di Torino", în *Bollettino storico-bibliografico subalpino* nr. 88:2, Torino, 1990, pp. 513–573

Anonim, *Roma e la opinione pubblica d'Europa nel fatto Mortara,* Torino, Unione Tipografico-Editrice, 1859

Anonim, *Edgar Mortara, dédié aux pères et aux mères de toutes les nations et de toutes les religions,* Paris, E. Dentu, 1860

Assezat, Jules, *Affaire Mortara: Le droit du père,* Paris, E. Dentu, 1858

Aubert, Roger, „Antonelli, Giacomo", în *Dizionario biografico degli italiani* nr. 3, 1961, pp. 484–493

***, *Il Pontificato di Pio IX (1846–1878)*, trad. de Giacomo Martina, în *Storia della Chiesa*, volum XX/1 și 2, ed. a 4-a, Torino, San Paolo, 1990

Badini, Gino, „L'archivio Bassani dell'Università Israelitica", în *Ricerche storiche,* Reggio nell'Emilia nr. 27:73, 1993, pp. 27–80

Balletti, Andrea, *Gli ebrei e gli Estensi,* Reggio nell'Emilia, 9130, Anonima Poligrafica Emiliana

Bareille, G., „Catéchuménat", în *Dictionnaire de Théologie Catholique* nr. 2:2, Paris, Letouzey et Ané, 1905, pp. 1968–1987

Battistella, Antonio, *Il S. Officio e la riforma religiosa in Bologna,* Bologna, Zanichelli, 1905

Bellettini, Serena, *La comunità ebraica di Modena nell'età moderna,* teză de doctorat, 1965–1966, Facoltà di Magistero, Università di Bologna, Relatore: Paolo Prodi, 1966

Berliner, Abraham, *Storia degli ebrei di Roma*, trad. de Aldo Audisio, Milano, Rusconi, 1992 (orig. în germană, ١٨٩٣)

Bermant, Chaim, *The Cousinhood: The Anglo-Jewish Gentry,* Londra, Eyre & Spottiswoode, 1971

Berni degli Antonj, Vincenzo, *Osservazioni al voto consultive del Signor Avvocato Giovanni Vicini,* Bologna, Nobili, 1827

Berselli, Aldo, „Le relazioni fra i cattolici francesi ed i cattolici conservatori bolognesi dal 1858 al 1866“, în *Rassegna storica del Risorgimento* nr. 41, 1954, pp. 269–281

***, „Movimenti politici a Bologna dal 1815 al 1859“, în *Bollettino del Museo del Risorgimento* nr. 5, 1960, pp. 201–254

Biondi, Albano, „Inquisizione ed ebrei a Modena nel Seicento“, în Euride Fregni și Mauro Perani (ed.), *Vita e cultura ebraica nello stato estense,* Nonantola, Edizioni Fattoadartev, 1993

***, „Gli ebrei e l'Inquisizione negli stati estensi“, în Michele Luzzati (ed.), *L'Inquisizione e gli ebrei in Italia,* Roma, Laterza, 1994

Blakiston, Noel, *The Roman Question: Extracts from the Despatches of Odo Russell from Rome,1858–1870,* Londra, Chapman &Hall, 1962

Blumenkranz, Bernhard, *Histoire des juifs en France,* Toulouse, 1972

Blustein, Giacomo, *Storia degli ebrei in Roma dal 140 av. Cr. fino ad oggi,* Roma, Casa Libraria Editrice Italiana p. Maglione & C. Strini, 1921

Bosi, Giuseppe, *Archivio di rimembranze felsinee*, vol. 3, Bologna, Tip. Chierici di S. Domenico, 1858

Bottrigari, Enrico, *Cronaca di Bologna*, 4 volume, ed. de Aldo Berselli, Bologna, Zanichelli, 1960–1962

Braive, G., „Un choc psycologique avant la guerre d'Italie: L'affaire Mortara. Les répercussions en Belgique (juillet–decembre 1858)“, în *Risorgimento* nr. 8, 1965, pp. 49–82

Bury, John B., *History of the Papacy in the Nineteenth Century,* Londra, Macmillan, 1930 (republicare: New York, Schocken, 1964)

Cadorna, Raffaele, *La liberazione di Roma nell'anno 1870 e il plebiscito,* Torino, L. Roux, 1889

Camaiani, P.G., „Castighi di Dio e trionfo della Chiesa: Mentalità e polemiche dei cattolici temporalisti nell'età di Pio IX“, în *Rivista storica Italiana* nr. 88, 1976, pp. 708–744

Canepa, Andrew M., „L'attegiarnento degli ebrei italiani davanti alla loro seconda emancipazione: Premesse e analisi“, în *Rassegna mensile di Israel* nr. 43, pp. 419–436

***, „Emancipation and Jewish Response in Mid-Nineteenth-Century Italy“, în *European History Quarterly* nr. 16, 1986, pp. 403–439

Canosa, Romano, *Storia dell'Inquisizione in Italia dalla metà del Cinquecento alla fine del Settecento*, 5 volume, Roma, 1986–1990,

Sapere 2000
Caravale, Mario și Alberto Caracciolo (ed.), *Lo stato pontificio da Martino V a Pio IX. Storia d'Italia,* vol. XIV, Torino, UTET, 1978
Casoni, Giambattista, *Cinquant'anni di giornalismo 1846–1900. Ricordi personali*, 2 volume, Bologna, ed. Matteuzzi, 1908
Castelar, Emilio, *Ricordi d'Italia*, trad. din spaniolă de Pietro Fanfani, Florența, Tip. della Gazzettad'Italia, 1873
Castelvecchio, Riccardo, *La famiglia ebrea. Dramma in quattro atti ed un prologo,* Milano, Tip di f. Sanvito succ. a Borroni e Scotti, 1861
Cattaneo, Carlo, *Ricerche economiche sulle interdizioni imposte dalla legge civile agli Israeliti,* Milano, Presso l'Editore, 1836
Cavour, Camillo, *Il carteggio Cavour-Nigra dal 1858 al 1861*, vol. 1, Bologna, Zanichelli, 1926
***, *La liberazione del Mezzogiorno e la formazione del regno d'Italia. Carteggi di Camillo Cavour*, vol. 4., Bologna, Zanichelli, 1954
Ceccarelli, Fernando, „1870 – La riconsegna del giovinetto Coen alla famiglia", în *L'urbe* nr. 12:5, 1949, pp. 15–20
Clara, Giovanni Battista, *Memorie per la storia de' nostri tempi*, vol. 1, Torino, Unione Tipografico-Editrice, 1863
Colitta, Carlo, *Il Palazzo comunale detto d'Accursio,* Bologna, Officina Grafica Bolognese, 1980
Colocci, Adriano, *Griscelli e le sue memorie,* Roma, Loescher, 1909
Comandini, Alfredo, *L'Italia nei cento anni del secolo XIX (1801–1900)*, vol. 1850–1860, Milano, Antonio Vallardi, 1907–1918 (reeditată în 1956)
Coppa, Frank J., „Cardinal Antonelli, the Papal States, and the Counter-Risorgimento", în *A Journal of Church and State* nr. 16, 1974, pp. 453–471
***, *Pope Pius IX: Crusader in a Secular Age,* Boston, Twayne, 1979
***, *Cardinal Giacomo Antonelli and Papal Politics in European Affairs,* Albany, State University of New York Press, 1990
Corti, Egon Caesar, *The Reign of the House of Rothschild*, trad. de Brian și Beatrix Lunn, New York, Cosmopolitan, 1928
Cowles, Virginia, *The Rothschilds: A Family of Fortune*, New York, Knopf, 1973
Dallolio, Alberto, „Bologna nel 1859", în *In Bologna nella storia d'Italia,* Bologna, Zanichelli, 1933

Dall'Olio, Guido, „I rapporti tra la Congregazione del Sant'Ufficio e gli inquisitori locali nei carteggi bolognesi (1573–1594)", în *Rivista storica italiana* nr. 105:1, 1993, pp. 246–286

D'Amato, Alfonso (o.P.), *I domenicani a Bologna*, vol. 2, 1600–1987, Bologna, Edizioni Studio Domenicano, 1988

Davidson, Nicolas, „The Inquisition and the Italian Jews", în Stephen Haliczer (ed*.), Inquisition and Society in Early Modern Europe*, Totowa, N.J., Barnes & Noble, 1987

Davis, Israel, „Moses Montefiore", în *Jewish Encyclopedia* nr. 8, New York: Ktav, 1901, pp. 668–670

Day, Arthur Francis, *The Mortara Case,* Londra, The Month*,* 1929

D'Azeglio, Massimo, *Dell'emancipazione civile degl'Israeliti,* Florența, Le Monnier, 1848

De Cesare, Raffaele, *Roma e 10 stato del papa: Dal ritorno di Pio IX al XX settembre (1850/1870),* Roma, Newton Compton, 1975 (orig. 1906)

Delacouture, [l'abbé], *Le droit canon et le droit naturel dans l'affaire Mortara,* Paris, E. Dentu, 1858

Del Col, Andrea și Giovanna Paolin (ed.), *L'Inquisizione romana in Italia nell'età moderna,* Roma, Ministero per i beni culturali, 1991

Della Peruta, Franco, „Le «interdizioni» israelitiche e l'emancipazione degli ebrei nel Risorgimento", în *Società e storia* nr. 6, 1983, pp. 77–107

Del Monte, Anna, *Ratto della Signora Anna del Monte, trattenuta a'Catecumini tredici giorni dalli 6 fino alli 19 maggio anno 1749*, ed. de Giuseppe Sermonetta, Roma, Carucci, 1989

Di Porto, Bruno, „Gli ebrei di Roma dai papi all'Italia", în Elio Toaff et al. (ed.), *1870: La breccia delghetto. Evoluzione degli ebrei di Roma,* Roma, Barulli, 1971

***, *Dubbi critico-teologici sul battesimo che si pretende conferito in Padova alla Signora Regina Bianchini nata Salomoni ebrea nell'età fanciullesca di anni quattro non compiti da un'altra fanciulla di anni sette non compiti. Aggiuntavi sul fine la Decisione della Congregazione del S. Ufizio,* Bologna, 1786

Dufault, André, *Vie anecdotique de Pie IX,* Paris, Victor Sarlit, 1869

Fair Play, „The Alleged «Mortara» Kidnapping Case in Bologna, Italy", New York (29 pagini; pamflet de 8 pagini), 1858

Falconi, Carlo, *Il cardinale Antonelli,* Milano, Mondadori, 1983

Fanti, Mario, „Una missione del clero bolognese presso Cavour, 1860“, în *Strenna storica bolognese*, n. 10, pp. 17–40, Bologna, Tipografia Vighi e Rizzoli, 1960

Fantini, Rodolfo, „Il clero bolognese nella crisi del 1859–1860“, în *Bollettino del Museo del Risorgimento di Bologna* nr. 3, 1958, pp. 109–161

***, „Sacerdoti bolognesi liberali dal 1848 all'unità nazionale“, în *Bollettino del Museo del Risorgimento di Bologna* nr. 5, 1960, pp. 451–484

***, „Due «buone lane» nelle vicende del nostro Risorgimento: Griscelli e Curletti“, în *Strenna storica bolognese* nr. 15, 1965, pp. 99–112

***, „Il clero bolognese nel decennio 1859–1869“, în Rodolfo Fantini et al. (ed.), *Clero e partiti a Bologna dopa l'unita,* Bologna, Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano, 1968

***, „Un arcivescovo bolognese nelle ultime vicende dello stato pontificio: il Card. Michele Viale Prelà“, *Pio IX* nr. 2, 1973, pp. 210–244

Fantoni, Francesco, *Della vita del Cardinale Viale Prelà,* Bologna, Tip. di S. Maria Maggiore, 1861

Farini, Luigi Carlo, *Lo stato romano dall'anno 1815 all'anno 1850,* Torino, Tip. Ferrero e Franco, 1850–1853

Fatti (I) della nuova Roma contro la salma di Pio IX, 1885, Ratisbona. [Biblioteca Apostolica Vatican a, R.G. Storia IV 10775]

Fioni, Alessandra, „L'Inquisizione a Bologna. Sortilegi e superstizioni popolari nei secoli XVII–XVIII“, în *Il Carrobbio* nr. 18, 1992, pp. 141–150

Foà, Anna, „Il gioco del proselitismo: Politica delle conversioni e controllo della violenza nella Roma del Cinquecento“, în Michele Luzzati, Michele Olivari și Alessandra Veronese (ed.), *Ebrei e Cristiani nell'Italia medievale e moderna,* Roma, Carucci, 1988

Forti, Giacomo, „Lettera di un ebreo convertito“, în *Annali delle scienze religiose* nr. 18, fasc. 53, 1844, pp. 345–354

Franklin, Myrtle și Michael Bor, *sir Moses Montefiore, 1784–1885,* Londra, Anthony Blond, 1984

Fubini, Guido, *La condizione giuridica dell'ebraismo italiano. Dal periodo napoleonico alla repubblica,* Florența, La Nuova Italia, 1974

Gabriele, Mariano (ed.), *II carteggio Antonelli–Sacconi (1858–1860)*, vol. 1, Roma, Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano, 1962
Garibaldi, Giuseppe, *I mille,* Bologna, Cappelli, 1982
Geertz, Clifford, „Centers, Kings, and Charisma“, în J.B. Davis și T.N. Clark (ed.), *Culture and Its Creators,* Chicago, University of Chicago Press, 1977
Gennarelli, Achille, *Il governo pontificio e lo stato romano, documenti preceduti da una esposizione storica,* partea I, Prato, Tipografia F. Alberghetti, 1860
Giansante, Massimo, „L'Inquisizione domenicana a Bologna fra XII e XIV secolo“, în *II Carrobbio* nr. 13, 1987, pp. 219–229
Graetz, Michael, *Les Juifs en France au XIXe siecle*, trad. din ebraică de Salomon Maika, Paris, Seuil, 1989
Gramsci, Antonio, *Quaderni del carcere*, vol. 3, ed. de Valentino Gerratana, Torino, Einaudi, 1975
Haliczer, Stephen (ed.), *Inquisition and Society in Early Modern Europe,* Totowa, N.J., Barnes & Noble, 1987
Hasler, August, *How the Pope Became Infallible*, trad. de Peter Heinegg, Garden City, N.Y., Doubleday, 1993
Henningsen, Gustav și John Tedeschi (ed.), *The Inquisition in Early Modern Europe,* DeKalb, Northern Illinois University Press, 1986
Holmes, Jan Derek, *The Triumph of the Holy See. A Short History of the Papacy in the Nineteenth Century,* Londra, Burns & Oates, 1978
Hughes, Steven C., *Crime, Disorder and the Risorgimento: The Politics of Policing in Bologna,* Cambridge, Cambridge University Press, 1994
Ioly Zorattini, Pier Cesare, *Processi del S. Uffizio di Venezia contro ebrei e giudaizzanti*, 5 volume, Florența, Olschki, 1980
J.A. [Griscelli, Giacomo], *La vérité sur les hommes et les choses du royaume d'Italie. Révélations par J.A., ancien agent secret du comte de Cavour,* Bruxelles, Imprimerie de la Revue belge et étrangère, 1861
Jacobus, Dom, *Les vols d'enfants: Impuissance morale du catholicisme,* Bruxelles, Librairie Universelle de J. Rozez, 1859
Jemolo, Arturo Carlo, *Chiesa e stato in Italia dal Risorgimento ad oggi,* Torino, Einaudi, 1955
Jussi, Francesco, *Difesa del Padre Pier Gaetano Feletti, imputato come Inquisitore del Santo Uffizio del ratto del fanciullo Edgardo Mortara*

davanti al Tribunale Civile e Criminale di Prima Istanza in Bologna, Bologna, Tipografia all'Ancora, 1860
***, *Studi e ricordi di Foro Criminale per l'avvocato Francesco Iussi,* Bologna, Tipografia di G. Cenerelli, 1884
Katz, Jacob, *Out of the Ghetto: The Social Background of Jewish Emancipation, 1770–1870,* Cambridge, Harvard University Press, 1973
Kertzer, David I., *Ritual, Politics, and Power,* New Haven, Yale University Press, 1988
***, *Sacrificed for Honor,* Boston, Beacon Press, 1993
Korn, Bertram W., *The American Reaction to the Mortara Case: 1858–1859,* Cincinnati, American Jewish Archives, 1957
Laras, Giuseppe, „Ansie e speranze degli ebrei a Roma durante il pontificato di Pio IX", în *Rassegna mensile di Israel* nr. 39, 1973, pp. 512–531
Leti, Giuseppe, *Roma e lo stato pontificio dal 1849 al 1870. Note di storia politica*, 2 volume, Ascoli Piceno, Giuseppe Cesari, 1911
Loevinson, Ermanno, „Gli ebrei della Chiesa nel periodo del Risorgimento politico d'Italia", partea a 2-a, în *Rassegna mensile di Israel* nr. 9, 1934, pp. 159–174
***, „Un marrane du XVII siècle à Bologne. Emmanuel Passarino Leon ou Iuda Vega (et ses poursuites par l'Inquisition de Bologne vers ١٦٥٢ à ١٦٧٥)", în *Revue des Études juives*, n.s. vol. nr. 3, 1938, pp. 91–96
Loewe, L. (ed.), *Diaries of sir Moses and Lady Montefiore*, vol. 2, Chicago, 1890, Belford-Clarke
Luzzati, Michele (ed.), *L'Inquisizione e gli ebrei in Italia,* Roma, Laterza, 1994
Luzzato Voghera, Gadi, *L'emancipazione degli ebrei in Italia (1781–1848)*, teză de doctorat, Universitatea din San Marino, 1994
Manzini, Vincenzo, *L'omicidio rituale e i sacrifici umani, con particolare riguardo alle accusecontro gli ebrei,* Torino, Fratelli Bocca, 1925
Marcelli, Umberto, „Le vicende politiche dalla Restaurazione alle annessioni", în Aldo Berselli (ed.), *Storia della Emilia Romagna,* Bologna, CLUEB, 1980
Martano, Renata, „La missione inutile: La predicazione obbligatoria agli ebrei di Roma nella seconda meta del Cinquecento", în M. Caffiero, A.

Foà și A. Morisi Guerra (ed.), *Itinerari Ebraico-Cristiani: Società cultura mito,* Fasano, Schena Editore, 1987
Martina, Giacomo, *Pio IX e Leopoldo II,* Roma, Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1967
***, *Pio IX (1851–1866),* Miscellanea Historiae Pontificiae 51, Roma, Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1986
Masetti Zannini, Gian Ludovico, „Nuovi documenti sul «caso Mortara'", în *Rivista storica della chiesa italiana* nr. 13, 1959, pp. 239–279
Massari, Giuseppe, *Diario dalle cento voci,* Bologna, Massari, 1959
Miccoli, Giovanni, *Fra mito della cristianità e secolarizzazione,* Casale Monferrato, Marietti, 1985
Milano, Attilio, *Storia degli ebrei in Italia,* Torino, Einaudi, 1992
Ministero del Commercio e Lavori Pubblici, *Statistica della popolazione della Stato Pontificio dell'anno 1853,* Roma, 1857 (reeditată: Bologna, Calderini, 1992)
Momigliano, Eucardio și Gabriele M. Casolari (ed.), *Tutte le encicliche dei Sommi Pontefici*, vol. I, ed. a 6-a, Milano, Dall'Oglio, 1959
Moos, Herman M., *Mortara: Or, the Pope and His Inquisitors; a Drama, Together with Choice Poems*, Cincinnati, Bloch & Co, 1860
Mori, Renato, *La questione romana*, *1861–1865*, Florența, Le Monnier, 1963
Moroni Romano, Gaetano, „Chiese di Roma–S. Pietro in Vinculis", în *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastico,* vol. 13, Veneția, Tip. Emiliana, 1843, pp. 5–9
***, „Ebrei", în *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastico*, vol. 21, Veneția, Tip. Emiliana, 1843, pp. 5–43
Mortara, Pio Edgardo, *Stanze recitate alla presenza della S. di N.S. papa Pio IX da Edgardo Mortara in S. Agnese fuori le Mura il dí 12 aprile 1866*, în Biblioteca Apostolica Vaticana #10544160, Ferraioli IV.8501 into 22
Naldi, Floriana, *Il caso Mortara: Il processo del 1860 e le reazioni della stampa ecclesiastica ed ebraica*, teză de doctorat, Facolta di Scienze Politiche, Universitatea din Bologna, Relatore: Mauro Pesce, 1993
Nascentori, Francesco Manzi, *Cronaca Bolognese. Con annotazioni sui principali avvenimenti mondiali e sulle più celebrate scoperte del sec.*

XIX, anno IV, manoscritto depositato presso la Biblioteca dell'Archiginnasio di Bologna (MSS B.2218), 1858
Ori, Pier Domiano și Giovanni Perich, *La Carrozza di San Pietro*, Milano, Editoriale Nuova, 1983.
Ozouf, Mona, *La fête révolutionnaire*, *1789–1799*, Paris, Gallimard, 1976
Padoa, Lazzaro, *Le comunità ebraiche di Scandiano e di Reggio Emilia,* Florența, Giuntina, 1986
Pardo, Lucio, „Il ghetto e la città", în Sergio Vincenzi (ed.), *Il ghetto: Bologna. Storia e rinascita di un luogo,* Bologna, Grafis, 1993
Parisi, Grazia, *Il caso Mortara: Il processo del 1860 e le reazioni della stampa italiana*, teză de doctorat, Facolta di Scienze Politiche, Universitatea din Bologna, Relatore: Mauro Pesce, 1993
Pasolini, Guido (ed.), *Carteggio tra Marco Minghetti e Giuseppe Pasolini*, vol. 4, 1864–1876. Torino, Fratelli Bocca Editori, 1930
Pelczar, Jozef S., *Pio IX e il suo pontificato*, vol. 2. Torino, Libreria Berruti, 1910
Perez, P.R., „Alcune difficoltà emerse nella discussione «super virtutibus» del servo di Dio Pio Papa IX", în Carlo Snider (ed.), *Pio IX nella luce dei processi canonici,* Orașul Vatican, Editrice la Postulazione della Causa di Pio IX, 1992
Pierantoni, Augusto, *I carbonari dello Stato Pontificio*, vol. 2, Roma, Società editrice Dante Alighieri, 1910
Pio Nono ed i suoi popoli nel 1857. Memorie intorno al viaggio della Santità N.S. PapaPio IX per l'Italia centrale, Roma, Tip. Palazzi Apostolici, 1860
Pirri, Piero, „Il card. Antonelli tra il mito e la storia", în *Rivista di storia della Chiesa Italiana* nr. 12, 1958, pp. 81–120
Po-Chia Hsia, R., *Trent 1475: Stories of a Ritual Murder Trial,* New Haven, Yale University Press, 1992
Prosperi, Adriano, „Per la storia dell'Inquisizione romana", în Del Col și Paolino Pullan, 1991
Pullan, Brian S., *The Jews of Europe and the Inquisition of Venice*, *1550–1670,* Oxford, Blackwell, 1983
Rava, Vittore, *Gli ebrei in Bologna: Cenni storici,* Vercelli, Tipografia Guglielmoni, 1872

Redigonda, Abele, „Lo studio domenicano di Bologna dalla soppressione del convento alla confisca dei suoi beni (1798–1866)“, în *Sacra dottrina* nr. 2, 1957, pp. 117–146

Roth, Cecil, „The Forced Baptisms of 1783 at Rome and the Community of London“, în *Jewish Quarterly Review* nr. 16, 1925–1926, pp. 105–112

***, „Forced Baptisms in Italy“, în *New Jewish Quarterly Review* nr. 27, 1936, pp. 117–136

Ruch, C., „Baptême des infidèles“, în *Dictionnaire de Théologie Catholique* nr. 2:2, pp. 341–355, Paris, Letouzey et Ané, 1905

Rudt de Collenberg, Wipertus, „Le baptême des juifs à Rome de 1614 à 1798 selon les registres de la «Casa dei Catecumini». Première partie ١٦١٤–١٦٧٦“, în *Archivium Historiae Pontificiae* nr. 24, 1986, pp. 9–231

***, „Le baptême des juifs à Rome de 1614 à ١٧٩٨ selon les registres de la «Casa dei Catecumini». Deuxieme partie ١٦٧٦–١٧٣٠“, în *Archivium Historiae Pontificiae* nr. 25, 1987, pp. 105–262

***, „Le baptême des juifs à Rome de 1614 à ١٧٩٨ selon les registres de la «Casa dei Catecumini». Troisième partie ١٧٣٠–١٧٩٨“, în *Archivium Historiae Pontificiae* nr. 26, 1988, pp. 119–294

Salvadori, Roberto G., *Gli ebrei toscani nell'età della Restaurazione (1814–1848),* Florența, Centro Editoriale Toscano, 1993

Satta, Fiamma, „Predicatori agli ebrei, catecumeni e neofiti a Roma nella prima metà del Seicento“, în M. Caffiero, A. Foà și A. Morisi Guerra (ed.), *Itinerari Ebraico-Cristiani: Società cultura mito*, Fasano, Schena Editore, 1987

Stahl, Sharon Mullen, *The Mortara Affair, 1858: Reflections of the Struggle to Maintain the Temporal Power of the Papacy,* teză de doctorat, Universitatea din Saint Louis University, UMI microfilm #8805267, 1987

Storia d'Italia, Cronologia 1815–1990, Novara, De Agostini, 1991

Stow, Kenneth R., *Catholic Thought and Papal Jewry Policy*, *1555–1593*, New York, Jewish Theological Seminary, 1977

Tas, Luciano, *Storia degli ebrei italiani,* Roma, Newton Compton, 1987

Tedeschi, John, *The Prosecution of Heresy. Collected Studies on the Inquisition in Early Modern Italy,* Binghamton, N.Y., Medieval and Reinassance Texts, 1991

Tencajoli, Oreste F., „Cardinali corsi: Michele Viale Prelà (1798–1860)“, în *Corsica antica e moderna* nr. 4–5 (luglio–sett.), 1935, pp. 134–158

Testoni, Alfredo, *Bologna che scompare,* Bologna, Zanichelli, 1905
Veuillot, Louis, *Le parfum de Rome*, II, Paris, *Oeuvres complètes*, vol. 9, Paris, p. Lethielleux, 1862
Vicini, Gioacchino, *Giovanni Vicini*, partea a 2-a, ed. a 2-a, Bologna, Zanichelli, 1897
Vicini, Giovanni, *Causa di simultanea successione di cristianie di ebrei,* Bologna, 1827
Villa, Paul-Michel, *La maison des Viale*, Paris, Presses de la Renaissance, 1985
Volli, Gemma, „Papa Benedetto XIV e gli ebrei“, în *Rassegna mensile de Israel* nr. 22, 1956, pp. 215–226
***, *Il caso Mortara nel primo centenario*, Roma, Rassegna Mensile di Israel, 1960
***, „Il caso Mortara nell’opinione pubblica e nella politica del tempo“, în *Bollettino del Museo del Risorgimento* nr. 5, 1960, pp. 1087–1152
***, *Breve storia degli ebrei d’Italia,* Milano, Associazione Insegnanti Ebrei d’Italia, 1961
***, „Alcune conseguenze benefiche dell’affare Mortara“, în *Rassegna mensile di Israel* nr. 28, 1962, pp. 309–320
Weil, Le Commandant, „Un précédent de l’affaire Mortara“, în *Revue historique* nr. 137, 1921, pp. 3–20
Woolf, Stuart, *A History of Italy 1700–1860,* Londra, Methuen, 1979
Zama, Piero, „I plebisciti“, în *Il 1859–1860 a Bologna,* Bologna, Calderini, 1961
Zanni Rosiello, Isabella, „Aspetti del giornalismo bolognese“, în *Il 1859–60 a Bologna,* Bologna, Calderini, 1961